16

CUM LAUDE

Acció comunicativa i fet religiós a la premsa escrita

Meritxell Roselló Alfonso

[publicacions] urv

La col·lecció CUM LAUDE té com a objectiu editar les millors tesis doctorals en llengua catalana de la Universitat Rovira i Virgili. S'emmarca dins del Pla de política lingüística i pretén estimular l'ús de la llengua catalana en la redacció de les tesis, i prestigiar el català com a llengua de ciència i de recerca.

Aquesta col·lecció neix de la convocatòria d'edició de tesis doctorals en llengua catalana impulsada per la Comissió de Política Lingüística de la Universitat Rovira i Virgili.

¶ Aquesta editorial és membre de la Xarxa Vives i de l'UNE, fet que garanteix la difusió i comercialització de les seves publicacions a escala estatal i internacional.

Acció comunicativa i fet religiós a la premsa escrita

Meritxell Rosselló Alfonso

[publicacions] urv

Tarragona, 2022

Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili
Av. Catalunya, 35 - 43002 Tarragona
Tel. 977 558 474 · publicacions@urv.cat
www.publicacions.urv.cat

1a edició: juny de 2022
ISBN (PDF): 978-84-1365-015-9

DOI: 10.17345/9788413650159

Cita el llibre.

Consulta el llibre a la nostra web.

Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili és membre de la Unión de Editoriales Universitarias Españolas i de la Xarxa Vives, fet que garanteix la difusió i comercialització de les seves publicacions a nivell nacional i internacional.

Als meus pares, Carles i Maria Dolors,
i a les meves germanes, Maria Serra i Laura.

A Joan Magí, el meu company.

Taula

Agraïments

La tesi ha estat com una cursa amb moltes etapes —unes amb més dificultats i adversitats que altres— fins a arribar a la meta. Aquesta cursa ha resultat ser un aprenentatge llarg i laboriós. Durant l'itinerari he estat una doctoranda que, en més d'una ocasió, he atabalat els qui tinc més a prop amb les meves preocupacions. Per això agraeixo la paciència dels qui les han hagut de suportar. És important sentir-se acompanyat. I és de sentit comú que els agraeixi el seu suport.

En primer lloc, vull expressar l'agraïment als meus pares, Carles i M. Dolors, i també a les meves dues germanes, Maria Serra i Laura, per la seva immesurable i il·limitada paciència a acompanyar-me moralment des de l'inici d'aquest treball. Els ho agraeixo de tot cor perquè, de no haver comptat amb el seu suport, aquesta investigació no hauria estat possible.

Faig igualment extensiu l'agraïment a totes les persones entrevistades en aquest doctorat, des dels periodistes als representants religiosos del GTER (Grup de Treball Estable de les Religions), passant pels quatre darrers directors generals d'Afers Religiosos de la Generalitat. A tots ells moltes gràcies per dedicar-me una mica del seu preuat temps. Tots han estat molt generosos, però voldria fer una menció especial a la recent traspassada periodista i vaticanista Paloma Gómez Borrero, que va respondre una de les entrevistes d'aquesta tesi amb molta atenció. Aquesta entrevista es va poder dur a terme gràcies a la col·laboració de l'Observatori Blanquerna de Comunicació, Religió i Cultura de la Universitat Ramon Llull (Barcelona), dirigit per la professora Míriam Díez Bosch. Al llarg dels anys que he dedicat a aquest doctorat, l'Observatori m'ha ajudat a seguir puntualment les activitats i les informacions en l'àmbit de «la comunicació religiosa».

També vull agrair als professors Enric Castelló i Marta Montagut, del Departament d'Estudis de Comunicació de la URV, que desinteressadament m'aclarissin dubtes i m'indiquessin referències bibliogràfiques i articles. No puc pas passar per alt l'agraïment a dues persones que han estat persones clau en el progrés del doctorat. En primer lloc, la coordinadora del Programa de Doctorat d'Estudis Humanístics, la Dra. Maria Bargalló, la qual va possibilitar que aquest doctorat tirés endavant administrativament. I, en segon lloc, Josep Cazorla, un dels responsables de la Biblioteca (CRAI-Campus Catalunya), el qual sempre m'ha ajudat a orientar-me en la consulta del fons de la biblioteca i ha donat suport a la meva investigació doctoral. Faig extensible l'agraïment a la resta de l'equip del CRAI.

Agraeixo encara la tasca d'altres persones que m'han ajudat, de manera desinteressada, a fer que aquesta tesi doctoral tingui la qualitat acadèmica requerida. Especialment vull agrair a Lluís Maria Moncunill i a Núria Ventura la seva dedicació i paciència a corregir lingüísticament fragments d'aquest doctorat. Una altra de les persones que també ha tingut la paciència de llegir-me i de corregir-me ha estat Dolors Mestres, convilatana i amiga, la qual ha atès, en moltes ocasions, els meus dubtes i progressos en l'elaboració d'aquesta tesi, sobretot en moments complicats.

No puc posar punt i final a aquesta pàgina d'agraïments sense esmentar el meu director de tesi, el Dr. Robert Roda, pel seu mestratge i per la seva exigent meticulositat i també per tenir sempre les portes obertes i el telèfon disponible davant la infinitat de qüestions que li he anat plantejant. Vull recordar, també, la seva traspassada esposa, Maria Cinta Ricart, que va compartir els inicis i, de ben segur, que ens ha acompanyat en aquesta «cursa».

Finalment, expresso també el meu agraïment alguns amics i amigues que m'han anat preguntant per l'estat del treball, perquè això també m'ha ajudat a tirar-lo endavant. Moltes gràcies a tots!

Resum tesi doctoral

Justificació

El nucli d'aquesta tesi consisteix en una anàlisi crítica del tractament informatiu del fet religiós per part de la premsa escrita, de major difusió al nostre país. S'inscriu en una inquietud més àmplia i comunament compartida d'enteniment transcultural i concòrdia, de convivència reeixida, en condicions de fluxos migratoris, complexitat social i difícil legitimació, no solament política sinó inclús de l'àmbit jurídic mateix que la sosté.

Dit d'una altra manera: les modernes nacions democràtiques, les «societats obertes», en termes popperians, ens juguem el futur en el signe que prengui el que Habermas anomena *Öffentlichkeit* («esfera pública»). Sostenim que aquesta qüestió és el veritable eix vertebrador de l'obra d'aquest pensador i, per tant, la millor clau de lectura. Així, podem captar avantatjosament les raons del diagnòstic de l'arrel de la desagregació present (la invasió del «món de la vida» per part dels «subsistemes anònims») i alhora entendre la justificació de les claus per a afrontar el desequilibri d'aquesta polaritat, mitjançant una «tensió comunicativa ideal» (ètica del discurs - situació ideal de diàleg).

Aquesta «tensió comunicativa ideal» interpel·la el conjunt social, però resulta obvi que, d'una manera especial, interpel·la els mitjans de comunicació, entre els quals trobem la premsa escrita, que és el nostre àmbit d'anàlisi i punt d'aplicació.

Metodologia

El mètode d'anàlisi propi de les ciències de la comunicació comporta la prèvia acotació de camp, per tal que permeti la selecció d'una mostra prou significa.

En aquest sentit, el criteri emprat ha estat la selecció durant un any natural (en aquest cas el 2012, per ser l'any de inici de la tesi), d'un nombre suficientment representatiu de casos, d'acord amb el seu especial impacte que fa que siguin recollits en tots els diaris, la qual cosa permet establir comparacions.

A partir d'aquí, analitzem el nexe «línia editorial - variables de definició del marc o *frame*» segons el model de Robert Entmann, que aporta la categoria de «marc dominant» o *dominant framing* (R. Entman, 1993: 56) i permet una identificació dels *frames* a partir de quatre variables o *reasoning devices*. A més, incorporem les variables de dimensió «interpretativa, simbòlica i pragmàtica», així com la de *value frame* o valoratiu (negatiu o positiu) de Vreese i Boomgaarden (2003) que permet no limitar-nos a variables o *frame devices* (Van Gorp, 2005) com el lèxic, imatges, actors o els recursos retòrics, sinó establir els *frames* o «marcs» d'una forma, alhora, més operacional i integral.

En síntesi, la recopilació de totes aquestes variables fa possible realitzar una anàlisi, que permet la dissecció de les característiques del marc interpretatiu i identificar els *frames* més recurrents.

L'entrevista personal, com un dels elements característics del mètode antropològic, ens permet tenir una visió més completa del circuit informatiu en considerar no solament l'emissor i la seva plasmació objectiva (el material seleccionat dels diaris i inclòs en els annexos d'aquesta tesi), sinó també el que afecta al canal de transmissió i als receptors més implicats, per estar directament al·ludits (les diferents comunitats religioses, representades en els seus líders) i l'àmbit institucional incident (econòmicament, legislativament i, també, en un cert sentit tutelar) en els mitjans.

Habermas ens dota del marc teoricocrític necessari per a anar més enllà de l'estudi positivista de la pura anàlisi estadística i descriptiva, ens permet no solament descriure i quantificar, d'alguna manera, elements presents en la praxi periodística, sinó comprendre el sentit de marxa de les dinàmiques i justificar les valoracions dels actius i passius comunicatius dels diaris, com podríem dir-ne, el seu nivell de «competència comunicativa» en relació amb el punt, especialment sensible, de l'*Öffentlichkeit* que és la temàtica religiosa.

Des d'una perspectiva acadèmica, aquesta combinació metodològica també permet, per un costat, corroborar el caràcter específic i alhora fortament interdisciplinari de les ciències de la comunicació i, per l'altre, revelar aquesta disciplina com un punt privilegiat per a posar a prova la teoria de l'acció comunicativa de Habermas. I això ens porta ja a les conclusions.

Conclusions

Les conclusions a les quals hem arribat corroboren la tendència invasiva dels «subsistemes anònims» en el «món de la vida» i propicien, en el cas de la premsa escrita, una tendència sensacionalista que dificulta l'equanimitat en relació amb el fet religiós. No obstant, cal advertir que els mitjans en general es mouen en un registre variable entre el que hem definit com a «tensió comunicativa ideal» i la deriva populista. Això resulta observable no ja entre els diferents diaris, sinó inclús dintre d'un mateix mitjà, segons les circumstàncies editorials i socials.

La qüestió territorial, tot i manifestar alguns trets distintius (com ara el menor espai dedicat per la premsa editada a Barcelona al fet religiós, en relació amb la premsa editada a Madrid), no es manifesta tan determinant com el factor ideològic, que acosta diaris (com ara *La Vanguardia* amb *El Mundo*, o *El Periódico* amb *El País*, per sobre el factor lingüístic o idiosincràtic de cada lloc). És cert que això resulta més matisat en diaris editats exclusivament en llengua catalana com ara El *Punt-Avui i* l'*Ara.* En qualsevol cas, en el conjunt de la premsa analitzada, sense arribar a l'extrem de poder considerar algun diari com una espècie d'òrgan de partit, hem pogut comprovar, efectivament, fins a quin punt hi ha una reciprocitat estreta entre *frames* i línies editorials, en un condicionament i alhora reforçament mutu que cau en el condicionant ideològic.

D'aquesta manera, coneguda la línia editorial d'un diari, resulten força previsibles els marcs interpretatius amb els quals ens trobem i a la inversa. En aquest sentit, hem pogut explicitar en paral·lel, progressistes/conservadors, les constants comunes o implícites mediatitzadores del discurs, compartides pels diaris d'una o altra tendència de cada línia ideològica, en la construcció de *frames* referents als casos analitzats. Així, en el cas analitzat de l'Església catòlica els mitjans progressistes manifesten un posicionament crític amb la institució, mentre que els mitjans conservadors la defensen. En el cas de l'islam, les dues línies ideològiques, donant per irrenunciable la llibertat d'expressió com a pilar de la democràcia, presenten un esquema divers. Mentre que els mitjans progressistes tracten la immigració i la presència de l'islam com un factor de multiculturalitat normalitzada, advocant per una necessària aliança de civilitzacions; els mitjans conservadors ofereixen una perspectiva qüestionadora de la política multicultural i resulten sensibles a un hipotètic «xoc de civilitzacions».

En relació amb el subsistema economia hem pogut també constatar, començant per la mateixa concessió d'espai, fins a acabar amb la mateixa selecció de notícies, fins a quin punt, efectivament, en les nostres societats «postliberals» o de «capitalisme avançat», l'economia en lloc de ser un factor cooperant en la

noció d'ésser humà, inverteix sovint l'ordre de prioritats, posant al servei de la mera «indústria cultural» el que, en realitat, hauria de ser acció comunicativa pròpia dels mitjans. També hem explicitat condicionaments i ambivalències degudes al «subsistema tecnològic», com ara, per un costat, la densitat informativa, la connectivitat en xarxa; i, per l'altre, la precipitació de judici o la superficialitat, i del risc administratiu que representa, ja sigui a través de condicionaments legals, subvencions econòmiques o influències polítiques.

Però dit això, alhora se'ns ha fet evident, tant a través de la notícia escrita com de l'entrevista a emissors i receptors, que el que hem definit com a «tensió ideal» no és absent de la premsa escrita. Es corrobora, així, la hipòtesi de Habermas que l'ètica discursiva i la «situació ideal de llenguatge» no és un formalisme utòpic, sinó que està present en el fet mateix de la parla. En aquest sentit, la premsa és ja, *de facto*, instància crítica del poder i veritable vehicle de comunicació. És el que permet no renunciar a la brega per uns mitjans nodridors del «món de la vida» (*Lebenswelt*) i propiciadors d'un veritable enteniment (*Verständigung*), base del consens.

1. Introducció

Aquesta tesi doctoral neix de la inquietud per un rerefons de consens social, de concordança entre els interessos, en condicions de complexitat social i de difícil legitimació política. És possible l'enteniment transcultural sobre el sentit de la justícia, no ja en el context internacional sinó en el propi àmbit domèstic? Podem percebre algun tipus d'horitzó que ens permeti sortir de la sospita de fal·làcia i aporti, raonablement, la confiança necessària per a una cooperació lleial entre persones, institucions i països? És la concòrdia una quimera o hi ha algun factor de cohesió més enllà de les ideologies o, fins i tot, les grans civilitzacions que no aconsegueixen evitar la contraposició? En relació amb el repte multicultural, podem aspirar a la convivència o estem condemnats a oscil·lar entre l'esquema «multiculturalista», propiciador de guetos i abocat, en el millor dels casos, a la cohabitació, i l'esquema «intercultural», incapaç de donar raó d`àmbit compartit, de consistència de l'«entre»? L'espai aconfessional associat a l'estat democràtic modern, com a superació del «xoc de religions», és realment un àmbit neutral com es qüestionen algunes cultures i, en la mesura en què tendeix cap a aquesta neutralitat purament administrativa, no està sentenciat a ser un espai tècnic buit, un «subsistema anònim» de «raó instrumental», incapaç de veritable cohesió democràtica? Estem condemnats a la fractura entre un laïcisme, fruit del «desencantament» (Weber), i un confessionalisme, fruit de la «revenja de Déu» (Kepel)?

Està clar, que aquest conjunt de preguntes perfila un camp molt més ampli que l'acotat com a objecte d'estudi per a la nostra tesi doctoral, en relació amb l'anàlisi i la interpretació del fet religiós a la premsa escrita. I no obstant, la inquietud inicial, traduïda en qüestions obertes, està directament relacionada amb això que Habermas, el nostre mentor, a mode de «marc teòric» a contrastar,

anomena *Öffentlichkeit* («esfera pública») i que, si la nostra lectura és encertada, representa l'eix que articula la seva obra de principi a fi. Ja ho argumentarem més endavant amb detall, però avancem, a mode de síntesi introductòria, que, per a ell, *Öffentlichkeit* i *kommunikative Handlung* («acció comunicativa») pràcticament són sinònims.

Per tant, amb l'estudi del fet religiós a la premsa escrita ens situem en una encreuada privilegiada, no solament per a comprendre els havers i els dèbits informatius dels diaris i ratificar-ne una encertada orientació, sinó també per avançar, d'alguna manera, en la resposta a les qüestions que ens formulàvem a l'inici, que no són directament —ja ho hem avançat per tal d'evitar la més mínima confusió— el nostre objecte d'estudi, però tampoc són alienes al paper que juguen els mitjans de comunicació. De fet, diríem que estan en funció d'una *Kommunikativen Kompetenz* («competència comunicativa»), les condicions de la qual el nostre treball sí que té per objectiu mostrar. I és que el que acabem de dir concorda amb una afirmació del mateix Habermas al prefaci del que és, dit en paraules de Burello, «tal vez su máximo aporte personal al pensamiento actual», la seva *Theorie des kommunicativen Handelns* (*Teoría de la acción comunicativa*, *TAC*) i que ens resulta força significativa: «He escrito este libro para aquellos que estén interesados en cuestiones de fundamentos de la teoría de la sociedad». Recopilant sintèticament: en ser la comunicació clau de l'aspecte social, és també resposta als reptes que socialment tenim plantejats.

Estem, per tant, davant d'un punt d'aplicació especialment sensible i d'extrema actualitat, si atenem, a més, no solament el context internacional present, sinó la mateixa complexa situació interna de la nostra societat occidental definida per a alguns, amb arguments parcialment veritables, com a «postmoderna».

La Unió Europea, especialment en la seva frontera sud, es veu desbordada diàriament pel repte que representa l'arribada de nous contingents de persones, ètnicament, culturalment i religiosament diverses. Aquest fenomen migratori no fa més que consolidar una pluralitat de tradicions que se sumen a la cristiana. Juntament a aquesta, la més arrelada i estesa, veiem la reinstauració de dues altres confessions, que històricament van estar ja presents en el passat en el nostre territori i de les quals encara quedaven vestigis: la jueva i la musulmana, aquesta última en clara expansió demogràfica. Però també constatem, encara que de manera més minoritària, la presència de nuclis de tradicions religioses de l'extrem oriental com ara l'hinduisme o el budisme i, fins i tot, creences espiritistes vigents entre natius africans immigrats.

El tractament per part de la premsa de tot el conjunt de qüestions implicades en el tema religiós, ningú no ho dubta, resulta clau per a una convivència reeixida. Per això, emprenem una reflexió crítica sobre aquests mitjans, a partir de dues parts correlatives:

La primera part porta per títol: «Marc teòric: el referent crític de Habermas» i respon a la necessitat de disposar d'un marc teoricocrític apropiat, que permeti anar més enllà de l'anàlisi i la mera descripció estadística. Es tracta de realitzar una «comprensió explicativa» (*erklärendes Verstehen*), que permeti afrontar valoracions i possibilitar l'establiment de referents orientatius de sentit, cosa excepcional en l'atmosfera «postmoderna», és a dir, epistemològicament desmantellada i, per tant, inevitablement relativista o, fins i tot, per a molts, nihilista, «perquè no resta massa en què creure». No és aquest el cas de Habermas, qui assumint el «gir lingüístic» de la filosofia contemporània, reivindica, no obstant, part del potencial de la concepció clàssica de la veritat, definida com a adequació entre l'intel·lecte i la cosa.

N'analitzarem, doncs, l'obra, amb especial atenció pel que es considera la seva aportació cabdal i, sense dubte, el seu escrit més complex: la *Teoria de l'Acció Comunicativa* (*TAC*); els seus orígens, la seva pretensió d'articular una teoria general de la racionalitat, un eixamplament de la raó que possibiliti, al seu torn, una teoria crítica de la societat amb rendiments mantenidors de l'impuls emancipatori característic de l'Escola de Frankfurt.

Argumentarem perquè creiem que l'obra de Habermas gira tota ella, entorn de l'*öffentliche Meinung* («opinió pública») identificable amb l'obertura democràtica: «instància crítica en relació amb l'exercici del poder polític i social […] nexe entre raó i llei», àmbit possibilitador —gràcies a l'acció comunicativa— de conversió del xoc d'interessos en l'espai d'enteniment (*Verständigung*), entès com un «acord racionalment motivat abastat entre els participants en la interacció, que es mesura per pretensions de validesa susceptibles de crítica» (*TAC*, I, p. 110).

Veurem perquè Habermas ubica l'*öffentliche Meinung* en l'àmbit de la *Lebenswelt* («món de la vida»), identificat ja, en clau epistemològica, per la fenomenologia i reivindicat per ell, per a les ciències socials, com un substrat i horitzó de l'acció comunicativa; substrat consensual de fons, més o menys difús, però sempre aproblemàtic, en el qual s'arrela l'acció comunicativa, i l'horitzó dintre del qual aquesta es desenvolupa. El seu mitjà per excel·lència és la parla, el llenguatge humà, que manifesta una intrínseca tensió ideal cap a l'enteniment i de la qual es pot deduir una ètica discursiva (*Diskursethik*), que té com element central la «situació ideal de parla» (*ideale Sprechsituation*). Ara

bé, la *Lebenswelt* experimenta en el seu si la tendència centrífuga dels «subsistemes anònims» (economia, tecnociència, administració politicoburocràtica…) que, com ha passat, per exemple, amb la institucionalització del mitjà monetari, l'acció orientada a l'èxit —regida ara a través del càlcul egocèntric d'utilitats— perd la seva connexió amb l'acció orientada a l'enteniment i imposa una actitud objectivant, una lògica abstracta, fins i tot davant les relacions interpersonals, distorsionant la comunicació, escanyant l' «*öffentliche Meinung*» i depauperant la *Lebenswelt*. De fet, es produeix una «dinàmica del mal», un «bucle viciós», perquè quan menys consens conté la *Lebenswelt*, més inclinació, davant de les urgències, de recórrer a la ràpida funcionalitat dels subsistemes hi ha; però això comporta menor ocasió de comunicació i consens, que es veuen desplaçats pel recurs tècnic impersonal, per una «raó instrumental» atenta al problema (*know how*), però aliena a la discursivitat i a la seva tensió comunicativa, fora d'òrbita del que —emprant categories de Weber— podem anomenar «racionalitat substantiva»…

Cap àmbit de la vida escapa a aquesta «dramàtica», tampoc els mitjans de comunicació, en general, i la premsa escrita, en particular, que juguen un paper cabdal, en relació amb l'«*öffentliche Meinung*». Habermas sap molt bé de què parla no solament per la seva aportació teòrica, sinó també perquè, abans d'aconseguir la seva primera beca, es va iniciar com a periodista *freelance* i va poder experimentar ja com la premsa pot degradar-se en «indústria cultural», però també pot —quan és de qualitat— «satisfer molt bé, de manera lucrativa, la demanda d'informació i d'educació»; és a dir, pot ser un agent de «competència comunicativa» (*Kommunikative Handlung*) i, per tant, de «mode racional de vida" (*rationale Lebensfürung*).

Si considerem les fonts teòriques que han contribuït a la creació de la ciència de la comunicació constatem algunes variants, segons els diferents autors, que atorguen carta de naturalesa i més o menys rellevància a unes o altres disciplines. Així, per exemple, Judith Lazar (1996) inclou la semiologia, a la qual no fa referència Armand Mattelart (1997), el qual, en canvi, sí menciona la teoria matemàtica de la informació de Shannon i Weaver (1948) i l'economia política. Robert T. Craig (1999), per la seva banda, recull la tradició la semiòtica i, juntament amb Bernard Miège (1996), afegeix la cibernètica a diferència dels anteriors… Però hi ha tres camps bàsics en els quals tots ells estan d'acord: la sociologia, l'antropologia i, per descomptat, la filosofia.

No obstant, és sobradament manifest que les ciències de la comunicació, a l'hora de reflexionar teòricament sobre la seva pròpia especificitat com a camp de coneixement i debatre assumptes teòricament i epistemològicament relacionats amb la construcció del saber comunicatiu i sobre la naturalesa inter i trans-

disciplinària del seu objecte d'estudi, han explorat escassament el vincle amb la filosofia i la seva aportació al camp de la comunicació (vegeu., en aquest sentit l'article de Marta Rizo, *La comunicación desde una pespectiva filosófica. Lectura introductoria*, Portalcomunicación.com, Lecciones del portal, ISSN: 2014-0576). No forma part del nostre objecte d'estudi pal·liar la situació, realitzant un exercici teòric sobre els elements compartits i les especificitats diferenciadores d'ambdues disciplines. No obstant, a l'hora d'abordar la qüestió comunicativa, el fet mateix de recórrer a Habermas (filòsof i alhora pensador social, crescut en una escola com la de Frankfurt, amb objectius clarament sociològics), pressuposa no solament el reconeixement implícit de la filosofia com a eina determinant —si no es vol renunciar a una orientació crítica— sinó també una contribució indirecta, per la via pràctica, a la dilucidació de la relació de camps i al perquè i al com d'aquesta específica interdisciplinarietat en ciències de la comunicació. En aquest sentit, remetre als mateixos rendiments podria resultar suficient per a donar raó d'apostes, d'especificitats i de correspondències; no obstant, apuntarem algunes conviccions corroborades, que poden alhora afavorir una millor comprensió de l'acotació de camp de la nostra tesi.

Creiem que l'anomenat «model lingüisticoinformacional», remarca amb raó la rellevància de la teoria matemàtica de la informació proposada per Shannon i Weaver, en explicitar els elements bàsics de tot procés comunicatiu: font, transmissor, canal, receptor i destinatari. La posterior adaptació de Jackobson d'aquest model a la comunicació lingüística, afegint-hi els elements de codi, context i les funcions del llenguatge associades a cada element del procés comunicatiu, representa una *addenda* clau.

No obstant, els mateixos treballs de Morris han contribuït a fer que molts considerin que hi ha comunicació quan un senyal és transmès d'un emissor a un receptor, provocant-li una reacció o, dit d'una altra manera, quan, purament i simplement, es verifica una resposta mediatitzada pel signe. Contingut que, tot i resultar necessari, resulta clarament insuficient, si es vol fer justícia a totes les implicacions pròpies de la comunicació humana, amb una dimensió historicocultural que, òbviament, va més enllà del que presenta un circuit cibernètic o del que podem trobar en el món animal.

En aquest sentit, Habermas —que coneix molt bé la teoria dels actes de parla d'Austin, i també la seva posterior ampliació realitzada per Searle— resulta especialment rellevant perquè no solament contempla la dimensió logicogramatical i pragmàtica de la comunicació, sinó que també té en compte el contingut, la forma i la intenció; és a dir, allò que es diu, com es diu i amb quin propòsit es diu. Dit d'una altra manera, és capaç de donar raó de la dimensió ètica del discurs sense la qual no hi ha pròpiament parlant civilització, perquè

resulta impossible un veritable diàleg i l'abastament d'un imprescindible consens. I, el que encara resulta més rellevant, realitza aquesta aportació, assumint el que es deriva de la fenomenologia, de l'anàlisi lingüística i de l'hermenèutica per a la comprensió antropològica i social en el segle xx, donant raó de fonament crític i emancipador sense necessitar recórrer a cap pressupòsit metafísic, en clau pragmaticoformal. Una clau que no solament no resta tancada a la dimensió relacional —en la qual ja insistia Alfred Schütz des de la fenomenològica sociologia de la vida quotidiana (vegeu. *Making music together*, 1996)—, sinó que permet dialogar amb el corrent existencial ontològic. Corrent, aquest últim, que reivindica, al nostre parer amb raó, que la comunicació constitueix la realitat humana, essent una forma de «presentificació personal», d'acció recíproca, entesa com una ocasió d'encontre i donació per la qual circula l'ésser, possibilitant l'adquisició d'un plus ontològic (Jaspers, 1958; Paul Ricoeur, 1978; Buber, 1998). Mantindrem tots aquests factors en l'horitzó del nostre estudi de camp per tal de contribuir a un tractament de la comunicació que vagi més enllà dels abordatges sociocèntrics, dels pragmaticolingüístics o dels associats amb el mer saber-fer empíric.

La segona part, és correlativa de l'anterior perquè la il·lustra i al mateix temps la corrobora, posant-la a prova de manera experimental. Titulada: «El factor religiós a la premsa escrita", consisteix en la realització d'un «estudi de camp", durant el termini d'un any natural, del tractament donat pels diaris més importants al fet religiós, tant a escala de l'Estat espanyol com de la Comunitat Autònoma de Catalunya.

Els diaris seleccionats són en l'àmbit Estatal: l'*ABC*, *La Razón*, *El País* i *El Mundo*. Els d'àmbit d'edició catalana són: *La Vanguardia*, *El Periódico de Catalunya*, *El Punt-Avui* i l'*Ara*. D'acord amb les dades aportades per l'Estudi General de Mitjans (EGM), en el període de febrer a novembre del 2017, i registrades per l'Asociación Investigación de Medios de Comunicación (AIMC), veiem que sis d'entre ells es continuen situant, efectivament, dintre dels quinze rotatius amb més lectors per dia: *El País* amb 1.080.000; *El Mundo* amb 662.000; *La Vanguardia* amb 585.000; *El Periódico de Catalunya* amb 457.000; l'*ABC* amb 418.000 i *La Razón* amb 216.000. Els diaris més d'àmbit regional, seleccionats en la mostra, com l'*Ara* compta amb 115.000 lectors diaris i *El Punt-Avui* amb 102.000. En conjunt, els d'àmbit estatal, comporten una mitjana de més de 2.300.000 lectors, i els d'edició catalana una mitjana de més de 1.200.000 lectors. El percentatge de penetració de la premsa escrita, en relació amb la resta de mitjans de comunicació com ara la ràdio, la televisió o Internet, se situa en el 24,3%.

Un cop feta la selecció de la premsa a analitzar, vam procedir a la selecció dels casos d'especial impacte durant un any natural (2012, l'any d'inici del nostre treball) i que, donat que se'n fan ressò tots els mitjans, podem considerar «exemplars» en relació amb el tractament de les religions més arrelades a casa nostra: el cas Vatileaks, en relació amb l'Església catòlica; la publicació de les caricatures de Mahoma a la revista *Charlie Hebdo* i el cas festa del ramadà a Badalona, en relació amb l'islam; i el cas d'atemptat a l'escola jueva de Tolosa de Llenguadoc, en relació amb el judaisme (sense excloure l'aclariment del significat de la pràctica no aparició de notícies respecte d'altres comunitats més minoritàries).

Un cop recollides totes les notícies respecte als casos al·ludits, en tots els diaris seleccionats, n'analitzem el nexe «línia editorial-variables de definició del marc o *frame*», segons el model de Robert Entmann, que aporta la categoria de «marc dominant» o *dominant framing* (R. Entman, 1993: 56) i permet una identificació dels *frames* a partir de *reasoning devices*. Si, a més, hi incorporem les variables de dimensió «interpretativa, simbòlica i pragmàtica» (Castelló i Capdevila), així com la de *value frame* o valorativa (negatiu o positiu) de Vreese i Boomgaarden (2003), podem no limitar-nos a variables o *frame devices* (Van Gorp, 2005) com el lèxic o els recursos retòrics, sinó establir els *frames* o marcs d'umanera més operacional i integral. Cal tenir en compte que, tot i que en un principi dintre dels estudis de comunicació la teoria del *framing* va ser inclosa com una teoria dels efectes, posteriorment se n'ha reconegut la rellevància dintre del paradigma narratiu. De fet, és en els marcs interpretatius mediàtics o *media frames* on es concentra l'òptica, o enfocament genèric, a través del qual cada mitjà aborda i tracta allò que considera noticiable, creant així corrent d'opinió. És quelcom que resulta tan determinant que, en realitat, un cop establert, seria el marc interpretatiu el que determinaria la notícia (Castelló, Enric: 2012). Per això, en realitzar l'estudi de la premsa escrita hem cercat l'explicitació del *framing*, sense oblidar el nexe amb la línia editorial, ni oblidar-ne la presentació formal, la seva discursivitat, el lèxic emprat, la il·lustració gràfica, el disseny, els actors implicats en cada article i, inclús, l'espai concedit a la notícia, com a elements reveladors. La recopilació de totes aquestes variables fa possible realitzar una anàlisi, que permet la dissecció de les característiques del marc interpretatiu i identificar els *frames* més recurrents, controlant el procés de interpretació del discurs a través d'un mètode predominantment qualitatiu, però que no exclou elements quantitatius.

Amb referència a les dades sobre les «persones involucrades en la informació», o «anàlisi dels actors», assumim la distinció, basada en la proposta

conceptual d'Enric Castelló (2012), entre la categoria més abstracta d'«actants» (experts i responsables, polítics o institucionals) i «actors».

Des d'una perspectiva de «modalitat narrativa» l'anàlisi comprèn els gèneres informatius, interpretatius i d'opinió. En termes generals, la metodologia escollida per a decidir la unitat d'anàlisi està basada en articles que es podrien classificar en les següents unitats, informatives: notícia o breu; les unitats interpretatives: reportatge, entrevista, crònica discursiva, *news analysis* o informe, o documentació; i, finalment, les unitats d'opinió: article d'opinió, columna d'opinió o bitllet.

Del que es dedueix de tot plegat, cerquem extreure'n conclusions sobre el nivell comunicatiu, descobrint les raons dels pros i els contres, els condicionants de fons, amb la qual cosa quedarà també reflectida indirectament, la «consciència col·lectiva», en general, del nostre país respecte al tema religiós.

Presentem conjuntament, així, la inquietud per l'estudi particular dels mitjans, amb la qüestió del sentit de marxa de la societat en una encreuada crucial. La correlació del tot i la part és, precisament, el que permet anar més enllà d'una mera descripció del que hi ha per a accedir al que, tal com ho reclamava ja Weber, hauria de ser una veritable comprensió de l'aspecte social (*Verstehende Soziologie*).

Per tot això, com un component rellevant afegit al factor empíric, hem considerat convenient realitzar un conjunt d'entrevistes als mateixos periodistes com a actors principals, quant a «emissors», de la informació. Els hem seleccionat segons un tipus de mostreig no probabilístic, no basat en una representativitat estadística. Tot i que cal reconèixer factors condicionants com ara: la disponibilitat dels professionals, juntament amb la major o menor proximitat geogràfica; el criteri major seguit ha estat l'acreditada representativitat de les persones escollides. En tractar-se d'una recerca de caire qualitatiu oferia molta flexibilitat d'aplicació i la mostra escollida era sensible a la variància de l'univers objecte d'estudi, que oferia una visió més plural i aportava diferents sensibilitats, suposant una ampliació tant de l'anàlisi de *frames*, com del discurs recollit en la mostra de premsa objecte del present treball.

Les entrevistes —tant als periodistes com als representants de confessions i líders religiosos qualificats als quals després ens referirem— en la mesura del possible es van dur a terme en forma de conversa, per tal de crear un clima d'interacció, facilitar la lliure expressió de l'entrevistat i potenciar una expressió més personal de la realitat viscuda. Aquesta modalitat es podria classificar com a «entrevista semiestructurada» (Soriano, Jaume: 2007: 247), que consisteix en un qüestionari l'esquema del qual evoluciona en funció del curs mateix de l'entre-

vista, és a dir, tot i disposar d'un guió, es deixa oberta la possibilitat de plantejar qüestions o temes en funció de les respostes mateixes dels entrevistats.

La majoria d'entrevistes es van desenvolupar a Barcelona i en les mateixes seus dels mitjans, per una qüestió d'horaris i disponibilitats dels periodistes, fortament condicionats per les dinàmiques de l'ofici periodístic, sempre sotmès a la immediatesa i a l'actualitat. Algunes altres entrevistes, a causa de la distància geogràfica i per un problema d'ajust d'agendes, es van realitzar via correu electrònic, previ el corresponent consentiment. És el cas, per exemple, de les realitzades a periodistes que treballen el fet religiós a dos mitjans de Madrid, com són *La Razón* i *El País*.

Podrem comprovar que, en efecte, les respostes dels periodistes entrevistats amplien la perspectiva en relació amb la producció de les informacions, les claus d'aquesta producció informativa, la lògica i l'anàlisi de les rutines de producció del seu mitjà, la línia editorial que orienta el seu treball, les tensions viscudes i la visió conjunta de la presència del fet religiós als mitjans. En fi, amb la seva inclusió es pretén oferir una visió més àmplia i profunda respecte de l'anàlisi del fet religiós als mitjans i la correlació «premsa escrita-món de la vida», en últim terme, tot plegat, contribueix a conèixer les línies de força de la producció i reproducció social representada en els mitjans de comunicació.

A més, ens ha semblat interessant entrevistar, també, representants de confessions i líders religiosos qualificats, d'algunes de les confessions religioses, com a «receptors» especials, per ser part directament implicada. En la selecció de les confessions religioses hem seguit el criteri de la seva implementació i incidència en la societat, així com la seva consonant ressonància en els mitjans. Respecte als representants religiosos, gairebé tots són membres del Grup de Treball Estable de les Religions (GTER), que inclou les confessions més representatives a Catalunya i que, des del 2004, treballa principalment les relacions interreligioses, mitjançant accions concretes com el diàleg i el treball conjunt, per a una millor relació, dintre del mateix món religiós, i entre aquest i el món laic.

En un principi, com a mètode de recerca del seu parer, ens vam plantejar el grup de discussió (Soriano, Jaume: 2007), però vam haver de desistir vista la impossibilitat fàctica de concertar en un mateix dia i hora als diferents líders religiosos. En aquest sentit, novament, més que cercar un àmbit extensionalment considerable, ens cenyim a la prevalença qualitativa, en tant que representants de cada col·lectiu. Els participants en l'estudi són abordats com a intèrprets dels continguts i com a perceptors i descodificadors dels missatges dels mitjans, d'acord amb les seves experiències de vida i coordenades cognitives.

A més de recollir els seus punts de vista sobre la religió a la premsa, des d'una perspectiva predominantment qualitativa, però atenent també a factors quantitatius, vam tractar de copsar alhora les anècdotes, vivències i les formes d'expressió mitjançant les quals les comunicaven, perquè diu molt de la seva idiosincràsia, visió i percepció.

Finalment, afegim un apartat més, dedicat a tots els directors generals d'afers religiosos de la Generalitat de Catalunya, des que es va crear aquesta Direcció General, fa divuit anys, amb el Sr. Ignasi Garcia-Clavel com a primer secretari general, fins a l'actualitat, amb el Sr. Enric Vendrell, en exercici del càrrec fins el passat juny del 2018, passant per la Sra. Montserrat Coll i el Sr. Xavier Puigdollers. L'aportació de tots ells permet constatar les actuacions institucionals i de govern en matèria religiosa, però sobretot les accions concretes que van desenvolupar en el tema de mitjans de comunicació, resultant valuosos portaveus d'un cas particular de la connexió, sempre delicada (ja ho veurem), del binomi administració/mitjans de comunicació.

De totes formes, cal recordar que la present recerca no pretén abastar l'estudi dels efectes de manera exhaustiva i detallada, sinó que se cenyeix a l'anàlisi d'estructures d'organització del contingut de les notícies, restant fora del camp acotat l'estudi empíric de l'audiència i dels efectes que provoca en els lectors el contingut de la informació religiosa en la premsa escrita d'àmbit tradicional; no obstant, hem considerat interessant incloure totes aquestes entrevistes, perquè d'aquesta manera podem, a part del que ja hem assenyalat, avançar també en aquest camp de les repercussions, encara que sigui a títol hipotètic, tantejant alguns efectes previsibles que, òbviament, un estudi de camp posterior hauria de corroborar.

Finalment, per tal de fer el volum de la tesi doctoral més manejable, ubiquem l'anàlisi detallada dels mitjans de comunicació, premsa escrita, del que s'avança ja un compendi en l'apartat 3.6, juntament amb apunts sobre dret eclesiàstic i laïcitat, i multiculturalisme, identitats i globalització a l'apartat «Annexos», el qual aporta també la base documental de l'estudi de camp (perspectiva del missatge): recull de notícies editades a la premsa, en relació amb els casos seleccionats, durant l'any 2012.

En els primers apunts, de caire jurídic, cerquem els «precipitats» de consens, manifestat a través de l'evolució històrica de la legislació vigent, i amb el segon tractem de corroborar el plus que ofereix Habermas en relació amb altres plantejaments, prou positius, respecte a la convivència en el si de societats multiculturals.

Com es veu, donades les característiques peculiars del nostre treball, pertanyent a l'àmbit genèric de les ciències socials, però ubicat en una línia fronterera entre el camp de la teoria de la comunicació, l'antropologia i la teoria social, hem hagut d'harmonitzar elements metodològics provinents de cadascun d'aquests àmbits, prioritzant-ne la perspectiva qualitativa o, utilitzant terminologia weberiana, «comprensiva» (*Verstehende Soziologie*), sobre aproximacions merament analítiques, o estadístiques. Hem assumit així, dit d'una manera genèrica, la metodologia vinculada a la teoria del *frame* provinent de la teoria de la comunicació, l'entrevista com a mètode particular de l'antropologia, i el mètode filosòfic vinculat a l'anàlisi crítica i a la contrastació d'arguments. El nostre objectiu no és només descriure un fenomen («veure per a preveure» : Durkheim), sinó captar-ne el significat, comprendre a què respon, quines repercussions se'n poden esperar i, fins i tot, com es podria potenciar que l'espai públic resulti un àmbit en què els debats, les discussions i les deliberacions estiguin exemptes de coacció i es caracteritzin per la no dominació, dues exigències intrínseques del mateix fet comunicatiu implícit en la parla, d'acord amb Habermas.

Els apartats restants són les conclusions i la bibliografia:

Les conclusions, com es veu a l'índex, són abordades en tres apartats diferents. El primer dona comptes de l'aportació teòrica, el segon explicita les conclusions de l'estudi de camp i el tercer, a mode de síntesi final, aborda —des d'una perspectiva conjunta— la convergència de les dues línies principals.

Esperem explicitar la situació actual, contribuint a una consciència més ferma —per a la premsa en particular, però alhora també per al fet comunicatiu en general— d'una tensió ideal, plausible perquè ja està operant de fet (hipòtesi teòrica bàsica), de manera que puguem ser testimonis d'un «món de la vida» més ric en consens comunicatiu i concòrdia social.

2. Marc teòric: el referent crític de Habermas

2.1 Orígens de la teoria de la comunicació. Bases del mètode

Remetre's a Habermas (Düsseldorf, 1929) suposa estar disposat a afrontar l'experiència que el seu amic i divulgador Thomas McCarthy va expressar en aquests termes:

> […] no podemos evitar sentirnos consternados ante alguien que parece moverse tan a sus anchas en la rarificada atmósfera de las ideas generales y que entiende la teoría social en términos tan amplios, que prácticamente abraza todo el espectro del conocimiento sistemático que tenemos sobre el hombre […]. Apenas si existe un área de las humanidades o de las ciencias sociales que no haya experimentado la influencia de su pensamiento; es un maestro, lo mismo en extensión que en profundidad, de un amplio espectro de temas especializados[1].

Tanmateix, d'altra banda, precisament això és el que el fa excepcionalment valuós a l'hora de tractar qualsevol assumpte particular i, especialment per les raons que exposarem més endavant, la teoria comunicativa. Habermas sap molt bé que si la manca de teoria crítica deixa desarmat l'ésser humà enfront de la violència, la manca d'una visió de conjunt deixa el pensament orfe d'orientació[2].

1 McCarthy, Th. *La teoría crítica de Jürgen Habermas*. Tecnos, Madrid, 2013, p. 11 i 12.

2 Respecte al primer punt, referint-se a Horkheimer, cfr.: Cortina, A. *Crítica y utopía: la Escuela de Francfort*. Cincel, Madrid, 1985, p. 34. En relació amb el segon punt, cfr. McCarthy, Th. *La teoría crítica de Jürgen Habermas*. Tecnos, Madrid, 2013, p. 10.

«Frankfurtià impenitent»[3], malgrat que la seva incorporació a l'Escola de Frankfurt va tenir lloc el 1956 i només hi va restar vinculat oficialment poc més d'una dècada, va poder constatar, per contacte directe amb els mestres Horkheimer i Adorno, l'efecte paradoxal de la racionalització i, per tant, la conveniència d'aferrar-se a la dialèctica negativa com a mètode[4]. No obstant, des de ben aviat, tant l'exigència d'una teoria críticament conscient dels seus pressupòsits, que els frankfurtians van deixar clara especialment arran de la seva disputa amb el positivisme[5], com la tensió per una visió de conjunt de l'aspecte social, que connectava amb la mateixa exigència metòdica d'interdisciplinarietat present des dels mateixos orígens de l'Escola[6], prenen en ell una orientació específica vinculada amb els processos discursius, amb la teoria de la comunicació. En aquest sentit, no deixa de ser significatiu, com si d'un tret premonitori es tractés, que Habermas s'iniciés com a periodista *freelance* abans d'aconseguir la seva primera beca.

Però més substantiu encara resulta el fet que la desconnexió a títol formal amb l'Institut für Sozialforschung està vinculada al fet de l'anunci, per part del jove intel·lectual, del seu ambiciós projecte d'estudiar l'esfera pública (*Öffentlichkeit*)[7]. El seu llibre *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*, publicat el 1962, és ja una valuosa fita d'aquest camí[8].

---

3 L'expressió és de: Burello, M. G. *Habermas, una introducción*. Quadrata, Buenos Aires, 2013, p. 22.

4 En aquest sentit el referent basal és: Horkheimer, M.; Adorno T. W. *Dialéctica de la Ilustración*. Trotta, Madrid, 1994 (ed. orig. 1947) i després, per suposat: Adorno , T. W. *Dialéctica negativa.* Taurus, Madrid, 1975. (Ed. orig. 1966.)

5 Cfr. Autors diversos. *La disputa del positivismo en la sociología alemana*. Grijalbo. (Ed. or. 1969.)

6 «A la noción de investigación social se le confirió el sentido de "impulsar la teoría de la sociedad actual como un todo", recurriendo a disciplinas diversas […]». (AUTORS DIVERSOS. *Enciclopedia de la Filosofía*. Garzanti-Ediciones B., Barcelona, 1992, p. 363: «Frankfurt, escuela de».)

7 Cfr. Burello, M. G. *Op. cit.*, p. 24.

8 Habermas, J. *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1962. En citarem, d'ara endavant, la versió castellana: *Historia y crítica de la opinión pública. La transformación estructural de la vida pública*. Gustavo Gili, Barcelona, 1981. Cal tenir en compte que *Öffentlichkeit* s'ha vessat prevalentment al castellà com a «publicidad» i *bürgerlichen Gesellschaft* com a «sociedad burgesa»; però resulta interessant, per situar-se més comprensivament en el corpus habermasià, no perdre de vista les legítimes alternatives «opinió pública» o «esfera pública», per a *Öffentlichkeit*, i «societat civil», per a *bürgerlichen Gesellschaft*.

Doncs bé, moltes dècades més tard, en el prefaci a la nova edició alemanya del 1990, Habermas insisteix a subratllar fins a quin punt resulta rellevant la comprensió de l'evolució dels mitjans de comunicació per a la contribució a una teoria de la democràcia, que impliqués alhora emancipació social, pluralisme i capacitat de consens[9]. Entretant, el 1981 havia aparegut ja la seva *Theorie des kommunikativen Handelns* [10] que, en paraules de Burello:

> Nadie ignora que tanto cuantitativa como cualitativamente, es su *opus magnum*, monumental tratado en dos tomos: *Racionalidad de la acción y racionalización social,* y *Crítica de la razón funcionalista*. En realidad, se trata de la obra de una vida, en el doble sentido de que toma una vida entera forjarla y de que fue surgiendo prácticamente a lo largo de su vida, siendo revisitada prácticamente hasta nuestros días[11].

Ens interessa ara resseguir els orígens d'aquesta aportació capital des de la perspectiva concreta d'aplicació als mitjans de comunicació en general i a la premsa escrita en particular.

No és estrany que «raó» sigui potser la principal paraula clau, juntament amb els equivalents «modernitat» i «democràcia», de la seva aportació[12]. De fet, l'anomenada «època moderna» ve majoritàriament definida per un projecte d'autonomia en l'ús de la raó; és a dir, per una expansió excepcional d'aquesta raó. Això és vàlid, encara que de manera diferent, tant per a Descartes com per a Kant, tant per a Locke com per a Hegel. I no obstant, poc més d'un segle després que aquest últim, representant de l'«idealisme absolut», pretengués donar compte mitjançant la raó de la realitat sencera, va anar prenent forma una consciència de mutilació i al mateix temps de reivindicació d'un concepte més ampli i diferenciat de racionalitat. Ho trobem en la fenomenologia de Husserl, a l'emparentada hermenèutica per mitjà de Heidegger i de Gadamer i, fins i tot, en el corrent analític inspirat en el segon Wittgenstein. S'obre, així, la consciència d'una tasca determinant per al futur de la humanitat. Es tracta de la reconsi-

9 Cfr. Habermas, J. *Op. cit.*, p. 2.

10 Habermas, J. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Band I, *Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung*. Band II, *Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt del Main, 1981. En citarem la versió castellana: *Teoría de la acción comunicativa* (2 vol., *Racionalidad de la acción y racionalización social*, vol. I, i *Crítica de la razón funcionalista,* vol. II). Taurus, Madrid, 1987. (Reed., el 1999; i a Trotta, Madrid, més recentment, el 2010.)

11 Burello, M. G. *Op. cit.*, p. 75 (Les cursives a «*opus magnum*» són del mateix Burello). McCarthy també afirma que representava «la culminación hasta la fecha de los esfuerzos de Habermas por reconstruir una teoria de la Sociedad con intención práctica». Cfr. *Op. cit.*, p. 446.

12 Cfr. Burello, M. G. *Op. cit.*, p. 11.

deració d'aspectes desatesos o menyspreats per un tipus de desenvolupament que hauria fet del treball, del rendiment productiu de les ciències, del càlcul estratègic i de la burocratització, de la raó tècnica, en definitiva, el paradigma del saber humà en general. Malgrat tot, entre tots aquells autors que veuen en la consideració de la raó l'horitzó capital, on es juga el signe de la modernitat; creiem que la teoria de l'acció comunicativa (a partir d'ara TAC) té en la paradoxa concomitant amb el procés de racionalització de la societat, constatada ja per la sociologia de Weber, i represa després en clau especulativa per Adorno-Horkheimer en la seva famosa *Dialektik der Aufklärung*, un fil argumental major[13]. Per una part, no deixa de ser significatiu que la TAC s'obri amb un llarg primer capítol introductori (197 pàgines) titulat «Accesos a la problemática de la racionalidad» i que trobem dos capítols determinants centrats en Weber (el segon del volum 1, titulat «La teoría de la racionalización de Max Weber» i el que tanca l'obra al volum 2 titulat «Consideraciones finales: de Parsons a Marx a través de Weber», amb un total de dues-centes pàgines entre els dos). D'altra banda, en els últims anys, ha crescut la convicció entre els especialistes que la «racionalització» es troba en el cor de la sociologia de Weber (1864-1920), tot i que és difícil extreure'n de la seva obra una definició clara[14]. Ara bé, encara que no defineixi «racionalització», sol remetre's sovint a dos tipus de racionalitat distingibles, no equivalents: racionalitat en funció de fins i racionalitat en funció de valors. I, afinant molt, Stephen Kalberg, i Levine de manera molt similar, van arribar a identificar en el conjunt de l'obra de Weber quatre variants bàsiques, una espècie «d'instruments bàsics heurístics emprats per a analitzar el destí històric de la racionalització en tant que procés sociocultural»[15] . Convé ara definir-les clarament, per tal de comprendre com es perfila la idea d'una paradoxa lligada al procés modern de racionalització, que després serà represa en l'Escola de Frankfurt com a «dialèctica de la Il·lustració».

Donem per suposat que, com a formes d'expressar-se la raó, els quatre tipus de racionalitat definits a continuació participen d'una base comuna com-

13 Cfr., en el mateix sentit, INNERARITY, D. *Dialéctica de la modernidad*. Rialp, Madrid, 1990, p. 97: «La interpretación del mundo moderno llevada a cabo por Max Weber le sirve a Habermas, a modo de contrapartida, para justificar su propia orientación». Respecte a l'obra citada, en seguim la traducció castellana: ADORNO; HORKHEIMER. *Dialéctica del Iluminismo*. Sur, Buenos Aires, 1970. (Ed. orig. 1947.)

14 «El concepto de racionalización está incluido en tanta variedad de escritos históricos de Weber que se hace difícil dilucidar los principales ámbitos de su aplicación». (GIDDENS, A. *El capitalismo y la moderna teoría social*. Idea Books, Barcelona, 1998, p. 297.)

15 KALBERG, S. «Max Weber's Types of Rationality», *The American Journal of Sociology*, University of Chicago, vol. 85, núm. 5, 1980, p. 1145-1179. Cfr. també, LEVINE, D. «Rationality and Freedom: Weber and Beyond», *Sociological Inquiry*, vol. 51, 1981, p. 3-77.

partida com és la de comportar processos mentals que tracten de dominar la realitat relegant les percepcions particularitzades i ordenant-les en regularitats comprensibles i significatives.

Ara bé, aquesta base comuna compartida enfila quatre dinàmiques específiques de signe diferent identificables de la següent manera:

El primer tipus de racionalització és la *racionalitat pràctica,* definida per Kalberg com «tota forma de vida que mira i jutja l'activitat mundana en relació als interessos purament pragmàtics i essencialment egoistes dels individus»[16] (16). Els que exerceixen la racionalitat pràctica accepten realitats donades i es limiten a calcular les formes més oportunes de tractar les dificultats que presenten. Aquest tipus de racionalitat trenca amb els llaços de la màgia primitiva i existeix a través de les civilitzacions i a través de la història; és a dir, no es restringeix al món occidental. Aquest tipus de racionalitat s'oposa a qualsevol cosa que amenaci transcendir la rutina diària; condueix a les persones a desconfiar dels valors poc pràctics, religiosos o de les utopies seculars, així com de la racionalitat teòrica dels intel·lectuals.

El segon tipus, la *racionalitat teòrica*, implica un esforç cognitiu per dominar la realitat mitjançant conceptes creixentment abstractes, més que a través de l'acció. Inclou processos cognitius abstractes tals com induccions lògiques, deduccions, atribucions de causalitat, etc. Aquest tipus de racionalitat hauria estat practicada des de molt aviat a la història per xamans i sacerdots espirituals i, més tard, per filòsofs, jutges i científics. A diferència de la racionalitat pràctica, la racionalitat teòrica condueix a l'actor a transcendir les realitats quotidianes en un intent d'entendre el món com un cosmos significatiu. Igual que la racionalitat pràctica, es dona a través de les civilitzacions i de la història. En la mesura que implica processos cognitius, no necessita influir en l'acció, el seu efecte en ella és limitat i té el poder d'introduir noves pautes d'acció només indirectament.

La *racionalitat substantiva*, el tercer tipus, a diferència de la teòrica, ordena directament l'acció de manera anàloga a la racionalitat pràctica, però aquí en pautes d'acord a conjunts de valors, seria el tipus racionalitzador tercer. La racionalitat substantiva implica l'elecció de mitjans en funció dels fins en el context d'un sistema de valors. Aquest tipus de racionalitat també es dona a través de les civilitzacions i de la història; allí on existeix un sistema de valors coherent.

Finalment, el quart tipus és la *racionalitat formal,* el més important des del punt de vista de Weber. Igual que la racionalitat pràctica implica el càlcul de mitjans i fins, però mentre que en aquesta el càlcul es presenta referit als propis

16 Kalberg, S. *Op. cit.*, p. 1151.

interessos pragmàtics, en la racionalitat formal «el càlcul de mitjans i fins es presenta amb referència a regles, lleis i regulacions universalment aplicades». Seguint a Ritzer, podríem identificar sis trets bàsics que la caracteritzen:

- Primer l'emfatització de la calculabilitat, o d'aquelles coses que és possible comptar o quantificar.
- En segon lloc l'eficiència o utilització del millor mitjà per tal d'abastar un fi establert.
- En tercer lloc, la predictibilitat, allò que opera de la mateixa manera en temps i llocs diferents, que ha de ser assegurada.
- En quart lloc, la conseqüent reducció progressiva de tecnologia humana i, en últim terme, el seu reemplaçament per tecnologia no humana, ja que les tecnologies no humanes (com per exemple els sistemes informatitzats) es presenten com a més calculables, més eficients i més predictibles.
- En cinquè lloc, control sobre una sèrie d'incerteses, especialment les plantejades pels éssers humans que treballen amb les tecnologies o que se serveixen d'elles.
- Finalment, el sisè tret bàsic són les conseqüències irracionals que els sistemes racionals tendeixen a provocar en les persones implicades i els mateixos sistemes, així com també en la societat en sentit ampli[17].

A més de distingir entre els quatre tipus de racionalitat i posar-los en relació, Kalberg va sumar, com a factor clarificador de la racionalització, la capacitat d'introduir modes metòdics de vida. La racionalitat pràctica no té aquesta capacitat, donat que implica reaccions a les situacions més que esforços per ordenar-les. La racionalitat teòrica és cognoscitiva; per això, compta amb una limitada capacitat per suprimir la racionalitat pràctica i sembla ser, més aviat, un producte acabat que productor. Per a Weber, la racionalitat substantiva seria l'únic tipus amb el «poder d'introduir modes metòdics de vida»[18]. Per això, a Occident, una determinada racionalitat substantiva que emfatitzava un mode de vida metòdic, el calvinisme, hauria subjugat la racionalitat pràctica, conduint al desenvolupament de la racionalitat formal[19]. Des de el punt de vista de Weber, l'únic rival real del buròcrata en especialització tècnica i coneixement

17 Cfr. Ritzer. «The "McDonaldization" of Society», *Journal of American Culture*, núm. 6, 1983, p. 100-107.

18 Sica, A. *Weber, Irrationality, and Social Order*. University of California Press, 1988, p. 15.(Falta lloc d'edició)

19 Cfr. Weber, M. *L'ètica protestant i l'esperit del capitalisme*. Edicions 62, Barcelona, 1984.

de la realitat és el capitalista. No és estrany que descrigués el capitalisme i les burocràcies com «dos grans forces racionalitzadores»[20]. De fet, segons ell, el capitalisme i les burocràcies derivaven de la mateixa font bàsica (l'ascetisme intramundà) i implicaven una acció racional i metòdica similar, i es reforçaven mútuament en el procés de racionalització, o «desencantament de món» (*Entzauberung*), ja operant a Occident[21].

Per tant, encara que totes aquestes categoritzacions de la racionalitat es refereixen a accions particulars, permeten alhora entendre el sentit weberià de la racionalització a gran escala. De fet, l'interès de Weber anava molt més enllà de les orientacions fragmentades de l'acció; la seva preocupació principal girava entorn a les pautes i regularitats d'acció dins de les civilitzacions, institucions, organitzacions, estrats, classes i grups.

Donald Levine ho va expressar dient que Weber estava interessat en la racionalitat «objectivada»; és a dir, l'acció d'acord amb algun procés de sistematització externa[22]. Com ho ha apuntat Brubaker: «La forma objectiva, institucionalitzada i supraindividual és comuna a la racionalitat del capitalisme industrial, el dret formalista i la burocràcia administrativa; en cada esfera, la racionalitat s'incorpora a l'estructura social i els individus l'encaren com quelcom extern a ells»[23] . Weber mateix aclareix el següent en el cas específic de la racionalització burocràtica:

> La racionalización burocrática revoluciona con medios técnicos, en principio, como cualquier reorganización económica, «desde fuera»: primero cambia los órdenes sociales y materiales, y a través de ellos, las personas, cambiando las condiciones de adaptación y quizá las oportunidades de adaptación, a través de determinación racional de medios y fines[24].

---

20 Kalberg, S. *Op. cit.*, p. 1151.

21 Weber està convençut de que no solament és igualment demostrable la derivació del capitalisme de l'ascetisme intramundà, sinó també de les mateixes burocràcies del sistema: «la significació del racionalisme ascètic per als continguts de l'ètica *política i social*, és a dir, per al tipus d'organització i les funcions dels grups socials, començant pel conventicle i acabant per l'estat». (Weber, M. *Op. cit.*, p. 265; els subratllats són del mateix autor.) Derivant de la mateixa font és fàcil comprovar aquest reforçament mutu al qual ens referíem. Cfr. Weber, M. «Sociología de la dominación», *Economía y Sociedad*. Fondo de Cultura Económica, Buenos Aires, 1992, p. 695 i s.

22 Levine. *Op. cit.*, p. 22.

23 Brubaker, R. *The Limits of Rationality: An Essay on the Social and Moral Thought of Max Weber*. Taylor & Francis, 1984, p. 90.

24 Weber, M. *Economía y Sociedad.* Fondo de Cultura Económica, Mèxic, 1944, p. 178.

Per tant, si bé Weber emprava, com hem dit, un sentit complex i polifacètic del terme «racionalitat», la manera més significativa i poderosa d'emprar-lo era, aplicant-lo a la seva visió del món occidental modern, especialment a l'economia capitalista[25] i les organitzacions burocràtiques[26], com una «gàbia de ferro»[27] d'estructures formalment racionals.

Així com els altres tipus de racionalitat es donen a través de les civilitzacions i transcendeixen la seva època, la racionalitat formal s'hauria presentat a Occident només amb la industrialització. Les regles, lleis i regulacions universalment donades, que caracteritzen la racionalitat formal a Occident, estarien fonamentades, sobretot, en les institucions econòmiques, legals i científiques, alhora que en formes burocràtiques de dominació.

Per tant, resulta manifest el pes de l'efecte de la racionalització formal de l'economia i les burocràcies del món occidental per a Weber[28]. Per exemple, a *Economia i societat* afirma:

> El proceso completo de racionalización, tanto en la fábrica como en cualquier otra parte, y sobre todo en la máquina burocrática del estado, corre paralelo a la centralización de los medios materiales de organización en manos del señor. Por tanto, la disciplina actúa inexorablemente sobre áreas cada vez más amplias, al mismo tiempo que se racionaliza crecientemente la satisfacción de las necesidades políticas y económicas. Este fenómeno universal restringe cada vez más la importancia del carisma y de las conductas individuales diferenciadas[29].

Weber temia que la racionalitat substantiva es tornés menys important que altres tipus de racionalitat, sobretot que la racionalitat formal, en el món occidental. Per això, els practicants de la racionalitat formal, com el buròcrata o el capitalista, estarien cridats a dominar Occident i això comportaria la desaparició d'aquell tipus que incorporava els més alts ideals de la civilització occidental: l'individu lliure i autònom les accions del qual rebien continuïtat amb referència als valors últims[30].

En síntesi, si bé és cert que, si prenem a Weber fil per randa, és difícil mantenir que tingués una teoria global de la racionalització i ell mateix afirma explícitament que el procés de racionalització assumeix «formes inusitadament

---

25 Cfr. Collins, R. *The sociology of philosophies*. Harvard University Press, 2009, p. 50.

26 Cfr. Cohen, I. J. *Structuration theory: Anthony Giddens and the constitution of social life.* Macmillan, 1989, p. 207.

27 Cfr. Weber, M. *La ética protestante y el espíritu del capitalismo*, vol. 1. Orbis, Barcelona, 1985, p. 258.

28 Cfr. Brubaker, R. *Op. cit.*, p. 94.

29 Weber, M. *Op. cit.*, p. 197.

30 Cfr. Kalberg, S. *Op. cit.*, p. 1152.

variades» i que la història del racionalisme ens mostra un desenvolupament que no segueix, en absolut, línies paral·leles en els diversos àmbits de la vida[31]; de fet, no hauria pogut evitar pensar que la racionalitat formal s'oposava als altres tipus de racionalitat i que, sobretot, entrava en conflicte amb la racionalitat substantiva[32]. En últim terme, en això consistiria la «paradoxa de la racionalització»; és a dir, en un perillós predomini de la «raó instrumental», que comportaria l'eclipsi del carisma i de la creativitat individual, un increment de la burocratització (i podríem afegir dels protocols), que podria acabar asfixiant els impulsos motivacionals de què s'alimenta el mode racional de vida (*rationale Lebensführung*). Un afermar-se de la raó a costa d'ella mateixa. Un conflicte, en definitiva, destinat a jugar un paper particularment funest en el desplegament dels processos de racionalització a Occident[33] (33), i respecte al qual els mitjans de comunicació en general i la premsa escrita en particular resulten determinants en la mesura que afavoreixin o no la «situació ideal de diàleg» que reclama, segons Habermas, tota veritable acció comunicativa, l'única que pot superar la «paradoxa de la racionalització». El nostre autor aniria així més enllà de la mera denúncia pròpia de la «dialèctica de la il·lustració» i el seu mètode concomitant de «dialèctica negativa», pròpia de l'Escola a la qual estan associats els seus orígens, de la qual va desconnectar a títol formal per la necessitat sentida d'estudiar l'àmbit de l'*Öffentlichkeit* i de la qual, potser, en continua essent el valedor principal.

---

31 Cfr. Weber, M. *Economía y Sociedad*. Fondo de Cultura Económica, Buenos Aires, 1992, p. 64.

Si tenim en compte el seu rebot de la idea «d'una seqüència general evolucionista» i la seva crítica a pensadors com ara Hegel i Marx, per estar condicionats per teories de la societat generals i teleològiques, ens farem càrrec millor del seu posicionament. En el seu treball tendia a evitar els estudis o les asseveracions sobre la societat com una totalitat. S'abstenia de fer generalitzacions totalitzants, sobretot amb referència a possibles orientacions futures. A més, el procés de racionalització que Weber descrivia en una estructura social o institució era normalment molt diferent de la racionalització d'una altra estructura o institució. Cfr., per exemple, en aquesta línia: Bendix, R. «Max Weber y su imagen de la sociedad», *Max Weber*. Amorrortu, Buenos Aires, 1970, p. 437-459. En particular a la p. 438 llegim: «Weber a diferencia de sus otros grandes contemporáneos, no se hizo famoso por una idea clave (a diferencia de Marx, Durkheim, Freud…) es menos accesible al resumen y a la divulgación». Cfr., també en la mateixa línia, Freund, J. *Sociología de Max Weber*. Península, Barcelona, 1968, o Brubaker; Kalberg. *Op. cit.*

32 Cfr. Weber, M. *Op. cit.*, p. 20-21, 695 i 882.

33 Cfr. Weber, M. *Op. cit.*, p. 44-45 i, també en aquest sentit, Kalberg. *Op. cit.*, p. 1165.

2.2 La paradoxa de la racionalització en clau de dialèctica de la il·lustració

Dialektik der Aufklërung és el títol d'una obra programàtica de l'Escola de Frankfurt escrita en col·laboració entre Horkheimer i Adorno, als que es pot considerar com a pares o fundadors i referents per excel·lència de la mateixa escola[34]. Segons J. J. Sánchez:

> Es uno de los textos más explosivos, y también más explotados, de la filosofía europea contemporánea [...] expresa, de entrada, la conciencia de la densa complejidad de los procesos que dieron lugar a la modernidad y ahora están a punto de superarla *sin llevar consigo hacia adelante sus momentos de verdad*[35].

Els autors adverteixen que aquests «moments de veritat» només són salvables si es pren consciència de la deriva de la raó que la «dialèctica de la il·lustració» comporta[36] .

En aquesta obra Horkheimer i Adorno empren el terme «Il·lustració» (*Aufklërung*), no només per referir-se a aquell moviment de pensament que va caracteritzar l'anomenada època de les llums i que té en Kant el seu màxim exponent, sinó que comprèn tot el trajecte recorregut per la raó que, amb base grega, ha tractat de racionalitzar el món, convertint-lo en quelcom manipulable i sotmetent-lo a la dominació del home. La Il·lustració és entesa en el més ampli sentit de "pensamiento en continuo progreso»[37] .

Respecte al terme «dialèctica» (*Dialektik*), aquí, com en totes les variants filosòfiques en les quals d'alguna manera s'erigeix en mètode, subratlla una pugna o oposició entre dos termes contraris, que només pot ser resolta a costa de la reintegració dels contraris en un ordre superior, en el qual d'alguna manera es veuen dissolts. En això la dialèctica de Hegel resulta paradigmàtica, però aquest enfocament travessa, d'una manera o d'una altra, tot aquell corrent històric de pensament, aquella manera de concebre la realitat, que va d'Heràclit a Marx. La singularitat del cas Horkheimer-Adorno és que els termes, que en

34 Publicada originàriament en una edició fotocopiada de cinc-cents exemplars sota el títol de *Philosophische Fragmente* el 1944, va aparèixer ja com a llibre tres anys més tard, el 1947, a Amsterdam, amb el títol *Dialektik der Aufklërung*. Seguim l'edició castellana traduïda per J. J. Sánchez: *Dialéctica de la Ilustración. Fragmentos filosóficos.* Trotta, Madrid, 1994.

35 Sánchez, J. J. «Sentido y alcance de la dialéctica de la illustración», *Introducción* a l'edició castellana de Trotta, p. 9 i 10 (el subratllat és nostre).

36 «Salvar la Ilustración» va ser l'interès que els va moure a escriure *DI*. «Si (la Ilustración) no asume en sí misma la reflexión sobre (su) momento destructivo, firma su propia condena», adverteixen en el «Pròleg» del 1944 i 1947 a la *DI*. Horkheimer, M.; Adorno, T. W. *Op. cit.*, p. 56 i 53.

37 Horkheimer, M.; Adorno, T. W. *Op. cit.*, p. 59.

principi haurien de considerar-se oposats; de fet, es converteixen entre si sense síntesi superadora (*Aufhebung*), en produir, no un ordre superior, sinó variants d'una mateixa escomesa cap al domini, la manipulació i el poder; en definitiva, la injustícia i la barbàrie: «Cuando iniciamos el trabajo nos habíamos propuesto comprender por qué la humanidad, en lugar de entrar en un estado verdaderamente humano, desembocó en un nuevo género de barbarie»[38].

Aquesta peculiar dialèctica restaria recollida en una doble tesi, que és la «tesis central de la obra»[39]: «El mito es ya Ilustración; la Ilustración recae en mitología»[40]. La Il·lustració s'esmerça a desemmascarar qualsevol mite, dissoldre'l com una forma d'antropomorfisme, com una projecció de la subjectivitat humana sobre la natura. Totes les figures mítiques no serien més que representacions del subjecte humà i tot esdeveniment mític podria, així, ser abastat per una unitat, que formaria part d'una espècie de sistema inadvertit. Ara bé, resulta que, ben mirat, la Il·lustració mateixa que veu en el mite aquesta espècie de sistema inadvertit, no s'adona fins a quin punt ella mateixa en participa. És per això que, de fet, en el mite ja hi ha un moment d'Il·lustració; millor, el mite és ja el primer estadi de la Il·lustració, caracteritzada per un tipus de raó a la qual Horkheimer designava com a «subjectiva» i, al mateix temps, «instrumental» (el sistema), tota ella focalitzada a trobar els mitjans adequats per a objectius consistents, sempre a fi de comptes, en l'autoprevalença del subjecte. Aquest tipus reductiu de raó deixaria al marge la dimensió «objectiva» i, al mateix temps «autònoma», caracteritzada per conèixer objectius més amplis que l'autoprevalença i amb competència per jutjar el caràcter raonable d'aquests objectius més amplis[41].

A *Zur Kritik der instrumentellen Vernunft*, un obra considerada unànimement clau per a la comprensió de la tesi anteriorment referida, hi llegim: «Los mitos que caen víctimas de la Ilustración eran ya producto de ésta». En els mites, hi batega ja l'aspiració al domini, volen «narrar, nombrar, contar l'origen» i, per tant, «explicar», és a dir, en definitiva, controlar i dominar[42].

El procés de Il·lustració seria, expressat en paraules de J. J. Sánchez:

---

38 Horkheimer, M.; Adorno, T. W. *Op. cit.*, p. 51.

39 Cfr. Sánchez, J.J. Art. cit., p. 11. I, en el mateix sentit, Mansilla, H. C. *Inroducción a la teoría crítica de la sociedad.* Seix-Barral, Barcelona, 1970, p. 5.

40 Horkheimer, M.; Adorno , T. W. *Op. cit.*, p. 56.

41 Wiggershaus, R. *La Escuela de Fráncfort*. FCE, Mèxic, 2009, p. 433-444.

42 Horkheimer, M. *Zur Kritik der instrumentellen Vernunft.* Frankfurt del Main, 1967, versió ampliada d'*Eclipse of Reason.* Nova York, 1947. Citem d'acord amb l'edició castellana: *Crítica de la razón instrumental.* Trotta, Madrid, 2002, p. 63.

> Un proceso de «*desencantamiento del mundo*» que se revela como un proceso de progresiva racionalización, abstracción y reducción de la entera realidad al sujeto, bajo el signo del dominio, del poder[43].

En aquest «pensament en continu progrés», que és tal com es considera la Il·lustració, la raó consistiria únicament en la capacitat de calcular les probabilitats i coordinar els mitjans adequats per a determinats fins i comportaria, també, que cap fi és raonable en si mateix, i que no tindria sentit intentar establir entre dos fins quin és el més raonable. Estaríem, així, davant d'un instrument per a totes les accions de la societat; el qual, no obstant, no ha de tractar d'establir les normes de la vida social o individual, que se suposa que han establertes per altres forces: «En el camino hacia la ciencia moderna *los hombres renuncian al sentido*»[44]. Dit d'una altra manera, la raó no oferiria veritats objectives i universals a les quals poder atenir-nos, sinó únicament instruments per aconseguir objectius ja establerts. Ho podríem comprovar en dos dels principals corrents contemporanis: el positivisme i el pragmatisme. En el primer cas, el del positivisme, l'aspecte formalista de la raó subjectiva, hauria posat de relleu la seva renúncia al «contingut objectiu»; i en l'aspecte instrumental propi del pragmatisme, s'hauria posat de relleu la seva obediència a continguts heterònoms. La confiança en la «raó objectiva» s'esvaeix, i el que importa no és la veritat de les teories sinó la seva funcionalitat, en vista d'uns fins sobre els quals la raó ha perdut tot dret. En ella, hi preval la idea que el saber és més tècnica que crítica. I la por d'allunyar-se dels fets se suma a la por de la desviació del parer socialment acceptat. Aquesta raó inevitablement sotmesa totalment al procés social, al valor instrumental, a la seva funció de mitjà per dominar la naturalesa i els homes, s'hauria quedat òrfena d'un altre criteri més enllà del mateix sistema, l'administració i la societat industrial. Es veuria reduïda a pura raó instrumental perquè únicament pot individualitzar, construir o perfeccionar els instruments o les mediacions adequats per abastar els fins establerts i controlats pel sistema. Totalment incapaç de fonamentar o de posar en discussió els objectius o les finalitats que serveixen per orientar la vida dels homes, renunciant a la seva autonomia, s'hauria convertit en un mer instrument, pura *ancilla administrationis*[45].

La indústria cultural seria el sistema que la societat tecnològica contemporània posaria en funcionament per arribar a ser funcional. Un poderós aparell format essencialment pels mitjans de comunicació de masses, la televisió, la

---

43 Sánchez, J. J. Art. cit., p. 13. (El subratllat és nostre.)

44 Horkheimer, M.; Adorno, T. W. *Op. cit.*, p. 61. Cfr., també, Horkheimer, M. *Op. cit.*, p. 46-47 i 115. (El subratllat és nostre.)

45 Horkheimer, M. *Op. cit.*, p. 90.

ràdio, el cinema, la música, la publicitat, les revistes… i, per suposat, la premsa mateixa, que no escaparia tampoc a la seva constitució. A través d'aquests mitjans el poder imposaria valors i models de conducta, crearia necessitats i conformaria, fins i tot, el llenguatge. Aquests valors, necessitats, conductes i llenguatge resulten uniformes perquè han d'estar vigents per a tots, són amorfes, asèptics. No emanciparien, no estimularien, la creativitat; ben al contrari, l'obstaculitzarien perquè acostumarien a la recepció passiva dels missatges. Per això Horkheimer i Adorno conclouen: «la industria cultural ha realizado pérfidamente al hombre como ser genérico»[46] . Cadascun és, cada cop més, només allò pel qual pot substituir un altre: quelcom amb data de caducitat, un mer exemplar. Ell mateix, com a individu, és l'absolutament substituïble, un pur nores. Això també passaria amb la diversió, que ja no constitueix el lloc d'esbarjo, de la llibertat, la genialitat, l'alegria autèntica[47]. La indústria cultural és la que fixaria les diversions i els seus horaris. L'individu continuaria patint, aquest cop sota les regles del «temps lliure», que seria temps programat també per la indústria cultural.

> La apoteosis del individuo medio pertenece al culto de aquello que se encuentra a buen precio. De este modo, la industria cultural no se limita a servir de vehículo a una ideología, sino que ella misma se convierte en ideología: la ideología de la aceptación de los fines establecidos por otros, es decir por el sistema[48].

D'aquesta manera, la Il·lustració s'hauria arribat a convertir en el seu oposat. Volia eliminar els mites, però, en canvi, n'hauria creat una quantitat innumerable; contràriament a la definició de Kant, segons la qual: «La ilustración consiste en el abandono por parte del hombre de un estado de minoría de edad del cual el mismo es culpable»[49].

La «minoria d'edat» a la qual es refereix Kant consisteix en la incapacitat de valer-se del mateix intel·lecte i, per tant, a la necessitat de ser guiat per un altre. Un estat de dependència del qual la Il·lustració l'hauria vingut a deslliurar. En canvi, el que ens trobem avui en dia és un individu guiat per altres, reduït al no-res. En determinat moment es va arribar a dir que el destí de l'individu

---

46 Horkheimer, M.; Adorno T. W. *Op. cit.*, p. 190.

47 Horkheimer, M.; Adorno T. W. *Op. cit.*, p. 181 i 189.

48 Horkheimer, M.; Adorno T. W. *Op. cit.*, p. 181 i 189. (La apoteosis del individuo medio pertenece al culto de aquello que se encuentra a buen precio. De este modo, la industria cultural no se limita a servir de vehículo a una ideología, sino que ella misma se convierte en ideología: la ideología de la aceptación de los fines establecidos por otros, es decir por el sistema)

49 Kant, I. *¿Qué es la ilustración?* Alianza, Madrid, 2009, p. 81-93. (La ilustración consiste en el abandono por parte del hombre de un estado de minoría de edad del cual el mismo es culpable)

estava escrit al cel; avui podríem dir que està fixat i establert en el sistema[50]. En el mateix moment en què els coneixements tècnics eixamplarien l'horitzó del pensament i de l'acció dels homes d'una manera prodigiosa; minvarien, en canvi, l'autonomia de l'home com a individu, la força de la seva imaginació i la seva independència de judici. El progrés dels recursos tècnics que podrien servir per il·luminar la ment de l'home es veuria acompanyat per un procés de deshumanització, amb la qual cosa el progrés amenaçaria a destruir precisament allò que hauria de portar a terme, la noció d'home: «El individuo queda ya determinado sólo como cosa»[51]. La condemna natural dels homes es mostraria avui inseparable del progrés social. Sense cap dubte les possibilitats d'avui resultaven inimaginables en èpoques passades; avui en dia el progrés tecnològic posa a l'abast de tots aquells objectes i béns que abans només es trobaven en els somnis dels utòpics. No obstant, si per una banda l'augment de la productivitat econòmica genera les condicions d'un món més just, atorgaria, d'altra banda, a l'aparell tècnic i als grups socials que en disposen, una superioritat immensa sobre la resta de la població. Davant les potències econòmiques, l'individu es veuria reduït a zero. Al mateix temps aquests poders portarien a un nivell abans mai abastat en relació amb el domini de la societat sobre la naturalesa. Entretant l'individu desapareix enfront de l'aparell al qual serveix i que, en canvi, el reabasteix millor que en cap moment anterior: «en el Estado injusto, la impotencia y el enderazamiento de las masas crece al mismo tiempo que la cantidad de bienes que se le asignan» [52].

En el sentit més ampli de «pensament en continu progrés», la Il·lustració hauria perseguit des de sempre l'objectiu de treure la por als homes i convertir-los en amos, cercant dominar la naturalesa, cercant comprendre'n les lleis per dominar-la, però, per a això, ha requerit la implantació d'una organització burocràtica i impersonal que, en nom del triomf de la raó sobre la natura, ha fet de l'home mateix un mer instrument. No és estrany que s'incrementi el dubte respecte a la correlació progrés cientificotècnic, d'una banda, i cultura-llibertat o justícia-felicitat, de l'altra. La terra mateixa completament il·luminada resplendiria com un símbol de triomfal desventura. Degradada a pura matèria a dominar, transformades les idees en coses, a partir del moment en què «la verdad ya no es un fin que se baste a sí mismo»[53], l'home mateix restaria condemnat a raure en una casella i hi restaria circumscrit el seu destí: «La evolución de la

50 Cfr. Horkheimer, M. *Op. cit.*, p. 166.

51 Horkheimer, M.; Adorno T. W. *Op. cit.*, p. 82 i 89.

52 Horkheimer, M. *Op. cit.*, p. 184. (En el Estado injusto, la impotencia y el enderezamiento de las masas crece al mismo tiempo que la cantidad de bienes que se le asignan)

53 Horkheimer, M. *Op. cit.*, p. 119. (La verdad ya no es un fin que se baste a sí mismo)

máquina se ha convertido ya en la evolución de la maquinaria del dominio, de tal modo que la tendencia técnica y la social, desde siempre entrelazadas, convergen en la dominación total del hombre»[54].

Així serien les coses, en opinió d'Adorno i de Horkheimer, «si la Ilustración no acoge en su seno la conciencia del propio momento regresivo»[55]. En cas de no fer-ho, signaria la seva pròpia condemna, el propíciament d'una «sociedad administrada», del «mundo de la organización», la «planificación total»[56].

En definitiva, el que acabem d'exposar ens porta a afirmar, a mode de recapitulació sintètica, que amb Horkheimer i Adorno ens trobem amb una represa crítica de la paradoxa de la racionalització assenyalada per Weber, ratificant-la com la qüestió central en la qual es decideix el signe del futur social: «El programa de la Ilustración era el desencantamiento del mundo»[57], i podríem afegir, segons les anàlisis anteriors, que ha generat una nova mitologia mitjançant la qual es domina al mateix home.

Hi hauria una coincidència de diagnòstic que els portaria a veure en l'evolució de la cultura un eclipsi de la raó crítica, que comportaria l'anul·lació mateixa de l'individu, la pèrdua, en termes weberians, del «carisma» i de la «creativitat», la «prevalença del genèric» en termes frankfurtians[58]. Ara bé, mentre que en el cas de Weber aquest eclipsi de la raó vindria donat per una lluita entre possibles modes de desenvolupar la raó, de la prevalença de la racionalitat instrumental (funcionalitat) sobre la substantiva (valors), en el cas de Horkheimer i Adorno, tot i que amb matisos diferencials entre ambdós autors, el problema derivaria de la naturalesa mateixa de la raó, seria un fenomen intern de la seva arrel mateixa en exercici, no una lluita entre dues línies de desenvolupament diferents. Com assenyala J. J. Sánchez:

> Mientras Horkheimer sigue manteniendo la *dialéctica* del concepto de razón o de pensamiento discursivo, Adorno tiende claramente a identificar la enfermedad de la razón *con la razón misma*[59].

---

54 Horkheimer, M.; Adorno T. W. *Op. cit.*, p. 88.

55 Horkheimer, M.; Adorno T. W. *Op. cit.*, p. 53 i 56.

56 Horkheimer, M.; Adorno T. W. *Op. cit.*, p. 50 i 81.

57 Horkheimer, M.; Adorno T. W. *Op. cit.*, p. 59.

58 Cfr. en el mateix sentit Muguerza, J. «Prólogo», dins: Cortina, A. *Crítica y utopía: La Escuela de Fráncfort*. Ed. Cincel, Madrid, 1985, p. 12. També Sánchez, J. J. Art. cit., p. 23, i McCarthy, Th. «Reflexiones sobre la racionalización en la Teoría de la Acción Comunicativa», dins: Autors diversos. *Habermas y la modernidad*. Cátedra, Madrid, 1994, p. 277.

59 Sánchez, J. J. Art. cit., p. 33. (Els subratllats són de l'autor.) Resulta interessant la cita a peu de pàgina relativa a Horkheimer: «En el concepto se dan inseparables, la plenitud y el sufrimiento».

En conseqüència, la repercussió en els mitjans es traduiria, en el cas de Weber, en una pugna entre l'interès econòmic i els principis morals[60]. En el cas de Horkheimer i Adorno els mateixos mitjans de comunicació estarien involucrats, per damunt d'aquesta tensió, en una instrumentalitat que faria que fins i tot els mateixos principis morals estiguessin involucrats en l'erosió de la individualitat en no qüestionar una injustícia última que ho amara tot, aquella que posa el genèric per sobre l'individu, la seva autonomia, la seva llibertat: «La industria cultural ha realizado perversamente al hombre como ser genérico» [61].

Davant d'això només restaria la denúncia, el «no és això, no és això», al que respondria la «dialèctica negativa», entesa com a «negación de un falso absoluto y negación de la negación de la libertad y autonomía por parte del sistema»[62], en la que no creiem necessari estendre'ns més aquí, ja que el nostre objectiu se centra en la competència comunicativa de la premsa, que implica un altre horitzó més positiu, obert per la teoria de l'acció comunicativa de Habermas.

2.3 De la dialèctica de la il·lustració a la teoria de l'acció comunicativa

Com hem vist, la «dialèctica de la Il·lustració» (*Dialektik der Aufklërung*) d'Adorno-Horkheimer pot ser interpretada com un reformulació de la paradoxa vinculada al desplegament històric de la raó, entesa com a «desencantament del món» (*Entzauberung*) per part de Weber. Tant la dialèctica de la Il·lustració com el desencantament del món convenen que la ciència moderna ha suposat un nivell mai abastat en la desmitificació, però constaten alhora també com la raó,

60 El mateix Durkheim havia ja vist en la tensió entre economia i moral l'eix determinant de l'aspecte social, encara que certament d'una manera més simplista que en el cas de Weber, ja que per a Durkheim l'aspecte moral és fundacional, mentre que per a Weber hi hauria una correlació complexa entre economia i valors. Cfr. Durkheim, E. *La división del trabajo social*. Akal, Madrid, 1987, i Weber, M. *Economía y Sociedad*. Fondo de Cultura Económica, Buenos Aires, 1992.

61 Horkheimer, M.; Adorno T. W. *Op. cit.*, p. 190.
Més tard, René Girard, particularment a *Le bouc émissaire Grasset* (París, 1982; trad. esp. *El chivo expitorio*. Anagrama, 1986), des d'una òptica diferent, denunciarà a partir de l'antropologia la violència implícita en tota moral. (Falta editorial i lloc d'edició)

62 Cfr. Hernández-Pacheco, J. *Corrientes actuales de la filosofia*. Tecnos, Madrid, 1996, p. 106. Probablement l'autor que més críticament s'ha ocupat del mètode dialèctic és Adorno. Per a la lògica dialèctica la negació representa un moment immanent al procés objectiu, que permet la mediació i la transició. Però, a diferència de Hegel, que postula la reconciliació de les contradiccions en el si de l'Esperit absolut, Adorno entén la dialèctica com a pensament de la «no identitat» per principi entre el pensament i la realitat, entre el concepte i el seu objecte. L'accentuació de l'element negatiu de la dialèctica enfront de la identitat és una de les constants dels frankfurtians, per als quals la identitat és la forma originària de la ideologia hegeliana. Cfr. Especialment, Adorno, T. W. *Dialéctica negativa*. Taurus, Madrid, 1975. (Ed. orig. 1966.)

amb el concomitant esfondrament de les concepcions globals de món, s'ha vist desproveïda del seu caràcter veritatiu, essent abocada a mers processos estrategicoutilitaristes vinculats al poder. Hernández-Pacheco, un estudiós dels principals corrents de pensament moderns, formula de la següent manera aquesta reducció de la veritat, comentant Max Horkheimer: «La verdad es una categoría técnica ligada al progreso material concreto, sin más valor que el que resulta de lo que con ella se puede hacer en la historia»[63] .

Aquesta insidiosa ambivalència de desmitificació-mitificant no es pot deslligar, sorprenentment, del desenvolupament de la racionalitat, és a dir, d'una configuració coherent i sistemàtica del món. És cert que d'entrada promet l'emancipació de l'individu, però al final aboca a «cosificar-lo» (emprant una categoria capital per a Luckács), en fer prevaldre la raó «formal» (Weber) o «instrumental» (Adorno-Horkheimer). Weber és pessimista en relació amb una possible alternativa[64] i Adorno i Horkheimer, vista la mistificació de qualsevol utopia positiva, de qualsevol solució de caire general[65], es veuen forçats a identificar crítica amb negació, recloent-se en la denúncia, en el «no és això, no és això», propi de la permanent insatisfacció; és a dir, també, en últim terme, en la desesperança[66]. Val la pena citar directament les encertades paraules de MacCarthy:

> Max Weber consideraba que el proceso de racionalización social es como una hegemonía en aumento de la *Zweckrationalität*, de la técnica y el cálculo, de la or-

63 Hernández-Pacheco, J. *Corrientes actuales de Filosofía*. Tecnos, Madrid, 1996, p. 59.

64 «Esta pasión por la burocracia […] es razón suficiente para desesperar». Observacions de Weber citades per Mayer, J. P. *Max Weber and German polítics*. Londres, Faber & Faber, 1943, p. 127-28, fetes en el curs d'un debat del Verein für Sozialpolitik el 1909.
També R. Bendix, a *Max Weber* (Amorrortu, Buenos Aires, 2000, p. , 439), constata que «la adhesión personal de Weber a la causa de la libertad y de la razón […], su posición comprometida, está impregnada de pesimismo».
Per la seva banda, A. Giddens afirma com a conclusió de l'anàlisi que fa d'aquest autor: «Puede decirse que la sociedad occidental se encuentra en una antinomia intrínseca entre la racionalidad formal y la de contenido; antinomia que, según el análisis de Weber del moderno capitalismo, no puede resolverse». (Giddens, A. *El capitalismo y la moderna teoría social*. Idea Books, S.A., Barcelona, 1998, p. 299.)

65 «Muchos jóvenes ven en la teoría crítica la receta para una rebelión contra las circunstancias existentes. Horkheimer observa preocupado este desarrollo […] porque no existe receta alguna de tipo general». (Autors diversos. *A la búsqueda de sentido.* Sígueme, Salamanca, 1989, p. 97.)

66 Hernández-Pacheco afirma en aquest sentit: «La protesta que se rinde en negatividad, que no afirma su propio sujeto, es expresión de un anarquismo teórico que es discrepancia, pero que no termina de ser resistencia, pues le falta el anclaje de una positividad ontológica en la que esa propuesta pudiera articularse con fuerza». (Hernández-Pacheco, J. *Corrientes actuales de Filosofía*. Tecnos, Madrid, 1996, p. 110.)

> ganización y la administración. El triunfo de la Razón trajo consigo no un *Reino de la Libertad*, sino el dominio de la fuerzas económicas impersonales y las administraciones burocráticamente organizadas; no un Reino de Dios sobre la Tierra, sino una «*jaula de hierro*» en la que de ahora en adelante estamos condenados a vivir. En la *Dialéctica de la Ilustración* escrita en la oscuridad de los primeros años de la década de los 40, Max Horkheimer y Theodor Adorno reconocieron la fuerza que tiene el diagnóstico de Weber. La Teoría Crítica se resignó; como mucho pudo desenmascarar la sinrazón que existía en el corazón de lo que se consideraba como razón, sin ofrecer ningún informe positivo propio[67].

Habermas, en canvi, creu que la dificultat de sortida no es troba tant en la situació de fet, per més complicada que sigui, sinó en la correcta identificació de l'etiologia o patologia. Agafant-ho des de la mateixa perspectiva de la teoria de l'acció de Weber, el veritable problema no seria ni una paradoxa de la racionalització ni una dialèctica de la Il·lustració, sinó un procés «selectiu» de racionalització, un procés que estaria vinculat a una concepció restringida de la racionalitat. Per a Habermas la Il·lustració no és un paradigma periclitat. El problema no és de recerca de la racionalitat, això seria el nucli més positiu i irrenunciable de la modernitat, sinó del seu insuficient desplegament. El projecte racionalitzador propi de la modernitat no estaria equivocat, sinó simplement incomplet. Es tractaria no de renunciar a la raó (com fan el relativisme, el decisionisme o l'emotivisme), sinó d'eixamplar-la. D'aquesta manera, es podria donar sortida a l'aporia de la denunciada «paradoxa de la racionalització» i anar més enllà de la «dialèctica negativa», sense veure's arrossegat ni pel corrent tradicionalista reaccionari, ni pel progressista corrent postmodern, que liquiden de maneres diferents (per dogmatisme l'una, per relativisme l'altra) la criticitat de la raó.

Habermas, fidel a les seves arrels crítiques, sap que no es pot ja ratificar una utopia positiva, sap que refermar una positivitat ontològica seria recaure en el dogmatisme i en l'autoritarisme concomitant, en la injustícia en definitiva; però també sap que l'absència de criteri i el conseqüent relativisme no poden tampoc evitar-la. Per a ell la clau de l'eixamplament de la raó, sense lliurar-se a cap filosofia de la història, rau en un «gir lingüístic» que reubiqui encertadament les seves bases mateixes. Aquestes no s'haurien de cercar en el subjecte, en la consciència del jo, com fa una modernitat col·locada en via morta. Les bases de la raó raurien en quelcom anterior al subjecte (en sentit lògic de fundacional o possibilitador, no en el sentit temporal; des d'aquesta perspectiva, es dona sempre, de fet, un desplegament conjunt indestriable). Caldria indagar en aquesta instància inadvertida de «l'ésser-en-relació» implícit en la parla. Es

---

67 McCarthy, Th. «Reflexiones sobre la racionalización en la Teoría de la Acción Comunicativa». Dins: Autors diversos. *Habermas y la modernidad*. Catedra, Madrid, 1994, p. 277. (El subratllat és nostre.)

tractaria d'explicitar aquesta transcendental realitat formal i material, universal i particular, intemporal i històrica alhora, implícita en el llenguatge, en la dialogicitat constitutiva de l'ésser humà, configurant una teoria de l'acció comunicativa (TAC). La teoria crítica només pot adoptar avui la forma d'una teoria de la comunicació. D'aquí, la insistència de Weber a centrar l'atenció de l'anàlisi social en «l'acció significativa» i a abordar-la per la via de la «comprensió explicativa» (*erklärendes Verstehen - Verstehensociologie*). L'exigència d'una teoria críticament conscient dels seus pressupòsits, com també la tensió d'una visió de conjunt, que connecti amb la mateixa exigència metòdica d'interdisciplinarietat des dels mateixos orígens de l'Escola de Frankfurt, són atesos per Habermas, però prenen, des de ben aviat, una orientació específica que es materialitzarà en la seva teoria de la comunicació[68]. Amb la TAC, s'expliciten, per sobre, les útils i legítimes discrepàncies ideològiques, uns «paràmetres», una «matriu disciplinar», o millor, una última «tensió ideal positiva» comuna, que permet dilucidar el valor de les accions en les relacions humanes en general i en els mitjans de comunicació en particular. No es tracta d'un idealisme moralista, ni tampoc de cap ètica material sinó, en sentit propi, d'una teoria de la societat, que implica alhora una visió relacional del subjecte. Si fos una mera presentació més d'un conjunt de valors, no comportaria la legitimitat necessària per afrontar el repte d'universalitat transnacional i transversalitat històrica, que pretén comportar. D'aquest canvi de l'anàlisi de la parla, se'n deriva una ètica del discurs, una orientació de l'acció comunicativa. El que ara ens convé per al nostre treball és identificar-ne les fites clau.

2.4 Gestació de la teoria de l'acció comunicativa

Amb Habermas ens trobem davant de «l'excepció d'un pensador contemporani que pot mostrar una obra que ja en vida de l'autor esdevé clàssica»[69] i, dintre d'ella, tothom sap que tant quantitativament com qualitativa, l'obra magna per excel·lència és la seva *Theorie des Kommunikativen Handelns*, un monumental tractat en dos volums: *Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung* i *Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft*[70]. Publicada el 1981, la *Teoria de l'acció comu-*

68 Cfr. Burello, M. G. *Habermas, una introducción*. Ed. Quadrata - Biblioteca Nacional, Buenos Aires, 2013, p. 23-24.

69 Müller-Doohm, S. *Jürgen Habermas. Leben, Werk, Wirkung*. Suhrkamp, Frankfurt del Main, 2008, p. 65.

70 Habermas, J. *Theorie des Kommunikativen Handelns*, 2 vol. Suhrkamp, Frankfurt del Main, 1981. Seguim, però, l'edició castellana: *Teoría de la acción comunicativa*, 2 vol.: *Racionalidad de la acción y racionalización social* (vol. 1) i *Crítica de la razón funcionalista* (vol. 2). Taurus, Madrid, 1987.

nicativa (TAC) representa la culminació dels esforços de Habermas per reconstruir una teoria de la societat amb intenció pràctica. Aquest esforç s'organitza, segons referma el mateix Habermas en el prefaci, entorn a tres propòsits relacionats entre si, que Burello sintetitza magníficament d'aquesta manera:

1) Desenvolupar un concepte de racionalitat que ja no estigui lligat, ni vingui limitat, per les premisses subjectivistes i individualistes de la filosofia i la teoria social modernes.
2) Construir un concepte de societat en dos nivells, que integri els paradigmes «sistema» i «món de la vida».
3) Esbossar sobre aquest transfons una teoria crítica de la modernitat que l'analitzi i en doni raó de les patologies, de manera que contribueixi a una rectificació, més que a un abandonament, del projecte de la il·lustració[71].

Els tres propòsits giren entorn al veritable pal de paller que és la noció «acció comunicativa», que probablement suposa la seva màxima aportació personal al pensament actual i que, en realitat, consta de xarxes complexes i interrelacionades, basades en investigacions molt diverses, però convergents. S'hi concentra realment, citant novament a Burello, es tracta de:

> La obra de una vida, en el doble sentido de que toma una vida entera forjarla y de que fue surgiendo prácticamente a lo largo de su vida, siendo revisitada prácticamente hasta nuestros días […] el sintagma «acción comunicativa» designa el *basso continuo* sobre el que el pensamiento habermasiano ha operado a la hora de formular propositivamente sus ideas[72].

Certament, «acció comunicativa» és el correlat permanent de tots els temes abordats amb posterioritat al 1981 i concentra la resposta a les inquietuds formulades ja per un jove Habermas en la seva memòria d'habilitació: *Strukturwandel der Öffentlichkeit*[73]. Allí ja apareix la inevitable referència a la premsa i convé,

71 Habermas, J. *Teoría de la acción comunicativa*, vol. 1: *Racionalidad de la acción y racionalización social*. *Op. cit.*, p. 10.

72 Cfr. Burello, M. G. *Habermas, una introducción*. Quadrata, Buenos Aires, 2013, p. 75 i 77. (El subratllat és del mateix autor.) En un moment de la mateixa obra llegim: «El provocativo concepto de »acción comunicativa" es sin duda el fundamento de su sistema, al punto de que seguramente será el baremo por el que dentro de unos años se medirá el autentico grado de la contribución invertida por Habermas al pensamiento contemporáneo». (*Op. cit.*, p. 69.)

73 Habermas, J. *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Luchterhand, Berlín, 1962. En seguim la traducció castellana de Domènech Grasa i Martín: *Historia y crítica de la opinión pública. La transformación estructural de la vida pública*. Gustavo Gili, Barcelona, 1981.

per tot plegat, que ens hi detinguem ara un moment per tal de captar de manera aclaridora la gestació de la teoria de l'acció comunicativa.

El títol complet de l'assaig és *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*, traduït en la versió que seguim de Domènech, Grasa i Martín per: *Historia y crítica de la opinión pública. La transformación estructural de la vida pública*. Com ja hem apuntat en una nota a peu de plana en un capítol anterior[74], interpretar *Öffentlichkeit* per «opinió pública» o també més comprensivament «espai o esfera pública» és efectivament més encertat, per fer justícia al marc habermasià i evitar equívocs, que l'altra versió més freqüent de «publicitat». Respecte a l'altra categoria clau de *Bürgerlichen Gesellschaft*, traduïda freqüentment de manera literal per «societat burgesa», també admet, certament, el més genèric de «vida pública», encara que preferim el de «societat civil». D'aquesta manera resultaria *Historia i crítica de l'esfera pública. La transformació estructural de la societat civil*, que ens orienta millor, encara que convingui no excloure cap possibilitat per treure'n el millor partit segons el context.

La *Historia i crítica de l'esfera (o opinió) pública*, sota aquesta denominació, és una denúncia visionària sobre l'esfondrament present de l'*Öffentlichkeit*, de l'esfera pública mateixa. Així, actualment «l'opinió pública» (l'espai o l'esfera pública) és identificada per Habermas com una pura i simple ficció que, de fet, hauria estat desplaçada per un nodrit grup d'opinions privades «exteriorment governades» i «interessos privats organitzats col·lectivament»[75]. Els mateixos mitjans de comunicació de masses que comporten un caràcter ambivalent i, per tant, poden ser posats tant al servei del domini com de l'emancipació, en aquest moment produeixen un món *Öffentlichkeit* només aparentment, a causa de la prevalença del domini. Aquesta situació, que s'apunta aquí ja als inicis dels anys 60, serà recollida més extensament també en els anys 80[76].

Resulta interessant, ja en el context de prevalença digital, comprovar la continuïtat en el diagnòstic de la deriva que acusa l'esfera pública segons Han, professor de Filosofia i Estudis Culturals a la Universitat de les Arts de Berlín i una de les veus més innovadores sorgides recentment a Alemanya:

> Los social media […] *desintegran la esfera pública*, la conciencia pública, crítica, y privatizan el mundo […]. Tampoco la política se le sustrae. Los políticos no se miden por sus acciones, y esto engendra en ellos una necesidad de escenificación. La *pérdida de la esfera pública* deja un vacío […]. En lugar de lo público se

---

74 Cap. 2.1 Orígens de la teoria de la cominicació. Bases del mètode.

75 Habermas, J. *Historia y crítica de la opinión pública. La transformación estructural de la vida pública. Op. cit.*, p. 164 i 267.

76 Habermas, J. *Teoría de la acción comunicativa*, vol. 2. *Op. cit.*, p. 551.

> introduce la publicación de la persona. La esfera pública se convierte con ello en *lugar de exposición. Se aleja cada vez más del espacio de la acción común*[77] .

La digitalització, de fet, no faria més que aguditzar la vella amenaça del discurs:

> El medio digital es un medio de *afectaciones*. Estas son más rápidas que los sentimientos o los discursos: aceleran la comunicación. La *afectación* no conoce la paciencia necesaria para el *studium* ni la necesidad necesaria para el *punctum*. Carece de ese silencio elocuente, de ese *silencio lleno de lenguaje* que constituye el punctum. La afectación *grita* y *excita*. Solo provoca excitaciones y estímulos sin habla […][78].

I d'una manera encara més radical, si és possible:

> Ante el vertiginoso crecimiento del medio electrónico, Marshall McLuhan, teórico de los medios, advertía en 1964: «La tecnología eléctrica ya está dentro de nuestros muros y estamos embotados, sordos, ciegos y mudos ante su encuentro con la tecnología de Gutenberg (McLuhan, M. *Comprender los medios de comunicación. Las extensiones del ser humano*. Barcelona, Paidós, 1996, p. 38)». Algo semejante sucede hoy con el medio digital. Somos programados de nuevo a través de este medio reciente, sin que captemos por entero el cambio radical de paradigma[79].

Realment, per a McLuhan, el «ciutadà electrònic és un home amb la identitat privada extingida psíquicament, per una exigència excessiva»[80].

És cert que el nostre treball resta circumscrit a l'àmbit de la premsa escrita com a objecte d'estudi, però no ens hem pogut privar de fer una breu referència al tema digital a causa del fet que el procés de precarització de l'esfera pública, denunciada per part d'autors clàssics i novells, en veure's accentuat per determinades contrapartides de les tecnologies de la informació, pot ser observat més comprensivament.

Tornant a l'obra de Habermas, no hi trobem només un diagnòstic sobre l'estat de l'*Öffentlichkeit*, sinó un recorregut històric molt revelador. De fet, la gestació de la TAC respon a dos factors: certament, el diagnòstic d'una deriva

---

77 Han, Byung-Chul. *La sociedad de la transparència*. Herder, Barcelona, 2013, p. 68-69. (Els subratllats de «desintegración de la esfera pública», «pérdida de la esfera pública», «lugar de exposición» y «alejamiento de la acción común» són nostres.)

78 Han, Byung-Chul. *La salvación de lo bello*. Herder, Barcelona, 2015, p. 60. (Els subratllats són del mateix autor.)

79 Han, Byung-Chul. *En el enjambre*. Herder, Barcelona, 2014, p. 11.

80 McLuhan, M. *Wohin steuert die Welt? Massenmedien und Gesellschaftsstruktur*. Europa Verlag, Berlín-Munic-Viena, 1978, p. 74.

inquietant en el si del projecte modern, però alhora la constatació d'un nucli d'irrenunciable veritat que cal treballar.

En vista dels nostres objectius, ens interessa ara recollir, molt sintèticament, els continguts que considerem més rellevants d'aquest nucli de veritat que cal portar a compliment. Pròpiament parlant, l'esfera pública es constitueix amb la societat burgesa. A l'Antic Règim la llei tenia el caràcter d'expressió volitiva del poder monàrquic, les matèries d'interès públic estaven sotmeses a monopoli interpretatiu, l'opinió pública era manifestativa.

En la societat burgesa, al mateix temps que l'acció mercantil s'emancipa de les directrius estatals d'acord amb el característic principi de la lliure concurrència. La legislació imposada, basada en el domini, és reemplaçada per un concepte de llei entesa com a expressió de la raó vinculada a la seva procedència popular. L'opinió pública és el nexe entre raó i llei:

> Se desarrolla en la burguesa esfera pública una conciencia política que consigue articular la idea y la exigencia de leyes generales y abstractas contrapuestas al dominio absoluto, y que aprende a afirmarse a si misma —es decir a la opinión pública— como la única fuente legítima de esas leyes[81].

Aquest procés de formació de la voluntat política, a través de la formació de l'opinió d'un públic raciocinant, es tradueix institucionalment amb la fórmula clàssica del parlamentarisme propi de l'estat lliberal. Les fórmules revolucionarioburgeses de llibertat i d'igualtat, el principi de paritat i l'accés general, cerquen fer prevaldre, enfront de l'autoritat de la jerarquia, l'autoritat del millor argument. Per tant, la subjectivitat, autònoma i deslligada de qualsevol vincle coercitiu s'entén implícitament a si mateixa com una instància argumentativa legítima, reivindicadora del traspàs de les matèries públiques monopolitzades a un nou espai intersubjectiu, format per la concurrència pública d'arguments privats.

En la possibilitat de l'accés general a l'opinió pública es basa la garantia de veracitat pròpia del millor argument. La neutralització del poder immediat i la racionalització del domini polític en el marc de la discussió pública duta a terme per l'estat lliberal de dret, pressuposa la possibilitat d'una coincidència basada en criteris generals obligatoris. Això suposa la supressió de la simple relació conjuntural de poder i l'equilibri precari d'interessos, en benefici de la racionalitat com a pauta de l'interès general.

Habermas reconeix en Kant la formulació més consistent d'aquests criteris universals, perquè hauria fet justícia a l'exigència burgesa de dotar la llei d'un caràcter abstracte i racional, criticant les ètiques materials no suficientment

81 Habermas, J. *Historia y crítica de la opinión pública. La transformación estructural de la vida pública*. *Op. cit.*, p. 257.

fonamentades en principis d'ordre general. En línia amb aquest il·lustrat determinant, la publicitat de les idees, la mateixa premsa com a element clau de debat, s'erigiria clarament en principi de mediació entre la política i la moral, alhora que la idea d'un consens públic entre els raciocinants faria la funció de controlador pragmàtic de la llibertat.

Tota aquesta exposició, en conjunt, resulta ja suficient com per recollir algunes de les claus que es veuran represes en la teoria de l'acció comunicativa i en la «situació ideal de diàleg» que, de manera simultània, aquella comporta:

- Una «esfera pública" (*Öffentlichkeit*) en què els interessos particulars, les actituds, els hàbits o les preferències són dirimibles discursivament perquè estan vinculats a principis de discussió.
- Models i pautes de conducta, una consolidada base de convergència, que permet lliurar amb confiança les qüestions pràctiques, la matèria de compromís, la disputa pública.
- Opinions formades d'una manera racional, en polèmica conscient amb estats de coses cognoscibles.
- Exercici i compensació del poder segons la capacitat subjectiva de raciocini crític. És a dir, una «opinió pública» (*öffentliche Meinung*) entesa com una «instància crítica» en relació amb la notorietat pública, normativament limitada, de l'exercici del poder polític i social, i no com una instància receptiva en relació amb la notorietat pública, «representativament» o manipulativament divulgada de persones i institucions, de béns de consum i de programes.
- Discussió general lliure de domini sobre la base exclusiva de l'autoritat del millor argument.
- Convergència de la dominació a través de la raó a partir de la relació igualitària de reciprocitat construïda en l'acció comunicativa.
- Consens real.
- Vida social presidida per l'interès general.
- Vincle entre la discussió pública i la norma legal[82].

Ara bé, aquesta teoria de l'acció comunicativa incoada haurà d'afrontar mancances denunciades en breu i objeccions formulades, coneixerà obstacles als quals es veurà sotmesa i reptes nous, que caldrà considerar i que la faran madurar.

82 Cfr. Habermas, J. *Historia y crítica de la opinión pública. La transformación estructural de la vida pública*. *Op. cit.*, p. 66 i s.

Una primera objecció la trobem ja avançada enèrgicament per Marx, en advertir que l'ideal d'universalitat no se satisfà en la mesura que el pluralisme de l'esfera pública es veu restringit; de fet, a causa, segons ell, del règim de la propietat, en una configuració sociopolítica que identifica «home» amb «propietari» i en què l'emancipació abasta només la classe burgesa.

Ara bé, fins i tot en el cas que la dialèctica típicament marxista de «burgesia/proletariat» resulti excessivament simple per copsar la realitat social d'un capitalisme avançat, en qualsevol cas, l'existència d'una contradicció interna a l'esfera pública que bloqueja la participació igualitària, plural, lliure de domini, es posaria de manifest de manera intrínseca en el desenvolupament mateix de la societat liberal, tal com l'entenen els seus mateixos representants clàssics. Així, tant en Stuart Mill com en Tocqueville, l'*Öffentlichkeit* presentaria, segons Habermas, un caràcter ambivalent. En Tocqueville l'esfera pública seria entesa més com una coacció que impel·leix a la uniformitat, que com una capacitat crítica.

En Stuart Mill, com que els interessos particulars no poden en absolut ser mesurats amb els generals, les opinions, en les quals aquests interessos s'encarnen, mantenen un irreductible nucli últim de creença, d'injustificabilitat racional. Mancaria un aval objectiu de concordança entre els interessos, la qual cosa impediria la unitat entre opinió pública i raó. Per això, Mill reclama tolerància, la crítica podria sufocar les restes dogmàtiques, però no reduir-les al comú denominador de la raó. Tot això suposaria un empobriment del pes polític de la publicitat; és a dir, de la notorietat susceptible de crítica, de la imprescindible submissió de l'estat de la cosa pública al control d'un públic crític; l'empobriment, en definitiva, d'«una *voluntad común* anclada en la práctica comunicativa de todos los individuos»[83]. Però, significativament, quan es manifesta més clarament la contradictòria institucionalització de la publicitat és precisament en aquest pas racionalitzador que suposa el trànsit cap a l'estat social de dret. Aquí l'estat es veu obligat, precisament per tal d'impulsar el benestar social, universalitzant els serveis bàsics, a deixar de ser un mer àrbitre per assumir funcions de configuració, a la vegada que «hace de la publicidad políticamente activa un órgano estatal con objeto de asegurar institucionalmente la conexión de la ley con la opinión pública»[84]. L'estat, convertit en productor comerciant i distribuïdor, alhora que eixampla el poder administratiu, es veu obligat a «acomodar-se» al camp de tensions dels interessos organitzats i, en conseqüència,

83 Habermas, J. *Historia y crítica de la opinión pública. La transformación estructural de la vida pública. Op. cit.*, p. 101, i *Teoría de la acción comunicativa*, vol. 2: *Crítica de la razón funcionalista. Op. cit.*, p. 507. (El subratllat és nostre.)

84 Habermas, J. *Historia y crítica de la opinión pública. La transformación estructural de la vida pública. Op. cit.*, p. 94.

l'esfera pública perd capacitat mediadora. Assistiríem a una mútua potenciació entre l'anar-se'n en orris de la vella base de convergència i un exercici, progressivament més burocràtic, del poder. El procés de privatització de l'esfera pública resultaria manifest en l'enquistament de les opinions, en l'enrocament de les posicions, escassament interessades a debatre seriosament a no ser que fos per confirmar recíprocament les conviccions de cada part. L'opinió pública en allò que té d'opinió hauria estat reduïda a actituds, hàbits o preferències no dirimibles discursivament; el seu caràcter «públic» hauria cedit en benefici d'una creixent particularització. L'*Öffentlichkeit* hauria mantingut la ficció d'àmbit de convergència en la presentació pública dels interessos privats, però en realitat hauria quedat reduïda a un procés de transmissió desvinculat dels principis de la discussió pública i, per tant, de tot veritable procés comunicatiu. Per dir-ho sintèticament amb les mateixes paraules de Habermas: «El ejercicio burocratizado del poder tiene su contrapartida en una esfera pública confinada a espectáculos de aclamación»[85].

Habermas identifica aquest procés com una refeudalització de la publicitat, consistent en el fet que aquesta deixa de ser l'àmbit en el qual es desenvolupa la crítica per convertir-se en la cort davant del públic de la qual s'adquireix un determinat prestigi. «Els portadors de l'oferta» desenvolupen tota una pompa «representativa» enfront dels clients. La publicitat imita ara aquella aura de prestigi personal i d'autoritat sobrenatural tan característica de la publicitat representativa[86]. El mateix parlament ha deixat de ser una assemblea d'homes prudents que intentaven convèncer-se mútuament a través d'arguments en pública discussió per convertir-se en una tribuna pública des de la qual s'exposen les decisions ja adoptades a mode de reclam publicitari, però no per aconseguir un acord racional entre participants en una discussió.

Aquesta representació està encaminada a enfortir el prestigi de la pròpia posició sense convertir la matèria de compromís en tema de discussió pública i mantenint, per tant, un «antagonisme estructural entre els interessos»[87]. Les ofertes estan mediatitzades més aviat per la subconsciència que per la voluntat i la consciència dels representats. Minvada la capacitat subjectiva de raciocini crític, l'increment de sol·licitacions publicitàries no fa més que dificultar l'exercici i la compensació del poder. L'opinió pública (*öffentliche Meinung*) va perdent com a «instància crítica» per transformar-se en «instància receptiva». Les institucions

85 Habermas, J. *Ciencia y técnica como «ideologia»*. Tecnos, Madrid, 1989, p. 139-140.

86 Cfr. Habermas, J. *Historia y crítica de la opinión pública. La transformación estructural de la vida pública. Op. cit.*, p. 213-214, i cfr. *id.*, pp. 174, 219-220, 230, 251.

87 Habermas, J., *Historia y crítica de la opinión pública. La transformación estructural de la vida pública*, op. cit., p. 254; cfr. *id.*, p., 219.

intermèdies resulten també devaluades, com passa, per exemple, amb la família, en perdre funció econòmica i veure progressivament minvada la seva intimitat. Tot contribueix a l'anivellament de l'opinió pública i la irrupció del consum i de la manipulació, substituint la publicitat plebiscitàriament «política» per la publicitat despolititzada dels consumidors de la cultura. La consumició passiva i estandarditzada de cultura ha fet que, «juntament amb la pèrdua de la forma privada de l'apropiació, desapareixi també la comunicació pública respecte a allò que hom s'apropia»[88]. De la mateixa manera que la integritat de l'esfera privada promesa als consumidors és il·lusòria, el món produït pels mitjans de comunicació de masses és *Öffentlichkeit* només aparentment. La dissolució sociopsicològica del concepte d'opinió pública i el deteriorament de la noció i la praxi de la mateixa democràcia no serien, en definitiva, més que dues cares d'un mateix procés. Però aquest procés no cal que sigui irreversible. El projecte emancipatiu de la Il·lustració no és un paradigma periclitat, una utopia passada, sinó un ideal irrenunciable i factible, el millor al qual podem aspirar. Podem recollir el nucli de veritat històricament realitzat, fonamentar-lo a la llum dels nous reptes i completar-lo en allò que tenia d'inacabat. A això respon la teoria de l'acció comunicativa, les claus principals de la qual ha arribat ara el moment d'explicitar.

2.5 Fites de la teoria de l'acció comunicativa

Molt sintèticament podríem resumir la tesi capital de Habermas dient que el projecte Il·lustrat d'una raó crítica, en la qual es pugui basar l'emancipació del subjecte, és prosseguible perquè, de l'anàlisi mateix de l'exercici de la parla, es pot deduir una categorialitat comunicativa particular, que sense ser abstracta, com la que va arribar a deduir Kant a partir de l'anàlisi del judici, conserva, no obstant, una recognoscible universalitat. Si això és així, podríem superar la situació de relativisme escèptic, cap a la qual tant fàcilment deriven els postmoderns, i en relació amb la qual ja va advertir Marx que ens fa «petits i dèbils i queixosos i irresolts»[89], perquè, sens dubte, dit habermasianament, mina el consens comunitari. Però podem afegir-hi més, si la categorialitat comunicativa comporta veritablement les atribucions al·ludides, la superació del relativisme es podria dur a terme sense caure necessàriament, com tant sovint passa en aquest moviment pendular tan repetit en la història, en el pol oposat, que repre-

88 Habermas, J., *Historia y crítica de la opinión pública. La transformación estructural de la vida pública*, op. cit., p. 180; cfr. *Íd.*, p., 188 i 195.

89 Marx, K. *Lettere d'amore e d'amicizia*. Savelli, Roma, 1979, p. 110 - 111.

senta el dogmatisme racionalista, al qual Kant assimila l'adormir-se de la raó[90] , i en el qual tampoc pot parlar-se veritablement d'acord social, perquè anorrea literalment l'individu, com a veritable subjecte responsable d'acció.

Kant, que va fer tant per fonamentar una raó crítica, no va conèixer, no obstant, el «gir lingüístic" del pensament del segle XX, que faria despertar el mateix Habermas (a partir de la dècada dels anys 70) del somni de la comprensió de la realitat basada en una teoria de la consciència: »Ya no creo que la teoría del conocimiento sea una vía regia»[91]. I, més tard, afegiria: «Voy a empezar, pues, a desarrollar el marco categorial de una teoría de la sociedad planteada en términos de teoría de la comunicación»[92]. Convençut que certes formes de coneixement beneficien a l'emancipació humana des de les seves meres aportacions criticocognitives, subscriu l'orientació conforme a la qual el llenguatge deixa de ser un mer mitjà d'expressió per constituir-se alhora en mitjancer i en referència, en canal d'expressió i en objecte de reflexió. Com ell mateix afirma:

> El giro lingüístico-pragmático realizado contra la ontología y el mentalismo se erige en clave de una investigación sistemática de los tipos de racionalidad encaminada a «recuperar» en términos de la teoría de la comunicación las dimensiones abandonadas del concepto de razón[93].

Així, el pas de la filosofia de la consciència a la filosofia del llenguatge permet revisar l'estatus de la comunicació i de l'acció.

Mentre la teoria del coneixement ocupava el lloc d'una filosofia primera en el plantejament prioritzat pel *cogito*, comunicació i acció formaven part de quelcom derivat, d'allò fenomènic. En canvi, la filosofia del llenguatge porta, si no a invertir aquesta jerarquia, sí almenys a anivellar-la, ja que el llenguatge serveix tant per a la comunicació com per a l'exposició, i l'expressió lingüística és en ella mateixa una forma d'acció que serveix per a l'establiment de relacions personals[94]. L'oriünd de Düsseldorf passa, així, de denunciar el fals desinterès del coneixement humà, en qualsevol de les seves activitats inclosa la científi-

---

90 KANT, I. *Prolegomena*. AA 04, p. 260.
En realitat Habermas afirmarà en *El pensamiento postmetafísico* (Taurus, Madrid, 1990, p. 9) que defensa «un concepte de raó escèptic, però no derrotista». Dit d'una altra manera, si és veritat que després del seu gir lingüisticopragmàtic, canvia l'àmbit on cercarà la racionalitat, no abandona mai el pressupòsit que la raó guia la vida de l'ésser humà, vista la mateixa capacitat reflexiva o recursiva. (Falta editorial i lloc d'edició).

91 HABERMAS, J. *Ensayos políticos*. Península, Barcelona, 1988, p. 184.

92 HABERMAS, J. *Teoría de la acción comunicativa complementos y estudios previos*. Cátedra, Madrid, 2001, p. 58. (1a ed. 1989.)

93 Cfr. HABERMAS, J. *Fragmentos filosófico-teológicos. De la impressión sensible a la expresión simbòlica*. Trotta, Madrid, 1997.

94 Cfr. HABERMAS, J. *Verdad y justificación*. Trotta, Madrid, 2002, p. 10-11.

ca[95], a exaltar l'ètica subjacent en la comunicació intersubjectiva quan aquesta es troba lliure de coercions[96]. El gir des de la teoria del coneixement a la teoria de la comunicació hauria d'obrir la possibilitat de donar respostes substancials a qüestions tan apressants en la nostra encreuada històrica com ara l'objectivitat de la comprensió, però també hauria de poder afrontar la unitat en el pluralisme de les formes de vida i els jocs de llenguatge, o fins i tot, l'intercanvi racional d'arguments entre cultures diverses[97]. Però per seguir adequadament aquest ambiciós programa haurem d'esperar el proper apartat (Fonamentació discursiva de l'ètica), abans cal veure què és el que ens diu el llenguatge mateix respecte als seus propis pressupòsits.

El llenguatge acompleix tres funcions:

a) Funció de reproducció cultural o d'actualització de tradicions en les quals la comunicació particular està ja sempre inserida (des d'aquest punt de vista desenvolupa Gadamer la seva hermenèutica filosòfica).

b) Funció de socialització o d'interpretació cultural de necessitats (des d'aquest punt de vista va desenvolupar Mead la seva psicologia social).

c) Funció d'integració social o de coordinació dels plans dels diversos actors en la integració social (des d'aquest punt de vista ha desenvolupat Habermas la TAC)[98].

En l'article «¿Qué significa pragmática universal?» (1976), Habermas anuncia que pretén «sostener la tesis de que no solamente el lenguaje sino también el habla, es decir, el empleo de oraciones en emisiones, es accesible a un análisis formal»[99]. El que la lingüística fa amb les oracions, la pragmàtica ha de fer-ho amb les «emissions». I així com la lingüística estudia la capacitat del llenguatge d'un subjecte, això que Chomsky anomenà la famosa «competència lingüística», a l'anàlisi pragmàtica li tocarà sondejar el que Habermas, ja en el marc de les discussions amb Luhmann, havia anomenat «competència comunicativa». Aquesta competència, òbviament, no té com a objectiu una mera

95 Cfr. Habermas, J. *Conocimiento e interés*. Taurus, Madrid, 1982. (Ed. orig. 1968, ed. amb epíleg, 1973.) Aquesta obra continua essent una aportació capital en el pensament contemporani.

96 Cfr. Habermas, J. *Consciència moral i acció comunicativa*. Edicions 62, Barcelona, 1985 (En castellà a: De Agostini, 1994, i posteriorment a: Trotta, Madrid, 2008.) Cfr. també: *Aclaraciones a la ética del discurso*. Trotta, Madrid, 2000.

97 Cfr. Habermas, J. *La lógica de las ciencias sociales*. Tecnos, Madrid, 1988, p. 15-16.

98 Habermas, J. *Escritos filosóficos I. Fundamentos de la sociología según la teoría del lenguaje*. Paidós, Barcelona, 2011, p. 377.

99 Habermas, J. *Teoría de la acción comunicativa complementos y estudios previos*. *Op. cit.*, p. 304.

pragmàtica empírica, una espècie de casuística de la parla que analitza i tabula casos contextualitzats, sinó que vol abastar una «pragmàtica universal» o, en termes més modestos, una «pragmàtica formal» que, conservant el component universal propi de l'aspecte transcendental kantià, tingui una concreció material (sociohistòrica) que no tenia aquell.

Una disciplina d'aquest tipus és entesa pel nostre pensador com a «ciència reconstructiva», ja que com passa, per exemple, amb la Filosofia de la ciència o la Lògica, transforma un saber preteòric (*know how*) en un saber explícit (*know that*). És a dir, permet anar més enllà d'una mera acumulació de dades empíriques, per explicitar una racionalitat implícita, un vast saber de la comunicativitat, a la qual respon, en el cas que ens interessa, la parla.

Dit d'una altra manera, es tracta de treure a la llum, de fer explícits i accessibles, d'elevar a la consciència, els pressupòsits, que implícitament o inconscientment ja estan funcionant en tota acció orientada a l'enteniment, tenint en compte (i aquest és un supòsit fonamental) que no hi ha acció comunicativa en la qual aquesta intencionalitat no estigui present, inclús en el mal ús del llenguatge que comporta la falsedat, la mentida. Del que es tracta, doncs, és de patentitzar la «raó comunicativa» subjacent en els actes comunicatius.

Amb això, tot i que Habermas no anul·la la seva confessa filiació weberiana, corregeix la descompensació present en Weber en definir la racionalitat. En Weber, la «racionalitat segons fins» o «racionalitat finalista o teleològica» (*Zweckrationalität*) s'erigeix en la categoria clau, quasi exclusiva, quan es tracta de pensar la història de la cultura occidental amb un cert sentit logiconarratiu, adquirint un rang de pressupòsit obvi en les més diverses disciplines socials i humanes. Per tant, a l'hora d'establir els diferents tipus d'acció racional, que hem cregut que mereixia una atenció especial en el nostre treball[100], la genialitat weberiana i la seva atenció a la concreció social no aconsegueix desprendre's de postulats abstractes o filosofies de la història no científics, significativament presents també tant en Marx com en Durkheim o Comte. En aquest últim la famosa fórmula dels «tres estadis» de civilització: teològic, metafísic i científic, manifesta una monologia de l'acció teleològica, del domini, en la qual l'eficàcia de la intervenció causal i la veritat dels enunciats empírics, en què es basa la mà-

100 Cfr. *supra* cap. 2.1 (Orígens de la teoria de la comunicació. Bases del mètode). Allí hem exposat com, en l'estudi de la racionalitat, Weber distingeix entre la racionalitat pràctica, la racionalitat teòrica i la racionalitat formal, totes tres exercides en funció de fins, encara que de diferent manera, com hem vist. La quarta forma d'acció racional, en inferioritat de condicions respecte a la cada cop més prevalent racionalitat formal, seria la substantiva o en funció de valors, l'únic tipus amb el poder d'introduir «modes metòdics de vida» o de generar «acció tradicional». L'acció tradicional apareixeria, es miri com es miri, com una categoria residual no susceptible d'ulterior determinació.

xima o el pla d'acció, són els que determinen el sentit de la marxa de l'evolució. Encara que es vegi críticament reconsiderat, encara que l'optimisme comtià es vegi capgirat per la circumspecció, o inclús pel pessimisme, en el cas de Weber, la mentalitat a la que respon l'esquema positivista seguiria subreptíciament condicionant no solament la *Verstehende Soziologie*, sinó la mateixa *Dialektik der Aufklërung* de Horkheimer i Adorno, portant-les a un *impasse*. És això el que fa, com molt bé diu Burello: «[…] *dejar fuera de la racionalidad humana* a cualquier uso práctico de la razón cuya meta no esté regida por una finalidad concreta, como por ejemplo lo seria, sin ir muy lejos, *la interacción* (¡nada menos!)» [101].

I aquest és el punt d'aplicació de Habermas, que glossarem ara a partir d'uns paràgrafs clau de *Teoría de la acción comunicativa*[102].

Sintetitzant el nucli de l'argumentació, veiem d'entrada que si analitzem el quefer humà constatem *diferents tipus d'acció*. Una modalitat és l'*acció racional en funció de fins*, l'actor s'orienta exclusivament per la consecució del seu objectiu i sotmet a càlcul totes les altres conseqüències de l'acció com a condicions secundàries de l'èxit al qual aspira (*erfolgsorientiert*). L'èxit ve definit per l'esdevenir d'un estat en el món, que en una situació donada pot ser causalment produït mitjançant acció o omissió intencionades. Una acció orientada a l'èxit l'anomenem «instrumental» quan la considerem sota l'aspecte d'observança de regles tècniques d'acció i avaluem el grau d'eficàcia de la intervenció en un estat físic; en canvi, una acció orientada a l'èxit l'anomenem «estratègica» quan la considerem sota l'aspecte d'observança de regles d'elecció racional i n'avaluem el grau d'eficàcia abastat a l'hora d'influir en les decisions d'un oponent racional. Les accions instrumentals poden anar associades a interaccions socials, les accions estratègiques són accions socials. Però Habermas fa notar que l'acció estratègica no és el tot de l'acció social pròpiament dita. Insisteix en distingir-la de l'acció comunicativa, tot subratllant-ne la rellevància, definida com: «Una interacción de al menos dos sujetos capaces de lenguaje y de acción, que establecen una relación personal con el objetivo de entenderse (*verständigungsorientiert*)»[103].

En l'acció comunicativa les accions dels actors participants no es coordinen en funció de càlculs egocèntrics d'interessos, sinó a través de l'enteni-

101 Burello, M. G. *Habermas, una introducción*. *Op. cit.*, p. 82. (Els subratllats són nostres.)

102 Habermas, J. *Teoría de la acción comunicativa,* vol. I: *Racionalidad de la acción y racionalización social*. *Op. cit.*, p. 366 i 367.

103 Habermas, J. *Teoría de la acción comunicativa,* vol. I. *Op. cit.*, p. 124.

ment[104], definit com: «Un acuerdo racionalmente motivado, que se mide por pretensiones de validez, susceptibles de crítica»[105].

Habermas pot sortir de la paradoxa de la racionalització i de l'aprensió respecte al paper de la «raó instrumental», tan viva en el conjunt de l'Escola de Frankfurt, però massivament denunciada per Marcuse a *One-Dimensional Man*[106] , gràcies a aquesta aproximació més comprensiva del veritable contingut, de l'autèntic abast, de la raó: si és veritat que la ciència i la tècnica responen a la necessitat de la nostra espècie de garantir la seva preservació mitjançant el treball, exemplificat per a ell en aquestes «accions teleològicament racionals» que són l'acció instrumental i l'acció estratègica; no és menys cert que en la interacció o «acció comunicativa» manifesta una altra necessitat de la nostra espècie no menys peremptòria que l'anterior[107]. I el que resulta encara més determinant: «*El entendimiento es inmanente como telos al lenguaje humano*»[108].

És a dir, la mateixa parla, el més elemental acte comunicatiu, independentment de la intenció del subjecte parlant, conté, ja *in nuce*, un *telos*, una intencionalitat a la qual respon. En el fons, aquest és el factor últim que permetrà a Habermas deduir una ètica del discurs[109], especialment rellevant per al nostre treball a l'hora de passar d'una mera descripció sobre com la premsa escrita aborda la qüestió religiosa al nostre país en un moment donat, a una aproxima-

104 El terme «enteniment» (*Verständigung*), del qual es val Habermas per expressar l'abastament de la comprensió entre dos o més subjectes, en alemany comporta una ambivalència molt semblant a la de la paraula «enteniment» en català, amb la qual podem referir-nos tant a l'acte d'entendre com al fet «d'arribar a un acord» (*Einverständnis*). Abastar un enteniment (acte d'entendre *Verständigung*) comporta també assumir un acord (*Einverständnis*).

105 Habermas, J. *Teoría de la acción comunicativa,* vol. I: *Racionalidad de la acción y racionalización social*. *Op. cit*., p. 110.

106 Marcuse, H. *One-Dimensional Man. Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*. Beacon Press, Boston, 1964. (Trad. espanyola: *El hombre unidimensional*: *ensayo sobre al ideología de la Sociedad industrial avanzada*. Planeta, Barcelona, 1985.)

107 Javier Muguerza senyala com la gestació d'aquestes idees, «originariamente expuestas en trabajos como *Arbeit und Interaktion* (1967) i *Technik und Wissenschaft als Ideologie* (1968), alcanzaría su termino con la primera gran cristalización del pensamiento de Habermas en *Erkenntnis und Interesse*, 2ª. ed., 1973 (Taurus, Madrid, 1982)». Cfr. Muguerza, J. «Prólogo». Dins: Cortina, A. *Crítica y utopía: la Escuela de Fráncfort*. Cincel, Madrid, 1985, p. 19.

108 Habermas, J. *Teoría de la acción comunicativa,* vol. I: *Racionalidad de la acción y racionalización social*. *Op. cit*., p. 369. (El subratllat és nostre.)

109 Cfr., especialment, Habermas, J. *Moralbuwusstsein und kommunikatives Handeln*. Suhrkamp, 1983. (Traduïda al català com a: *Consciència moral i acció comunicativa*. Edicions 62, Barcelona, 1985, i al castellà per Planeta-Agostini, 1994, i, posteriorment, Trotta, 2008.) Cfr., també, *La ética del discurso y la cuestión de la verdad*. Paidós, Barcelona, 2003; on Habermas respon amb gran mestratge les objeccions que li van fer a la publicació anterior.

ció crítica d'aquesta qüestió. Hi tornarem, per tant, en el moment oportú; però abans cal referir-nos al paper que «el món de la vida» juga en tot això.

El «món de la vida» (*Lebenswelt*) és una categoria tardana en el programa fenomenològic, introduïda per Husserl l'any 1924. Respon a una forta pressió de la lògica immanent en l'evolució de la fenomenologia a l'hora de donar compte tant de la naturalesa de l'objecte representat (*cogitatum*) com de la consciència del subjecte representant (*cogito*), més enllà del ja insostenible autocerciorament del *cogito* com a certesa primera del coneixement. Sens dubte, el «penso» de l'experiència de si mateix immediata no ve donat en una nuesa aïllada, sinó que té els seus continguts i objectes abans que pugui dubtar-ne. És un «jo penso» en la unió amb una persona física, com una individualitat determinada que es troba a si mateixa entre altres individualitats, com elles, amb i contra elles, en l'associació de la intersubjectivitat. El ròtol «món de la vida» respondria a la necessitat de recollir conceptualment el context del mateix subjecte i d'altres subjectes, així com els horitzons d'experiència compartida[110]. Aquesta revisió del cartesianisme feta pel mestre Husserl, és corroborada, en la seva manera, pel deixeble Heidegger, en definir el *Dasein* (en què consistiria, segons ell, l'ésser humà) com a l'ésser-en-el-món (*in-der-Welt-sein*), essent aquest *in-der-Welt-sein* com el fons constant d'un únic *a priori* homogeni (estructura de fons, un especial transcendental o, podríem dir-ne amb més propietat, una dimensió existenciària) present en cada percepció i en cada acció[111]. Al seu torn, Gadamer, definint la naturalesa de la comprensió, remet també a un substrat preteòric fundacional en afirmar que: «[…] la primera de todas las condiciones hermenéuticas es la precomprensión que brota del *tener que ver con la cosa misma*»[112].

Habermas reconeix l'existència d'aquesta dimensió preteòrica, aquest fons contextual d'experiència compartida, però en tant que ancorada en l'acció comunicativa. Des d'aquesta perspectiva el món de la vida apareix com a context formador d'horitzons dels processos d'enteniment, un context que delimita la situació d'acció i, per tant, resulta pressuposat, no temàticament explicitat, fora de focus, de la manera com resta l'àrea de penombra que circumscriu el camp ben il·luminat pel feix de llum d'un focus projectant.

Aquest saber que és, emprant les seves pròpies paraules, «como todo saber atemático, el *saber de fondo constitutivo* del mundo de la vida nos es presente de

110 Cfr. Blumenberg, H. *Teoría del mundo de la vida*. FCE, Buenos Aires, 2013, p. 128-129.

111 Cfr. Heidegger, M. *El ser y el tiempo*. Trotta, Madrid, 2003, p. 53.

112 Gadamer, H. G. *Verdad y método*, vol. I. Sígueme, Madrid, 1991, p. 278. (Els subratllats són nostres.)

forma implícita i prerreflexiva»[113]. Un saber de fons dels grups socials, substrat i horitzó, context dels processos d'enteniment, rerefons d'experiències i vivències «prereflexives», a partir del qual es pot dotar de sentit tot allò que s'enuncia, en el qual l'acció comunicativa s'arrela i, dins del qual, es desenvolupa:

> El mundo de la vida es, por así decirlo, el lugar transcendental en que hablante y oyente se salen al encuentro; en que pueden plantearse recíprocamente la pretensión de que sus misiones concuerdan en el mundo (con el mundo objetivo, con el mundo subjetivo y con el mundo social); y en que pueden criticar y exhibir los fundamentos de esas pretensiones de validez, resolver sus disentimientos y llegar a un acuerdo […]. *El mundo de la vida es un saber de fondo sobre el que nadie puede disponer a voluntad*[114].

Epistemològicament parlant, resulta rellevant tenir en compte que aquest «rerefons» té una naturalesa caracteritzada: «[…] en primer lugar, por el modo de una *certeza directa*»[115].

Des d'una perspectiva de continguts, val a dir que aquest imprescindible únic comú compartit, aquest horitzó cultural intersubjectiu, que advé quasi naturalment en els actes comunicatius circumstancials, té una composició complexa que cal saber:

- Relacions de reciprocitat, que en forma de drets i deures s'han anat formalitzant en l'esdevenir de la història entre ciutadans, grups socials, institucions socials, religioses i educatives, cultures particulars i comunitats lingüístiques.
- Patrons culturals, per tant, ordres considerats legítims.
- I, finalment, les mateixes estructures de la personalitat, com a condensacions i sediments dels processos d'enteniment, de coordinació de l'acció i de socialització[116].

De fet, aquests recursos del rerefons, d'aquesta «totalidad no objetual»[117], que és el món de la vida, són els que, en penetrar en l'acció comunicativa, passant per les encluses de la tematització, fan possible una resposta adequada a les situacions. Com afirma Habermas d'una manera categòrica:

---

113 Habermas, J. *Teoría de la acción comunicativa*, vol. II. *Op. cit.*, p. 179. (Els subratllats són nostres.)

114 Habermas, J. *El pensamiento postmetafísico*. Taurus, Madrid, 1990, p. 95, i *Teoría de la acción comunicativa*, vol. II. *Op. cit.*, p. 568.

115 Íd., p. 95. (Els subratllats són nostres.)

116 Cfr. Habermas, J. *El pensamiento postmetafísico*. *Op. cit.*, p. 99.

117 Habermas, J. *El pensamiento postmetafísico*. *Op. cit.*, p. 59-60.

> Sin un «mundo de la vida» compartido no puede haber acción comunicativa satisfactoria […]. El acoplamiento de sistema y mundo de la vida es un factor socializador determinante […]. Los nuevos conflictos surgen, en los puntos de sutura entre sistema y mundo de la vida[118].

De fet, les genials aportacions dels pares fundadors de la sociologia, en no tenir en compte aquesta dimensió fonamental, que el nostre pensador identifica, de manera confessa, gràcies al «gir lingüisticopragmàtic del pensament»[119], no aconsegueixen encertar no ja en la resposta sinó en la causa mateixa de les crisis i dels problemes socials. En efecte, no es tracta, en últim terme, d'una qüestió econòmica vinculada a la socialització dels mitjans de producció com pensava Marx, ni del factor moral vinculat a la solidaritat com pensava Durkheim, ni tampoc d'un xoc entre altes formes de racionalització, aquesta pèrdua de llibertat, atribuïda per Weber a una burocratització derivada del desarrelament moral d'una racionalitat en funció dels fins, està desproveïda de tota base ètica. En realitat la causa última de la crisi present rauria en el desacoblament entre sistema i món de la vida; un desacoblament que portaria a la colonització d'aquest món per part del sistema. En paraules de Habermas:

> *La relación paradójica* no *se da* ya entre diversos tipos de orientación de la acción, sino *entre diversos principios de socialización*. La racionalización del mundo de la vida hace posible que la integración de la sociedad se polarice hacia *medios de control independientes del lenguaje, permitiendo con ello un desgajamiento de ámbitos de acción, que acaban organizados formalmente.*[120]

El que s'esdevé, de fet, és que degut a un procés de racionalització social descontrolat, que ha perdut la seva capacitat autocorrectiva, els subsistemes de l'economia (regida pels diners), la política (regida pel poder) i la tecnociència (regida per l'èxit en el domini funcional) avancen sobre el món de la vida i el colonitzen. Es tractaria d'una mena de bucle pervers consistent en el fet que davant d'un repte en el qual es pot experimentar una urgència i/o una precarietat

118 Habermas, J. *Teoría de la acción comunicativa,* vol. II. *Op. cit.*, p. 549, 560.

119 Crec que val la pena incloure aquest paràgraf textual del mateix Habermas, pronunciat en un homenatge, amb motiu de la jubilació a Karl-Otto Apel, a qui no s'ha cansat mai de reconèixer per la seva lucidesa i com a figura clau del mencionat gir: «El giro lingüístico pragmático realizado contra la ontología y el mentalismo se erige en clave de una investigación sistemática de los tipos de racionalidad encaminada a "recuperar" en términos de la teoría de la comunicación las dimensiones abandonadas del concepto de razón». (Habermas, J. *Vom sinnlichen Eindruck zum symbolischen Ausdruck*. Surhkamp, Frankfurt, 1997; trad. espanyola: *Fragmentos filosófico-teológicos. De la impressión sensible a la expressión simbòlica*. Trotta, Madrid, 1999, p. 84.)

120 Habermas, J. *Fragmentos filosófico-teológicos. De la impresión sensible a la expresión simbòlica*. Trotta, Madrid, 1999, p. 84. (Els subratllats són nostres.)

comunicativa, com per exemple el que es dona en la relació natiu-immigrant, home-dona, joves-adults, metge-pacient, mestre-escolar, ideologies, ètnies i/o religions diverses…, es recorre a la solució tècnica (protocol, gestió, administració…) per tal d'obtenir una sortida funcional. Amb això es resol momentàniament un *impasse*, però a costa d'agreujar la carència comunicativa, generalment determinant, que hi havia en la base de la qüestió. El resultat és que aquest únic nutrient d'on sorgeix la comunicativitat s'empobreix, s'afebleix i es decanta més i més cap al recurs tècnic.

En l'àmbit de les comunicacions en particular, i de la cultura en general, aquest bucle pervers es deuria especialment a la conversió del destinatari de la informació en subjecte passiu de consum en lloc d'interlocutor crític, tendència que la vertiginositat i la massificació en les emissions de missatges, sumada a la superficialitat i a la dificultat d'acreditació de les fonts, no paren d'accentuar.

Es mina, així, la comunicativitat, que es veu suplantada per un món administrat, tal vegada formalment democràtic, però en realitat mogut per un principi de natura totalitària, en el qual s'esvaeix la creativitat del subjecte comunicatiu.

El determinisme dels subsistemes mecànics prevalen sobre el món de la vida i el seu lliure joc. La necessària complementarietat entre els àmbits d'acció integrats sistèmicament com són l'economia, l'estat i la tecnociència es veuen descompensats respecte als àmbits de l'acció integrada socialment (la societat civil), amb el predomini dels primers. Alhora, l'esfera de la vida privada i l'esfera de la vida pública (*Öffentlichkeit*) es veuen alterats, també, en la seva veritable naturalesa i relació. Citant novament de manera literal Habermas:

> La economía y la administración pública se han levantado muy por encima del horizonte del mundo de la vida. Estos subsistemas regidos por medios de control sistémico parecen haberse coagulado formando una segunda naturaleza […]. La mediatización del mundo de la vida se trueca en colonización del mundo de la vida.[121] Però la raó funcionalista i instrumental no cal que primi

121 Habermas, J. *El pensamiento postmetafísico. Op. cit.*, p. 181-182, i *Teoría de la acción comunicativa,* vol. II. *Op. cit.*, p. 451.

Resulta interessant notar la convergència amb el diagnòstic de rellevants pensadors i sociòlegs com ara Gerd Baumann, Zigmunt Bauman o Byung-Chul Han.

Hi ha una convergència manifesta en la visió d'una globalització culturalment reduïda a la «raó instrumental» i assetjada per la desintegració ràpida i incessant de les xarxes de seguretat tradicionals, teixides a partir dels llaços, les obligacions i els compromisos humans, i una concomitant incertesa provocada per la conversió d'allò que abans eren nexes potents en llaços provisionals i fràgils.

Però Zigmunt Bauman, a diferència de Habermas, posa la causa no en una dificultat d'enteniment deguda a la precarització del món de la vida, sinó en la vertiginosa rapidesa dels canvis, en l'esdevenir d'una «societat líquida».

Per a Habermas seria un component coadjuvant, però no últim. I quelcom de similar en aquest sentit, passaria en relació amb el filòsof i crític social Byung-Chul Han, que en

excloentment en les interaccions de l'esfera privada i pública de la vida; aquest és un dany enorme actual, però que no cal que sigui definitivament fatal, pot corregir-se. Es tracta de, emprant els termes de Burello:

> Reponer las lógicas validadoras de cada discurso y cada esfera de la vida, reordenar los ámbitos de especialización en los que la razón se compartimentó, y recomponer, al cabo, el ligamen fundamental del mundo de la vida asumiendo que la crítica a la racionalidad humana solo puede aplicarse a reactivarla, y no a entonar su canto fúnebre [122].

Per acabar aquest apartat, diem que abordar l'anàlisi de les «fites de la Teoria de l'Acció Comunicativa (TAC)» representa per a nosaltres donar compte dels elements aportats per Habermas, que responen als dos significats essencials d'aquest terme català; és a dir, com a senyal que delimita, no solament en el sentit de definició d'un àmbit sinó també d'una distància a recórrer, i com a objectiu acomplert.

Recapitulant molt sintèticament, convé subratllar de cara al que exposem a continuació que des d'una perspectiva «d'objectiu acomplert», el nostre autor mostra com el *telos*, la finalitat immanent al llenguatge humà, respon a l'enteniment (*verständigungsorientiert*). El pressupòsit que, en últim terme, el fa possible seria l'equilibri entre el «món de la vida» (*Lebenswelt*, aquesta dimensió desatesa de la comunicativitat) i el sistema (amb això en tindríem també la delimitació, el senyal d'àmbit, realitzada). Tot plegat comporta un vast saber de la comunicativitat, que renova el concepte modern de racionalitat fent-lo més comprensiu, d'una raó que pot sortir de l'*impasse* de la instrumentalitat, el pur càlcul, la pura estratègia i, en definitiva, el domini, responent a un veritable propòsit emancipador. D'aquesta manera, el projecte il·lustrat pot seguir sent reivindicat, resulta prosseguible la cerca d'una legítima racionalitat a partir de la qual legitimar els processos socials en general i, com veurem en els següents apartats (la distància a recórrer), la mateixa orientació dels mitjans en particular.

---

un diagnòstic àmpliament compartit, posaria la causa en la revolució digital, en l'*homo digitalis*, o amb Gerd Baumann que tot i apuntar cap al diàleg com a resposta a «l'enigma multicultural» no fonamenta, com fa Habermas, els motius d'una comunicativitat reeixida, més enllà de l'exigència de funcionalitat social.

En definitiva, malgrat un diagnòstic convergent respecte a un forcall crític, trobem en aquests investigadors una apreciació reductiva de les causes i, concomitantment, una capacitat de resposta inequiparable a la de Habermas.

Cfr. Bauman, Z. *Vida líquida*. Paidós Ibérica, Madrid, 2006; Han, Byung-Chul. *Psicopolítica: Neoliberalismo y nuevas técnicas de poder*. Herder, Barcelona, 2014; i Baumann, G. *El enigma multicultural*. Paidós, Madrid, 2001.

122 Burello, M. G. *Habermas, una introducción*. *Op. cit.*, p. 96.

2.6 Fonamentació discursiva de l'ètica

«Ètica discursiva» o bé «ètica del discurs» són els termes amb els quals s'ha traduït en el nostre context, de manera literal, l'alemany Diskursethik emprat per Habermas, tot i que «discurs» (Diskurs), a nosaltres, ens porta a pensar inevitablement en un pronunciament a mode de monòleg, mentre que per al nostre autor significa primordialment «debat»; és a dir, quelcom que es presenta amb intencions pro-vocatives (del llatí vocare i pro, literalment: «cridar cap endavant»), a mode d'argument que requereix un contraargument per poder avançar, com a proposta que reclama rèplica, amb la intenció d'abastar aquell enteniment (Verständigung) que és la base del consens. Per tant, estem davant d'un sinònim de «diàleg», només que el terme «debat» accentua el punt de dissens o confrontació al qual tot veritable diàleg ha d'estar obert. Ho veurem més endavant quan parlem d'aquest veritable cor de l'acció comunicativa que és la «situació ideal de diàleg». Encara cal avançar abans algunes precisions més sobre el llenguatge mateix i aquesta modalitat seva determinant que és el discurs.

La relació complementària entre *Diskurs* i «acció comunicativa» va ser notada per Habermas molt aviat i, així, a principis de la dècada dels anys 70, sentenciava: «Con el discurso intentamos restablecer un acuerdo problemático, ya abordado en la acción comunicativa, mediante una fundamentación»[123]. Amb el temps i un cop establerta la teoria de l'acció comunicativa, el pensador es dedicaria a perfeccionar i expandir aquest apunt en el *Diskursethik*.

L'anàlisi de l'acció comunicativa identifica al llenguatge com a veritable mitjà per antonomàsia de la doble via de formació humana, individual i social, assumint, a més, amb Mead, que «no hay individuación sin socialización, ni socialización sin individuación»[124]. Com hem vist en l'apartat anterior, la TAC respon a la convicció que qualsevol acció social universalment legítima té al llenguatge com a última ràtio i tota la recaragolada argumentació de Habermas porta a constatar com, en el fet mateix de la comunicació intersubjectiva, hi rau una ètica subjacent portable a la consciència.

Identificar el llenguatge com a última ràtio de tota acció social universalment legítima, no equival a considerar-lo una instància que estigui per sobre de l'ésser humà, com va passar amb el Romanticisme. Habermas ho adverteix referint-se a Heidegger i a Focault que, de manera diferent, cauen en el mateix parany:

---

123 Habermas, J.; Luhmann, N. *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie: Was leistet die Systemforschung?* Suhrkamp, Frankfurt del Main, 1971, p. 10.

124 Habermas, J. *El pensamiento postmetafísico. Op. cit.*, p. 37.

> A las innovaciones creadoras en la imagen lingüística del mundo, no se las debe hipostasiar, como hacen Heidegger o Foucault, convirtiéndolas en una historia de la ontología o en una historia de formas de saber que, como tal historia, no resultase ya accesible al pensamiento argumentativo, o desarrollase una oscura lógica que burlase a este [125].

Per a Habermas, només mereix crèdit allò consensuable socialment, és a dir, per la via de l'enteniment i allò que pot fonamentar-se racionalment, és a dir, per la via de l'argumentació, més enllà de circumstàncies espaciotemporals:

> Válidas son aquellas normas (y solo aquellas normas) a las que todos los que puedan verse afectados por ellas pudiesen prestar su asentimiento como participantes en discursos racionales […]. La validez de una norma consiste en su potencialidad para ser reconocida, lo cual tiene que demostrarse discursivamente[126].

La consensuabilitat, a la qual anomena també «principi de discursivitat» (conegut com «D»), és un dels dos principis sobre el qual se sosté l'ètica discursiva. L'altre principi és el d'universalitat (conegut com a «U»). Podríem dir que representen una espècie peculiar d'imperatius categòrics: parcialment formals (ja que estan implícits com a tensió ideal en qualsevol discurs), parcialment materials (ja que es deriven de la praxi concreta de la parla, en tant que no tenen consistència més que lligats a casos concrets). La centralitat de tots dos es posa de manifest, entre altres maneres, en el fet que Habermas els reprèn, reformulant-los molts cops al llarg de la seva obra. La formulació clàssica del primer, consensuabilitat D, diu així:

> Toda norma válida ha de satisfacer la condición de que las consecuencias y los efectos secundarios que se deriven, previsiblemente, de su aceptación general para los intereses de cada particular, pueda ser libremente aceptada por cada afectado[127].

La formulació del segon, universalitat U, es formula de la següent manera: «Toda norma válida encontraría la aprobación de los afectados, siempre que estos puedan tomar parte en el discurso práctico»[128]. Encara que, aquest últim, rebria una forma lleugerament diferent i definitiva en una autocrítica d'uns quants anys després, tal com segueix: «Son válidas aquellas y sólo aque-

---

125 Habermas, J. *El pensamiento postmetafísico*. *Op. cit.*, p. 106.

126 Habermas, J. *Facticidad y validez. Sobre el Derecho y el Estado democrático de derecho en términos de teoría del discurso*, Trotta, Madrid, 2010, p. 172, i també en el mateix sentit: *Verdad y justificación*. Trotta, Madrid, 2002, p. 53.

127 Habermas, J. *Consciència moral i acció comunicativa.* Ed. 62, Barcelona, 1985, p. 142.

128 Habermas, J. Íd., p. 143.

llas normas de acción a las que todos los posibles afectados pudiesen prestar su asentimiento como participantes en discursos racionales»[129].

Sobra dir que l'afirmació que el fonament de la teoria crítica sigui «ideal», no vol dir que la mera expressió lingüística estigui dotada d'una espècie de propietat taumatúrgica, mitjançant la qual el llenguatge determini automàticament el desenllaç comunicatiu de les relacions. Com era previsible, i ara explícitament constatable, Habermas no és cap ingenu idealista de la comunicació. El filòsof és conscient de fins a quin punt el llenguatge s'utilitza correntment amb fins interessats i manipuladors, que anomena «estratègics», o inclús amb fins socials menys indignes però no estrictament comunicatius. Tampoc se li pot atribuir un consensualisme pueril, una mena de «dialogisme», ja que els conflictes sempre són dirimibles i que amb bona voluntat tot pot superar-se. Ben al contrari, sempre que pot deixa clar que acordar i fonamentar són processos que comporten sovint la promoció de dissensió:

> La unidad transitoria que se establece en la intersubjetividad porosa y entrecortada de un consenso mediado lingüísticamente no solo garantiza sino que fomenta y acelera la pluralización de formas de vida y la individualización de estilos de vida. Cuanto más discurso, tanta más contradicción y diferencia[130].

El llenguatge no determina automàticament el sentit de marxa de la comunicació, ni assegura l'harmonització de voluntats, com tampoc l'ètica del discurs és reductible a un formalisme segons el qual un cop abastada una formulació acceptable com a principi d'acció, els debats estiguin acabats. L'ètica del discurs (recuperem aquí el punt en què l'havíem deixat en l'apartat anterior) reconeix la seva «no autosuficiència», la necessitat d'altres aportacions que apuntalin les seves pròpies formulacions com ara les del psicòleg conductista Lawrence Kohlberg, i no pot traduir-se en un programa concret o un corpus temàtic, no és com la forma clàssica de la raó pràctica, una font de normes d'acció. Només té un contingut normatiu en la mesura en què qui actua comunicativament no té més remei que assumir pressupostos pragmàtics de tipus «contrafàctic», és a dir, que podrien esdevenir, encara que mai esdevinguin. A més ha d'emprendre idealitzacions, per exemple, atribuir a les expressions significats idèntics, associar a les seves manifestacions o elocucions una pretensió de validesa que transcendeix el context, i ha de suposar als seus destinataris capacitat de respondre dels seus actes, és a dir: autonomia i veracitat, tant enfront de si mateixos com enfront dels altres… Per això, qui actua comunicativament podem dir que es troba sota aquest «haver de», que caracteritza el que podem anomenar «coerció transcen-

129 Habermas, J. *Facticidad y validez. Sobre el Derecho y el Estado democrático de derecho en términos de teoría del discurso.* Trotta, Madrid, 2010, p. 658.

130 Habermas, J. *El pensamiento postmetafísico.* Taurus, Madrid, 1990, p. 181.

dental de tipus dèbil», malgrat la no renúncia a defensar tesis universals. Però, tant l'acció comunicativa com l'ètica del discurs, poden aspirar a fomentar una millor vida en societat, poden aspirar a una possibilitat concreta d'interacció racional emancipadora, degut, en últim terme, a la força enorme continguda en el fet de que «el entendimiento (*verständigung*) es inmanente como telos al lenguaje humano»[131].

Aquesta força enorme és l'impuls determinant que hi ha al darrere d'aquest magma gegantesc de previs comunicatius, de patrimoni consensual heretat, que és la *Lebenswelt.* Això suposa no partir de zero en el camí d'un consens sempre problemàtic d'abastar i fràgil en el fet de mantenir-se. És cert que, recollint el que s'ha analitzat en l'apartat anterior, experimentem en l'actualitat una inusual depauperació de la seva densitat. És cert que l'actual desenvolupament històric potencia la penetració prevalent, l'expansió en l'àmbit comunicatiu, dels subsistemes anònims (economia, administració i tecnociència). Tots experimentem l'efecte d'aquest bucle pervers que fa que cerquem en l'àmbit tècnic la solució als reptes comunicatius, potenciant en conseqüència aquella penetració que hi havia en l'origen del problema. És a dir, a menys «món de la vida» (*Lebenswelt*), apressats com estem per tants flancs no consensuats en un món fluid, més inclinació al recurs tècnic i, com a més recurs tècnic tenim, menys «món de la vida», més raó instrumental, més vida administrada i menys emancipació, menys raó substantiva en el conjunt social… Malgrat tot, però, no solament el patrimoni passat, sinó la permanent exigència comunicativa, en tant que ADN del propi llenguatge en exercici, encoratja a un procés regenerador que permeti recuperar l'equilibri perdut. I és en aquest punt on des de sempre Habermas ha tingut consciència de la rellevància del mitjans de comunicació per tal de revertir el «bucle pervers» en un «bucle virtuós».

Les lúcides reflexions finals sobre els fonaments del sistema democràtic, amb voluntat de potenciar el que Popper anomenava «societats obertes»[132] i que per a Habermas és sinònim de «societats comunicatives», no fan més que tancar el cercle obert en l'inici del seu itinerari, quan feia seva la investigació sobre la qüestió de l'*Öffentlichkeit* —«opinió pública» o «esfera pública». Nosaltres ens hi hem referit ja en tant que factor present en la gestació de la TAC en l'apartat 2. 4 –Gestació de la teoria de l'acció comunicativa (TAC). Les anàlisis sobre les constants vitals del sistema democràtic, a les quals es veurà necessàriament portat el nostre pensador i en les quals no ens cal entrar en detall per a l'objectiu

131 Habermas, J. *Teoría de la acción comunicativa,* vol. I: *Racionalidad de la acción y racionalización social*. *Op. cit*., p. 369.

132 Cfr., Popper, K. *The open society and its enemies*, 1945. (En versió castellana: *La Sociedad abierta y sus enemigos*. Paidós, Barcelona, 2010.)

del nostre treball[133], ens donen l'ocasió d'abordar novament l'*Öffentlichkeit* a la llum del seu paper en la lluita contra qualsevol tipus de totalitarisme, també el tecnocràtic, aquell en el qual, sota capa de democràcia formal, s'imposa, de fet, una societat administrada.

Com Habermas mateix ha reconegut de manera expressa, i no sense orgull, «la esfera pública como el espacio de trato comunicativo racional de unos con otros es el tema que me ha ocupado a lo largo de toda la vida. De hecho, la tríada conceptual de *esfera pública, discurso y razón* ha dominado mi trabajo científico y mi vida política»[134].

Veritablement, amb una excepcional coherència, tot el seu itinerari pot ser interpretat com una resposta a les qüestions plantejades ja en la seva tesi d'habilitació docent, i el seu primer llibre, publicat el 1962, amb el títol *Strukturwandel der Öffentlichkeit*[135]. Allí el jove investigador es preguntava per les condicions inicials de l'opinió pública moderna, a l'Anglaterra dels segles XVII i XVIII, i la seva difícil adaptació —i deformació— en els països veïns fins al segle XIX, indagant quines van ser les institucions que van propiciar l'adveniment i la consolidació de la democràcia republicana i burgesa en termes de consciència social, i quins van ser els factors que van trastocar aquesta virtual promesa d'una comunitat de partícips lliures i iguals, en potencial estat de deliberació permanent. La conclusió d'aquell juvenil estudi monogràfic sostenia, «amb una maduresa sorprenent» com recull Burello, que:

> Conflicto y consenso, igual que la dominación misma y el poder —de cuyo grado de estabilidad son indicadores analíticos—, no son categorías abstraídas de la evolución histórica de la Sociedad. En la transformación estructural de la publicidad burguesa puede estudiarse hasta que punto *depende del grado y del tipo de capacidad funcional* de esta el *que* el ejercicio de la *dominación* y del *poder se enquiste*, por así decirlo, como una constante negativa en la historia, *o bien*, siendo ella misma como es una categoría histórica, el que *se preste a un cambio sustancial* [136].

Creiem que Burello novament l'encerta quan tot seguit remarca:

---

133 Cfr. en aquest sentit, especialment: HABERMAS, J. *Debate sobre el liberalismo político.* Paidós, Barcelona, 1998, i *Facticidad y validez. Sobre el Derecho y el Estado democrático de derecho en términos de teoría del discurso*. Trotta, Madrid, 2010.

134 HABERMAS, J. *Entre naturalismo y religión.* Paidós, Barcelona, 2006, p. 20. (Els subratllats són nostres.)

135 HABERMAS, J. *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Luchterhand, Berlín, 1962. (En castellà: *La transformación estructural de la vida pública*. Gustavo Gili, Barcelona, 1981.)

136 Cfr. BURELLO, M. G. *Habermas, una introducción*. Quadrata, Buenos Aires, 2013, p. 105. (Els subratllats són nostres.)

> Las copiosas reediciones de aquella obra pionera y hoy de referencia para sociólogos, que se reflejan en el nuevo y largo prefacio de 1990 (donde el autor confiesa que «ha cambiado mi propia teoría, aunque, ciertamente, menos en sus rasgos fundamentales que en su grado de complejidad», delatan no solo su consagración, sino el *continuo regreso del autor a su texto fundacional*)[137] .

Al final del cercle tematicohistòric, apareixerà una nova llum, carregada d'un *background* excepcionalment ric en raons; el fet de fins a quin punt el procés d'integració social d'una «societat oberta» revela els requisits funcionals per a una veritable formació democràtica de la voluntat. Aquests requisits es concentren en dos principis coessencials: circuits comunicatius en una esfera pública política desenvolupada sobre la base d'associacions civils, l'un, i sobre el mitjà de la premsa de masses, l'altre[138].

Habermas experimenta la urgència (i això és fonamental per al nostre treball) de recuperar la racionalitat comunicativa a diferents nivells discursius. D'una banda, ens trobem que la xarxa de comunicacions dels mitjans electrònics de comunicació de masses, teixida d'una forma cada cop més espessa, està avui en dia organitzada de tal manera que, malgrat que tècnicament representa un potencial d'alliberament, serveix més per controlar la lleialtat d'una població despolititzada, que per sotmetre els controls estatals i socials, per la seva part, a una formació discursiva i descentralitzada de la voluntat, canalitzada d'una manera rica i sense barreres[139]. D'altra banda, amb clara connexió amb la referència anterior a la revolució cibernètica, trobem prestigiosos àmbits en risc de col·lapse econòmic, a no ser que siguin objecte d'un subsidi estatal. Històricament va ser el mercat qui va crear l'escenari per tal que es pogués generar un espai de debat crític enfront del poder de l'estat, però el mercat només pot seguir acomplint aquesta funció en la mesura en què les regulacions econòmiques no penetrin en les pors dels continguts polítics i culturals que el mateix mercat ajuda a difondre[140]. Això fa que, novament, res, tampoc la subvenció estatal, sigui descartable per principi. Certament, tant el mercat, com la mateixa subvenció estatal, són ambivalents considerats en si mateixos. El signe, positiu o negatiu, el marca novament si promou o obstaculitza l'acció comunicativa, que està per damunt de qualsevol ideologia o mitjà. És el que Habermas apuntava en un article publicat al diari Süddeutsche Zeitung, el maig del 2007, amb

137 Burello, M. G. Íd., p. 105. (Els subratllats són nostres.)

138 Cfr. Habermas, J. *La inclusión del otro. Estudios de teoria política.* Paidós, Barcelona, 1999, p. 134.

139 Cfr. Habermas, J. *Teoría y praxis. Estudios de filosofía social.* Tecnos, Madrid, 1987, p. 15.

140 Cfr. Habermas, J. *¡Ay, Europa! Pequeños escritos políticos.* Trotta, Madrid, 2009

motiu de la polèmica al·ludida i amb un títol sobradament eloqüent: «Mitjans, mercats i consumidors: la premsa seria com l'espina dorsal de l'esfera pública política».

2.7 Fites del *diskursethik*: la situació ideal de diàleg

El fet mateix de parlar suposa la possibilitat d'elaborar un món en comú on el llenguatge no es vegi distorsionat per interferències alienes a la seva pròpia naturalesa comunicativa. La radicació humana en la comunicació, com a dimensió distintiva a l'hora de comprendre l'ésser humà en general o la societat en particular i, dit d'una manera més concreta, l'anàlisi de les nostres pràctiques comunicatives quotidianes, permet a Habermas identificar una lògica implícita, una pragmàtica del discurs, una racionalitat comunicativa a la qual respon la parla. Es tracta de l'exercici d'una reflexió que es pot anomenar reconstructiva, perquè mitjançant ella es recuperen per a la consciència els pressupòsits universals implícits als quals respon el logos propi del fet comunicatiu. Ara bé, si hi ha logos, si hi ha racionalitat, hi ha criteri; és a dir, hi ha un conjunt d'exigències, regles o condicions, comunicatives mínimes a les quals, de manera implícita i com a condició *sine qua non*, se sotmet ho vulgui o no, en sigui o no conscient, aquell que pren la paraula. El fonament normatiu de la teoria crítica és una idea entreteixida amb el nostre discurs pràctic i descoberta per procediments transcendentals com a condició de sentit. La força d'aquestes pressuposicions rau —ho avancem ara a títol orientatiu— en el fet que qualsevol participant en un discurs les ha reconegudes ja implícitament: ha reconegut que, realment, en últim terme, l'estructura de la comunicació cerca l'enteniment, no cerca el domini, ans al contrari, exclou tota coerció. És la remissió a aquests pressupòsits el que permeten distingir una comunicació autèntica, que està orientada a l'enteniment (*Verständigung*), d'una altra que es troba en situació de distorsió o manipulació. L'enteniment és, doncs, el *telos* immanent de la racionalitat comunicativa: «Llamamos racional a una persona que se muestra dispuesta al entendimiento»[141]. L'objectiu de la comunicació és entendre's, és a dir, arribar a un acord de manera consensuada. I tot consens expressa una «voluntat racional». La racionalitat d'aquesta voluntat constituïda discursivament consisteix que:

> Las *expectativas recíprocas de conducta*, elevadas a la condición de una norma, ponen en vigor un *interés común* asegurado contra el engaño: común porque un consenso no coactivo admite solamente lo que todos pueden querer; y libre de engaño, porque también son objeto de la formación discursiva de la voluntad

141 Habermas, J. *Teoría de la acción comunicativa,* vol. I: *Racionalidad de la acción y racionalización social*. *Op. cit*., p. 42.

> aquellas interpretaciones teóricas de la necesidad dentro de las cuales cada individuo tiene que poder reconocer lo que puede querer.
>
> Podemos llamar «racional» a la voluntad formada discursivamente porque *las propiedades formales del discurso garantizan* de manera suficiente que *puede alcanzarse un consenso sólo mediante intereses generalizables, interpretados adecuadamente"*[142] .

Per tant, el «principi d'universalització» assumeix un paper central en la categorialitat crítica, com assenyala Innerarity, "cumple una función semejante en el campo de la razón práctica a la inducción en el ámbito teórico»[143].

Amb la fonamentació del principi d'universalització —considerat un requisit del mateix discurs, de la mateixa relació comunicativa— Habermas aconsegueix esquivar l'acusació d'etnocentrisme i, alhora, desautoritzar l'escepticisme moral —aquesta posició vinculada al relativisme i tan de moda en la contemporaneïtat— d'una manera contundent. En efecte, qui entra en un discurs, pretenent abjurar dels pressupòsits que el dotin de sentit, cau en contradicció pragmaticotranscendental. I és precisament mitjançant l'argument pragmaticotranscendental com Habermas palesa que el principi d'universalització està implicat en els pressupòsits de l'argumentació. Per a això, empra les regles que R. Alexy proposa en un dels seus treballs sobre el discurs pràctic: *Eine Theorie des praktischen Diskurses* (1978)[144], realitzant una recomposició de la qual ens interessa recollir aquí sintèticament el següent:

a) Lògica mínima de caràcter semàntic, per exemple:
   - A cap interlocutor li és permès contradir-se.
   - Qualsevol parlant que apliqui un predicat «F» a un objecte «o», ha d'estar disposat a aplicar «F» a qualsevol altre objecte que coincideixi amb «o» en tots els aspectes rellevants.
   - Diferents parlants no poden utilitzar la mateixa expressió amb significats diferents.

b) En aquest nivell apareixen ja normes de contingut ètic, que suposen relacions de reconeixement recíproc.
   Si es considera l'argumentació com un procediment consistent en la recerca cooperativa de la veritat, sorgeixen els següents pressupòsits pragmàtics d'aquest tipus d'interacció:

142 Habermas, J. *Problemas de legitmación en el capitalismo tardío.* Amorrortu, Buenos Aires, 1975, p. 105. (El subratllat és nostre.)

143 Innerarity, D. *Praxis e intersubjetividad. La teoría crítica de Jürgen Habermas,* EUNSA, Pamplona, 1985, p. 236.

144 Cfr.: Habermas, J. *Teoría de la acción comunicativa,* T. II, *Crítica de la razón funcionalista,* op. cit. p. 574.

- Un parlant pot afirmar únicament el que creu.
- Qui recorri a un enunciat o a una norma que no és objecte de la discussió n'ha de donar una raó.

c) El discurs argumentatiu pot considerar-se també com un procés de comunicació, que ha de satisfer una tensió ideal amb vistes a aconseguir un acord motivat racionalment. Des d'aquesta perspectiva es revelen les estructures d'una situació ideal de parla, immunitzada enfront de la repressió i la desigualtat. Les regles d'Alexy incorporades al plantejament de Habermas diuen així:

- Qualsevol subjecte capaç de llenguatge i acció pot participar en el discurs.
- Qualsevol pot problematitzar i introduir qualsevol afirmació, així com expressar postures, desitjos i necessitats.
- A cap parlant se li pot impedir fer valdre els drets establerts en els dos primers punts, mitjançant coacció interna o externa al discurs.

Si reconsiderem novament el que ja s'ha explicitat veurem que el mateix principi d'universalització va associat a unes exigències nuclears que Habermas defineix com a situació ideal de diàleg, o situació ideal de parla (*ideale Sprechsituation*), i que es pot considerar com el cor, l'àmbit per excel·lència, dels requeriments rectors implícits en el mateix fet comunicatiu. Dit amb les paraules del mateix filòsof:

> La anticipación de una situación ideal de habla es lo que garantiza que podamos asociar a un consenso alcanzado fácticamente la pretensión de ser un consenso racional. Al propio tiempo, esa anticipación es una instancia crítica que nos permite poner en cuestión todo consenso fácticamente alcanzado y proceder a comprobar si puede considerarse indicador suficiente de un entendimiento real[145].

És senzillament el que es donaria en una comunicació perfectament reeixida. Per tant, no s'ha d'entendre com una realitat de tipus fàctic, perquè en la pràctica, com sabem, les realitzacions comunicatives no són mai transparents, sempre són limitades, en procés…; però tampoc s'ha de pensar que es tracta d'una mena d'hipòstasi platònica pertanyent exclusivament al *kosmos noetós*, perquè realment no és aliena a cap praxi comunicativa, per manipulada que estigui i, d'altra banda, no tindria cap entitat fora d'ella. És important també advertir que el terme «ideal» no s'ha d'entendre com un projecte a realitzar, una utopia que perseguir, un reflex avançat d'una manera de vida abastable en el

145 Habermas, J. *Teoría de la acción comunicativa: complementos y estudiós previos.* Cátedra, Madrid, 1981, p. 105.

temps històric, sinó com un component regulatiu amb un estatut contrafàctic; és a dir, quelcom que no trobem completament en la realitat, però que la realitat mateixa exigeix no excloure'n la possibilitat, perquè ja el pressuposa, i no merament a títol lògic sinó pròpiament a títol històric o fenomènic.

La teoria elaborada per Habermas ha renunciat a formular projectes alternatius globals o utopies. Enfront dels discursos que prometen l'emancipació de la humanitat —uns en aquest mateix món històric i altres en el més enllà—, la raó comunicativa no pot oferir de manera positiva ni redempció ni consol (posicionament prevalent en el conjunt de l'Escola de Frankfurt). Per tant, s'ha d'abstenir responsablement de realitzar formulacions absolutes; exceptuant, si de cas, la promesa mai garantida, de reconciliació política i social mitjançant l'ús públic de la raó, mitjançant l'exercici dels drets de participació en l'àmbit de l'esfera pública (*Öffentlichkeit*).

Habermas és plenament conscient que:

> Ninguna sociedad compleja, incluso en las condiciones más favorables, podrá responder nunca al modelo de «asociación» comunicativa pura. Por lo demás, éste sólo puede tener (cosa que no debemos olvidar) el sentido de una ficción metodológica cuyo fin es sacar a la luz los inevitables momentos de inercia anejos a la complejidad social, es decir, el reverso de la asociación comunicativa, un reverso que, bajo la sombra de los presupuestos idealizadores implicados en la acción comunicativa permanece ampliamente oculto a los participantes mismos[146].

Definida amb les mateixes paraules de l'autor la *ideale Sprechsituation*, s'hauria d'entendre de la següent manera:

> Llamo *ideal* a una situación de habla en que las comunicaciones no sólo no vienen impedidas por influjos externos contingentes, sino tampoco por las coacciones que se siguen de la propia estructura de la comunicación. La situación ideal de habla excluye las distorsiones sistemáticas de la comunicación. Y la estructura de la comunicación deja de generar coacciones sólo si para todo participante en el discurso está dada una distribución simétrica de las oportunidades de elegir y ejecutar actos de habla[147].

A partir d'aquesta definició i de diferents represes que Habermas realitza en funció d'objeccions que li van plantejar alguns crítics, podem sintetitzar les condicions configuradores de la situació ideal de diàleg de la següent manera:

1) Publicitat de les deliberacions.

146 Habermas, J. *Teoría de la acción comunicativa: complementos y estudios previos. Op. cit.*, p. 153.

147 Cfr. Habermas, J. *La necesidad de revisión de la izquierda.* Tecnos, Madrid, 1991, p. 189. (El subratllat és nostre.)

2) Que s'escoltin totes les veus rellevants.
3) Repartiment simètric dels drets de comunicació.
4) Que puguin fer-se valdre els millors de tots els arguments disponibles, donat l'estat present del nostre saber.
5) Aïllament de les relacions de dominació, excepte l'exercida per la «coacción sin coacciones, la presión no coactiva del mejor argumento»[148].

Cohen i Arato ho tematitzen d'una manera que cal citar *in extenso*, perquè pensem que resulta especialment aclaridor:

> Si consideramos el concepto, muy discutido, de la «situación ideal de habla» como un conjunto de criterios (metanormas) que le permiten a uno distinguir entre normas legítimas e ilegítimas, podemos evitar la confusión causada por interpretaciones que identifican las reglas formales de la expresión o discurso argumentativo como una utopía concreta. La «situación ideal de habla» se refiere solo a las reglas que tendrán que seguir los participantes si quieren un acuerdo motivado *únicamente por la fuerza del mejor argumento*. Si no se satisfacen estas condiciones —por ejemplo, si los actores en un debate no tienen *oportunidades iguales para hablar o para poner en duda los supuestos*; si están sujetos a la fuerza y a la manipulación—, entonces los participantes no están tomando todos los demás argumentos seriamente como argumentos y, por lo tanto, no están participando en realidad en la expresión argumentativa[149].

Com fa notar Velasco[150], des d'una perspectiva genealògica, la noció de situació ideal de parla formulada per Habermas està estretament emparentada amb la de comunitat de discurs universal de G. H. Mead i es remunta, com aquesta, a la d'una comunitat il·limitada d'investigadors perfilada per Charles S. Peirce, el qual tendia a considerar el desacord com una anomalia en l'ús de la raó i es manifestava convençut que si tots fóssim capaços per igual d'argumentar racionalment, tots acabaríem a la llarga per compartir una comú opinió final. I, com Apel s'ha encarregat sobradament de posar en relleu, aquesta opinió final seria quelcom així com l'equivalent funcional comunicatiu d'aquella consciència transcendental kantiana de la qual depenia, en última instància, l'objectivitat del coneixement humà. Efectivament, sembla corroborar aquesta comparació el fet que el discurs pràctic tracta de descobrir el nucli no convencional d'aquelles normes que poden justificar-se discursivament, perquè ni venen ja donades empíricament ni s'estableixen senzillament mitjançant una decisió, sinó que es

148 Habermas, J. *Facticidad y validez,* Trotta, Madrid, 1998, p. 405.

149 Cohen, J. L.; Arato, A. *Sociedad civil y teoria política*. FCE, México, 2000, p. 389. (El subratllat és nostre.)

150 Cfr. Velasco, J. C. *Para leer a Habermas*. Alianza Editorial, Madrid, 2003, p. 42-43.

configuren i es descobreixen al mateix temps d'una manera no contingent. Com remarca el mateix Habermas: «El discurso empírico sólo es *posible* mediante las normas fundamentales del discurso racional».[151]

Efectivament, el que atorga aquí universalitat (que és l'equivalent a l'objectivitat en el pla purament cognitiu) no és un reconeixement fàctic, sinó únicament la seva *resolubilitat discursiva*; és a dir, la seva capacitat de resistir les condicions d'un acord racionalment motivat que en últim terme, com subratlla Habermas, «se basa en la autoridad del mejor argumento»[152].

És cert que hi ha molt de Peirce en la idea habermasiana que també el discurs pràctic té per objectiu gràcies a l'actuació en el seu interior del principi discursiu d'universalització, l'obtenció d'un consens racional entorn a un interès general, fet exigit pels pressupòsits necessaris del mateix discurs[153]. Però cal advertir que, malgrat tot, les posicions de Peirce i Habermas no resulten intercanviables, la referència al paper de la Lebenswelt en el segon seria suficient per tal de desmarcar-los, però podem afegir que aquest paper del món de la vida es tradueix també, entre altres coses, en el rebuig per part de Habermas de tot universalisme abstracte i de tot transcendentalisme, en sentit fort, que separi de manera tallant els elements *a priori* i els elements *a posteriori*. Resulta prou significatiu en aquesta línia que, sense caure en el psicologisme, s'esdevingui no obstant la contribució de la psicologia evolutiva del coneixement de Piaget i Kohlberg, per tal d'explicitar els nostres esquemes cognitius.[154] Quant al reconegut important deute amb Apel, resulta també desmarcat donada la prevenció de Habermas enfront de tot intent de fonamentació última atemporal. Cal tenir molt en compte que els pressupòsits del discurs són transcendentals en tant que no trobem per a ells equivalent funcional, en tant que comporten quelcom de comú compartit i reiterat en el temps, però alhora no són universals intemporals en tant que són elements amb «contingut implícit» de configuració variable.[155]

---

151 Habermas, J. *Conocimiento e interès*. Taurus, Madrid, 1982, p. 337. (El subratllat és del mateix autor.)

152 Habermas, J. *Teoría de la acción comunicativa,* vol. II: *Crítica de la razón funcionalista*. *Op. cit.*, p. 369.

153 Cfr. Muguerza, J. «De la conciencia al discurso: ¿un viaje de ida y vuelta?». Dins: Gimbernat, J. A. (ed.). *La filosofia moral y política de Jürgen Habermas*. Biblioteca Nueva, Madrid, p. 63-110.

154 Respecte a Piaget, cfr. Habermas, J. *Teoría de la acción comunicativa,* vol. I: *Racionalidad de la acción y racionalización social*. *Op. cit.*, p. 18, 32, 73, 101 i s., 105, 107, 195 i s., 238 i 308. Respecte a Kohlberg, cfr. Habermas, J. *Teoría de la acción comunicativa,* vol. II: *Crítica de la razón funcionalista*. *Op. cit.*, p. 246.

155 «Contingut implícit» no en el sentit de que estiguin units a particularitats fàctiques, materials, sinó en el sentit que no tenen entitat més que en tant que contextualitzats socioculturalment parlant.

El principi d'universalització comporta l'exigència de no acceptar com a morals més que aquelles normes que tots poguessin admetre. Ja sigui entès com a universalitat, generalitat o imparcialitat, es troba present en la major part d'ètiques del moment present, com és el cas de Tugendhat, o Rawls, per citar dues de les més rellevants. I és que, com fa notar Habermas, el nivell de desenvolupament abastat per la consciència moral social ens incita a no acceptar com a legítima una norma que no expressi la voluntat universal. Però cal tenir en compte que, en el seu cas, no es tracta d'un mandat a complir, un principi ètic o moral amb contingut sinó, en aquest sentit de forma anàloga a Kant, un test per comprovar la legitimat de les màximes. Expressat per ell mateix:

> Toda norma válida debe satisfacer la siguiente condición: que puedan ser aceptadas por todos los afectados (y preferidas a las consecuencias de las posibles alternativas conocidas) las consecuencias de todo tipo, primarias y secundarias que, para satisfacer los intereses de cada individuo, se seguirán previsiblemente, en el caso de que fuera seguida universalmente[156].

Com es veu s'assembla al primer imperatiu kantià: «actúa de acuerdo con una máxima tal, que puedas querer al mismo tiempo que se convierta en ley universal»[157] (157), però a Kant li manca reconèixer el caràcter dialògic de la raó humana i la necessitat —per tant— d'un discurs real per tal d'arribar a l'universal com a resultat. A més la consideració dels mateixos interessos i les conseqüències, també distancia l'ètica kantiana de l'ètica discursiva. Aquesta, com tota ètica amb pretensions de contemporaneïtat, no pot prescindir dels interessos empírics dels homes, ni de les conseqüències de les seves accions; no pot atenir-se al model de l'ètica de la intenció kantiana, sinó apostar per «l'ètica de la responsabilitat» definida ja per Weber com a contrapunt a «l'ètica de principis».[158] Així doncs, per a Habermas, cada home ha d'exposar les seves necessitats i els seus interessos en el diàleg. No es tracta d'una ètica en la qual s'exclou l'altruisme, però aquí aquest altruisme consisteix a deixar-se criticar sense reserves per la resta d'interlocutors.

Si ho comparem ara amb Rawls i la seva teoria de la justícia, hem de dir que la universalitat és interpretada per aquest autor, vinculat amb Habermas, com a imparcialitat —acollint la intuïció de Mead, expressada en l'assumpció ideal de rol—, però li manca, de fet, el factor dialògic, perquè cada membre de

156 Habermas, J. *Conciencia moral y acción comunicativa.* Trotta, Madrid, 2008, p. 45.

157 Kant, I. *Fundamentación para una metafísica de las costumbres*. Gredos, Madrid, 2014, p. 121, i *Crítica de la razón pràctica.* Gredos, Madrid, 2014, p. 234.

158 Weber. M. *Essays in Sociology*. Oxford University Press, Oxford 1946. (N'hi ha una traducció castellana: *Ensayos de sociología contemporània*. Ed. Martínez Roca, S.A., Barcelona, 1972). Cfr., especialment el capítol referit a l'ètica.

la posició original adopta idealment el punt de vista moral i universalitza monològicament; els principis de justícia no se sotmeten a una discussió real, que tingui lloc empíricament entre els afectats per les decisions.[159] En conseqüència, la posició original és un constructe, que pretén servir per explicar, però està mancada de valor fonamentador.

Quant a Tugendhat, als discursos pràctics els manca tenir primàriament un sentit cognitiu, perquè és cada individu qui ha de contestar per si mateix si una acció satisfà o no el seu interès, cosa que, a judici d'aquest autor, es pot fer perfectament seguint regles monològicament semàntiques. L'argumentació, com a manifestació intersubjectiva, en el cas de Tugendhat, només seria necessària per organitzar una acció col·lectiva, perquè llavors hem de coordinar els propòsits individuals i arribar a una decisió comuna. Només en aquest cas, la norma s'hauria de justificar segons les argumentacions, sobre les regles pragmàtiques del discurs, essent necessari garantir que cada afectat assentirà espontàniament i, per tant, assegurarà la no influenciabilitat del judici, l'autonomia en la formació de la pròpia voluntat, més que la imparcialitat. Per això cal recórrer a regles normatives del discurs, com neutralitzar els equilibris de poder i procurar la igualtat d'oportunitats.[160] Però si la forma de l'argumentació sorgeix de les necessitats de la participació i de l'equilibri de forces, aleshores l'aspecte comunicatiu no és cognitiu sinó volitiu. És el respecte a l'autonomia de la voluntat el que fa obligatori l'acord. Habermas, en canvi, pensa que la idea d'imparcialitat no pot reduir-se a un mer equilibri de forces: en el discurs pràctic els participants intenten aclarir-se sobre un interès comú; en l'estipulació d'un compromís, en canvi, intenten connectar interessos particulars contraposats. Tugendhat separa l'anàlisi de validesa de l'anàlisi semàntica de les regles del discurs analitzables pragmàticament i d'aquesta manera el procés intersubjectiu de justificació es veu mancat d'una fonamentació universal capaç d'acollir la condició sociohistòrica sense veure's reduïda a la contingència.

Cal insistir finalment que, com hem avançat a l'inici, però ara amb el suport de tot el recorregut argumental exposat, la força d'aquestes pressuposicions comunicatives rau en el fet que qualsevol participant en un discurs les ha reconegut ja implícitament: en participar en la parla, ha reconegut ja que, de fet, l'estructura de la comunicació mateixa comporta una tensió ideal, una *ideale Sprechsituation*, que exclou tota coerció. Aquesta és l'exigència central d'una trascendentalitat *sui generis* del discurs, la no acceptació de la qual suposa o bé excloure's de la comunicació (condemnar-se al mutisme) o bé incórrer en contradicció pragmàtica.

---

159 Cfr. Rawls, J. *A theory of justice. The Belknap Press*, Cambridge. (L'edició original és del 1971. En castellà: Rawls, John. *Teoría de la justícia*. FCE, Mèxic, 1993.)

160 Cfr. Tugendhat, E. *Lecciones de ética*. Gedisa, Barcelona, 2001.

2.8 Teoria de l'evolució social com a tercer pilar de l'ètica discursiva

La «tensió ideal», implícita en la mateixa parla, cap a una «situació ideal de diàleg» comporta que, junt amb els principis de consensuabilitat (o de discursivitat) i d'universalitat, implícits en una ètica del discurs dialogal i axiològica, se'n derivi de manera natural una «teoria de l'evolució» social, com un tercer pilar sostenidor de l'acció comunicativa en el seu conjunt.

És quelcom que Habermas desenvolupa particularment a *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus* (1973) i a *Zur Rekonstruktion des historischen Materialismus* (1976), tot i que creiem que el germen es pot trobar ja en l'obra del 1963: *Theorie und Praxis. Sozialphilosophische Studien.*[161]

Es tracta d'una veritable teoria de l'evolució social configurada a paritr de la revisió mateixa de la categoria de «racionalització» en clau «comunicativa». Una revisió com aquesta va lligada inevitablement amb la desautorització de la famosa clau de «relacions de producció» com a pedra angular d'una «lògica de l'evolució social» marxista, i comporta també un inevitable replantejament d'aquella concepció teleològica inseparable del desenvolupament, reduïda a procés del treball unilineal, ininterromput i ascendent, manifestament ideològica.

Durkheim havia cridat ja l'atenció sobre el pes determinant del factor moral en clau de *conscience collective* i Weber sobre les relacions complexes, no unilineals, entre l'economia i la moral. Habermas pot perfilar les condicions positives d'aquesta relació complexa, sense caure en el parany ideològic propi de tota filosofia de la història i de tota utopia positiva, que la dialèctica de la il·lustració dels seus col·legues de l'Escola de Frankfurt s'havia encarregat de denunciar i que, sobretot la dialèctica negativa d'Adorno, havia intentat esquivar en les seves anàlisis socials. La *conscience collective*, redefinida en termes de *Lebenswelt o* «món de la vida», permet recuperar el tema weberià de la racionalització en clau comunicativa, de manera que ara «racionalitzar» és sinònim, no de domini, sinó

161 Habermas, J. *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*. Suhrkamp, Frankfurt, 1973, *Zur Rekonstruktion des historischen Materialismus*. Suhrkamp, Frankfurt, 1976, i *Theorie und Praxis. Sozialphilosophische Studien*. Luchterhand, Neuwied-Berlin, 1963. Les respectives primeres edicions espanyoles són aquestes: *Problemas de legitimación en el capitalismo tardío*. Amorrortu, Buenos Aires, 1975, *La reconstrucción del materialismo histórico*. Taurus, Madrid, 1981, i *Teoría y praxis. Estudios de filosofia social*. Tecnos, Madrid, 1987. (La versió espanyola d'aquesta última obra està basada en la quarta edició alemanya de 1973, que incorpora un pròleg molt aclaridor sobre l'evolució del pensament de Habermas en els anys decisius de la revolta estudiantil.)

d'eliminació de les relacions de violència presents en les estructures de comunicació i que impedeixen regular els conflictes d'un mode consensual.[162]

L'origen de la violència rau, doncs, en una exigència defraudada de comunicació no distorsionada i recíproca. Ens trobem, de fet, davant d'una veritable reconsideració dels orígens del conflicte social, que es tradueix molt bé en aquestes paraules, en clau positiva, de Habermas: «La integración social tiene lugar cuando las orientaciones de acción (la búsqueda de metas) de los miembros de una sociedad se ve reconducida mediante procesos para alcanzar el entendimiento».[163]

Es tracta d'alliberar el potencial de racionalitat comunicativa. Ara bé, les característiques pròpies de tal «reconducció» fa que no es pugui «substantivar» en un corpus teòric donat, sinó que consisteixi en una via pragmàtica i procedimental.

A *Theorie und Praxis. Sozialphilosophische Studien*, Habermas sosté ja que les decisions de la praxi política no poden ser anticipadament justificades en el pla teòric i aferma obertament:

> La única posible justificación a este nivel es el consenso, alcanzado en un discurso práctico, entre participantes que, mediante la conciencia de unos intereses comunes y el conocimiento de las circunstancias y consecuencias predecibles y secundarias, son los únicos que pueden saber qué riesgos están dispuestos a correr, y bajo qué expectativas. Aquí no existe una teoría que asegure de antemano una misión histórico-mundial al precio de sacrificios potenciales.[164]

Que no existeixi una teoria, com dirien els francesos (tranquil·litzadora) prèvia, no vol dir que hàgim de renunciar a una comprensió racional del món, a una orientació correcta de l'acció humana i a una configuració justa de la vida social.[165] Creiem que aquí habita l'excepcionalitat del valor de l'aportació habermasiana. Traduït a l'àrea particular dels mitjans de comunicació, això significa que la crítica de tot dogmatisme no significa la caiguda inevitable en el relativis-

---

162 Cfr., en el mateix sentit, Cortina, A. *Crítica y utopía: La escuela de Fráncfort*. Ed. Cincel, Madrid, 1985, p. 170.

163 Habermas, J. *La inclusión del otro. Estudios de teoría política.* Paidós, Barcelona, 1999, p. 43.

164 Habermas, J. *Teoría y praxis. Estudios de filosofia social*. Tecnos, Madrid, 1987, p. 38.

165 Cfr. tota la polèmica en torn a la viabilitat del programa universalista propi de la modernitat (postmodernitat versus modernitat). Especialment *Der philosophische Diskurs der Moderne.* Suhrkamp, Frankfurt, 1985 (trad. esp.: *El discurso filosófico de la modernidad*. Taurus, Madrid, 1989), on en conjunt es realitza una ferma defensa del projecte il·lustrat. Sobre aquest assumpte és interessant l'obra col·lectiva, traduïda a l'espanyol de l'original anglès: Autors diversos. (*Habermas and Modernity*), *Habermas y la modernidad*. Cátedra, Madrid, 1994.

me postmodern, ni que hàgim de combregar amb el que significa l'anomenada «postveritat»(166)[166].

De fet, la clau que permet la superació de la raó instrumental, d'una voluntat de domini, venia ja donada en la distinció entre treball i la interacció que el mateix Habermas afirma considerar «fonamental». Tot i que ja hem apuntat continguts en aquest sentit en apartats anteriors creiem que no estaria de més recuperar, a partir dels mateixos termes de Habermas, aquesta distinció, donada la repercussió que té com a plantejament d'evolució social. Per això, ens permetem recórrer ara, per extensió, a la distinció de *Tecknik und Wissenschaft als «Ideologie»* (1968), que considerem excepcionalment clarificadora:

> Voy a partir de la distinción *entre trabajo e interacción* que considero fundamental.
>
> Por «trabajo» o *acción racional con respecto a fines* entiendo o bien la acción instrumental o bien la elección racional, o una combinación de ambas. La acción instrumental se orienta *por reglas técnicas* [...], que implican en cada caso pronósticos sobre sucesos observables, [...] se orienta de acuerdo con estrategias que descansan en un saber analítico, [...] realiza fines definidos bajo condiciones dadas [...].
>
> Por «acción comunicativa» entiendo una interacción simbólicamente mediada: Se orienta de acuerdo con *normas intersubjetivamente vigentes* que definen perspectivas recíprocas de comportamiento y que tienen que ser entendidas y reconocidas, por lo menos por dos sujetos agentes [...], se funda en la intersubjetividad del acuerdo sobre intenciones y sólo viene asegurada por el conocimiento general de las obligaciones (167)[167].

Per tant, de cara a «l'eliminació de les relacions de violència» no és quelcom que es pugui resoldre mitjançant una mera intervenció política que socialitzi els mitjans de producció. Les «relacions de producció» (Marx) no són el fonament últim de l'àmbit social, ni «la moral» (Durkheim), ni tampoc una relació complexa entre economia i moral (Weber). Per a Habermas, al darrera de tot això hi ha una instància anterior que ho sosté, que és la dimensió comunicativa. I és en les estructures de comunicació on cal actuar «regulant els conflictes d'una manera consensual». La «racionalització» social no resulta veritable més que en clau comunicativa. Per això convé remarcar el següent:

a) La racionalització es plasma en el desenvolupament de les forces productives, però també en les formes d'integració social: mecanismes de regu-

166 RAE: «Aseveraciones basadas no en hechos objetivos, sino en base a las emociones, creencias o deseos del público». Tesich, S. «The Watergate Syndrome»,*The Nation*, gener, 1992. Keyes, R. *The Post-truth Era*. St. Martins Press, Nova York, 2004.

167 Habermas, J. *Tecknik und Wissenschaft als «Ideologie»*. Suhrkamp, Frankfurt, 1968. (Citem a partir de la traducció espanyola: *Ciencia y técnica como «ideología»*. Tecnos, Madrid, 1989, p. 68-69; els subratllats són del mateix autor.)

lació de conflictes (moral i dret), imatges del món i formacions d'identitat de la societat.

b) En la transformació social no solament compta l'aprenentatge tècnic, sinó també el moral, que possibilita una integració social més madura i noves relacions de producció.

c) És possible construir una teoria tenint en compte que les estructures lingüístiques de la intersubjectivitat són constitutives tant del sistema social com del sistema de la personalitat.
Dit d'una altra manera, hi ha estructures de consciència homòlogues entre el desenvolupament del jo i l'evolució social, d'aquí la possibilitat de construir una teoria de l'evolució social a partir dels estudis ontogenètics de la psicologia evolutiva i de la interacció.[168]

D'entre tots els trets evolutius derivats de l'homologia amb l'ontogènesi de la competència d'acció, els que tenen una major relació amb els modes de fonamentar la moral són, tres: «imatges del món», «formes d'identitat» i «formes de legitimació».[169]

En conjunt, la consideració d'aquests trets dona lloc a cinc tipus de formació social:

1) Societats precivilitzades:

Basen la seva identitat en la procedència d'un ancestre comú, lligada a una imatge mítica del món particularista i poc coherent. Tot gira entorn a la tribu. No els cal cap legitimació particular de l'ordre de dominació.

2) Civilitzacions arcaiques:

Presenten també una imatge mítica i narrativa del món. Es tracta d'una imatge politeista i, per tant, particularista. Aquesta imatge, però, pot exercir funcions de legitimació per als qui estan en el poder.

3) Civilitzacions desenvolupades:

Els relats mítics són reconsiderats mitjançant imatges cosmològiques, filosofies i religions. Són plantejaments universalistes que, no obstant, en pretendre donar raó de totalitat, poden recórrer al dogmatisme. Es tracta

168 Cfr., especialment, *La reconstrucción del materialismo histórico*. Taurus, Madrid, 1981, on Habermas no s'ocupa tan sols del tema que li dona títol, sinó també de la pretesa identitat estructural existent entre el desenvolupament de la personalitat i els canvis produïts a escala social.

169 Cfr., en el mateix sentit, Cortina, A. *Crítica y utopía: La escuela de Fráncfort*. Ed. Cincel, Madrid, 1985, p. 171. Fem també nostre, en línies generals, l'ajustat esquema d'aquesta autora, a l'hora d'organitzar la síntesi sobre la progressió dels tipus de formació social i els caràcters d'una nova identitat no identitarista, segons Habermas, que hi ha a continuació.

de les tradicions judeocristiana i grecoontològica, que arriben fins i tot a afirmacions d'absolut. La identitat es configura de manera més abstracta: pertinença compartida a l'organització d'un territori. S'organitzen estatalment, però la dominació s'entén com un llegat de l'ordre del món i de la salvació. Es tracta d'una legitimació universalista, possible per a la creença comuna en una tradició religiosa o filosòfica. La discrepància entre un ordre universalista de legitimació i un poder polític particularista, dona peu a la infiltració de l'aspecte ideològic.

4) Modernitat:

La ciència i l'economia capitalista provoquen la pèrdua del caràcter inqüestionable de les cosmovisions. Fonamentalment a partir de Rousseau i Kant les justificacions no recorren ja a principis de tipus material, sinó al principi formal de la raó. Prenen força per si mateixes les condicions formals de justificació, enfront de la justificació de normes a paritr de principis últims (metafísics) que esdevenen qüestionables. S'obre pas a la distinció entre raó teòrica i pràctica i la unitat del món se cerca en la unitat de totes dues, en lloc de fer-ho en un principi substantiu, sigui Déu, Ésser o Natura. La identitat col·lectiva de la societat burgesa es forma a partir dels principis abstractes de legalitat, moralitat i sobirania. El subjecte dona el pas de súbdit a ciutadà, moralment autònom, lliure i igual als altres quant al dret. Es tracta d'una identitat universalista abstracta en tensió amb el particularisme dels estats, especialment present en el moviment obrer. Per això s'obre la qüestió de si el que ha valgut per a moviments polítics pot resultar vàlid també per al conjunt social.

5) Capitalisme avançat:

Comporta l'esfondrament del concepte d'identitat, centrat entorn de l'estat i articulat en cosmovisions. Segons Hegel, el cristianisme va ser l'últim a donar una interpretació unificant, reconeguda per tots els membres de la societat. En virtut de la secularització, la qüestió que es planteja, segons Habermas, és si hi ha algun sistema parcial que pugui situar-se en lloc del religiós, de manera que en ell pugui reconèixer-se el conjunt d'una societat complexa i integrar-se en una consciència normativa unitària per a tots els membres de la societat. En definitiva, del que es tracta és de donar resposta a la qüestió de com es pot mesurar en aquesta nova tessitura la racionalitat dels continguts d'identitat.

Habermas s'aventura a definir els caràcters d'una nova identitat no identitarista, que pugui mantenir un caràcter universalista, sense comportar disso-

lució en l'homogeneïtzació banalitzant de la globalització. O, dit més sintèticament, en clau sociopolítica, es tracta de donar resposta al gran repte d'una legitimació sense domini. Fonamentalment els trets caracteritzadors d'aquesta nova identitat són tres:

a) Comporta igualtat i universalitat d'oportunitats en la participació en els processos de formació d'identitat, valors i normes.
b) Els continguts als quals es vincula són revisables, i els projectes a realitzar s'han de considerar hipòtesis pràctiques, que es confirmen o es desautoritzen en funció del resultat que es deriva del mode en què la població s'entén a ella mateixa. Tota identitat nociva en aquest sentit és immediatament desestimada com a falsa.
c) La tradició comuna que formava la base de les anteriors identitats és substituïda per les estructures de la comunicació, que conformen els valors i les normes de la nova identitat. Les diferents postures poden coincidir en la seva preferència per un universal, que orienta l'itinerari a recórrer.

En síntesi, podem dir que aquesta nova identitat es configura argumentativament a partir dels processos de reciprocitat comunicativa. El sistema polític concomitant que legitima és el procedimental i es pot afirmar que Rousseau ja el va fer seu, en postular el contracte social. Des d'aleshores podem dir que el procedimentalisme és sinònim de democràcia.

Actualment, d'acord amb Habermas, enfront de qualsevol normativa conjuntural o forçada, només tenen força legitimant les premisses i les regles comunicatives que permeten obtenir un pacte entre persones lliures i iguals: aquí roman la seva racionalitat. Resulta secundari que aquestes premisses i regles s'interpretin en clau jusnaturalista, contractualista, en termes de filosofia transcendental, de pragmàtica lingüística o d'acord amb categories del desenvolupament de la consciència moral.

Per tant, el progrés en l'evolució de les societats, en relació amb les estructures normatives, ens porta des de l'anàlisi del desenvolupament de cadascuna d'elles (desenvolupament del jo, formacions d'identitat, evolució de la consciència moral, evolució de les imatges del món) a la conclusió que l'única forma de fonamentació possible actualment consisteix en l'explicitació de les estructures comunicatives (transcendentals) que fan possible el mode procedimental de legitimació. Per tant, per al nostre filòsof, del que es tracta, en definitiva, és de contribuir a l'explicitació de les condicions formals de racionalitat en la justificació de normes, que ja operen de manera inconscient orientant l'evolució social.

Podem dir, per tant, que la mateixa dinàmica històrica incoa una ètica del discurs. Dit d'una altra manera: l'ètica discursiva de Habermas (universalista,

deontològica, cognitivista i procedimental) és exigida a partir de la teoria de l'evolució social. Alhora l'explicitació de les estructures normatives en clau comunicativa afavoreix la correcta tensió evolutiva d'aquella. En conclusió, ètica discursiva i teoria de l'evolució social es donen suport mútuament a l'hora d'explicitar una veritable tensió racionalitzadora.

Cal afegir que a aquest suport mutu entre ètica discursiva i teoria de l'evolució social no es aliè a una teoria discursiva del dret, donat el vincle existent entre aquesta teoria i l'ètica discursiva. És per això que resulta natural trobar, en l'obra del nostre autor, tota una sèrie de reflexions jurídiques primerenques, que apunten ja en les anàlisis sobre el «jusnaturalisme», al segon capítol mateix de *Theorie und Praxis*. Aquestes reflexions es mantindran al llarg de tota la seva producció, seguint la pista al procés de «juridificació» cap al qual ha derivat la societat occidental, en clau històrica, i per tal d'abordar els requisits legitimadors d'institucions nacionals i internacionals, en clau política. De fet, el seu model de democràcia parlamentària i republicana, entès com un «ideal regulatiu», conforma un cercle virtuós amb la seva tesi de la racionalitat comunicativa i les seves derivacions ètiques i jurídiques, ja que, com ha subratllat el nostre autor arran del debat amb John Rawls: «Tot el que té validesa s'ha de poder justificar públicament».[170]

Ara bé, la possibilitat d'una «justificació pública adequada» és indestriable d'un poder democràtic vàlid, legal i legítim, sense el qual els ciutadans no podrien participar com a membres actius de la presa de decisions, ni que sigui almenys en les instàncies prèvies, que es donen en l'esfera pública. Ara bé, aquesta validesa, legalitat i legitimitat no prové d'altre lloc que de l'acció comunicativa: «En las sociedades modernas el derecho solo puede cumplir la función de estabilizar expectativas si mantiene una conexión interna con la fuerza sociointegradora que tiene la acción comunicativa».[171]

Habermas, com remarca Burello, és un sòlid refutador de l'autonomisme jurídic:

> Autónomo es un sistema jurídico solo en la medida en que los procedimientos institucionalizados para la producción legislativa y para la administración de justicia garantiza una formación imparcial del juicio y la voluntad común y por esta vía permiten *que penetre, tanto en el derecho como en la política, una racionalidad procedimental de tipo ético*.[172]

170 Habermas, J. *Debate sobre el liberalismo político. Con John Rawls*. Paidós, Barcelona, 1998, p. 161.

171 Habermas, J. *Teoría y praxis. Estudios de filosofia social*. *Op. cit.*, p. 149.

172 Cfr. Burello, M. G. *Habermas, una introducción*. Ed. Quadrata - Biblioteca Nacional, Buenos Aires, 2013, p. 103. La cita de Habermas, feta també per Burello, està treta de: *Escritos sobre moralidad y eticidad*. Paidós, Barcelona, 1991, p. 172. (El subratllat és nostre.)

Democràcia, estat de dret, equival, per a Habermas, a debat; un debat que de cap manera es pot circumscriure al parlament o a instàncies particulars:

> La política deliberativa obtiene su fuerza legitimadora de la estructura discursiva de una formación de la opinión y la voluntad que solo puede cumplir su función sociointegradora gracias a la *expectativa de calidad racional* de sus resultados. De ahí que *el nivel discursivo del debate público constituye la variable más importante.*[173]

Amb aquestes reflexions sobre els fonaments del sistema democràtic, Habermas no fa

més que tancar el cercle que va obrir en els inicis com a pensador, quan feia seva la investigació sobre la qüestió de l'opinió pública, o millor, «l'esfera pública».[174] En la introducció a la nova edició de *Teoría y praxis* recordava, així, el punt inicial de la seva carrera acadèmica, ajuntant els successius nuclis d'interès:

> En la meva introducció a *Student und Politik* i a la investigació sobre *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (*Historia i crítica de l'opinió pública*) he analitzat la connexió històrica entre el desenvolupament capitalista i el sorgiment i caiguda de l'opinió pública lliberal. Per una part, la ficció d'una *formació discursiva capaç de dissoldre el domini* ha estat institucionalitzada d'una manera efectiva per primer cop en el sistema polític de l'estat de dret burgès; d'altra banda, es posa de manifest la incompatibilitat dels imperatius del sistema […] amb les exigències d'un procés democratitzat de formació de la voluntat.[175]

L'estat de dret burgès, es va generar conjuntament amb el principi d'opinió pública (o publicitat), fonamentat en un públic de persones privades, educades, raonants i que gaudeixen de l'art, mitjançant la intermediació de la premsa burgesa. Aquest assoliment es va aconseguir, en primer lloc, com una funció inequívocament crítica contra la praxi secretista de l'estat absolutista, i es va ancorar en les formes processuals dels òrgans de l'estat de dret. Doncs bé, aquest principi d'opinió pública, segons Habermas, s'ha reconvertit per a fins demostratius i manipuladors:

---

173 Habermas, J. *Facticidad y validez. Sobre el Derecho y el Estado democrático de derecho en términos de teoría del discurso.* Trotta, Madrid, 2010, p. 381. (El subratllat és nostre.)

174 El mateix Habermas afirma el següent: «La esfera pública como el espacio del trato comunicativo racional de unos con otros es el tema del que me he ocupado a lo largo de toda una vida. De hecho la tríada conceptual de esfera pública, discurso y razón ha dominado mi trabajo científico y mi vida política». (*Entre naturalismo y religión*. Paidós, Barcelona, 2006, p. 20.)

175 Habermas, J. *Teoría y praxis. Estudios de filosofia social*. *Op. cit.*, p. 15. (El subratllat és nostre.)

> La xarxa de comunicacions dels mitjans electrònics de comunicació de masses, teixida d'una forma cada cop més espessa, està avui en dia organitzada de tal mode que, malgrat representar tècnicament un potencial d'alliberament, *serveix més per controlar la lleialtat d'una població despolititzada, que per fer front al domini estatal i social*, de manera que aquest fora reconduït pels mitjans de comunicació a una *formació discursiva i descentralitzada de la voluntat*, canalitzada d'una manera rica en conseqüències i sense obstacles.[176]

En definitiva, la integració de les societats modernes, com testimonia la mateixa història, ha passat per l'establiment d'una solidaritat jurídicament mediatitzada entre ciutadans estranys entre si (òbviament diferent a les comunitats ètnicament fundades) i per una concordant formació democràtica de la voluntat en el si d'una esfera política desenvolupada en els circuits comunicatius, sobre la base d'associacions civils i el mitjà de la pròpia premsa de masses. Però ara mateix ens trobem, respecte a aquests requisits funcionals, d'una banda, amb un procés de juridificació de la vida, en lloc del correcte sentit de marxa invers, que hauria d'assentar el dret en l'acció comunicativa; i, de l'altra, els mitjans de comunicació de masses, al seu torn, estarien ara mateix defraudant el potencial tècnic d'alliberament que comporten i contribuint a bloquejar, en lloc d'afavorir, la tensió comunicativa emancipadora ideal, present en l'evolució social.[177]

La mateixa dinàmica econòmica que va permetre el sorgiment de la premsa escrita, l'està col·locant ara mateix en una situació de dificultat. Amb un article que porta l'eloqüent títol: «Mitjans, mercats i consumidors: la premsa seria com l'espina dorsal de l'esfera pública política» (*Süddeutsche Zeitung*, maig de 2007), Habermas va intervindre en el debat sorgit al seu país respecte a la conveniència o no de subsidiar estatalment certs mitjans prestigiosos i amenaçats de fallida. Habermas va fer notar que hi va haver un temps en què el mercat va crear un escenari per tal que els pensaments subversius es poguessin emancipar de l'opressió de l'estat, però afegia que el mercat tan sols pot seguir acomplint aquesta funció en la mesura que les regulacions econòmiques no penetrin en els porus dels continguts polítics i culturals que el mateix mercat ajuda a difondre. Per això podria no resultar impropi algun tipus de subvenció a periòdics i revistes.[178]

En fi, fem nostres les paraules que es deriven del mateix Habermas i amb les quals Burello acaba el seu llibre sobre aquest autor:

---

176 Habermas, J. *Op. cit.*, p. 15. (El subratllat és nostre.)

177 Cfr. Habermas, J. *Historia y crítica de la opinión pública.* Gustavo Gili, Barcelona, 1994, p. 10 i 134.

178 Cfr. Habermas, J. *¡Ay Europa! Pequeños escritos políticos XI.* Trotta, Madrid, 2009, 134-135.

> La sociedad no debe entregar sus ámbitos de interacción y discusión en manos de aquellos sistemas cuya finalidad es justamente imponer una lógica instrumental. Desde la praxis cotidiana más trivial hasta los foros más sofisticados, la acción comunicativa es el destello de la razón humana siempre listo a encenderse y proveernos de un imprescindible componente de racionalidad libre de coerciones, aun en los tiempos más oscuros.[179]

2.9 Habermas i la religió

Durant les dècades de 1970 i 1980, als països occidentals es tenia la impressió que, amb el triomf del capitalisme, l'autonomia moderna i l'auge de la tecnociència, les religions estaven destinades a perdre definitivament tota rellevància fins a la desaparició, sense necessitat de ser perseguides com havia passat en els sistemes polítics ateus. En l'anomenat «debat de la secularització», que aleshores va tenir lloc a diferents nivells, tot semblava corroborar definitivament l'encert de la tesi de Weber sobre el «desencantament de món» (*Entzauberung*). La famosa «mort de Déu» (*Got is tot*), i el conseqüent adveniment del superhome, definitiu superador de tota heteronomia, profetitzats per Nietzsche, semblaven acomplir-se i la qüestió estava a l'orde del dia en els debats de l'alta cultura.[180]

Si ens remetem ara a l'*opus magnum* per excel·lència de Habermas: *Theorie des Kommunikativen Handelns*, que, recordem, es va publicar el 1981, veiem que les al·lusions al paper social de la religió participen encara d'aquest context, amb una genèrica aposta laïcista, condicionada, però, a una imprescindible progressió en la maduresa i l'abast de la racionalitat autònoma, que l'allunya de plantejaments bel·ligerants com el de Marx-Engels i de neopaganitzacions a l'estil de Nietzsche o Heidegger. Mardones ho sintetitza d'aquesta manera: «Mientras en el medio que representa el habla argumentativa no encuentre mejores palabras para decir aquello que puede decir la religión, tendrá incluso que coexistir abstinentemente con ella, sin apoyarla ni combatirla».[181]

De fet, en general, en aquesta fase del seu pensament, Habermas creu que la funció social pròpia de la religió, això és, produir integració social, amb el

179 Cfr. Burello, M. G. *Habermas, una introducción*. *Op. cit.*, p. 107.

180 Nietzsche, F. *Die fröhliche Wissenschaft*. Verlag von Ernts Schmeltzer, Chemnitz, 1882. (Traduït a l'espanyol com: *La Gaya Ciencia*. Akal, Madrid, 1988.) Respecte al debat teològic que va abastar en aquestes dècades una àmplia ressonància, s'acostuma a situar el detonant més directe en el llibre de Hamilton, W; Altizer, Th. *Teología radical y la muerte de Dios*. Grijalbo, México, 1966.

181 Mardones, J.M. a *El discurso religioso de la modernidad. Habermas y la religión*, Anthropos, Barcelona, 1998, p. 66.

desenvolupament de la moderna democràcia, passa bàsicament a la raó comunicativa secularitzada: «[…] las funciones social-integradoras y expresivas, desempeñadas principalmente por la praxis ritual, pasan a la acción comunicativa, con lo que la autoridad de lo sagrado *se ve sustituida* por la autoridad de un consenso que se acepta como fundado».[182]

La raó comunicativa, ja ho hem vist, cerca l'enteniment entre persones que debaten de manera racional al voltant de les seves pretensions de validesa normativa i només poden pretendre validesa aquelles normes que compten (o poden comptar) amb la conformitat de tots els participants en el discurs pràctic, això és l'enteniment (*Verständigung*): «Las normes válidas exigen un momento de *asentimiento* reflexivo, racionalmente motivado, de *todos los afectados*».[183]

Des d'aquesta perspectiva, la religió pertanyeria, en última instància, a una fase a superar del desenvolupament del camí cap a la societat moderna concebuda democràticament, ja que comportaria el perill de bloquejar l'acció comunicativa en la qual aquesta es fonamenta. Es donaria per descomptat que el creient, que participa en el discurs, no podria entrar en l'espai desprejudiciat de l'acord racional, sinó que fixaria unes metes en l'àmbit d'aquest discurs. Per aquesta raó, Habermas exigeix al ciutadà religiós que no absolutitzi els seus judicis unilaterals (morals), sinó que accepti les condicions d'un estat lliberal.

No obstant, aproximadament a partir de la dècada de 1990 apreciem, ja en el mateix fet de passar de meres al·lusions indirectes a veritables incursions sistemàtiques, un canvi de sensibilitat, una nova percepció de la religió en aquest ateu metodològic (i alhora admirador de Tomàs de Aquino), que no ha deixat mai de ser originari de Düsseldorf. De fet, fins i tot en les mateixes dècades dels anys 70 i 80, es poden trobar manifestacions aïllades menys alineables amb el laïcisme (recordem: prioritat de l'aspecte secular sobre el religiós o, dit d'un altra manera, subordinació d'aquest al secular o, en un altra modalització més tova: resignada coexistència) i més obertes al que podríem anomenar «laïcitat positiva»: relació complementària entre àmbit secular i àmbit religiós, o entre ciutadania i institució religiosa. En lloc del secularisme, estaríem davant d'una secularització entesa com un «procés complementari d'aprenentatge».[184]

---

182 Habermas, J. «Crítica de la razón funcionalista», *Teoría de la acción comunicativa*, vol. 2. Taurus, Madrid, 1987, p. 111-112. Cfr. també p. 127: «La base de validez de la tradición *se desplaza* de la acción ritual a la acción comunicativa» i p. 128: «La integración social se efectúa a través de un *reconocimiento intersubjetivo* de las pretensiones de validez». (Les cursives són nostres en totes les cites.)

183 Habermas, J. «Crítica de la razón funcionalista». Dins: *Teoría de la acción comunicativa*, vol. 2. *Op. cit.*, p. 133. (Les cursives són del mateix autor.)

184 Habermas, J. *Mundo de la vida, política y religión*. Trotta, Madrid, 2015, p. 276-278. Habermas diferencia «secular» de «secularisme». Dit curt i ras, «secular» fa referència a un

Aquest canvi vindria motivat per allò que el mateix Habermas anomena «consciencia de lo que falta»[185]; una consciència creixent d'un dèficit amb el qual el projecte modern topa, tant en l'àmbit comunicatiu en l'aspecte social, com cognitiu en l'ordre de la comprensió. En un article introductori a *Israel o Atenas*, Mendieta ho explicita d'aquesta manera:

> […] la promesa de la modernidad se troca en malestar: alienación, cosificación, desarraigo, superficialidad, estupidez, nivelación cualitativa a resultas de la maximización cuantitativa, es decir, masificación… temor a que bajo la bandera de la globalización nos convirtamos todos en una masa homogénea y amorfa de consumidores y adoradores de la tecnología, etc.[186]

Tot «allò que manca» té, per a Habermas, l'arrel en la precarietat del «món de la vida». Precarietat, que si per un costat respon a un positiu augment de la desdogmatització i de les possibilitats d'exercici crític, acusa concomitantment, en paraules de l'autor:

> Déficits funcionales relacionados con unos recursos de sentido, una solidaridad y una justicia, que cada vez son más escasas (y que justifican la impresión) de una «*modernidad que descarrila*», sin olvidar el mismo «reto de legitimación» al que se enfrentan gobiernos e instituciones.[187]

temps viscut en clau profana. Habermas el situa en línia amb l'actitud neutra pròpia de l'agnòstic. D'altra banda, el terme «secularista», segons ell, comporta una actitud d'afirmació ideològica polèmica, bel·ligerant, de l'aspecte secular, particularment contrària a la presència pública de l'aspecte religiós, que en els nostres temps surt de l'aixopluc ideològic i cerca justificació en l'àmbit científic.

Crec que es podria establir un paral·lelisme amb dos termes que tot i ser diferents presenten una forta sinonímia: «laic» i «laïcista». «Laic» seria una altra manera neutra de referir-se a una persona o àmbit (estat, escola…) no compromesos per una consagració religiosa, mentre que «laïcista» comportaria una càrrega bel·ligerant enfront de l'aspecte religiós, que cercaria la seva erradicació pública i, portat al límit, inclús privada.

185 Habermas, J. «Una réplica». Dins: Autors diversos. *Carta al Papa. Consideraciones sobre la fe*. Paidós, Barcelona, 2009, p. 215. Aquesta consciència del que manca tindria a veure amb «patologías sociales que ni siquiera dejan tras de sí el aguijón crítico de una conciencia de la enfermedad». *Op. cit.*, p. 216.

186 Mendieta, E. (ed.). «La lingüistificación de lo sagrado como catalizador de la modernidad», «Introducció». Dins: *Israel o Atenas,* Ensayos *sobre religión, teología y racionalidad*. Trotta, Madrid, 2001, p. 12 i 16.

187 Habermas, J. «Una réplica». *Op. cit.*, p. 226-227. (Els subratllats són nostres.)
Cfr., també, Habermas, J.; Ratzinguer, J. *Dialéctica de la secularització: sobre la razón y la religión*. Encuentro, Madrid, 2006. Aquí Habermas explicita el que entén per una «modernitat descarrilada»; és a dir, un programa de racionalització cultural i social autodestructiu, que aboqui a un exhauriment de les «fonts de solidaritat» i a un malbaratament del vincle social o «llaç unificador». A més, addueix dos símptomes que poden alertar aquells que estiguin temptats de no voler veure-ho: la proliferació d'armes de destrucció massiva i les manipulacions genètiques alienes a tota ètica.

El nostre pensador de la totalitat social constata: «[…] tendencias a la insolidaridad (a las que se suman) los riesgos manifiestos que acompañan el paso de la constelación nacional a la postnacional», a la vez que la necesidad de «impulsos más fuertes para la acción solidaria».[188]

Sens dubte les «tendències a la insolidaritat» tenen a veure amb això que anteriorment, ajudant-nos de les anàlisis de Zigmunt Bauman, descrivíem com la desintegració ràpida i incessant de les xarxes de seguretat tradicionals, teixides a partir dels llaços, les obligacions i els compromisos humans, així com una concomitant incertesa provocada per la conversió d'allò que abans eren nexes potents en llaços provisionals i fràgils[189]; però Habermas afegeix una referència a causes que, agafades a diferents nivells i des de diferents perspectives (anteriorment parlàvem de l'arrel que és el món de la vida), les podríem concretar en aquest punt mitjançant la següent cita:

> La desolidarización en varios sectores de la sociedad crece de manera tanto más imparable cuanta mayor es la urgencia de los imperativos del mercado en la forma de costes-beneficios-cálculos o de competencia de prestaciones en ámbitos de la vida cada vez más variados y que constriñen a los individuos, en su trato con los demás, a una postura objetivizadora.[190]

És el que en altres llocs anomena de manera genèrica «invasió del món de la vida per part del subsistema economia». Però concretant encara més en la identificació de les causes: «Parece que se ha abierto un abismo entre una conciencia moral quisquillosa y la impotencia frente a la extensión de una conducta estratégica que es aceptada estructuralmente».[191]

S'estaria aquí assenyalant un trencament entre l'observança (o almenys la voluntat d'observança) individual dels deures morals, respecte a la realització solidària de metes col·lectives, o la defensa cooperativa enfront d'amenaces collectives. Per això es fa entenedora aquesta reacció defensiva tan generalitzada en els nostres temps: «[…] la vuelta a lo privado y la represión de disonancias cognitivas dolorosas».[192]

I tot això, havent de mantenir un *statu quo* polític ja de per si complicat, en plena configuració política d'una societat global multicultural emergent amb un repte major de cohesió. Citant novament de manera literal Habermas:

---

188 Habermas, J. «Una réplica». *Op. cit.*, p. 219 i 222.

189 Cfr., cap. 2.5 (Fites de la teoria de l'acció comunicativa).

190 Habermas, J. «Una réplica». *Op. cit.*, p. 218

191 Habermas, J. «Una réplica». *Op. cit.*, p. 218.

192 Habermas, J. «Una réplica». *Op. cit.*, p. 219.

> Lo más inquietante es que estas tendencias hacia la desolidarización tienen como telón de fondo un escenario que exige no sólo el mantenimiento del *statu quo* político sino, además, la configuración política de una Sociedad global multicultural en pleno surgimiento.[193]

Tanmateix, no calia esperar al segle XXI per a prendre consciència de les «debilidades motivacionales de la moral racional»[194], com indica el mateix Habermas:

> [Ya] Kant percibió como un déficit crucial la incapacidad de la razón práctica para fundar la realización solidaria de metas colectivas, por no decir la defensa cooperativa frente a peligros colectivos, de manera tan irrefutable y efectiva como la observancia individual de los deberes morales. Y sostuvo que la apropiación filosófica de las tradiciones religiosas era el camino para superar este déficit.[195]

En definitiva, si es vol reconduir la deriva instrumental, contribuint a potenciar la raó comunicativa, en el si d'una ambivalent societat moderna necessitada d'humanització, i de l'esperança de la promesa i del consol, tant respecte a les contingències personals com respecte a la realització de la reconciliació i redempció d'un món injust, no es pot menysprear certa comprensió i transmissió del potencial de les tradicions religioses.

D'aquesta manera es podria anivellar la dicotomia immanència/transcendència a partir d'una estructura comunicativa que permeti als éssers humans anar més enllà de la seva naturalesa accidental, empírica, per trobar-se uns als altres indirectament; és a dir, a través de quelcom objectiu que ells mateixos no són.

Amb motiu del vuitanta aniversari de Gershom Scholem, Habermas va formular aquesta idea de la següent manera: «Entre las sociedades modernas, solo aquella que pueda introducir contenidos esenciales de sus tradiciones religiosas —que salen de lo meramente humano— en los recintos de lo profano podrá salvar también la sustancia de lo humano».[196]

A l'hora de concretar en què podria contribuir la religió a aquesta «salvació de la substància de l'aspecte humà», des d'una anàlisi del «pensament postmetafísic» [197] es podria afirmar en clau teòrica que, malgrat que cap religió

---

193 Habermas, J. «Una réplica». *Op. cit.*, p. 219.

194 Habermas, J. «Una réplica». *Op. cit.*, p. 221.

195 Habermas, J. «Una réplica». *Op. cit.*, p. 223.

196 Habermas, J.; Ratzinguer, J. *Dialéctica de la secularització: sobre la razón y la religión*. Encuentro, Madrid, 2006.

197 Cfr. Habermas, J. «Nachmetaphysisches Denken». Suhrkamp Verlag, Berlin, p. 165 (Publicat en espanyol amb el títol «Religión y pensamiento posmetafísico». Dins: *Mundo de la vida, política y religión*. *Op. cit.*, p. 108-158.)

(com tampoc cap filosofia) pot pretendre una visió de món totalitzant i, per tant, hegemònica, continua resultant impossible una anàlisi cabdal de les principals dinàmiques sociopolítiques en les diverses regions del món present sense tenir en compte el factor religiós. A més, trobem en les religions un «potencial semàntic i simbòlic» que, convenientment traslladat o traduït a un llenguatge secular accessible a tots, pot fer préstecs ara mateix a altres àmbits no genuïnament religiosos i convertir-se en un bé general i social, deixant així la seva particular petjada en la vida pública i cultural.

Si per una banda Habermas està convençut que l'estat liberal no necessita més justificació que la que li atorga la mateixa pràctica democràtica, definida com un «mètode de producció de la legitimitat per la legalitat»[198]; a més, té consciència que «resulta també en interès del mateix estat constitucional tractar amb respecte i cura totes aquelles fonts culturals de les quals s'alimenta la consciència normativa de la solidaritat dels ciutadans». La democràcia depèn d'actituds morals que deriven de fonts prepolítiques, entre elles, per exemple, projectes religiosos. Com a teló de fons i font motivacional, aquestes actituds acompleixen un paper important en el desenvolupament de la democràcia, encara que no puguin valdre com a models normatius propis, ni el govern estigui autoritzat per entrar en la concurrència de les diverses comunitats de creients. Però si els ciutadans seculars no accepten concórrer en la societat civil i en l'esfera pública política a la mateixa altura que els seus conciutadans religiosos en qualitat de ciutadans religiosos; si els ciutadans seculars desestimen, a causa de la mentalitat religiosa, prendre's de debò aquests conciutadans, recauen en un mer *modus vivendi* i surten de la base del reconeixement de la ciutadania en el seu conjunt; és a dir, del principi d'inclusió igualitària com a fonament de l'aconfessionalitat estatal.[199]

No es tracta, per tant, únicament que els conceptes fonamentals de la història de l'esperit hagin sorgit en àmbit religiós i, per tant, no se'ls pugui comprendre suficientment sense tenir en compte aquest factor, sinó que hi ha fonts no assecades de significat, arguments morals o continguts semàntics específics que poden ser rellevants per al correcte modelatge de les societats modernes, arribant a desenvolupar fins i tot una funció important en l'àmbit de la vida pública. Cal, com adverteix el mateix Habermas en un paràgraf, que s'ha de citar *in extenso*:

---

198 En això coincideix amb el positivisme jurídic; però a diferència d'aquest plantejament, Habermas sosté un concepte de legalitat no decisionista. En això coincideix amb el positivisme, J.; Ratzinguer, J. *Dialéctica de la secularitzación: sobre la razón y la religión*. *Op. cit.*, p. 28.

199 Cfr. Habermas, J. *Mundo de la vida, política y religión*. *Op. cit.*, p. 278.

> […] *no confundir la neutralidad del poder del Estado con la exclusión de las declaraciones religiosas de la esfera pública política*. La neutralidad ideológica del Estado no habla en contra de la admisión de las declaraciones religiosas sobre la esfera pública política, si los procesos institucionalizados de asesoramiento y de decisión a nivel de los parlamentos, tribunales, ministerios y autoridades administrativas permanecen claramente separados *de la participación informal de los ciudadanos en la comunicación y en la formación de la opinión públicas*. La «separación de Estado e Iglesia» reclama entre ambas esferas *un filtro* que solo deje pasar las *aportaciones «traducidas»*, es decir, las *aportaciones seculares,* desde el vocerío babilónico de la *esfera* pública a las agendas de las *instituciones estatales.*[200]

Totes aquestes consideracions l'han portat a concebre la religió com un actiu a no menysprear. Ja l'any 2001, en rebre el premi de la Pau dels llibreters alemanys, va sorprendre a l'auditori, plantejant la qüestió de la importància de les religions respecte a les qüestions morals suscitades en les societats secularitzades.[201] No hi ha cap dubte que des d'aleshores ha marcat profundament el debat respecte al paper i el significat social de la religió, donant curs al terme de «postsecular» com a qualificatiu adequat per a la societat actual.[202]

Es tracta de reintroduir la religió, si no ja dins dels límits de la raó com en el moment amb més auge de la Il·lustració, sí dintre de la racionalitat rebaixada, discursiva i consensual, emancipadora, però menys, sense radicalismes postmoderns, pròpia del plantejament neomodern habermasià. El nostre pensador reacciona tant contra una devaluació secularista de la religió com contra les noves formes d'obscurantisme, fonamentalisme, misticisme anàrquic, irracionalisme religiós i coses per l'estil, que pul·lulen abonades per la confusa postmodernitat.

Conscients de tot això s'imposaria la recepció positiva de les comunitats religioses i les esglésies enteses com a: «[…]comunidades de interpretación, que renunciando a la autoridad espiritual, aporten argumentos orientados al creyente en su papel como ciudadano del Estado, que podría realizar un papel activo en la vida política y tener su agenda propia».[203]

Referir-se a la societat present com a «societat postsecular» comportaria essencialment el pas a un nou estadi caracteritzat no només per la superació de tota pansida bel·ligerància laïcista o secularista, sinó per la positiva implicació en la perpetuació de les religions, cercant un diàleg constructiu amb elles, una

---

200 Habermas, J. *Mundo de la vida, política y religión*. *Op. cit.*, p. 277-278. (Les cursives són nostres.)

201 Habermas, J. *Glauben und Wissen: Ansprachen aus Anlass der Verleihung*. Premi de la pau dels llibreters alemanys, Frankfurt del Main, 2001.

202 Habermas, J. *Mundo de la vida, política y religión*. *Op. cit.*, p. 195.

203 Reguera, I. «Ateísmo metódico», *El País* (Babelia - Filosofía), 3 de novembre de 2001.

reciprocitat comunicativa, «un procés *complementari* d'aprenentatge»[204], sense els quals tant l'àmbit laic com l'àmbit religiós s'esfondren. De fet, com recorda Isidoro Reguera a partir del que l'edició d'*Israel o Atenas* va representar: «el mateix pensament sense religió es queda buit i la religió sense pensament es queda muda».[205]

Una frase que evoca inevitablement la coneguda afirmació kantiana de la imprescindible cooperació entre concepte i intuïció per tal que hi hagi coneixement.[206] En definitiva, «Israel i Atenes, continuen essent *impensables l'una sense l'altra*».[207]

En base a tot el que portem dit i com a conclusió podem subscriure la tesis de Mendieta que afirma en relació amb Habermas una valoració sempre present de la religió, en contra d'aquells que afirmen una ruptura temporal entre una valoració positiva primer i negativa després[208]; però amb la puntualització que comporta alhora assumir les anàlisis dels alemanys Michael Reder i Josef Schmidt[209] que aquesta consciència sostinguda que en l'àmbit religiós, per dir-ho sintèticament amb les paraules de Habermas, hi ha un potencial cognitiu, un potencial de veritat, així com la presència de motius i actituds que «venen bé a tots»[210], evoluciona des d'una posició tàcitament alineada en context secularista

---

204 Habermas, J. «Dialéctica de la ilustración: Secularización como proceso complementario de aprendizaje". Dins: *Mundo de la vida, política y religión*. *Op. cit.*, p. 277. (El subratllat és del mateix autor.)

205 Reguera, I. «Ateísmo metódico», *El País* (Babelia - Filosofía), 3 de novembre de 2001.

206 La coneguda afirmació kantiana, citada literalment, és com segueix: «Els conceptes sense intuïcions són buits, les intuïcions sense conceptes són cegues» (la traducció és nostra). Kant, I. *Crítica de la Razón Pura*. Alfaguara, Madrid, 1988, p. 93.

207 Habermas, J. «Una réplica». *Op. cit.*, p. 226. (Els subratllats són nostres.)

208 Mendieta, E. «La lingüistificación de lo sagrado como catalizador de la modernidad», «Introducció». Dins: *Israel o Atenas, Ensayos sobre religión, teología y racionalidad*. Trotta, Madrid, p. 27.

209 Reder, M.; Schmit, J. «Habermas y la religión». Dins: Habermas, J. *Carta al Papa*. *Op. cit.*, p. 13-51. Entre nosaltres també Mardones, J. M. *El discurso religioso de la modernidad. Habermas y la religión*. *Op. cit.*, aborda la qüestió a partir d'una diferenciació d'etapes, que tindria el seu eix en la TAC, però amb un marcat accent crític respecte a una pretesa visió reductiva no superada de Habermas en relació amb la religió: «El balance es negativo para la pretensión habermasiana de ser el heredero filosófico de la significatividad religiosa». *Op. cit.*, p. 14. És un debat que desborda el perímetre del nostre objecte d'estudi i, per tant, no pretenem dir l'última paraula, però a partir del que portem dit sí que se suscita, si més no, la *qüestió*: És realment aquesta la pretensió de Habermas respecte a la religió? No es tractaria més aviat d'una pretensió menor de comunicativitat entre instàncies seculars i religioses? En qualsevol cas és aquesta línia d'aportació la que resulta determinant per al nostre treball.

210 Mendieta, E. «La lingüistificación de lo sagrado como catalizador de la modernidad». Art. cit., p. 14.

il·lustrat no qüestionat, de subordinació assimiladora de l'aspecte religiós per part del laic, a una posició de reciprocitat comunicativa en la qual trobem un reconeixement mutu, un procés complementari d'aprenentatge, en el si d'una última irreductibilitat i independència:

> Jerusalén, Atenas y Roma o, en otras palabras, la tensión característica entre monoteísmo, ciencia y tradición republicana que Occidente debe mantener sin intentar asimilar un polo al otro […]. Lo mismo a nivel global entre las diferentes culturas y religiones mundiales […] la tensión tiene que ser estabilizada, no puede ser superada […] la filosofía, incluso en su forma postmetafísica, no podrá ni sustituir, ni eliminar la religión.[211]

Habermas en lloc de ser condicionat pel seu propi context el revisa críticament per recondicionar-lo, promovent[212] l'accés a un nou temps, el d'una societat postsecular, l'única que pot enfrontar els reptes radicals amb els quals es troba la nostra cruïlla històrica.

En el curs d'una entrevista el mateixi Habermas dona exemples d'aquest potencial de les religions que facilita continguts i motivacions a una raó secular: «[…] en Occidente el cristianismo no solo ha satisfecho las condiciones cognitivas de partida necesarias para las *estructuras* modernas de la conciencia, sino que ha aportado aquellas motivaciones que fueron el gran tema de la investigación sobre la ética económica emprendida por Max Weber. El cristianismo representa para la autocomprensión normativa de la modernidad no solo una forma precursora o un catalizador. El universalismo igualitario, de donde provienen las ideas de libertad y convivencia solidaria, así como las de forma de vida autónoma y emancipación moral de la conciencia individual, derechos humanos y democracia, es directamente una herencia de la ética judía de la justicia y de la ética cristiana del amor […]. La idea de un Dios oculto, a la vez creador y salvador, significaba, frente a las primeras narraciones mitológicas, la irrupción de una perspectiva completamente diferente: con ello el espíritu finito obtenía un punto de vista que trascendía todo lo intramundano. Con la modernidad el sujeto se apropia del punto de vista de Dios, de tal modo que emprende dos importantes idealizaciones. Por una parte, objetiva la naturaleza exterior como la totalidad de estados y acontecimientos vinculados de manera legaliforme y, por otra parte, extiende el mundo social conocido hasta la comunidad inclusiva e ilimitada de todas las personas que actúan con conciencia de sus acciones. De este modo se abre bidimensionalmente el acceso a la penetración racional del mundo opaco: la racionalización cognitiva de una naturaleza objetivada en su conjunto y la racionalización en términos social-cognitivos de la totalidad de las relaciones interpersonales reguladas moralment». (Entrevista de Eduardo Mendieta a Habermas: «Un dialogo sobre lo divino y lo humano». Dins: *Israel o Atenas, Ensayos sobre religión, teología y racionalidad*. *Op. cit.*, p. 184-185. (El subratllat és del mateix autor.)

211 Habermas, J. *Israel o Atenas, Ensayos sobre religión, teología y racionalidad*. *Op. cit.*, p. 192 i 200.

212 «El cambio de actitudes epistémicas es el resultado de un proceso de aprendizaje. Y los procesos de aprendizaje pueden promoverse, pero no exigirse moral ni jurídicamente». (Habermas, J. *Mundo de la vida, política y religión*. *Op. cit.*, p. 277.) Cfr. també en el mateix sentit: Habermas, J. «La religión en la esfera pública. Los presupuestos cognitivos para el 'uso público de la razón' de los ciudadanos religiosos y seculares». Dins: *Entre naturalismo y religión*. Paidós, Barcelona, 2006, p. 121-155

3. El fet religiós a la premsa escrita. Estudi de camp, anàlisi dels continguts editats: perspectiva del missatge

3.1 Aproximació a la investigació qualitativa i justificació de la mostra

En aquest apartat tractem els aspectes metodològics qualitatius que s'han utilitzat per aproximar-nos al text mediàtic, en aquest cas al tractament de la informació religiosa a la premsa d'Espanya i de Catalunya de l'any 2012. S'han utilitzat diverses metodologies qualitatives pròpies de la sociologia de la comunicació per aplicar-les al text mediàtic. La diversitat de metodologies manté un paral·lelisme amb la proposta de la teoria de l'acció comunicativa de Habermas, que s'insereix en la seva metodologia comprensiva.

Abans d'entrar en l'aplicació de cadascun dels aspectes metodològics, descriurem els objectius i plantejaments proposats per utilitzar els mètodes qualitatius a partir dels plantejaments teòrics dels investigadors Roger D. Wimmer i Joseph R. Dominick.[213] La investigació qualitativa sempre ofereix una aproximació més profunda i més interpretativa sobre el text mediàtic. La tècnica utilitzada és l'entrevista oberta o intensiva a membres de diverses confessions i que representen les majoritàries a Catalunya, tots els integrants del GTER (Grup de Treball Estable de les Religions). També s'ha emprat aquesta tècnica per a les entrevistes als periodistes més especialitzats en l'àmbit religiós, que van tractar-la durant molts anys o que actualment tracten la informació religiosa. En

---

213 Wimmer, R. D.; Dominick, J. R.: *La investigación científica de los medios de comunicación. Una introducción a sus métodos*. Barcelona, Bosch Casa Editorial. Wimmer, R. D.; Dominick, J.R.: *Introducción a la investigación de medios masivos de comunicación.* Mèxic, International Thomson, cop., 6a edició, 1996, 2001, p. 104.

aquest treball s'han volgut incloure les entrevistes als diversos directors generals d'Afers Religiosos de la Generalitat de Catalunya, per tal d'oferir una visió institucional de les relacions de les confessions religioses, tant les confessions amb més arrelament com les minoritàries amb els mitjans de comunicació.

Abans d'observar els resultats de l'aplicació de les tècniques, descriurem els aspectes del procés d'investigació qualitatiu respecte del quantitatiu a partir de la descripció de Wimmer i Dominick:

1. Paper de l'investigador. En l'anàlisi qualitativa, l'investigador interpretatiu és també una part integrant de les dades; de fet, sense la participació activa de l'investigador, no existeix la informació.
2. Disseny. El disseny qualitatiu evoluciona durant el procés i s'ajusta o es modifica segons va avançant.
3. Acotació de l'espai. L'investigador qualitatiu elabora els treballs en el terreny natural propi que envolta els assumptes observats, i intenta captar el curs dels esdeveniments sense controlar les variables alienes.
4. Instruments de mediació. El principal instrument de la investigació qualitativa és el mateix investigador. La investigació qualitativa és el mateix investigador, el principal instrument, i cap altre analista pot substituir-lo.
5. Formulació de teories. La teoria qualitativista desenvolupa teories en relació amb el seu procés d'investigació: la teoria «canalitza les dades» i emergeix formant part del procés de recerca; evoluciona a partir de les dades al mateix temps que el recopila.

Per delimitar l'extens univers d'estudi i atenent a l'anàlisi dels continguts religiosos de la premsa autonòmica catalana i estatal espanyola, farem una selecció de la mostra i dels casos que cal investigar. La selecció es durà a terme a partir de la classificació de les cinc variables de l'anàlisi qualitativa i dels vuit diaris en l'àmbit territorial espanyol i català seleccionats en el període de l'any 2012. Les eines de recerca de recull de les peces periodístiques van ser l'ús de l'hemeroteca especialitzada en recopilació de publicacions periòdiques, a més de notícies dels diaris seleccionats en línia. Per una raó d'extensió, investigarem una part de l'univers de notícies per obtenir conclusions aplicables en conjunt. Consisteix en una selecció d'una porció de la realitat per estudiar-ne la totalitat, una pràctica pròpia de les ciències socials, que es du a terme amb l'objectiu que la mostra representi d'alguna manera un univers definit en la recerca.[214] El tipus de mostreig aplicat es troba en relació amb l'estratègia extensiva, ja que en la nostra recerca hi ha una gran quantitat de casos per investigar.

---

214 Soriano, Jaume: *L'Ofici del Comunicòleg. Mètodes per investigar la comunicació.* Vic, Editorial Eumo de la Universitat de Vic, 2007, p. 66.

Les unitats d'anàlisi del nostre estudi són les notícies religioses de l'any 2012, en la premsa editada a Barcelona i en la premsa editada a Madrid. Atenent a l'ampli ventall d'unitats, s'ha escollit una manera de seleccionar les unitats o casos d'anàlisi fonamentada en la selecció no probabilística.

Tal com ens indica Jaume Soriano en la seva obra bàsica: *L'ofici del comunicòleg* (2007)[215], el tipus de mostreig no probabilístic segueix estratègies més extensives en les quals no és tan rellevant el vessant més matemàtic o estadístic. Els criteris que es destaquen en aquest tipus de mostreig són l'exemplaritat i la representativitat de les unitats o casos, sense seguir criteris estadístics o matemàtics. Aquestes formes no probabilístiques de mostreig estan associades a les recerques de tipus exploratori i qualitatiu, per una qüestió de facilitat i flexibilitat en l'aplicació. Possiblement, des d'un punt de vista estadístic són mostrejos que presenten limitacions en generalitzar les conclusions que es deriven dels resultats, ja que les mostres no probabilístiques són molt sensibles a la diversitat de continguts de tot l'univers objecte d'estudi.[216] Aquesta tipologia de mostreig ha de reflectir de manera acurada la diversitat de continguts per tal que els resultats s'ajustin als problemes del plantejament de la nostra recerca. El reflex de la pluralitat de continguts és un dels principals requisits i criteris per decidir la dimensió de la mostra.

3.2. Marc teòric de l'anàlisi del *frame* i aproximació metodològica

L'anàlisi dels marcs interpretatius, també denominat *frame analysis*, no representa una metodologia d'anàlisi de contingut estricta. En línies generals se circumscriu a la perspectiva interpretativa. La base d'aquest mètode se situa en la consideració que les persones comprenem el nostre entorn mitjançant marcs interpretatius o *frames* de tipus cultural.

Molts acadèmics situen l'obra d'Erving Goffman (1974)[217] per referir-se a un dels fundadors de l'estudi del *framing*, tot i que hi ha altres autors com Van Gorp (2007) que situen aquest mètode d'investigació en teories anteriors a la psicologia social. Des de la perspectiva de Goffman, la *frame analysis* se situa en l'estudi de l'organització de l'experiència, en què l'escenari és la vida quotidiana, on les persones organitzem el nostre món. Es tracta d'un tipus d'anàlisi que tracta d'identificar els principals esquemes o patrons cognitius, mitjançant els

215 Soriano, Jaume (2007): *Op. cit.*

216 Soriano, Jaume (2007): *Op. cit.*, p. 72.

217 Obra citada a Castelló, Enric: *Identidades mediáticas: Introducción a las teorías, métodos y casos.* Barcelona, Editorial UOC, 2008,p. 192.

quals la gent organitza el món i es comunica. Per la seva banda, Goffman[218] considera que les persones no podem submergir-nos en el nostre entorn de manera completa i assimilar la informació total, per això apliquem uns marcs primaris o primitius. Per mitjà d'aquests marcs primaris es classifica la informació i s'interpreta per donar sentit a la informació que rebem; una perspectiva interpretativa que ha tingut influència en els estudis de comunicació, sobretot en l'àmbit de la comunicació política, en què s'ha aplicat més aquest mètode i també en l'anàlisi de les notícies.

La investigació acadèmica de la pràctica periodística de la dècada dels anys 60 i 70 va estar dominada pel corrent objectivista, que consistia a copsar la realitat sense distorsions i sense interpretacions. Es tractava d'un domini de l'objectivisme en el procés de comunicació que va anar derivant cap a una nova visió. Aquesta visió nova s'insereix en la teoria del *framing* o marc interpretatiu a partir del concepte de «marc» o *frame* de Goffman, en el qual es produeix el trencament amb la posició objectivista. En aquest nou estudi del procés comunicatiu de l'anàlisi del *frame* ens acostem a una visió interpretativa. L'estudi del *frame* no pertany tan sols a l'àmbit periodístic, els seus orígens pertanyen al context de la sociologia interpretativa i la psicologia.

Pilar Giménez i M. Rosa Berganza (2009) aborden el concepte de *frame* i n'expliquen els orígens a partir de la psicologia cognitiva de Bateson:

> El concepto de *frame* aparece por vez primera en el ámbito de la psicología cognitiva de Bateson, quién lo utilizó para explicar cómo las personas, cuando conocen se fijan en unos aspectos de la realidad y obvian otros. Así, este autor se refirió al *frame* en sentido figurado haciendo alusión a un «marco» que permite distinguir el cuadro de la pared en el que cuelga.[219]

Bateson reforça la posició cognitiva definint els marcs com uns instruments de la ment a partir dels quals s'aprofundeixen les diferències i les formes diferencials de les coses o el text. Des d'aquest àmbit de la psicologia social, passarem a l'àmbit més sociològic de la mà d'Erving Goffman. En l'obra de Goffman *Frame Analysis. An Essay on the Organitzation of Experience*, del 1974, citada en l'obra de Berganza i Giménez,[220] apunta que Goffman aplica el concepte de *frame* i que es remet al fet que la realitat no és allò essencial. Allò bàsic a què ens hem de remetre és com la realitat és interpretada i valorada per l'individu. La informació sempre és emmarcada i interpretada dins el seu context. Parti-

218 Assumeixo síntesi a partir de l'obra Castelló, Enric: *Identidades mediáticas: Introducción a las teorías, métodos y casos*. Barcelona, Editorial UOC,2008, p. 192.

219 Giménez, Pilar; Berganza, M.ª Rosa: *Género y Medios de Comunicación. Un análisis desde la Objetividad y la Teoría del Framing*. Madrid, Ed. Fragua, 2009 p. 52.

220 Giménez; Berganza (2009): *Op. cit.*, p. 53.

cularment Goffman entén el *frame* com a marc i com a esquema per designar el context de la realitat i l'estructura mental que incorpora dades externes objectives. Goffman segueix la proposta de Bateson sobre la definició de «marc». A partir del seu criteri conclou que les definicions d'una situació s'elaboren d'acord amb els principis d'organització dels esdeveniments socials i la nostra participació subjectiva. El «marc» o *frame* és el terme que Goffman empra per referir-se a aquests elements o principis bàsics que es poden identificar. La seva expressió «anàlisi del marc» és un eslògan per referir-se en aquests termes a l'examen d'organització de l'experiència (Goffman, Erving, 2006).[221] Goffman, en la seva obra revisada i traduïda: *Frame Analysis. Los marcos de la experiència*, del 2006, intenta dissenyar un marc de referència per a l'organització de l'experiència, no tracta ni l'organització social ni l'estructura social: «No me ocupo de la estructura de la vida social, sino de la estructura de la experiencia que los individuos tienen en cualquier momento de sus vidas sociales».[222]

En aquesta obra bàsica, *Frame Analysis. Los marcos de la experiència*,[223] Goffman mostra exemples de la premsa i de llibres. Aquí es refereix als fets relatats a la premsa i als mitjans com un disseny preestablert dels esdeveniments publicats, els quals responen a les pròpies demandes construïdes a partir de tipificacions i principis estandarditzats. Per a Goffman, el relat d'aquestes històries socials demostren la capacitat de la nostra comprensió convencional per abordar el complex potencial de la vida social i la seva enorme experiència. La nostra comprensió del món és limitada i, per tant, necessitem aquests principis organitzatius per comprendre'l.

Aquests principis organitzatius serveixen per prevenir l'allau d'històries diàries i són una defensa davant la complexitat del món. Per això, s'ha abordat la teoria del *framing* o la *frame analysis* des de tres nivells diferents: el procés productiu, com és processada la informació i els efectes que produeix en l'audiència. En aquest sentit, Goffman explica que en la nostra comprensió del món hi apliquem uns marcs de comprensió primaris que formen judicis sobre els fets i anticipen les expectatives sobre el que esdevindrà.[224] Goffman en aquesta obra fonamental segueix molt de prop els estudis de Bateson sobre el comportament

221 Edició revisada: Goffman, Erving: *Frame Analysis. Los marcos de la experiencia*. Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas, 2006, p. 11.

222 Edició revisada: Goffman, Erving: *Frame Analysis. Los marcos de la experiencia*. Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas, 2006, p. 14.

223 Edició revisada: Goffman, Erving: *Frame Analysis. Los marcos de la experiencia*. Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas, 2006.

224 Edició revisada: Goffman, Erving: *Frame Analysis. Los marcos de la experiencia*. Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas, 2006, p. 41.

animal, sobre una transformació d'una acció real al joc, fonamentada en una pauta que té sentit en els seus propis termes.

Aleshores indica un concepte clau en l'anàlisi del marc o del *frame*, que és la transposició de «la clau» o *the key*;[225] fa referència a un conjunt de convencions, a través de les quals una activitat dotada de sentit per un marc de referència primari es transforma en pautat o esquematitzat respecte a aquesta activitat. Aquesta transformació és considerada pels participants com una interpretació molt diferent, i, per això, Goffman el denomina canvi o transposició de claus (*Keyings*).[226] Bateson s'hi aproxima des de l'observació dels animals; tanmateix, aquest concepte de la clau o *the key* traslladat al dels mitjans de comunicació, significa que la representació que fan de la realitat sempre segueix un guió o esquema determinat i, per tant, sempre està acompanyada d'un context. Erving Goffman assenyala diverses definicions respecte a aquest concepte de «transposició de claus» (*Keyings*). Tanmateix, per als nostres objectius en l'anàlisi de notícies podem adoptar-ne dues definicions:

a) Transformación sistemática a través de un material que ya posee sentido de acuerdo con un esquema de interpretación, y sin el cual la transposición de claves no tendría sentido.

b) El paso de una clave a otra no se limita a los acontecimientos percibidos dentro de una determinada perspectiva. Sin embargo, se admite que los acontecimientos percibidos dentro de un esquema natural parecen menos proclives al cambio de claves que aquellos percibidos bajo un esquema social.[227]

Aquí el que indica Goffman és que en una «transformació de la clau (the key) » aporta alguna cosa que no passa literalment, però davant d'aquesta escenificació sembla que els fets transcorrin realment. Tot això, traslladat en l'àmbit de la mediatització o del tractament dels mitjans, ens mostra que els fets són percebuts sota uns esquemes primaris que introdueixen un fet transformat que canvia la percepció en el lector. Per a Goffman, en la «transformació de clau» s'uneixen fets percebuts sota una perspectiva primària i esdeveniments transformats.

Des de la definició inicial de Goffman han sorgit moltes interpretacions i estudis sobre la investigació del *frame*. D'una banda, alguns estudiosos inter-

225 Edició revisada: GOFFMAN, Erving: *Frame Analysis. Los marcos de la experiencia*. Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas, 2006, p. 46.

226 Edició revisada: GOFFMAN, Erving: *Frame Analysis. Los marcos de la experiencia*. Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas, 2006, p. 47.

227 Edició revisada: GOFFMAN, Erving: *Frame Analysis. Los marcos de la experiencia*. Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas, 2006, p. 48.

preten el *frame* des d'un punt de vista ideològic en què intervenen factors individuals com: ideologia política, edat, educació, valors, etc. D'altra banda, per a alguns investigadors el *frame* depèn de factors sociològics o organitzatius propis dels mitjans: línia editorial, interessos empresarials, ideologia i selecció d'informacions del dia. Els estudiosos Shoemaker i Reese citats en l'obra de Pilar Giménez i M. Rosa Berganza assenyalen que «les perspectives de la realitat que ofereixen els mitjans de comunicació depenen de factors: objectius i subjectius, els quals intervenen en la producció de les notícies».[228]

Els factors subjectius comprenen des de característiques personals dels periodistes: tendències polítiques, ideologia, valors, educació, etc. Pel que fa als factors objectius, inclouen l'ús de les fonts, les pràctiques rutinàries del mitjà: criteris de noticiabilitat, estil informatiu, la infraestructura del mitjà (personal, organització de seccions, propietat del mitjà i altres elements externs). A més, en els factors objectius trobem les seccions dels diaris, editorials, extensió, disseny, fonts d'informació, fotografies, la pàgina o els titulars. Aquests factors representen formes que té el diari per emmarcar i enquadrar les informacions. Això, en general, provoca que la separació clàssica en el periodisme, entre informació i opinió, sigui més confosa i poc diàfana.

La teoria del marc o del *framing* posa l'accent en el fet que el periodista, a causa de les experiències personals o ideologia, interpreta la realitat dintre dels seus paràmetres subjectius. La realitat passa a través del subjecte, que per mitjà d'una sèrie de filtres (subjectius i objectius) interpreta la realitat; per tant, això genera que un mateix text no sigui interpretat de la mateixa manera per dues persones. En les investigacions del *framing* se subratllen aquests aspectes: per un costat, el treball periodístic, la seva incidència subjectiva i l'organització del mitjà; per un altre, la formació de marcs interpretatius que es donen en el receptor de la notícia que rep la informació i descodifica d'una determinada manera, dins un context i a partir del seus esquemes cognitius. A més, aquesta mena d'investigació pot inserir-se en la teoria dels efectes dels lectors, que sempre posa més l'accent en el com que en el què. Tot això respon a la importància que la lògica mediàtica ofereix al format. El disseny i l'ordenació del relat explicarien els marcs interpretatius. En l'aplicació d'aquesta lògica el més important no és la fidelitat a la realitat, sinó en el mateix relat.

En termes generals, el *framing* fa referència a la manera com un tema determinat pot tenir una influència diferent en l'audiència depenent de com està tractat en els mitjans de comunicació. És una forma d'investigació dels discursos mediàtics que pot encabir-se en la teoria dels efectes. Per tant, la metodologia del *framing* es focalitza en la manera com els mitjans presenten els temes socials

228 Giménez, Berganza (2009): *Op. cit.*, p. 53.

i com la manera de presentar-los condueix l'audiència a una interpretació diferent dels fets.

Pilar Giménez i Rosa Berganza (2009)[229] citen Tuchman (1983) com un altre dels autors que inicien els estudis del *frame*. Tuchman i Goffman van ser els iniciadors de l'estudi dels *frames*. Tuchman concep les notícies com un «marc» i compara la notícia amb una finestra des d'on podem observar la realitat. L'observació des d'aquesta finestra varia en funció de si és gran o petita, de l'opacitat del vidre…, així mateix l'escena depèn des d'on se situï un, lluny o a prop. Utilitza aquesta metàfora per establir una similitud amb les actituds professionals del periodista, del marc interpretatiu, resultat de l'organització i la seva influència en el periodista, que a través d'un procés de socialització genera el producte informatiu.[230] L'estudi de Tuchman se centra en l'efecte que produeix el treball del periodista, l'organització i els mitjans sobre la notícia, que faran variar el producte final. Tuchman estudia els factors més externs que configuren el producte final, però també els més interns, com les fonts del periodista, el llenguatge, l'estil i la ideologia. Així:

> También el lugar donde se cubra la noticia, la organización de las secciones, o cómo se catalogue en la redacción producirán un tipo de tratamiento u otro: si la noticia es considerada de gran interés tendrá una cobertura distinta que si se considera de importancia menor; asimismo, no será lo mismo que un evento se cubra desde una sección u otra del medio informativo.[231]

En les diverses definicions sobre la *frame analysis* es constata que no és una aproximació textual a l'estudi de la comunicació, sinó que és una aproximació discursiva i interpretativa. Per exemple, segons les definicions d'alguns autors com Robert Entman (1993), el *frame* és determinat pels resultats i els efectes:

> To frame is to select aspects of a perceived reality and make them more salient in a communicating text, in such a way as to promote a particular problem definition, causal interpretation, moral evaluation, and/or treatment recommendation.[232]

Una altra de les definicions interessants és la de David Morley (1976). Aquest acadèmic va afirmar que el *framing* és important per examinar «el concepte bàsic del marc o *framework*, a través del qual els esdeveniments són pre-

229 GIMÉNEZ, Berganza (2009): *Op. cit.*, p. 53.

230 GIMÉNEZ, Berganza (2009): *Op. cit.*, p. 55.

231 GIMÉNEZ, Berganza (2009): *Op. cit.*, p. 55.

232 ENTMAN, R. M.: «Framing: Towards clarification of a fractured paradigm». *Journal of Communication*, 43 (4), 2003, p. 52.

sentats i com a conseqüència se'ls dona un significat dominant en relació amb un altre».[233]

Altres acadèmics com Gamson i Modigliani (1989) van definir el *frame* com la «idea central que organitza per donar sentit els esdeveniments rellevants, suggerint el que està en qüestió».[234] El *frame* central sempre és proposat pel paquet de metàfores o *media package* i altres recursos dintre el discurs mediàtic.

Una altra de les definicions rellevants de Goffman indica que els *frames* ajuden a classificar i permeten que l'audiència localitzi, percebi, identifiqui i etiqueti l'infinit nombre de casos o fets que són definits dintre els límits del *frame*. D'una banda, altres acadèmics com Hertog i McLeod comprenen l'anàlisi del *framing* com un indicador del context d'un cas o fet mediàtic. La seva anàlisi es trasllada en la seva definició que el *frame* o marc utilitzat per interpretar un esdeveniment determina quina informació és rellevant o irrellevant.

D'altra banda, la definició de Gitlin[235] observa els *frames* com a persistents esquemes de cognició, interpretació i presentació, de selecció, èmfasi i exclusió, a partir dels quals els «controladors de símbols» organitzen el discurs. Una definició de *frame* que posa èmfasi en l'organització rutinària que transcendeix qualsevol història i la seva persistència en el temps. Pel que fa al tractament de la informació, els *frames* permeten als periodistes reconèixer els marcs interpretatius com a informació per assignar-los a categories cognitives, la qual cosa dona al *frame* un poder actiu per portar a una altra realitat dintre l'estructura significativa. Els *frames* o marcs interpretatius són actius, generen informació, recursos i estratègies.

Per la seva banda, la definició d'Stephen D. Reese suggereix una sèrie de qüestions de recerca que estan fora dels components més simbòlics, com els verbals o visuals. El *framing* té relació amb la forma que combina interessos, fonts, comunicadors i cultura, a partir dels quals es produeixen els camins coherents per comprendre el món, que es projecten utilitzant els recursos visuals i verbals disponibles.

---

233 Cita de Reese, Stephen D.: «Prologue-Framing Public Life: A Bridging Model for Media Research», p. 7-31. Dins: Reese, Stephen D.; Gandy Jr, Oscar H.; Grant, August E. (ed.): *Framing Public life: perspectives on media and our understanding of the social world.* Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 2003, p. 10.

234 Extrec la cita de Reese, Stephen D.: «Prologue-Framing Public Life: A Bridging Model for Media Research», p. 7-31. Dins: Reese, Stephen D.; Gandy Jr, Oscar H.; Grant, August E. (ed.): *Framing Public life: perspectives on media and our understanding of the social world.* Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 2003, p. 11.

235 Extrec la cita de Reese, Stephen D.: «Prologue-Framing Public Life: A Bridging Model for Media Research», p. 7-31. Dins: Reese, Stephen D.; Gandy Jr, Oscar H.; Grant, August E. (ed.): *Framing Public life: perspectives on media and our understanding of the social world.* Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 2003, p. 11.

Stephen D. Reese planteja una definició alternativa, que defineix els *frames* com a principis organitzatius que són socialment compartits, persistents en el temps i estructuren simbòlicament el significat del món social: «Frames are organizing principles that are socially shared and persistent over time, that work symbolically to meaningfully structure the social world».[236]

Reese proposa una definició de treball pròpia sobre la qüestió del *frame* a partir de sis punts:[237]

- El primer punt el defineix com a *organizing* o organització. Aquest punt fa referència a la manera com el *framing* varia la forma amb èxit, de manera íntegra o completament en funció del seu procés organitzatiu.

Des d'aquest punt de vista, afirma que els *frames* són organitzatius i suggereixen la tasca activa contínua en la generació de significat. En aquest sentit, Reese planteja com un *frame* condiciona la realitat que intenta explicar. Això s'entén en el procés interactiu en què els periodistes busquen la millor relació narrativa entre la informació rebuda i els *frames* o marcs existents.

Des del punt de vista de Reese, els *frames* o marcs interpretatius s'organitzen de diverses maneres. No obstant, hi ha dues línies de pensament sobre això que poden ser identificades: cognitivament i culturalment. Els *frames* organitzatius cognitius inviten a pensar sobre el fenomen social, apel·len sovint a una desviació psicològica. Per exemple, alguns estudis han demostrat en la teoria dels efectes que emfatitzen els aspectes positius o negatius, els individuals o col·lectius i els aspectes més anecdòtics o els temàtics de la informació. Es tracta d'un *frame* «tàctic» que suggereix un específic patró d'informació, amb un abast limitat en el missatge. El sentit tàctic del *frame* respon a la manera com una forma o altra de presentar la història afecta d'una manera o una altra l'audiència.

Els altres *frames* «culturals» no s'aturen en l'organització d'una història. Tanmateix, ens inviten a formar una comprensió cultural i seguir mantenint-la més enllà de la informació. Aquests són els marcs «estratègics», que parlen d'una manera més àmplia per donar compte de la realitat social. Per exemple, Stephen D. Reese indica que els *frames* basats en els esforços polítics dels moviments socials exploten aquests marcs interpretatius quan tracten d'organitzar el

236 Cita de Reese, Stephen D.: «Prologue-Framing Public Life: A Bridging Model for Media Research», p. 7-31. Dins: Reese, Stephen D.; Gandy Jr, Oscar H.; Grant, August E. (ed.): *Framing Public life: perspectives on media and our understanding of the social world.* Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum Associates, Inc.,2003, p. 11.

237 Extrec la síntesi de Reese, Stephen D.: «Prologue-Framing Public Life: A Bridging Model for Media Research», p. 7-31. Dins: Reese, Stephen D.; Gandy Jr, Oscar H.; Grant, August E. (ed.): *Framing Public life: perspectives on media and our understanding of the social world.* Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum Associates, Inc.,2003, p. 11-12.

significat pels seus partidaris pel diagnòstic de problemes i proposta de solucions. Recorrent a un altre cas de cobertura dels marcs interpretatius, respecte de la revolta palestina de la Intifada, revela dos *metaframes* bàsics: «llei i ordre» i «injustícia i desafiament», que prefereixen els partidaris poderosos i dèbils antagonistes de la causa, respectivament. Aquests marcs interpretatius o *frames* poden condensar o anomenar un ampli significat del món; de manera que sense tenir el suport latent de la realitat social, ells guanyen poder organitzador. Tal com explica Reese, cal tenir present l'abast dels *frames* per la seva difusió de la realitat social: «We must trace then the scope of framing, to evaluate the sweep of social reality they propose to explain and organize-considering their restrictiveness, openness, coherence, and comprehensiveness».[238]

En general, els *frames* o marcs interpretatius tenen més interès, en la mesura que se sumen a alguna cosa més gran que una història individual. Això no aporta gaire cosa de si un *frame* es redueix a una posició o un «tema dominant». Per a Pan i Kosicki (1993),[239] per la seva funció d'estructura, un tema és un marc o *frame*; per tant, descriu i reforça la seva posició, però no va més enllà del fragment bàsic de la realitat social.

- El segon punt són principis o *principles*.[240] Fa referència al fet que el *frame* es basa en un principi organitzatiu abstracte i no és el mateix que el text a través del qual es manifesta. Seguint la proposta de *framing* de Stephen D. Reese,[241] es fa referència a un *frame* com a principi organitzatiu, que Reese defineix com una qualitat indefinida. El *frame* no és el mateix que una manifestació simbòlica, la qual cosa significa que s'ha d'aconseguir darrere de les característiques de la superfície del principi generador que produeix la forma d'emmarcar una història.

---

238 Cita de Reese, Stephen D.: «Prologue-Framing Public Life: A Bridging Model for Media Research», p. 7-31. Dins: Reese, Stephen D.; Gandy Jr, Oscar H.; Grant, August E. (ed.): *Framing Public life: perspectives on media and our understanding of the social world.* Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 2003, p. 13.

239 Cita de Reese, Stephen D.: «Prologue-Framing Public Life: A Bridging Model for Media Research», p. 7-31. Dins: Reese, Stephen D.; Gandy Jr, Oscar H.; Grant, August E. (ed.): *Framing Public life: perspectives on media and our understanding of the social world.* Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 2003, p. 13.

240 Cita de Reese, Stephen D. (2003): *Op. cit*., p. 14

241 Assumeixo síntesi de Reese, Stephen D.: «Prologue-Framing Public Life: A Bridging Model for Media Research», p. 7-31. Dins: Reese, Stephen D.; Gandy Jr, Oscar H.; Grant, August E. (ed.): *Framing Public life: perspectives on media and our understanding of the social world.* Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 2003, p. 14-19.

Aquest punt de vista suggereix que cal inferir el principi organitzatiu des del discurs mediàtic, que representa un engranatge i una jerarquització d'idees organitzatives. O bé, cal preguntar-se quins principis o patrocinadors de marcs adopten els periodistes que donen lloc a diverses maneres d'expressar aquests marcs interpretatius.

Els *frames* o marcs interpretatius es poden abordar com un principi, instrument o esquema d'interpretació que treballa a través del text mediàtic per estructurar el significat social. Representen principis interpretatius latents en el discurs: «These interpretive principles are made manifest in discourse; symbolic devices making up media texts constitute the epiphenomena of the underlying principle».[242]

Reese apunta amb més exactitud que hauríem de dir que els *frames* són principis organitzatius d'informació, que poden ser trobats en el discurs, en les pràctiques socials, culturals i individuals. Per a Gitlin, els *frames* són una part d'un conjunt molt més ampli de les estructures o ideologia social, que troba la seva manifestació en el text. L'enfocament en el «principi organitzatiu» ens adverteix que allò observat en el text mediàtic és el resultat de molts principis que competeixen entre si, i entren en pugna entre les fonts i els mateixos periodistes.

Stephen D. Reese defineix el *frame* o marc interpretatiu més en concret com un moment en la cadena de significació, per la interacció entre els periodistes i les fonts. Aquestes interaccions requereixen inferències dels patrons i esquemes simbòlics dels textos mediàtics. Les fonts promouen «ocurrències» en els «esdeveniments»; per tant, els periodistes defineixen i busquen informacions que s'ajustin a les seves idees organitzatives. Els *frames* poden ajudar a designar algun nombre de moments quan es pot afirmar que un cert principi organitzatiu dona forma a la realitat social.

- El tercer punt és el *shared* o compartit, això es tradueix que el *frame* ha de ser compartit en un cert nivell, perquè sigui significatiu i comunicable. Per a Reese, els *frames* han de ser compartits socialment, per ser recursos organitzatius útils i notables, per això s'ha de qüestionar el grau en què estan compartits. Respecte a aquesta qüestió, pot ajudar-nos a determinar si els *frames* són personals, idiosincràtics, socials, compartits o bé si comparteixen una amplitud o profunditat cultural. En general, els marcs interpretatius poden ser considerats en el procés de guanyar o perdre valor organitzatiu i, en conseqüència, poden ser adoptats o aban-

242 Cita de Reese, Stephen D. (2003): *Op. cit.*, p. 14.

donats. Per tant, ens porta a la pregunta següent: què fa que un *frame* sigui comprès i satisfactori per tothom? L'acceptació i la posada en comú d'un *frame* en els mitjans de comunicació, depèn de la comprensió del lector en relació amb el text, per produir un significat negociat.

– El quart punt fa referència a la persistència o «persistent», és a dir, la importància dels *frames* o marcs interpretatius es troba en la durabilitat, la persistència i la rutina en el temps. Com a marcs interpretatius o *frames* entenem uns patrons i esquemes connectats a una causa important i que són persistents en el temps. En conseqüència, ens porta a qüestionar-nos quins són els factors que expliquen la persistència d'un marc interpretatiu sobre un altre. Gitlin defineix un marc interpretatiu o *frame* com a persistent per la gestió rutinària de la informació i perquè té tendències resistents al canvi.

  Aquesta rutinització comporta que el marc interpretatiu s'hagi convertit en naturalesa de segon pla, en estar arrelada en la forma de fer les coses. En definitiva, el marc persistent, a través de la rutinització de les pràctiques informatives, suggereix en termes funcionals una estructura que satisfà una necessitat important.

– El cinquè es refereix a l'aspecte simbòlic o *symbolically*. El *frame* o marc interpretatiu sempre és revelat per mecanismes simbòlics d'expressió. Aquesta àrea representa l'àmplia investigació i condueix a preguntar quins tipus d'elements simbòlics treballen junts per constituir un *frame* o marc interpretatiu. L'aproximació del *framing*, en l'estudi del discurs mediàtic, n'examina l'organització simbòlica, estretament relacionada amb els esforços dels estudis europeus de la Glasgow Media Group i la proposta Van Dijk.[243] Altres acadèmics entren en l'àmbit simbòlic a través d'identificar i comparar els marcs interpretatius, mitjançant l'anàlisi de vocabularis específics. Els textos dels mitjans fan evident els marcs interpretatius latents i la creació d'un inventari d'elements verbals i visuals que poden ser útils, a partir dels quals descobreixen com totes aquestes característiques s'entrella-

243 Cita dins de Reese, Stephen D.: «Prologue-Framing Public Life: A Bridging Model for Media Research», p. 7-31. Dins: Reese, Stephen D.; Gandy Jr, Oscar H.; Grant, August E. (ed.): *Framing Public life: perspectives on media and our understanding of the social world.* Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 2003, p. 16.

cen per donar significat al *frame*. Alguns autors com Pan i Kosicki o Gamson and Modigliani, citats per Reese,[244] aborden l'anàlisi del *framing* mesurant diversos recursos. D'una banda, Pan i Kosicki inclouen quatre estructures: sintàctica, de guió, temàtica i retòrica. D'altra banda, Gamson i Modigliani ho aborden a partir dels recursos següents: metàfores, eslògans, exemples, dicció i imatges. En general, l'aspecte simbòlic del *frame* és important des d'un punt de vista focalitzat.

Per a autors com Reese, alguns temes del text poden quedar subestimats, és a dir, només perquè la qüestió central marqui l'agenda comunicativa no significa que siguin temes clau. L'aspecte simbòlic de la *frame analysis* ofereix un camí fàcil per representar el principal tema i mesurar el que és visible o disponible, i a partir d'aquí agafar les característiques més impactants o destacades del discurs mediàtic. Entman[245] va afirmar que el *frame* ofereix una forma per descriure el poder del text comunicatiu i la informació que transfereix des d'aquest punt per conscienciar. L'aspecte simbòlic del *frame* és vist com un model de transmissió. Alguns acadèmics com Pan i Kosicki[246] situen el *framing* o marc interpretatiu entre els productors i el públic, cosa que pot comportar un altre efecte en el contingut. L'anàlisi simbòlica del *framing* entraria en la teoria dels efectes, que consisteix en la codificació del text, en la manera com el lector s'aproxima al text discursiu; és a dir, com un *frame* o marc interpretatiu pot ser distribuït a través de les informacions en el terreny simbòlic. L'estructura dels mitjans crea certs tipus de *frames* o marcs interpretatius rutinaris i exclou molts dels que no encaixen. La manera de posar l'accent en el contingut simbòlic i la gestió de les estructures permet abordar el *framing*. L'estudi dels efectes no es tracta en aquest treball de doctorat.

– El sisè i últim punt ens remet a l'estructura o *structure* dels *frames* o marcs interpretatius; s'organitzen per proporcionar patrons o esquemes identificables, que poden variar per la seva complexitat. Des del punt de vista de l'estructura, el *frame* imposa un patró al món social, un patró constituït per un nombre de recursos simbòlics, que guanyen en la complexitat i coherència en l'estructura en el temps. Els principis organitzatius del marc

244 Extrec la síntesi de Reese, Stephen D.: «Prologue-Framing Public Life: A Bridging Model for Media Research», p. 7-31. Dins: Reese, Stephen D.; Gandy Jr, Oscar H.; Grant, August E. (ed.): *Framing Public life: perspectives on media and our understanding of the social world*. Mahwah, NJ. Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 2003, p. 16.

245 Cita de Reese, Stephen D. (2003): *Op. cit.*, p. 17.

246 Cita de Reese, Stephen D. (2003): *Op. cit.*, p. 17.

> creen un paquet coherent combinant símbols, els donen èmfasi i els relacionen amb les idees culturals més grans. Aleshores, no és possible reduir un *frame* com a tema o indicador. Les estructures dels marcs interpretatius sempre són manifestos, explícits, incrustats o implícits.

La genealogia del *framing* pot ser complexa, o bé fàcilment definida. Així ho fa Reese:

> This structure may be manifest and explicit, or embedded and implicit. Some frames can be easily defined: lives lost or lives saved, positive or negative. Others depend on more complex and implicit structures that are not as easily classified and manipulated in, for example, an experimental setting.[247]

En un treball d'estructuració més actiu, els marcs o *frames* transmeten un significat més enllà de l'absència o presència, o bé de l'èmfasi de la informació. Tan sols la inclusió o exclusió ens recorda que un mètode ha de ser trobat per avaluar això. Els marcs interpretatius són observats a partir d'una profunda i implícita estructura simbòlica, la qual denota supòsits fortament arrelats per donar sentit al món, o bé poden ser estructures superficials, determinades per la presència o absència de la informació. En últim terme, serveixen per identificar els atributs impregnats en el text que descriuen un objecte particular posant èmfasi en el *framing* determinant.

Alguns autors com McCombs reconeixen una rica varietat de *frames* o marcs que afecten els detalls de les notícies com entre la informació i la imatge. Des d'un nivell bàsic, l'estructura del *frame* crida l'atenció per l'organització interna en les notícies. En l'estructura del *frame* o marc interpretatiu, si existeix una presència de dos marcs oposats es genera una estructura de *metaframe* que implica el seu propi èxit en la comptabilització de les posicions definides d'una qüestió. És una estructura superficial que no pot revelar el sentit complet. En abordar la qüestió de com s'estructura el sentit, el *framing* o marc interpretatiu es relaciona amb l'anàlisi ideològica, però que posa més èmfasi en la naturalesa de les estructures d'organització i com aconsegueixen estar establertes.

Després de revisar els sis punts bàsics de definició del *frame* a partir de la definició de Reese,[248] els marcs interpretatius o *frames* es poden descriure millor mitjançant el següent model de plantejament (Reese, 2003). En aquest model ens mostra com les relacions de poder i els acords institucionals es configuren a

247 Cita de Reese, Stephen D. (2003): *Op. cit.*, p. 17.

248 Definició de Reese, Stephen D.: «Prologue-Framing Public Life: A Bridging Model for Media Research», p. 7-31. Dins: Reese, Stephen D.; Gandy Jr, Oscar H.; Grant, August E. (ed.): *Framing Public life: perspectives on media and our understanding of the social world.* Mahwah, NJ. Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

través de les rutines de treball dels mitjans i les estructures persistents que elaboren un sentit del món social, situats a través de marcs específics i significatius, així com en els influents principis d'organització de la informació manifestats en determinats moments en l'estructura de significat i que es canalitzen en el discurs dels mitjans; per tant, poden guiar la vida pública. Finalment, en l'aproximació de la *frame analysis* existeix una noció que aborda com els periodistes organitzen la informació resultant de la seva interacció amb les fonts, i proporciona les seves perspectives, interessos o «judicis de valor» que són latents en la informació.

La *frame analysis* o l'anàlisi del marc interpretatiu intenta entendre com els missatges són emmarcats en el moment de la producció de la informació i com aquest procés es reflecteix d'una determinada forma en el missatge i, a més, com aquesta informació és llegida i interpretada pels lectors en l'aplicació particular dels *frames*; per tant, en els seus efectes cognitius. La metodologia del *framing* manté alguna controvèrsia pel que fa a la seva aplicació que ha produït confusions en el disseny. Tanmateix, des de sempre ha estat aplicat en perspectives qualitatives tal com constata Castelló (2008): «El *framing* ha sido aplicado desde perspectivas más cualitativas a otras que han entendido que un estudio cuantitativo combinado con una interpretación cualitativa ofrece resultados más interesantes».[249]

Com en qualsevol dels estudis sobre mitjans de comunicació, centrats en el contingut del missatge, per descobrir la forma amb què els mitjans representen els temes socials, s'analitzaran els marcs interpretatius i com aquests temes hi estan circumscrits. En termes generals, es tracta d'un emmarcament de la informació que es duu a terme tant en el moment de la producció del missatge com en el consum. En l'estudi dels articles de premsa seleccionats es mostraran una sèrie de qüestions de l'estudi del marc interpretatiu o *frame*, que hem esmentat en els sis punts anteriors. Un dels acadèmics que han treballat bastant aquesta metodologia d'anàlisi dels marcs interpretatius en relació amb la conflictivitat identitària és Baldwin Van Gorp (2005 i 2007). Van Gorp, en un dels seus treballs d'aplicació de l'anàlisi de marcs d'interpretació, presenta una esquematització dels mecanismes de marc i un model de matriu de treball. La seva aproximació a la *frame analysis* es du a terme a partir de mecanismes de marc (*frame devices*), a partir dels quals realitza el procés d'emmarcament fonamentat a partir d'ele-

249 Castelló, Enric: *Identidades mediáticas: Introducción a las teorías, métodos y casos.* Barcelona, Editorial UOC, 2008, p. 193.

ments del text com metàfores, lèxic utilitzat, imatges, actors, fonts i arguments del text (Van Gorp, 2007: 64).[250]

Aquest model d'anàlisi proposat per aquest autor s'ha aplicat en la present recerca. En l'estudi de marcs interpretatius de la nostra mostra d'anàlisi també es va adoptar com a referent l'estudi elaborat per Van Gorp el 2005[251] de les persones que demanen asil a Bèlgica a través de la cobertura dels diaris belgues. En aquest estudi Van Gorp defineix els *frames* més rellevants, partint d'una matriu de marcs que tenia en compte diverses variables, és a dir, fent una esquematització d'aquesta matriu i dels mecanismes de marc (*frame devices*). Aquesta «matriu de marcs» feia visibles els diversos *frames* del text i tenia en compte els diversos dispositius de marc o *frame devices* detectades: metàfores, figures retòriques, lèxic, dimensió del marc o *frame dimension* (simbòlic o pragmàtic); imatges, actors o marc valoratiu (negatiu o positiu). Aquesta construcció de la matriu no és únicament un instrument metodològic, sinó un resultat qualitatiu en si mateix (Castelló, 2012).[252] Per completar l'estudi del marc interpretatiu es va seguir el model d'anàlisi de Robert Entman (1993)[253] a partir de les quatre variables de definició de marc. Entman planteja que un marc interpretatiu ha de respondre a quatre variables: *definició del problema, interpretació causal, avaluació moral i recomanació o solució al tema.* Els quatre raonaments actuen com a dispositius de raonament (*reasoning devices*) que ajuden a delimitar els marcs interpretatius.

La metodologia emprada en la selecció de la mostra d'articles es concreta en un mostreig no probabilístic de propòsit (Riffe, Lacy i Fico, 2005: 100).[254] Per tant, el mostreig dels casos seleccionats per a l'estudi de l'anàlisi qualitativa és un mostreig intencionat, a partir dels episodis més representatius de cadascun dels casos d'anàlisi segons les variables: temes de fricció, conflictes religiosos, festes i tradicions religioses de l'any 2012. La selecció de la mostra ha de posar de manifest la pluralitat dels continguts, a partir d'uns quants casos seleccionats

250 Van Gorp, Baldwin: «The constructionist approach to Framing: Bridging Culture Back In». *Journal of Communication*, núm. 51 (1), 2007, p. 64.

251 Van Gorp, Baldwin: «Where is the frame? Victims and intruders in the Belgian press coverage of the asylum issue». *European Journal of Communication*, vol. 20, núm. 4, 2005, p. 484-507.

252 Castelló, Enric. «Legajos de la memoria y bienes sacros. Cuando el patrimonio se convierte en objeto simbólico de un conflicto identitario». Dins: Castelló, E. (ed.): *La mediatización del conflicto político. Discursos y narrativas en el contexto español*. Barcelona, Laertes, 2012, p. 146.

253 Entman, R. M.: «Framing: Towards clarification of a fractured paradigma». *Journal of Communication*, 43 (4), 1993, p. 51-58.

254 Riffe, D.; Lacy, S.; Fico, F.: *Analyzing media messages. Using quantitative content analysis in research*, Mahwah i Londres, Lawrence Erlbaum Associates, 2005, p. 100.

i de la proporcionalitat de les tres variables classificatòries abans esmentades de tot l'univers d'estudi.

La tipologia de selecció emprada en la mostra és no probabilística de propòsit, és a dir, una selecció en la qual es decideixen les característiques de la mostra a través de consideracions pràctiques, no per línies teòriques. La rellevància consisteix a definir els tipus de casos o unitats de notícies que s'ajustin a les variables en què s'ha establert la classificació de les dades. La selecció de casos d'anàlisi és força proporcional al percentatge de cada una de les variables: temes de fricció, conflictes religiosos, festes i tradicions religioses. El resultat de la selecció prèvia a l'anàlisi qualitativa del *framing* ha d'oferir una representativitat, una base exploratòria suficient per extreure'n conclusions. El mateix mètode de mostreig no probabilístic de propòsit ha estat emprat per la selecció dels diaris més representatius de l'Estat espanyol en l'àmbit estatal i autonòmic. La mostra en premsa de l'anàlisi dels casos periodístics per a aquest estudi són els diaris amb més cobertura i influència de l'Estat espanyol i Catalunya, que es divideixen en dues categories. En primer lloc, la premsa editada a Barcelona: *La Vanguardia*, *El Periódico de Catalunya*, *El Punt Avui* i l'*Ara*; en segon lloc, la premsa editada a Madrid: *ABC*, *La Razón*, *El País* i *El Mundo*, per una qüestió de línia editorial i territorial, entre les dues ciutats: Madrid i Barcelona.

Des d'un punt de vista més quantitatiu, es van recollir tots els articles de cadascun dels casos publicats als diaris abans esmentats i es va considerar la data de l'esdeveniment com el dia «D». A partir d'aquí es va fer una prospecció a tots els rotatius que comprenien el període dels fets a partir dels dies posteriors i alguns anteriors al denominat dia «D». Per a la recerca dels episodis de cada cas, es va consultar una hemeroteca especialitzada en publicacions, bases de dades de continguts periodístics i hemeroteques en línia. El mètode utilitzat combina alguns elements quantitatius i qualitatius. Els quatre casos d'estudi aborden aspectes controvertits del fet religiós en el context internacional i estatal: el cas Vatileaks (Església catòlica), la festa del ramadà 2012 a Catalunya (islam), la publicació de caricatures de Mahoma (islam) i l'atemptat a una escola jueva (judaisme).

3.3 Aspectes quantitatius

La mostra d'estudi per a aquesta tesi doctoral està formada per vuit dels principals diaris d'àmbit estatal i autonòmic. D'una banda, els diaris estudiats s'editen a Barcelona: *La Vanguardia*, *El Periódico de Catalunya*, *El Punt Avui* i el diari *Ara*. D'altra banda, els diaris també estudiats s'editen a Madrid: *ABC*, *La Razón*, *El País* i *El Mundo*. El període d'estudi comprèn un buidatge de notícies religio-

ses entre gener i desembre del 2012, tot i que en aquest període s'han seleccionat quatre casos representatius i amb més ressò mediàtic, a partir d'una selecció no probabilística per fer-ne una anàlisi qualitativa-interpretativa més acotada fonamentada amb la *frame analysis* i l'enfocament del tema en cada mitjà.

El nombre d'articles recopilats en la categoria premsa editada a Madrid és de 1.405, i en la categoria premsa editada a Barcelona, la quantitat d'articles reunits és de 1.106. En total, el nombre d'articles recollits és de 2.511 articles propis del gènere informatiu i interpretatiu i del gènere d'opinió corresponent al període d'estudi analitzat de l'any 2012. En aquest període d'estudi s'han separat tots els articles que corresponen al gènere interpretatiu: entrevista, reportatge, els quals s'han inserit en la categoria d'articles especials. D'aquests articles especials s'han recopilat un total de 99 articles en la premsa editada a Madrid i 78 articles en premsa editada a Barcelona, que sumen un total de 177 articles entre entrevistes, reportatges i cròniques especials. En l'apartat «Annexos»[255] d'aquesta tesi doctoral s'aporten les dades relatives als gèneres periodístics de tot l'univers d'estudi que comprèn el període de l'any 2012. Des del punt de vista quantitatiu, s'obté informació sobre la presència dels gèneres periodístics (informatius, interpretatius i opinió) en el fet religiós més utilitzats, en la mostra dels vuit diaris seleccionats. Aquestes dades aporten una interessant informació relativa a la quantitat, però també a la periodització del cas. En el present estudi s'han categoritzat els articles de la mostra a partir de la classificació formal entre informació, opinió i, també, gènere interpretatiu.

En aquesta introducció, a més, s'indica que en la metodologia tant d'una anàlisi quantitativa de les informacions, com de la tasca de codificació i l'ús d'una anàlisi qualitativa fonamentada amb l'anàlisi del *framing*, es comprèn allò que està relacionat amb la determinació de la mostra i la quantificació. Aquests factors determinen el nombre de publicacions que s'analitzen i el període concret d'estudi, a banda de l'ús del criteri que s'utilitzarà, si és exhaustiu o implica l'ús d'un mostreig. Per delimitar tot l'univers d'estudi i tenint en compte que l'anàlisi dels continguts religiosos de la premsa de les dues categories és extensa, es farà una selecció de la mostra i dels casos que cal investigar.

Encara que els rotatius de la categoria editada a Madrid formen part de l'edició de Catalunya, la majoria de continguts i el seu editorial es publiquen a tot l'Estat. Tot i això, la mostra de diaris estudiats reflecteix dos àmbits territorials divergents des del punt de vista més informatiu, una distinció que es construeix a partir de la dinàmica centre-perifèria, concretament en la relació Catalunya-Espanya. Aquesta distinció s'ha formulat en dues categories: la premsa editada a Barcelona i la premsa editada a Madrid. La distinció parteix

255 Vegeu en els annexos, l'apartat V.

d'una hipòtesi inicial basada en si el factor regional incideix en el tractament informatiu i, per tant, pretén aportar dades addicionals en l'estudi, per exemple la divergència de tractament del fet religiós entre dues regions en l'Estat espanyol. Com s'ha mencionat anteriorment, aquesta tesi doctoral es basa en el marc teòric de la racionalitat comunicativa de Habermas. Per tant, amb aquesta mostra de la variabilitat d'opinions i posicions en les diverses publicacions, s'oferirà la informació idònia per descobrir quins discursos s'acosten més a aquesta raó comunicativa.

3.3.1 Categorització per gèneres periodístics

3.3.1.1 Cas Vatileaks. Premsa editada a Barcelona

El Periódico de Catalunya Total: 24 articles		
Presència a la portada	Sí	
Gèneres informatius:	Notícia	12
Gèneres interpretatius:	Crònica	5
	Article perfil biogràfic	1
Gènere d'opinió:	Article d'opinió	4

La Vanguardia Total: 17 articles		
Presència a la portada	No	
Gèneres informatius:	Notícia	5
	Breu	3
Gèneres interpretatius:	Crónica	9
	Entrevista	1

El Punt Avui Total: 16 articles		
Presència a la portada	Sí	
Gèneres informatius:	Notícia	8
	Breu	1
Gèneres interpretatius:	Crónica	5
	News analysis/informe (article d'anàlisi)	1

Ara Total: 8 articles		
Presència a la portada	No	
Gèneres informatius:	Notícia	1
	Breu	3
Gèneres interpretatius:	Crónica	4

3.3.1.2. Cas Vatileaks. Premsa editada a Madrid

ABC Total: 29 articles		
Presència a la portada	No	
Gèneres informatius:	Notícia	13
	Breu	1
Gèneres interpretatius:	Crónica	11
	Reportatge	1
	Article perfil	1
	Inforgafía	1
	Article d'opinió	1

La Razón Total: 22 articles		
Presència a la portada	Sí	
Gèneres informatius:	Notícia	9
	Breu	1
Gèneres interpretatius:	Crónica	8
	News analysis o informe	1
	Entrevista	2

El País Total: 36 articles		
Presència a la portada	Sí	
Gèneres informatius:	Notícia	2
Gèneres interpretatius:	Crónica	23
	Reportatge	1
	Article perfil	1
	Inforgafía	2
Géneres d'opinió:	Article d'opinió	1

El Mundo Total: 27 articles		
Presència a la portada	sí	
Gèneresinformatius:	Notícia	8
Gèneres interpretatius:	Crónica	8
	News analysis o informe	2
	Entrevista	3
Géneres d'opinió:	Article d'opinió	4

En relació amb el cas Vatileaks 2012, en la categoria premsa de Barcelona es van publicar 65 articles en conjunt. S'observa en les taules dels gèneres periodístics que els gèneres més emprats van ser els informatius i els interpretatius. Els gèneres d'opinió van ser els menys utilitzats, excepte en el cas d'*El Periódico de Catalunya*, que hi va dedicar quatre articles d'opinió. La resta de rotatius en aquesta categoria van oferir més rellevància a gèneres interpretatius com l'entrevista, sobretot en l'ús de cròniques i articles d'anàlisi. Els que van emprar més aquests gèneres van ser *La Vanguardia*, *El Punt Avui* o el diari *Ara.* El gènere informatiu en el format notícia va ser un dels més emprats perquè aportava un sentit de notícia i de novetat. I, per tant, enquadrava més la informació en els «fets» que no pas en la «interpretació». Especialment, *El Periódico de Catalunya* i el diari *El Punt Avui* són els que més utilitzen el format notícia apostant pels fets. Els altres diaris, com *La Vanguardia* o l'*Ara*, són els que van utilitzar més el format crònica i, per tant, van emmarcar més la informació en la «interpretació» i l'anàlisi.

La categoria premsa editada a Madrid va publicar un nombre superior d'articles en relació amb la categoria anterior. Els diaris de la premsa editada a Madrid van publicar un total de 114 articles sobre el cas Vatileaks. El volum

elevat d'articles publicats en aquesta categoria correspon a un qüestió d'estructura interna dels diaris i també perquè disposa de més mitjans; aquesta variable també es comprova en el fet que la gran majoria d'informacions del cas estan escrites pels corresponsals del corresponent diari. Algunes de les informacions de la categoria editada a Barcelona provenien d'agències o bé s'havien reelaborat en la mateixa redacció sense especificar d'on procedia la informació. Aquest recurs va ser molt emprat pel diari *El Punt Avui*, la resta de diaris van publicar articles en format crònica elaborats pel seu corresponsal.

En general, els gèneres dels diaris de la premsa editada a Madrid més emprats van ser els informatius i els interpretatius. Tanmateix, aquesta categoria va utilitzar més el gènere d'opinió, com en el cas dels diaris *El País* i *El Mundo*, que entre els dos van dedicar 5 articles d'opinió. Entre els gèneres interpretatius més emprats hi havia la crònica, l'entrevista i els articles d'anàlisi o informe, reportatges i també la presència d'infografia i, per tant, amb més presència gràfica de la informació. Les dades de les taules de la premsa editada a Madrid mostren un nombre elevat pel que fa a la variable notícia i crònica, la qual cosa significa emmarcar la informació dintre de «fets» i aportar-hi més objectivitat. Per exemple, el diari *ABC* i *La Razón* van publicar un nombre més elevat de notícies, concretament 13 articles en format notícia al diari *ABC* i 9 articles al diari *La Razón.* Aquests dos rotatius van dedicar un nombre inferior al format crònica, però van publicar alguns altres formats com entrevistes i articles més d'anàlisi per ampliar la informació i contextualitzar-la. El diari que va dedicar més volum a la crònica va ser el diari *El País*, que en va publicar 23 articles en aquest format i només 2 articles en format notícia. Aquesta variable indica que el rotatiu va emmarcar més informació des d'una perspectiva interpretativa que no des d'una perspectiva dels fets o més impersonal, més propi de la notícia. En conjunt, en les dues categories de premsa, de Barcelona i Madrid, s'observa que van oferir una rellevància important al tema del Vatileaks en incloure'l en les portades.

3.3.2.1 Cas ramadà. Premsa editada a Barcelona

		Notícia	Destacat o espedaçament:		Crònica	Reportatge
El Periódico de Catalunya Total: 4 articles Presència a la portada: sí	Gèneres informatius:	1		Gèneres interpretatius:	2	1
El Punt Avui Total: 1 article Presència a la portada: no		1				
Ara Total: 1 article Presència a la portada: no					1[256]	
La Vanguardia Total: 5 articles Presència a la portada: no		1[257]	1		2	1

3.3.2.2 Cas ramadà. Premsa editada a Madrid

		Notícia	Breu		Crònica
ABC Total: 1 article Presència a la portada: no	Gèneres informatius:		1	Gèneres interpretatius:	
La Razón Total: 3 articles Presència a la portada: no		1	1		1[258]
El País Total: 1 article Presència a la portada: no		1[259]			
El Mundo Total: 2 articles Presència a la portada: no		1			1

256 El diari *Ara* a més d'una crònica hi va dedicar una imatge a doble pàgina dins de la secció «Mirades», on es mostra de manera gràfica un fet rellevant del dia 21/07/12.

257 Dos dels articles d'aquest cas estaven publicats a l'edició digital a *La Vanguardia.com* publicats el 20/07/12.

258 El diari *La Razón* va publicar una crònica a doble pàgina del conflicte sirià i també mostra una «noticia gráfica» a la secció «Punto de Mira», publicats el 20/08/12.

259 El diari *El País* va publicar una notícia sobre la festa final del ramadà emmarcada en la crisi del conflicte sirià, publicada el 20/08/12.

Respecte al cas ramadà 2012, el nombre d'articles dels diaris de Barcelona és d'11 en total, sobretot en destaquen els gèneres informatius, en el format notícia i breu, però també algun text de suport o especejament en la informació. L'altre gènere més utilitzat és l'interpretatiu, amb la presència del format crònica i algun reportatge amb la voluntat d'ampliar la informació i contextualitzar-la. En general, els quatre diaris de la categoria premsa de Barcelona van emmarcar la informació en «fets» i molt poc en el marc «interpretació», tan sols destaquen dos reportatges a *El Periódico de Catalunya* i a *La Vanguardia.* La cobertura informativa del cas en la categoria premsa de Barcelona és molt reduïda. El nombre d'articles publicats, 11, denota que aquests mitjans van oferir una rellevància molt reduïda al tema. A això s'hi ha d'afegir l'escassa presència del tema a la portada i la seva absència en alguns diaris com *La Vanguardia*, l'*Ara* i *El Punt Avui*, que ofereixen en conjunt menys notorietat al tema des d'un punt de vista quantitatiu. L'únic mitjà que va publicar el tema a la portada va ser *El Periódico de Catalunya.*

Des d'un punt de vista quantitatiu, la categoria premsa de Madrid va dedicar el nombre més petit d'articles del cas del ramadà del 2012, un total de 7 articles publicats. El gènere més predominant és l'informatiu amb cinc articles publicats en format notícia que es troben en tots els diaris. Tan sols *La Razón* i el diari *El Mundo* van publicar articles en format crònica, concretament dos entre els dos diaris. El nombre de gèneres a la taula de premsa de Madrid denota que va potenciar els «fets» en lloc de la interpretació. Per tant, va oferir més presència del relat informatiu i de l'element de notícia en els seus articles. En conjunt, els gèneres que tenen elements valoratius i interpretatius i de context són molt escassos. Els rotatius de la premsa editada a Madrid no van dedicar cap espai a la portada, això denota l'escassa notorietat que aquests diaris van oferir al tema.

3.3.3.1 Publicació de caricatures de Mahoma al setmanari *Charlie Hebdo*. Premsa de Barcelona

El Periódico de Catalunya Total: 9 articles		
Presència a la portada	No	
Gèneres informatius:	Notícia	1
	Breu	1
Gèneres interpretatius:	Crónica	4
	Reportatge	1
Géneres d'opinió:	Columna	1
	Article d'opinió	1

La Vanguardia Total: 16 articles		
Presència a la portada	Sí	
Gèneres informatius:	Notícia	4
	Destacat o espedaçament	4[260]
Gèneres interpretatius:	Crónica	4
Gèneres d'opinió	Columna	2
	Article d'opinió de fons	1
	Article d'opinió	1

260 El diari *La Vanguardia* va dedicar a quatre informacions un especejament o text de suport: primer, a la publicació de caricatures de Mahoma en una revista satírica alemanya, *Titanic* (21/09/12); segon, unes declaracions de Le Pen contra el vel islàmic i la quipà (22/09/12); tercer, protestes al Pakistan arran de les caricatures (22/09/12), i quart, un destacat sobre les amenaces d'un ministre paquistanès contra l'autor del vídeo contra el profeta (23/09/12).

El Punt Avui Total: 5 articles		
Presència a la portada	No	
Gèneres informatius:	Notícia	1
	Especejament o punt de suport	3[261]
Gèneres interpretatius:	Crónica	3
Géneres d'opinió:	Article d'opinió	1

Ara Total: 6 articles		
Presència a la portada	No	
Gèneres informatius:	Notícia	1
Gèneres interpretatius:	Crónica	1
	Reportatge	1
Géneres d'opinió:	Article d'opinió	1
	Bitllet[262]	1
	Breu Editorial	1

261 El diari *El Punt Avui* va publicar tres especejaments o despieces en tres cròniques diferents del cas caricatures de Mahoma; primer un destacat que «instava a matar "nord-americans"» (20/09/12); un segon que instava a matar francesos en països àrabs (21/09/12), i un tercer destacat que recollia declaracions de Marine Le Pen contra els símbols religiosos (22/09/12).

262 En l'argot periodístic designa un tipus de gènere d'opinió que es caracteritza per ser més breu que l'habitual article d'opinió.

3.3.3.2 Publicació de caricatures de Mahoma al setmanari *Charlie Hebdo*. Premsa editada a Madrid

ABC Total: 13 articles		
Presència a la portada	No	
Gèneres informatius:	Notícia	7
	Breu	1[263]
Gèneres interpretatius:	Crónica	2
	Reportatge	1
Géneres d'opinió:	Article d'opinió	2

La Razón Total: 17 articles		
Presència a la portada	No	
Gèneres informatius:	Notícia	4
Gèneres interpretatius:	Crónica	2
	Entrevista	1
	Infografía	2
Gèneres d'opinió:	Article d'opinió	3[264]
	Columna	1
	Acudit	1

El País Total: 14 articles		
Presència a la portada	Sí	
Gèneres informatius:	Notícia	3
	Breu	1
Géneres interpretatius	Crónica	3
	Reportatge	1
	Entrevista	1
Géneres d'opinió	Article d'opinió	3

263 Aquest breu es troba publicat a la secció «Enfoque» amb dues imatges, publicat el 20/09/12 al diari *ABC*.

264 Molts dels articles d'opinió de *La Razón* apareixen publicats a la secció «Punto de Mira» i posen èmfasi en les protestes al Pakistan. *La Razón* va publicar molts gràfics sobre el tema i va mostrar-ne molta informació visual.

El Mundo Total: 14 articles		
Presència a la portada	Sí	
Gèneres informatius:	Notícia	6
Gèneres interpretatius:	Crónica	3
	Entrevista	1
Gèneres d'opinió:	Article d'opinió	3
	Acudit	1

Respecte a la publicació de caricatures de Mahoma al setmanari *Charlie Hebdo* a la premsa de Barcelona, es van difondre un total de 36 articles. A la taula s'observa un volum de múltiples articles en els gèneres interpretatius i d'opinió. En relació amb el nombre de gèneres més utilitzat, en aquest cas destaquen els gèneres informatius amb un total de 15 articles i també el nombre d'articles en els gèneres interpretatius, amb un total de 14 articles. En els gèneres informatius sobresurt la presència del format notícia i del format *despiece o* especejament[265] o punt de suport en la informació. Aquests formats es troben d'una banda, al diari *La Vanguardia*, que va publicar 4 notícies i 4 «especejaments o destacats». D'altra banda, el diari *El Punt Avui* també va emprar aquest format respecte del cas amb la publicació d'una notícia i 3 «destacats». Els dos rotatius que van publicar més cròniques en el gènere interpretatiu van ser *El Punt Avui*, amb 3 cròniques, i *El Periódico de Catalunya*, que en va publicar 4.

Una altra dada interessant és el nombre d'articles en la variable gèneres d'opinió, que representa un indicador respecte del nombre elevat d'articles amb càrrega valorativa. La presència d'aquests articles en tots els diaris denota la voluntat dels rotatius de la valoració dels fets i d'una explicació més subjectiva del que significa la informació. *La Vanguardia* va publicar diversos articles en aquest gènere: 2 columnes d'opinió, 1 article d'opinió de fons i 1 article d'opinió. El diari *Ara* va publicar 1 article d'opinió, 1 article en format bitllet[266] i 1 breu editorial. Aquests són els rotatius que van publicar més articles en aquest gènere. A *El Periódico de Catalunya*, hi trobem 1 article d'opinió i 1 columna d'opinió i, en el diari *El Punt-Avui*, hi trobem tan sols 1 article d'opinió. El diari *La Vanguardia* va ser l'únic que va oferir seguiment a la seva portada del cas, la resta de rotatius no van dedicar cap espai a la portada.

265 En l'argot periodístic es tracta d'una peça informativa complementària inserida en una informació.

266 En l'argot periodístic designa un tipus de gènere d'opinió que es caracteritza per ser més breu que l'habitual article d'opinió.

La categoria premsa de Madrid va publicar més articles dels gèneres interpretatius en conjunt, però també un volum destacat d'articles dels gèneres informatius, especialment en format notícia. Els dos rotatius que més van publicar aquest format van ser el diari *ABC* amb 7 notícies i *El Mundo* amb un total de 6 notícies. *La Razón* va publicar un total de 4 notícies i *El País* 3 notícies i, també, 1 article breu. Els dos diaris van publicar el mateix nombre d'articles del gènere interpretatiu, un total de 5. Pel que fa als gèneres interpretatius, *La Razón* va publicar més diversitat de formats, concretament 2 cròniques, 1 entrevista i 2 infografies.[267] D'una banda, *El País* només va publicar 3 cròniques i 1 reportatge, d'aquesta manera potencià el vessant més analític i explicatiu de la informació.

D'altra banda, el diari *ABC* també va incloure 1 article en format reportatge per ampliar la informació. La resta de diaris en aquesta categoria van utilitzar el format entrevista i especialment el format crònica, el qual transmetia un enfocament més valoratiu i interpretatiu en el conjunt de la informació, més enllà d'una informació basada en dades. *La Razón* va ser el mitjà que més va enquadrar la informació dins un punt de vista més gràfic amb la publicació de dues infografies, en què la informació s'interpreta de manera més visual.

La categoria premsa de Madrid va publicar un volum important d'articles del gènere d'opinió. En aquest gènere es van publicar els formats més tradicionals com els articles d'opinió i els articles en format columna. *El País* va publicar 3 articles d'opinió i el diari *ABC* va publicar 2 articles d'opinió i destacà el format més tradicional en el gènere d'opinió. El diari que més volum d'articles en el gènere d'opinió va publicar és *La Razón* amb 5 articles, seguit d'*El Mundo* amb 4 articles. S'ha de subratllar que el diari *La Razón* va publicar molts dels seus articles d'opinió en unes pàgines que destaquen de manera gràfica el més important de la jornada. També el diari *ABC* en va publicar un breu[268] situat en unes quantes pàgines que destaquen el més rellevant de la jornada amb imatges. La variable de la situació de la informació del tema a la portada és la dada que corrobora el seguiment i la importància que es va oferir al cas de la publicació de les caricatures de Mahoma. La presència del tema a les portades de la categoria premsa de Madrid no és continua i s'observa que *La Razón* i l'*ABC* no van dedicar cap espai a la qüestió, però *El País* i *El Mundo* van dedicar espais de la seva portada respecte del cas de les caricatures. Per tant, aquests dos rotatius van atorgar una importància més rellevant al tema.

267 La infografia és un gènere interpretatiu en el qual la informació s'ofereix i s'interpreta de manera visual, amb elaboracions gràfiques que denoten un estil lliure.

268 Breu: En els gèneres informatius és la notícia més sintètica. Consta d'un o dos paràgrafs que es redueixen al *lead* i a vegades no tenen ni títol propi.

3.3.4.1 Atemptat a una escola jueva deTolosa. Premsa editada a Barcelona

El Periódico de Catalunya Total: 11 articles		
Presència a la portada	Sí	
Gèneres informatius:	Notícia	2
	Breus	2
Gèneres interpretatius:	Crónica	4
	Reportatge	1
	Infografía	1

La Vanguardia Total: 26 articles		
Presència a la portada	Sí	
Gèneres informatius:	Notícia	7
Gèneres interpretatius:	Crónica	9
	Reportatge	2
	Entrevista	2
Gèneres d'opinió:	Article d'opinió	3
	Editorial	1
	Columna	2

El Punt Avui Total: 22 articles		
Presència a la portada	Sí	
Gèneres informatius:	Notícia	9
Gèneres interpretatius:	Crónica	6
	Infografía	1
	News Analysis	2
Gèneres d'opinió:	Article d'opinió	1
	Columna	2
	Acudit	1

Ara Total: 27 articles		
Presència a la portada:	Sí	
Gèneres informatius:	Notícia	7
Gèneres interpretatius:	Crónica	5
	Entrevista	2
	Infografía	2
	News analysis o informe	1
Géneres d'opinió	Articles d'opinió	5
	Editorial	1
	Bitllet	4[269]

3.3.4.2 Atemptat a una escola jueva de Tolosa. Premsa editada a Madrid

ABC Total: 43 articles		
Presència a la portada	Sí	
Gèneres informatius:	Notícia	11
	Breu	2
Gèneres interpretatius:	Crónica	6
	Entrevista	2
	Infografía	1
	Reportatge	2
	Article de documentació	1
Gèneres d'opinió:	Article d'opinió	5
	Editorial	3
	Columna	7

269 En l'argot periodístic designa un tipus de gènere d'opinió que es caracteritza per ser més breu que l'habitual article d'opinió.

La Razón Total: 64 articles		
Presència a la portada	Sí	
Gèneres informatius:	Notícia	15
	Notícia gràfica	2
Gèneres interpretatius:	Crónica	12
	Entrevista	8
	Infografía	10
	Reportatge	1
	News Analysis	1
Gèneres d'opinió:	Article d'opinió	5
	Editorial	3
	Columna	1

El País Total: 37 articles		
Presència a la portada	Sí	
Gèneres informatius:	Notícia	5
	Breu	1
Gèneres interpretatius:	Crónica	7
	Article perfil	1
	Infografía	3
	Reportatge	6
	Article de documentació	1
Gèneres d'opinió:	Article d'opinió	5
	Editorial	1

El Mundo Total: 41 articles		
Presència a la portada	sí	
Gèneres informatius:	Notícia	6
	Breu	3
Gèneres interpretatius:	Crónica	10
	Entrevista	1
	Infografía	1
	Reportatge	3
	News analysis	1
	Perfil biogràfic	1
Gèneres d'opinió:	Article d'opinió	5
	Editorial	3
	Columna	4

El cas de l'atemptat a l'escola jueva va tenir un seguiment exhaustiu i, per tant, el conjunt de diaris en va publicar un volum més elevat d'articles en relació amb els anteriors casos de la mostra. La quantitat més elevada es va situar, sobretot, en els gèneres interpretatius. Per la seva banda, els gèneres informatius també contenien una quantitat elevada d'articles, en especial en el format notícia i breu. La gran majoria de les publicacions proporcionaven articles dintre els gèneres d'opinió, però un nombre diferent en relació amb el format. La categoria premsa de Barcelona va difondre un total de 86 articles en el cas de l'atemptat de l'escola jueva. L'únic rotatiu que no en va publicar cap article d'opinió va ser *El Periódico de Catalunya*, aquest va emmarcar més la informació des d'un punt de vista interpretatiu i informatiu. Aquest diari va ser el que menys articles en va publicar, un total d'11. Respecte dels gèneres informatius hi trobem 4 articles, i en els gèneres interpretatius 6 articles, 4 cròniques, 1 reportatge i 1 infografia. *El Periódico* va ser el que hi va dedicar menys articles informatius: amb 2 notícies i 2 breus. Pel que fa a *La Vanguardia*, el diari *Ara* i *El Punt Avui* són els rotatius que més diversitat i quantitat de gèneres interpretatius i d'opinió en van publicar. El diari *Ara*, dins d'aquesta categoria de premsa de Barcelona, en va publicar el nombre més gran d'articles amb un total de 27. D'aquesta publicació s'ha de destacar la variació de gèneres interpretatius: 5 cròniques, 2 entrevistes, 2 infografies i 1 *news analysis* o informe. *La Vanguardia* va ser el que més articles en format crònica en va publicar amb un total de 9 cròniques, 2 reportatges i 2 entrevistes. Per la seva banda, *El Punt Avui* va publicar-ne 6 cròniques, 1 infografia

i 2 articles *news analysis* o informes. Per tant, en va publicar un nombre d'articles semblant amb proporció al diari *Ara*. Tant l'*Ara* com *El Punt Avui* van dedicar més articles de tipus analític respecte al tema, d'aquesta manera van enquadrar la informació des d'un vessant d'anàlisi i informatiu, incloent més articles en format notícia: 7 notícies l'*Ara* i 9 *El Punt Avui*, així com articles d'anàlisi. Tot i així, en els gèneres interpretatius, els dos rotatius que més articles en format crònica van publicar van ser *El Punt Avui* amb 6 i 5 articles l'*Ara*, pel que fa als gèneres interpretatius.

La presència del tema a la portada va ser constant en tots els rotatius, totes les publicacions van oferir un espai a la portada del tema. Això significa que tots els mitjans d'aquesta categoria van oferir un seguiment constant a la temàtica i d'una manera més o menys proporcional van aportar rellevància al tema.

En relació amb els gèneres d'opinió, tots els diaris de la categoria premsa de Barcelona van dedicar un volum d'articles als gèneres d'opinió. Els dos diaris que més articles van dedicar al gènere van ser l'*Ara* amb 10 i *La Vanguardia* amb 6. *El Punt Avui* hi va dedicar articles d'opinió, un dels quals era 1 acudit en format gràfic. Aquests 3 rotatius són els que van enquadrar més la informació des d'un punt de vista valoratiu i aportaren subjectivitat. *La Vanguardia* i l'*Ara* van ser els que van donar més rellevància oferint una editorial a la qüestió, en aquest cas oferien l'anàlisi del diari. La resta d'articles són els convencionals: articles d'opinió i columna més d'autor. L'*Ara* va utilitzar un format més petit i menys convencional com el bitllet[270]. *El Periódico de Catalunya*, que tenia menys articles respecte del conjunt dels diaris, no va publicar cap article en els gèneres d'opinió respecte a l'atemptat a l'escola jueva, de manera que va atorgar menys valoració i subjectivitat al tema.

La categoria premsa de Madrid va publicar-ne, en conjunt, més articles que la premsa de Barcelona. En concret, el doble d'articles que l'anterior categoria analitzada, un total de 185 articles. Els diversos diaris van publicar un nombre més elevat d'articles en cadascun dels gèneres periodístics. Els més emprats van ser els gèneres interpretatius en tots els quatre diaris de premsa editada a Madrid, tot i que presentaven algunes diferències entre si quant al nombre d'articles. Per la seva banda, els gèneres informatius amb el format notícia o breu també tenien una presència destacada, ja que presentaven un nombre elevat d'articles en aquest gènere. En concret, 45 articles del gènere informatiu en tots els diaris.

270 En l'argot periodístic designa un tipus de gènere d'opinió que es caracteritza per ser més breu que l'habitual article d'opinió.

El diari *ABC* va proporcionar-ne 11 notícies i 2 articles breus;[271] *La Razón* 15 notícies i 2 notícies gràfiques; *El País* 5 notícies i 1 breu i, per acabar, *El Mundo* amb 6 notícies i 3 articles breus. En proporció s'observa que les notícies ocupaven una quarta part del total d'articles que van publicar els diaris.

Respecte dels gèneres interpretatius, el format més utilitzat va ser la crònica, juntament amb el reportatge, l'entrevista i el *news analysis*. S'ha de mencionar que un dels articles més emprats és la infografia, la qual transmet la informació de manera visual. La seva presència indica que els quatre diaris d'aquesta categoria van atribuir als elements visuals una rellevància força important, ja que en el conjunt dels diaris hi havia 15 infografies publicades del cas en total.

Després de llegir les taules anteriors s'observa com en els gèneres interpretatius, el format més emprat és la crònica des d'un punt de vista quantitatiu: *La Razón*, 12 cròniques, seguida d'*El Mundo* amb 10, *El País* amb 7 i l'*ABC* amb 6, gairebé una quarta part del total.

En cadascun dels rotatius existeixen diferències significatives respecte de l'ús dels formats pel que fa als gèneres interpretatius. Per exemple, el diari *ABC* va utilitzar més l'entrevista i el reportatge. En canvi, l'ús del format infografia[272] va ser molt escàs amb només 1 article. Un altre format que també va utilitzar va ser el de «documentació» amb 1 article, un text complementari d'altres textos en què es presentava informació d'antecedents i de dades relacionades. *La Razón*, per la seva banda, va emprar més articles en format entrevista amb un total de 8, només 1 reportatge, 1 *news analysis* i 10 articles d'infografia, això significa que va enquadrar la informació des d'un vessant més visual. Tot i que aquest mitjà va publicar més cròniques i notícies, va presentar la informació de manera molt gràfica, la qual cosa determinà un enfocament molt visual de la informació en global. *El País* va oferir més importància al format reportatge amb 6 articles; pel que fa a la resta d'articles eren 7 cròniques, 3 infografies, 1 article de documentació i 1 article de perfil. Per tant, va enquadrar el conjunt de la informació des del vessant dels «fets», del context i la descripció. A més, la presència d'un article de documentació subratllava més l'esforç per enfocar la informació des d'un punt de vista més descriptiu. El diari *El Mundo* i *La Razón* van ser dos dels diaris que van oferir més rellevància al format crònica, en publicar-ne 22 cròniques entre els dos.

Aquesta dada és un indicador de la rellevància concedida per aquests dos diaris a un enfocament del relat més interpretatiu, diferent de la interpretació dels reportatges; es tracta d'una interpretació més valorativa o subjectiva

271 Breu: En els gèneres informatius és la notícia més sintètica. Consta d'un o dos paràgrafs que es redueixen al *lead* i a vegades no tenen ni títol propi.

272 La infografia és un gènere interpretatiu en el qual la informació s'ofereix i s'interpreta de manera visual, a través d'elaboracions gràfiques que denoten un estil lliure.

amb més presència del narrador. Un enfocament diferent respecte del diari *El País*, que va publicar 6 reportatges i 1 article de documentació, que situava la informació des d'un punt de vista interpretatiu, però fonamentat amb la lògica de l'anàlisi, les dades i els antecedents i, per tant, amb menys elements valoratius que s'acosten més a la impersonalitat del relat. En aquest rotatiu s'apreciava un esforç per enquadrar la informació en els «fets» més que en elements valoratius.

Tots els diaris d'aquesta categoria van publicar articles en els gèneres d'opinió i oferiren rellevància a la valoració del cas. El diari que més quantitat d'articles va publicar va ser el diari *ABC* amb 15, seguit pel diari *El Mundo*, que en va publicar 12 articles, *La Razón* amb 9 i, per acabar, el diari *El País*, que és el que menys en va publicar, amb només 6 articles. Tots els diaris van emprar el mateix format: articles d'opinió, columna i editorial, però amb una proporció diferent. Des del punt de vista quantitatiu la categoria premsa de Madrid va ser la que més articles va publicar amb un total de 42, mentre que la categoria premsa de Barcelona en va publicar menys, 26 articles en total. Aquestes dades determinen que en conjunt la categoria premsa de Madrid va fer recaure més el pes de la informació en els gèneres d'opinió i d'interpretació, sobretot en articles d'opinió i columnes d'experts en el tema del terrorisme, del qual hi havia més quantitat d'articles, 30, que en el format d'article editorial, en què hi havia publicats 10 articles. Tal com ens mostren les dades, la categoria premsa de Barcelona, tot i que va incidir en els gèneres d'opinió, va centrar les informacions en els fets, la descripció i l'anàlisi, publicant més articles en format reportatge i de *news analysis* o informe.[273]

Finalment, cal indicar que els quatre diaris de la premsa de Madrid van dedicar un espai a la seva portada de manera continuada sobre el tema de l'atemptat a l'escola jueva. Per tant, aquesta dada denota la importància i dimensió que van concedir al cas de l'atemptat de l'escola jueva de Tolosa.

L'alt volum en el nombre d'articles dels gèneres d'interpretació en tots els casos analitzats denota la voluntat periodística més actual d'interpretar els fets i, per tant, donar-los sentit. La interpretació és el que proporciona relleu als fets, els situa en un context amb les dades d'anàlisi, el qual per damunt de tot en revela el significat. Per tant, l'enfocament de la majoria d'informacions és inter-

273 *News Analysis* o informe: És un format en els gèneres interpretatius que té una naturalesa més analítica i explicativa que la crònica i el reportatge. Inclou antecedents o *background*. És un text informatiu principal no complementari, privilegia l'aspecte explicatiu.

pretativa i també valorativa en els articles d'opinió, que denota la superació de la dicotomia entre «fets i valors».[274]

En les taules anteriors es pot obtenir una informació interessant respecte a la categoria relativa al gènere periodístic dels articles, que en aquest cas s'ha classificat a partir de les categories gèneres informatius, gèneres interpretatius, separat dels gèneres d'opinió. Dintre dels casos seleccionats s'han distingit els episodis i les notícies més rellevants de cadascun per ser analitzats posteriorment de manera qualitativa. Amb la recopilació de les dades s'obté la informació de la presència del tema en el mitjà des d'una perspectiva més quantitativa. Les presents taules mostren una correlació de variables que permeten mesurar dades més explícites com la situació a la portada, el gènere periodístic i, també, el volum d'articles dedicats a cada un dels quatre casos analitzats.

Es tracta de dades que aporten una informació rellevant en el tractament tant pel que fa a la quantitat (nombre total de peces per publicació), però també sobre la periodització (evolució del tractament). A banda del mètode d'anàlisi més quantitatiu, basat en la recopilació de variables esmentades anteriorment, l'anàlisi del tractament dels mitjans respecte dels quatre casos d'estudi es complementa amb altres variables de contingut com la part temàtica, metàfores, lèxic i elements gràfics introduïts, juntament amb l'estudi de la dimensió del marc simbòlic/pragmàtic i el marc valoratiu positiu/negatiu o la secció on es va publicar l'article; entre altres dades de tipus més informatiu (dates, números de pàgina d'aparició…). Es tracta d'uns paràmetres de marcs interpretatius que es troben en línia amb els estudis de la *framing analysis* i, per tant, amb una metodologia més qualitativa interpretativa, que incorpora una tipologia de variables més interpretatives. Aquest tipus d'anàlisi és coneguda com l'estudi de marcs interpretatius i és una tipologia d'investigació que es pot circumscriure en la perspectiva interpretativa i combina dades quantitatives amb la seva interpretació qualitativa. L'anàlisi més qualitativa que combina elements discursius i l'anàlisi de marcs interpretatius es troba en l'apartat següent. En aquesta secció s'han abordat les dades més quantitatives en relació amb la quantitat d'articles dintre cada categoria i el nombre de gèneres. Aquestes dues variables combinades aporten la visió de conjunt de l'anàlisi del *frame* o del marc interpretatiu i, per tant, de l'enfocament de cadascuna de les informacions. El conjunt de dades aporten informació interessant relativa a la quantitat d'articles en cada gènere, i també a la periodització del cas, és a dir, a l'evolució del seu tractament.

274 González, Norberto: *La interpretación y la narración periodísticas. Un estudio y tres casos: Croacia, drogas, mujer.* Pamplona, Ediciones Universidad de Navarra (EUNSA), 1997, p. 37.

3.4 El context, estudi de cas i definició de la qüestió

Cas Vatileaks 2012

Una de les informacions que va aparèixer amb més força en els mitjans de comunicació al llarg del 2012 en la premsa escrita va ser el denominat cas Vatileaks, en la variable «temes de fricció» pel seu component de conflicte i la controvèrsia generada en una de les institucions religioses més arrelades al continent europeu. Un dels marcs interpretatius o *frame* més dominants era el de la conflictivitat. El cas Vatileaks va tenir un profund ressò mediàtic el 2012, perquè va sacsejar el Vaticà arran de la publicació d'uns documents que denunciaven les intrigues pel poder i la corrupció a la cúria vaticana. L'anàlisi d'aquestes informacions és interessant des d'un punt de vista periodístic i, en el nostre estudi en concret, pel seu tractament discursiu, i també, des de l'anàlisi del marc interpretatiu. Tal com si es tractés d'una trama d'una novel·la de Dan Brown com *El Codi Da Vinci*, els mitjans de comunicació van donar una especial rellevància i notorietat a aquesta qüestió.

En el context dels fets del cas Vatileaks, cal fer referència a la cronologia dels episodis. A principis de febrer del 2012 un diari italià va informar sobre l'existència d'un complot contra el papa dins la cúria. Més tard, el portaveu de la Santa Seu, el pare Federico Lombardi, va denunciar l'existència d'una mena de *Wikileaks* per desacreditar l'Església catòlica. A finals de febrer del 2012, un dels implicats en la trama apareix en una entrevista a una televisió italiana, amb la veu encoberta. Més endavant, es descobrirà que és Paolo Gabriele, el majordom de Benet XVI, el principal implicat en el robatori dels seus documents. El 24 d'abril del 2012 el papa Benet XVI crearà una comissió sota la direcció del cardenal espanyol Julián Herranz per investigar els fets, que apareix com un dels actors principals de la història unit a Benet XVI. A mitjan maig es publica el llibre *Sua Santità*, del periodista Gianluigi Nuzzi, on es recull un centenar de documents que revelen intrigues al Vaticà, entregades per un grup de persones pròximes al pontífex, entre les quals el majordom Paolo Gabriele, que volien denunciar el mal govern de la cúpula de l'Església. En paral·lel a la successió d'aquests fets del Vatileaks, es destituí Ettore Gotti Tedeschi, president del Banc del Vaticà o Institut per a les Obres de la Religió (IOR), una institució que va protagonitzar diversos escàndols financers, sobretot durant la dècada dels anys 80.

A grans trets, aquesta és la cronologia dels fets més rellevants del cas Vatileaks, que va irrompre a Itàlia amb força i va tenir un seguiment exhaustiu i un ressò mediàtic a la premsa de Barcelona i de Madrid, sobretot a partir del maig del 2012. El primer diari de l'Estat espanyol que va publicar informació respecte

al cas Vatileaks va ser *El País*, concretament el 19 de febrer del 2012, amb una notícia titulada «Un Papa rodeado de lobos»,[275] acompanyat d'un subtítol que denota un marc valoratiu negatiu en relació amb la institució vaticana: «Intrigas y luchas de poder preparan la sucesión de un Benedicto XVI solo y enfermo». Aquí s'ha de destacar que aquesta informació va aparèixer el mateix cap de setmana que Benet XVI va proclamar 22 nous cardenals. La resta de publicacions analitzades en aquest treball només es van fer ressò dels nomenaments cardenalicis, que van tenir lloc el 18 de febrer del 2012.

El diari *El País* va publicar una fotografia de la basílica de Sant Pere en el moment de la proclamació dels 22 nous cardenals. No obstant això, la informació que acompanyava la notícia es focalitzava en les filtracions de documents sobre la corrupció interna i les lluites de poder a la cúria vaticana. Cal destacar que donava més rellevància a aquesta qüestió sobre l'assumpte de la filtració de documents entorn la corrupció al Vaticà, que no pas visualitzava el nomenament dels nous cardenals. *El País* és un diari de tradició més progressista i contundent respecte a la institució eclesiàstica; per tant, la crònica reforçava la línia ideològica habitual del mitjà. Aquesta és la primera informació publicada a l'Estat espanyol que va fer referència a l'assumpte del cas Vatileaks. La resta de diaris no en van publicar cap informació fins al mes de maig del 2012, quan va esclatar amb més força el cas Vatileaks, a partir de la publicació del llibre *Sua Santità*.

Les informacions sobre el cas Vatileaks van aparèixer per primera vegada als diaris de l'Estat espanyol entre el 26 i 27 de maig del 2012. És a partir d'aquestes dates quan trobem més publicacions a la premsa i, per tant, el cas va prendre més força mediàtica i va aconseguir ocupar més espai a l'agenda mediàtica fins al desembre del 2012 quan Benet XVI va perdonar el majordom i a partir d'aquí van decaure les publicacions sobre el tema. L'estudi d'aquest cas comporta que es focalitzi en els aspectes quantitatius com la quantitat d'episodis de cada cas, el gènere informatiu, la presència a la portada, el nombre d'imatges i altres dades de tipus informatiu com el número de pàgines d'aparició, la classificació per gèneres i la secció.

Cas ramadà 2012

La festa del ramadà del 2012 ha estat escollida com un exemple en la variable de festes i tradicions. No obstant això, a causa de la problemàtica de la ubicació de la pregària del ramadà, el cas es pot inserir en la variable «temes de fricció». La festa musulmana del ramadà s'analitza com a exemple d'un cas representatiu que tradicionalment genera controvèrsia social, sobretot en les nostres societats

275 Vegeu «Un Papa rodeado de lobos», *El País*, diumenge 19 de febrer de 2012, p. 3.

occidentals. En alguns pobles i ciutats de Catalunya i de l'Estat espanyol, però també, en el conjunt d'Europa, els ciutadans autòctons han mostrat reaccions de tolerància, però també de discriminació, racisme o xenofòbia contra les comunitats musulmanes. En el cas analitzat de la festa musulmana del ramadà del 2012 en trobem en alguns mitjans un tractament amb connotacions més positives, i altres mitjans n'ofereixen un tractament més negatiu. A més, des de fa un parell de dècades, a causa dels fenòmens migratoris, l'islam constitueix una de les religions més implantades en la nostra societat. Per això, la premsa i els mitjans de comunicació en general han mostrat interès a seguir aquesta tradició religiosa, tant des d'un punt de vista de multiculturalitat com des del punt de vista de la controvèrsia que genera amb la societat autòctona. La festa musulmana del ramadà varia d'any en any i depèn de l'observació del quart creixent lunar. El mes sagrat pels musulmans va iniciar-se el 20 de juliol i va finalitzar el 19 d'agost de l'any 2012. Aquell any la festa del ramadà va estar marcada per unes declaracions de l'aleshores alcalde de Badalona, Xavier Garcia Albiol, mitjançant les quals es prohibia la pregària del ramadà, especialment a la comunitat musulmana dels barris d'Artigues i Sant Roc, a la via pública de Badalona. Garcia Albiol els emplaçava a trobar un espai alternatiu per resar que no fos l'espai públic. A més d'analitzar els articles referents a l'inici del ramadà, l'anàlisi també aborda la festa final del ramadà anomenada festa d'Al-Fitr, que es duu a terme al cap de trenta dies pel seu interès informatiu. La categoria de premsa editada a Barcelona va publicar-ne 17 articles en total i la de premsa de Madrid en va publicar 11.

Cas de la publicació de caricatures de Mahoma a la revista Charlie Hebdo *2012*

El cas de les caricatures de Mahoma a la revista satírica francesa *Charlie Hebdo* és un cas seleccionat pel ressò mediàtic i també perquè és un cas molt d'actualitat, arran dels últims atemptats recents reivindicats per grups terroristes radicals. El cas de les caricatures de Mahoma va tenir un especial ressò mediàtic i va generar controvèrsia el setembre del 2012 arran de la publicació d'unes caricatures de Mahoma a la revista satírica francesa *Charlie Hebdo* com a reivindicació de la controvèrsia pel vídeo de Mahoma difós des dels EUA. Es tracta d'un cas que s'insereix en la variable «temes de fricció» i que també afecta la qüestió de la llibertat d'expressió. Com en els anteriors casos analitzats, s'ofereix un petita explicació de context, mitjançant un breu relat a partir de les informacions publicades en els diversos diaris de la mostra.[276]

276 El context del cas de les caricatures de Mahoma ha estat elaborat d'acord amb informacions publicades en els diaris de la nostra mostra d'anàlisi, tant en la categoria premsa de Barcelona com en la de premsa de Madrid.

Aquest cas va causar un malestar generalitzat a la comunitat musulmana d'Europa i, en general, a tot el món musulmà. Aquest malestar anava precedit d'un context violent arran de la difusió d'una pel·lícula que denigrava Mahoma, titulada *La innocència dels musulmans* o, en el títol original: *Innocence of Muslims*, difosa dues setmanes abans. Aquesta pel·lícula divulgada des dels EUA, a través d'Internet, es va presentar amb to burlesc i va provocar la ira generalitzada en el món musulmà. Amb l'atemptat a la redacció de *Charlie Hebdo*, concretament el 7 de gener del 2015, i els posteriors atemptats de París, el novembre del 2015, aquesta conflictivitat continua molt viva en els mitjans de comunicació, sobretot en el moment de redactar aquesta investigació. El debat dels límits de la llibertat d'expressió, sobretot en el tema religiós, continua sent un debat sense final. A més del tema de la llibertat d'expressió, l'afer presenta diverses facetes com el de la multiculturalitat, el tema de la identitat i la incomprensió d'una part del món musulmà amb relació a la llibertat d'expressió.

Cas de l'atemptat a l'escola jueva Ozar Hatorah de Tolosa, març del 2012

L'atemptat a una escola jueva, Ozar Hatorah de Tolosa, el març del 2012, es va produir en plena campanya electoral de la primera volta de les eleccions presidencials franceses. L'agressor va acabar amb la vida de tres nens jueus i un mestre d'aquella escola. Aquest cas s'analitzarà en aquest apartat pel ressò mediàtic que va tenir i perquè és un tema de marcada actualitat, sobretot pel tema del *gihadisme* i la reivindicació d'atemptats per l'islamisme radical. L'atemptat a l'escola jueva de Tolosa va generar molta consternació i expectació a França i, a més, seguiment en gairebé tots els mitjans de comunicació europeus. El cas va adquirir més notorietat en produir-se enmig de la campanya de les eleccions presidencials franceses del 2012, marcades pel qüestionament per part de la ultradreta respecte dels rituals de les religions musulmana i jueva. Seguint la classificació de les informacions en variables, aquest cas es pot inserir en una doble variable: «temes de fricció» i «conflictes religiosos» entre diverses confessions. Abans d'entrar en l'anàlisi de les informacions s'ofereix una breu explicació de context, basada en les informacions publicades en els diversos diaris de la mostra.[277] L'atemptat a l'escola jueva va causar un malestar generalitzat a França i dins la comunitat jueva, ja que en un primer moment es va creure que l'atac era antisemita o un atac neonazi, però finalment l'autoria de l'atemptat va ser d'arrel *gihadista*; un fenomen que ha adquirit notorietat i rellevància en els últims temps a Europa. L'afer presenta diversos vessants, com el de la

277 El context del cas de les caricatures de Mahoma ha estat elaborat d'acord amb informacions publicades en els diaris de la nostra mostra d'anàlisi, tant en la categoria premsa Barcelona com en la de premsa de Madrid.

multiculturalitat, el tema de la identitat, el problema del terrorisme *gihadista* i l'islamisme radical.

3.5 Casos analitzats: consideracions generals

Per avaluar com la premsa tracta el fet religiós al conjunt de premsa de l'Estat espanyol i Catalunya, ens centrem en una selecció de casos representatius de cada confessió religiosa. La tècnica de mostreig és no probabilística i, per tant, es fonamenta en la selecció dels casos més representatius de cada una de les confessions, en l'any estudiat, amb la finalitat de fer-ne una anàlisi més acurada. La representativitat dels casos d'estudi intentarà ser proporcional i paradigmàtica per a cada una de les tres variables, en què s'ha dividit l'univers d'anàlisi de les notícies religioses:

- Temes de fricció
- Conflictes religiosos
- Festes i tradicions religioses

L'anàlisi qualitativa dels casos representatius seleccionats ha d'esdevenir una prospecció adequada per poder extreure'n conclusions. L'anàlisi qualitativa, bàsicament fonamentada en el mètode d'anàlisi del *framing* o marcs interpretatius a partir de variables, i l'anàlisi del discurs s'inicien amb cadascuna de les confessions religioses de l'univers d'anàlisi, des de la més majoritària, en aquest cas l'Església catòlica, com també les religions amb una presència destacada en el mapa religiós a casa nostra, com la comunitat musulmana i la comunitat jueva. A més, l'anàlisi pretén mostrar com la mediatització de conflictes en l'àmbit socioreligiós influeix en els discursos sobre aquesta realitat. En aquest cas l'estudi és la premsa escrita. També s'investiga com els mitjans influeixen i transformen situacions de conflicte socioreligiós. En l'anàlisi de la mediatització del conflicte es posarà especial èmfasi en l'estudi del *frame* o del marc interpretatiu, les narratives i els discursos de la premsa. Tanmateix, el que més ens interessa és comprovar com la mediatització del conflicte del fet religiós genera diverses comunicacions respecte de la realitat del fet religiós. D'una banda, com es pot aplicar la proposta integradora i inclusiva de la raó comunicativa de Habermas, o bé si el discurs mediàtic de l'esfera pública s'allunya dels paràmetres de la teoria de l'acció comunicativa. D'altra banda, com la comunicació social ajuda o no a representar i visualitzar les diverses tradicions religioses.

En l'aspecte de l'estudi més qualitatiu s'obté un altre tipus d'informació a partir de l'estudi de marcs interpretatius. L'anàlisi de la mediatització del discurs, basat en el *framing*, es focalitza en l'articulació i l'anàlisi d'un relat resultat de les lògiques pròpies d'organitzacions de les empreses de comunicació social,

i se centra en l'àmbit de la construcció de notícies. Per molts teòrics de la comunicació, aquesta lògica mediàtica rau en la base de la construcció de marcs interpretatius mediàtics i, també, en la mateixa construcció del discurs. És una forma d'estudi del discurs mediàtic que es pot circumscriure en la teoria dels efectes en l'audiència, però posa èmfasi en el com més que en el què, és a dir, en com els mitjans presenten els temes socials amb un enfocament diferent en funció del mitjà. Com indica Castelló (2012),[278] la importància de la lògica mediàtica se centra en el format, els temes, el disseny i l'ordenació del relat, explica l'enquadrament o els marcs interpretatius o *frames* dels mitjans, en aquest cas la premsa escrita:

> Cuando se aplica dicha lógica, lo crucial del acto comunicativo no es la fidelidad del relato a la realidad, aspecto que el periodismo actual considera una especie de trastienda ética que hay que tener ordenada. Los esfuerzos ahora se concentran en construir una realidad fiel al relato que se pretende transmitir. En este sentido, el marco interpretativo que ofrece el medio tiene su lógica ya no en «la realidad» que relata sino en el relato mismo.[279]

En la mostra representativa d'anàlisi del present treball es manifesten els mecanismes de mecanització del discurs, o *frame Device*,[280] en què es fonamenta en l'estudi del marc interpretatiu o *framing.*

La narrativa no és el referent principal de l'anàlisi del *framing*, sinó que el seu referent se centra en la lògica mediàtica que implica l'articulació de marcs interpretatius amb formats narratius que es poden reconèixer fàcilment, i que són de fàcil assimilació pel públic. Aquests marcs interpretatius tenen l'objectiu de ser incorporats al coneixement que un determinat públic té sobre determinats conflictes. Per tant, aquests factors són els que s'intenten ressaltar i en els que es pretén posar més èmfasi en la nostra anàlisi de notícies. Tal com reconeix Castelló (2012),[281] la mediatització i els marcs interpretatius o *frames* no són conceptes que actuïn per separat, sinó que actuen amb una correlació directa. És a dir, l'estudi dels marcs interpretatius va més enllà dels factors de contingut o

---

278 Castelló, Enric: «Legajos de la memoria y bienes sacros. Cuando el patrimonio se convierte en objeto simbólico de un conflicto identitario». Dins: Castelló, E. (ed.): *La mediatización del conflicto político. Discursos y narrativas en el contexto español*. Barcelona, Laertes, 2012, p. 137.

279 Castelló, Enric: «Legajos de la memoria y bienes sacros. Cuando el patrimonio se convierte en objeto simbólico de un conflicto identitario». Dins: Castelló, E. (ed.): *La mediatización del conflicto político. Discursos y narrativas en el contexto español*. Barcelona, Laertes, 2012, p. 138.

280 Van Gorp, Baldwin: «The constructionist approach to Framing: Bridging Culture Back In». *Journal of Communication*, núm. 51 (1), 2007, p. 64.

281 Castelló, E. (ed.) (2012): *Op. cit.*, p. 138.

de format, ja que el context cultural i les seves ressonàncies mediàtiques actuen de forma concordant. Per tant, en l'estudi dels marcs interpretatius s'han de considerar les lògiques dels mitjans i també altres qüestions com la forma, el contingut, la imatge, els formats, l'espai i el temps en el qual es narra la història, al mateix temps que la configuració, l'estructura i la naturalesa de les narratives informatives.

En la primera part d'aquest apartat es mostra un conjunt d'autors que aborden l'anàlisi de marcs interpretatius, o que han posat les bases teòriques i mostren cert discerniment sobre aquesta qüestió. No obstant això, l'anàlisi qualitativa del marc interpretatiu de les notícies d'aquest treball es farà mitjançant l'adaptació d'una obra obra de Robert Entman (1993)[282] a partir de la seva proposta de quatre variables de marc interpretatiu:

- Definició de problema
- Responsabilitat dels actors
- Judici moral
- Vies de resolució

Aquestes variables es complementen amb altres variables inspirades amb una matriu de marcs interpretatius o *frames* emprada per Van Gorp (2005)[283] en un estudi sobre estrangeria a la premsa belga, basada en diversos mecanismes de marc (*frame devices*).[284] Aquesta matriu de marcs està fonamentada en aquests *frame devices* o dispositius de marc: metàfores, lèxic, imatges, gràfics i actors. Per complementar aquestes variables se n'han tingut en compte d'altres com la diferenciació entre actors i actants,[285] a més de les variables de dimensió del marc o *frame dimension*:[286] simbòlic quan els raonaments es basen en arguments de tipus cultural o històric, i pragmàtic quan els raonaments es basen en arguments d'àmbit material i pràctic. A banda d'aquestes variables es va complementar aquest model d'anàlisi inspirat amb Van Gorp amb altres variables com

282 Entman, R. M.: «Framing: Towards clarification of a fractured paradigma». *Journal of Communication*, 43 (4), 1993, p. 51-58.

283 Van Gorp, Baldwin: «Where is the frame? Victims and intruders in the Belgian press coverage of the asylum issue». *European Journal of Communication*, vol. 20, núm. 4, 2005, p. 484-507.

284 Van Gorp, Baldwin: «The constructionist approach to Framing: Bridging Culture Back In». *Journal of Communication*, núm. 51 (1), 2007, p. 64.

285 Castelló, E. (ed.) (2012): *Op. cit.*, p. 145.

286 Castelló, E. (ed.) (2012): *Op. cit.*, p. 139.

els marcs valoratius (*value frames*)[287] a partir dels quals s'interpreta si un *frame* valora un tema de manera positiva o negativa.

3.6 Compendi final de l'aplicació

Recordem que l'anàlisi realitzada focalitza el tractament mediàtic de diversos temes per part de 8 diaris seleccionats a partir de la seva representativitat, per la seva difusió i tirada, de l'Estat espanyol i del conjunt de Catalunya durant el 2012. Els mitjans en qüestió són: *El Periódico de Catalunya, La Vanguardia, El Punt Avui* i l'*Ara*, en el categoria de premsa catalana, i l'*ABC, La Razón, El País* i *El Mundo*, en la categoria de premsa estatal.

Els casos seleccionats, a partir d'una mostra que parteix d'un mostreig no probabilístic (Riffe; Lacy; Fico, 2005: 96), són: Vatileaks (Església catòlica), la festa del ramadà (islam), les caricatures de Mahoma a la publicació *Charlie Hebdo* (islam) i l'atemptat a l'escola jueva de Tolosa (islam-judaisme). Es tracta de temes vinculats a tradicions religioses, que tenen actualment un notable arrelament al continent europeu i una llarga història de presència en el passat. Tots ells van generar controvèrsia social a causa de diferents elements noticiables com són celebracions religioses, components de fricció i/o conflictes interculturals. En conjunt, van ocupar bona part de l'agenda mediàtica pel seu interès informatiu, generant un gran clímax informatiu.

Cas Vatileaks (Església catòlica)

El 2012 el tema Vatileaks va irrompre amb força en els mitjans de comunicació, arran de la publicació d'uns documents que denunciaven les intrigues de poder i corrupció dintre del Vaticà durant l'últim any de pontificat de Benet XVI. Val a dir que en el context del moment l'escassa transparència en la informació transmesa des del Vaticà, per exemple sobre la destitució del president del Banc Vaticà, Ettore Gotti Tedeschi, va redundar en els estereotips habituals sobre la institució vaticana com a opaca, repercutint notablement en el tractament informatiu de l'episodi en els diferents mitjans. Aquests estereotips respecte a la institució vaticana van aparèixer en bloc en la premsa editada a Barcelona, però amb matisos. En la mostra analitzada es van posar de manifest els mecanismes de mediatització del discurs dels diversos marcs interpretatius o *frames* majoritaris detectats. En línies generals, el marc interpretatiu i la seva

287 Classificació establerta per De Vreese (2003), citat a: Castelló, Enric: «Legajos de la memoria y bienes sacros. Cuando el patrimonio se convierte en objeto simbólico de un conflicto identitario». Dins: Castelló, E. (ed.): *La mediatización del conflicto político. Discursos y narrativas en el contexto español*. Barcelona, Laertes, 2012, p. 139.

presentació estarien determinats per estratègies discursives. A grans trets els dos marcs interpretatius o *frames* detectats es poden categoritzar en dos: *frame* guerra interna/lluita interna al Vaticà o *frame* culpabilitat de l'exmajordom del Papa, Paolo Gabriele.

Des d'un punt de vista quantitatiu, constatem que el cas Vatileaks va tenir un notable ressò mediàtic reflectit en l'abundant nombre d'articles publicats i l'espai que li van dedicar els mitjans de la mostra analitzada. A més, des d'aquest punt de vista veiem que en la categoria de premsa editada a Barcelona, el nombre d'articles publicats respecte a aquest cas va ser molt menor, en relació amb el nombre d'articles publicats dins de la categoria de premsa editada a Madrid. En relació amb els gèneres periodístics més emprats vam constatar que la premsa editada a Barcelona va publicar més episodis que pertanyien, per les seves característiques estilístiques, als gèneres informatius; en canvi, en la categoria de premsa editada a Madrid, presentava un major nombre d'articles dintre dels gèneres interpretatius, classificables en cròniques i reportatges.

Respecte al tractament, els aspectes que mereixen reflexió són els que aborden l'àmbit dels mecanismes de mediatització del discurs en la presentació dels *frames*, en els relats de la premsa. En la categoria de premsa editada a Barcelona, conformada pels diaris: *El Periódico de Catalunya, La Vanguardia, El Punt Avui* i l'*Ara,* vam observar punts en comú en relació amb la detecció del marc interpretatiu o *frame* dominant. El marc interpretatiu detectat o *frame* genèric constatat és el de lluites de poder al Vaticà molt defensat en aquests diaris. Tanmateix, des d'un punt de vista discursiu es van observar alguns matisos diferents entre aquests rotatius. Tots ells, inclosos dintre de la premsa editada a Barcelona, com hem assenyalat, mostraven una línia comuna destacant les lluites i les intrigues internes al Vaticà, però en alguns casos amb una narrativa que accentuava el misteri i la intriga. *El Periódico de Catalunya*, per exemple, presentava un estil narratiu molt expressiu mitjançant un relat que, mantenint sempre les característiques lingüístiques del marc interpretatiu comú de lluita interna al Vaticà i de bel·ligerància dins el govern de l'Església catòlica, accentuava molts termes amb connotacions de misteri, que aportaven una dimensió simbòlica a tot el relat, presentava l'afer amb un estil molt novel·lesc, que feia pensar en alguns extrems en el propi de Dan Brown. La resta de rotatius com *El Punt Avui* i l'*Ara,* no presentaven un relat novel·lesc, però sí que determinaven el marc interpretatiu dominant de lluita interna i la intriga dins la Santa Seu. Els dos mantenien una correlació discursiva respecte aquest tema, sempre dintre dels *frames* «lluites de poder» i «guerra interna al Vaticà». Tot plegat quadra amb una línia editorial compartida pels tres diaris que podem confirmar ara com de perfil ideològic liberal i progressista moderat. De manera concomitant

els articles informatius cercarien els aspectes conspiratius d'una institució a la qual es cerca desgastar en el seu ascendent moral.

Per la seva banda, el diari *La Vanguardia* manté un distanciament respecte als anteriors diaris, tant des del punt de vista del tractament discursiu com del marc interpretatiu o *frame* genèric detectat. *La Vanguardia* reforça molt més, mitjançant l'ús del seu lèxic, figures retòriques i d'altres variables, un marc interpretatiu o *frame* de dimensió pragmàtica; és a dir, en les seves informacions ofereix moltes més dades i aporta un conjunt plural d'arguments, tant els oficials de la Santa Seu com, fins i tot, els dels actors més pròxims al majordom, passant pels de l'advocada defensora, de tipus més judicial. El marc valoratiu o *frame* valoratiu en el conjunt de les peces analitzades és, no obstant, força negatiu en relació amb la institució eclesial. Tant les característiques lèxiques i retòriques, com els actors i l'organització del discurs determinen un marc interpretatiu o *frame* dominant de lluites de poder i intrigues internes. Tanmateix el tipus de lèxic emprat no transmet unes connotacions molt agressives en relació amb la cúpula de l'Església Catòlica, encara que mantingui implícitament una crítica a la cúpula vaticana, marcant el *frame* global de lluita interna i intriga al vaticà.

En el conjunt, no obstant, es pot apreciar dintre el marc global al qual s'ajusta *La Vanguardia* amb algunes variants en les intervencions, alguns usos lèxics i retòrics, així com apreciacions negatives decantades sobre l'acció del majordom. Altres actors importants en aquest cas, com el portaveu de la Santa Seu, el pare Federico Lombardi, el secretari d'Estat Tarcisio Bertone, o el propi Papa Benet XVI, apareixien tractats amb respecte, tot i evitant valoracions de tipus negatiu. El pare Lombardi, per exemple, considerat la cara visible de la institució davant l'opinió pública, es mostrava com una persona capacitada per gestionar la comunicació al Vaticà. El cardenal Bertone es presentava com a artífex d'alguns esdeveniments importants en el pontificat de Benet XVI com ara el viatge a Cuba del Papa l'any 2012, amb una valoració, per tant, positiva de la seva gestió. Tot plegat, corrobora una tradicional línia editorial de caràcter moderadament conservador. En general, denotava un marc valoratiu positiu global respecte a la institució vaticana.

Els altres diaris de la categoria premsa editada a Barcelona tenen una línia editorial més uniforme. El seu discurs global presenta, per exemple, una marcada sintonia a compartir el marc interpretatiu global comú, anteriorment al·ludit, que marca l'accent en les lluites internes i la intriga present a la Santa Seu. Els rotatius *El Periódico, El Punt Avui* i l'*Ara* s'alineen al darrere d'un mateix enfocament marcadament bel·ligerant en relació amb el tractament del govern de la cúpula de l'Església; una posició compartida, que corrobora similituds en el perfil ideològic i en la línia editorial pròpia de les tres publicacions. Per exem-

ple, *El Periódico de Catalunya* se situa a si mateix com un diari de perfil ideològic d'esquerra moderada (Giró, 1999) i de manera concomitant el seu tractament de l'Església catòlica acostuma a tenir un to crític i una mica més bel·ligerant. En el cas que ens ha ocupat, el seu tractament es manifesta fortament simbòlic en oferir un relat en el qual, en conjunt, preval el misteri i la intriga, amb un estil molt novel·lesc, expressat mitjançant la cuidada selecció del conjunt lèxic i retòric. En general, tot el tractament de la informació estava determinada per una dimensió del marc o *frame* de caràcter simbòlic (Castelló, 2012: 139), sustentat en la presentació d'arguments més històrics com ara els relacionats amb l'habitual, segons ells, secretisme i manca de transparència vinculats a la mort de pontífexs i que va envoltar, per exemple, el decés de Joan Pau I («Secrets i despropòsits», *El Periódico de Catalunya*, 14 d'agost de 2012, p. 3). A més, entre les opinions destacades introduïa les dels teòlegs més crítics amb el govern de l'Església, com ara la de Juan José Tamayo, que disposa de reconeixement dintre del sector progressista i de dissens de l'Església. El seu article d'opinió titulat «El Vaticà heretgia del cristianisme» (14 d'agost de 2012, p. 3), resulta significatiu en tant que aporta des de dintre mateix de l'àmbit religiós arguments contraris, fortament crítics, respecte al funcionament de la cúpula de l'Església. La inclusió d'aquests arguments reforçava la posició del diari i el marc interpretatiu defensat. En general, en el que respecta a *El Periódico de Catalunya*, en el cas Vatileaks, no s'hi troba cap dimensió del marc pragmàtic en el qual s'aborden arguments sobre les causes i les conseqüències del procés judicial del majordom. La majoria d'articles recollits en el mostreig utilitzaven un llenguatge simbòlic (amb lèxic bel·ligerant), emfatitzant les disputes internes al govern de la Santa Seu i arguments del relat desfavorables en relació amb la manca de gestió transparent en la investigació i, tot plegat, respecte al misteri que envoltava l'assumpte sencer. Des del punt de vista del gènere periodístic, hi predominaven els articles de gèneres informatius i interpretatius, però pocs articles del gènere d'opinió, tanmateix tenint en compte la hibridació entre informació i opinió tant dintre les notícies, com dintre de les cròniques, resulta manifesta la presència de molts elements interpretatius. Hi predominen els relats informatius, portats a la màxima expressió, amb una forta càrrega subjectiva.

En relació amb el tractament dels dos últims rotatius de la categoria premsa editada a Barcelona, *El Punt Avui* i l'*Ara* manifesten un llenguatge de to més pragmàtic. En el cas d'*l Punt Avui* desplegava un marc interpretatiu o *frame* dominant de lluita interna i intriga dintre de la cúria vaticana. El discurs en general apel·lava a arguments de tipus pragmàtic fent referència a les formes de gestió de la cúria, a una política de manca de transparència, a la voluntat política de transparència de Benet XVI i, sobretot, apel·lava a arguments de tipus

judicial quan es referien al procés judicial contra el majordom. En aquest *frame* els mecanismes de marc que determinaven el marc interpretatiu dominant van aprofundir en el discurs de les disputes internes utilitzant un lèxic bel·ligerant de màxima intensitat. En conjunt, aprofundia més en una dimensió del marc pragmàtic que no pas simbòlic, ja que els aspectes més històrics i religiosos referits a l'Església eren força exempts. En aquesta publicació l'ús d'un llenguatge simbòlic que construeix un relat novel·lesc i d'intriga era absent tant en les cròniques com en les notícies.

Paral·lelament el diari *Ara* també utilitzava unes estratègies discursives similars i una dimensió del marc pragmàtic per a la construcció del marc interpretatiu de lluites de poder i intriga dintre el Vaticà. Tampoc aquest mitjà en va realitzar un seguiment molt exhaustiu i, des d'un punt de vista dels gèneres periodístics, els més emprats van ser l'informatiu i l'interpretatiu. Pel que fa al gènere informatiu el format més present durant les primeres informacions publicades va ser l'article breu. Això indica que en un principi no es va abordar el tema en tota la seva complexitat i de manera profunda i que el diari no li va atorgar un grau d'importància elevat. A mesura que el conflicte del Vatileaks es va prolongar, el diari va publicar articles en format de crònica, escrits per l'enviada especial del diari a Roma; aquests articles intentaven tractar la qüestió d'una manera més complexa i aportar elements interpretatius.

Tant *El Punt Avui* com el diari *Ara* no van donar cap gran rellevància a aquest conflicte; l'espai dedicat va ser marcadament menor en relació amb el que li van dedicar *La Vanguardia o El Periódico de Catalunya.* Respecte a les intervencions dels diversos actors eren molt similars des d'un punt de vista de les seves posicions, sempre crítiques amb el funcionament de la cúpula vaticana. Pel que fa a les fonts informatives emprades no s'observaven de manera molt transparent i normalment utilitzaven mitjans d'informació italians com a fonts principals, o bé fonts que se citaven genèricament. Els dos diaris van presentar l'actor principal, Paolo Gabriele, com un «cap de turc» de tot l'entramat Vatileaks i el cardenal Bertone com una persona amb molt de poder dintre la Santa Seu i amb connotacions negatives. El tractament dels dos diaris coincidia a oferir les lluites de poder internes del Vaticà com el detonant principal del conflicte. Per reforçar aquest marc interpretatiu oferia articles d'anàlisi i algun article d'opinió que incidien en els problemes de gestió i transparència dintre el Vaticà i que apel·laven a arguments pragmàtics com ara la renovació de la gestió de la cúria vaticana com a via de solució. La dimensió del marc pragmàtic sustentada en aquests arguments reforçava més la línia editorial d'aquests dos diaris. L'escàs espai dedicat i el baix nombre de reportatges o articles més grans pot respondre, més que a un menor interès per aquestes qüestions, al fet

que es tracta de dos mitjans amb una estructura petita, que no disposen d'un desplegament de mitjans equiparable a diaris més grans com ara *La Vanguardia* i *El Periódico* per tal de cobrir aquest conflicte d'una manera adient a l'altura de la seva complexitat.

Dintre de la categoria de premsa editada a Barcelona hem observat també que es presentava un paral·lelisme entre la destitució del president del Banc Vaticà o l'Institut d'Obres de la Religió (IOR), Ettore Gotti Tedeschi, i la detenció del majordom, fins i tot se'n subratllava la vinculació.

Les publicacions de la categoria premsa editada a Madrid van concedir un espai més ampli a aquest esdeveniment respecte a les publicacions de la categoria premsa editada a Barcelona. Això demostra que, per a la premsa nacional, aquest esdeveniment va ser rellevant. Els factors que indiquen la gran importància que li van concedir són el tractament de la informació per part del corresponsal del diari per cobrir l'esdeveniment, destacar l'esdeveniment en un epígraf especial, la quantitat de fotografies per part d'alguns mitjans, alguns reportatges i el seguiment constant de Vatileaks. En general, es pot concloure que aquest tipus de premsa de difusió estatal va dedicar una major cobertura a la informació i la va destacar molt més que la premsa editada a Barcelona, que té una difusió més regional.

La referida categoria estatal està conformada pels diaris *ABC, La Razón, El País i El Mundo*, i en alguns d'ells es van observar alguns matisos diversos des d'un punt de vista discursiu. No obstant, en algunes publicacions es van observar punts en comú respecte a la detecció del marc interpretatiu o *frame* més genèric i dominant. Els diaris *ABC* i *La Razón* van perfilar un marc interpretatiu o *frame* genèric de culpabilitat del majordom. Per la seva banda, el diari *El País* i *El Mundo* coincidien a subratllar un marc interpretatiu dominant i genèric de lluites de poder, corrupció i conspiracions determinat, sobretot, a partir dels arguments: «intereses y ambiciones personales».

Es pot destacar que l'*ABC* no és aliè al marc interpretatiu lluites de poder/intriga al Vaticà, tanmateix en els arguments presentats qüestiona aquesta intriga interna a la Santa Seu. Si bé el discurs, en general, s'articula entorn d'aquest *frame*, el conjunt lèxic presenta el conflicte amb components de novel·la, segons el que es publicava a la premsa italiana; amb arguments que se situen dintre una dimensió del marc simbòlic, fent referència a temes de gèneres literaris: «lío a la italiana», «tragedia» i «comedia».[288] En fer referència a aquests aspectes simbòlics es reforça més el *frame* genèric de traïció del majordom, utilitzant un

288 Vegeu «Los "topos» del Vaticano afirman que quieren ayudar al Papa», *Diari ABC*, 29 de maig de 2012 p. 43. El periodista emprava aquests termes que descrivien l'ambient que es vivia a Roma arran del escàndol del Vatileaks i com ho presentaven alguns mitjans italians.

llenguatge molt metafòric de connotacions més agressives, que expressa la traïció patida per Benet XVI i que va afectar el seu govern. Aquestes connotacions estaven reforçades a partir de la presència de l'argument: «mayordomo infiel», «el último espectáculo de »Paoletto"», «traición» o «prisionero de sí mismo». S'observa que l'ús d'aquest lèxic de tipus més simbòlic i amb un alt grau de negativitat serveix per presentar el majordom com una persona sense moral, que va trair el Papa i defensar, així, amb vehemència la seva posició i el *frame* traïció dominant. També s'observa que tot el procés judicial efectuat al majordom és presentat amb un conjunt lèxic de tipus pragmàtic i amb connotacions positives. En aquest sentit ofereix dades respecte al procés judicial i al tipus de legislació aplicada, però tant el lèxic com els arguments dintre la dimensió pragmàtica també fan referència als objectes i documents trobats a casa del majordom Paolo Gabriele i a les seves trobades clandestines amb el periodista Gianluigi Nuzzi.

Per la seva banda, el diari *La Razón* presenta, igual que l'*ABC*, un discurs similar construït a partir del marc interpretatiu de traïció i culpabilitat del majordom. El llenguatge de *La Razón* és molt simbòlic quan aborda la traïció del majordom, Paolo Gabriele, i es fonamenta a partir dels termes clau: «traición» o «gargantas profundas»; és a dir, incidint en arguments simbòlics. El majordom és presentat com el protagonista de la traïció, se li dibuixa un perfil de delinqüent i de personatge rocambolesc: «se compara con un enviado del Espíritu Santo» («El Botín del mayordomo», *La Razón,* 14 d'agost de 12, p. 37). Aquesta dimensió simbòlica no s'observava tan sols en els aspectes discursius, sinó també en altres aspectes com l'ús de les imatges i el format, factors molt rellevants en la lògica mediàtica. D'aquí s'infereix que l'esforç en la construcció del marc interpretatiu té la seva lògica no tant en la realitat, com en el relat mateix (Castelló, 2012: 138). Partint d'aquesta premissa i traslladada al nostre treball, la dimensió simbòlica es reflecteix en algunes imatges de *La Razón* que utilitzaven plans curts que focalitzaven l'atenció en elements com un barret de cardenal i un missal com a símbols de les lluites internes vaticanes, oferint una aurèola de misteri. Aquesta publicació no obviava les tensions internes dintre la cúria vaticana, però s'observa que tracta aquest conflicte a partir del format reportatge, més contextualitzat. La utilització d'aquest gènere periodístic era mínim i la majoria d'informacions estaven elaborades a partir de declaracions importants com les del Papa Benet XVI, o bé altres personalitats de pes dintre el Vaticà, com el cardenal Tarcisio Bertone, exsecretari d'Estat. S'oferia més rellevància a aquests personatges, dels quals destacava el seu paper de víctima dintre el cas Vatileaks. D'una banda, es destacava el dolor de Benet XVI i la seva decepció respecte al sensacionalisme que li oferien els mitjans, així com el seu patiment per la traïció

del majordom. D'altra banda, a l'exsecretari d'Estat, Tarcisio Bertone, li dedica una crònica sencera aportant declaracions crítiques contra la premsa, a la qual acusava d'oferir un tractament del Vatileaks de «novel·la de Dan Brown» i molt de sensacionalisme sense fonaments. Restava, així, determinada una positivitat en relació amb el marc lluites de poder, respecte a l'actuació de la cúria, que apareix com a víctima.

En relació amb el procés contra el majordom s'observava l'ús de marcs interpretatius més pragmàtics que explicaven el procés judicial. Com en l'anterior publicació, aquest llenguatge més pragmàtic, amb un lèxic de tipus judicial, aporta positivitat a la gestió de la Santa Seu respecte al procés judicial. En aquest àmbit, empra un llenguatge altament jurídic i destaca que el judici s'està duent a terme amb altes mesures de seguretat. També remarca la celeritat amb la qual és portat a terme el judici, per associar-ho amb la voluntat vaticana de passar pàgina del cas i perquè no es connecti amb el Sínode de Bisbes sobre la Nova Evangelització, que s'estava celebrant aquells dies a Roma.

L'ús d'aquests factors i la dimensió pragmàtica emprada tant per l'*ABC* com per *La Razón* en el tractament del procés judicial, reforcen la culpabilitat del majordom sense apel·lar a les causes de la seva actuació, alhora que accentuen una valoració positiva de la Santa Seu. El llenguatge simbòlic emprat per aquestes dues publicacions serveix per presentar el pontífex i altres membres de la cúria com a víctimes del majordom revestit de personatge novel·lesc. Aquest llenguatge simbòlic es continua reproduint quan s'apel·la a qüestions de la fe cristiana i al tarannà paternal del papa. Així, el diari *ABC* presenta a un pontífex dolgut per la traïció de Paolo Gabriele i remarca el perdó de Benet XVI al majordom pel robatori dels documents. El diari *La Razón* selecciona aquest llenguatge simbòlic, recordant els fonaments bàsics de la fe cristiana, del perdó i la misericòrdia, connectant el gest del pontífex amb la «gràcia divina».

L'ús d'aquest discurs es troba en correlació amb la línia editorial d'aquests dos mitjans, que acaba determinant, en gran mesura, l'enfocament de la informació. Resulta comprensible l'enfocament informatiu d'aquests diaris tenint en compte que tenen línies editorials que presenten similituds ideològiques. Per la seva banda, el diari *ABC* és un diari centenari i ideològicament de dreta moderada, vaticanista i defensor dels valors tradicionals i monàrquics; la seva línia es desenvolupa dintre l'òrbita del principal partit de la dreta espanyola (Giménez; Berganza, 2009: 67). El diari *La Razón* presenta similituds ideològiques amb l'*ABC*, tot i que no compta amb una tradició centenària, va ser fundat fa gairebé dues dècades, pel periodista Luis María Ansón, actualment pertany al grup de comunicació Planeta i des d'un punt de vista ideològic que defineix la seva línia editorial, és liberal, conservador en valors tradicionals catòlics, reflectint la visió

més clàssica de la dreta espanyola; en aquest sentit destaca per la seva defensa de la monarquia. D'aquesta manera es constata l'efectiva correlació entre el tractament de les notícies i la línia editorial d'aquests mitjans.

Per la seva banda, en el diari *El País* i el diari *El Mundo* s'observava un discurs més allunyat dels dos anteriors presentant un llenguatge més bel·ligerant respecte a l'Església. El diari *El País* presenta un relat d'intriga i misteri en el seu tractament del cas Vatileaks i també una dimensió simbòlica en el discurs. El llenguatge és altament metafòric i amb connotacions bel·ligerants que presenten un relat de conspiració a l'entorn de la cúria vaticana, a més de la seva crisi interna. La presència dels actors que mostra en els seus episodis serveix per reforçar més el marc interpretatiu dominant de lluites internes i corrupció de la Santa Seu. La presència de membres de la cúria fent declaracions respecte a les discrepàncies internes és molt major i el majordom Paolo Gabriele hi té una presència més secundària, i no s'indaga en el seu retrat psicològic, com ho feia *La Razón* o l'*ABC*.

Sobretot el diari *El País* al llarg del conflicte articula tot un discurs marcat per la corrupció i les disputes internes a la Santa Seu. Els actors més presents en les informacions corroboraven aquests arguments fent presents les revelacions de més «corbs» als diaris italians, que revelaven com alguns cardenals denunciaven la corrupció interna al Vaticà i les seves faccions internes, a través de cartes enviades al Papa Benet XVI. Aquestes filtracions a la premsa italiana són molt emprades pel diari *El País* com a font mencionada utilitzada per confeccionar la informació. La presència de filtracions incideix en els arguments sobre les lluites internes i la corrupció al Vaticà, per reforçar més el *frame* o marc interpretatiu defensat per *El País*.

Respecte a les veus discrepants sobre el tractament de la premsa respecte el cas Vatileaks dintre del Vaticà, el diari *El País* no li va atorgar una rellevància notòria en relació amb altres publicacions analitzades de la mostra. Per exemple, no ofereix un espai rellevant a les reaccions de Benet XVI i del cardenal Bertone acusant la premsa de jugar a Dan Brown. Amb això introdueix, alhora, elements interpretatius per part del redactor criticant la transparència informativa del Vaticà: «Pese a la queja del Papa, el asunto sigue y seguirá dando mucho que hablar. Entre otras cosas por la ausencia de una versión oficial mínima».[289] La selecció del vocabulari a vegades manifesta la intenció interpretativa del redactor, a més s'observa com jutja l'acció de l'Església i li suggereix com ha d'actuar. Alguns titulars d'*El País* transmetien una avaluació explícita en relació amb l'Església, de la qual sempre destaca la divisió interna i la crisi institucional:

289 Vegeu «El Papa critica la actitud de la prensa en el caso del mayordomo que filtró documentos», *El País*, 31 de maig de 2012, p. 4.

«lucha larvada por el poder del Vaticano», «limpiar el Vaticano», «nido de cuervos en el Vaticano», molt freqüents en els gèneres interpretatius, en format de crònica. Aquests judicis interpretatius molt presents, tant en els titulars com en el cos de les informacions, mostren clarament l'orientació i la línia editorial del diari *El País*, que és una capçalera liberal, d'esquerres, progressista i plural, com han subratllat altres autors (Cfr., per exemple, Giró, 1999: 17). Aquest rotatiu sempre ha emès un discurs crític respecte a l'Església més institucional. A més va ser una de les capçaleres que va relacionar el cas Vatileaks amb la destitució del director del Banc Vaticà, Ettore Gotti Tedeschi, acusat de corrupció i altres escàndols anteriors.

Altres elements de l'anàlisi que requereixen una reflexió són la presència d'una dicotomia entre el discurs simbòlic i el pragmàtic en la presentació del marc interpretatiu o *frame* dominant de corrupció i lluites de poder al Vaticà. L'ús del llenguatge simbòlic és més present en alguns articles en format reportatge com el publicat al suplement *Domingo* el 3 de juny de 2012 titulat: «Nido de cuervos en el Vaticano». La dimensió simbòlica es feia present en la utilització d'arguments relacionats amb les lluites internes entre membres de la cúria pel poder de la Santa Seu, a partir d'un relat de misteri i utilitzant molt de lèxic del camp bèl·lic: «campo de batalla» o «luchas de poder». Per intensificar aquest relat de misteri, aquest reportatge d'*El País* emprava algunes figures retòriques respecte a l'actuació del majordom sobre si va actuar amb còmplices o no a l'hora de robar els documents al papa. Aquest recurs retòric, molt propi de l'estil dels reportatges, intensifica més el *frame* genèric dominant de corrupció i lluites internes al Vaticà i també determina un marc interpretatiu temàtic d'intriga i misteri sobre tot el conflicte.

En conjunt el diari *El País* no va oferir molts articles del gènere d'opinió, però els elements interpretatius negatius sobre la institució de l'Església en algunes notícies o cròniques són molt abundants. Un dels articles d'opinió va ser el publicat al mateix suplement en aquest mateix reportatge titulat: «Del veneno de los Borgia al pederasta Maciel», signat per Lola Galán. En aquest article repassava els escàndols al Vaticà evidenciant que s'han produït al llarg dels segles. Alhora hi trobem un marc de dimensió molt simbòlic que fa referència a arguments sobre la religió i sobre la història d'escàndols de la Santa Seu, des del temps dels papes Borja fins a repassar els escàndols financers al Banc Ambrosià del 1982. Per tant, amb aquest discurs s'intensifica el marc valoratiu negatiu respecte a la institució vaticana.

Trobem una presència d'elements pragmàtics quan aborda el tema del judici contra el majordom, Paolo Gabriele. Aquesta dimensió comportava arguments de tipus judicial a partir de termes com: «alegaciones, delito, supuestos

filtradores de documentos, tribunal o pesquisas», que denotaven l'actitud del redactor respecte al judici en qüestió i que es reflecteix en el text. En aquest sentit s'infereix un tractament distant i una actitud antagònica respecte a la institució, però al mateix temps ofereix les dades més necessàries i informatives a partir de les quals hauria de poder valorar el mateix lector. És a dir, es fa un esforç per tractar la informació de manera més objectiva. En el tractament del judici, *El País* concedeix un espai considerable a la intervenció del majordom; en destaca les intervencions —sobretot les que fan referència al tractament donat per l'Església catòlica en relació amb ell—, els seus arguments —en què es manifesten les faccions internes de la cúria, la manipulació a la qual era sotmès el papa— i les lluites de poder. El relat incideix en el *modus operandi* del majordom quan fotocopiava i filtrava els documents, així com les persones amb qui havia parlat del mal funcionament de la Santa Seu. Es torna, així, a fer evident una dimensió del marc pragmàtic, que empra arguments de tipus més material. Això demostra la voluntat del mitjà d'oferir una imatge neutral, sense visió crítica, de l'acció del majordom (Contreras, 2004: 300). El presenta com un «cap de turc» de la cúria vaticana, a qui va recaure tota la culpabilitat per desviar l'atenció dels problemes dins la cúria. Aquesta actitud del mitjà canvia quan parla de les persones pròximes al papa, és a dir, la cúria. En aquest punt el tractament és diferent. Mitjançant la selecció del lèxic, expressions col·loquials, metàfores o estratègies discursives i la cita d'algunes fonts, defineix el marc interpretatiu o *frame* més dominant de lluites de poder/corrupció al Vaticà. *El País* construeix el discurs a partir d'aquest *frame* i tendeix a emprar marcs de dimensió simbòlica o *frame dimensions* (Castelló, 2012: 139) que s'articulen a partir d'arguments simbòlics com la religió catòlica, la història de la cúria unida a la corrupció i a la tradició catòlica, sobretot quan parla del paper de la Santa Seu en la resolució del judici contra el majordom. Per tant, en fer referència al paper de la cúria continua desplegant un relat de traïció, de falta de transparència i d'actuació teatral per part de la cúria, reforçat a partir d'elements interpretatius per part del redactor. Una de les principals conclusions que s'observa és el marge del periodista per crear un marc interpretatiu propi i reemmarcar la informació. La creació del marc interpretatiu propi està condicionat a la línia editorial de cada diari i a la cultura organitzativa del mitjà, és a dir, una específica manera de fer que es transmet des dels editors o els llibres d'estil.

El Mundo, per la seva part, presenta, respecte a *El País*, una intensificació del discurs altament bel·ligerant i d'alt voltatge. Aquest rotatiu desplega en termes generals el marc interpretatiu de lluites de poder/corrupció al Vaticà i vincula més estretament el cas Vatileaks amb la destitució del director del Banc Vaticà, Ettore Gotti Tedeschi.

En general, el discurs se situa en una dimensió molt simbòlica, sempre dins d'un *frame* temàtic, que destaca un relat de misteri i intriga, però al mateix temps s'observa un marc de dimensió pragmàtica. En aquesta línia presenta, sobretot en els articles interpretatius o informatius com les cròniques i les notícies, els arguments del majordom, referint-se a més amb molt d'èmfasi als problemes financers del Vaticà i a la destitució del director del Banc Vaticà, Ettore Gotti Tedeschi. Dins el *frame* de «lluites de poder/corrupció», els mecanismes de marc aprofundeixen així en el discurs de les disputes internes, utilitzant un lèxic bel·ligerant i expressions amb to irònic o combatiu. Aquesta vinculació era presentada al principi de la informació en què es destacava la seva estreta relació amb la filtració de documents, presentant-lo de manera negativa com un dels «corbs o talps»; és a dir, com un dels encarregats de passar informació. Aquest actor era presentat com un banquer investigat per blanqueig de diners, respecte a això s'hi afegia la documentació que va recopilar el banquer on figurava la informació respecte a irregularitats financeres i l'esforç del Vaticà per ocultar-ho. En aquest sentit destacava moltes intervencions del banquer, que tenen una correlació directa amb les intrigues vaticanes, i que contenen dosis d'amenaça, algunes de contundents com: «Si me asesinan, aquí dentro está la razón de mi muerte», o bé «En el Vaticano he visto cosas que dan miedo».[290] Això reforça més el marc interpretatiu de corrupció i lluites de poder, que es manté a través d'arguments de dimensió pragmàtica, que apel·len al blanqueig de diners, les irregularitats financeres del Banc Vaticà o la vinculació de comptes a la màfia italiana i la batalla interna de l'entitat amb alguns membres de la cúria. Als mecanismes de marc i variables que construeixen aquest *frame* dominant en tota la mostra d'anàlisi del cas, cal afegir-hi moltes estratègies discursives que construeixen un marc temàtic desenvolupat mitjançant un relat propi de novel·la d'intriga i misteri. Tots els actors de la història estan associats a diverses accions de traïció i en situacions d'incertesa, a més la història del robatori dels documents del papa transmet grans dosis de misteri per intentar descobrir els còmplices del majordom en el conjunt de la trama. Aquest relat de conjunt conforma una narració novel·lesca que envolta el cas en gairebé tota la mostra d'anàlisi, tant en els articles dintre dels gèneres interpretatius (cròniques, reportatges, *news analysis*, informes…) com informatius (notícies). El relat en conjunt confereix una dimensió simbòlica al marc interpretatiu de corrupció i lluites de poder, sobretot en els titulars en què s'empra un llenguatge molt metafòric, que incideix en la falta de transparència del Vaticà o bé sobre la situació judicial del majordom.

290 Vegeu «El testamento secreto del "banquero de Dios"», *El Mundo*, 8 de juny de 2012, p. 35.

Per al diari *El Mundo* la traïció del majordom va clarament en correlació amb les trames d'intriga i corrupció entre els membres de la cúria dintre la Santa Seu. Manté el marc de lluites de poder/corrupció desplegant-lo a través d'arguments com que des de la Santa Seu es pretén passar pàgina el més aviat possible del cas en condemnar ràpidament el majordom i rebre aquest el perdó del papa per evitar que sorgeixon altres noms de la cúria vinculats al cas Vatileaks, tot i reconèixer l'alta traïció del majordom. Aquests arguments també eren molt presents en el diari *El País.* Les dues publicacions mantenen punts de contacte respecte al tractament informatiu del cas Vatileaks, malgrat tenir línies editorials distants. En conjunt, en el diari *El Mundo* es determinava un marc valoratiu negatiu respecte a la institució vaticana per la manca de transparència en la gestió del cas i el seu secretisme, a més de posar molt d'èmfasi sobre les intrigues vaticanes a partir d'arguments més pragmàtics i també, simbòlics. Tanmateix en alguns articles d'opinió i en un editorial, els arguments emprats oferien elements positius respecte a la gestió de la Santa Seu, davant d'aquests escàndols, en els quals la ingerència del pontífex intercedeix per mitigar l'execució de la justícia i normalment concedeix la gràcia del perdó als acusats. Aquests arguments oferien una variant dintre el marc interpretatiu dominant i conferien un marc valoratiu positiu a la gestió del Vaticà i, en concret, a l'actuació del papa. No és estrany aquest tractament per part d'*El Mundo*, ja que des de la seva fundació simpatitza amb l'ala de la posició centredreta espanyola, que acostuma a donar un tractament respectuós a l'Església catòlica. Des de la seva fundació s'ha caracteritzat per tenir un tractament sensacionalista i per un gran nombre d'articles d'investigació (Giménez; Berganza, 2009: 68).

El País no atorga gran espai a aquesta informació, en canvi els diaris analitzats anteriorment sí. Per exemple el diari *La Razón* va dedicar-li dues informacions publicades el 19 de juny de 2012 i el 5 de juliol de 2012. La primera recollia unes declaracions del cardenal Tarcisio Bertone en què advertia que «la mano del diablo está detrás de Vatileaks»[291] i també acusava la premsa d'imitar el *Codi da Vinci*. La segona tractava sobre les declaracions de Benet XVI donant suport als seus col·laboradors. També el diari *ABC* publicava el 31 de maig de 2012[292] unes declaracions de Benet XVI en les quals donava suport als seus collaboradors, atorgant una rellevància notòria en dedicar-li dues pàgines. A més, publicava unes declaracions del cardenal Bertone, aleshores secretari d'Estat del Vaticà, en què valorava el cas com a integrant de les agressions cap al papa

291 Vegeu «Bertone advierte de que "la mano del diablo" está detrás del "Vatileaks"», *La Razón*, 19 de juny de 2012, p. 38.

292 Vegeu «El Papa renueva la confianza a sus colaboradores tras las filtraciones», *ABC*, 31 de maig de 2012, p. 42-43.

Benet XVI.[293] Pel simple fet de donar més espai, s'augmenta la rellevància i es reforça el marc interpretatiu o *frame* favorable a la institució eclesiàstica.

Cas de la festa del ramadà (islam)

Els mecanismes de mediatització del discurs en aquest cas mostren també diferències entre els diferents mitjans en el tractament de la notícia de la festa del ramadà. Aquest cas normalment sempre està envoltat per la polèmica veïnal sobre el permís de pregària a l'espai públic. Es pot dir que el marc interpretatiu genèric a partir del qual s'aborda el tema és el de la conflictivitat, sustentat sobretot en el lèxic. Des d'un punt de vista quantitatiu la majoria de mitjans no ofereixen un espai ampli al tema i es limiten a reflectir la controvèrsia que envolta la festivitat del ramadà. Tots els diaris de la categoria premsa editada a Barcelona es fan ressò de la controvèrsia que envolta aquesta festivitat; una controvèrsia que es focalitza a Badalona, davant la negativa de l'aleshores alcalde, Xavier Garcia Albiol, de donar permís a la comunitat musulmana per resar a l'espai públic, emplaçant-los a trobar espais alternatius. La comunitat musulmana va protestar pel fet de que se'ls comuniqués aquesta resolució un dia abans de l'inici de la festa.

Gran part del discurs presenta una dimensió del marc pragmàtic, tant en tractar aspectes positius com aspectes negatius respecte al permís de la pregària dels musulmans durant el ramadà. Aquest discurs pragmàtic s'utilitza per explicar els procediments de la prohibició de la pregària a l'espai públic i algunes declaracions de l'alcalde de Badalona respecte a la pregària al carrer, o bé en relació amb altres arguments de tipus material com l'assistència a la mesquita i la problemàtica dels musulmans diabètics per viure el ramadà.

Els marcs interpretatius detectats es poden categoritzar en dos: marc interpretatiu o *frame* conflictiu/controvèrsia i marc interpretatiu o *frame* crític i provocació de l'alcalde Albiol. A més d'algun altre *frame* que no es categoritzaria en cap d'aquests dos anteriors i/o la proposta de noves variables o *frame devices* dintre de cada marc interpretatiu. És a dir, les estratègies discursives, diferents arguments o el tipus de lèxic aporten nous elements valoratius que indiquen la presència d'un marc interpretatiu diferent des d'un punt de vista global, i també ajuden a detectar més l'ideari específic de cada mitjà.

Tots els mitjans dintre la categoria de premsa editada a Barcelona van determinar, per una banda, els marcs interpretatius o *frame* conflictiu dominant, que es mantenia latent en tota la mostra i, per l'altra, el *frame* crític o de provocació de l'alcalde de Badalona. En explicar aquest conflicte sobre la ubicació de

293 Vegeu «El cardenal Bertone rompe su silencio: "Son ataques feroces"», *ABC*, 6 de juny de 2012, p. 42.

la pregària dels musulmans, resulta molt habitual tant en els mitjans d'àmbit autonòmic com estatal, que es defensi un marc valoratiu negatiu en la decisió de l'alcalde de Badalona, o bé un marc no crític o de no provocació. Per a la construcció d'aquests dos marcs s'utilitza un llenguatge estratègic, amb valoracions més crítiques o negatives, defensant la posició de cada mitjà.

El Periódico de Catalunya, el diari *Ara* i *El Punt Avui* van construir un discurs a partir del marc interpretatiu o *frame* crític, focalitzat en l'acció de l'alcalde de Badalona com una provocació. Les variables o els mecanismes de mediatització determinen un discurs molt pragmàtic sustentat, en general, a partir dels arguments com: «veto d'Albiol», «conflictes», «el canvi era dràstic», «enfrontaments», «atiar», «estratègies», «acció política», «representants d'entitats» o bé «Badalona foragita el rés dels musulmans al carrer». Des d'un punt de vista genèric tots els articles de premsa van aprofundir en aquest discurs més bel·ligerant i controvertit que accentua la línia de provocació per part del protagonista en tots els articles de la categoria premsa editada a Barcelona. L'alcalde Xavier Garcia Albiol era presentat per les tres publicacions com el principal provocador de la situació i el veritable antagonista de tot el conflicte. La comunitat musulmana era presentada, en general, a partir d'un discurs envoltat de victimisme.

Cap de les tres publicacions li van dedicar un espai molt ampli, però el diari *El Periódico de Catalunya* li va atorgar més articles, oferint-li en conseqüència, comparativament, una rellevància més gran, incidint en l'actitud provocadora de l'alcalde de Badalona i presentant els musulmans en situació de vulnerabilitat. A través de dos reportatges més contextualitzats, aquest rotatiu va atorgar prioritat als costums i al simbolisme de la festa musulmana del ramadà com a expressió de convivència a Badalona i en el conjunt de Catalunya. L'altre episodi publicat també per aquest diari respecte al ramadà fa referència a la situació que viuen els diabètics musulmans en realitzar el dejuni; un tema que se situa en l'àmbit pragmàtic en estar fonamentat en arguments materials com el tipus de medicació i les instruccions que han de seguir aquests malalts. Els arguments emprats es basen en opinions d'experts. El marc valoratiu que s'infereix del seu tractament informatiu és positiu en tot el conjunt respecte a la presència de comunitats musulmanes a Badalona, així com també la seva festa religiosa. En general, la interpretació és positiva ja que es llegeix en clau de convivència ciutadana que no genera problemàtica. Aquest tractament respondria a una determinada cultura professional del mitjà i a una línia editorial d'*El Periódico* que, en el seu cas, és d'esquerra moderada i antidreta espanyola, partidari de la moderació i defensor de l'estabilitat social, que acostuma a posar la religió en el marc de la modernitat i a ser crític amb la l'Església catòlica com a institució (Giró, 1999: 342).

En relació amb les publicacions com el diari *Ara* o *El Punt Avui* constatem un marc interpretatiu o *frame* crític que gira entorn de l'actuació de l'alcalde Albiol, entesa com una provocació, igual que en el cas d'*El Periódico de Catalunya*. En principi tots dos rotatius no dediquen un espai molt ampli a la festa del ramadà, tanmateix el context del cas va provocar que anessin atorgant un espai més ampli, donant més relleu a la qüestió. De fet, el tractament informatiu de la festa del ramadà va estar condicionat per la prohibició de l'alcalde de Badalona de la pregària islàmica al carrer després de la festa musulmana. Aquesta decisió va generar conflicte i es va veure reflectida en les informacions que en tot moment van envoltar la notícia.

Observem que, en general, aquests dos mitjans construeixen el seu discurs en el *frame* provocació/crític, amb tendència a emprar una dimensió del marc pragmàtic genèric, que es tradueix en el lèxic utilitzat; un lèxic propi de la gestió; en concret, sobre el tema de l'arrendament de l'espai per a l'oració i els diners del lloguer, quan feien referència a la sol·licitud de l'Ajuntament per tal que la comunitat musulmana llogués un local. La dimensió del marc esdevé més simbòlica quan fa referència a les intervencions de la comunitat musulmana, que es tradueix en un abundant lèxic religiós sobre la tradició musulmana. El conjunt d'intervencions dels representants musulmans de Badalona estan dirigides a la convivència, al diàleg, a la reconciliació i a la voluntat de la comunitat musulmana d'arribar a un acord amb l'Ajuntament. Aquest conjunt d'intervencions no encabibles dintre del *frame* principal de provocació/crític de l'alcalde de Badalona, es vinculen a altres continguts de tradició i es detecta un altre *frame* valoratiu més positiu. La presència d'aquests temes sobre la convivència i el diàleg, a través de les intervencions presents de la comunitat musulmana, indiquen els trets propis de la narrativa global del mitjà. Una narrativa molt similar als rotatius *El Punt Avui* i el diari *Ara,* en què es perfilen uns *frames* similars. Tots tres diaris, com hem dit, presenten un discurs que s'articula a partir del *frame* provocació/crític respecte a l'alcalde Xavier Garcia Albiol, tanmateix en *El Periódico de Catalunya* abunda un lèxic més bel·ligerant en relació amb l'actitud de l'alcalde i, en canvi, els diaris *Ara* i *El Punt Avui* presenten un conjunt lèxic moderat sense connotacions agressives.

Un exemple d'aquest abundant lèxic més bel·ligerant en *El Periódico de Catalunya* seria la inclusió de la notícia d'una manifestació antiislam a Berlín; amb això es determinava un *frame* genèric de conflicte i la radicalització de l'extrema dreta contra l'islam. Les variables o *frame devices* que determinen aquest marc interpretatiu principal es caracteritzen per emprar un grup lèxic que apel·la a consignes radicals de l'ultradreta contra la presència de l'islam com: «l'islam no forma part d'Alemanya» o «atureu la islamització», i alguna metàfora present

en el titular com: «Els ultres d'Alemanya desfilen contra l'islam», i utilitzar alhora un abundant lèxic més bel·ligerant i agressiu per descriure l'ambient de la protesta. A partir d'aquest tipus d'arguments s'infereix un marc valoratiu crític i negatiu respecte a l'auge de l'extrema dreta a Europa, dintre el *frame* general d'auge d'extrema dreta, en correlació amb el marc interpretatiu genèric defensat pel diari. D'aquesta informació sobre la protesta antiislam a Alemanya, també se'n feia ressò *La Vanguardia. El Punt Avui* i el diari *Ara* l'ometen tant en l'edició en paper com en l'edició digital.

En relació amb *La Vanguardia* s'observa un discurs totalment oposat respecte a les anteriors publicacions. El seu discurs no transmet la tensió acusada entre el govern municipal de Badalona i la comunitat musulmana en relació amb la pregària al carrer, tal com s'ha observat en les anteriors publicacions. En general, el llenguatge emprat per *La Vanguardia* redueix el discurs bel·ligerant i presenta la problemàtica destacant l'acord entre l'Ajuntament de Badalona i la comunitat musulmana. Es perfila un marc interpretatiu no crític respecte a l'actitud de l'Ajuntament de Badalona i del seu alcalde, en què la seva imatge de provocació és absent. La informació se centra en l'acord entre l'Ajuntament i la comunitat musulmana pel lloguer de l'espai públic per realitzar-hi les seves pregàries, eludint el context de conflictivitat entre ambdues parts. Tanmateix *La Vanguardia* va traslladar la informació sobre aquest cas a la seva edició digital: *La Vanguardia.com*. Això denota que aquest rotatiu va atorgar una importància complementària a aquest tema. L'edició impresa no dedica un ampli espai a la qüestió, tan sols un petit destacat dintre la notícia; l'esmentada informació apareix en l'edició digital del rotatiu, més extensa. El *frame* genèric és no crític amb Albiol i mostra un acord entre les dues parts; s'insereix, per tant, en una dimensió del marc pragmàtic. Aquest esquema és recurrent en totes les informacions publicades per *La Vanguardia* i es reflecteix en un lèxic utilitzat molt institucional i que no transmet tensió. La dimensió del marc pragmàtic apareix sustentada amb l'argument més tècnic. Respecte als actors principals, entre els quals sobresortien l'alcalde de Badalona i el representant de la comunitat musulmana, es presenten amb més neutralitat. L'espai dedicat a les declaracions d'ambdues parts davant el fet que la comunitat musulmana pregui en l'espai públic durant el ramadà, sempre està focalitzades en l'enteniment recíproc i, per tant, disminueix el discurs de tensió existent en els anteriors rotatius dintre la mateixa categoria; així, l'element d'amenaça i de prohibició hi és absent. Dit això, *La Vanguardia* no eludeix, en canvi, la polèmica lligada a la qüestió de cercar un espai per a la pregària dels musulmans.

En relació amb la celebració musulmana del ramadà, l'edició digital de *La Vanguardia* va publicar un altre article sobre costums i tradició. La informa-

ció tenia un alt contingut d'accent humà i social en fer referència a com viuen els musulmans la seva festivitat, marcada per la crisi, les altes temperatures o a través d'una malaltia com la diabetis. Respecte a la dimensió, presenta una oscil·lació entre el marc pragmàtic i simbòlic. Pragmàtic en tant que fa referència a factors materials com ara les elevades temperatures, a partir de dades de l'Agència Estatal de Meteorologia, o bé quan aborda el control de la glucosa que han de tenir presents els diabètics o els efectes de la crisi econòmica sobre els membres de la comunitat musulmana en general. El marc simbòlic es posa de manifest en fer referència a aspectes religiosos del ramadà com les hores de dejuni, els preceptes de l'islam i els donatius solidaris entre les famílies necessitades com una obligació de l'islam. Tant *La Vanguardia* com *El Periódico de Catalunya* dediquen espais a aquesta temàtica, però amb algunes diferències entre els dos rotatius. *El Periódico* accentua més els aspectes religiosos que *La Vanguardia,* però totes dues publicacions presenten aspectes molt analítics i explicatius amb un rerefons humà com a informacions complementàries als textos principals sobre el ramadà. Igual que *El Periódico, La Vanguardia* també es fa ressò d'una manifestació antiislam a Berlín, però només en forma de petit destacat dintre d'una notícia. Aquesta manifestació va condicionar el tractament informatiu de la festa final del ramadà (Al-Fitr o Idu al-Fitr) en tots dos rotatius, recollint ambdós que existeix un problema de xenofòbia, encoratjada per l'extrema dreta a Europa.

La premsa editada a Madrid s'aplega al voltant del mateix marc interpretatiu dominant no crític i positiu respecte a l'actitud de l'alcalde de Badalona. En aquesta categoria es constaten moltes similituds en diferents apartats. Per exemple, l'espai dedicat és molt reduït en els diferents rotatius; l'espai dedicat al diari era mitjà, sobretot en els diaris *ABC* i *La Razón*, que presenten una superfície semblant dedicada al ramadà. La dimensió del marc en aquests rotatius se situa en un àmbit molt pragmàtic en tant que se centra en la decisió de l'Ajuntament de prohibir la pregària de la comunitat musulmana als carrers de Badalona. El llenguatge en les dues publicacions transmet connotacions molt bel·ligerants fonamentades en termes claus com: «retar», «veta el Ramadán», «ha provocado» o «malestar». Les declaracions de l'alcalde de Badalona transmeten contundència i més agressivitat respecte a la prohibició. Les seves declaracions ocupen un espai molt més gran respecte a les declaracions dels representants de la comunitat musulmana. El lèxic terminològic i retòric emprat ajuda a desplegar el *frame* no crític en relació amb l'alcalde de Badalona i el marc valoratiu positiu en la seva gestió del conflicte. Detectar l'ús que cada font realitza dels marcs o *frames* més genèrics aporta una informació valuosa de la construcció del marc o *frame,* també ens aporta dades de la interacció entre l'emissor i la font. Tanmateix el

nostre estudi de marc interpretatiu és genèric i qualitatiu, i està basat en l'estructura global a partir del conjunt d'intervencions i les característiques del gènere periodístic.

A més de destacar la intervenció de l'alcalde, en algun d'aquests rotatius —com *La Razón*— s'observa una avaluació per part del redactor, que posa en valor la contundència de l'alcalde i fa molt palpable la seva actitud. Tant en el diari *La Razón* com en el diari *ABC* es recull la presència activa de l'alcalde adoptant la iniciativa en les seves accions. La presència de les declaracions del representant de la comunitat musulmana de Badalona és menor i ocupa un posició inferior en l'estructura narrativa global. Partint de la valoració positiva defensada pels dos rotatius, la presència desigual dels dos actors reforça més el marc interpretatiu enfront del crític, en relació amb la gestió del senyor Albiol. Aquestes publicacions que construeixen el seu discurs dins aquest marc tendeixen a utilitzar marcs pragmàtics a partir d'arguments materials respecte a la prohibició de la pregària musulmana, a causa de la invasió de l'espai públic i del gran nombre de musulmans que es concentren al centre de Badalona.

La delimitació del discurs ens porta a reafirmar que aquests mitjans articulen el seu discurs a partir d'aquest esquema, amb arguments més agressius que es tradueixen en el lèxic emprat. Tot plegat fa pensar tant en uns plantejaments ideològics com en una línia editorial similars. Es tracta de dues publicacions conservadores, pertanyents a l'esfera de la dreta espanyola, defensors dels valors tradicionals i monàrquics. Les seves posicions es construeixen a partir de l'humanisme cristià, vaticanistes; i, per tant, amb diferències ideològiques respecte l'òrbita de l'esquerra espanyola (Giménez; Berganza, 2009: 67). Pel que fa al diari *El Mundo* presenta un discurs que situa la qüestió en un marc interpretatiu o *frame* en el qual domina més el conflicte, en relació amb tota la mostra analitzada sobre el ramadà. Aquest context conflictiu marcat per la prohibició de l'aleshores alcalde Albiol de la pregària musulmana al carrer va influir directament en el tractament informatiu de l'episodi. *El Mundo* va abordar aquesta qüestió amb el gènere informatiu de notícia, presentant els fets més rellevants i la novetat del conflicte; però també va difondre informació sobre el mateix episodi a través del gènere interpretatiu, amb un petita crònica d'interès humà i social, que reflectia la conflictivitat i la mala convivència del barri de Sant Roc de Badalona, entre la comunitat gitana i la musulmana, presentant-ho com una problemàtica. La crònica publicada a *El Mundo* manté un doble vessant social: primer, en manifestar els problemes i les expressions pròpies de grups socials; segon, en centrar-se en les persones del barri, però en un segon pla. Això es tradueix en el lèxic emprat que es caracteritza per un alt voltatge en la presentació de les tensions: «La vida en Sant Roc está trasteada por sobresaltos y la convivencia siempre

amenaza con romperes», que descriu l'ambient candent del barri de Badalona, a través d'un relat molt dramatitzat. Es contempla també en el llenguatge una dicotomia entre el marc pragmàtic i simbòlic. Per una banda, és pragmàtic quan fa referència als impediments per part de l'Ajuntament i les condicions del lloguer imposats pel consistori, així com també en relació amb les disputes entre els grups socials. Per l'altra, el marc pren una configuració més simbòlica quan fa referència a aspectes religiosos de la pregària i als preceptes musulmans del ramadà. Aquesta dicotomia es repeteix en les diferents peces periodístiques d'aquest conflicte, en els diversos mitjans de la mostra analitzada dels diaris editats a Madrid. L'alcalde de Badalona, Xavier Garcia Albiol, adopta un paper protagonista en la seva decisió d'impedir la pregària a l'espai públic, presentat amb una actitud desafiant. Els altres actors protagonistes, els representants de la comunitat musulmana Camí de la Pau, es presenten més aviat passius, amb un paper de víctima respecte a l'acció. Desenvolupen un paper de representants institucionals, és a dir, més abstracte i serien definits com a actants. S'infereix en conjunt un marc valoratiu negatiu en relació amb l'actitud de l'alcalde de Badalona, en el qual la comunitat musulmana apareix com a víctima.

De la festa final del ramadà, Al-Fitr o Idu al-Fitr, tots els diaris dins la categoria de premsa editada a Madrid se'n fan ressò, però el context internacional bel·ligerant al voltant de la guerra de Síria i el drama dels immigrants subsaharians que intenten saltar les tanques a la frontera per entrar a Europa en determina el tractament. Els diaris *La Razón* i l'*ABC* ho aborden d'una manera marginal i circumstancial. La informació fonamental fa referència a la inestabilitat política i de seguretat a Síria, que va provocar el conflicte permanent en aquesta regió. Els dos rotatius van vincular aquesta festa amb què es tanca el ramadà amb el conflicte sirià. *La Razón* ho aborda d'una manera més àmplia i hi inclou un tarannà social i humà en focalitzar els greus problemes de la població civil per sobreviure en la violència en aquell país i les absències del president Al-Assad. El diari explica que la no celebració de les famílies i nens de la festa del Al-Fitr o Idu al-Fitr és a causa de la inestabilitat política i social. Per la seva banda, el diari *ABC* també presenta aquesta festa lligant-la amb el discurs bel·ligerant del conflicte sirià; per tant, construint també en general el seu discurs a partir del *frame* genèric de conflicte. L'espai dedicat pel diari *ABC* és més reduït respecte a la *La Razón*. Qualitativament parlant no aborda el tema des d'un punt de vista social i humà i tampoc el focalitza amb la situació vulnerable dels ciutadans sirians. La seva narrativa és molt més genèrica tant respecte al conflicte com a la festa. En una mateixa línia de tractament informatiu es mostrava el diari *El País* quan va abordar el tema. En el cas d'aquest rotatiu del Grup PRISA el context del conflicte sirià va predominar en el tractament informatiu relegant la festa en qüestió a un segon terme.

Tant l'*ABC* i *La Razón*, com *El Mundo*, articulen gairebé tot el seu discurs a partir del *frame* genèric i temàtic de conflicte i bel·ligerància, i aquest patró recurrent s'observa en el conjunt lèxic emprat. En general, es presenten els fets del context bèl·lic sirià, sense oferir molts elements per a una anàlisi de les causes i conseqüències dels enfrontaments. L'actor principal és el president Baixar al-Assad, que es mostra com el principal protagonista i se'n destaca la fortalesa al capdavant del govern sirià. El seu protagonisme es fa més palès a l'*ABC* o *El País*, en canvi *La Razón* va optar per un tractament més alarmista i amb molt accent humà. Dins aquest marc interpretatiu més centrat en el conflicte s'empra tant la dimensió del marc pragmàtic com el simbòlic. La dimensió del marc pragmàtic la trobem quan s'apel·la a arguments bel·ligerants que fan referència al conflicte permanent mitjançant un llenguatge d'alt voltatge i combatent. En aquests mitjans analitzats, on els arguments de base cultural resten en un segon pla i presenten poc pes, s'apunta tímidament la dimensió del marc simbòlic en alguns arguments de tipus religiós, en la referència al culte o als preceptes religiosos.

El Mundo va abordar el tema de la festa musulmana de l'Al-Fitr o Idu al-Fitr en un segon pla, com els anteriors rotatius, però aquí el context va repercutir directament en el tractament de la informació perquè va ser abordat a la llum del drama humà diari que viuen milers d'immigrants en intentar saltar les tanques per entrar a Europa, coincidint amb la festa de l'Al-Fitr, l'últim dia del ramadà. La informació estava, doncs, focalitzada en el fenomen creixent de la immigració, que per la seva persistència i pel seu interès humà, els mitjans de comunicació han inclòs de manera creixent en la informació dels successos.

En aquest sentit es constata que la referència a la festa musulmana de l'Al-Fitr, amb què finalitza el ramadà era circumstancial i gairebé absent. Només n'apareixia una petita referència a través d'expressions com ara: «última jornada del Ramadán» i «tras pasar todo el día sin comer ni beber»,[294] a partir de les quals es feia referència al precepte religiós. La resta de la informació se situa en una dimensió del marc pragmàtic, que apel·la a la problemàtica del fenomen migratori a partir d'arguments materials com el nombre de persones que van saltar les tanques, el nombre d'immigrants implicats quan van saltar, els fets i el tractament dels immigrants per part de les autoritats.

El lèxic evoca una «invasió d'immigrants» i moments de tensió, provocació i conflicte. Tot i que el tema de la immigració no és l'objecte, aquest episodi ofereix diferents components força interessants respecte al tema de la immigració, que situen la qüestió en el vessant de conflicte social i conflicte cultural d'acord

294 Vegeu el breu a dins «Los asaltos a la valla melillense arrecian en el fin del Ramadán», *El Mundo*, 20 d'agost de 2012, p. 11.

amb el caràcter religiós del ramadà i que només assenyalem de passada perquè fuig de l'objecte d'estudi d'aquest treball. En termes generals, l'abundant presència d'un conjunt lèxic i d'expressions referides al conflicte, juntament amb el suport d'imatges centrades en el precari estat dels immigrants, condueix a un relat molt negatiu respecte al tema de la immigració. Es pot concloure que el tractament per aquest diari va ser parcial i amb un llenguatge en conjunt alarmista i sensacionalista amb paraules freqüents com: «asalto», «expediente de expulsión» o «dos estampidas», tot i que es presenta com un fet aïllat. Es constata que tant en el tractament del discurs com en les imatges es reprodueixen els estereotips comuns respecte a la immigració. En cap cas hi havia una representació d'associacions d'immigrants o de caire cultural, ni es realitza un seguiment amb una anàlisi completa. Les fonts eren les exclusivament oficials, generades per les autoritats nacionals. En síntesi, la informació d'*El Mundo* poc va tenir a veure amb l'Al-Fitr o Idu al-Fitr. L'enfocament molt eurocèntric presenta aquest col·lectiu com a «intrús» i precari, il·lustrat, per exemple, per la imatge d'un immigrant atès per un cooperant. La imatge concordava amb la de l'arribada de pasteres a un altre lloc. Es reforça, així, el tractament que lliga immigració amb problemàtica social i drama.

L'estudi del tractament mediàtic del fet religiós en la premsa basat en una anàlisi discursiva i en la *frame analysis* ens ha aportat diferents resultats sobre com incideix en els discursos respecte a aquesta realitat socioreligiosa i la seva conseqüent incidència en l'opinió pública. No obstant, creiem que la visió dels periodistes que han treballat o treballen la qüestió religiosa en els mitjans resulta un valuós complement per comprendre la construcció del marc interpretatiu en el qual s'ha centrat la present recerca. Com hem tingut ocasió de comprovar, en la construcció dels marcs interpretatius analitzats, hi intervenen dos actors com són els representants de les diferents confessions, per un costat, i els periodistes, per l'altre. Els periodistes duen a terme les seves accions comunicatives ja que els mitjans de comunicació són l'espai de la comunicació amb la ciutadania, amb l'objectiu de generar debat social i religiós en l'opinió pública. Això passa quan els periodistes tenen la capacitat d'establir l'agenda de temes que entraran en el debat públic mitjançant els mitjans. Desenvolupen, així, el paper d'actors privilegiats per comunicar i entendre les qüestions traslladant-les a l'esfera pública a través dels mitjans.

Sabem que el marc interpretatiu o *frame* no es construeix de manera neutral. Els mitjans de comunicació no són simples reproductors de temes ni mers actors neutrals en el procés de construcció del *frame*. Hi incideixen molts factors interns i externs, com ara la cultura pròpia del mitjà, la dels periodistes, els valors propis, les indicacions dels caps de redacció i les normes dels llibres d'estil,

que es van absorbint i es traslladen implícitament en els textos. Ja hem comprovat com de determinant resulta la línia editorial i la relació amb les fonts informatives, a partir dels quals els mitjans forgen el marc interpretatiu; tots aquests factors influeixen en la construcció del *frame* i de la informació, i els periodistes són conscients que el relat és resultant de les rutines professionals i la lògica de l'organització, amb els seus avantatges i inconvenients de cara al resultat final. Per això, per comprendre millor l'espai que proporcionen els diaris de la mostra i els marcs interpretatius més determinants, hem inclòs algunes entrevistes en profunditat realitzades a diversos professionals de la comunicació, que es dediquen, o s'han dedicat, a la informació religiosa i que normalment treballen en la secció de «Societat» del diari, com un element ja usual dels estudis antropològics de cara a unes conclusions més comprensives i contrastades. L'aplicació de les entrevistes juga un paper secundari combinada amb els altres mètodes d'anàlisi de tipus textual aplicats, però ens aporta el punt de vista biogràfic de la realitat i del funcionament del mitjà, connectant l'anàlisi discursiva i de marcs mediàtics amb l'anàlisi de les rutines professionals i la seva lògica.

En el present treball s'han dut a terme 12 entrevistes a professionals de la comunicació de diferents mitjans, alguns fins i tot de fora de la mostra analitzada, en l'àmbit de societat i el fet religiós. En general han estat força exploratòries. S'hi ha aplicat la modalitat d'entrevista semiestructurada (Soriano: 2007: 246) que ens ha semblat, metodològicament parlant, el millor procediment per recollir les dades. Els criteris temàtics en l'elaboració de les entrevistes han estat en funció de:

- Entendre les rutines de producció dels seus mitjans.
- Aprofundir en les raons del nivell de presència atorgada a la pluralitat religiosa.
- Captar els rols i les funcions dels periodistes respecte a la informació socioreligiosa.
- Identificar la correlació en el tractament de les informacions i la línia editorial del mitjà.
- Constatar el grau de coneixement i d'aplicació de la teoria de l'acció comunicativa (TAC).

En relació amb l'espai ofert a la presència d'altres confessions religioses, com ara l'islam mateix, i en particular respecte a festes, ritus i tradicions, com per exemple el ramadà, ja hem comprovat que els mitjans de la mostra analitzada no hi dediquen massa espai i que el seu tractament està condicionat pel context polític internacional i local. Els periodistes entrevistats fan una anàlisi concordant respecte d'aquesta tendència, afirmant que la qüestió d'arrelament del mitjà prima sobre altres qüestions com ara la crisi o una proporcionalitat matemàtica abstracta per atendre la presència de les diferents confessions:

> La cuestión del pluralismo es previa a la crisis. En eso hay mucho debate. Lo que no se puede pretender es que, en un medio de España, donde hay una gran mayoría de personas que son de tradición católica o de fe católica, se sea plural sin respetar la proporcionalidad, es decir, no se puede dar idéntico espacio informativo a los católicos que a los evangélicos […]. El pluralismo no dependería tanto de la crisis como del lugar en que está radicado ese medio; tienes que tener presente la composición de la sociedad y el perfil mayoritario de quienes te leen. Por eso en *La Vanguardia* se da más información sobre catolicismo que sobre otras religiones, y los demás medios españoles, en general, siguen un criterio parecido, incluso aquellos que priman la polémica (María-Paz López, periodista a *La Vanguardia*).

Respecte a la qüestió de la presència de l'islam i el reduït espai que li ofereixen els mitjans, la periodista ho vincula amb el context internacional, al factor del terrorisme d'arrel islamista i a la immigració:

> El islam se ha ganado espacio en los medios occidentales no por una cuestión de religión, sino por la conexión con informaciones sobre inmigración y sobre terrorismo. En una primera fase de la inmigración, todos los medios fueron haciendo los típicos reportajes culturales sobre el ramadán, la peregrinación a la Meca, etcétera, pero eso ya no tiene tanta novedad […]. La cobertura informativa del islam está cautiva del contexto mundial, que no favorece que se dé de esa religión una visión positiva, porque ha habido actos terroristas en nombre del islam, entre ellos el del 11-M en Madrid y otros; eso es un dato incuestionable. Luego, la inmigración tiene a veces elementos de conflicto social, y eso también está muy capitalizado en el islam. Así pues, si no fuera por inmigración y el terrorismo, el islam saldría poco en los medios […] (María-Paz López, periodista a *La Vanguardia*).

En altres mitjans com, per exemple, *El Punt Avui,* relacionen aquesta manca de presència de la pluralitat religiosa amb la manca d'estratègia comunicativa per part de les diferents confessions religioses:

> Abans de tot vull fer referència a un fet freqüent en les confessions. L'Església catòlica envia notes de premsa, només si hi ha un acte molt important des dels bisbats. Les altres religions només envien notes de premsa, per exemple des del Consell Islàmic, quan obren les mesquites o bé realitzen alguna jornada semblant, quan hi ha alguna conferència d'algun imam, o bé es fan algunes jornades sobre dones; aleshores t'envien una nota de premsa, sinó no et diuen res més. Totes les religions volen sortir a la premsa, però en realitat ningú envia gairebé res. Per tant, els has de conèixer i els has d'insistir, sinó no t'envien res per treure alguna notícia. […] Des del meu punt de vista a les religions, encara els falta més estratègia en el camp de la comunicació (Mireia Rourera, periodista a *El Punt Avui*).

En aquest sentit Rourera afegeix que el diari *El Punt Avui* intenta ser molt plural en l'àmbit religiós i donar el màxim de visibilitat a totes les tendències i confessions:

> Quan vam començar a dedicar una pàgina de religió el diumenge es va decidir que intentaríem ser molt plurals; per tant, que intentaríem abordar-ho tot. A més dintre la religió catòlica també es va decidir que s'intentaria focalitzar el tema des d'un punt de vista plural […]. Una entitat social que porten uns capellans, però explicant la informació sempre des d'un punt de vista objectiu, sense fer proselitisme ni voler convèncer ningú. Per tant seguir aquest model és el que sempre he intentat realitzar (Mireia Rourera, periodista a *El Punt Avui*).

Respecte al ramadà, en el cas del diari *El Punt Avui* intenta fer-ne ressò, però normalment s'acostuma a vincular amb el fenomen de la immigració; tot i així, per una qüestió d'arrelament les tradicions d'arrel catòlica tenen un pes més important:

> Per exemple, el Diumenge de Rams, les celebracions musulmanes del ramadà i la festa del xai o la festa dels sikhs. Evidentment, els lectors del diari *El Punt Avui* els hi agraden més les tradicions de casa nostra, però també descobrir les tradicions dels altres els fa gràcia. Si es pot es fa, però no hi ha l'obligació; és a dir, no apareix de manera constant. Al ramadà normalment es fa referència i es publica, ja que al nostre territori hi ha molts nouvinguts, és una festa que implica moltes coses, en la qual sempre hi ha coses com la feina, els drets que tenen els musulmans, sempre hi ha matisos (Mireia Rourera, periodista a *El Punt Avui*).

La visió d'altres mitjans, per exemple, dintre de la categoria premsa editada a Madrid, és similar quant a la presència quantitativa i qualitativa de les altres confessions que no són la catòlica. Alguns d'aquests professionals assenyalen que el fet de l'escassa presència del pluralisme religiós als mitjans es deu al pes social de l'Església catòlica:

> El peso de la Iglesia católica en nuestro país determina esa presencia mayoritaria. No creo que sea malo para el pluralismo. Simplemente refleja la realidad social. Creo que el espacio concedido debe estar en función de su peso y de su dimensión en la sociedad. Por lo tanto, decididamente no creo que sea malo (Fran Otero, periodista a *La Razón*).

En rebre la mateixa pregunta un periodista d'un altre diari, amb una línia editorial contraposada, presenta una altra visió més crítica:

> Tiene razón; es uno de mis lamentos habituales. Vivimos todavía en un Estado semiconfesional católico (España es un Estado aconfesional con querida, suelo bromear…), en el que las otras religiones son vistas como extrañas y casi ilegales. Como periodista tengo la obligación de creer que no existe una religión verdadera y otras que no lo son. Todas son religiones y merecen el mismo trato (Juan G. Bedoya, periodista a *El País*).

Tanmateix en plantejar-li si les diverses religions han de disposar d'un espai equivalent als mitjans, aportava una visió contradictòria amb l'anterior resposta, comparant-ho amb el tractament esportiu:

> No, claro. Como en el resto de los asuntos sociales, el tamaño manda. Sería como pensar que el Alcoyano o el Terrasa deberían contar con el mismo espacio que el Barça o el Real Madrid en las páginas deportivas. (Juan G. Bedoya, periodista a *El País*).

Cas de les caricatures de Mahoma a la revista Charlie Hebdo *(2012)*

Els mecanismes de mediatització del discurs, en aquest cas, posen en evidència fins a quin punt existeixen diferències entre els mitjans en el tractament del cas de caricatures de Mahoma a la revista *Charlie Hebdo*. En línies generals, el marc interpretatiu i la seva presentació estan determinats per estratègies discursives. Els marcs interpretatius en els articles es poden resumir en tres: el de conflicte, el de provocació i el de llibertat d'expressió.

En aquest episodi el context també resulta significatiu en el tractament informatiu. El fet que uns dies anteriors a les publicacions de les caricatures es produís una greu tensió en els països musulmans arran de la difusió de la pel·lícula: *La innocència dels musulmans,* amb to satíric, es va reflectir en els articles publicats. En general, tant en els mitjans analitzats de la categoria premsa editada a Barcelona com en el de premsa editada a Madrid, s'aprecia la construcció d'un discurs generalitzat a partir del marc conflicte, proper a una dimensió del marc pragmàtic. La narrativa dominant està impregnada de conflictivitat, en tots els diaris analitzats.

No obstant, malgrat que aquest discurs conflictiu era genèric, no es presenta de manera homogènia en tots els diaris. De fet, el ventall discursiu és força heterogeni entre els diferents diaris de la mostra. Aquesta heterogeneïtat es presenta en correlació amb les diverses línies editorials o, dit en altres termes, el nivell de conflictivitat és més o menys elevat en funció de la línia editorial de cadascun d'ells. Observem, també, que els mitjans que construeixen el seu discurs a partir del marc interpretatiu o *frame* més genèric de conflicte, tendeixen a emprar una dimensió del marc pragmàtic i aquesta dimensió va unida a arguments de tensió, de seguretat policial o de bel·ligerància respecte a la reacció del món musulmà davant la publicació de les caricatures, amb un abundant lèxic i metàfores que fan referència a la tensió.

Els mitjans que articulen el seu discurs a partir del *frame* de llibertat d'expressió presenten arguments amb una dimensió del marc simbòlic. El conjunt lèxic apel·la als trets que defineixen la confessió musulmana, o bé fa referència

al dret de llibertat d'expressió. Es convenient advertir que l'ús del lèxic simbòlic també desplega el marc interpretatiu genèric de conflicte, en recórrer a un llenguatge metafòric molt carregat de termes que expressen tensió a l'hora de descriure el context. En el cas d'*El Periódico de Catalunya* ja hem observat que aquesta dimensió del marc pragmàtic amb un llenguatge de tensió és dominant en tota la mostra d'anàlisi a causa de la reacció dels països àrabs amb una possible escalada de violència arran de la publicació de les caricatures a França. En el marc interpretatiu de tensió/conflicte genèric, en el qual abunden expressions de tensió, s'empra un conjunt lèxic i abundants metàfores amb moltes connotacions bel·ligerants. A partir d'aquest conjunt es conforma un relat bel·ligerant específic i global al voltant del tema de les caricatures, a més de desplegar un *frame* temàtic bel·ligerant.

Quant a la dimensió del marc simbòlic, emergeix amb els arguments respecte al debat sobre la llibertat d'expressió. Aquest rotatiu especialment incideix, per una banda, en les apel·lacions a la llibertat d'expressió dels responsables del setmanari satíric *Charlie Hebdo* i, per una altra, en el reclam dels responsables polítics i dels organismes internacionals, com l'ONU, per a un ús responsable d'aquesta llibertat. Arguments sobre la conquesta que ha suposat la llibertat d'expressió i la necessitat de preservar-la com un dret bàsic, aparei-xen reiteradament en aquest *frame* de llibertat d'expressió-responsabilitat; dos marcs interpretatius que entren en contacte i es mantenen dintre de la dimensió del marc simbòlic. El marc valoratiu varia en funció de l'ús lligat a les intervencions de cadascun dels actors que hi intervenen. En conjunt, s'aprecia un marc valoratiu positiu quan intervenen els representants de la revista defensant la llibertat d'expressió i es detecta un marc valoratiu negatiu quan intervenen els actors que apel·len a una responsabilitat en l'ús de la llibertat d'expressió. En *El Periódico de Catalunya* la globalitat de les imatges emprades fa referència a contextos violents a les protestes del col·lectiu musulmà i de guardes de seguretat vigilant les ambaixades franceses. Tot i que no s'havien produït incidents importants per la publicació de les caricatures al *Charlie Hebdo*, sí que van esclatar per la difusió del vídeo *La innocència dels musulmans.* El context conflictiu i de litigi, que precedia la publicació de les caricatures, va quedar reforçat per les imatges emprades. El conjunt ens porta a concloure que *El Periódico de Catalunya* recorre a arguments i imatges amb connotacions de violència i, també, a un llenguatge metafòric amb una forta càrrega expressiva grandiloqüent i amb exageració respecte la situació real de la qual s'informa. Un llenguatge que s'acosta al sensacionalisme per abordar de manera global el tema de les caricatures (cfr., en el mateix sentit, Grijelmo, 2014: 396), relata la controvertida qüestió donant més cobertura a la informació, utilitzant gèneres informatius (notícies) i inter-

pretatius (cròniques i un reportatge). El gènere d'opinió, amb un sol article, hi és pràcticament absent. Amb poc posicionament crític explícit, tanmateix les informacions en forma de notícia, però sobretot crònica i reportatge, transmetien un nivell valoratiu màxim. Sobretot els reportatges i les cròniques tenen una forta càrrega d'accent humà, on es transmet la indignació i el descontentament dels musulmans, reforçant-ne les intervencions i mostrant les manifestacions de rebuig pacífiques del col·lectiu.

Respecte al diari *La Vanguardia* es manté el discurs articulat en el marc interpretatiu o *frame* conflicte, tot i que en tots els articles rebaixa el nivell d'agressivitat, tant en el lèxic com en les imatges. Aquest *frame* general manté una dimensió de marc pragmàtic i també simbòlic. Els seus titulars no presenten connotacions grandiloqüents, rotundes i emfàtiques; tanmateix, el llenguatge que connota conflictivitat se situa a l'interior dels articles, on l'argument clau era «focus de tensió». No obstant, tot i que el marc interpretatiu o *frame* general bascula entre conflicte/tensió, presenta variacions en funció de l'anàlisi qualitatiu de la llibertat d'expressió i de les publicacions de les caricatures al *Charlie Hebdo*, a les que considera provocatives i valora negativament. Constatem, per tant, l'entrada en joc del *frame* provocació, sustentat en fonts com ara *Le Monde*, el qual argumenta que les caricatures van ser publicades en un context de violència i que no farien més que incrementar la tensió. En relació amb el *frame* llibertat d'expressió, no incideix ni desplega un discurs apologètic respecte a la llibertat d'expressió, tan sols fa referència a l'argument, pròpiament pragmàtic, que la llibertat d'expressió és el «bé suprem»[295] d'un sistema democràtic, però al mateix temps insisteix en la moderació, fonamentant-ho, particularment, en l'argument bàsic de la «no provocació» i en qüestions d'oportunitat. Per subratllar més aquest marc interpretatiu de la provocació, en altres articles es mostren fonts informatives governamentals de l'administració Obama que pretenen pagar espots televisius per disminuir la tensió al món musulmà, després de les caricatures i la pel·lícula contra Mahoma que es va difondre als EUA.

Dintre del *frame* llibertat d'expressió, *La Vanguardia* utilitza marcs més simbòlics, a partir d'arguments religiosos sustentats en fonts informatives com ara experts en cultura àrab, o bé representants d'associacions musulmanes. Resulta notori que el diari fa un esforç per aportar arguments sòlids, elements interpretatius i de context, per indagar, més a fons en la problemàtica, adduint, per exemple, que l'Alcorà no prohibeix la publicació d'imatges sinó que es tracta d'una qüestió de tradició. En conseqüència, cal admetre que *La Vanguardia* intenta, amb aquesta crònica discursiva, no desconèixer la complexitat de la qüestió, tot i que la resta d'articles aborden la conflictivitat a partir de marcs més

295 Vegeu «I ara… caricatures de Mahoma», *La Vanguardia*, 20 de setembre de 2012, p. 3-4.

pragmàtics, fonamentats en qüestions com ara la seguretat i amb un llenguatge amb connotacions bel·ligerants, encara que no de manera emfàtica com els altres rotatius. El conjunt lèxic, en general, és més moderat i neutral. A mesura que el nombre d'informacions s'allunyen del dia que va esclatar el conflicte, la bel·ligerància respecte a les protestes dutes a terme en països de tradició musulmana es minimitza. Quan aquest conflicte evolucionava cap a les protestes escampades en diversos països de tradició musulmana, el diari no hi va atorgar una gran rellevància; la notícia estava tractada a través de marcs interpretatius pragmàtics, sustentats a partir d'arguments materials sobre la seguretat i la recompensa per la captura de l'autor del vídeo de Mahoma, i la publicació de les caricatures al *Charlie Hebdo* i, posteriorment, al setmanari *El Jueves.*

Des d'un punt de vista dels gèneres periodístics, la majoria d'informacions s'aborden dintre de les categories informatius-interpretatius, amb un llenguatge més moderat i amb un marc valoratiu negatiu respecte a l'abús de la llibertat d'expressió. Tanmateix, en els articles d'opinió el marc valoratiu respecte a la llibertat d'expressió era molt positiu, amb un llenguatge entre simbòlic i pragmàtic que l'exaltava. És el cas, per exemple, de la columnista Pilar Rahola i del periodista Llàtzer Moix, amb dos articles valoratius en els quals s'observa una dicotomia entre la dimensió del marc simbòlic i pragmàtic. L'article de Pilar Rahola, altament simbòlic, defensa clarament els valors occidentals, entre els quals ocupa un lloc privilegiat la llibertat d'expressió. La seva valoració era altament positiva i sense matisos, utilitzant expressions apologètiques en la defensa de l'exercici d'aquesta llibertat per part de les revistes satíriques, juntament amb altres arguments de tipus simbòlic, alhora que critica el totalitarisme de l'«islamofeixisme», amb referència a l'«islamisme radical». La dimensió del marc pragmàtic s'utilitza per explicar la seva crítica a les administracions per la gestió de la immigració; realitzava un posicionament contrari respecte a la immigració, vinculant-ho amb l'auge del fonamentalisme. Un sentit concordant semblant es presenta en la columna d'opinió de Llàtzer Moix, que també realitza una defensa i un discurs positiu sobre la llibertat d'expressió, però amb un llenguatge més subtil i moderat que el de Pilar Rahola. Utilitza marcs simbòlics quan apel·la a la història i les relacions difícils entre Orient i Occident, emprats de manera mesurada. Els arguments pragmàtics creixen quan critica la permissivitat de la policia dels països per permetre manifestacions i atemptats, reclamant, a la vegada, respecte al profeta. *La Vanguardia* també publica un article de fons d'un intel·lectual marroquí, en el qual trobem un llenguatge altament pragmàtic, fonamentat sobretot a partir d'arguments de política internacional, argumentant que les protestes al món musulmà són una coartada per anar en contra dels EUA i Israel. A més, fa referència a altres factors de descontentament

del món musulmà respecte a Occident i els seus aliats, les primaveres àrabs i l'auge de l'islamisme radical. Resulta manifesta la voluntat del diari d'abordar el tema en tota la seva complexitat, ajudant a entendre les causes de les manifestacions i la reacció al món musulmà.

En el cas de *La Vanguardia*, es manté, per tant, un marc interpretatiu global, que defensa la moderació. Això es tradueix en el llenguatge, a través del conjunt d'intervencions, de fonts informatives i d'opinió que integren la narrativa global del diari. En general, respecte a la radicalització musulmana, posa molt l'accent en el terme «islamisme», on *El Periódico de Catalunya* usa més aviat el terme «extremista».

La resta de mitjans de la categoria premsa editada a Barcelona, *El Punt Avui* i l'*Ara*, mantenen, en conjunt, un relat de conflicte respecte a la controvertida publicació de les caricatures al *Charlie Hebdo*. L'espai que aquests dos rotatius dediquen al tema té una dimensió molt menor que el dedicat per part d'*El Periódico de Catalunya* o *La Vanguardia* i, sens dubte, concorda amb la ideologia del mateix mitjà i la franja de lectors als quals va destinat, d'aquí deriven les decisions de la redacció i les rutines de producció.

El marc interpretatiu o *frame* dominant a partir del qual es va construir el discurs és el de conflicte/provocació. El *frame* llibertat d'expressió no es presenta amb tanta força. Una de les reflexions que es desprèn de l'anàlisi del discurs és que el context previ de protestes arreu del món musulmà per la pel·lícula que es va difondre als EUA, denigrant la imatge de Mahoma, té una influència notòria en el tractament informatiu d'aquest episodi. De fet, la oscil·lació observable entre la dimensió del marc pragmàtic i simbòlic es dona sempre dintre del marc interpretatiu dominant del conflicte, que es manté en tota la mostra d'anàlisi. Tanmateix constatem algunes variacions en aquest *frame* entre *El Punt Avui* i l'*Ara,* a causa de la connexió amb el marc interpretatiu de provocació, més o menys incident. Respecte al nombre d'articles d'opinió és gairebé insignificant en tots dos, tot i que s'aprecien algunes diferències en la càrrega valorativa de cada rotatiu.

En *El Punt Avui* la dimensió més determinant és la del marc pragmàtic, reflectida en els arguments emprats, la gran majoria d'ells referits al context bel·ligerant i de protesta desenvolupat a alguns països musulmans, a més dels hipotètics atacs a la seu de *Charlie Hebdo* i a interessos francesos. El lèxic desenvolupa una descripció formal de la portada del setmanari *Charlie Hebdo* que obre un parèntesi al llenguatge genèric directament lligat a la conflictivitat. La narrativa global d'*El Punt Avui* trasllueix un marc interpretatiu general de conflicte d'alt voltatge tant per abordar la problemàtica de les caricatures com les manifestacions de protesta al món musulmà. La utilització dels marcs pragmà-

tics presenta un discurs amb molta intensitat i connotacions bel·ligerants, que determina un marc valoratiu o *frame value* negatiu respecte a les protestes dels països de tradició musulmana contra interessos occidentals. Dintre aquest marc s'insereixen els raonaments sobre la prohibició per part del govern Francès de les manifestacions de musulmans a la mesquita de París, tot i presentar-se amb un llenguatge més neutral. Els judicis crítics transmeten prevenció, incidint en les possibles conseqüències. Dintre del marc interpretatiu de conflicte trobem abundant lèxic referit a l'islamisme, però sense tenir elements suficients per ser categoritzat com a marc, tot i que sí que denota una nova dimensió temàtica, lligada a una narrativa més global. En general, el marc valoratiu en relació amb les protestes és negatiu.

Respecte a l'ús més simbòlic del llenguatge, s'empra en el relat amb caràcter positiu respecte a la llibertat d'expressió. Els arguments fan referència a drets i/o a qüestions religioses com ara la blasfèmia, reforçant la narració identitària en pro de la cultura occidental, la qual cosa ha pogut ser interpretada com a participant del discurs ideològic, és a dir, el relat de determinats grups hegemònics amb pretensions d'imposar a la resta de la comunitat uns trets simbòlics i unes pràctiques culturals com a pròpies, de «designar les característiques que s'atribueixen a una persona o a un col·lectiu per a sentir-se d'una determinada cultura» (cfr., per exemple, Rodrigo Alsina, 2000: 94). Els mitjans oferirien, així, una visió del món a partir d'un horitzó geogràfic i cognitiu que estableix fronteres polítiques i culturals i, per tant, s'explica, en aquest cas, des de paràmetres occidentals (Rodrigo Alsina, 2000: 126).

Respecte als marcs de dimensió simbòlica en un sentit positiu, fent referència directa a referents de l'islam com ara el profeta Mahoma, constatem que són molt escassos. La presentació dels elements religiosos tenen un to negatiu i inclús denoten certa agressivitat. En alguns titulars resulta notori un judici implícit, associant religió musulmana i integrisme, per exemple: «El mal humor de Mahoma» o bé «Mort a França!». Aquest últim recull el lema d'una pancarta exhibida en les protestes dels països musulmans contra les caricatures. Les expressions anteriors reflectides en metàfores, i també les imatges, tot i no arribar al sensacionalisme remarquen el vessant integrista d'uns actes de protesta que, en alguns casos, van atacar materialment interessos occidentals. Tanmateix, en el cos del text, aquesta grandiloqüència minva. La dimensió simbòlica que fa referència a arguments més de tipus religiós és menor en el conjunt de la mostra d'informacions i aflora en les resolucions més negatives del conflicte; en un dels casos, en un destacat enmig de la informació general d'unes declaracions de la líder d'ultradreta francesa Marine Le Pen, en pro de la prohibició de símbols religiosos musulmans i jueus a l'espai públic. En aquest diari que estem

analitzant, *El Punt Avui*, es constata que en conjunt el tractament del conflicte és abordat a partir d'informacions elaborades segons els esdeveniments i les declaracions institucionals del govern francès, els redactors del setmanari *Charlie Hebdo* i també, encara que d'una manera molt reduïda, d'alguns representants d'institucions musulmanes. Es tracta de notícies i cròniques, dintre dels gèneres informatius i interpretatius. Tan sols es va publicar un article d'opinió, on es realitzava un elogi a les llibertats democràtiques occidentals i s'advertia sobre la manca de fermesa d'Occident davant les amenaces dels radicals islàmics. En conjunt, estrictament parlant, no hi ha un posicionament d'opinió en el *frame* mateix de conflicte, tanmateix els elements interpretatius de les informacions incideixen en la construcció dels relats informatius, en consonància amb l'únic article d'opinió favorable a la llibertat d'expressió i marcadament pro Occident.

En una línia similar es mostra el diari *Ara*. Aquest mitjà, igual que *El Punt Avui*, no atorga un espai molt extens al conflicte i el marc interpretatiu o *frame* genèric i temàtic és el de conflicte. També el context de protestes i indignació prèvies en molts països musulmans, per la pel·lícula *La innocència dels musulmans,* que ridiculitzava el profeta Mahoma, i que es van accentuar després, repercuteix en el tractament informatiu de la mostra analitzada. El discurs global es construït a partir del *frame* conflicte, utilitzant marcs interpretatius pragmàtics, que fan referència a arguments del tipus seguretat i processos judicials, o que apel·len a tensions respecte als interessos francesos en els països musulmans. El factor tensió es veu reflectit clarament en el seu discurs en general, amb un lèxic molt bel·ligerant, però que en general no té connotacions expressives exagerades que s'acostin al sensacionalisme. No hi trobem una gran càrrega de metàfores ni d'argot bèl·lic, però sí que manifesta les tensions entre Orient i Occident. Dintre del *frame* global de conflicte, l'anàlisi qualitativa a partir del lèxic, metàfores i arguments permet detectar algunes variacions de to. Hi trobem un abundant lèxic, que fa referència al fonamentalisme sense arribar a desplegar un marc interpretatiu específic, però que indica una narrativa global sensibilitzada per aquest factor. La qualificació «fonamentalista» es troba freqüentment associada a termes com «islàmic o musulmà». Amb això, es pot constatar novament que els mitjans ofereixen una determinada visió del món i que, en aquest cas, és occidental. A més, s'observa com es reprodueix el discurs de les identitats, propostes discursives que repeteixen i transformen les narracions identitàries sobre grups socials i a les quals es pot anomenar «identitats mediàtiques». Alhora resulta manifest un desequilibri de representació que pot arribar a l'estigmatització de grups culturals i religiosos sotmesos a sectors dominants de la societat. Estaríem davant d'estereotips, en aquest cas d'un islam vinculat al fonamen-

talisme i al terrorisme. Però com és sabut, els estereotips es basen en una visió distorsionada i superficial de grups socials (Castelló, 2008: 260-261).

El marc simbòlic es reflecteix a través d'un abundant lèxic religiós, que fa referència a preceptes de la religió musulmana, al profeta Mahoma i a associacions musulmanes. Aquesta perspectiva religiosa i simbòlica resulta minoritària en el conjunt de les informacions i manté un to més informatiu i, per tant, més neutral, sense abusar del llenguatge metafòric. En el seu posicionament en aquest conflicte el diari *Ara* utilitza un conjunt d'expressions religioses que remeten directament a la religió musulmana i jueva, indagant en la qüestió, sostingudament debatuda, de la secularització i sobre la presència dels valors religiosos en la vida pública a Europa. Per abordar aquesta temàtica que s'allunya del tema central de la mostra, trobem una peça del gènere interpretatiu com el reportatge; un reportatge que remet a una qüestió interessant i amb accent humà, encara que no d'immediata actualitat, per tal d'abordar el tema en el seu context i segons la seva complexitat. Els marcs que s'empren són fonamentalment més pragmàtics, amb arguments en els quals surt a col·lació la controvèrsia generada uns mesos abans a Alemanya respecte a la legalització de la circumcisió jueva i, per tant, la legislació al país germànic que afecta aquests temes. El diari reforça el debat sobre aquesta qüestió, posant l'accent en arguments sobre la intolerància respecte a minories religioses, fonamentades en opinions de rabins i representants musulmans.

Altres raonaments que inclinen aquest discurs cap al costat simbòlic són els que fan referència a la llibertat d'expressió. En aquest punt observem la intervenció i selecció de diferents actors, que representen fonts d'opinió i marquen, en conjunt, amb un oportú ordre d'intervencions, una narrativa en la qual s'apunta la variant temàtica de «responsabilitat».

El posicionament valoratiu del mitjà respecte a la problemàtica, per la seva banda, va ser molt escàs. Només es va publicar l'article d'opinió d'una escriptora iraniana, Nazanin Armanian, que aborda l'anàlisi de la polèmica situant-la en el context de la campanya de les eleccions presidencials dels EUA el 2012, oferint dades de context per abordar amb més complexitat la qüestió. Armanian indaga la causa principal del problema i apunta cap a les autoritats dels països musulmans que, donada la manca de garanties democràtiques, enganyen una població abocada a una crisi permanent. Amb això es posa en evidència un esforç major per abordar el conflicte en la seva complexitat, oferint una anàlisi més profunda, per part del diari *Ara*, en relació amb el diari *El Punt Avui*. Malgrat ser dos rotatius amb una línia editorial, una estructura similar i un perfil de lectors focalitzat en l'àmbit català, plantegen un enfocament diferent respecte a la controvèrsia de les caricatures de Mahoma. Els gèneres d'opinió presenten en

ambdues publicacions un espai molt limitat; per això els elements interpretatius i valoratius es concentren en els gèneres informatius, tornant-se més evidents per tal de reforçar el *frame* conflicte comú. El diari *El Punt Avui* el reforça i desenvolupa amb expressions i un conjunt lèxic amb connotacions sensacionalistes. En canvi, el diari *Ara* utilitza, en termes generals, un lèxic amb connotacions més judicials, legals i mesures preventives per part dels governs, que disminueixen la intensitat de to en el llenguatge.

En la categoria premsa editada a Madrid i, en concret, en el cas del diari *ABC*, el marc interpretatiu o *frame* genèric de conflicte és mantingut en totes les informacions del corpus d'articles analitzat. A banda d'aquest marc, a través de la nostra anàlisi a partir dels *frame devices* (mecanismes o dimensió de marc) i l'organització de la narrativa global, hem detectat altres *frames* com el de provocació i islamisme radical. En aquesta publicació, com en la resta, dintre del marc conflicte, el context de protestes dels països de tradició musulmana resulta incident, tant en el tractament informatiu com en els elements valoratius d'aquest episodi. El llenguatge resulta altament pragmàtic em emprar arguments més materials sobre manifestacions, decisions governamentals, seguretat…; però amb argot abundant amb fortes connotacions bel·ligerants, adherides al lèxic i a les expressions de gairebé tots els articles de la mostra. Aquestes expressions, com a variables de marc, reforcen molt el *frame* conflicte i el fan acostar al sensacionalisme, sobretot en referir-se a la violència en els països àrabs. El conjunt de fotografies i imatges estan en plena correlació amb el discurs. La majoria d'actors es mostren en plena acció, sobretot atacant i incendiant interessos occidentals.

En relació amb el marc provocació, s'utilitza un llenguatge simbòlic referent a la llibertat d'expressió, com un principi essencial de les democràcies occidentals. En aquest sentit, el marc valoratiu detectat és positiu. La llibertat d'expressió resulta irrenunciable si s'ha de preservar la «societat oberta». Tanmateix quan es refereix a l'abús d'aquest dret, el marc valoratiu manifest, encoratjat per l'augment imminent de l'islamisme radical, es torna negatiu, tot i reconèixer que la publicació de les caricatures al *Charlie Hebdo* eren inoportunes, a causa d'atiar la indignació viva en molts països musulmans per la pel·lícula. El diari *ABC* va ser un dels mitjans que va construir el seu discurs a partir del marc o *frame* provocació, respecte a la publicació de les caricatures de Mahoma. En la construcció d'aquest marc interpretatiu hi apareixen múltiples reaccions de polítics francesos i altres actors institucionals, com la Santa Seu a través del seu òrgan de comunicació *L'Osservatore Romano,* que qüestiona l'oportunitat de la publicació de les caricatures en un context turbulent als països àrabs i la valora negativament. A l'hora de desplegar el *frame* es dedica un espai proporcional als representants

de països del Magrib com el Marroc o Tunísia amb opinions negatives de les caricatures; també hi són freqüents la presència d'actors no identificats que van interposar una acusació contra el setmanari francès, així com la presència d'altres reaccions amb una proporció destacada, com la del representant de la mesquita de París, que denunciava l'auge de l'islamisme radical per propagar la *gihad* o guerra santa a França. Les declaracions són exponencialment directes i clares i formen part d'una estratègia discursiva que reforça el *frame* provocació i el marc valoratiu negatiu de la publicació de les caricatures.

Totes aquestes anàlisis ens porten a la conclusió que el periodista crea el propi marc interpretatiu o reforça el més defensat pel diari, condicionat pel pes de la línia editorial del diari. Podem dir que, en aquest cas, el periodista realitza la funció del *reframer*, que consisteix en una metafunció per part dels redactors de la capacitat de treballar sobre un marc intencional per contextualitzar-lo, encastant contingut i continent (cfr., en aquest mateix sentit, Montagut, 2012: 302). Cal dir que l'*ABC* no ofereix tant de protagonisme als redactors del setmanari, com el que dona a actors i fonts institucionals que aporten una visió negativa respecte a la publicació de les caricatures. El desplegament del marc interpretatiu o *frame* provocació es completa, tot i tenir un espai reduït o poc rellevant en la publicació, amb la presència d'articles que fan referència a publicacions ulteriors de caricatures a una revista alemanya: *Titanic* i a la revista espanyola: *El Jueves*, i s'adverteix emfàticament de les possibles reaccions violentes en diversos països àrabs contra interessos occidentals.

En aquest àmbit simbòlic hi apareixen, a més, articles en profunditat com ara un reportatge informatiu intemporal, és a dir, la construcció del reportatge a partir d'un esdeveniment d'interès per als lectors, de manera que presenta no un article d'imminent actualitat, sinó que simplement afegeix dades entorn a un fet donat. Aprofita, així, el context de les caricatures per publicar la història de la primera caricatura de Mahoma. El relat és molt impersonal, construït a partir de marcs simbòlics, amb una referència explícita a la història i al context del s. XII,[296] que aborda la primera traducció al llatí de l'Alcorà. La presència de l'article no aporta una valoració analiticointerpretativa, sinó elements de context i antecedents, en un sentit de *background*. La introducció d'aquestes dades té una evident voluntat d'oferir una objectivitat i versemblança a la qüestió, tot i que és presentada com un element anecdòtic.

A mesura que el conflicte va evolucionant cap a resultats més negatius, la dimensió del marc o *frame* pragmàtic destaca més el problema de l'augment de l'islamisme radical. En els últims articles sobre el cas, es dedica a subratllar

296 Vegeu «Historia de la primera caricatura de Mahoma, que data de un Corán de 1141», *ABC*, 21 de setembre de 2012, p. 64.

més les disputes en el món àrab i ho vincula amb l'augment del fanatisme islamista i la manipulació exercida pels seus líders respecte a la població. Emergeix, així, un nou marc interpretatiu d'islamisme radical, en el qual hi apareixen tant elements més valoratius com articles d'anàlisi i opinió que indaguen en la problemàtica de la distància entre la civilització occidental i la musulmana. Presenta, també, dos articles d'anàlisi on dos d'experts arabistes aprofundeixen, principalment a partir d'arguments de tipus religiós, en la posició de la tradició musulmana respecte a la blasfèmia, recordant que en l'islam és un greu pecat des de fa molts segles. Aquests precedents són emprats per alguns líders radicalitzats per condemnar els pretesos atacs a la religió. S'observa, per tant, com en aquest *frame* provocació i crítica de l'abús de la llibertat d'expressió s'articula un discurs en el qual es dona un toc d'atenció a la societat occidental, en recordar-li la responsabilitat de publicar expressions blasfemes. Per una banda, accentua l'advertència en el discurs de la divisió entre Orient i Occident i també, per l'altra, la manipulació exercida per líders musulmans radicalitzats a l'hora d'intensificar la violència als països musulmans.

S'empra un discurs altament crític amb l'islamisme radical equiparant-lo al fanatisme i acusant-lo de ser el principal detonant de la conflictivitat d'aquests països musulmans. La interpretació d'aquest auge de l'islamisme radicalitzat és polèmica i negativa i s'observa com una manipulació i com un fenomen que ha d'estar controlat pels governs occidentals. Remarquem com el marc interpretatiu de provocació manté punts de contacte amb un altre marc interpretatiu o *frame* molt present, el de l'islamisme radical. Des d'un punt de vista d'anàlisi de la narrativa global constatem la publicació d'alguna entrevista, en format crònica, a un líder salafista tunisià, Skander Boughanmi, amb unes declaracions absolutament radicals. Els seus arguments, en cites directes, fan referència al retorn de les lleis islàmiques com la xaria i la tradició musulmana literal, que justifiquen la violència contra Occident pels seus atacs. En relació amb les seves intervencions, subratlla la voluntat d'instauració d'un «califat universal». També fa referència a les provocacions que rep l'islam des d'Occident a través de les caricatures que denigren el profeta Mahoma.

En les últimes informacions publicades, en un format de notícies breus, el discurs es construeix en base al *frame* islamisme radical, que resulta dominant. En aquest *frame,* quan fa referència a aspectes de la religió musulmana com «califato», «sharia» o l'Alcorà, es presenta una dicotomia entre la dimensió del marc simbòlic i la dimensió del marc pragmàtic. Aquesta dimensió pren relleu quan fa referència a les protestes i a casos molt bel·ligerants de països com el Pakistan o Líbia, on els arguments més abundants es basen en la recompensa econòmica que un ministre pakistanès va oferir a qui matés el director de la pel-

lícula sobre Mahoma. Altres raonaments dintre aquest marc fan referència a les intervencions militars a Líbia contra els grups salafistes, autors d'atemptats i violència. En general, es tracta d'un relat on s'acusa l'islamisme violent, el salafisme, de ser responsable de la «ira islàmica» i de la violència als països àrabs. Els islamistes són presentats com a actors amb un paper creixent en l'últim tram de la mostra analitzada. El format a partir del qual s'encabeixen aquests episodis són els gèneres informatius-interpretatius, en què els mecanismes interpretatius i els llenguatges són duts fins a l'extrem. Respecte als gèneres més valoratius com ara els articles d'opinió, fan una clara al·lusió al marc interpretatiu d'islamisme radical.

En línies generals, al diari *La Razón* trobem una línia narrativa molt semblant al diari *ABC*. Els dos rotatius articulen un discurs semblant, accentuant el factor provocació, les protestes en els països àrabs i remarcant un marc valoratiu negatiu respecte a l'abús de la llibertat d'expressió. La coincidència en el discurs respon en gran mesura a la línia editorial d'aquests mitjans, que ha estat definida com de «dreta, conservadors, defensors dels valors tradicionals i monàrquics, enfrontats i crítics respecte a l'òrbita del PSOE i pròxims al PP» (Giménez; Berganza, 2009: 67).

El discurs de *La Razón* s'articula dintre d'un marc interpretatiu genèric de conflicte a partir de l'ús de marcs pragmàtics de manera força dominant que fan referència a raonaments més materials de seguretat o jurídics, emprats per explicar la resolució més violenta del conflicte. Pel que fa a l'ús de la dimensió del marc simbòlic, hi és menys present, tot i que es fa servir en la resolució menys bel·ligerant en relació amb l'abús de la llibertat d'expressió, amb abundants arguments de tipus religiós. El conjunt lèxic «d'alt voltatge» es veu reflectit en els arguments d'aquesta capçalera, on la interpretació més freqüent és que la publicació de les caricatures va ser el detonant de l'escalada de violència als països àrabs. Així, trobem, entre algunes de les metàfores amb connotacions més belligerants i sensacionalistes, expressions com: «otoño de sangre» o «escalada de tensión», per designar l'ambient candent. En termes generals, gran part del llenguatge dominant reflecteix la tensió existent als països àrabs per les caricatures. Respecte a les manifestacions violentes subratlla el caràcter antiamericà de les protestes i sobretot les tensions entre els EUA i el Pakistan. Les imatges utilitzades mantenen una relació paral·lela amb el discurs sostingut i grandiloqüent de conflictivitat i ira musulmana. Per exemple, algunes fotografies mostren la màxima expressió de les protestes al Pakistan i Bangladesh, una manifestació d'un grup de musulmans on apareixen dones amb nicab que porten pancartes amb el lema: «Sharia for France» i, també, moltes explosions en plena detonació. En els recursos visuals que acompanyen la informació és habitual la presència d'in-

fografies que aporten antecedents d'atemptats d'arrel islamista i la cronologia de les protestes, que es van estendre al món àrab des de l'atac d'un ambaixador dels EUA a Líbia fins l'onada de protestes al Pakistan.

Les estratègies discursives de construcció del marc interpretatiu provocació són més simbòliques quan estan publicades dintre dels gèneres d'opinió, on s'aprofundeix en els arguments de cerca d'equilibri entre la llibertat d'expressió i el dret al respecte de les persones amb una determinada creença, manifestant oposició a l'abús de la provocació. Aquests articles s'endinsen en el debat de si ha de prevaldre l'humor i la llibertat d'expressió respecte als valors religiosos dels qui puguin sentir-se ofesos i també al·leguen que l'ofensa a la religió des de sempre és un recurs comercial fàcil per vendre revistes, a més de l'excessiva tolerància actual en relació amb tot tipus de blasfèmia. En aquests gèneres d'opinió també s'explicita la divisió entre el món àrab i el món occidental, perquè en matèries com la llibertat d'expressió no parteixen de les mateixes premisses. En qualsevol cas, la violència exercida pels radicals davant una qüestió de blasfèmia és condemnada per tots els articulistes, advocant per una reivindicació pacífica, però en cap cas oposició violenta contra l'exercici d'una llibertat com la d'expressió. Alguns dels articulistes van més enllà en les seves opinions i fan referència a factors com la xaria com a font del dret islàmic, així com també a la pretesa via modernitzadora dels països àrabs, en la qual aquella llei hauria de garantir els drets humans. En aquestes anàlisis més interpretatives, que aborden el tema en la seva complexitat, s'observa la reproducció d'un discurs occidental explícit. Els arguments reflecteixen la prevalença etnocèntrica en universalitzar a partir de la cultura pròpia i no a partir de quelcom compartit; un discurs força dominant en els mitjans europeus, amb una visió del món basada en un horitzó geogràfic i cognitiu, que estableix fronteres polítiques i culturals i, concomitantment, s'explica des de paràmetres occidentals, sobretot en abordar i emetre judicis sobre les altres cultures (cfr., en aquesta línia, Rodrigo Alsina, 2000: 126).

Observem també a *La Razón* un cert to expressiu sensacionalista, dintre del *frame* provocació, utilitzant marcs pragmàtics, amb raonaments més materials que fan referència a la seguretat dels països occidentals, al tancament d'ambaixades i, sobretot, a l'atemptat perpetrat contra un ambaixador dels EUA a Líbia. Compareixen aquí actors més institucionals, com ara ministres d'exteriors i portaveus de comunitats musulmanes, que alerten contra atacs a qualsevol país occidental o, també, actors d'altres confessions com la Santa Seu, o bé portaveus de la Casa Blanca, que qüestionen l'oportunitat de la publicació de les caricatures. El corpus d'anàlisi destaca la notícia que la revista satírica alemanya *Titanic* també va publicar caricatures del profeta Mahoma i dedica un

espai força ampli a la qüestió, denotant, per tant, la rellevància que concedeix al tema satíric, major que la resta de diaris de la categoria premsa editada a Madrid. Les publicacions analitzades de la categoria premsa editada a Barcelona, per la seva banda, minimitzen aquesta qüestió amb «especejament»[297] dintre les informacions generals. En general, *La Razón* reforça i desplega el *frame* conflictivitat i el *frame* provocació amb un pes dominant en gairebé tots els episodis analitzats. La valoració negativa dins la conflictivitat i la provocació respecte a la publicació de caricatures del setmanari *Charlie Hebdo*, comporta altres argumentacions susceptibles de desplegar altres marcs interpretatius més secundaris. La presència d'un determinat lèxic carregat de connotacions bel·ligerants perfila en tota la mostra d'anàlisi un tractament expressiu, amb un fort accent humà, amb expressions que es podria considerar, en alguns punts, que ratllen, si és que no hi cauen, el sensacionalisme. Observem que en algunes informacions on es mostra la voluntat per part dels actors en la història de pacificar la situació, el diari ho minimitza, com per exemple que l'administració Obama volia emetre uns anuncis al Pakistan desvinculant-se de la pel·lícula que denigrava Mahoma. En correlació amb la seva línia editorial, *La Razón*, quan aborda la publicació de les caricatures a la portada de la revista espanyola *El Jueves*, ho fa en clau nacional, subratllant, sobretot, els perills dels espanyols que viuen en països com Egipte.

El tercer diari d'aquesta categoria, *El Mundo*, manté molts punts de contacte respecte al tractament de *La Razón* i l'*ABC*. Així veiem com perfila el seu discurs en els diferents marcs interpretatius ja identificats com el de provocació i conflicte. Aquests dos marcs es presenten flexibles i dúctils, i mantenen, a més, punts de contacte entre ells. El llenguatge dominant d'*El Mundo* presenta moltes connotacions bel·ligerants, que reflecteixen l'ambient de tensió, mitjançant expressions amb connotacions religioses un pèl grandiloqüents, que en certs punts es podria considerar sensacionalista. El discurs presenta moltes figures retòriques com metàfores i paradoxes. Això es trasllada al tractament informatiu de, per exemple, el nivell de tensió viscut a França arran de les publicacions. La narrativa manté molts paral·lelismes amb la crònica de successos, una narració en general construïda a partir d'expressions molt grandiloqüents i d'arrel popular que s'acosten al sensacionalisme (cfr., Grijelmo, 2014: 396). Com a exemple, referint-se a conseqüències nefastes de la violència als països de tradició musulmana: «los cuerpos quedaron destripados y desparramados por el

297 Especejament: En argot periodístic representa un article breu, de petit tamany que acompanya el principal. Els dos tracten el mateix tema, però el *despiece* indaga en un aspecte del mateix tema en profunditat.

suelo y así estuvieron […]»,[298] on es podria apreciar certa morbositat en entretenir-se en la descripció dels cossos ferits i/o abatuts. Aquesta narrativa genèrica d'*El Mundo* correspon a la seva línia editorial. Se l'ha arribat a definir com, en paraules literals: «d'original estil, que combina recursos visuals de la premsa sensacionalista, amb la publicació de molts articles d'investigació; des del punt de vista ideològic ha estat sempre un diari crític amb el PSOE i simpatitzant del centredreta» (Giménez; Berganza, 2009: 67-68).

La dimensió predominant és la del marc pragmàtic, dintre del de conflicte, ja que conté molts arguments de tipus jurídic, quan parla, per exemple, de delictes de blasfèmia, de temes d'enfrontaments, violència, manifestacions i de seguretat, tot i que a aquest últim no se li dedica gran atenció. La focalització sobre la violència repercuteix en els conceptes emprats, força bel·ligerants. Tanmateix aquest marc interpretatiu s'obre a altres arguments de tipus més simbòlic, que fan referència a qüestions directament religioses com ara blasfèmia, tradició islàmica, valors sagrats…, i també quan s'apel·la a arguments respecte la llibertat d'expressió i de creences. En el marc interpretatiu genèric, s'insereixen la majoria d'imatges i recursos visuals focalitzats en el conflicte en plena acció i es mostren com a principals protagonistes els manifestants radicals dels països musulmans, que expressen la seva adhesió al profeta Mahoma, i provoquen accions i incidents violents. En conseqüència, la correlació entre violència i islamisme resulta palesa. Així es determina un marc interpretatiu de caire més temàtic d'islamisme radical, delimitat a partir de les variables lèxiques, retòriques i recursos gràfics, plantejant la presència del marc «islamisme radical», que en principi no era un dels dominants.

Respecte al *frame* provocació, la dimensió emprada presenta una dicotomia entre el marc pragmàtic i el simbòlic. El discurs construït en el marc pragmàtic esgrimeix arguments que giren entorn de la paraula «crisi», de denúncia sobre l'actuació provocativa del setmanari *Charlie Hebdo* i apel·lant, també, al deure de la responsabilitat. Aquest argumentari és introduït, en clau de reacció política, per actors polítics com l'aleshores primer ministre francès, Jean-Marc Ayrault, i el ministre d'Exteriors, Laurent Fabius, que són els que més van criticar l'actuació del setmanari. En aquesta línia trobem també actors com els representants del Consell dels Musulmans Francesos, que argumentaven que les caricatures eren un atac islamòfob. Els líders musulmans apareixien, en general, en una actitud reactiva i més agressiva respecte a la publicació de les revistes. Aquest marc de provocació també recorre a apunts simbòlics, quan fa referència a arguments com un atac als sentiments religiosos dels musulmans, o a la blas-

298 Vegeu «Los extranjeros en la diana de la cólera afgana», *El Mundo,* 19 de setembre de 2012, p. 30.

fèmia, tenyits d'un cert victimisme. Tanmateix la presència de marcs simbòlics en clau de reacció apareixia en un menor terme. Tant en una dimensió com en l'altra, el conflicte es dirigeix cap a resultats negatius de la història. En relació amb el marc de la llibertat d'expressió, també present en la mostra analitzada, és construït a partir del *frame* pragmàtic, tenint en compte arguments jurídics i de drets humans. A partir d'aquí resulta una dicotomia entre positiva i negativa. Positiva, quan a través de diferents actors experts en llibertat religiosa s'advoca per mantenir la llibertat individual com a garantia de la llibertat d'expressió i per tal de preservar un dels pilars de la democràcia. S'empren també arguments jurídics per intercedir per una legislació que penalitzi les ofenses religioses, evitant l'abús de la llibertat d'expressió. Aquesta dimensió pragmàtica deriva cap a una dimensió més simbòlica en emprar raonaments negatius amb connotacions religioses, basats en conceptes com: «la ofensa a valores sagrados» o «injurias al profeta Mahoma y a los califas». En aquestes intervencions, s'hi haurien d'afegir altres estratègies discursives que respondrien a una narrativa global del mitjà, com les valoracions del mateix redactor, que ajuden a intensificar el marc interpretatiu o *frame* provocació: «Unos burdos fotogramas y unas provocativas caricaturas de Mahoma han desempolvado la llamada a poner coto jurídico a los blasfemos».

Aquest *frame* és força ampli i flexible i dintre seu hi trobaríem punts de contacte amb altres marcs interpretatius com el de conflicte, quan els arguments emprats en algunes informacions fan referència al fet que la revista *Charlie Hebdo* va ser el detonant de les accions violentes en països de tradició àrab. Els que empren aquest marc realitzen una anàlisi qualitativa de la sentència, amb una àmplia diversitat de lectures. En general, es transmet una gradació valorativa negativa, en funció de l'accent que posa cada actor en els aspectes pragmàtics o simbòlics de la provocació. Aquests resultats ens duen a la conclusió que el grau de negativitat és més profund com més simbòlics són els raonaments, en canvi la clau pragmàtica rebaixava aquesta negativitat. Aquest marc interpretatiu presenta un ventall ampli d'actors i argumentaris, que comporten interpretacions de diferent signe respecte a la publicació del *Charlie Hebdo*, a les quals s'haurien d'afegir les declaracions de Marine Le Pen en pro de la prohibició de símbols religiosos com el vel islàmic i la quipà jueva. Aquestes intervencions presenten connotacions provocatives fonamentades en arguments que fan referència a les lleis franceses i al seu necessari enduriment per tal de relegar els símbols religiosos a l'àmbit privat. En aquest punt la dimensió del marc pragmàtic resulta majoritària, sense massa apunts de contingut religiós. En el titular «Cruzada

de Le Pen contra el velo y la "kipá"»[299] apareix més el component simbòlic i cridaner, habitual en el diari. Les últimes informacions d'*El Mundo* respecte a aquest cas, que ja no ocupen l'agenda i, per tant, el gruix del diari, aborden la publicació d'altres caricatures a la revista espanyola *El Jueves* i el desafiament d'un ministre del Pakistan, oferint una recompensa a qui assassinés al director de la pel·lícula contra Mahoma. La primera es va publicar en l'edició impresa, a un espai molt reduït de la secció «España», i se li va atorgar una perspectiva pròpiament nacional; la segona va sortir publicada a l'edició digital d'*El Mundo*, i se li va atorgar poca rellevància.

El discurs en les dues informacions es mou dintre els marcs interpretatius més genèrics presents al diari: provocació i conflicte, construïts a partir d'una dimensió del marc pragmàtic en el seu conjunt; els elements simbòlics es troben en un segon terme quan fan referència a Mahoma. En cas del ministre pakistanès, la majoria d'intervencions informen dels diners de la recompensa i de factors de tipus electoralista que se suposa que l'haurien portat al desafiament; alhora repassa els incidents al Pakistan, mitjançant un lèxic bel·ligerant. El cas de la publicació de caricatures a *El Jueves*, presenta arguments en contra basats en la seguretat, en els interessos espanyols i en el reforç de vigilància a ambaixades espanyoles, tot i rebaixar el to bel·ligerant. Aquestes dues últimes informacions són les que duen menys càrrega interpretativa i, per tant, menys força valorativa i no se centren en els elements més controvertits i sensacionalistes. Tanmateix mantenen l'enfocament bel·ligerant, que perdura sempre en el tractament de les informacions del cas, intensificant, per tant, també els *frames* conflicte i provocació.

En general, els gèneres periodístics més abundants en la mostra analitzada són els informatius i els interpretatius, que es tradueixen en el format notícia i crònica. Tanmateix, en el corpus analític es troben alguns textos en format de reportatge i entrevista, per tal de contextualitzar el conflicte. En l'entrevista, hi intervé un representant del diàleg cristià-musulmà, Mohamed Sammak, que aporta la seva valoració subjectiva de la situació en forma genèrica. Les seves respostes afronten la multiplicitat de temàtiques implicades ja al·ludides, com la llibertat religiosa, la blasfèmia, els drets civils en els països àrabs i, també, la provocació per part d'Occident en relació amb els símbols musulmans i l'actitud dels radicals que han provocat la violència. Les seves expressions aporten, juntament amb l'anàlisi de la situació, judicis de valor, que ajuden a inserir els fets en el context. Els elements valoratius reforcen el discurs contra l'islamisme radical i la reacció violenta com a resposta davant les ofenses religioses. Tot i

299 Vegeu «Cruzada de Le Pen contra el velo y la kipá», *El Mundo,* 22 de setembre de 2012, p. 30.

així, considera les provocacions per part d'Occident contra l'islam la causa de les accions violentes. El diari *El Mundo*, en aquest cas, afegeix alguns articles d'opinió, que estan en correlació amb els arguments d'aquesta entrevista. Els articulistes són personatges intel·lectuals de prestigi del món àrab o experts en llibertat religiosa, que construeixen el discurs sota els marcs de provocació i islamisme radical, emprant el patró recurrent que transita entre la dimensió simbòlica i la pragmàtica. Gran part dels arguments argüits són pragmàtics, ja que es refereixen a l'actuació violenta dels integristes, la globalització i les polítiques en contra de minories religioses; però presenten apunts simbòlics quan incideixen en l'odi Orient-Occident, en les ofenses religioses i en la tergiversació d'una part de l'islam. Finalment, en el *frame* llibertat d'expressió, els arguments valoratius giren entorn de l'ús responsable de la llibertat d'expressió per tal d'impedir més morts i atacs contra els interessos occidentals. En definitiva, aquests arguments intensifiquen els marcs interpretatius defensats pel diari *El Mundo*, amb un discurs i *frames* similars als defensats per l'*ABC* i *La Razón*; presenten tots tres línies editorials similars.

Per la seva banda, el diari *El País* presenta diferències tant en els marcs interpretatius defensats, oposats a les anteriors publicacions, com en la seva narrativa de conjunt. En general, aquest diari presenta una major pluralitat de fonts informatives i actors i, per tant, arguments i punts de vista més plurals. No obstant, aquestes fonts i actors, distants ideològicament dels anteriors rotatius, exclouen, per exemple, les declaracions de la Santa Seu o la Casa Blanca condemnant la publicació de les vinyetes. En els *frames* identificats de conflicte, genèric en tota la mostra, i el de llibertat d'expressió, la dimensió dominant és la del marc pragmàtic. A grans trets manifesta un enfocament del conflicte en tota la mostra analitzada; manté, però, un to atenuant respecte als anteriors rotatius. No reflecteix una bel·ligerància similar a altres rotatius de la mateixa categoria, on s'utilitzen expressions més sensacionalistes o de tècnica popular (Grijelmo, 2014: 396). El diari *El País* empra un llenguatge més senzill i pla, sense connotacions d'exageració davant la realitat dels fets, tot i no defugir la problemàtica. Algunes de les expressions més recurrents són «han suscitado inquietud», «estupor en Whashington», «reforzó la seguridad» o «la comunidad islàmica de Francia se sumó a las protestas que recorrían el mundo»; en lloc d'utilitzar altres termes grandiloqüents com: «otoño de sangre», «el viernes de la ira» o «reguero de sangre». Les connotacions bel·ligerants no s'endinsen en el sensacionalisme, sinó en la prudència: «ha vetado estas protestas» o «un ataque», en lloc d'altres expressions emprades en rotatius d'aquesta categoria com ara: «escalada de tensión» o «las manifestaciones se tornaron sangrientas». En general, les imatges i fotografies no transmeten la tensió i el conflicte viscut en alguns països àrabs

d'una manera grandiloqüent. Una tendència observada és que *El País* minimitza molt les protestes als països àrabs davant interessos occidentals, sobretot en les seves portades. També minimitza el tema de les protestes d'algunes comunitats musulmanes en contra de la publicació de les caricatures. El llenguatge d'alt voltatge molt característic en altres portades resulta menys present, i en relació amb la temàtica de l'islamisme radical, *El País* va emprar més el terme «integrista», en lloc d'«islamista». Des d'un punt de vista semàntic i del lèxic, aquest concepte no presenta una presència generalitzada com per desplegar un marc interpretatiu temàtic, tanmateix aportava una variació dintre el marc interpretatiu o *frame* genèric conflicte.

El diari va focalitzar més la seva atenció a presentar als dibuixants de *Charlie Hebdo*, com els principals protagonistes i a atorgar-los una rellevància especial, amb una valoració positiva en general. És important destacar que al director de la revista *Charlie Hebdo* se li concedeix una crònica entrevista a pàgina sencera i un altra va ser ocupada per l'entrevista a un dels dibuixants. El recull d'intervencions, a través de les cites directes i indirectes dels representants de *Charlie Hebdo*, respon a l'ús d'estratègies discursives que intensifiquen el marc interpretatiu llibertat d'expressió i la seva defensa aferrissada. Tot i que *El País* no es prodiga en el que respecta a elements visuals i fotogràfics en relació amb el cas de les caricatures (una variable que s'ha d'interpretar en el marc d'un estil genèric poc expressiu i visual), les fotografies que reflecteixen les manifestacions de protesta no presenten accions violentes per part de grups musulmans, al contrari, destaquen el seu rebuig pacífic a la publicació de les caricatures i focalitzen, més aviat, l'atenció sobre les forces de seguretat, encara que estiguin inactives.

Un altra constatació significativa que resulta de l'anàlisi és que el context de tensió i conflicte, que precedeix la publicació de les caricatures de Mahoma, no té una ressonància explícita en *El País*. El seu discurs, construït tanmateix dintre del *frame* conflicte, redueix la tensió en la mesura del possible. La dimensió majoritària és la del marc pragmàtic en argumentar sobre seguretat, mesures policials, manifestacions i accions de protesta, dret d'informació, respecte a les lleis de la República Francesa, defensa de la línia editorial del setmanari *Charlie Hebdo* i, també, quan aborda el delicte d'ofensa dels sentiments religiosos. Pel que fa a la dimensió del marc simbòlic, menys present, es manifesta en abordar el principi de la llibertat d'expressió com un bé cultural o bé els costums religiosos de l'islam, el cristianisme o el judaisme i el tema de la blasfèmia.

Quant al posicionament enfront del conflicte, el marc interpretatiu llibertat d'expressió, presenta una valoració positiva en general, ja que la majoria d'arguments en clau pragmàtica estan dirigits a reforçar el principi de la llibertat

d'expressió com a dret fonamental de les democràcies, alhora que posa èmfasi a criticar l'autocensura com un dels factors totalitaris i de manipulació religiosa, elogiant la democràcia identificada amb la lliure circulació d'idees.

Dintre d'aquest marc podem notar alguns aspectes distintius respecte a les altres publicacions analitzades, vinculats a l'estratègia editorial del diari. Per exemple, no hi trobem el *frame* provocació, sempre molt minimitzat, tant pels actors focalitzats com pels arguments i testimonis gràfics emprats. Un altre aspecte a ressaltar, en aquest cas del marc interpretatiu llibertat d'expressió, és la ductilitat i elasticitat que presenta a través d'alguns elements:

- En principi conté molts elements que es mouen en l'àmbit pragmàtic, sustentat amb arguments del dret i principi de llibertat d'expressió i pensament.
- Mostra una escala alta de valoració positiva de la llibertat d'expressió a una de més moderada, que aporta variacions dintre del mateix *frame* i n'amplia el recorregut.

Tot i que presenta diferents actors, que amb les seves intervencions transmeten els elements comuns citats, els actors de referència són els dibuixants del setmanari *Charlie Hebdo*. Emmarcat en el debat de la llibertat d'expressió, *El País* concedeix un espai més ampli als seus raonaments en pro de les caricatures, exigint als governants no deixar-se dur pels integristes religiosos, a més d'apel·lar a l'argument pragmàtic que els dibuixants es limitaven a «fer la seva feina de comentar l'actualitat». En les fotografies, els dibuixants apareixen o bé mostrant la portada del *Charlie Hebdo*, ressaltant amb orgull el seu treball, o bé participant en alguna manifestació en defensa del mateix setmanari. Aquests elements força pragmàtics reforcen arguments anteriors i transmeten una càrrega valorativa molt positiva de manera contundent.

La resta d'actors o fonts informatives, com polítics i membres del govern de François Hollande (aleshores president de França) o bé alguns representants de comunitats musulmanes, conformen un discurs més moderat i flexible dintre el marc interpretatiu de la llibertat d'expressió. De fet, observem, per obra de les declaracions dels diferents actors i fonts, una gradació valorativa que va del pol positiu al negatiu. La majoria d'intervencions dels actors polítics mostren, de manera conjunta i de manera uniforme, una defensa de la llibertat d'expressió des d'un punt de vista pragmàtic i les veus crítiques respecte a l'abús de la llibertat d'expressió no són abundants. No obstant, la no absència d'aquestes veus més crítiques i del marc provocació, qüestionant l'actitud de *Charlie Hebdo*, aporta una certa obertura i pluralitat de punts de vista, en el tractament de la informació. De totes maneres, cal acceptar que la presència de marcs rivals pot ser interpretada com una estratègia d'afermament del marc interpretatiu

genèric i de la pròpia línia editorial. De ser així, el tractament informatiu no correspondria més que a la comunitat d'interessos a la qual respon el diari, el grup PRISA com a *holding*. Un mecanisme al qual no són aliens la resta de diaris i que respondria a la defensa de la línia editorial i dels mateixos interessos i que exposa més o menys subtils manipulacions (cfr. Castelló, 2012: 151-152). Aquest mecanisme de reforçament de la pròpia posició resulta patent, per exemple, si considerem l'espai atorgat a unes declaracions de la líder ultradretana Marine Le Pen, en les quals insta a prohibir l'ús de símbols religiosos musulmans i jueus a l'espai públic, llançant alhora una dura crítica als integristes musulmans. Aquí el marc interpretatiu genèric de conflicte està sustentat a partir de marcs simbòlics respecte als símbols religiosos com les mesquites o el salafisme, però també per marcs més pragmàtics referits, per exemple, a l'aplicació de les lleis d'expulsió d'immigrants. Al costat d'aquestes declaracions es mostren les intervencions que presenten arguments contraposats, denunciant el fanatisme laïcista i el racisme de la líder del Front Nacional. Per tant, a través de les seves declaracions es desplega un marc interpretatiu més temàtic, sustentat a partir dels arguments de «fanatisme laïcista i racista» respecte a Le Pen, que no fa sinó reforçar la minimització de la protesta per part dels musulmans plantejada pel diari.

Un altre exemple és el reportatge amb el qual, suposadament, s'acosta a la qüestió de les caricatures amb major comprensivitat, donant entrada a experts en l'islam que aporten marcs simbòlics juntament amb alguns arguments de tipus pragmàtic sobre el delicte de blasfèmia i la llibertat d'expressió, de la mà d'experts en dret que es mouen en l'àmbit jurídic. En conjunt, els experts es plantegen si realment la provocació redunda en benefici de la llibertat d'expressió. Els arguments adduïts giren entorn a factors amb fortes connotacions emocionals com el fanatisme, la sàtira malintencionada i la provocació intencionada, perfilant el marc interpretatiu provocació, poc present en el conjunt informatiu del diari. Alhora que altres punts de vista, els experts aporten dades, més coneixements i *background*, però novament ens podem qüestionar si aquesta presència de marcs creuats no és una estratègia per reforçar i defensar el marc interpretatiu, la posició pròpia, en lloc d'una qüestió de pluralitat informativa. De fet, el missatge últim no se separa mínimament del seu tarannà més «progressista», en comparació amb les altres capçaleres d'aquesta categoria de premsa editada a Madrid, socialdemòcrata en política, pròxim als principis de l'esquerra espanyola, molt crític en relació amb l'àmbit eclesiàstic i, dit curt i ras, pro-PSOE, simpatitzant del «centre felipista» (cfr. Giménez; Berganza, 2009: 67).

Respecte a la variable de la gradació de positiva a més moderada, a la qual ens hem referit anteriorment, també es posa de manifest a través del gènere periodístic emprat. Com sabem, les estratègies discursives inherents són diver-

gents en funció del tipus de gènere. En el cas de les cròniques i notícies (gèneres interpretatius o informatius) el conjunt de declaracions són de tipus pragmàtic i clarament favorable a l'ús de la llibertat d'expressió; en el cas dels gèneres d'opinió, la dimensió resulta prevalentment de marc simbòlic i ve definida a partir d'arguments sobre el diàleg intercultural i interreligiós, sobre la blasfèmia, apel·lant a referències històriques i exhortant a una cultura de diversitat, convivència i a la pau, mitjançant un diàleg sense extremismes. En els articles d'opinió d'*El País* s'observa que quan hi ha una resolució que apel·la a la responsabilitat o moderació en l'ús de la llibertat d'expressió s'empren, sobretot, arguments de tipus simbòlic; quan, en canvi, trobem un afermament clar de la llibertat d'expressió s'empren arguments de tipus més pragmàtic vinculats a la legislació, per una part, al delicte de difamació i, alhora, per l'altra, al dret a la blasfèmia.[300]

En general, podem concloure que tant els mitjans que defensen el marc crític com el favorable a la llibertat d'expressió, reforcen un marc o l'altre de manera concordant amb la respectiva línia editorial conservadora o progressista. La comunitat d'interessos enfront dels altres rotatius com a adversaris determina el propi plantejament. Hem pogut comprovar també que el lloc d'edició, Madrid o Barcelona, no comporta cap correlació en relació amb l'estil i el marc interpretatiu defensats en les seves informacions. La distinció del marc interpretatiu en les notícies de la mostra ve donada per una qüestió ideològica i de línia editorial conservadora vs. progressista, que en determina el tractament informatiu final.

Atemptat a l'escola jueva Ozar Hatorah de Tolosa

Després de l'anàlisi creuat de les dades quantitatives i qualitatives són diverses les qüestions relatives als resultats que requereixen una valoració. Als diaris de la categoria premsa editada a Barcelona, hi identifiquem marcs interpretatius o *frames* comuns: antisemita/racista, *gihadisme* i electoralista (pro o contra Sarkozy), amb accents variables.

En efecte, dintre d'aquests marcs interpretatius construeix el seu discurs *El Periódico de Catalunya*, emprant la doble dimensió pragmàtica i simbòlica en funció del desenvolupament del discurs. Encara que la dimensió pragmàtica, fonamentada en arguments més materials, resulta majoritària, el llenguatge està força impregnat de recursos retòrics com metàfores, que s'acosten al sensacionalisme. En general, aquest llenguatge més sensacionalista es trobava present

300 Bassets, Lluís: «Derecho a la blasfemia» (article d'opinió), *El País.es*, 26 de setembre de 2012. Enllaç: <http://internacional.elpais.com/internacional/2012/09/26/actualidad/1348683039_817306.html>.

en tots els marcs. En el marc antisemita el discurs presenta un conjunt lèxic amb molt accent humà, en aprofundir en el dolor i la tristesa dels familiars de les víctimes de l'atemptat, i també presenta algun apunt simbòlic en fer referència a elements de la religió jueva com les sinagogues o la quipà. En aquest sentit mostra imatges dels familiars de les víctimes i persones pròximes al col·legi amb rostres consternats, accentuant força la criminalitat de l'afer. Episodis anteriors, amb un alt grau de violència contra les minories, resulten manifestament influents en el tractament informatiu. El *frame* antisemita es veu sostingut a partir de mecanismes de marc com el lèxic i argumentacions vinculades a termes com «antisemitisme», i elements de la confessió jueva com «rabí» o «jueus practicants». La imatge publicada de l'enterrament de les víctimes jueves amb el ritual propi intensifica aquest *frame.*

Per tant, la denúncia del mòbil racista és molt present en el discurs, reforçat sobretot pels testimonis de l'atemptat, a les reaccions dels quals s'atorga un gran protagonisme. Aquestes reaccions accentuen, de manera grandiloqüent, la visió de l'ambient de confusió, pervers i criminal, en què es va perpetrar l'atemptat. L'estratègia de construcció d'aquest marc interpretatiu presenta una major flexibilitat quan més simbòlic es torna. En primer terme adopta un enfocament genèric en clau racisme i, en funció de la entrada de testimonis, adopta un enfocament amb accent humà.

L'altre marc interpretatiu delimitat és l'islamisme radical, que es torna dominant quan es va descobrir que l'assassí era Mohamed Merah. El discurs es configura aleshores majoritàriament mitjançant elements pragmàtics, força determinants, amb arguments d'àmbit policial (material i armament) i, sobretot, metodologia criminal, a l'hora de fer referència al *modus operandi* seguit pel terrorista per dur a terme l'atemptat. A través del lèxic, mitjançant metàfores i argumentacions, es delimita un *frame* criminalista temàtic d'ordre secundari. El discurs de criminalitat i radicalitat resulta comú i es manté en tota la mostra d'informació analitzada, que es reflecteix en el llenguatge metafòric amb cert accent sensacionalista; per exemple, «llop solitari Al-Qaeda», «fanatisme» o «radicalització». Dintre d'aquest vessant criminalista s'emfatitza la influència exercida pel germà de Mohamed Merah sobre el terrorista per cometre els atemptats; però sense estendre-s'hi gaire, ja que és un factor considerat a títol d'hipòtesi junt amb la d'altres possibles còmplices. En canvi, emfatitzava força la seva vinculació amb l'extremisme islamista.

La majoria de fonts informatives que hi intervenen són institucionals i aporten dades sobre trets psicològics i personalitat del terrorista, juntament amb informacions de context, que intensifiquen aquest *frame*. De fet, en les últimes informacions repassa els antecedents de formació terrorista de Merah amb

el seu contacte amb Al-Qaeda. Una gran part del llenguatge utilitzat és pragmàtic, impregnat d'un discurs bel·ligerant i criminalista, utilitzat en aquesta evolució negativa del relat. La bel·ligerància en el discurs va decaient a mesura que avancen els fets i el cas de l'atemptat no centra l'agenda dels mitjans, quan es fa referència a la complicitat del germà i a l'ordre de Sarkozy de no deixar emetre les imatges de la matança per televisió. La resta de dispositius de marc, com les imatges, mostren moltes fotos de seguretat, amb una forta presència dels guàrdies policials o les infografies que, repassant els crims anteriors de Merah, accentuen més el discurs criminalista. La fotografia de Mohamed Merah a dalt d'un cotxe derrapant, amb actitud provocadora, que també apareixerà en els altres mitjans, reforça encara més el marc islamista radical i el seu fanatisme. *El Periódico*, en general, realitza un lectura del conflicte presentant-lo com un potencial detonant d'escalada conflictiva entre musulmans i jueus, i un possible auge de terrorisme islamista a França. Els diferents marcs interpretatius presenten una delimitació flexible, connectant en alguns punts, per exemple, el marc dominant d'islamisme radical amb altres marcs com l'electoralista. Aquest marc, tot i ser secundari, es fa, però, present a partir de l'ús que fan diversos actors, sobretot candidats polítics, d'arguments pragmàtics o simbòlics en funció de com evolucionava l'afer. La majoria d'arguments se situen en la dimensió pragmàtica, girant entorn de temes de la campanya electoral com ara la unitat política. Per la seva banda, els arguments simbòlics tenen relació amb elements de la religió musulmana i la vinculació islam-terrorisme, o l'amenaçada unitat de la nació.

L'aleshores president francès, Nicolas Sarkozy, és presentat com un líder reforçat a causa de la tragèdia, amb un discurs que accentua la dignitat de la resposta francesa i es postula com a garant de la unitat política i de la nació. No obstant, per als líders socialistes i altres grups polítics de l'oposició, que presenten raonaments pragmaticocrítics de la seva gestió, instrumentalitza políticament el drama i reforça la intolerància en relació amb la immigració musulmana. El cert és que, tenint en compte la campanya presidencial francesa del 2012, l'estratègia identitària necessitava adoptar un marc valoratiu negatiu respecte a l'islam en particular i, d'una manera més o menys accentuada, contra la presència de l'aspecte religiós en l'àmbit públic en general. Per exemple, les intervencions de Marine Le Pen en clau predominantment simbòlica, amb estratègies discursives per reforçar el marc interpretatiu islamista, vinculen els musulmans de França amb el terrorisme islamista i propugnen la prohibició de qualsevol signe religiós a l'espai públic. Resulta clar que en presentar el discurs més dur de Le Pen i Sarkozy enfront dels musulmans, *El Periódico* cerca reforçar la línia editorial pròpia, amb un marc valoratiu negatiu de la gestió de Sarkozy i

del que representa Marine Le Pen. De fet, aquest diari regional està orientat a un públic prevalentment progressista i popular i el podem catalogar com un mitjà «populista i expressiu» (cfr., Giménez; Berganza, 2009: 69).

La resta d'arguments de l'àmbit polític en general emfatitzen el discurs d'unitat política i de la nació, del sentiment republicà, d'acollida positiva segura entre la majoria de l'electorat. En les imatges corresponents, Sarkozy hi apareix reforçant el seu paper de president i líder, i ressaltant, a més, la seva voluntat de gestió hegemònica de l'atemptat. En aquest punt el marc del relat comporta una valoració positiva, tot i que en general la informació d'*El Periódico* té pocs articles d'opinió i una càrrega valorativa explícita limitada, que contrasta amb la densitat interpretativa present tant en les cròniques com en les notícies.

El llenguatge emprat a *La Vanguardia* en contraposició amb *El Periódico* no és en conjunt tan expressiu ni s'acosta al sensacionalisme. En el marc interpretatiu antisemita/racista, la dimensió prevalent és pragmàtica en oferir, sobretot, dades, per exemple, del nombre de jueus residents a França, destacant-ne el gran nombre; però, tanmateix, hi ha apunts simbòlics referits als seus emblemes i a la judeofòbia. En aquest *frame* antisemita les primeres informacions publicades adopten un accent humà, en focalitzar l'ànim de les víctimes a través del relat testimonial, que emfatitza la consternació i sorpresa davant un acte horrible d'aquestes dimensions. *La Vanguardia* va ser el diari que més va intensificar el marc d'antisemitisme, no sols mitjançant les intervencions de líders europeus sinó, sobretot, oferint un espai a les intervencions dels dirigents israelians com ara Netanyahu, subratllant la seva contundent condemna de l'atac, al qual, per suposat, qualifica —sense pal·liatius— de terrorista i hi afegeix una crítica contundent de l'ONU, per la seva actitud condescendent amb l'antisemitisme i per rebre dirigents de Hamàs. Amb tot això es reforça el discurs d'antisemitisme i resta relativitzada la lectura en clau del conflicte araboisraelià. Els líders europeus emfatitzaven la xenofòbia i l'antisemitisme històric mitjançant arguments simbòlics, l'ús dels quals resulta també evident pel fet de donar força espai a l'enterrament de les víctimes, acompanyat de declaracions sobre el tema. Es destaca, certament, el ritual jueu, però sobretot s'emfatitza el dolor dels familiars, denotant un clar accent humà. No obstant, aquest *frame* manifesta flexibilitat en l'alternança del binomi simbòlic/pragmàtic a l'hora d'argumentar. La dimensió pragmàtica emergeix a partir d'arguments sustentats per representants d'associacions jueves de diverses ciutats europees sobre el necessari reforç en la seguretat de molts centres jueus en el conjunt de la Unió.

La dimensió simbòlica del *frame* antisemita, apareix un cop esclatat el conflicte. Tanmateix, a mesura que evolucionen les informacions, va derivant cap a una dimensió pragmàtica, delimitant un marc interpretatiu racisme/seguretat.

Els raonaments giren entorn del reforç de la seguretat a Tolosa i també recuperen antecedents de matances a Europa per causes racistes. Per exemple, es recorda el crim múltiple de l'ultra Anders B. Breivik, que va matar unes 70 persones a Noruega el juliol del 2011. L'enfocament de mòbil racista o d'extrema dreta era el dominant en bona part de les primeres informacions de l'atemptat. Un enfocament que va recollir i defensar especialment *La Vanguardia*, en contraposició amb *El Periódico de Catalunya*, que no va emfatitzar tant aquesta perspectiva. La seva construcció presenta flexibilitat, ja que els arguments pragmàtics es mouen en l'àmbit criminalista, de seguretat i d'investigació policial, que es traslladen al conjunt lèxic amb força connotacions bel·ligerants i negatives, però «estàndard[s]» (Grijelmo, 2014: 396), sense connotacions violentes, o expressions de caràcter popular o sensacionalista. Tot i que no es presenta d'una manera molt genèrica, entra en contacte, però, amb el marc islamisme radical, en el mateix moment en què es va identificar l'autor: Christian Etelin. A partir d'aleshores, el discurs informatiu és construït en clau pragmàtica, quan es mou a partir d'elements de tipus judicial i d'investigació policial, amb expressions com: «la primera pista que va permetre arribar fins al sospitós […]».[301] Un dels arguments clau d'aquest marc és el concepte «radicalitzar», molt defensat pels diferents actors, com ara l'advocat de l'encausat, la intervenció dels comandaments de la policia o bé la del fiscal general de París i altres experts en matèria terrorista. Entre la selecció d'intervencions, en estil directe, trobem la del mateix Etelin, autodefinit a través de fonts policials com un «combatent islàmic» i la presentació de dades de context que subratllen els seus viatges d'entrenament a l'Afganistan i al Pakistan. L'argot emprat en el discurs, amb alguns termes amb connotacions bel·ligerants, fa molta referència a la investigació policial i a les armes emprades. En canvi, no trobem, en un sentit dominant, figures retòriques com metàfores. La selecció d'aquest discurs i conjunt lèxic respon a una qüestió d'estil del diari, que en el cas de *La Vanguardia* no es caracteritza per un llenguatge sensacionalista. Els arguments destaquen per aportar moltes dades de context, com els percentatges d'immigració dels darrers 40 anys i elements descriptius com els del barri on residia Merah.

Un altre factor d'aquest marc interpretatiu consisteix en l'ús de gèneres periodístics interpretatius/informatius, la gran majoria cròniques que recullen diferents declaracions i, també, articles complementaris, més analítics, introduïts amb la finalitat de contextualitzar la problemàtica. Dues entrevistes, una a un representant musulmà i l'altra a un representant jueu, en són un bon exemple. La primera aporta arguments sobre l'estigmatització de la comunitat musulmana i el problema dels *banlieues.* La segona defensa la no marginació de la co-

301 Vegeu «El malson s'ha acabat», *La Vanguardia*, el 22 de març del 2012, p. 3.

munitat musulmana i aposta per una solució de convivència entre musulmans i jueus. En aquest punt, el *frame* islamisme radical gira cap a l'àmbit simbòlic, introduint arguments religiosos i produint-se una simbiosi entre simbòlic i pragmàtic, amb moltes combinacions d'arguments. En aquest sentit, constatem ja que, efectivament, *La Vanguardia* defensa, com a detonant d'aquest atemptat, una conflictiva convivència religiosa i en planteja la millora com a solució. És el que reflecteix un editorial publicat en aquest rotatiu amb el títol «Crims contra la convivència»,[302] presentant el cas com a «problema de context». És el que desenvolupa un reportatge, aportant una contextualització al tema i aprofundint més en la vida i l'evolució de radicalització del terrorista Mohamed Merah. El mateix reportatge utilitza estratègies discursives, amb elements de context i anàlisi, que intensifiquen més el marc interpretatiu defensat, emprant en aquest punt una dimensió pragmàtica lligada a les dades d'antecedents de presó, delinqüència i perfil social de «fracassat de *banlieue* criat en una família salafista».[303] En continuïtat amb això es veu intensificat l'enfocament d'islamisme radical, amb la introducció de mecanismes de marc com fracàs escolar, els seus viatges d'adoctrinament, el fet d'estar fitxat pels serveis secrets dels EUA i, també, unes declaracions del terrorista recordant que volia reunir-se amb Al·là. Els recursos visuals del reportatge intensifiquen la deriva cap a la radicalització del jove i, a més, mostren un grup de dones amb vel integral i nicab, defensant la mare del terrorista. *La Vanguardia* va ser el rotatiu que més va vincular el terrorisme amb l'islam i el problema de convivència entre religions; un plantejament intensificat a partir de les esmentades estratègies discursives, amb apunts simbòlics sobre la religió musulmana, però des del vessant salafista.

A mesura que els arguments remeten més al context de problemàtica en la convivència entre les diverses comunitats religioses i, per tant, a la qüestió de la unitat de la República emergeix un altre marc interpretatiu en clau electoralista. El més genèric, comporta raonaments de base simbòlica, apel·lant al sentit unitari de la nació francesa o a la convivència i, sobretot, al discurs determinant de Sarkozy advocant per una República unida i forta, i també, destacant el seu paper de líder indiscutible. *La Vanguardia* posava l'èmfasi en aquest discurs; en destacava molts fragments i presentava una resolució positiva, advocant fins i tot, en algun article d'opinió, a favor de la seva reelecció com a president. Per tant, perfila un marc interpretatiu en estreta correlació amb la seva línia editorial i molt favorable al candidat. Aporta elements pragmàtics fonamentats com els resultats d'una enquesta respecte a l'opinió de l'amenaça terrorista i el

302 Vegeu l'editorial «Crims contra la convivència», *La Vanguardia*, 22 de març de 2012, secció «Opinió», p. 18.

303 Vegeu el reportatge «El Misteri Merah», *La Vanguardia*, 25 de març de 2012, p. 3-4.

benefici electoral que podria treure Sarkozy de la bona actuació policial. El grau de valoració positiva respecte a la seva gestió és alt en tot moment i es manté subratllant el seu paper de lideratge com a president, al qual respon l'avantatge polític reflectit a les enquestes. La presència de dades i xifres transmet una voluntat d'objectivitat i fiabilitat i resulta destacable que *La Vanguardia* doni, a diferència d'*El Periódico*, informació contextualitzada i no es focalitzi en la pura polèmica. Tot plegat, casa amb la línia d'un diari considerat comunament com a «conservador de centredreta» (cfr. Giménez; Berganza, 2009: 69).

Els dos diaris restants d'aquesta categoria, *El Punt Avui* i l'*Ara*, presenten una marcada correlació i paral·lelismes en la construcció del marc interpretatiu general. En ambdós rotatius, i en tots els marcs delimitats, la dimensió predominant és de marc pragmàtic i, més en particular, apreciem coincidències en el contingut textual, expressions, lèxic i metàfores, recursos estratègics i estructura narrativa global del conjunt de les informacions.

Tant en el *El Punt Avui* com en l'*Ara*, trobem que el marc interpretatiu de referència és el criminalista/bel·ligerant, expressat mitjançant la terminologia pròpia d'aquest plantejament: «pistoler de Tolosa», «tiroteig», «investigació», «pista», «mòbil»… El marc antisemitisme no es presenta com el *frame* de referència en les primeres informacions i, en la mesura en que es veu introduït després, no apareix molt intensificat, com s'esdevé en els altres rotatius de la categoria premsa editada a Barcelona.

El Punt Avui aporta, senzillament, arguments de tipus pragmàtic, repassant anteriors atacs patits per la comunitat jueva a França. Quant a la dimensió simbòlica menys present i tampoc intensificada, presenta arguments en correlació indirecta respecte a la persecució històrica dels jueus, la causa racista de l'atemptat i el context araboisraelià. El mòbil antisemitisme resulta poc marcat pels actors que intervenen en les informacions i és construït a partir d'antecedents històrics, emprant una «retòrica de l'exactitud», que ratifica una dimensió més aviat pragmàtica. Els arguments són presentats des d'un punt de vista, sobretot, hipotètic. Les intervencions de representants de les comunitats jueves són tamisades apel·lant a la prudència i se'ls obre a altres possibles causes, com ara la variant del mòbil racista. Les dades són introduïdes per donar més versemblança al relat.

També el diari *Ara*, en la mesura que s'emmarca en el *frame* antisemitisme, apel·la a la dimensió pragmàtica. El llenguatge comú se situa en l'àmbit de la criminalitat, de seguretat, bel·ligerant… sense oblidar el context internacional del conflicte araboisraelià, que resulta dominant i, sobretot, utilitza alguns textos de suport com a estratègia discursiva per posar de relleu les armes emprades pel terrorista. La presència d'aquests elements reforça el marc de refe-

rència: criminalitat/bel·ligerància, el discurs criminalista i, també, arguments que refermen l'enfocament racisme-xenofòbia, present tant en l'*Ara* com en *El Punt Avui.* En ambdós el discurs és altament pragmàtic, el llenguatge metafòric i simbòlic amb doble significat és pràcticament absent i les metàfores emprades comporten una càrrega criminalista, que no fa altra cosa que reforçar el marc interpretatiu defensat per tots dos rotatius.

Respecte a les imatges emprades mostren els joves de l'escola jueva Ozar Hatorah amb la quipà i també escenes de dolor per les víctimes, però alhora apareixen també els agents de la policia francesa vigilant el centre educatiu. Sobta l'absència de les víctimes en els reportatges gràfics; interès pels fets, més que pels actors en concret?; elusió de la morbositat i del sensacionalisme? Sense excloure cap de les dues possibilitats, probablement voluntat d'apropament tècnic, si tenim en compte la minimització de l'àmbit simbòlic relacionat amb aspectes de la religió jueva o la seva història, tot i aparèixer de manera col·lateral. En el cas d'*El Punt Avui* apareix en els actes d'homenatge a les víctimes jueves a la sinagoga de París o en l'enterrament de les víctimes jueves a Jerusalem, ja que presenta de manera indirecta el ritual d'enterrament jueu. Tanmateix inclús aquí la informació utilitza marcs pragmàtics, fent referència al nombre de jueus de Tolosa i a la seguretat del funeral. Respecte del diari *Ara* la qüestió de l'enterrament a les víctimes jueves apareix com una informació complementària, no obstant donar-li un major accent simbòlic en subratllar els aspectes religiosos de la cerimònia. En qualsevol cas la notícia presta atenció als fets transcendentals de la vida del rabí assassinat i el dolor dels familiars, cosa que li dona un cert accent humà. Els recursos visuals que va utilitzar el diari *Ara* en aquest cas es focalitzen prevalentment en fets com les protestes de comunitats jueves i musulmanes. En alguna portada, però, també apareix Mohamed Merah mostrant el seu desafiament i orgull. A l'hora d'ubicar els fets, però, es mostra al terrorista encerclat de policies. La resta d'imatges estan focalitzades en Nicolas Sarkozy, reflectint el seu protagonisme en la campanya electoral. L'*Ara* també aporta algun gràfic que descriu l'evolució de la persecució del terrorista com a recurs visual contextualitzador de la informació.

A l'hora d'abordar la identificació de Mohamed Merah com a autor dels atemptats de Tolosa, el marc de referència que d'entrada presenta *El Punt Avui* no és el d'islamisme radical sinó el de criminalista/bel·ligerant, configurat mitjançant mecanismes de construcció basats en el procediment de cerca i captura i expressat, de manera prevalent, mitjançant termes i frases molt bel·ligerants en el conjunt de l'estructura informativa. En la mesura que va guanyant pes el *frame* islamisme radical, és sempre de la mà d'elements pragmàtics i el llenguatge, en general, no està determinat per expressions sensacionalistes ni grandilo-

qüents, que no quadren amb l'estil del diari. No obstant és clar que la circumstància politicosocial va incidir tant en el tractament informatiu d'aquest episodi com implícitament, alhora, en l'opinió pública regional. Constatem com, en els articles del gènere d'opinió, es vincula l'episodi de l'atemptat a Tolosa amb la deficient política immigratòria de Sarkozy i el seu argumentari que vincula la immigració amb la qüestió de la seguretat. La mateixa gestió de l'expresident de la República és vista com a impulsora de la indesitjable radicalització i conversió en màrtir del salafisme de gent com Mohamed Merah.

Els articles informatius/interpretatius, especialment en els articles d'anàlisi, aporten moltes dades sobre la presència de comunitats salafistes a Catalunya i, arriba a detallar, la participació, uns anys enrere, de Mohamed Merah en un dels seus congressos, tot i que donat que aquesta dada es trobava en un espai secundari dintre d'un text de suport a l'interior de la informació, ocupant un espai més reduït, podem concloure que el rotatiu no li atorga una gran rellevància sinó que simplement forma part d'informació de context entre altres viatges a Catalunya, sustentades per fonts policials. En els articles més interpretatius i complementaris que aborden el cas de manera encara més contextualitzada, el *frame* de referència és el d'islamisme radical. En la construcció d'aquest marc interpretatiu els dispositius de marc o *frame devices* com el conjunt lèxic i els recursos retòrics aporten molts elements d'anàlisi de la vida passada, dels antecedents existencials, del terrorista i, també, d'alguns trets de la seva personalitat, remarcant la seva radicalització i conseqüent criminalitat. A més, aquests recursos retòrics i les estratègies discursives en el conjunt de la narrativa global són cites en estil indirecte, no reprodueixen les frases literals del terrorista, sobretot quan ressalta les motivacions del terrorista per realitzar l'atemptat. D'aquesta manera es treu força a les connotacions islamistes, alhora que s'eviten les expressions més sensacionalistes. A l'hora d'exposar el desenllaç es reprèn la seqüència de tot el procés de detenció, utilitzant elements pragmàtics, amb alguns components simbòlics. Així trobem detalls de l'operació policial, de l'assalt a casa del terrorista, sobre la detenció, i sobre la radicalitat del terrorista, amb una gradació d'intensitat diversa en funció dels actors intervinents. Recordem, en aquesta línia, que l'evolució de la investigació va conduir a la hipòtesi de la complicitat del germà Abdelkader en l'atemptat i que, en aquest punt, el marc islamisme queda en un segon pla, ja que es construeix el discurs dintre de la dimensió criminalista fonamentada en marcs pragmàtics, integrats per arguments sobre indicis. La intensitat de la gradació varia en funció de la lectura negativa que feia cada actor respecte a la radicalitat del terrorista. El llenguatge del desenllaç transmet connotacions bel·ligerants, amb una narrativa pròpia de la crònica de successos, que es troba majoritàriament en el cos de les cròniques i en

especejaments[304] de les informacions. Respecte a la residual dimensió simbòlica constatem que és construïda a partir d'arguments referits al seu origen algerià, a la vinculació amb el salafisme i al seu pretès testimoni martirial destacat mitjançant algun titular com «Final d'un Martiri».[305]

El Punt Avui va remarcar la qüestió de la seguretat, del context insegur que van viure els habitants de Tolosa fins que es va capturar l'autor de l'atemptat, mitjançant els gèneres interpretatius de la crònica discursiva i d'ambient, per construir un relat amb molt d'accent humà i social, que aporta un punt de vista simbòlic al relat. La majoria de les imatges emprades, que reforcen el marc interpretatiu criminalista de referència, no ressalten els actors en concret sinó que se centren en l'operació policial, les manifestacions i els fets posteriors a l'assalt a la casa del terrorista fins a la seva mort.

La majoria d'actors són testimonis residents al barri de Mohamed Merah, però també hi apareixen algunes fonts provinents de les comunitats musulmana i jueva. Aquesta última fa referència a l'antisemitisme. La intervenció d'aquestes dues comunitats no aporta arguments respecte a l'islamisme radical i a la valoració de l'actuació del terrorista, sinó que entra en contacte amb el marc interpretatiu electoralisme, en realitzar una lectura de la gestió de la crisi de l'atemptat en clau política. Ambdues comunitats valoren negativament la política de Sarkozy, perquè creuen que el president adopta decisions en clau electoral. L'argument central gira entorn de la instrumentalització política de l'atemptat.

Al diari *Ara* articula un discurs dintre del *frame* islamisme radical, que presenta moltes similituds respecte al tractament informatiu genèric d'aquest marc. Igual que el diari *El Punt Avui*, també va utilitzar marcs pragmàtics en els quals el context d'inseguretat social de la ciutat de Tolosa pesa molt i, fins i tot, apunta un *frame* temàtic secundari d'inseguretat terrorista i criminalitat. El lèxic, amb accent bel·ligerant, presenta connotacions d'investigació policial i el conjunt de declaracions estan redactades en estil indirecte, a més d'estar entrellaçades amb notícies sobre anteriors viatges del terrorista a l'Afganistan i el Pakistan, i la possible complicitat del germà de l'autor dels atemptats, Abdelkader Merah. La indagació sobre les causes de la investigació completa la contextualització, aportant-li més versemblança.

En la construcció del marc islamisme radical el lèxic referent al *gihadisme* en particular i a l'islamisme en general es troba reduït a algun titular i a textos

304 Dintre del periodisme els «especejaments» representarien textos de suport a la notícia o crònica principal. Podrien ser, per exemple, la cronologia d'uns fets, l'aportació d'antecedents i/o reaccions, l'avaluació d'avantatges i/o inconvenients d'alguna cosa, la descripció d'anècdotes respecte un esdeveniment, etc.

305 Vegeu «Final del martiri», *El Punt Avui*, 23 de març de 2012, p. 8-9.

de suport. Així, com un reforç estratègic d'aquest marc interpretatiu, són introduïdes algunes declaracions directes del terrorista, en les quals es remarca el mòbil de lluita radical contra les polítiques occidentals. Els fets són tractats en format informatiu/interpretatiu, abordant esdeveniments puntuals i declaracions més institucionals i polítiques, basades majoritàriament en fonts informatives com ara els agents de la investigació, però també en el parer d'experts quan es tracta del debat sobre l'emissió o no de les imatges de l'atemptat gravades pel mateix detingut. Amb voluntat de contextualitzar el conflicte apareix, també, una entrevista a un expert en ètica de la comunicació, ampliant els elements d'anàlisi temàtica. En general, el diari *Ara* aporta molts elements de context en clau pragmàtica, a l'hora de delimitar els marcs interpretatius. El llenguatge emprat és molt pla i eludeix tota mena de sensacionalisme. Els mecanismes de marc en conjunt com ara el lèxic, els recursos retòrics i l'estructura de les informacions, formada per antecedents indagats i dades aportades, concorden estretament amb l'estil i la línia editorial del rotatiu.

En *El Punt Avui* el tercer marc detectat en la seva anàlisi és el marc interpretatiu electoralisme. La presència d'actors com Nicolas Sarkozy i la resta de candidats a les eleccions presidencials de França del 2012 utilitzen un conjunt lèxic, argumentaris i imatges, que delimiten el context electoral en què es va produir l'atemptat. Convé notar que la rellevància d'aquest marc es deu a aquest context i n'accentua la importància en proporció indirecta a la densitat de dades aportades sobre el fet mateix de l'atemptat. D'entrada, una de les seves característiques és que presenta punts de contacte amb el marc islamisme radical, tot i ser un factor col·lateral ja que no comporta un conjunt lèxic i argumentacions que vinculin el corrent politicoreligiós de l'islamisme amb terrorisme. Els conceptes freqüents de «terrorisme» o «lluita terrorista» i «seguretat amenaçada» es veuen empetitits per termes que evoquen aspectes més pragmàtics, emprats per alguns actors com Sarkozy i altres candidats, tant de centre com socialistes, i referits a la unitat i força de la República enfront del terror. Només Marine Le Pen vincula directament islamisme i terrorisme, parlant de «radicals islamistes» que, segons ella, controlen els suburbis de les ciutats. Amb això, Le Pen denuncia com a fracassada la política de «seguretat» del seu contrincant.

El Punt Avui en general defensa una valoració negativa, fortament bel·ligerant tant en els articles informatius com d'opinió, de la gestió política de Sarkozy. En els articles d'opinió, amb un marge ampli d'utilització de lèxic i recursos retòrics, es posa èmfasi en el context electoral, en la qüestió de la immigració i en el de la seguretat. Els articles en conjunt i l'editorial concorden en la valoració negativa de la política de Sarkozy, a qui arriba a acusar d'haver creat un màrtir. La gradació en aquesta valoració s'expressa a través d'un

discurs molt pragmàtic que aporta moltes dades tècniques sobre la detenció del terrorista, la seva autòpsia, així com també cites de fonts governamentals, la majoria, i de polítics de l'oposició, que es contraposen a la versió oficial del govern. A més, la presència d'algun text de suport introdueix antecedents sobre el president, que el vinculen inclús a un cas de finançament il·legal en anteriors campanyes.

En el diari *Ara* la mateixa amplitud del marc interpretatiu islamista fa inevitable la presència de punts de contacte amb el marc electoralisme, present en articles d'opinió i en un editorial del diari, basat en algun argument de tipus simbòlic quan s'aborden qüestions identitàries. Però la majoria d'arguments són pragmàtics i fan referència a la instrumentalització política del cas per part dels partits polítics en general i de Sarkozy en particular. De fet, es denuncia que la majoria d'imatges del president en destaquen la posició de lideratge en la campanya electoral. La qüestió «seguretat», es torna a manifestar axial en aquest camp i resulta manifest que la batalla per l'apropiació del seu ús per cada un dels actors polítics coincideix, en el fons, amb la batalla electoral i dialèctica per l'apropiació del millor argument per guanyar les eleccions. En aquest sentit, s'observa que cada un dels actors polítics utilitza elements pragmàtics, sobretot, però també simbòlics.

Podem concloure que tots dos diaris tant *l'Ara* com *El Punt-Avui* coincideixen en la valoració negativa de Sarkozy en la gestió del cas en particular i en la seva política en general. Les similituds en l'ús dels mecanismes de mediatització del discurs, que configuren els diversos marcs interpretatius dels relats, responen a un estil periodístic, una línia editorial i un perfil ideològic molt similar. Es tracta de dos rotatius regionals, distribuïts en l'àmbit de Catalunya, dirigits a un perfil ideològic de lectors molt similar, que es podrien incloure en la franja progressista.

La premsa editada a Madrid empra, en aquest cas, uns marcs interpretatius comuns als de la categoria premsa editada a Barcelona, analitzada anteriorment: antisemita racista, *gihadisme* i electoralisme en pro o contra Nicolas Sarkozy. Uns marcs interpretatius, que es veuran modulats, però, en funció de la línia editorial de cada rotatiu.

Des d'un punt de vista quantitatiu, els diaris *ABC* i *La Razón* són els rotatius que, amb més d'un centenar d'articles, dediquen al cas de l'atemptat de l'escola jueva de Tolosa Ozar Hatorah un més gran espai. El diari *ABC* construeix el discurs recorrent predominantment a elements simbòlics en la majoria de les informacions, sense excloure'n de pragmàtics, encara que en menor grau. La presència d'aquestes dues dimensions varia en funció de l'evolució del cas. En general, el llenguatge utilitzat per aquest rotatiu empra moltes metàfores com a principal recurs retòric.

El primer *frame* clarament delimitat és el d'antisemitisme. El discurs, amb forta càrrega simbòlica, presenta arguments que es mouen en l'àmbit més sentimental i emotiu, comunicant el patiment dels familiars de les víctimes, alhora que aprofundeix també en el context social i la problemàtica racista latent a França, vinculant-la sobretot a grups neonazis. Dintre d'aquest marc estable i de referència, emergeix un altre *frame* criminalista més pragmàtic el d'antisemitisme/racisme, que ofereix un relat comú a la crònica de successos. Els arguments, amb forta càrrega bel·ligerant, recullen continguts materials referits al material bèl·lic del terrorista i als dispositius policials. El context convuls, a causa d'un imminent perill racista, transmet una valoració negativa, en plantejar hipòtesis racistes o fer menció de grups neonazis, tot i que aquesta darrera opció no apareix amb tanta força. A més, el *frame* presenta una gran flexibilitat en la seva construcció tant des de la perspectiva del conjunt lèxic (més bel·ligerant) com en relació amb la narrativa global dels articles estructurada a partir d'intervencions d'experts en seguretat i balística, oferint els seus coneixements de cara a la identificació dels autors. La valoració negativa es manté també en aquest marc a partir del context, que és sostingut per arguments predominantment simbòlics, que giren entorn a aspectes qualitatius de la confessió religiosa jueva, a més dels aspectes més emotius i amb accent humà transmesos pels familiars de les víctimes. Les imatges emprades en les primeres informacions traspuen un nivell màxim d'accent humà, mostrant el dolor dels familiars i l'enterrament de les víctimes, destacant els símbols jueus. Tot això ve reforçat per un llenguatge metafòric, conformat mitjançant expressions que s'acosten al sensacionalisme per designar el context social. Alguns exemples d'expressions més exagerades poden ser: «la violencia racista puede estallar en cualquier momento […]», «para liquidarlas a tiros» o «[…] los agarra por el cuello o cabello y los mata a tiros en la cabeza». Un altre factor rellevant és la pròpia evolució de la informació. En els primers episodis predomina el *frame* racisme/criminalista, però a poc a poc s'imposa el d'antisemitisme, afermat per la presència de portaveus i imatges de rituals religiosos de les comunitats jueves. En general, aquest *frame* es veu delimitat a partir d'una dimensió predominantment simbòlica. Des d'un punt de vista dels gèneres periodístics, abunden els gèneres informatius i interpretatius. D'aquests últims, destaca algun article molt analític, amb un format més explicatiu que la crònica, on s¡inclou informació de context social i, sobretot, s'incideix en el context de la campanya electoral a les presidencials franceses del 2012.

En el marc interpretatiu antisemitisme, *La Razón* empra estratègies discursives semblants a les del diari *ABC*. A més, en conjunt, són els dos rotatius que van incloure més recursos visuals per tal de presentar les circumstàncies de

l'atemptat. Per exemple, les primeres instantànies tenen un fort accent humà, destacant els rostres de dolor dels familiars i alumnes que el van presenciar. *La Razón* desenvolupa el marc antisemitisme/racisme des de les primeres línies d'un discurs sustentat sobretot per la presència d'elements simbòlics, amb un llenguatge molt bel·ligerant i expressions de to sensacionalista i grandiloqüent. Les expressions vulgars són emprades amb més freqüència i intensitat que el diari *ABC*, sobretot quan entra en la descripció detallada del crim comès, dels nens jueus assassinats, en què el relat es torna molt escabrós. Aquest discurs s'entrellaça amb els testimonis dels pares dels alumnes que, transmetent el seu dolor, aporten accent humà al relat. Les imatges, focalitzades en l'emoció i el dolor dels familiars de les víctimes, accentuen encara més aquest clima tràgic. El simbolisme també es veu intensificat amb imatges dels emblemes característics del judaisme com ara la bandera, l'estel de David o la menorà. A més, l'argument de la forta unió entre l'Estat d'Israel i la resta de comunitats jueves, reforça de manera conjunta el simbolisme, introduint qüestions identitàries i religioses. La presència d'articles d'opinió d'alguns membres d'institucions, com ara un representant de l'ambaixada d'Israel a Espanya, explicant que tant l'islamisme radical com altres formes d'antisemitisme són autoritarismes que cal combatre, funcionen com a intensificadors de marc. Finalment, la publicació d'un reportatge extens de tres pàgines, amb molt accent humà i personal, titulat «Ser judío en España», aprofundeix en els costums jueus i tant en temes històrics majors com l'Holocaust com en conflictes menors, intensificant encara més la dimensió simbòlica i accentuant el plantejament proisraelià i els vincles compartits entre nacions que el diari *ABC*, però sense aportar més llum al complex rerefons.

Tot i que una de les característiques més rellevants del marc interpretatiu antisemitisme és, com hem vist, la dimensió simbòlica dominant, podem constatar també la presència d'una dimensió del marc pragmàtic, en la mesura que es fa referència a les hipòtesis i pistes sobre l'autoria de l'assassinat, l'actuació policial contra el criminal (valorada molt positivament) i possibles implicacions d'altres persones. El lèxic en aquesta dimensió pragmàtica és molt criminalista, amb apunts que s'acosten també al sensacionalisme. El tractament informatiu de les últimes notícies introdueix la referència contextual de presència de grups neonazis a Europa i, per tant, de l'odi a les minories. Podríem parlar de l'emergència d'un *subframe* secundari: neonazisme/racisme, esbossat a través de diferents actors i fonts que defensen, amb recursos discursius estratègics, més mesures de seguretat de les autoritats per garantir la seguretat de les minories. La publicació d'imatges amb militars fent salutacions nazis intensifiquen aquesta variant.

L'accentuació de la causa antisemita, com a principal mòbil de l'atemptat, es basa en l'aportació de dades sobre anteriors actes antisemites violents perpetrats a escoles i sinagogues. Les declaracions del primer ministre israelià Benjamin Netanyahu, emfatitzant el caràcter antisemita de l'atemptat i un cert victimisme jueu en el context del conflicte araboisraelià, serveix d'intensificador negatiu del *frame.* A més valoracions negatives, més intensitat del marc antisemitisme.

A mesura que es publiquen nous episodis, el marc antisemitisme perd força en pro del *frame* islamisme/*gihadisme*, la dimensió simbòlica del qual adopta un relleu especial, erigint-se en la dimensió de referència en el conjunt d'informacions d'aquest marc interpretatiu. Resulta un esquema recurrent en el tractament informatiu que, naturalment, repercuteix en el lèxic emprat. Quant als gèneres més habituals dintre d'aquest *frame* són interpretatius, com ara reportatges contextualitzats amb accent humà en què destaca la descripció del perfil del terrorista, dades sobre els seus antecedents i, particularment, la forta vinculació amb moviments talibans al Pakistan, grups radicals religiosos vinculats generalment amb Al-Qaeda. La majoria d'aportacions destaquen la seva radicalitat i el seu context sociocultural, que va repercutir en el tractament informatiu de tota la mostra analitzada, tant en els articles informatius, com en els interpretatius o d'opinió.

L'*ABC*, presenta el terrorista Mohamed Merah com un perfil de jove provinent de barris perifèrics que va patir un procés de radicalització, traduït en expressions com «Merah descubrió su "fe"», «vocación» o «fanatizado». El marc islamisme/*gihadisme* es perfila a partir de l'abundant ús de termes contundents, emprats estratègicament com: «yihadistas», «jornadas islámicas de formación» o bé l'abundant ús del terme «extremista». Aquest *frame* es veu reforçat per la posada en escena de declaracions de polítics, autoritats institucionals, figures mediàtiques i experts en terrorisme. Aquests últims argumenten l'existència d'una minoria musulmana radical a França, que rep formació subversiva a l'Afganistan. En aquesta línia abunda la presència d'articles complementaris tipus reportatge, destacant sobretot els antecedents de Merah i la seva formació radical en camps de formació de terroristes vinculats a Al-Qaeda. A l'*ABC* també trobem amb freqüència petits reportatges amb accent humà i social, que destaquen la problematicitat permanent i la conflictivitat recurrent en la comunitat musulmana dels barris perifèrics on residia Merah, mitjançant fonts testimonials que hi havien residit i descrivien un ambient tens i insegur. La descripció del context és abordat des d'una perspectiva simbòlica, tant respecte a la cultura occidental com a la musulmana. Aquesta última pretesament dividida internament entre musulmans «moderats» i «integristes» i molt lligada a termes

com «religiosa y militar», «fanatizada», «ultranacionalista y ultrareligiosa», o referida a qüestions emblemàtiques com la del «vel islàmic». El lèxic resulta molt bel·ligerant i, reforçat amb múltiples estratègies discursives —com figures retòriques, cites d'experts i dades d'estudis sociològics, sempre esmentats, això sí, de manera genèrica—, ratlla en alguns punts el sensacionalisme. El redactor actua com a *reframer*; és a dir, treballa en el significat d'un marc intencional per adequar-lo i reforçar el marc genèric i la posició defensada pel diari (cfr. Montagut, 2012: 302). Així, apreciem una certa deriva per part del rotatiu cap a la inclusió de la religió musulmana dintre del *frame gihadista*, la qual cosa en comporta una valoració implícita negativa. De fet, en general, el llenguatge simbòlic s'empra en les valoracions negatives de l'islamisme, quan entra en correlació amb el terrorisme i la radicalitat dels grups.

Quan el conflicte deriva cap a resultats més positius utilitza marcs interpretatius pragmàtics, en especial, quan explica les causes del procés de detenció. El discurs, construït a partir d'arguments de contingut empíric, es manté força bel·ligerant, emfatitzant amb dades el nombre de musulmans residents a França, el tema de la seguretat, l'operació policial, a més de la referència a reunions prèvies en jornades islàmiques de formació. El conjunt lèxic apel·la a la conflictivitat i a l'ambient de criminalitat, però no conté prou elements per desplegar un marc interpretatiu criminalista, que resta apuntat en un segon pla, tot i estar present en alguna fotografia focalitzada en els agents de la policia en plena detenció. En altres casos, els recursos gràfics mostren també molts mapes del barri on residia Merah i s'acompanya amb il·lustracions l'actuació de les forces especials franceses. A mesura que avancen, les notícies se centren en la detenció del terrorista, sempre segons el marc interpretatiu islamisme, posant l'accent en la ideologia totalitària del terrorista, un acusat accent, comú als relats de tots els gèneres: informatius, interpretatius i d'opinió. En els articles d'opinió, també hi trobem una càrrega valorativa negativa respecte a la ideologia politicoreligiosa que va empènyer a Merah a cometre l'atemptat, sustentada en termes d'ordre religiós com «fe islámica», «herejes» o «cruzada»; intensificant sempre els seus arguments mitjançant la referència a les minories radicals presents en la comunitat musulmana; una comunitat que, en general, en resulta estigmatitzada i situada en àmbit negatiu, a causa de la seva passivitat davant els sectors radicals. El discurs en conjunt afavoreix el nexe interpretatiu ortodòxia i doctrina musulmana - terrorisme islamista.

Dintre de la dimensió pragmàtica s'incideix en la gestió de la seguretat, a més de fer-ho en l'actuació policial. En primer terme apareix la descripció de la detenció, subratllant la resposta desproporcionada del terrorista en l'actuació policial; a continuació, tant en els articles d'opinió com en els editorials, es rea-

litza una valoració molt positiva de l'actuació policial; en canvi, en alguns relats interpretatius o inclús informatius, alguns articulistes critiquen la inoperància dels serveis de vigilància, que van facilitar la llibertat de moviments del terrorista. L'editorial connecta la valoració positiva del treball de les forces de seguretat amb l'argumentari en defensa dels valors democràtics basats en la llei. També es fa referència a la indesitjable llibertat de moviments dels terroristes a l'Afganistan i a Europa i, finalment, un altre articulista intensifica el *frame* islamisme/*gihadisme*, en comparar *gihadisme* amb nazisme i acusar els governs autoritaris de propagar aquesta ideologia.

En conjunt, el rotatiu *La Razón* aborda la notícia mitjançant marcs simbòlics i pragmàtics similars a l'*ABC* dins del *frame* islamisme radical. El llenguatge, amb termes altisonants com «el demonio de Toulouse», «sed de venganza» o «ha sembrado el pánico con una brutal serie de asesinatos», resulta força bel·ligerant i, també, alarmista en accentuar un context d'amenaça terrorista. Aquest context, presentat amb un relat d'estil criminalista, configura un *frame* secundari. Es tracta d'un esquema recurrent en l'articulació lèxica del conjunt. De fet, *La Razón* aprofundeix amb més intensitat que el diari *ABC*, en l'ús de metàfores amb contingut bèl·lic, marcadament criminalistes, sobretot en la descripció dels antecedents del terrorista, la seva brutal actuació i l'adhesió a l'ideari *gihadista*.

Respecte a la dimensió, s'observa també la bipolaritat de marc simbòlic/pragmàtic, tot i que, certament, predomina el simbòlic. Per una banda, els elements que es mouen en la dimensió pragmàtica són de caire empíric com la descripció de la intervenció policial, la detenció del terrorista al seu apartament, l'armament utilitzat per la policia francesa en l'assalt i, també, les armes emprades per part del terrorista en l'atemptat. Aquests continguts es basen en testimonis presencials, que expliquen amb grans dosis de dramatisme, per exemple, l'intercanvi de trets en l'assalt policial. A més, la presència i les cenyides declaracions del ministre de l'interior o del president Sarkozy, juntament amb altres fonts institucionals, ratifiquen la positiva actuació policial i la violència extrema del terrorista. Les declaracions d'aquestes fonts governamentals, juntament amb les d'alguns experts i les dels mateixos mitjans de comunicació francesos, contribueixen a la gestació d'aquest *frame* secundari criminalista al qual ens hem referit anteriorment.

L'ús d'elements pragmàtics, tenyits amb tons criminalistes i bel·ligerants, són presents sobretot en els últims articles a l'hora de tractar la resolució de l'atemptat. Fan referència a la forma d'actuar dels serveis antiterroristes, a més dels complots de cèl·lules islamistes i camps d'entrenament al Pakistan, en boca d'experts en terrorisme i espionatge, i d'informes d'agències d'espionatge, que

exposen la seva anàlisi tant del *modus operandi* com del procés de radicalització dels imputats. El contingut de les imatges són guerrillers en camps d'entrenament i gràfiques que mostren el nombre d'atemptats, a banda d'aparèixer mapes del Magreb on hi ha més presència de grups d'Al-Qaeda; la resta són infografies,[306] molt visuals i detallades, de l'assalt policial a la casa del terrorista o focalitzades en el grup d'agents policials en un paper actiu després de l'assalt. La valoració general de la policia francesa resulta manifestament positiva i tots aquests continguts, en conjunt, intensifiquen el vessant d'amenaça *gihadista* defensada per *La Razón*, dins el *frame* genèric d'islamisme.

D'altra banda, la dimensió del marc simbòlic apareix vinculada a tendències presents en la religió musulmana com la interpretació maximalista de l'islam, la qüestió identitària i la politicoreligiosa associada a la *gihad*;[307] quasi totes elles són presents en els articles d'opinió. La majoria d'articles en format crònica, pertanyents al gènere interpretatiu, utilitzen aquesta dimensió i estan elaborats a partir de declaracions del terrorista, que expressa els seus sentiments i la ideologia islamista radical de manera vehement. En el marc secundari d'amenaça *gihadista*, també hi constatem una dimensió simbòlica a partir d'arguments històrics i identitaris orientada a explicar l'estreta vinculació entre *gihadisme* i una part de l'islam.

Per defensar el *frame* d'amenaça gihadista, *La Razón* introdueix un discurs amb marcat accent social que, sobretot, subratlla el context on es formen els terroristes, amb arguments com la manca de identitat i la seva trobada radicalitzadora amb grups fonamentalistes. En aquesta línia trobem reportatges de context, que abordaven el nou perfil terrorista a Europa i l'amenaça que implica, sempre amb un llenguatge bel·ligerant i acompanyat de dades sobre terroristes detinguts i nombre d'atemptats a Europa.

L'ús d'aquests mecanismes de marc intensifiquen el *frame* islamisme radical/*gihadisme*. Com a exemple de la seva vigència englobant, notem que *La Razón* va ser l'únic rotatiu que va dedicar un article a un grup vinculat a Al-Qaeda i establert a Europa, originat en un suposat comunicat de la banda mateixa, sense citar, però, la procedència exacta de la font. En el comunicat es ressalten

306 Infografia: En argot periodístic significa la informació que acompanya el contingut general, o que pot ser una informació en si mateixa, que es presenta de manera visual amb combinant gràfics i fotografies.

307 *Gihad*: Avui dia, aquest concepte s'associa a l'anomenada «guerra santa», que es fa per defensar o estendre el domini de l'islam. Ara bé, en el seu origen es troba en un terme alcorànic que significa lluita i esforç, amb dues dimensions: la lluita o esforç individual o col·lectiva a favor de la veritat i del bé, i la lluita armada contra els enemics. L'ús del terme *gihadista* s'ha convertit en habitual per fer referència al terrorisme i a la instauració d'un ordre teocràtic a través de la revolució islàmica.

els objectius de la guerra santa, fonamentats en raonaments simbòlics de tipus politicoreligiós i amb conceptes com «Califato», reemmarcant, així, la problemàtica *gihadista*, la qual, de pas, es referma en la qüestió identitària.

La gran majoria dels articles publicats, en format notícia o crònica, pertanyen als gèneres informatius i interpretatius, que aporten dades de context com els antecedents penals del terrorista, la seva ideologia politicoreligiosa, el procés de radicalització, la referència a l'ús d'indumentària tradicional musulmana per part del germà de l'imputat i a altres símbols com el vel integral de la seva dona, que intensifiquen el vincle entre una interpretació literalista i ultraortodoxa de l'islam i el terrorisme. El discurs, emprant molt lèxic del camp religiós, gira entorn d'aquest nexe, transmetent un to «d'alt voltatge», fortament bel·ligerant. Els articles en format informatiu, remeten a esdeveniments i declaracions, mitjançant un estil impersonal, però amb interpretacions per part del redactor, lligades a diverses estratègies discursives.

Per finalitzar l'anàlisi entorn dels mecanismes de construcció del marc islamisme radical de *La Razón*, destaquem que va ser l'únic rotatiu que, mitjançant una connexió un pèl forçada i molt hipotètica, va vincular l'atemptat de l'escola jueva de Tolosa amb els atemptats de l'11-M a Madrid l'any 2004, argumentant que la primera mort de Tolosa també es va produir un 11 de març i que Mohamed Merah pertanyia a la mateixa facció d'Al-Qaeda que va perpetrar els atemptats a la capital d'Espanya.

Un tercer marc identificat en l'anàlisi, com en els anteriors rotatius, és l'electoralisme, amb la variant de valorar positivament la gestió de Nicolas Sarkozy i, sobretot, emfatitzant la seva presència, cosa que apareixia marcadament també a l'*ABC*. Observem com la construcció del discurs presenta novament una oscil·lació entre la polaritat simbòlica i la pragmàtica; simbòlica quan els arguments giren entorn a la unitat nacional i la desitjable solidaritat entre les confessions, i pragmàtica quan els raonaments esgrimits remarquen el paper del cap d'estat, la seva gestió política i de seguretat. En aquesta segona dimensió es remarquen les dades de les enquestes, que donen la victòria a Sarkozy, i s'elogia especialment la seva proposta de perseguir a aquells que visitin webs terroristes.

En el cas de *La Razón* els elements simbòlics apareixien preferentment en els titulars lligats al terme «nación». El conjunt lèxic incideix en la unitat nacional i en la política, tant de Sarkozy com de la resta de candidats a les presidencials franceses; però les declaracions de Sarkozy i la seva acció política i de lideratge té el major protagonisme, en ser presentant com un valuós cap d'estat i artífex d'unió entre les religions jueva i musulmana. D'entre els candidats col·locats en segon pla, destaca Hollande, que apareix en negatiu, oferint una imat-

ge de candidat dèbil i amb un lideratge menor respecte Sarkozy, particularment en temes de política de seguretat, tot i haver paritat en el tema de la unitat nacional. Respecte a Marine Le Pen, candidata de l'ultradreta, o Jean Luc Mélenchon, candidat d'esquerres, són presentats com a candidats en retrocés a les enquestes i com a no representant una veritable alternativa.

Finalment, el marc electoralisme també conté elements d'ordre pragmàtic que, a part de les dades favorables de les enquestes a la gestió, aporten l'opinió favorable d'experts i inclús membres del mateix Partit Republicà. Sarkozy apareix de manera aclaparadora com el millor líder per combatre el terrorisme, remarcant, per exemple, la prohibició per part seva de webs que enaltissin el terrorisme. Les imatges ho corroboren mostrant plans generals dels mítings on apareix junt amb el seu lema de campanya: «La France Forte».

Com resulta notori, estem davant d'un conjunt periodístic intensificador del *frame* principal: islamisme radical, i al servei de la línia editorial del diari, inclús mitjançant la inclusió d'elements contraposats. La presència de marcs contraris no hi són en clau de pluralitat política, sinó com a reforçament de marc interpretatiu (cfr. Castelló, 2012: 151-152). Respecte al paral·lelisme observat entre *La Razón* i l'*ABC*, és clar que respon a una línia editorial similar des d'un punt de vista ideològic conservador, molt pròxim a la dreta espanyola. Els dos rotatius transmeten una interpretació semblant de l'atemptat a l'escola jueva de Tolosa, sobretot emfatitzant la qüestió simbòlica de la religió musulmana i la seva interpretació més radical, així com el context d'amenaça *gihadista* a Europa, que juguen un paper clau en el tractament de les seves informacions.

El diari *El Mundo* presenta els mateixos marcs interpretatius majors o *frames* principals: antisemitisme i islamisme radical/*gihadisme*, amb un enfocament que manté també paral·lelismes amb *La Razón* i l'*ABC*. El marc antisemitisme, desplegat en un relat amb molt d'accent humà i major grandiloqüència i sensacionalisme que els anteriors rotatius, presenta de manera accentuada el component simbòlic. Aquest va lligat a les al·lusions a elements de la religió jueva, antecedents històrics com la col·laboració de França amb els nazis durant la Segona Guerra Mundial i a l'augment d'actes xenòfobs indistintament de les capes socials. Tanmateix, més enllà d'elements simbòlics vinculats a la menció de causes històriques i identitàries, el marc antisemitisme manté contacte amb altres marcs o *frames* secundaris, quan s'apunta a la causa racista i xenòfoba de l'atemptat. S'observa que la causa de la persecució històrica dels jueus pren molta força en algun editorial i també en alguns articles d'opinió, que retrauen el col·laboracionisme de la França de Vichy amb els nazis. La introducció d'aquests formats valoratius, amb arguments sobre antecedents històrics i una important càrrega valorativa, eixamplen el marge en la construcció del marc, ja

que obren el conjunt lèxic i argumental més enllà del format merament informatiu, amb una estructura més rígida.

Les primeres informacions es van centrar en la figura del terrorista, mitjançant un relat propi de la crònica de successos i l'ús d'imatges, que delimiten un marc genèric criminalista en el si del context racista i xenòfob francès. El discurs, d'accent molt humà i lèxic escabrós, suma més connotacions sensacionalistes, com per exemple: «el terrorista agarró por los pelos y remató con sangre fría».[308] La dimensió predominantment pragmàtica gira entorn a continguts com el material, l'armament del terrorista i el seu *modus operandi*. La intervenció d'experts en criminologia, citats de manera genèrica, que sempre comporta des d'un punt de vista tècnic menys versemblança en la informació, intensifica, no obstant, el plantejament general, i algunes intervencions de representants de la comunitat jueva o musulmana posen estratègicament de relleu l'atrocitat comesa. També constatem algun apunt simbòlic en l'argument de la possible connexió de la religió musulmana i el mòbil racista de l'atemptat, en declaracions recollides del fiscal de París o del ministre de l'Interior, destacant l'extremisme de l'autor de la matança a causa de qüestions de raça i religió. No obstant, la dimensió simbòlica abasta el seu nivell més alt sobretot quan ressalta els aspectes més identitaris de la persecució, que ha arrossegat el poble jueu al llarg de la història. Aquest tema és un dels més preponderants en aquest àmbit informatiu, on les estratègies discursives presenten una identificació entre la comunitat jueva i la francesa, de tal manera que s'enforteix el discurs del «nosaltres». És el que es posa de manifest en les cites seleccionades, normalment d'alguns membres del govern francès que consideren l'atac a la comunitat jueva com un atac a la mateixa nació francesa.

Les últimes informacions, que aborden l'enterrament de les víctimes jueves de l'atemptat de Tolosa a Jerusalem, aporten més elements simbòlics vinculats ara, no solament a la persecució històrica dels jueus, sinó també a la història de Jerusalem i a la confessió jueva com a tal. Aquesta part es desenvolupa, també, mitjançant un llenguatge amb molt accent humà narrat des d'un prisma personal, que es veu intensificat mitjançant les intervencions dels familiars de les víctimes, expressant el seu dolor. El diari configura aquí, en conjunt, una crònica d'ambient amb molts elements interpretatius, on el corresponsal actua directament de testimoni.

El llenguatge simbòlic del conjunt de la informació sobre l'enterrament apareix molt impregnat de victimisme, el *frame* antisemitisme s'intensifica, insistint no solament sobre la persecució al poble jueu, sinó sobre l'atac als jueus equiparat ara a un atac al conjunt de la veritable nació francesa. Les imatges

308 Cfr. «¿Hasta cuándo nos van a golpear?», *El Mundo,* 22 de març de 2012, p. 33.

mostren els taüts amb els mantells on apareix l'estrella de David, i el dolor dels rabins i dels alumnes del col·legi de Tolosa.

Mitjançant el segon *frame* principal: islamisme radical/*gihadisme*, es col·loca en el centre de la notícia l'actuació i el fanatisme de Mohamed Merah, amb un llenguatge fortament bel·ligerant. El context social de classe baixa i la seva família, especialment les figures de la seva mare i del germà Abdelkader Merah, a qui es relaciona amb cèl·lules *gihadistes*, prenen un especial relleu i són presentats com a còmplices inductors de l'atemptat.

El pol de dimensió pragmàtica va lligat a la captació *gihadista* i a les informacions sobre els serveis d'espionatge, i la dimensió simbòlica a notícies d'àmbit religiós i, també, a alguns elements relacionats amb la fanàtica ideologia de base islàmica i al procés cap a la militància *gihadista*. Uns elements reforçats per les declaracions del mateix imputat, en estil directe, com per exemple: «Soy un luchador de Al-Qaeda. Me enorgullezco de haber puesto a Francia de rodillas […]», que fan ressaltar per si soles la seva radicalitat. El lèxic frega sovint el sensacionalisme, particularment en els titulars.

Els mecanismes de construcció de marc posen de manifest força flexibilitat, entrant en conjunció amb altres marcs, com el criminalista i policial, dels quals adopta alguns dels seus elements, segons l'ús que en realitzin els diferents actors. La dimensió pragmàtica augmenta en la mesura en que es descriu minuciosament l'operació policial: armes emprades, tècniques de combat, assalt a l'apartament de Mohamed Merah i bel·ligerància de la detenció amb intercanvi de trets. El llenguatge, que descriu descarnadament, per exemple, la resistència del terrorista a entregar-se, resulta força bel·ligerant, en algun punt escabrós, i sovint propi de la crònica de successos. Les imatges són plans generals que mostren agents del RAID i reforcen l'aspecte més criminal, o plans mitjans que mostren els forats de les bales del tiroteig… En conjunt, l'espai concedit a aquestes informacions és molt ampli i des del punt de vista de gènere periodístic resten emmarcats dintre del gènere informatiu/interpretatiu; com passa també amb els abundants articles sobre el perfil psicològic i social del terrorista, que posen l'accent en la personalitat de Mohamed Merah i el seu comportament, o que recullen les declaracions testimonials de veïns del barri, expressant els sentiments de preocupació i malestar pels esdeveniments viscuts. Es pot afegir, també, la inclusió d'anàlisis d'experts en criminologia, tot i que la qüestió del fanatisme religiós es veu, en aquest cas, minimitzada en benefici de frustracions no assimilades, dels antecedents penals del criminal, de la seva agressivitat i vulgaritat, així com també dels instints violents com a factors presents a considerar en la seva actuació.

Igual que l'*ABC* i *La Razón*, *El Mundo* també posa l'accent en el vincle entre Mohamed Merah i el grup «Soldados del Califato», pròxim a Al-Qaeda. Per una banda, el protagonisme en els tres rotatius l'assumeixen Mohamed Merah, adoptant el rol de pretès màrtir d'una causa criminal, i els agents especials de la policia francesa, presentats com a herois. Per altra banda, la resta d'actors involucrats en la informació són principalment institucionals, com ara representants de l'àmbit judicial i de l'executiu francès, però en qualsevol cas, es tracti de qui es tracti, acaben sempre contribuint a l'emfatització de l'aspecte més combatiu del terrorista. Això porta a la conclusió que els tres diaris comparteixen, en bona mesura, una mateixa línia editorial i empren estratègies similars.

Convé puntualitzar que, en la fase de resolució del conflicte, quan la informació no formava ja part del clímax noticiable, els articles més emprats són del gènere interpretatiu, la majoria en format estricte de crònica o bé de crònica construïda a partir de declaracions i algun reportatge contextualitzat de notable extensió, en el qual s'aporten moltes dades i antecedents respecte als periples del terrorista en els seus viatges d'entrenament a l'Afganistan. La presència d'aquestes dades conformaven un *background*, que reforça més la hipòtesi de vinculació amb el *gihadisme* i, per tant, el *frame* genèric islamisme radical/*gihadisme*, però la seva inclusió denota un esforç per abordar la qüestió en tota la seva complexitat. El discurs aprofundeix en la línia bel·ligerant i metafòrica, mitjançant un vocabulari en el qual ressona la violència simbòlica i identitària lligada al cas i, per tant, amb tot el que té que veure amb la «lluita de civilitzacions» en general i entre «Orient i Occident» en particular, l'imperialisme occidental i la criminalitat pròpia del *gihadisme*. Aquest escenari simbòlic es trasllada al contingut gràfic, que mostra el rostre provocatiu de Merah, les víctimes jueves, els militars, a més d'unes vinyetes il·lustradores de la seqüència de detenció. En aquests reportatges, la funció descriptiva predomina i la dimensió pragmàtica és general, en presentar una successió de fets i incidir en la criminalitat, la delinqüència anterior i el context marginal del terrorista; tanmateix la dimensió simbòlica resulta present com a marc de fons, a més de traduir-se en els arguments derivats de les creences del terrorista, el fanatisme religiós en auge i la complicitat estreta entre els dos germans derivada de l'ascendent del germà gran Abdelkader, que va persuadir el petit perquè adoptés les tesis *gihadistes*. Aquesta complicitat d'ambdós germans apareix força en les publicacions finals, a l'hora de presentar la resolució del cas, publicant petits articles informatius en els quals es destaca la detenció preventiva d'Abdelkader. Val a dir que en *El Mundo* l'òptica dels redactors que actuen com a punts de vista del mitjà, es fa sentir no solament en els articles d'opinió, que no eren abundants en el cas d'aquest atemptat, sinó fins i tot en els informatius, reforçant en tot moment els

marc genèrics d'islamisme radical i de criminalitat. Per exemple, per intensificar més la dimensió del marc simbòlic dins el *frame* islamisme radical donen notícia d'una manifestació de dones musulmanes pro família Merah i, fins i tot, la complicitat entre els germans i el seu fanatisme era tractada amb un llenguatge amb ressonàncies bíbliques com: «[…] eran los hermanos Caín del Corán» o «cómplices de sangre».[309] Respecte als pocs articles d'opinió, apel·len de manera general a les qüestions identitàries i aborden la problemàtica de la presència de radicals dintre la comunitat musulmana; fins i tot, s'accepta una certa autoinculpació de la nostra societat, que hauria estat en certa manera corresponsable de la generació d'aquest tipus de «monstres» (sic). El tractament conjunt, no obstant, podria aportar fàcilment una valoració negativa de la comunitat musulmana, a causa d'una certa apreciació de continuïtat de fons entre aquesta comunitat i el *gihadisme*. La valoració negativa en conjunt assenyala, com a arrel causal principal, que el terrorista és mujahidí abans que francès, apuntant en direcció a la problemàtica formació d'identitat d'aquest col·lectiu.

També cal no desatendre, com a addenda crítica, la informació final sobre la detenció d'un *gihadista* a València que gestionava fòrums per Internet. Encara que no tenia relació directa amb l'atemptat de Tolosa, sí que implicava un suport moral i permetia, per tant, aprofundir, en clau simbòlica, en el discurs de fanatisme islàmic compartit. Les mateixes declaracions recollides del ministre de l'Interior espanyol, sobre anteriors detencions de cèl·lules *gihadistes* a Espanya i referències a la religió islàmica, corroboren el marc interpretatiu genèric d'islamisme radical/*gihadista*, juntament amb una amenaça comuna, que afecta, per tant, també el mateix Estat espanyol.

Pel que fa a la flexibilitat del *frame* islamisme, es posa en evidència pels punts de contacte que presenta, per exemple, amb islamisme radical, o també amb antisemitisme; vinculat, aquest últim, amb informacions en format breu que connecten l'atemptat amb la profanació d'un cementiri jueu a Niça, i resulta intensificat per les declaracions d'un rabí francès i el mateix executiu de la nació. Les últimes informacions que pertanyen a l'àmbit de la resolució del relat incideixen, sobretot, en el context social i en les tensions entre les comunitats jueves i franceses, però a títol molt hipotètic.

El *frame* islamisme connecta aquí, també circumstancialment, amb el marc electoralisme pel context de disputa electoral entre els candidats, expressat en un llenguatge marcadament metafòric i amb connotacions bel·ligerants, com per exemple: «volvió al campo de batalla». El posicionament general és pro-Sarkozy, mitjançant un discurs construït a partir d'una dimensió predominantment de marc pragmàtic, que fa referència a la disputa electoral, a les dades

309 Cfr. «Cómplices de sangre», *El Mundo,* 25 de març de 2012, p. 42.

d'enquestes, al lideratge i a mesures legals del president. El seu lideratge i la seva bona gestió apareix en tota la mostra analitzada, inclosa un editorial, tot i discrepar en el punt de la mesura legislativa de perseguir els visitants de webs terroristes. La valoració positiva s'emfatitza mitjançant la major presència en els articles fonamentats en declaracions. L'atenció dedicada a la resta de candidats és menor, reduïda generalment a declaracions sobre l'ideari del partit i la crítica a Sarkozy. Les fotografies reflecteixen actes institucionals en plans mitjans, que no fan sinó rubricar el lideratge del president. La qüestió electoral, en general, és tractada a partir dels gèneres interpretatius, articles complementaris en els quals abunda el format crònica, tot i que des d'un punt de vista de l'espai que ocupen resulten, en conjunt, molt menors en relació amb el dels altres *frames*. En aquests gèneres interpretatius el marc valoratiu és més positiu en general i ofereix un marge més ampli al redactor per intensificar el *frame* general defensat pel diari, a més de portar-lo cap al marc interpretatiu global del mitjà. La presència d'articles d'opinió és reduïda i s'aplica a defensar la posició crítica enfront de la mesura penal de Sarkozy contra els visitants de pàgines webs terroristes. Fins i tot per intensificar més la crítica a la mesura legal del president introdueix, en alguns articles, intervencions d'experts.

El discurs segons el *frame* electoralista pro-Sarkozy conté molts elements pragmàtics que fan referència a la manca d'unitat, a la desunió política. Les intervencions contraposades de la resta de candidats perfilen molt bé l'ideari del rotatiu. Marie Le Pen manté un discurs molt contundent respecte al fonamentalisme islàmic que uneix amb l'antisemitisme. Hollande fa un discurs unitari respecte a la nació i retreu a Sarkozy la instrumentalització de l'atemptat. La resta de candidats fan referència al context d'intolerància i racisme que existeix en la societat i a com hi contribuiria l'actuació del president. La presència menor de les declaracions dels candidats, la seva posició més extrema i la contraposició d'arguments servia per reforçar el marc interpretatiu propi i serveix d'estratègia per defensar la pròpia posició del diari. L'ús d'aquests arguments contraposats no s'empra com a pluralitat informativa sinó que és un altre mecanisme de reforçament del *frame,* és un mecanisme utilitzat pels diaris que defensen més radicalment un marc interpretatiu, que en el cas d'*El Mundo* s'acosta al sensacionalisme i el marc defensat era més positiu respecte a Sarkozy, tot i aparèixer també alguna crítica. Com ha posat de manifest Castelló, la constatació de l'existència de «l'altre» a través de les reaccions i expressions, justifica el posicionament del «nosaltres» com a comunitat d'interessos (cfr. Castelló, 2012: 152). La presència majoritària dels mecanismes emprats en la construcció dels tres marcs mediàtics en el diari *El Mundo* resultaria comprensible si tenim en compte que és un rotatiu que té una línia editorial entre liberal i conservadora, acostuma a

ser crític amb la política del PSOE, i es caracteritza per publicar molts articles d'investigació.

Respecte al diari *El País*, constatem que va ser el que menys articles va dedicar a aquest cas. Els *frames* genèrics són similars als altres rotatius, però construïts a partir de mecanismes de marc diferents, els hi dona un tractament propi. Hi predominen els reportatges i articles amb un alt component d'informació de context i anàlisi, que manifesta l'esforç del diari per tractar el conflicte des de la seva complexitat. L'estil és planer i, en general, evita les expressions grandiloqüents i/o sensacionalistes. Les imatges també responen a aquesta línia. D'aquesta manera, el rotatiu emmarca i «enfoca» la informació, segons la cultura pròpia del mitjà, el seu format i la seva línia ideològica.

En les primeres informacions, quan no es coneixia la identitat de l'autor de l'atemptat, el marc interpretatiu o *frame* dominant és el racisme/neonazisme i, en un nivell més secundari, l'antisemitisme. Un altre *frame* temàtic és el criminalista/judicial, delimitat per un conjunt lèxic que posa l'accent en els crims, el perfil de l'assassí, el tipus d'armes emprades, però sense entrar en els detalls operatius. El pol judicial funciona, de fet, com un marc secundari amb un relat i un lèxic específic referit a la causa judicial. Des d'un punt de vista del posicionament respecte al conflicte, constatem la preeminència d'una dimensió pragmàtica. La dimensió simbòlica apareix puntualment dintre del *frame* antisemitisme, quan fa referència a elements històrics com l'Holocaust nazi i la identitat jueva.

Considerant tant els gèneres informatius com els interpretatius, la presència del *frame* antisemitisme presenta una presència dúctil i molt residual. Es determina per diferents característiques com: el contacte amb altres marcs com el de xenofòbia, racisme i electoralisme, l'ús d'una determinada selecció d'expressions lèxiques, les intervencions dels diferents actors quan defensen un o altre marc, l'espai i, també, des del punt de vista estructural, l'ordre d'aparició de les intervencions. En general, en les informacions que recullen diferents declaracions, el pes simbòlic referit als arguments lligats a la religió i a la identitat jueva, com a motivació de l'atemptat, són mínims. De fet, els factors instigadors s'associen al racisme/xenofòbia i, fins i tot, al neonazisme. El discurs en aquests marcs és molt pragmàtic, conforma un relat criminalista que aporta moltes dades sobre la investigació com ara les pistes, les armes emprades i, fins i tot, detalls de tipus judicial. Les expressions amb connotacions dramàtiques i sensacionalistes aquí també són escasses. El llenguatge en general és de tipus tècnic, conformant una narració preeminentment informativa en el tractament inicial del cas.

El *frame* antisemitisme és present en articles pertanyents al gènere d'opinió i al reportatge, amb una càrrega interpretativa i valorativa major. La intensitat d'arguments respecte a la causa antisemita o a la identitat jueva varia en

funció dels arguments de cada actor, que prenen, així, en major o menor mesura, un gir simbòlic. Els articulistes afirmen que el rerefons de l'atemptat a Tolosa era antisemita i plantegen com a resolució una República Francesa forta i unida per combatre aquest tipus d'actes. La dimensió més simbòlica fa referència a la «identitat nacional» entesa com a plural i oberta per garantir la convivència. Hi trobem, també, algun apunt sobre l'ascendència jueva de la família del president Sarkozy i d'alguns membres del seu executiu. Les fotografies emprades mostren, amb plans generals, manifestacions de comunitats jueves i algunes imatges d'una comitiva, amb la barba i el barret característic dels «jueus ultraortodoxos», acompanyant els familiars de les víctimes.

En les informacions més recents, dintre del marc antisemitisme d'*El País*, constatem l'ús d'elements d'anàlisi i elements de context que, a part d'aportar més versemblança al relat, posen de manifest la voluntat d'aportar una comprensió més profunda dels fets que la que trobem a l'*ABC* i a *La Razón*. Des d'una perspectiva informativa, *El País* aporta moltes dades i antecedents respecte a anteriors atemptats en interessos jueus i a víctimes franceses. Entre els articles, també hi trobem un petit reportatge amb pinzellades d'accent humà i elements de context, on s'aborda la situació actual de la comunitat jueva a Tolosa amb un mica més de complexitat. El reportatge en qüestió presenta una polaritat entre la dimensió pragmàtica i la simbòlica. La pragmàtica, quan fa referència a la seva situació socioeconòmica, al nombre de jueus a França i a les dades d'actes violents contra la comunitat jueva, complementada amb elements d'anàlisi tècnica per part d'experts en antisemitisme; la dimensió simbòlica, quan fa referència a aspectes de la identitat cultural o a qüestions històriques com l'Holocaust, en hebreu la Shoah.

La mínima presència d'elements simbòlics en el *frame* antisemitisme es comprova no solament pel petit espai atorgat a la informació sobre l'enterrament de les víctimes jueves sinó també perquè no s'aborda posant accent en la identitat jueva ni tampoc des de l'emotivitat de les víctimes. Les intervencions del rabí o polítics d'Israel resulta molt reduïda. Podem afegir algun testimoni jueu, fent referència a la «comunitat mundial jueva» i a la seva imatge, i poca cosa més. El moment en què el discurs pren un gir més simbòlic ve de la mà dels arguments institucionals d'alts càrrecs de l'executiu francès, posant èmfasi en el fet que l'atemptat contra la comunitat jueva és també un atemptat contra «els valors de la República Francesa».

Un altre dels *frames* identificables és el de *gihadisme*/islamisme radical, que pren forma a mesura que van evolucionant els fets. Tanmateix, l'emmarcament que presenta *El País* conté matisos diferents en relació amb els altres diaris de la categoria premsa editada a Madrid. Dintre d'aquest marc el discurs

tendeix a utilitzar predominantment marcs pragmàtics, que determinen el seu posicionament en detriment dels simbòlics.

El *frame* islamisme radical/*gihadisme* adopta diferents variacions i intensitats en funció dels temes que aborda: l'entorn de marginalitat del terrorista, l'actuació policial, la seva detenció i les polítiques d'integració (aquesta última temàtica entra en contacte amb el marc crític amb Sarkozy, de qui fa una valoració negativa). La dimensió pragmàtica és constant, especialment en les informacions de la detenció, sense aprofundir en el relat dramàtic, en aspectes d'accent humà, ni en les característiques psicosocials, com fan l'*ABC* i, sobretot, *La Razón*. S'aposta per abordar la criminalitat i la violència de Mohamed Merah, emprant un lèxic propi de la crònica de successos. El relat es deté en aspectes com les armes emprades en la seqüència dels fets, la detenció o el nombre de policies, traduït en un llenguatge més bel·ligerant, però sense concessions a l'exageració o al sensacionalisme. El discurs presenta una resolució negativa respecte a l'actuació de la policia francesa, per no haver capturat viu l'implicat, de la qual cosa s'infereix també una valoració negativa de la gestió de Sarkozy. Les imatges tant de portada com de l'interior es focalitzen sobre els agents de la policia francesa després d'actuar en l'assalt a l'apartament de Mohamed Merah; no hi trobem ni referència a l'acció ni agressivitat, no reforcen el protagonisme del terrorista sinó els aspectes de seguretat. Les infografies són prevalentment informatives, ofereixen mapes de Tolosa i una cronologia dels fets, per situar el lector i ajudar-lo en la seva comprensió.

De manera similar al frame antisemitisme, *El País* aborda la informació del marc *gihadisme*/islamisme radical amb una quantitat més elevada d'articles informatius, analítics i de context, que els altres rotatius. Els articles d'opinió també hi apareixen, en canvi la presència d'elements interpretatius per part del redactor no eren abundants, ni tampoc els gèneres interpretatius que servissin de *reframer* o «reemmarcament». En alguna ocasió, dintre el relat de la detenció, el periodista «reemmarca», a través d'alguns recursos expressius, el *frame* criminalista i l'intensifica. El gènere que prima és el del reportatge i d'anàlisi, on hi abunden les intervencions d'experts en terrorisme, o bé antecedents en format contextual o *background*;[310] en aquest sentit, s'aporten, per exemple, dades d'anteriors actes terroristes a Europa perpetrats per Al-Qaeda. En un dels articles d'opinió signat per un catedràtic expert en terrorisme internacional, es qüestiona l'actuació en solitari del *gihadista* i es defensa la tesi d'amenaça *gihadista* a Europa, mitjançant actes individuals en relació amb diverses formes de terrorisme global i pel fet de provenir d'un context radicalitzat dintre de cercles *gihadistes*

310 *Background*: En periodisme s'entén el conjunt de dades antecedents i de context de l'esdeveniment.

en comunitats musulmanes. Aquestes tesis són defensades en un editorial d'*El País* que ratifica aquests arguments respecte a l'amenaça latent d'Al-Qaeda, tot i estar debilitada, segons l'editorial. Els arguments entren en contacte amb el marc electoralisme, crític amb la política de Sarkozy, acusant-lo sobretot de la seva radicalitat en el discurs cap a la comunitat musulmana, que s'acostaria a les posicions de Marine Le Pen.

El marc *gihadisme*/islamisme radical s'intensifica amb el protagonisme de Mohamed Merah i amb els arguments respecte a la seva procedència d'un barri marginal de Tolosa i la seva conseqüent radicalització. La presència d'alguns actors com ara el director de presons de Kandahar (Afganistan) té relació amb la presència del terrorista en aquest país i la suposada connexió salafista del germà Abdelkader. No obstant, el protagonisme cau del costat dels responsables de la investigació, com el fiscal de París, investigadors i alguns testimonis del barri de Merah, que ratifiquen la descripció del terrorista i el grau de criminalitat que seli atribueix des de la policia. En aquest punt la presència de veus institucionals com el ministre de l'Interior o el president de la República Francesa són menors.

La resta d'informacions en aquest marc aborden l'amenaça de la radicalització islamista a Europa, però com un resultat dels errors propis de les actuals polítiques d'integració. Amb això constatem l'entrada d'un nou *frame*: polítiques d'integració, comprès com una de les causes majors d'aquest tipus d'accions terroristes (aquest posicionament presenta punts de contacte amb el tractament informatiu dels diaris editats a Barcelona). La qüestió del context social en què viuen aquests joves musulmans i el tema de les «polítiques d'integració a França» s'aborden en articles o reportatges de perfil molt analític, que aporten més dades de context sobre el moviment d'Al-Qaeda establert a Europa i anteriors atacs seus, tot i que per al *El País* aquest moviment arrossega una crisi des de la mort de Bin Laden. A més, el perfil del terrorista, descrit per testimonis policials i de gent del carrer, recull aspectes psicosocials com ara la seva radicalitat, el context marginal i la delinqüència. Totes aquestes dades reverteixen com a intensificadors en el *frame* islamisme radical, però des d'un vessant més social i pragmàtic. Els apunts simbòlics com els elements politicoreligiosos de la seva religió són escassos i es presenten com a elements de context en les primeres informacions. Tampoc trobem incidència en el context familiar de la mare i del germà de Mohamed Merah, ni en el seu islam radicalitzat. La dimensió pragmàtica a partir de continguts, com les polítiques d'integració a França i la il·lustració d'aquestes polítiques mitjançant fets, és general, per tant, en l'enfocament d'aquest diari.

Les informacions més recents del *frame* islamisme radical/*gihadisme* ocupen un espai menor, en sintonia amb la davallada del clímax informatiu, quan

el tema no centra l'agenda informativa sinó que aborda merament el desenllaç del cas. En aquesta part resolutiva i final del relat, la dimensió del marc pragmàtic resulta especialment preponderant en tot el discurs, recollint detencions per part de l'FBI i la inclusió de Merah en la llista de terroristes d'aquesta agència, els viatges del terrorista per a entrenar-se a l'Afganistan i el Pakistan, etc. a més d'introduir dades molt precises sobre Al-Qaeda. El format informatiu en clau de notícia, presenta un conjunt lèxic tècnic, explicant la no-emissió de les imatges de l'atemptat filmades pel terrorista. Els actors que corroboren aquest relat més tècnic són el director d'Al Jazeera, que adopta més relleu en les intervencions, i els actors institucionals com Sarkozy i Hollande, que s'oposen a l'emissió de les imatges, encara que el pes de les intervencions d'aquests últims resulta més residual. L'espai dedicat a la complicitat del germà Abdelkader en la preparació de l'atemptat i en l'enviament del vídeo, no va ser destacada per *El País*; va ser tractada com una informació hipotètica i residual. També trobem algunes dades fonamentades en declaracions de policies espanyols que argumenten sobre la necessitat de majors operatius policials davant de desafiaments terroristes com el de Tolosa, incidint en les tècniques de detenció i el *modus operandi*. El lèxic amb connotacions bèl·liques i policials, esbossa un *frame* temàtic més criminalista, també present en la informació de la detenció d'un gestor de fòrums *gihadistes* a València. El *frame* islamisme radical/*gihadisme* —referit tant a «l'estratègia de Al-Qaeda» en general, com al moment en què Merah es presenta com a membre actiu de xarxes d'apologia del *gihadisme* en particular— es delimita amb l'ús de terminologia pròpia de l'àmbit del *gihadisme*. Aquest vocabulari intensifica el marc interpretatiu islamisme radical que es delimita mitjançant la referència al contingut del vídeo, en el qual apareixien cants religiosos corànics, i també en destacar les cites directes del detingut a València, exhortant les accions del terrorista de Tolosa a partir d'arguments com: «Acaba con el enemigo sionista […]».[311] Amb això, s'acosta a una dimensió més simbòlica que, com hem vist, al diari *El País* és més reduïda en proporció, a més de presentar-se com un mecanisme contextual en el conjunt de la mostra analitzada.

En contacte amb aquest marc d'islamisme radical o també amb el d'antisemitisme/racisme, entra en joc l'últim marc interpretatiu identificat: l'electoralista, amb una valoració negativa respecte a Sarkozy i positiva respecte a Hollande. D'una banda, el discurs es mou en dimensió pragmàtica quan aborda arguments sobre el procés electoral, els beneficis electorals i l'operació policial gestionada per Sarkozy; un esquema recorrent, traduït en el lèxic tècnic característic. El contingut d'aquest discurs aborda les qüestions més empíriques com el

311 Cfr.: «Merah es uno solo, pero es un léon que ha resistido 30 horas», *El País*, 28 de marçzo de 2012, p. 17: «Merah es uno solo, pero es un léon que ha resistido 30 horas».

dret a la llibertat d'idees, la legalitat i la constitucionalitat de la mesura penal de Sarkozy per part d'actors experts en dret internacional i terrorisme. Amb les seves intervencions es dota al relat major credibilitat i esperit crític. També trobem dimensió simbòlica quan aborda la pretesa deriva populista i xenòfoba dels últims temps de Sarkozy i, sobretot, de la campanya electoral, denunciada com un allunyament dels valors republicans, particularment per les mesures penals impulsades pel president contra qui consulti webs terroristes. Els articles d'opinió són menors en aquest marc, però n'apareix un de l'escriptor i col·laborador del diari Sami Naïr en el qual desenvolupa una crítica contundent de Sarkozy. Els gèneres predominats són els informatius, però també els interpretatius, com la publicació d'alguna crònica, en què les estratègies discursives aporten més elements interpretatius al conjunt de la informació.

Per exemple, en una d'elles elaborada a partir de declaracions dels candidats a les eleccions franceses del 2012 es critica l'actuació policial per no capturar el terrorista i, a més, es destaquen algunes cites directes de Marine Le Pen en les quals es concentra el seu discurs més antiislàmic i xenòfob. Respecte a Hollande, l'aleshores candidat socialista a la presidència francesa, desplega una valoració positiva tant de la seva actitud davant l'atemptat, com durant la campanya, tot destacant «el to presidencialista, la seva discreció i saber actuar». Es reafirma, així, el marc valoratiu positiu respecte al candidat socialista, sustentat per valoracions del redactor, que funcionen de «remmarcament» i reforç de la posició del diari. Aquí també s'infereix que la presència de diverses declaracions, tant extremes com discrepants, de diferents candidats, serveixen purament i simplement per reforçar el marc interpretatiu propi i consolidar la posició ideològica del diari. Podem concloure que els marcs i arguments defensats per *El País* efectivament concorden amb una línia progressista «en l'òrbita socialdemòcrata, pro-PSOE i els hàbits culturals més d'esquerra», en la qual sempre s'ha situat al rotatiu (cfr. Giménez; Berganza, 2009: 67).

4. El fet religiós a la premsa escrita. Estudi de camp, perspectiva de l'emissor: entrevista a periodistes

4.1 Entrevista a María-Paz López (*La Vanguardia*)

Dia: 03/01/2013
Hora: 10.00
Lloc: Seu - Redacció diari *La Vanguardia*
Tipologia utilitzada: entrevista semiestructurada

Perfil: María-Paz López (Barcelona, 1967) es va incorporar el 1990 al diari *La Vanguardia*, on ha exercit diverses funcions. Actualment és corresponsal a Alemanya i Centreeuropa, lloc que ocupa des del setembre del 2014, i és també columnista de Religió. Abans va ser cap de secció d'Internacional, també corresponsal a Itàlia i la Santa Seu (2003-2009), i redactora a Barcelona de l'àrea de Religió entre 2009 i 2014. Durant la seva etapa a Roma i també després com a enviada especial, va cobrir la mort de Joan Pau II, l'elecció i el pontificat de Benet XVI, i el conclave que va triar el Papa Francesc, a més de diversos viatges papals a l'estranger i la informació quotidiana generada per la Santa Seu. El 2012 va publicar el llibre digital: *»Al rescate. Crónica de los viajes de Benedicto XVI a España»,* sobre les tres visites de Joseph Ratzinger a Espanya. Des de sempre interessada per la informació religiosa, actualment és la representant d'Europa a la Junta Directiva de l'Associació Internacional de Periodistes de Religió (IARJ), www.theiarj.org, que es dedica a promoure un periodisme de religió ri-

gorós tant en mitjans confessionals com no confessionals. Abans va ser la seva presidenta, des de la fundació de la IARJ el març del 2012 fins al febrer del 2016. En els últims anys, María-Paz López ha donat conferències sobre periodisme i religió a Barcelona, Roma, París, Kiev, Belo Horizonte i Río de Janeiro. Llicenciada en Ciències de la Informació per la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) el 1990, María-Paz López és màster en Periodisme com a becària Fulbright per la Columbia University, a Nova York, títol que va obtenir el 1997 durant un any sabàtic. El 1998, va participar activament en la creació del màster de Periodisme BCN_NY <http://www.masterperiodismo.il3.ub.edu/>, coorganitzat per la Universitat de Barcelona (UB) i la Columbia University, on va impartir classes durant cinc anys.

Preguntes més tancades/estructurades

Bloc de preguntes sobre el model productiu: processos de producció i lògica productiva

En primer lloc, em podria descriure a grans trets la seva tasca com a periodista especialitzada en religió a La Vanguardia*? Per exemple, el procés de construcció de la notícia i les rutines de producció en la redacció, la col·laboració amb altres periodistes dintre la redacció*

El caso de *La Vanguardia* es particular porque los domingos hay dos páginas de religión. Si durante la semana se produce una noticia que no es importantísima, el redactor jefe puede decidir que ya se publicará el domingo en la sección de religión. En cambio, si no existieran esas dos páginas el domingo, quizá se publicaría el día de autos. Una de esas dos páginas del domingo —la página 2— incluye una carta dominical del cardenal de Barcelona, y una columna de opinión de alguna personalidad del ámbito eclesial o bien una columna de Cáritas con peticiones de personas que tienen necesidad, eso marca mucho esa página, la hace muy católica. El reportaje que va en esa página, acompañando, tiene ese aroma confesional por el mero hecho de estar pegado gráficamente a esos contenidos. En cambio, la página 1 de religión, que lleva un pie de publicidad y simplemente está encabezada como «Religión», no tiene esa implicación; resulta más neutra. Para que entre semana se dé información de religión, tienen que ser noticias muy polémicas para que ganen espacio; que el cardenal Rouco diga algo novedoso en Madrid relacionado con algún tema controvertido, o el papa, o algún obispo de aquí, entonces, es factible que se publique de modo inmediato. Si no, es difícil porque hay muchas noticias de otros ámbitos que se juzgan prioritarias. El ámbito religioso y el catolicismo dominaba mucho en la sociedad

años atrás; ya no es lo mismo, ya no se considera que el lector tenga un interés masivo hacia ese ámbito, aunque conserve cierto interés por él. Una información sobre sanidad, por ejemplo, se considera más importante, porque afecta a recortes, operaciones… se considera que interesará a más ciudadanos.

También es verdad que existe cierta hostilidad ideológica, es decir, en la mayoría de redacciones de periódicos, radios y televisiones, los subdirectores y redactores jefes son personas en torno a la cincuentena, y algunas son muy reacias al hecho religioso, porque en su infancia y en su juventud se sintieron oprimidos por la Iglesia católica. Por ese motivo, ahora no juzgan con ecuanimidad las noticias de religión, sino que las evalúan con un prejuicio ideológico. Eso no es periodístico, no es profesional.

A l'hora d'informar i, més concretament, en l'àmbit religiós, com afecta el procés de producció de la notícia en el producte final? A l'hora de construir la notícia aquests prejudicis com afecten en el resultat final?

Depende de tu credibilidad como profesional y de tu trayectoria. Si llevas cubriendo religión muchos años, como es mi caso, adquieres credibilidad y respeto ante tus compañeros de profesión en tu medio. Entonces, si ante una noticia de religión, dices: «Esto es importante, hay que darlo», es muy probable que los redactores jefe acepten tu criterio. Está, pues, muy basado en la reputación de ese periodista concreto. Sin ese aval del periodista, esa noticia quizá no se abriría camino.

Les fonts principals per construir la notícia es basen en notes de premsa d'institucions religioses o associacions religioses o cíviques, o bé en fets d'actualitat en què el periodista realitza el procés d'investigació com a reporter, és a dir, sense l'ajuda d'aquestes notes de premsa?

Depende. Notas de prensa llegan a montones a todas las áreas informativas, y te las miras porque te ayudan a saber lo que está pasando, a programar reportajes y a tomar decisiones. Alguna de ellas puede ser interesante; entonces allí tú inicias el proceso de llamar, buscar, investigar. Cuando se trata de investigaciones propias como reportero suele ser porque ese ámbito concreto tú lo conoces de antemano como asunto colateral de un reportaje anterior que hiciste; se te abrió un camino, en el que en aquel momento no pudiste ahondar, y más adelante lo recuperas. También en el ámbito religioso funciona mucho el tema del *star system*; o sea, obispos, gente conocida del ámbito eclesial, es decir, lo institucional suele ser noticia per se. Desde la Iglesia de base, tienen que ser iniciativas muy originales para que periodísticamente tengan interés. Por ejemplo: entidades religiosas que dan de comer a los pobres. Como en este momento, por la

crisis, hay muchas entidades y oenegés que lo hacen, solo eso es difícil que sea noticiable. ¿Por qué reflejar lo que hace una, y lo que hace otra no? En cambio, si cada vecino del barrio da un donativo por ladrillo, y así se reconstruye el techo de unas dependencias parroquiales, y así esa Cáritas parroquial puede atender mejor a la gente necesitada de su entorno… eso ya tiene un poco de punta. Es complicado que la Iglesia de base emerja en los medios si no hace algo muy original, rompedor o antijerarquia; los obispos y la gente con cargo sí, por el criterio de notoriedad. Como ocurre en otros ámbitos, si habla Sandro Rosell cuenta más que si habla alguien cualquiera del Barça; en eso, la información de religión no es diferente de cualquier otro ámbito informativo.

*Per què hi ha aquest criteri noticiabilitat en què les declaracions dels líders d'opinió, l'*star system*, té una prevalença en relació amb les declaracions de la gent de base?*

A mí me gustaría que los católicos de base tuvieran más presencia en los medios, pero luego la realidad demuestra que los líderes de opinión y los que que tienen cargos proporcionan más discurso, y les asiste, como he dicho antes, el criterio de notoriedad, muy importante en la profesión periodística. Yo, por ejemplo, cubriendo viajes internacionales del papa, he escrito la típica pieza de color con declaraciones de los fieles asistentes, etcétera. Pero muchas veces sus declaraciones no van más allá de: «Nos hace mucha ilusión porque está el papa». Claro, en un artículo que tiene tres párrafos, no vas a gastar uno en reflejar eso, porque no aporta nada.

Para que la base genere noticias, tiene que tener un plus de sustancia; y a veces cuesta localizar el tipo de iniciativas de base que tienen contenido; tienen que compensar con sustancia su falta de notoriedad. El obispo, en cambio, tiene nombre, notoriedad, discurso previo (no entraré en si ese discurso tiene sustancia o no); igual que un presidente del gobierno, un *conseller*… Notoriedad: ¿Por qué has venido a verme a mí para tu tesis doctoral? Porque trabajo en *La Vanguardia* cubriendo información religiosa hace muchos años, y porque he presido la Asociación Internacional de Periodistas de Religión. Si hubiera sido una periodista de un medio más pequeño, probablemente no me habrías solicitado esta entrevista.

(Si em respon que treballa amb fonts oficials:)

Treballar amb fonts oficials, és a dir, comunicats, notes de premsa… condiciona a l'hora de treballar la notícia? I en el resultat? Per exemple, en els interessos d'influència que determinats grups religiosos volen tenir en els mitjans de comunicació o en una major presència institucional, en més presència de religiosos que les comunitats de base, creients, etc.?

En eso la información de religión no se diferencia de cualquier otro ámbito informativo. Los jefes de prensa de cualquier asociación, equipo de baloncesto, partido, gobierno, *conselleria*, sindicato… van a intentar convencerte de esto y de lo otro, van a perseguirte y van a bombardeate con notas de prensa, e intentarán convencerte de que lo suyo es lo mejor. Tú debes aplicar el criterio periodístico. Pero el mundo religioso no es distinto ni peor que otro mundo en ese aspecto. Por ejemplo: algunos partidos políticos van estar todo el día llamando insistiendo en que su proyecto es el mejor para Catalunya. Tú, como periodista de la sección de política, intentarás discernir si es noticia o no aplicando criterios de proporción de las encuestas, intuición social u olfato periodístico, que eso es casi un don que algunos tienen y otros no. Pero que haya presión de los gabinetes de prensa forma parte de la profesión.

En l'àmbit religiós és més acurat treballar a partir d'aquestes fonts oficials quan es produeix un esdeveniment per tal de disminuir el llenguatge polèmic o sensacionalista? Com he pogut comprovar en el recull de notícies religioses dels mitjans de comunicació en l'àmbit espanyol i català hi ha un excés de «soroll informatiu» basat en l'excés de polèmica en els titulars i en el contingut, generat per l'abundància d'informació de la nostra societat. Això incideix de manera molt directa en el procés de producció de la notícia?

Hay hostilidad ideológica de determinados colectivos de profesionales. Hay que tener en cuenta el peso de la historia: la Iglesia —o buena parte de ella— ha sido franquista en determinados momentos de la historia reciente de España. Eso se arrastra con lo que te decía antes: directivos de medios que han tenido experiencias poco agradables con colegios religiosos en su infancia. Eso no debería servir de disculpa por su parte para no dar noticias de religión, hay que entender el contexto. Ahora, además, todos los medios de comunicación se han vuelto muy ideológicos. En eso hemos retrocedido: cada portada de diario parece realizada por equipos que viven en distintos planetas. Hace diez años en la reunión de redacción que hacen cada mañana los redactores jefe, se tenía encima de la mesa todas las portadas de la prensa nacional y se comparaban, para evaluar nuestra propia portada, para ver si otro medio nos había colado un gol, etcétera. Ahora ese ejercicio diario tiene menos sentido, porque cada portada es la expresión orgánica de una ideología. Ya sabemos cómo será la del *Ara*, la de *La Razón*… La parte profesional de rigor, de analizar… ha disminuido. Una cosa es que cada medio tenga una línea editorial, algo totalmente legítimo, y otra cosa es que cada medio se erija descaradamente en defensor de una opción política o ideológica. Y eso está ocurriendo en todos los ámbitos, no solamente en el religioso.

Com a presidenta de la recent creada Associació Internacional de Periodistes de Religió (IARJ), una xarxa que aplega 400 periodistes de 90 països, de quina manera pot aportar més rigorositat en la cobertura de la informació religiosa?

Nosotros, en la asociación, intentamos que los socios compartan unos estándares profesionales. Que las noticias de religión se elaboren con respeto, teniendo en cuenta que los creyentes, los de cualquier religión, son personas sensibles respecto a su fe. Y al tiempo tenemos que mantener los valores periodísticos profesionales estándar, como incluir las dos caras de una información, a favor o en contra, y ese tipo de prácticas.

Cuestión importante: Hay que tener en cuenta que se trata de una organización internacional donde hay personas de diferentes países y tradiciones religiosas, y hay países en los cuales la mezcla entre sociedad y religión es muy fuerte. Por ejemplo, es distinto el tratamiento en la prensa anglosajona, del tratamiento que se da en la española, donde hay mucha animadversión en ciertos medios y demasiada confesionalidad en otros. En el ámbito anglosajón, sobre todo en Estados Unidos, como son lugares con muchas religiones, la prensa es más ecuánime, profesional y diplomática con todas ellas, aunque también se den disfunciones. En un país de mayoría islámica, incluso un diario muy respetuoso y abierto, probablemente va a sobredimensionar y priorizar el islam. Por eso tenemos que intentar buscar estándares comunes; somos una especie de ONU, no una organización de periodistas occidentales o de periodistas cristianos, o de raíz cristiana. Recordemos que en España las personas, incluso las que se definen laicas, tienen una perspectiva judeocristiana. Es la que hemos heredado: tenemos herencia judeocristiana, grecorromana y de la Ilustración.

Preguntes comunes

Des de sempre ha tractat la informació religiosa?

No.

Ha informat sobre altres àmbits abans de tractar el fet religiós?

Sí. Desde mi punto de vista, haber tratado distintos ámbitos es muy saludable para tu trayectoria profesional.

Quins?

- Política internacional
- Política nacional
- **Societat**
- **Informació local de Barcelona**

- Cultura
- Economia
- Esports
- **Comunicació**

He estado en esos ámbitos directa o indirectamente, por estar encuadrada en esa sección concreta, o porque todo eso es posible sin salir de la religión, que como ámbito informativo puede ser muy polifacética y poliédrica. Ejemplo: hace unos años, el PP y el PSOE firmaron el llamado pacto antiterrorista, que pretendía aislar a los elementos que apoyaban a ETA en el País Vasco. Firmaron Aznar, entonces presidente del gobierno, y Zapatero, que estaba en la oposición. El PP esperaba que la Iglesia católica lo apoyara también, pero no ocurrió, porque los obispos vascos se desmarcaban. Hubo un gran conflicto. Esa información se dio en la sección de Política, no en las páginas de Religión del domingo. Si el papa hace un viaje al Líbano o habla de temas relacionados con la guerra de Siria, va en Internacional, no va en Religión. Otro caso: le hice una entrevista al entonces director del Pontificio Instituto de Música Sacra del Vaticano, que es catalán y había compuesto un oratorio. Se publicó en la sección de Cultura. La religión es un asunto transversal.

Les creences d'un periodista són un factor important en prendre decisions sobre què i com informar, en aquest cas en l'àmbit religiós? Per què?

En este tema hay mucho debate. Al final, se trata de ser un buen profesional. He conocido a periodistas católicos practicantes que son excelentes profesionales que saben separar sus creencias del criterio periodístico, y otros que no, que se creen curas y que hacen prédica. Eso al final desacredita el periodismo, que es percibido como «de parte» y, por otro lado, perjudica a la religión, que parece un instrumento para adoctrinar. Hay que ser profesional. El periodista, sea creyente o no, debe seguir las reglas de la profesión. A mediados de septiembre del 2012 estuve en un congreso en Ucrania de un grupo de periodistas evangélicos europeos. Fue interesante: los periodistas evángelicos de la Europa Occidental, todos practicantes, defendían a capa y espada el rigor y la profesionalidad para servir mejor a su religión, y los del bloque del Este (moldavos, rumanos, ucranianos…) decían que el periodista tenía que reflejar en su trabajo sus creencias, servir a Dios. No creo que eso contribuya a ganarse el respeto de los lectores, salvo quizá de los creyentes muy convencidos y poco amigos de la imparcialidad. Otra cosa es la prensa confesional, que tiene todo el derecho a predicar su fe, siempre y cuando por defender su religión no descalifique a las otras, ni a los no creyentes, y no incurra en un discurso agresivo, que en una revista religiosa no es correcto.

Treballeu molt amb agències de notícies per abastar el fet religiós?

Las agencias de noticias te dan el *flash*: «Rouco ha dicho… », y entonces tú lees lo que Rouco ha dicho, lo valoras a ver qué tiene de noticiable para tu medio, y luego coges el teléfono, llamas a Madrid, te pones en marcha. La agencia se ha convertido, en todos los ámbitos, en una especie de alerta y de aviso. Pero, al final, cuando los productos periodísticos son cada vez más específicos, no puedes depender de informaciones de agencia que ven también todos los demás medios que están suscritos. Si todos tus colegas en periódicos, radios y teles ven la misma toma de agencia, y tú la publicas tal cual, no tendrá valor añadido para el lector. Cada medio tiene que trabajarla para darle un valor añadido para el perfil de su lector o su oyente habitual.

En l'actual context de crisi de mitjans és difícil mantenir la pluralitat religiosa dintre els mitjans?

Yo no lo atriburía exclusivamente a la crisis económica, que sí afecta a todo en el sentido de que hay menos dinero para desplazarse. Si el periodista quiere ir a hacer un reportaje a Zaragoza, hay que tomar un tren, desplazarse y eso cuesta un dinero, y a lo mejor no se hace. La cuestión del pluralismo es previa a la crisis. En eso hay mucho debate. Lo que no se puede pretender es que, en un medio de España, donde hay una gran mayoría de personas que son de tradición católica o de fe católica, se sea plural sin respetar la proporcionalidad; es decir, no se puede dar idéntico espacio informativo a los católicos que a los evangélicos. Sería como querer dar el mismo espacio informativo al Espanyol que al Barça; no tiene sentido, porque el Barça tiene más seguidores. Del mismo modo, hay más ciudadanos católicos que judíos en este país; por tanto, el pluralismo no exige dar a los judíos el mismo espacio, cuantitativamente hablando, que a los católicos. El pluralismo no dependería tanto de la crisis como del lugar en que está radicado ese medio; tienes que tener presente la composición de la sociedad y el perfil mayoritario de quienes te leen. Por eso en *La Vanguardia* se da más información sobre catolicismo que sobre otras religiones, y los demás medios españoles, en general, siguen un criterio parecido, incluso aquellos que priman la polémica.

Preguntes obertes generalitzables

El llenguatge de les informacions d'àmbit religiós s'acostuma a caracteritzar per un registre, en general, polèmic o controvertit. Creu que es posa massa l'accent a destacar aquest llenguatge més polèmic de caure en l'atac en el fet religiós en els mitjans de comunicació, en concret, d'Espanya i Catalunya?

Creo que eso funciona en los dos niveles. En medios donde hay una prevención ideológica sobre el hecho religioso, es verdad que a veces se da un lenguaje agresivo y polémico. Luego está la zona «diplomàtica» y centrada, que podríamos ser nosotros [referint-se a *La Vanguardia*], que intentamos tratar el hecho religioso con respeto pero sin obsequiosidad. Y luego está la obsequiosidad, es decir, esos medios que se pasan porque defienden agresivamente el catolicismo y usan lenguaje religioso en vez de periodístico. No es de recibo que en un medio presuntamente no confesional, el periodista escriba como si fuera un cura. Hay que utilizar los términos religiosos de modo técnico: obispos, cardenales, sacerdotes… Yo, por ejemplo, para referirme al papa siempre escribo: Benedicto XVI o Joseph Ratzinger (y en su época, Juan Pablo II o Karol Wojtyla), el papa o el pontífice. Si escribes el Santo Padre o Su Santidad, ya estás suministrando opinión; ya no estás mencionando al jefe de la Iglesia católica, ya hablas de alguién a quien tú veneras, y eso el lector lo detecta. Creo que tú, como periodista, debes mantenerte fuera, lo cual no quita que trates al personaje con respeto, seas o no creyente.

Considera que en els mitjans de comunicació no confessionals d'àmbit espanyol i català, el tractament d'informació religiosa pot denotar clarament la línia ideològica de cada mitjà? Per exemple, el tractament de La Razón *i l'*ABC *en relació amb* El País *o* Público*?*

Sí, es en parte esa cuestión de lenguaje que estaba comentando. Por ejemplo, *ABC*, oficialmente un diario generalista no confesional, tiene el cuadernillo de religión *Alfa y Omega*, que es del arzobispado de Madrid y que, por tanto, hace prensa confesional. Luego està, por ejemplo, *La Razón*, también oficialmente prensa generalista, que distribuye la edición española de *L'Osservatore Romano*, que es el diario del papa; es, por tanto, un diario perteneciente también a un órgano de la Iglesia católica, también es prensa confesional. La prensa confesional es totalmente legítima; el lector la elige precisamente por eso. Claro, lo chocante es que ambos suplementos confesionales van incluidos en diarios oficialmente no confesionales. Y en cualquier caso, en España, por razones históricas, hay mucha militancia en torno a la información religiosa, en ambos bandos a mi juicio. Los medios muy críticos con el catolicismo por razones ideológicas, muc-

has veces impregnan de ideología sus informaciones sobre religión, y eso tampoco es periodismo riguroso.

Quin creu que ha de ser el millor mètode per crear i redactar aquests tipus de notícies dintre d'un mitjà no confessional? Cas: premsa. (Contestada més amunt.)

(Aquesta qüestió ja l'havia respost en una pregunta anterior. Ella m'havia exposat que el millor mètode era tractar la informació religiosa com qualsevol altre àmbit: Internacional, Política, Cultura, etc.)

[Comentari de la periodista sobre l'aspecte de redactar notícies en l'àmbit religiós:]

Ningún medio, sea cual sea su color político, puede sustraerse al hecho de que hay en este país una «guerra cultural», es decir, una pugna entre la visión religiosa y la visión laica en la sociedad. Por razones de historia reciente de España, aquí esta «guerra cultural» es mucho más agresiva que en otros lugares de Europa. Existe también en Francia, Alemania, Bélgica… pero esos países no tuvieron una guerra civil como la nuestra; no vienen de matanzas de sacerdotes y religiosas, y no vienen de una Iglesia franquista que se puso del lado del poder. En el resto de Europa, esa «guerra cultural» es más intelectual, más razonada. Aquí es más visceral, por ambas partes. Eso nos lo pone muy difícil a los profesionales que intentamos ser centrados, es decir, ofrecer las noticias de religión desde un punto de vista no confesional pero respetuoso, y al tiempo si es necesario contar las noticias negativas sin disimular los errores de la Iglesia; el fuego graneado nos viene de las dos partes partes. Porque nadie está contento; unos quieren «caña» a la Iglesia, y otros quieren defensa a ultranza de la Iglesia. Yo no quiero defender a nadie ni atacar a nadie, sino reflejar la realidad del modo más «no ideológico» posible.

A l'hora de realitzar el recull de premsa i en observar les diverses notícies religioses, he comprovat com en determinats mitjans de comunicació no confessionals es manté un llenguatge agressiu sobretot cap a l'Església catòlica pel que fa a temes com l'avortament, l'homosexualitat, l'eutanàsia o segons com es fa referència a l'estancament que ha viscut després del Concili Vaticà II. I en relació amb altres confessions, com l'islam, sempre es posa més l'accent en el marc del terrorisme islamista, el vel, el burca, etc. En relació amb les altres confessions: judaisme, budisme, hinduisme, hi són menys presents. Per tant, per informar amb més rigor el periodisme religiós ha de seguir els mateixos criteris que altres àmbits com la política, internacional, societat o cultura?

El islam no se ha ganado espacio en los medios occidentales no por una cuestión de religión, sino por conexión con informaciones sobre inmigración y so-

bre terrorismo. En una primera fase de la inmigración, todos los medios fueron haciendo los típicos reportajes culturales sobre el ramadán, la peregrinación a la Meca, etcétera, pero eso ya no tiene tanta novedad. La cobertura informativa del islam está cautiva del contexto mundial, que no favorece que se dé de esa religión una visión positiva, porque ha habido actos terroristas en nombre del islam, entre ellos el del 11-M en Madrid; eso es un dato incuestionable. Luego, la inmigración tiene a veces elementos de conflicto social, y eso también está muy capitalizado en el islam. Así pues, si no fuera por inmigración y terrorismo, el islam saldría poco en los medios, porque hay pocos musulmanes en España que no sean inmigrantes, y volvemos a la «regla» de la proporcionalidad. Es cierto que, sobre todo en Andalucía (no es raro, es Al-Andalus), ha habido conversiones; hay españoles que se han convertido al islam, pero el grueso de los musulmanes en España son inmigrantes. Eso es otra problemática.

Aquest tractament informatiu més polèmic o hiperbòlic pot comportar l'abandonament i la incomprensió per part d'una àmplia majoria de la societat cap al fet religiós i, sobretot, cap a l'Església?

Está claro que a las personas de fe católica en general les perjudica mucho que las religiones sean vistas como factor de conflicto, porque al final luego todo se mezcla. Las personas no creyentes acaban diciendo que las religiones solo dan problemas, sean las que sean. Pero si un atentado, por ejemplo, es reivindicado por sus autores en nombre del islam, no puedes hacer como que eso no es un dato, para supuestamente no perjudicar la imagen de esa religión o de las religiones, o para supuestamente contribuir a la paz social en tu país, etcétera. Como periodista, no eres el árbitro de la historia, eres un notario. Debes ejercer la responsabilidad, sí, pero no erigirte en un actor decisivo. Más ejemplos: cuando hay un cura pederasta, parece que todos los curas son pederastas; si un guardia civil asesina a su esposa, todos los guardias civiles son asesinos; si un gitano roba, ese robo «salpica» a todos los gitanos… Igual pasa con las religiones; cuando hay una persona creyente que hace algo incorrecto, toca a todas las religiones. Pero como periodistas nuestra obligación no es proteger la imagen de nadie, sino intentar contar la realidad. Y eso no quita que seas responsable.

En relació amb el que m'ha dit abans de donar més prioritat a la gent de notorietat; en les redaccions dels mitjans de comunicació (no confessionals), el treball del compromís social, les festes religioses o els rituals, que no comporten polèmica enmig de la societat actual, està més apartat? O bé està força present en les redaccions dels mitjans?

Resulta difícil a menos que tengan un punto de originalidad. Porque esas cosas que mencionas compiten con la notoriedad de los líderes. Solo prosperan en

los medios si aportan algo muy original. Entonces sí, pero si no, es más complicado. Ejemplo relacionado con el compromiso social y cívico: en el caso de la pederastia, muchos sacerdotes se quejaban acusando a los medios de poner mucho énfasis en el caso de la pederastia y de no hablar nunca de los miles de sacerdotes que en el mundo desarrollan su misión de modo correcto, y de los religiosos y religiosas que hacen un ingente trabajo en los colegios. Bueno, claro, tampoco hablamos del trabajo ingente que hacen las enfermeras en los hospitales, sino de recortes en sanidad, porque ese es el tema ahora. Si se detectan cinco curas pederastas y hay mil sacerdotes muy honestos, eso no quita que los cinco pederastas hayan hecho daño a niños, deban ser castigados, y la Iglesia admitir que no gestionó bien el problema. La Iglesia como institución tiene aún una gran incomprensión de los mecanismos por los cuales un asunto es noticiable. También se siente amenazada y ve agresiones donde a veces no hay más que praxis periodística rutinaria.

Per què ha de continuar tenint un paper rellevant en les redaccions dels diaris el fet religiós? Es pot prescindir d'aquest àmbit per entendre el món i la societat?

Está de capa caída, perdiendo mucho protagonismo. Yo diría que por dos motivos. Uno es la propia evolución de la sociedad. Si las iglesias en Catalunya no están repletas cada domingo, eso quiere decir que hay menos gente interesada y, por tanto, los medios no van a dedicarle más espacio a la hora de seleccionar temas; tienen que publicar lo que tiene visos de ser importante. La sociedad está cada vez más secularizada, y se puede deducir que a la mayoría de lectores no les va a interesar. Es difícil calibrarlo. Otro motivo es la no aparición de nuevos reporteros en el ámbito, que tomen el relevo. Claro, los periodistas jóvenes lo tienen muy difícil para conseguir un trabajo en medios de comunicación, y los que lo logran es en situación de precariedad laboral. En ese contexto, ¿por qué una persona joven, que consigue entrar en un medio de comunicación y trabajar, elegiría dedicarse a la información religiosa? En las redacciones, los otros periodistas se lo toman a broma, hay burlitas a veces… En cambio, en otros ámbitos, como Cultura, Política, Internacional o Economía, eso no ocurre. Cubrir Religión es poco atractivo; no es una información glamurosa, comparada con otras, a menos que sigas al papa, la Conferencia Episcopal, o las «primaveras árabes», algo muy relevante. También un periodista joven difícilmente puede elegir de qué ámbito se ocupa; le destinan a una sección o a otra, rara vez es decisión suya. Como mucho, le dirán: si quieres, fuera de horario, escribe de religión. Pero las personas tienen su vida (familia, etcétera) y no siempre pueden hacer doble jornada para plasmar un sueño profesional. Y no olvidemos que el

grueso de la población joven no es creyente, y culturalmente puede que no les interese el tema.

[En ser preguntada per la seva confessionalitat, per les creences d'un periodista:]

Yo soy muy respetuosa, trato de ser siempre muy profesional. Hay periodistas católicos de medios no confesionales que, en mi opinión, hacen «periodismo basura», porque están todo el día predicando como si fuera ese su papel, sin separar información y opinión. Y, por otra parte, hay pocos periodistas que, siendo agnósticos o no creyentes, respeten el hecho religioso, lo cual conduce también a «periodismo basura» cuando atacan por ideología y por norma a la Iglesia. Creo que profesionalidad, rigor y aplicación estricta de los viejos mecanismos del oficio es lo relevante también en la información de religión, como en cualquier otra. Para mí, que el periodista sea creyente o no debería ser irrelevante, siempre y cuando trate el hecho religioso con respeto, pero sin defender la fe como un cruzado.

Bloc de qüestions sobre Jürgen Habermas i la teoria de l'acció comunicativa

* No em va respondre una per una les qüestions, sinó que em va fer una reflexió sobre l'aspecte de la situació ideal de diàleg que propugna Habermas.

La teoria de l'acció comunicativa proposada per Habermas i la seva denominada «situació ideal de diàleg» pot ser garant del consens i el punt de trobada entre l'esfera laica i la religiosa? I per la interlocució intercultural?

El periodismo es un oficio. Al final, lo importante es el sentido común, la capacidad de discernir qué es noticia y qué no lo es aplicando unos criterios que se obtienen en la teoría en la facultad, y en la práctica con los años de profesión. No forma parte de la reflexión cotidiana de un periodista la teoría de la acción comunicativa de Habermas, que probablemente la mayoría de periodistas ni siquiera recuerda de cuando la estudió en la facultad. No te planteas modelos teóricos. Se trata de ejercer una técnica: ¿debo incluir este aspecto en mi reportaje, es relevante, aporta algo al conjunto?, y normalmente con apremio de tiempo: no incluyes la cita de X, que habría redondeado el tema, porque el tal X no se te puso al teléfono, y había que cerrar la edición. Luego alguien igual se pone a analizar por qué ese X no aparecía en el reportaje buscando una explicación «ideológica», y resulta que fue por eso tan banal. Me recuerda los análisis *a posteriori* de escritores de grandes obras, que dicen que parece mentira lo que los críticos literarios sacan de, por ejemplo, *Cien años de soledad*, que a García Márquez ni se le habían pasado por la ca-

beza cuando escribió la novela. Respecto a Habermas, insisto, los periodista lo estudiaron en la facultad, nunca les resultó vital para el ejercicio diario, y dudo que haya profesionales que lo tengan en cuenta.

Això pot anar en línia amb la iniciativa en «L'atri dels gentils»[312]*, un diàleg entre creients i no creients?*

Esa iniciativa era original y los medios la hemos reflejado porque era original, es decir, un foro en que creyentes y no creyentes dialogan, cuando normalmente en la sociedad no lo hacen, o al menos no lo hacen sobre determinadas cuestiones. Pero los periodistas no hicimos esa apuesta informativa porque pensáramos en Habermas, o porque pensáramos que un medio deba implicarse como actor en tal iniciativa, sino porque tenía elementos noticiables. Si analizas «L'atri dels gentisl», te hace pensar que surge precisamente del ámbito católico, que es el que se siente amenazado. El otro ámbito —el secularizado— no se siente amenazado, y no «pierde el tiempo» montando esos diálogos. ¿Fernando Savater va a dedicarse a organizar diálogos entre católicos y no católicos? ¿Para qué, si él ya vive en una sociedad secularizada en la que respira cómodamente? Es la Iglesia la que percibe esa urgencia, y por eso diseña un proyecto de diálogo, y a algunas personas del ámbito no creyente les parece interesante y se suman, pero la iniciativa parte de la situación del que se siente amenazado. Es periodísticamente atractivo, novedoso, y por eso los medios lo reflejamos. Pero los medios no tienen nada que ver con «L'atri dels gentils», ni en principio tienen por qué incorporar ese modelo a su praxis cotidiana.

La coneixen els periodistes la teoria de l'acció comunicativa? Pot ser important conèixer-la?

(Em va respondre que dubtava que algú de la redacció conegués la teoria de l'acció comunicativa.)

312 Iniciativa vaticana promoguda pel Papa Benet XVI al desembre del 2009 que constitueix un fòrum de debat entre creients i ateus. El seu objectiu era plantejar els grans interrogants de l'existència humana davant les societats secularitzades actuals, especialment Occident, perquè debatessin amb una reflexió racional comuna. La primera trobada se celebrà els dies 24 i 25 de març de 2011 a París, com a ciutat símbol de la Il·lustració.

Els mitjans de comunicació haurien de ser l'espai on participessin tots els arguments de manera deliberada i on el debat fos exercit sense cap dominació per part dels actors? És a dir, representant una «comunicació no distorsionada»?

Eso sería la arcadia feliz. Estoy de acuerdo, y sería maravilloso, que todos los especialistas de cada ámbito informativo (Política, Religión, Cultura, Economía, Sociedad…) expusieran lo que ocurre en un día determinado en su ámbito y se generara un debate interno en el medio para decidir qué es lo más importante, qué grupos sociales tratamos menos y merecen más tratamiento, qué es banal y no vale la pena dar… Eso sería lo ideal. En la práctica, ¿por qué no ocurre, o por qué no siempre ocurre? En buena medida, porque las rutinas de producción son aceleradas. En una radio que tiene que emitir boletines cada hora, ¿los periodistas pueden permitirse estar debatiendo largo rato? Un diario tiene más tiempo, porque es un producto que sale cada 24 horas, pero en contrapartida los textos son más largos; también requieren tiempo, entrevistas, comprobaciones… Hay un tiempo de reflexión y cambio de impresiones matinal, pero luego también apremia el reloj. Las rutinas de producción no facilitan el debate interno; para eso habría que hacer solo productos semanales. Y luego está la pugna interna entre profesionales del mismo medio. Un periodista puede aceptar, desde un punto de vista técnico, que en Francia hay elecciones y eso hay que darlo en grande y eso puede quitar espacio a su reportaje sobre otro tema también internacional, porque la sección ya va cargada; es bastante evidente en ese caso, pero en otros quizá no. Y al mismo tiempo las secciones compiten entre si; reciben una cantidad de papel proporcional, pero compiten por salir en la portada. Ese debate existe, pero no siempre es ecuánime; a veces está basado en tu interés como periodista individual por defender un reportaje solo porque lo has escrito tú, o como redactor jefe que quiere que el reportaje estrella de su sección vaya a portada. Eso ocurre en todas partes; hay un componente de flaqueza humana, de competencia entre profesionales, que queda fuera del análisis técnico de las cosas. Por eso a veces una se sorprende de que determinadas noticias se den a determinado tamaño. Ese planteamiento de tu trabajo doctoral sería maravilloso que existiera, que la redacción de un medio de comunicación fuera un ágora que reflejara la sociedad en su conjunto, en la cual todos los actores de esa sociedad, proporcionalmente, tuvieran un espacio en el debate, y que eso se reflejara en el producto informativo final. Mi opinión es que eso ahora no ocurre y quizás sí ocurría —o se acercaba más a esa situación ideal— hace unos años, antes de la crisis económica y de la radicalización política de los propios medios en su esfuerzo por captar lectores, oyentes y telespectadores.

Els mitjans són organitzacions complexes amb recursos limitats o no per a la producció de continguts, i en ocasions les directrius econòmiques i de gestió des de la direcció influeixen en la decisió de continguts. Aquest factor pot tenir repercussió en el que estem dient?

Tiene incidencia. En un momento en que hay menos publicidad, que es el modo en que se financian la mayoría de los medios privados y en parte también los medios públicos, que a su vez sufren recortes de presupuesto, el principal objetivo de todos es conservar lectores, conservar oyentes. Luego la OJD (Oficina de Justificación de la Difusión) y el EGM (Estudio General de Medios) certifican las credenciales; dicen qué ventas y qué seguidores tiene ese medio, y los anunciantes eligen donde anunciarse. Como a los medios les interesa no perder lectores, tienen que «cuidar» a su público. Ahora no interesa tener lectores con conciencia crítica. Se apuesta por un *target* (público objetivo) más exagerado; se hace la pelota al lector, vamos. Ejemplos: Tú eres un lector muy católico, te voy a dar a leer lo que tú quieres leer, lo que te reafirme en tus creencias y te haga feliz, para que me compres de nuevo. Tú eres un lector independentista, lo mismo; nunca te voy a explicar las razones de los que no quieren la independencia, para que estés contento y me compres. Tú eres un lector que quiere la unidad de España, lo mismo. Es la tendencia actual de todos los medios. Hace unos diez años, había menos desfachatez en los medios. Se intentaba ser imparcial, guardar las formas; independientemente de la línea editorial de ese medio, se buscaba reflejar también el resto de sensibilidades, aunque fuera en menor medida. Ahora, la presión por la falta de publicidad hace que se dore la píldora al oyente y al lector. Se detecta un *nicho* de mercado y se va a por él; si bien es cierto que ha existido siempre la línea editoral, ahora es más agresiva. Aunque sea en distinto grado de intensidad, de esta tendencia no se salva ningún medio.

La premsa pot estar per damunt de les ideologies o és inevitable que cada diari s'alineï en una línia ideològica?

En este momento, me parece inevitable. Quienes mandan en los medios han decidido como apuesta estratégica que, como hay que competir por los recursos publicitarios, la manera de competir es tener muy cuidados a los lectores, y se les mantiene así dándoles siempre lo que quieren, en el mal sentido. No le van a plantear al lector pensar de modo distinto, para no «enfadarle».

Donada la prevalença de la imatge en el món dels mitjans i en la premsa escrita, els articles de fons poden mantenir el pes de la reflexió i l'anàlisi en configurar l'opinió pública? (Relacionada amb la tendència actual del ritme trepidant de vida i el periodisme de fons i el seu futur.)

Ha habido un auge del periodismo de opinión, del «tertulianismo» en general, y creo que en la actualidad hay una inflación de periodismo de opinión en los periódicos, también de los tertulianos en radio y televisión. Antes, se accedía al periodismo de opinión tras una larga trayectoria en la profesión. Ahora no hace falta; cualquiera dentro de la profesión puede ponerse a opinar, si le dan ese espacio. La opinión publicada contribuiría a configurar la opinión pública, si existiera un periodismo de opinión de calidad. Pero aunque sigue habiendo muy buenos articulistas, por supuesto, hay una inflación de esos otros opinadores que te enseñan la verdad de la vida. Por ejemplo, he leído muchos artículos de opinión en contra de la reforma educativa de Wert, todos ellos muy enfurecidos, pero sin explicar la reforma. Yo, personalment, prefiero que un periodista me resuma bien el contenido de la ley de Wert y sus implicaciones, y ya me formaré una opinión después. Pero si hay un montón de tertulianos en contra o a favor de Wert, pero sin abundar en la reforma, una se pregunta: ¿En qué medio debo construirme una opinión, si todos me están vendiendo una opinión prefabricada que encaja con los intereses políticos del medio al que representan? Al final, de lo que menos se habla en los medios es del contenido mismo de los hechos. Yo veo una tendencia de desprecio en los propios medios por el periodismo informativo en favor del periodismo de opinión, también porque este segundo es más barato (no exige desplazamientos, entrevistas, comprobaciones, transcripciones, estudio de documentos, trabajo de campo…). Quiero seguir creyendo que el lector inteligente prefiere que le cuenten hechos, tratados con veracidad y honestidad; y que luego de leer y evaluar, se forma una opinión propia. También ocurre ahora que los géneros periodísticos se mezclan mucho sin el menor rubor; hay periodistas que, en lo que es técnicamente una noticia y está maquetada en página como tal, vierten opiniones personales. Forma parte de la dinámica actual de los medios y de la propia crisis de la profesión, y eso afecta a la religión y a todos los demás ámbitos informativos.

Quin futur té la premsa escrita en relació amb la premsa digital?

Hay una crisis de la prensa, eso es evidente, de carácter económico, y luego también de enfoque, de decir hacia dónde vamos como profesión y como modelo de negocio. Pero la prensa digital no ha demostrado aún capacidad para generar beneficios de modo análogo a como lo hace la prensa en papel. Está todo lleno de gurús afirmando que la prensa de papel va a desaparecer y que el

futuro se encuentra en lo digital, pero lo digital no es el negocio principal de los medios. Claro, hay gente que crea blogs y que recibe muchas visitas; pero eso es gratis, y se trata de que sean de pago, de que los periodistas puedan vivir de su trabajo. No está demostrado aún que la prensa digital aporte dinero, aunque sí produzca algo. Los anunciantes todavía quieren papel, son reticentes… aunque haya algunas publicaciones en internet que logren *banners*. Pero lo falaz del tema es que lo digital mide su impacto por número de visitas, que son gratis y no generan beneficio, salvo en casos muy concretos de cifras enormes de visitantes. Se vende el mundo digital como un éxito porque una web tiene muchas visitas, pero si luego eso no se traduce en un modelo de negocio, ¿a dónde conduce? Lo deseable es que el ámbito digital se convierta en un medio más como la radio, la TV o la prensa escrita, que viva de la publicidad y así dé trabajo remunerado a periodistas. Pero ahora el ámbito digital compite con —y a veces destruye— otros medios clásicos, pero sin generar aún un beneficio o negocio consistente. La proliferación de blogs puede ser interesante como reflejo de los deseos de los ciudadanos de expresarse, pero no como una vía profesional para los periodistas.

Hay algun medio donde se puede vivir de ser periodista digital, como *www.catalunyareligio.cat* de información religiosa en Cataluña, porque está financiada por una serie de entidades de la Iglesia y congregaciones religiosas, que funcionan como patrocinadores. O *www.religiondigital.es* que es una web española, un portal de información religiosa en castellano también muy visitada en Latinoamérica, que se financia con publicidad de editoriales católicas, universidades, entidades… Da trabajo a dos periodistas. En mi opinión, se trata de eso; no de ser leídos y seguidos porque sí.

[Reflexions finals de la periodista al voltant del futur de la premsa digital:]

Reconozco que a mí me gustan los medios generalistas, tanto en prensa como en radio y TV. Haciendo un juego de palabras con broadcasting (radiodifusión) se habla ahora de *narrowcasting* (radiodifusión «estrecha»), es decir, fragmentando la audiencia por temas o intereses. Ahí existe el peligro de crear un canal de comunicación realizado por convencidos para convencidos, que luego pueden acabar pensando que lo suyo es *mainstream* (es decir que forma parte de la corriente principal).

Por ejemplo: si un grupo de Iglesia monta una web o una red social, y solo se comunican entre ellos, sin atender también a los medios generalistas, pueden acabar convencidos no solo de que el catolicismo es la verdad absoluta, sino de que su visión de lo católico es la mejor dentro del catolicismo. Creo que si mantienes una perspectiva generalista, tanto en la producción como en relación con

los lectores y oyentes en el momento de elegir qué leen y qué escuchan, hay más posibilidades de que los medios sean un ágora en la que se oiga algo distinto a lo tuyo, y de que se pueda ponderar. La fragmentación de la audiencia puede ser una vía, siempre que la audiencia de ese medio sea animada a escuchar y leer contenidos de prensa generalista, es decir, puntos de vista diferentes.

4.2 Entrevista a Oriol Domingo (abans a *La Vanguardia* i actualment al blog personal *In saecula saeculorum*)[313]

Dia: 07/01/2013
Hora: 11.00
Lloc: Seu - Redacció diari *La Vanguardia*
Tipologia utilitzada: entrevista semiestructurada

Perfil: Diuen que vaig néixer en una tempestuosa matinada de gener a Barcelona, la capital de Catalunya. Vaig cursar els estudis de Dret i Periodisme. Vaig ser membre del Grup Democràtic de Periodistes durant la Transició. Vaig quedar segon en el primer premi de *Serra d'Or*, vaig rebre el premi IRES (Institut de Reinserció Social) i el premi de periodisme Ciutat de Barcelona. Estic vinculat a *La Vanguardia* des de l'abril del 1974. Des del setembre del 2002 em dedico a temes d'afers religiosos. En assabentar-me de la llavors nova tasca, un polític em va preguntar: «¿T'han castigat?». I la meva confessió personal va ser: «En la meva trajectòria periodística, mai com ara, com a informador d'afers religiosos, rebo tants comentaris per part de molta gent, creient o agnòstica». Això es confirma des que, a partir de setembre del 2008, començo el blog: *In saecula saeculorum* fins al febrer del 2014 a *www.lavanguardia.com*. Després d'aquesta data els posts del blog es van publicar durant uns mesos a *www.catalunyareligio.cat*. El blog es va convertir en web amb el mateix nom l'agost del 2014. Al web s'hi pot accedir a través de: *www.orioldomingo.cat* **i** *www.insaeculasaeculorum.cat*. Em vaig desvincular de *La Vanguardia* l'1 de març del 2014, actuament només escric al meu blog.

313 Font imatge: Blog personal *In saecula saeculorum*.

Preguntes més tancades/estructurades

Bloc de preguntes sobre el model productiu: processos de producció i lògica productiva

En primer lloc, em podria descriure a grans trets la seva tasca com a periodista especialitzat en religió a La Vanguardia*, durant aquests anys? Per exemple: el procés de construcció de la notícia, el treball a partir de fonts i les rutines de producció en la redacció o bé la col·laboració amb altres periodistes dintre la redacció.*

Jo havia fet molta informació en diverses àrees. Arriba un dia que María-Paz López, que feia informació religiosa va marxar de corresponsal a Roma. Aleshores la direcció del diari em va suggerir que realitzés la informació religiosa i vaig dir que sí. Ignoro per què la direcció del diari va pensar en mi. Vaig començar a fer aquesta informació religiosa a *La Vanguardia* que consisteix en una secció setmanal, que són dues pàgines, normalment; tot i que en funció del volum d'altres informacions pot passar a una. I també en l'època estival pot passar a una pàgina. Hi ha una secció de religió i es tracta de fer un seguiment del fet religiós del dia a dia que s'encabeix a la secció de Societat que ara s'anomena Tendències, o es pot encabir a Política o a Internacional si es tracta d'un viatge del papa. La informació de la Conferència Episcopal Espanyola va a Política, etc. A banda de l'espai propi del diumenge de Religió, aquestes informacions diàries que van sorgint es van publicant en aquestes seccions. El periodista d'informació religiosa no té l'exclusiva de la informació religiosa. Per exemple, si el papa fa un viatge, el que cobreix aquesta informació és el corresponsal a Roma, o bé si al bisbe Pere Casaldàliga li succeeix algun fet a Brasil el que cobrirà el fet és el corresponsal a Llatinoamèrica, i si a Madrid el cardenal Rouco realitza algunes declaracions, el que ho cobrirà serà el corresponsal a Madrid, etc. Per tant, el seguiment de la informació religiosa no recau tant en l'especialista d'informació religiosa, però sí que el responsable d'informació religiosa procura estar atén a tot.

[Reflexió sobre la secció de religió:]

Normalment acostumen a reservar-se dues pàgines per a la secció de religió. Actualment no estem en una època d'ampliació, a causa de la crisi econòmica. Perquè el diari d'avui, fa uns anys era el doble de gruixut. Per exemple, tu et mires *La Vanguardia* de fa deu anys i de pàgines de classificats n'hi havia entre vint i trenta, això provoca que es redueixi l'espai i que les informacions també quedin reduïdes. Aquesta, precisament, és una de les raons per garantir una secció periòdica o setmanal de religió, perquè garanteix que hi hagi informació religiosa de manera continuada i de manera periòdica; si no és una batalla al diari.

A més, una de les batalles en periodisme és la lluita per l'espai, de premsa escrita, perquè podríem parlar de ràdio i televisió, aleshores parlaríem de minuts o segons. En premsa parlem d'espai, però està més disputat. Per exemple, el periodista d'informació esportiva vol quatre pàgines, el periodista d'informació política en vol cinc, etc. La batalla de l'espai és constant, davant de determinats temes transcendentals la informació religiosa queda simplement reduïda. Per tant, arriba el diumenge i almenys hi ha dues pàgines de religió. Personalment, soc defensor que hi hagi una secció com aquesta i, a més a més, té els seus lectors incondicionals, si ho comparem amb altres publicacions que no la tenen. Per això, molts lectors de Catalunya es veuen obligats a mirar *La Vanguardia*, per llegir informació religiosa, atès que en aquest diari hi apareix de manera més sistemàtica.

Una de les peculiaritats de *La Vanguardia* és que segueix aquest tipus d'informació religiosa, per una banda hi ha la secció fixa els diumenges, per altra banda, en el dia a dia realitza un seguiment exhaustiu del tema religiós, en comparació amb altres diaris que redueixen el tema al mínim, o ofereixen el tema des d'un punt de vista més «sorollós»; en canvi, *La Vanguardia* d'una forma sistemàtica ho segueix en el dia a dia. El tractament que realitza, no tant des del punt de vista del redactor sinó del tractament editorial, no és informació anticlerical tipus *El País*, tipus *Público*, no és una informació vinculada a un bisbat, sinó que dintre del possible és respectuosa i utilitza un llenguatge més moderat.

En relació amb les fonts per construir la notícia, en què us baseu i com treballeu? M'ho podria explicar una mica…

Això es pot explicar posant exemples concrets. Per exemple, fa un temps vaig treballar la notícia sobre el tema del traspàs de la monja que havia cuidat Antoni Gaudí, Montserrat Rius. Ella havia estat l'última supervivent que havia conegut l'arquitecte Gaudí. En primer lloc, les informacions t'arriben a partir de les persones que coneixes, em vaig trobar un claretià molt amic d'aquesta monja i em va comentar que ella havia traspassat. Aleshores comença la teva tasca com a periodista, començo a indagar i investigar posant-me en contacte amb la font, en aquest cas el claretià. Llavors, parlant amb aquest claretià em va comentar que existia un llibre sobre la vida d'aquesta religiosa, basat en una entrevista, i vaig demanar aquest llibre. Aleshores, a partir d'altres informacions publicades, a partir del llibre i el que em va explicar el claretià vaig començar a treballar-hi. És a dir, a partir d'una data, que moltes vegades per construir una notícia no és necessari, i la nota de premsa, vaig anar estirant els fils i, a partir d'aquestes fonts, construeixes la informació. Un altre exemple. També vaig realitzar un article sobre el traductor de l'últim llibre del papa Benet XVI

al català. Es publica el llibre del papa i n'apareixen les diferents traduccions en diferents idiomes. Recordo el cas del segon llibre, l'edició catalana va aparèixer molts mesos després. Aleshores en aparèixer el tercer llibre del papa, perquè no passés el mateix vaig posar-me en contacte amb l'editorial. Des de l'editorial em van informar sobre qui en feia la traducció al català i ells em van comentar que es tractava d'un capellà filòleg que viu a Moià. Aleshores em vaig posar en contacte amb ell; no es tractava tant de tractar el contingut del llibre del papa, sinó de focalitzar-ho en el paper del traductor i el que ell trobava en el llibre. Llavors vaig decidir titular-ho: «30 hores amb Jesús», perquè aquest traductor es va passar gairebé 30 hores per traduir el llibre des de Moià. I vaig muntar aquesta informació. Les informacions es construeixen a partir de fets que passen o a partir de declaracions que es fan i a través d'aquests fets o declaracions, es busca documentació en arxius dels diaris, en llibres, per mitjà d'Internet o amb contactes, etc. Així vaig aprofitar que es publicava aquest llibre i vaig fer una cerca d'informació prèvia. Si hi ha gent que parla d'aquest fet en relació amb la publicació d'aquest llibre, doncs ho aprofites per buscar la informació. Treballes amb materials que ja tens.

Posa l'exemple de l'encíclica *Pacem in Terris*, aquest 2013 celebra els seus 50 anys. Amb motiu d'aquesta efemèride és possible que la Facultat de Teologia convoqui algunes conferències, el meu paper de periodista fa que, abans que la Facultat realitzi algun acte, hagi de desenvolupar a través d'aquest coneixement, a partir d'aquest i de contactes previs, una cerca d'informació que després es traslladarà al paper mitjançant una crònica, entrevista, etc. Es pot traduir en aquestes diferents formes de periodisme.

Aquest estil de producció de la notícia i de les rutines de producció, com afecta en el producte final i en el resultat? Em refereixo a com afecta aquest procés en el resultat, ja que hi ha un periodisme que es basa en declaracions, rapidesa en la manera de treballar en periodisme.

Normalment el treball en periodisme va a contrarellotge en el diari o en qualsevol mitjà. Per exemple, a *La Vanguardia* l'edició d'avui s'acabarà de realitzar a les 10 o a les 11 de la nit. Però podem fer referència als diaris digitals, no tens 10 hores per realitzar el diari, en els diaris digitals la rapidesa en la redacció s'incrementa molt més. Per exemple, hi ha una roda de premsa per parlar de Càritas; a les 12 del migdia qualsevol redactor recull la crònica i arriba a la redacció del diari i li indiquen l'espai disponible (4 columnes o 1) i on haurà d'anar la notícia de la roda de premsa. Tot està en relació amb la disputa de l'espai. Si una notícia ha d'anar a 5 columnes o 1 columna, en un mitjà de comunicació, si un dia una cosa va a 5 columnes, un altre dia anirà a 1, ja que és

possible que hi hagi una informació més important que provoqui que caigui la teva informació. Un cop saps l'espai, t'has de posar a escriure. A més, dintre aquest procés és millor que entreguis la crònica el més aviat millor, etc. Existeix una carrera a contrarellotge que pot condicionar la qualitat del producte final relativament, perquè el periodista ja s'ha acostumat a escriure amb aquest ritme accelerat i en aquesta situació. Compara aquest ritme de treball propi d'un mitjà de comunicació amb el d'un partit de futbol. En el cas de la premsa esportiva, el ritme encara ha d'anar més accelerat i, per tant, els que es dediquen a aquest tipus d'informació només tenen mitja hora per resoldre-ho, malgrat tot, ja hi estan acostumats. La rapidesa afecta la qualitat de la notícia, sigui religiosa o de qualsevol altre àmbit, és cert, però queda salvat per la professió del periodista que està acostumat a resoldre aquest tipus de situacions. En conclusió: la rapidesa pot afectar la qualitat del producte final, però la bona professionalitat del periodista pot salvar aquest inconvenient.

Les fonts principals per construir la notícia es basen en notes de premsa d'institucions religioses o associacions religioses o cíviques, o bé en fets d'actualitat en què el periodista realitza el procés d'investigació com a reporter; és a dir, sense l'ajut d'aquestes notes de premsa, per exemple buscant els temes?

Potser en el que menys es treballa és amb les notes de premsa en general, però són útils. En el camp del fet religiós es treballa a partir de notes de premsa de bisbats o associacions religioses, però com un element més de la informació. Les fonts informatives, quines són?: notes de premsa, els fets que passen, declaracions, contactes personals que es fan en la professió, etc. Per exemple, si tu comences a cobrir informació religiosa i portes molts anys portant aquesta temàtica comences a adquirir confiança i, per tant, guanyaràs a un altre company que no porta el mateix temps que tu cobrint aquest tipus d'informació. Per exemple, si fos necessari trucar a un bisbe d'una diòcesi tindria moltes possibilitats de posar-se al telèfon. En el cas que es tractés d'una altra persona que no porta tant de temps fent informació religiosa, segurament hi hauria menys possibilitats que el bisbe es posés al telèfon. En relació amb les fonts, les notes de premsa de les entitats, que no són menys importants que una altra font, no s'han de menysprear, ni sobrevalorar; a més, també s'han de comptar les declaracions dels bisbes, els teòlegs, els responsables de Càritas, els contactes que mantens, els que cuides o la documentació que has recopilat. Per exemple, si he de parlar del Concili Vaticà II tinc disponibles els textos del Vaticà II a la llibreria, també si he de parlar amb un biblista he de disposar de la Bíblia i saber llegir-ne els versets, etc. A partir d'aquest material, tu com a periodista construeixes la informació, això no ho puc consultar si la redacció la faig ara i s'ha de publicar dintre de dues hores,

però les redaccions es poden preparar amb anterioritat. Per exemple, en relació amb el cas al qual he fet referència abans, que aquest any 2013 es celebrarà algun acte sobre la *Pacem in Terris*, no cal que esperi que passin aquests uns mesos, puc començar a fullejar-la ara.

[En relació amb les notes de premsa:]

Hi ha una diversitat de notes de premsa, per exemple n'hi ha que són declaracions del bisbe, que cal llegir bé el que diuen, que pot ser interessant o no, notes de la Conferència Episcopal Tarraconense, etc. Fa un temps amb motiu de la diada del 2012 la Conferència Episcopal Espanyola va realitzar una nota de premsa recordant el tema de la «Unidad Moral de España», i l'endemà mateix la Conferència Episcopal Tarraconense va realitzar una nota afirmant: «totes les opcions polítiques són legítimes». Pel fet de ser nota de premsa és susceptible de ser notícia i, per tant, com a periodista ho has de llegir.

Dintre les notes de premsa hi ha associacions i organismes que ho realitzen molt bé: Per exemple, Càritas transmet notes de premsa que estan molt bé, són interessants, els jesuïtes, la Unió de Religiosos de Catalunya, l'Abadia de Montserrat, la Fundació Joan Maragall, sobretot, quan es realitzen conferències de qualsevol cosa. No podem parlar de notes de premsa en general, depèn, perquè n'hi ha que ho fan molt bé i d'altres que no. El paper d'un periodista en un organisme d'aquest tipus es comprova en la qualitat de la nota de premsa.

[Si em respon que treballa amb fonts oficials:]

Treballar amb fonts oficials, és a dir, comunicats, notes de premsa… condiciona a l'hora de treballar la notícia? I en el resultat? Per exemple, en els interessos d'influència que determinats grups religiosos poden tenir en els mitjans de comunicació?

En aquest aspecte de les fonts oficials em refereixo al següent: hi ha dos nivells en un diari que consisteixen en, d'una banda, la influència de dalt per part de la propietat i de la direcció, en la qual determinats grups poden o no incidir en el treball diari; i, d'altra banda, hi ha la informació del dia a dia. A mi ningú m'ha influït per part d'algun organisme religiós o entitat religiosa en el meu treball quotidià i del dia a dia. I menys en el camp religiós, en què els representants acostumen a ser força respectuosos. L'altra cosa consisteix que alguna institució es posi en contacte amb la propietat o es posi en contacte amb la direcció i alerti sobre el tractament d'alguns temes, però a mi, com a redactor, no m'ha arribat res. Cal tenir en compte una qüestió, tot redactor actua amb llibertat, però sap en quin mitjà treballa. Si jo escric un article sobre bisbes a *Catalunya Cristiana* sé en quin mitjà estic, però si escric un article de bisbes al diari *El País*, també sé en quin mitjà estic, o bé, en qualsevol altre mitjà.

Abans et comentava que escric articles en paper, però també en el blog de *La Vanguardia* digital. Però allà on em sento més identificat és en el meu blog: *In saecula saeculorum*, perquè allà actuo amb el 100% de llibertat a l'hora d'escriure; en canvi, quan escric en el diari de paper, no és l'Oriol Domingo qui escriu, sinó l'Oriol Domingo que escriu a *La Vanguardia*. M'entens? Això passa en qualsevol tipus d'informació com política, religiosa o esportiva, etc. Un redactor no té la total llibertat de fer el que vulgui ni en religió, ni en política, ni en esports, ni en gairebé res. Un dels aspectes més importants és escriure de manera raonada; és a dir, explicar les coses, no realitzar les afirmacions perquè sí, sinó introduir les afirmacions raonant-les.

En l'àmbit religiós és més acurat treballar a partir d'aquestes fonts oficials quan es produeix un esdeveniment per tal de disminuir el llenguatge polèmic o sensacionalista?

No, perquè les notes de premsa són un element i una font més de les diverses que té el periodista per dur a terme el seu treball.

Com he pogut comprovar en el recull de notícies religioses dels mitjans de comunicació en l'àmbit espanyol i català hi ha un excés de «soroll informatiu», basat en la polèmica en els titulars i en el contingut, generat per l'abundància d'informació de la nostra societat. Això incideix de manera molt directa en el procés de producció de la notícia i en el resultat?

Pot incidir, perquè els diaris no deixen de competir l'un amb l'altre. Per exemple, si hi ha un fet, el cas de la pedofília i un diari indaga sobre això, i n'hi ha un altre de més assenyat, que ho vol tapar, el que no pot fer és ignorar-ho. Primer no s'ha d'ignorar perquè és la realitat i perquè sembla que amagaria alguna cosa. A més, com que els diaris es fan la competència has d'informar amb aquest soroll que existeix en el món comunicatiu, perquè si no informes quedes en evidència; per tant, aquest soroll informatiu t'obliga a informar. Una mica ets esclau del soroll. Això ha de quedar contrarestat, si un mitjà és bo, en el sentit de plantejar-te el que s'ha de fer, en el sentit de si has de ser esclau del soroll o bé tenir uns criteris informatius. A més, també et pots plantejar si has de mantenir una línia informativa segons aquests criteris.

Si un diari fa soroll a base de rumors i tu ets un diari seriós, el que ha de plantejar-se és si ha de seguir una línia informativa basada en rumors, o dir: «El meu criteri és dilucidar entre el que és un rumor en relació amb allò que és estrictament seriós». Sobre l'exemple de la pedofília, com a periodista has de plantejar-te de si afecta a mil capellans o afecta a cent mil capellans. No es tracta de justificar la pedofília, però si un altre diari no parlés d'això, possiblement tu no en parlaries. Ara bé, quan existeix el soroll, aleshores és quan has de plante-

jar-te què faries tu. Per tant, sí que condiciona, però un diari ha de tenir criteri propi o força per saber situar les coses al seu lloc.

Des de sempre ha tractat la informació religiosa?

No. A partir de l'any 2002.

Ha informat sobre altres àmbits abans de tractar el fet religiós i Quins?

- Política internacional
- **Política nacional de Catalunya i parlamentària**
- **Societat: barris, associacions veïns, ensenyament i universitats**
- Cultura
- Economia
- Esports
- Comunicació
- Local

[Reflexió Oriol Domingo:]

Finalment vaig passar a realitzar informació religiosa. Personalment, prefereixo utilitzar el terme «afers religiosos» és més neutral i menys confessional. En la informació religiosa existeixen dues dimensions: l'àmbit temàtic i l'àmbit geogràfic. El temàtic és bàsicament el catòlic, ja que la societat històricament i més numèricament és més catòlica i cristiana; no obstant, això no significa que no es parli, sobretot fruit de la immigració, d'altres confessions. (Fa la comparativa entre el Barça i l'Espanyol, el Barça sempre té més seguidors per això se'n parla més i més lectors.)

Això no significa que el diari *La Vanguardia* sigui catòlic, és un diari laic, però els seus lectors són majoritàriament de cultura catòlica, que no vol dir que professin aquesta confessió, sinó que són de cultura cristiana catòlica. En l'àmbit geogràfic el que interessa més és l'àmbit més proper; per tant, s'incidirà en la informació de l'Església a Catalunya, per això s'aborden les diòcesis d'aquí que no pas altres diòcesis.

A més al diari també s'aborda la informació de l'Església espanyola, per la relació Catalunya-Espanya, la Conferència Episcopal Espanyola (CEE), i també la informació que arriba des de Roma, especialment la que fa referència al tema del Vaticà. Però la religió d'arreu del món també s'aborda.

Per què ha de continuar tenint un paper rellevant en les redaccions dels diaris el fet religiós? Es pot prescindir d'aquest àmbit per entendre el món i la societat?

Vull destacar un fet, perquè què vol dir fer informació de tipus religiós? El periodisme què tracta? Sobretot aquelles qüestions que són de tipus humà i social. Una informació humana, però que afecta a una persona no interessa. Per exemple, si hi ha una informació sobre un descobriment sobre la SIDA és molt humà i, per tant, interessa a molta gent ja que afecta la societat. El fet religiós és també un fet humà i social i, per tant, cau dintre del que és interès periodístic, però des del meu punt de vista, de tots els fets que existeixen, el fet religiós és el més polièdric de tots. És a dir, els esports tenen un vessant lúdic, esportiu, etc. però quan parlem del fet religiós té «diverses cares», perquè està vinculat amb el vessant antropològic, vinculat amb el fet cultural, històric, artístic, de consciència, polític… té totes aquestes cares. Per tant, l'àmbit religiós conté la seva dimensió pròpiament religiosa, de consciència, d'història, de cultura, de política… Em costa veure qualsevol altre fet que tingui tantes facetes.

L'edició digital complementa l'edició de paper? Per exemple: Quan un fet no apareix en edició de paper es publica en digital?

Primer era la premsa i els diaris, després vindrà la ràdio i la televisió… La premsa apareix per informar, després apareixerà la ràdio que crec que al principi no estava pensada per informar sinó per distreure, igual que la televisió. Però arribarà un moment que l'una i l'altra tindran espais informatius. Un cop apareix la televisió es produeix la sensació que la ràdio ha de desaparèixer, els fets demostren que la ràdio continua escoltant-se molt, no són incompatibles.

En un primer moment la ràdio i la televisió informativament viuen de la premsa escrita. Els primers informatius d'aquests mitjans es realitzaven a partir de la lectura dels diaris. Avui en dia, la ràdio i la televisió s'avancen al diari o no. Ara hi pot haver un esdeveniment, per exemple, un incendi, i sortiran imatges per televisió i notícies per ràdio, de manera immediata. Tanmateix, l'informador d'un diari que informi de l'incendi sortirà l'endemà, ell hi anirà, parlarà amb la Guàrdia Urbana, Bombers, etc. Per tant, són mitjans que es complementen i es potencien […].

El fenomen dels mitjans digitals considero que té un immens futur i que això repercutirà en els mitjans escrits. De quina manera? No ho sé. Però cada vegada hi ha més gent que està informada a través d'Internet i dels diaris digitals, i que no necessita el diari de paper, que serà més romàntic; els diaris digitals tenen un immens futur i els de paper han de trobar el seu lloc. I això té repercussions informatives, econòmiques i socials. Per exemple, qualsevol cosa que estigui passant en aquest moment vas a un diari digital, a l'edició digital de

La Vanguardia. Això s'observa amb el tema de les declaracions. Per exemple, si l'Artur Mas fa unes declaracions, al cap de poc hi haurà un altre partit que en farà unes altres. Vas allà i ho veus en text, en foto i en vídeo. En el diari de paper, l'endemà tan sols veuràs una foto.

Per tant, el diari digital té futur, ja que té força avantatges. Per una banda, hi ha la immediatesa i el seu risc a contenir errors informatius. La immediatesa té el seu risc que consisteix en la superficialitat i en l'error, per anar de pressa, però que queden resolts, ja que en format digital al cap de cinc minuts pots corregir-ho. No obstant, la immediatesa també és un valor. A més, l'internauta hi pot intervenir i interpel·lar el periodista això passa molt. […] Per exemple un article en un blog et dona la possibilitat de publicar al mateix moment i l'internauta pot contactar amb l'autor al moment, té unes possibilitats enormes. El diari digital fa que sigui compatible la immediatesa amb aquell article més reposat. Per exemple, el bisbe fa unes declaracions i que estiguin publicades al moment té unes possibilitats enormes això; pots llegir-ho a tot arreu… Des del meu punt de vista el futur és digital; segur que això repercutirà laboralment, econòmicament, en el diari de paper, segur. No vol dir que el diari de paper desapareixi, però s'ha de replantejar tot.

Les creences d'un periodista (confessional o no confessional) són un factor important en prendre decisions sobre què i com informar, en aquest cas en l'àmbit religiós? Sí o no? Per què?

El que és important, més enllà de les creences del periodista d'informació religiosa, és que el periodista sigui un bon professional i segueixi els criteris periodístics professionals. I ser un bon periodista en una matèria significa tenir coneixements sobre aquesta matèria. Un bon informador religiós pot ser que sigui creient o no creient. El fet que sigui creient no ha de suposar un obstacle, per ser un bon informador d'Afers Religiosos i el fet que no sigui creient, tampoc no és cap obstacle. Per què? Perquè, tant en un cas com en l'altre el que importa és ser un bon professional periodístic dintre l'àmbit de la comunicació, que inclou diverses idees. Inclou no tenir una actitud antireligiosa ni actitud servil. Significa tenir una preparació mínima dels afers religiosos i, com a mínim, reconèixer que és un element polièdric que té un interès humà, etc. A partir d'aquí intentar abordar el tema des d'una actitud el més imparcial possible, ser el més objectiu possible, tenir unes característiques de bon professional. Aleshores ser creient o no creient crec que és un segon pla, l'important és la resta. Perquè si jo soc creient i desconec la matèria de què va, seré un mal periodista. Però si soc un periodista no creient que ha d'informar del Vaticà i ho realitza d'una manera no antipapal ni propapal seré un bon periodista.

És el seu cas?

Sí, soc creient.

Preguntes obertes generalitzables (perspectives de l'actor social)

El llenguatge de les informacions d'àmbit religiós s'acostuma a caracteritzar per un registre en general polèmic o controvertit. Creu que es posa massa l'accent a destacar aquest llenguatge més polèmic de caure en l'atac en el fet religiós en els mitjans de comunicació, en concret, d'Espanya i Catalunya?

Aquí depèn dels mitjans. Per exemple, una cosa és el llenguatge que utilitza el diari *El País* en l'àmbit religiós, força feridor i anti, encara que amb això sense aquest sarcasme, dona veu a teòlegs o entitats que són qualificats de progressistes. Existeixen aquests dos vessants. En relació amb l'últim vessant soc respectuós, ja que qualsevol mitjà de comunicació pot agafar els col·laboradors que vol. I l'altre és el tipus d'informació crítica que tracta el diari *El País*. Un altre tipus de periodisme és el de l'*ABC* i *La Razón*, que tracta d'una temàtica molt conservadora, molt espanyolista, molt nacionalcatòlica, etc. Destaquen molt per aquestes *características*. Exemples de titulars: «El Papa quiere España y España quiere al Papa». Això hi és. Hi ha una línia diferent que seria el de *La Vanguardia*.

[Respecte a la crítica a la informació eclesial:]

Això passa. Per què? Doncs per dos o tres motius. Aquesta crítica que es fa és perquè hi ha motius per realitzar-la, no és gratuïta; tot i que realitzar una crítica a una institució no ha de ser agre ni despectiva. Totes aquestes actituds es donen per dos fets: la manca de formació, d'informació i un desconeixement en relació amb el fet religiós. Per exemple, hi ha una sèrie d'històries/novel·les que tenen èxit, com el cas del *Codi da Vinci*; si Maria Magdalena era la dona de Jesús, això té èxit per persones que no s'han llegit els Evangelis. Crec que existeixen altres causes, per exemple, en l'Església, bisbes i cristians també tenen la seva part de responsabilitat. Des del meu punt de vista considero que la formació que ofereix no és la correcta. La formació transmesa des de l'Església en certs moments no ha estat la més correcta; per exemple, s'ha posat molt d'èmfasi en temes com: el Sagrat Cor o una processó o una novena, i no s'ha donat importància a com s'ha de llegir l'Evangeli, com s'ha d'interpretar i en què consisteix la fe.

Un altre tema de recent actualitat ha estat el de la presència del bou i la mula al pessebre que es va produir arran de la publicació d'un llibre del papa Benet XVI, el 2012, en què explica que no hi havia ni bou ni mula. Ja se sap, des

de fa 20 segles, que no hi havia ni bou ni mula al pessebre. El papa Benet XVI en el llibre explica que en els Evangelis no es parla ni bou ni de mula i que, segurament, hi havia animals, però demana que quan es faci el pessebre s'inclogui el bou i la mula. Si més no, els mitjans de comunicació han posat molt en relleu aquesta qüestió del bou i la mula, que des del meu punt de vista és un tema poc rellevant. Això forma part d'una certa manca de formació que existeix tant a dintre com a fora dels mitjans de comunicació. I, sobretot, penso que l'Església més institucional té una part de responsabilitat; per exemple, en època de Franco anava sota pal·li, per això alguns mitjans de comunicació mantenen la crítica a la institució.

Considera que en els mitjans de comunicació no confessionals d'àmbit espanyol i català, el tractament de la informació religiosa pot denotar clarament la línia ideològica de cada mitjà? Per exemple, el tractament de La Razón *i l'*ABC *en relació amb* El País *o* Público.

Sí, segur.

Malgrat la crisi dintre la comunicació és possible mantenir el pluralisme religiós?

Sí, pluralisme si tenim en compte que si estem a Catalunya es parla més de l'Església catalana que la de l'Església d'una altra part d'Espanya. És normal que els afers de l'Església catòlica tinguin més ressò que els testimonis de Jehovà. Encara que estem arribant a un moment que el fet religiós entre Orient i Occident, la relació entre l'islam i el cristianisme està guanyant terreny en aquest pluralisme religiós. La presència de l'islam al nostre país és una realitat notable, a causa de la immigració; per tant, aquestes qüestions s'han d'abordar. S'ha de mantenir aquest pluralisme, perquè es mou i no és un tema estàtic.

És difícil mantenir-lo en un país on la tradició i la religió cristiana han tingut una influència important? Han de tenir el mateix pes totes les tradicions religioses?

No han de mantenir el mateix pes totes les confessions, ja que socialment, històricament, etc. l'interès de les persones és més de tradició cristiana. Quan un escriu ha de pensar en el lector i el percentatge més elevat és més de cultura cristiana catòlica, que no jueva i budista.

A l'hora de realitzar el recull de premsa i en observar les diverses notícies religioses, he comprovat com en determinats mitjans de comunicació no confessionals es manté un llenguatge agressiu sobretot cap a l'Església catòlica pel que fa a temes com l'avortament, l'homosexualitat, l'eutanàsia o segons com es fa referència a l'estancament que ha viscut després del Concili Vaticà II. I en relació amb altres confessions, com l'islam, sempre es posa més l'accent en el marc del terrorisme islamista, el vel, el burca, etc. En

relació amb les altres confessions: judaisme, budisme, hinduisme, hi són menys presents. Per tant, per informar amb més rigor el periodisme religiós ha de seguir els mateixos criteris que altres àmbits com la política, internacional, societat o cultura?

Sí, evidentment ha de seguir els mateixos criteris. Penso que es parla més de quan els testimonis de Jehovà es reuneixen en un camp de futbol o de quan l'islam celebra la festa del corder i del ramadà, que quan els catòlics comencen la quaresma, que tan sols apareix vinculat amb la tradició dels bunyols de quaresma. Més enllà d'això, el més important és que en periodisme s'han de seguir els criteris periodístics, sigui la matèria que sigui, com afers religiosos, política, societat, etc. Els criteris periodístics, també d'ètica periodística, que es fonamenten en el rigor, haurien de distingir el que és informació o opinió, el tractament responsable i respectable cap a les persones, una bona documentació, argumentar bé totes les argumentacions que es fan, no difondre rumors, a més de no oferir a un rumor una excessiva rellevància o importància. Quant a ètica periodística, cal mirar si una informació fa mal a les persones o és respectuosa; és a dir, seguint aquestes característiques tant és si realitzes informació religiosa, d'esports, d'economia, etc. Els criteris han de ser els mateixos. En realitzar informació religiosa no existeix un criteri específic religiós, sinó que és periodístic, en realitzar informació esportiva no existeix un criteri esportiu, sinó que el tractament de les informacions es regeixen per criteris periodístics.

Les religions minoritàries (islam, judaisme, budisme, hinduisme…) no apareixen amb tanta regularitat com l'Església catòlica. Aquest fenomen es deu al fet que no tenen una organització tan estructurada (per enviar comunicats) o per la implantació majoritària de l'Església catòlica a la nostra societat?

Continuo pensant que és per una qüestió que l'Església catòlica està més arrelada aquí, a Catalunya i Espanya. La cultura d'aquí té valors catòlics i cristians, tot i que hi ha molt a discutir, ja que són valors molt deteriorats; però, en teoria, els valors més arrelats són cristians. Per exemple, la família, teòricament més arrelada, és la cristiana, tot i que alguns admeten el divorci i altres no; en aquest sentit, la poligàmia no és pròpia del nostre país. La gent que viu al nostre país numèricament és més de cultura cristiana, no hi ha una cultura budista ni musulmana, això no significa que una sigui inferior que una altra; a més, penso que s'ha de seguir informativament perquè té el seu pes social. Per exemple, en el cas de *La Vanguardia* amb una mostra de 200.000 lectors, si realitzéssim una enquesta quants budistes llegeixen *La Vanguardia*? M'entens?

Penso que un periodista ha de ser conscient del lloc on està i pensar en el lector, i si el lloc on estàs és més de cultura cristiana catòlica, que jueva o musulmana, encara que les altres també hi són.

Alguns professionals comenten que el fet religiós està força apartat dels mitjans de comunicació no confessionals, sobretot quan es tracten notícies que no comporten una polèmica enmig de l'actual societat secularitzada, com el treball de compromís social, les festes religioses o els seus rituals? O bé està força present en les redaccions dels mitjans?

El tema religiós està marginat; és a dir, no se li ofereix la importància que té, de manera que no significa dedicar-hi moltes pàgines. Però parlant en general, l'àmbit religiós en els mitjans informatius, tant sigui premsa, ràdio o televisió, no té un tractament adequat. Sobre això penso que la causa és la que t'he comentat en altres preguntes anteriors, la manca de formació i d'informació. Hi ha, en moltes redaccions, un menyspreu, una visió antireligió, motivada per motius històrics: per exemple, pel nacionalcatolicisme, per la vinculació per part de la jerarquia eclesiàstica amb el franquisme, quan l'Església predica una cosa i en fa una altra, etc. Hi ha un seguit d'elements que faciliten aquesta indiferència en el món periodístic. Malgrat això, un ciutadà que pensa i un bon periodista, o que vulgui esdevenir un bon professional, incloent-hi l'agnosticisme i l'ateisme, ha de tenir en compte que el fet religiós té un component humà, un fet social, i té caràcter polièdric, ja hi he fet referència. Aquest caràcter polièdric té una cara relacionada amb la cultura, l'economia, la història i la política. A més, penso que negar-ho des del punt de vista religiós no és correcte, però des del punt de vista periodístic és un error. D'altra banda, quan estem en un món en què la relació entre cultures, i dintre la cultura la relació entre cristianisme i islam, entre el nord-sud, és un element inherent, tot això no pots obviar-ho.

Per exemple, quan el papa viatja a molts països i aplega unes grans multituds és un fet i, per tant, com a informador no es pot obviar. Són fenòmens que hi són. El món no s'entén sense l'economia; el món no s'entén sense el fet religiós [...]. Com et comentava abans existeixen persones que creuen en l'amor de Déu o amb l'absència de Déu i és un fet que preocupa per moltes persones. Aleshores, tornant a la qüestió, el fet religiós s'ignora i a voltes ignorar-lo com es fa és un desavantatge, tot i que es pot tractar de moltes maneres i punts de vista.

Aquest tractament informatiu o discurs pot comportar l'abandonament i la incomprensió per part d'una àmplia majoria de la societat cap al fet religiós en particular i especialment cap a l'Església catòlica?

Sí, està clar. No juga a favor; és a dir, tot aquest oblit, aquesta negació, aquest anar en contradel fet religiós, més aviat està immers en aquesta societat... Quan els periodistes juguen i actuen en aquest sentit, responen a un tipus de societat. Ells estant immersos en aquesta societat més securalitzada, si en els diaris el fet religiós és ignorat, és silenciat i és negat, en tot cas, afavoreix que la societat es reafirmi en aquesta ignorància, en aquesta indiferència al fet religiós.

Bloc de qüestions sobre Jürgen Habermas i la teoria de l'acció comunicativa

Coneix la teoria de l'acció comunicativa de Jürgen Habermas?

La conec, tot i que poc, però amb el que he llegit em reafirmo en els seus principis i hi estic completament d'acord des d'un doble plantejament: primer, com a cristià i, segon, com a periodista. Tot i que en aquest estudi interessa parlar des del vessant de periodista. La meva manera d'entendre la informació religiosa, que és la que intento practicar en el diari i en el blog es troba en la línia d'aquesta teoria d'acció comunicativa (TAC) de Habermas, que potser la posava en pràctica sense saber que era de Habermas. A més, també està en línia de la proposta de «L'atri dels gentils», impulsada per Benet XVI. Aquest àmbit en què conviu i dialoguen cristians de diverses confessions del cristianisme, de diferents religions, en el qual hi ha un diàleg entre fe i política, fe i ciència, fe i raó, és una opció, no l'única, però crec que cal seguir per aquí i aplicar-ho en el periodisme i en la vida diària. Aquesta relació entre fe i ciència, fe i política, fe i cultura contemporània, la relació entre creient i no creient, Església i política, etc. El periodisme enfocat així fa que la informació religiosa no sigui tan sols parlar de religió, sinó que ho abordi des del component que t'he mostrat abans, és a dir, des del vessant polièdric. Aquí voldria realitzar un incís, em vull remetre al famós diàleg entre Jürgen Habermas i Joseph Ratzinger a Baviera l'any 2004, quan era cardenal. El diàleg Habermas i Ratzinger, «L'atri dels gentils», considero que l'Església ha d'anar per aquí. Penso que el periodisme d'afers religiosos ha d'anar per aquí. Per exemple, a la pàgina de religió que no parli tan sols el cardenal, sinó que parli l'ateu, també, o bé que dialoguin entre ells. Actualment han aparegut una gran quantitat de llibres d'aquest tipus sobre raó i fe, creients i no creients, que segueixen la línia del diàleg de Ratzinger–Habermas, a més també s'han publicat altres llibres sobre la mateixa temàtica. Tot i que no és l'únic camí per tractar la informació religiosa.

La teoria de l'acció comunicativa proposada per Habermas i la seva denominada «situació ideal de diàleg, entre el món laic i el religiós», pot ser garant del consens i el punt de trobada entre l'àmbit creient i el no creient? I per la interlocució intercultural?

Considero que és la línia més adient per tractar la informació religiosa avui. Tinc una teoria, penso que molts creients tenen dosis d'agnosticisme i molts agnòstics tenen dosis de fe. Per exemple, quan Jesús està penjat a la creu i diu: «Déu meu, Déu meu, per què m'heu abandonat?», fa referència a un salm. Al llarg de la teologia cristiana es parla «del silenci de Déu», però que no havíem quedat que Déu parla? I quan sant Pau va a Atenes i parla del Déu desconegut als primers

cristians considerats ateus, per no creure en els déus romans, ens trobem en tot un món que es troba a la frontera on la fe i l'agnosticisme més que barrejar-se, conviuen i dialoguen i, per tant, això aplicar-ho al periodisme és fabulós.

La coneixen els periodistes la teoria de l'acció comunicativa? Sí o no? Pot ser important conèixer-la?

Per a mi és molt important que es conegui aquesta teoria. En aquesta línia es trobava el papa emèrit Benet XVI, quan ell va llençar la proposta de «L'atri dels gentils», quan en el món nostre hi ha el diàleg entre en Francesc Torralba i Vicenç Villatorom i altres llibres d'aquest tipus que estan publicats.

Els mitjans de comunicació haurien de ser l'espai on participessin tots els arguments de manera deliberada i on el debat fos exercit sense cap dominació per part dels actors? És a dir, representant una «comunicació no distorsionada»?

Sí, s'ha d'anar per aquesta línia, hi estic totalment d'acord.

On creieu que rau la força del diàleg?

El diàleg de tot tipus consisteix a establir una obertura cap a l'altre interlocutor. Una obertura cordial cap a l'altre és un escoltar i ser escoltat que consisteix a raonar i aportar raons. Aplicat al fet religiós, és quan la fe es proposa com una cosa molt raonable i no s'imposa. És una proposta molt de Benet XVI, sobre la fe i la raó, una fe raonable, si fem un joc de paraules consisteix en una raó/creient. Tot això és fruit del diàleg que ho facilita. El diàleg és civilització que facilita l'entesa entre cultures i religions, i també entre persones oposades que pensen diferent. El diàleg és perfecte quan hom no és dogmàtic. Això significa tenir unes conviccions fermes, que no es poden imposar; per tant, estàs obligat a escoltar l'altre interlocutor.

Tota convicció per ferma que sigui és millorable i, això, es pot aplicar a totes les formes de la vida i en la qüestió religiosa. Aquí entraríem en l'ecumenisme i entraríem a fer informació ecumènica. En aquest sentit entraríem en una societat on existeix el domini d'una religió per diverses raons, les altres també són respectables, perquè la raó no depèn tant del número sinó dels arguments que s'utilitzin.

De quina manera els mitjans de comunicació poden superar els interessos implicats en cada diari en relació amb la informació religiosa?

Doncs practicant-ho. Tot mitjà té els seus condicionaments i una manera de superar aquests condicionaments és la pràctica diària. Un periodista que té la res-

ponsabilitat de cobrir la informació religiosa, la seva tasca de cada dia consisteix a proposar una sèrie de temàtiques a tractar i realitzar-ho amb un tractament correcte i respectuós. En lloc de realitzar grans combats ideològics, doncs consisteix a portar-ho a terme a través de la pràctica.

El mes de gener de cada any és el mes ecumènic. Creiem que val la pena el diàleg ecumènic i traslladar-lo a la pràctica de la informació periodística. Parlar amb un catòlic i parlar amb un ortodox sobre com està la situació de l'ecumenisme.

La premsa pot estar per damunt de les ideologies o és inevitable que cada diari s'alineï en una línia ideològica?

La realitat diu que cada diari té una línia ideològica, quan fulleges qualsevol diari o publicació, comproves que tenen una ideologia, ja sigui econòmica, esportiva, política, nacional, etc. Si tu llegeixes *La Vanguardia* no diràs que és un diari madridista, si tu llegeixes l'*ABC* no diràs que és un diari barcelonista, si llegeixes *La Razón* no és nacionalista català, si llegeixes l'*Ara* o *El Punt Avui* diràs que són catalanistes, tot diari té la seva ideologia, però no fa falta que hi hagi una declaració de principis, i si el llegeixes veus com des del punt de vista social, econòmic, cultural, esportiu… manté aquesta ideologia. Aleshores amb referència al món digital esquerda tots aquests elements.

[Unida a l'anterior pregunta.] Donada la prevalença de la imatge en el món dels mitjans i en la premsa escrita, els articles de fons poden mantenir el pes de la reflexió i l'anàlisi en configurar l'opinió pública, en relació amb la informació religiosa?

(Relacionada amb la tendència actual del ritme trepidant de vida i el periodisme de fons i el seu futur.)

Sí, és clar. La informació és informació i l'opinió és opinió. L'avantatge de l'opinió…; tot i que hi ha opinió i opinió; per exemple, hi ha opinions que tan sols són una sèrie d'afirmacions gratuïtes que simplement pretenen imposar el criteri d'una persona sobre un tema, o bé l'opinió que està argumentada, que és més vàlida, pots estar-hi d'acord o no, però ha d'estar argumentada.

Per exemple, en el cas del tema religiós, pot existir un article d'opinió sobre la família que afirmi que aquesta ha d'estar formada per home i dona i que han de tenir molts fills, però això s'ha d'argumentar. No obstant, un altre pot escriure un article afirmant que la família de Jesús era poc cristiana, segons alguns esquemes. Per alguns esquemes els esposos han d'arribar verges al matrimoni i sense fills, però Maria arriba amb un fill al matrimoni, perquè està embarassada.

Segons alguna doctrina ortodoxa de l'Església el matrimoni és per tenir molts fills. Existeix una versió que afirma que Maria i Josep només van tenir

Jesús, però hi ha un altre evangeli en què s'afirma que va tenir germans. Sobre això, què vull dir? L'opinió és important, però no qualsevol opinió, però si està ben argumentada, es pot opinar en un sentit o en un altre. En definitiva, l'opinió té valor si està ben argumentada.

Quin futur té la premsa escrita en relació amb la premsa digital quant a l'àmbit religiós?

La premsa digital té futur per la immediatesa, el text, la imatge, el vídeo, el diàleg amb els internautes, entre l'autor i l'internauta, per tant; això, repercutirà en la premsa segur, en la manera de fer el periodisme escrit, en repercussions econòmiques, etc. Per exemple, hi ha dues redaccions a *La Vanguardia*. Per una banda, hi ha la redacció digital i, per l'altra, la redacció en paper, potser dintre de cinc anys només existirà una redacció, i també estarà més unida a les xarxes socials: Twitter i Facebook. La via digital té futur i repercutirà en la premsa escrita i en el periodisme. Penso que té futur.

I la premsa digital com repercutirà en la informació religiosa?

Penso que també repercutirà aquest món digital en la informació religiosa. El camp de la informació religiosa en relació amb la informació generalista penso que serà totalment compatible. M'imagino que dintre d'uns anys projectes de comunicació religiosa com, per exemple, *www.catalunyareligio.cat*, continuaran existint, a la vegada que coexistiran amb la premsa digital generalista.

De la mateixa manera que tens un diari esportiu, *La Vanguardia* o el setmanari *Catalunya Cristiana* en paper, també en tens en versió digital. Per tant, no és incompatible. A més, penso que portals a Internet com: www.catalunyareligio.cat continuaran existint i tenen futur. Les persones que estiguin interessades en aquests temes seran un públic fidel o un públic passatger. Soc lector d'un diari generalista, però visitaré el portal digital religiós, perquè m'oferirà una informació més àmplia sobre una temàtica religiosa. Pot ser que d'un tema com l'encíclica Pacem in Terris a *La Vanguardia* digital n'aparegui només un article, però que en un portal com *www.catalunyareligio.cat* surti publicat el tema de manera més àmplia que em donarà més informació. Això significa que un no nega a l'altre, no són models incompatibles, un pot potenciar l'altre.

[Reflexió premsa generalista vs. premsa més especialitzada:]

La premsa generalista en premsa, ràdio o televisió sempre existirà i ha d'existir. Això exclou la premsa especialitzada? No l'exclou, és totalment compatible.

Per exemple, tornant al cas de *La Vanguardia*, és generalista perquè hi ha unes pàgines d'Esports, d'Economia, Política, Cultura… per què no unes pàgines de Religió? Un diari generalista té seccions d'Internacional, Política, Esports,

Cultura, i per què no religió? Això no vol dir que unes pàgines de religió vagin només a unes pàgines de Religió, hi ha informacions de predomini religiós, però d'altres no. Si el papa realitza un viatge a Veneçuela apareixerà a les pàgines d'Internacional, si hi ha un debat sobre el divorci anirà a la secció de Política, etc. Això és així. Existeixen diaris econòmics, esportius, de política internacional, etc.; per què no un diari religiós? Primacia generalista? Però la realitat és que també hi ha la premsa especialitzada. Ara si es fa només un diari generalista tan sols, que apareguin i s'hi incloguin també les pàgines de religió i no s'exclogui aquest tema, que també s'ofereixi. Les pàgines de religió de *La Vanguardia* tan sols són dues cada setmana! En un diari generalista hi ha d'haver informació d'afers religiosos? Doncs sí. Això és compatible amb premsa religiosa? Doncs ho és. Per tant, que un diari generalista tingui una secció religiosa és compatible també, ja que es corre el risc de liquidar la informació religiosa.

4.3 Entrevista a Mireia Rourera (*El Punt-Avui*)

Dia: 7/01/2013
Hora: de 16.00 a 17.00
Lloc: Seu - Redacció diari *El Punt Avui*
Tipologia utilitzada: entrevista semiestructurada

Perfil: des del 1992 estic al diari *Avui*, però des del 2010 el diari *El Punt* ens va comprar i, actualment s'ha convertit en *El Punt Avui*. Però des del desembre del 1992 he estat treballant al diari *Avui*, en el diari sempre he tractat diversos temes, però sempre he estat a la secció de Societat i, també, treballant en el suplement del diari. Aleshores a la secció de Societat, hi he portat el tema de successos, tribunals, sobretot, i actualment tracto el tema de Comerç, Consum i Religió. Amb el tema de Religió vaig començar l'any 2009 fins a l'actualitat. Actualment, a més, presento i dirigeixo el programa de televisió *Religions* al canal El Punt Avui Televisió sobre les religions presents a Catalunya.

En el funcionament dels diaris hi ha periodistes que tenen afinitats, per exemple a la secció d'Economia i, per tant, es volen mantenir en aquesta secció. Però normalment en la secció de Societat es van «rodant» els temes; és a dir, els periodistes poden canviar de temàtica i especialitat dintre d'aquesta secció. Per exemple, la persona que porta la secció de Salut podria portar el tema de Religió i jo el tema de Salut. Aleshores et vas especialitzant en el tema a mesura que hi vas treballant.

Preguntes més tancades/estructurades

Bloc de preguntes sobre el model productiu: processos de producció i lògica productiva

En primer lloc, em podria descriure a grans trets la seva tasca com a periodista especialitzada en religió a El Punt Avui? *Per exemple, el procés de construcció de la notícia, el tractament de les fonts i les rutines de producció en la redacció, la col·laboració amb altres periodistes dintre la redacció…*

Hi ha dues coses en aquest diari, una d'aquestes són els esdeveniments que són notícia. Per exemple, l'arquebisbat modifica el full dominical i crea un web renovat 2.0, l'arquebisbat envia una nota de premsa i et convoca a una roda de premsa, aleshores com a periodista hi vas i cobreixes la notícia. Un altre exemple, el Cor de la Catedral estrena el cant de la Sibil·la… t'envia una nota, aleshores hi vas o no, en funció de l'interès; o bé la Comunitat de Sant Egidi realitzen el dinar de Nadal o un acte en contra la pena de mort i t'envien una nota de premsa, aleshores hi pots anar o no. Un musulmà més destacat ve a Barcelona per presentar un llibre i t'envien una nota de premsa, aquí també en funció de l'interès hi puc assistir o no.

Com escullo? En funció de l'espai de les pàgines del diari i en funció de l'interès del personatge o actor que hi hagi d'aparèixer. A més, la publicitat també marca l'espai del diari. L'espai destinat a la publicitat «mana» en totes les redaccions pels ingressos del diari. On hi ha publicitat cau la notícia.

Quins criteris utilitzem perquè aquesta notícia surti publicada? Primer que hi hagi espai i, en segon lloc, en funció de les altres notícies del dia. Com sempre l'actualitat marca bastant l'agenda dels diaris. Per exemple, si morís una persona destacada de l'àmbit eclesial des del diari li dedicaríem tres pàgines, però si, al mateix dia, morís una persona rellevant de l'àmbit polític de Catalunya, a la persona de l'àmbit eclesial li dedicaríem menys espai. Els criteris per publicar o no una notícia dintre l'àmbit religiós estan marcats per l'actualitat i pel que passi en el dia a dia.

Avui [l'entrevista es va realitzar el 7 de gener] hauria de competir amb les rebaixes d'hivern, una operació important al Clínic, etc. Cada dia et marca l'actualitat i els temes que el consell de redacció et marca cada dia i es valora; finalment, el cap de redacció decideix. Abans teníem una pàgina cada diumenge i totes les coses que considerava interessants m'ho guardava i realitzava un reportatge el diumenge, com també ho fa, actualment, el diari *La Vanguardia* cada diumenge. *La Vanguardia* publica una secció de religió d'una o dues pàgines cada diumenge. Tot i que cal tenir en compte que la línia editorial del

diari *El Punt Avui* és molt diferent de la línia del diari *La Vanguardia*; el diari *El Punt Avui* és totalment laic. Si existeix un tema molt important dintre l'àmbit religiós nosaltres el publicarem, però no amb regularitat ni per donar suport a una determinada religió o a una altra. Si hi ha alguna notícia que apareix dintre aquest àmbit sempre és perquè aquell fet té un interès general, i perquè al cap de redacció també li interessa que es publiqui. Per exemple, un fet rellevant que vam publicar va ser la notícia sobre els 50 anys del Concili Vaticà II el dia que es commemorava l'efemèride, aleshores el cap de redacció també hi va estar d'acord. Tot i que si aquell dia hagués passat alguna cosa transcendental d'actualitat, possiblement el reportatge del Concili Vaticà II hauria passat a diumenge. Sempre són prioritàries les notícies en funció del que passa aquell dia i aleshores en el consell de redacció es realitza la tria sobre quines notícies són més importants. En el moment de decidir quines notícies són més importants o menys, es diu «això va aquí», però hi ha mitja pàgina dedicada a la publicitat, i pot quedar reduït, etc. I al final hi ha moltes notícies que «salten». Temes importants en aquest àmbit, són les declaracions del papa, les institucions i el que diuen, però en relació amb els altres temes he realitzat algun reportatge que ha passat al diumenge. Si no hi hagués hagut una pàgina al diumenge possiblement no haurien aparegut, perquè no són notícia o són notícies diferents. Penso que en qüestió de religió hi ha moltes coses diferents, però que no són notícia. Per exemple, el canvi d'any de la comunitat jueva, això no és notícia, perquè passa cada any; aquest fet no hauria entrat mai al diari, a no ser que realitzis un reportatge el diumenge explicant que hi ha altres tradicions a Catalunya que no són la catòlica que també ho celebren. També he realitzat algun reportatge sobre els sikhs, els bahá'ís o d'exposicions religioses, etc.

He vist que el vostre diari intenta ser molt plural en el fet religiós?

Intento ser molt plural, quan vam començar a dedicar una pàgina de religió al diumenge, es va decidir que intentaríem ser molt plurals; per tant, que intentaríem abordar-ho tot. A més, dintre la religió catòlica també es va decidir que s'intentaria focalitzar el tema des d'un punt de vista plural; per exemple, publicar un curs, exposició, unes conferències d'una monja a qui pots realitzar una entrevista i pot dir coses alternatives, una entitat social que porten uns capellans, però explicant la informació sempre des d'un punt de vista objectiu, sense fer proselitisme ni voler convèncer a ningú. Per tant, seguir aquest model és el que sempre he intentat fer. Sobre el tema de buscar les notícies tal com comentaves, per exemple arriben teletips des de Roma quan el papa realitza algunes declaracions, aleshores això es converteix en notícia. Moltes agències des de Roma ens envien teletips.

Treballeu molt amb agències?

A escala internacional treballo molt amb agències, però en les notícies de l'àmbit català no, perquè mantinc els contactes amb personalitats de l'àmbit religiós d'aquí. Tant si estàs en una secció com en una altra al final mantens bones relacions amb els teus contactes i les diferents fonts a l'hora de construir les notícies. A l'hora de cobrir diversos fets, sí que em baso amb agències, però jo, personalment, tinc les meves fonts. Per exemple, si hi ha un fet a Roma en relació amb el papa no puc accedir-hi directament, no obstant tinc fonts molt properes al Vaticà. Si alguna cosa passa a Roma em baso en els teletips d'agències o a través del corresponsal del diari a Roma, igual com va succeir quan es a morir Joan Pau II, que ens vam basar amb la tasca realitzada pel corresponsal a Roma.

Aquest estil de producció de la notícia i de les rutines de producció, com afecta en el producte final i en el resultat? (Contestada.)

Les fonts principals per construir la notícia es basen en notes de premsa d'institucions religioses o associacions religioses o cíviques, o bé en els fets d'actualitat en què el periodista realitza el procés d'investigació com a reporter, és a dir, sense l'ajuda d'aquestes notes de premsa, per exemple buscant els temes?

Abans de tot vull fer referència a un fet freqüent en les confessions. L'Església catòlica envia notes de premsa, només si hi ha un acte molt important des dels bisbats. Les altres religions només envien notes de premsa; per exemple, des del Consell Islàmic quan obren les mesquites, realitzen alguna jornada, quan hi ha alguna conferència d'algun imam o bé es fan algunes jornades sobre dones, aleshores t'envien una nota de premsa, sinó no et diuen res més. Totes les religions volen sortir a la premsa, però en realitat no envien moltes notificacions. Per tant, els has de conèixer i els hi has d'insistir sinó no t'envien res per treure alguna notícia. L'Església catòlica envia tan sols la nota oficial el mateix dia o el dia abans i envien notes de premsa, però de l'Església catòlica s'estan duent a terme cada dia milers i milers d'actes i conferències. Ara els bisbats o l'arquebisbat envien un cop al mes les previsions dels actes del mes, però fins ara no enviaven res per realitzar la pàgina del diumenge de religió. Pensava: «Bé, i ara què explico?», havia de realitzar una tasca personal de recerca per publicar una notícia, ningú t'informava de res. Ara des de l'arquebisbat s'ha començat una remodelació del Gabinet de Premsa, però l'arquebisbat de Barcelona genera molta informació; des d'ara l'arquebisbat ofereix informació, però està molt dispersa. No hi ha ningú que ho canalitzi. Aquest problema segurament és a causa de les diverses fundacions, entitats que existeixen; per tant, és difícil aquesta bona arribada de la informació.

Una vegada es va realitzar una trobada entre mitjans de comunicació i religions, nosaltres (els periodistes) ens queixàvem que no ens arribava la informació i les religions ens deien que volien tenir més presència en els mitjans de comunicació. Per exemple, des de la comunitat ortodoxa no s'envien notes dels seus actes; aleshores no pots controlar els actes que duen a terme les diferents comunitats, ja que no tenen els canals de comunicació adequats, ni tampoc una infraestructura adequada —com, per exemple, un gabinet de premsa o un responsable de comunicació. Tampoc els protestants d'aquí envien informació freqüentment; tenen una revista digital, que vaig consultant algunes vegades.

Des del meu punt de vista les religions estan encara molt tancades en el camp de la comunicació. Els bisbats o arquebisbats, de l'Església catòlica comencen a oferir informació, però també és molt difícil perquè si vols entrevistar-los o qualsevol cosa el procés és força lent. Et posaré un exemple, si necessitem declaracions de la cambra de Comerç per les rebaixes, s'obtindran de manera més ràpida que en relació amb un responsable de l'arquebisbat; al final s'acaba aconseguint, però és força lent. L'Església és bastant curosa a l'hora d'enviar la informació. Sí que surten notes de premsa, però són molts concretes i puntuals. Si vols realitzar una pàgina de religió cada diumenge, has de buscar la informació per la teva banda. Per cercar les informacions i publicar notícies has de buscar els webs de Cristianisme i Justícia, de la Fundació Joan Maragall, la de Dones per l'Església, etc. A partir d'aquí trobes que realitzen actes interessants o bé conferències importants, possiblement a partir d'aquí pots trobar alguna cosa interessant.

(Si em respon que treballa amb fonts oficials:)

Treballar amb fonts oficials, és a dir, comunicats, notes de premsa… condiciona a l'hora de treballar la notícia? I en el resultat? Per exemple, en els interessos d'influència que determinats grups religiosos poden tenir en els mitjans de comunicació?

A veure, ells et diuen una cosa i a partir del que et diuen tu com a periodista ho treballes. Per exemple, l'arquebisbat afirma alguna declaració, i aleshores els cites a ells; és clar que condiciona això, com tot: religió, política, economia, etc.

En l'àmbit religiós és més acurat treballar a partir d'aquestes fonts oficials quan es produeix un esdeveniment per tal de disminuir el llenguatge polèmic o sensacionalista o hi ha més presència de la jerarquia enfront de la base?

Evidentment quan tu entrevistes o reps una nota oficial no té res a veure amb les notes que rebem des de la base, quant a l'Església catòlica. En relació amb els musulmans no existeix gairebé divergència, ja que normalment la comunitat musulmana no respon a les declaracions dels seus líders religiosos. En relació

amb les altres religions la presència és molt minoritària, com t'he comentat anteriorment no envien moltes notes de premsa i no hi ha pràcticament contestació. Quan tu treballes a partir d'una nota oficial, evidentment que condiciona, ja que parteixes de la base que la font és oficial. Però tu pots trucar a la part contrària i contrastar-ho, així pots donar dues opinions. Per exemple, la visita del papa; des de l'arquebisbat s'oferia una visió més institucional i menys crítica, aleshores havies d'oferir aquesta visió i, d'altra banda, la visió d'altres entitats d'Església potser més crítiques. Aquí hi ha la teva tasca com a periodista: contrastar i oferir de més i de menys. Ara, si tu vas a una roda de premsa al bisbat, el bisbe realitzarà les seves declaracions i tu com a periodista hauràs de reproduir el que ha dit el bisbe. Però si estàs realitzant un reportatge, a part de dir el que diu el representant de l'Església, vols contrastar-ho, truques a una altra entitat més crítica i segur que et contesten el que ha dit el bisbe.

Com he pogut comprovar en el recull de notícies religioses dels mitjans de comunicació en l'àmbit espanyol i català hi ha un excés de «soroll informatiu» basat en la polèmica en els titulars i en el contingut, generat per l'abundància d'informació de la nostra societat. Això incideix de manera molt directa en el procés de producció de la notícia?

Es fa poc periodisme religiós, ja que el que fan des d'alguns diaris és més propagandístic, hi ha molta militància des d'alguns diaris de l'Estat espanyol, que no és periodisme. El periodisme religiós consisteix que passa un fet, aleshores tu com a professional ho pots interpretar, redactar i després ho contrastes. És a dir, si hi ha la declaració d'algun representant religiós ho reprodueixes, però sempre sabent que estàs treballant en un mitjà de comunicació, sense realitzar proselitisme ni convèncer a ningú. El que intento és realitzar articles que puguin interessar a la gent dels fets que passen, però sense convèncer a ningú.

Una altra cosa sobre els musulmans i sobre l'islam en general, no apareixen mai des del punt de vista de la religió musulmana, sempre apareixen en la majoria de les publicacions, sota l'«ombra» del terrorisme islamista. No tenen un bon tractament. Tot i que això no té res a veure amb la religió. En general, afirmaria que d'informació religiosa se'n fa poca, ja que en la majoria de publicacions hi ha un cert desprestigi o bé es tracta amb un to molt propagandístic.

Però en el panorama comunicatiu existeixen rotatius que fan anàlisis bones, per exemple el diari *El País*; per exemple, en el meu. I des del diari *El Punt Avui* intentem cobrir tot el que succeeix a Catalunya, tant de l'Església catòlica, com d'altres confessions.

En general es fa poc periodisme religiós, perquè s'explica la declaració més oficial del que es diu des d'una confessió, que normalment és des de l'Església catòlica, o bé van per carregar-se una altra confessió. Sempre intento re-

alitzar reportatges que tinguin un interès humà, aleshores el lector decidirà si li interessa o no. Hi ha moltes persones que tenen coses a dir i, a partir d'aquí, pots discernir i destriar el que t'interessa del que no. Personalment, penso que la religió o la filosofia et poden ajudar a aprofundir en tu mateix, a pensar, encara que no siguis confessional.

La informació religiosa és força difícil de tractar, perquè és una àrea molt específica i no és el mateix una missa, que una celebració, etc, A banda, és necessari una formació. No és el mateix parlar d'un bisbat que parlar d'un consell, etc. Cada religió té les seves peculiaritats. A més, totes les religions són bastant immobilistes, tot és molt difícil de tractar, sobretot per l'argot de cada religió, en relació amb els tecnicismes i pel que fa als conceptes que tenen. La religió en relació amb altres àmbits és força complicada, tot i que totes les temàtiques tenen el seu argot; és a dir, el seu llenguatge específic que cal dominar i interpretar. Però la religió té més complexitat, pel llenguatge, perquè manté tot un simbolisme del qual has de saber el significat i tots els representats de religions en general són força exigents, sobretot quan veuen una notícia publicada del seu àmbit no s'ajusta exactament al seu argot o té una altra interpretació. Hi ha temes difícils, com per exemple un reportatge que vaig realitzar sobre els gnòstics. Has de preparar-te molt bé els temes, llegir molt, també quan fas l'entrevista a l'autor d'un llibre, ja que són llibres molt profunds.

Des de sempre ha tractat la informació religiosa?

Abans tractava temes de succesos.

Ha informat sobre altres àmbits abans de tractar el fet religiós? Sí o no? Quins?

- Política internacional
- Política nacional
- **Societat (sempre s'ha mogut en aquest tema)**
- Cultura
- Economia
- Esports
- Comunicació
- Local

És el seu cas?

No soc creient.

Els mitjans són organitzacions complexes amb recursos limitats o no per a la producció de continguts, i en ocasions les directrius econòmiques i de gestió des de la direcció influeixen en la decisió de continguts. Pot tenir una gran repercussió en el producte final?

A mi el diari no m'ha prohibit publicar un o un altre tema. *El Punt Avui* és un diari laic. En el tema de religió si el tema és molt transcendent apareixerà, però un tema com, per exemple, el canvi d'una campana en una església no apareixerà, ja que no és un tema molt rellevant. Han de ser temes força rellevants. En el cas del diari *El Punt Avui* no m'ha prohibit mai publicar una informació, per exemple, una declaració d'un bisbe o d'un líder religiós, perquè «en això no hi creiem». En canvi, algunes vegades he insistit que s'ha de publicar un tema i des de la direcció del diari m'han respost que no hi havia espai. És a dir, a diferència d'altres diaris que tenen una línia ideològica diferent a la nostra i tenen una línia més confessional i donaran més importància en les declaracions d'un bisbe, per exemple. Ara a mi tampoc m'han prohibit publicar res perquè ho ha declarat un bisbe.

Personalment, he de tenir el meu criteri periodístic i després si hi ha espai en el diari. Alguns temes d'actualitat recent com ha estat la pederàstia, qualsevol declaració era important per publicar-la. Quan un tema és important o notori, com a periodista cal saber discernir-ho.

I les festes i rituals queden molt relegats?

Els rituals, si hi ha espai es fan, com per exemple les processons, Diumenge de Rams, el Diumenge de Pasqua, la mona, etc.; a més, al lector li agrada i des del diari es publica. A la gent li agrada independentment de la seva confessió. Aquestes festes des del diari es publiquen tractades com una tradició; sempre que hi hagi espai en el diari, normalment ho traiem. Per exemple, el Diumenge de Rams, la celebracions musulmanes del ramadà i la festa del xai o la festa dels sikhs. Evidentment, als lectors del diari *El Punt Avui* li agraden més les tradicions de casa nostra que les dels altres, però també descobrir les tradicions dels altres els fa gràcia. Si es pot es fa, però no hi ha l'obligació; és a dir, no apareix de forma constant. Al ramadà, normalment hi fem referència i es publica, ja que al nostre territori hi ha molts nouvinguts; és una festa que implica moltes coses com la feina, els drets que tenen els musulmans, sempre hi ha matisos. El reportatge del ramadà sempre es publica, però si aquell dia hi ha un fet fortuït més rellevant no apareixerà. El Diumenge de Rams, la mona, etc. sortiran com a tradició. Per exemple, des d'*El Punt Avui*, el Nadal també apareix més com a tradició que com a religió. Per exemple, farem un reportatge dels pessebres i del que signifiquen, un altre any sobre els àpats nadalencs, més que com a festa re-

ligiosa. En aquest cas també hi ha el debat sobre si s'ha d'abordar com una festa religiosa o bé una tradició.

Durant el seguiment de mitjans (premsa generalista) he comprovat com el diari El Punt Avui *ofereix un espai important a diferents grups religiosos. Davant el context de crisi en la comunicació es pot mantenir la pluralitat en l'àmbit religiós?*

Es pot mantenir la pluralitat. Abans quan teníem la pàgina al diumenge podia dedicar alguna pàgina a tots els grups i fer una mica de tot, i publicar reportatges grans. Parlar d'uns o altres, també posar una mica d'agenda i poder donar veu a tothom, ser la veu de tots els grups religiosos. Evidentment en temps de crisi no hi ha espai, perquè hi ha menys pàgines; amb menys pàgines només surten les coses noticiables. Com que en l'àmbit religiós, els temes noticiables són bàsicament de l'Església catòlica, doncs els altres grups religiosos han quedat un pèl relegats. Els musulmans també poden aparèixer amb freqüència si realitzen algun acte important, però les minories religioses d'aquí no apareixeran tant. La crisi econòmica ha provocat que hi hagi menys paper i si hi ha menys paper, també hi haurà menys espai, i evidentment si no tenim espai jo no tindré pàgina al diumenge per dedicar a les religions, tan sols puc dedicar-ho al que és noticiable.

Aleshores et posaré un exemple, una vegada un membre de la religió sikh que és el president de la comunitat dels sikhs de Catalunya es va presentar a la redacció, aleshores li vam dedicar una entrevista a la contraportada, ja que vaig creure que era interessant. Però no tenim espai per donar veu a les minories religioses, sinó és un fet rellevant. Fins i tot, a l'Església catòlica ha de ser un acte rellevant perquè aparegui publicat, o molt curiós.

He comprovat que realitzeu un seguiment més exhaustiu del fet religiós de l'àmbit català que no quan hi ha una declaració des de Madrid. Això és per una qüestió d'estratègia editorial o econòmica?

No és tant per estratègia editorial, nosaltres *El Punt Avui* parlem de Catalunya com a país i tractem bàsicament les coses d'aquí. Si es tracta d'una notícia o una declaració molt important des de Madrid en farem ressò. Però des de *El Punt Avui* parlem de les coses i fets d'aquí, en relació amb el fet religiós. Si des de Madrid es generen algunes declaracions molt rellevants que afecten a Catalunya, aleshores en farem ressò i ho publicarem. Però el fet religiós s'aborda des d'un punt de vista català. Potser si passa alguna cosa important a Roma, també ho abordarem, o bé un cardenal dels Estats Units està implicat en algun escàndol, també em farem ressò, però com a notícia. Aquest tractament informatiu també es dona en tots els altres àmbits com sanitat, política, etc. Si hi ha temes relle-

vants fora de Catalunya es publicarà, però sempre prevaldran els temes des de Catalunya. Intentem tractar la religió com totes les àrees o àmbits informatius, amb el mateix nivell d'importància.

L'edició digital complementa l'edició de paper? Per exemple: quan un fet no apareix en edició de paper es publica en digital?

Nosaltres estem remodelant el nostre lloc web i, per tant, la idea consisteix que sigui així tal com m'ho planteges. Per exemple, quan un periodista realitzi una notícia, però si molts temes no han pogut entrar en l'edició de paper, així com més fotos, podran entrar en l'edició digital. Però de moment tot el que està publicat en l'edició digital és el mateix que en l'edició de paper. M'imagino que ho apliquen a tots els mitjans, que l'edició digital pugui complementar i ampliar l'edició de paper.

Preguntes obertes generalitzables (perspectives de l'actor social)

El llenguatge de les informacions d'àmbit religiós s'acostuma a caracteritzar per un registre en general polèmic o controvertit. Creu que es posa massa l'accent a destacar aquest llenguatge més polèmic de caure en l'atac en el fet religiós en els mitjans de comunicació, en concret, d'Espanya i Catalunya?

Si tu mires el que passa amb la religió a Espanya comprovaràs que la religió més predominant i gairebé l'única que existeix és l'Església catòlica. A Espanya té un pes molt predominant la Conferència Episcopal Espanyola en general de tendència força conservadora. Per tant, això et condiciona a l'hora de tractar el fet religiós si ho vols tractar de manera objectiva i et genera una certa violència i tu, com a periodista, et planteges: «Ho transcric o ho contrasto?». Hi ha mitjans que li donen *cancha* i n'hi ha que obvien directament aquest tipus de discurs. A més, penso que la religió a Espanya en general està tractada no com un estat laic, sinó com si fos un estat confessional i, sobretot, et fa pensar que des de l'àmbit espanyol es potencia aquest discurs més «confessional catòlic». Així, el llenguatge està corromput d'entrada, ja que ho «venen» d'una manera que no sembla religió, sembla que a vegades intentin imposar els seus criteris, quan s'ha realitzat algun tipus de declaració des d'una part de la jerarquia catòlica o bé declaracions amb connotacions intransigents d'altres líders religiosos. Personalment, quan tracto aquest tipus d'informació religiosa, intento tractar-ho des del vessant més objectiu, ser plural, explicar els fets amb molta objectivitat, utilitzar el llenguatge més objectiu en explicar les coses i crear debats. Com en qualsevol informació, en la qual t'has de plantejar com a periodista si poses o no

poses la informació, aleshores has de trucar per contrastar-la, i plantejar-te si has de posar o no les declaracions, etc.

Considera que en els mitjans de comunicació no confessionals d'àmbit espanyol i català, el tractament de la informació religiosa pot denotar clarament la línia ideològica de cada mitjà? Per exemple, el tractament de La Razón *i l'*ABC *en relació amb* El País *o* Público.*

Sí, totalment. Però alguns d'aquests mitjans no ofereixen una informació objectiva sobre el fet religiós, i el resultat és el d'una informació esbiaixada. Per exemple, les informacions de *La Razón* i l'*ABC* tenen connotacions més confessionals i, fins i tot, que s'acosten a la propaganda religiosa. No és una informació molt objectiva. A més, tenen un suplement cada un d'aquests diaris que està totalment en línia confessional amb l'Església catòlica. En canvi, *El País* i *Público* ofereixen una informació més objectiva, tot i que a vegades es passen bastant en crítica. En aquests diaris —*El País* i *Público*— les informacions denoten que estant tractades amb contrast.

Quin creu que ha de ser el millor mètode per crear i redactar aquests tipus de notícies dintre d'un mitjà no confessional? Cas: premsa.

Intentar tractar-les de la manera més objectiva, com la resta d'informacions; però els periodistes som humans, hi ha fets en què hi estaràs més d'acord, en canvi en relació amb altres fets no hi tindràs massa afinitats. Tant si parlo de religió com d'una altra cosa es denotarà si el tema està tractat més acuradament o no. Per exemple, he assistit en homenatges a sacerdots i bisbes, i sempre he intentat acostar-me al màxim a l'objectivitat i tractar-ho de la manera més objectiva possible. Els periodistes tenim la nostra personalitat, la nostra sensibilitat a l'hora de tractar els temes, tot i que sempre intentes mantenir una distància d'objectivitat, però, és clar, amb la personalitat, la manera de treballar i en el tipus de mitjà que és *El Punt Avui* es nota la manera de treballar.

M'han deixat parlar de totes les confessions, és a dir, la línea editorial d'*El Punt Avui* aposta al màxim per la pluralitat en relació amb aquest tema. Ha de sortir tothom. La filosofia és intentem ser plurals.

A l'hora de realitzar el recull de premsa i en observar les diverses notícies religioses, he comprovat com en determinats mitjans de comunicació no confessionals es manté un llenguatge agressiu sobretot cap a l'Església catòlica pel que fa a temes com l'avortament, l'homosexualitat, l'eutanàsia o segons com es fa referència a l'estancament que ha viscut després del Concili Vaticà II. I en relació amb altres confessions, com l'islam, sempre es posa més l'accent en el marc del terrorisme islamista, el vel, el burca, etc. En relació amb

les altres confessions: judaisme, budisme, hinduisme… hi són menys presents. Per tant, per informar amb més rigor el periodisme religiós ha de seguir els mateixos criteris que altres àmbits com la política, internacional, societat o cultura?

Les religions minoritàries com que gairebé no fan molts actes, per això són menys presents, o bé no fan molts actes que puguin ser notícia. Hi ha revistes de religió que podran tractar el tema de manera més gran i d'una manera més profundament i extensa. Nosaltres, el cas d'*El Punt Avui*, en ser un diari, es viu més el dia a dia de l'actualitat i ens dediquem a publicar notícies i reportatges. Tal com he comentat abans, nosaltres focalitzem en el 90% en l'Església catòlica, que és la religió majoritària, i en segon lloc l'islam, en tenir una presència bastant nombrosa. Després, es parlen de polèmiques, és el que dona la notícia, encara que no té massa a veure amb el fet religiós. Les polèmiques penso que són més qüestions socials, que no pas són una qüestió religiosa estrictament. En el cas dels musulmans, quan es vincula amb el terrorisme. En relació amb la pregunta de seguir els mateixos criteris, penso que sí que ha de seguir el mateix criteri que qualsevol informació. Però la religió, en ser una qüestió que es vincula amb l'ètica i les creences, té un sentit especial i diferent en relació amb altres àmbits.

Les religions minoritàries (islam, judaisme, budisme, hinduisme…) no apareixen amb tanta regularitat com l'Església catòlica. Aquest fenomen es deu al fet que no tenen una organització tan estructurada (per enviar comunicats) o bé per la implantació majoritària de l'Església catòlica a la nostra societat?

En primer lloc, aquestes religions més minoritàries no informen de res, i a més com t'he comentat anteriorment duen a terme poques activitats. D'altra banda, no ho donen a conèixer als mitjans. Per exemple, els testimonis de Jehovà realitzen una trobada anual al Palau Sant Jordi en què bategen els nous membres, però cada any no dedicaràs una pàgina per aquest esdeveniment. Per una qüestió de rutina de producció dintre el mitjà i per buscar l'interès del lector anem canviant els temes. En algunes ocasions m'assabento que arriba algú important dintre del budisme, no obstant existeixen molts entrebancs a l'hora d'entrevistar-lo. Alguns cops et trobes amb entrebancs a l'hora d'entrevistar aquests líders religiosos.

Han de tenir el mateix pes totes les religions?

Evidentment que no poden tenir el mateix pes des del punt de vista informatiu, quan per exemple hi ha una religió majoritària com l'Església catòlica, amb molts seguidors, en relació amb una altra confessió minoritària que té pocs seguidors. Es tracten amb el mateix respecte, però no pot tenir el mateix pes de caràcter informatiu, per una qüestió de volum.

El fet religiós està força apartat dels mitjans de comunicació no confessionals o encara es considera força present, sobretot quan es tracten de notícies que no comporten una polèmica enmig de l'actual societat com el treball de compromís social, les festes religioses o els seus rituals?

No surt als mitjans no confessionals; pràcticament la informació religiosa és inexistent, a no ser que siguin notícies puntuals. El que s'ha fet en el diari *El Punt Avui* durant aquests últims anys és pràcticament irregular i anormal en els mitjans convencionals. La informació religiosa és pràcticament inexistent en els mitjans de comunicació convencionals, a no ser que siguin notícies puntuals. Aquesta política s'ha mantingut per una iniciativa i un acord amb la Generalitat, sobretot quan hi havia la Montserrat Coll al capdavant d'Afers Religiosos. Tot allò va anar molt bé i totes les religions estaven molt contentes, totes les confessions apareixien amb més o menys freqüència al diari, quan hi havia la pàgina al diumenge de Religió. Però malauradament si no tens espai i si no és molt noticiable, la informació queda reduïda a la notícia. I com que es va reduint l'espai, si una cosa no és molt noticiable no apareix. Si hi ha una informació molt interessant, intento realitzar una entrevista pel *Presència*, el suplement d'*El Punt Avui*, o una contraportada per religiosos que tenen una notorietat, però entres en conflicte a la redacció del diari per l'espai. En els diaris si hi ha algunes qüestions, com per exemple un homenatge al pare Botam —prior dels caputxins l'any 66 durant la Caputxinada a Barcelona—, es poden introduir en el dominical dels diaris, però si no tens gairebé l'espai per publicar aquestes informacions en els diaris, la informació és inexistent, i més en els temps de crisi en què vivim. He entrevistat el pare Manel, la Lucia Caram, etc. en el *Presència*.

Per què ha de continuar tenint un paper rellevant en les redaccions dels diaris el fet religiós? Es pot prescindir d'aquest àmbit per entendre el món i la societat?

Personalment, penso que és un àmbit del qual no es pot prescindir, perquè per moltíssimes persones les creences i les visions del món són molt importants. Tu pots ser catòlic, protestant, budista, laic, agnòstic, ateu, etc., però has de saber per on van les coses per entendre el món, i a més les creences també mouen el món. Des del meu punt de vista considero que no és possible prescindir de l'àmbit religiós en els diaris ni en qualsevol dels mitjans de comunicació, a part que és un àmbit que interessa a moltes persones, fins i tot a les que no tenen confessió religiosa. A mi personalment m'interessa llegir obres filosòfiques i religioses, que fan reflexionar i pensar en determinats àmbits de la vida, de cara a la dimensió pròpia de la persona i també dintre l'àmbit social, ja que està immersa en el que passa en el món. Però s'ha de tractar amb molta objectivitat des del punt de vista informatiu, sense fer proselitisme. Un exemple, una de les seccions que

agradava més als nostres lectors era l'agenda, la gent té ganes de saber els actes que s'organitzen i té ganes d'assistir a les diverses conferències. Personalment, considero que la informació religiosa ha d'estar tractada com qualsevol altra informació. A més, en un món com el que vivim en el qual tot és molt dispers, els fets passen amb molta rapidesa i, per tant, és necessari que es mantinguin aquest tipus d'informacions en els diaris, ja que inviten a la reflexió penso que haurien de ser molt més presents. Per exemple, si arriba el papa a Barcelona s'ha de realitzar la mateixa cobertura que quan ve qualsevol altre líder espiritual o no espiritual. Per tant, la gent catòlica té el mateix dret a seguir el sant pare, que en relació amb les persones que els agrada qualsevol altre líder.

Aquest tractament informatiu pot comportar l'abandonament i la incomprensió per part d'una àmplia majoria de la societat cap al fet religiós en particular i especialment cap a l'Església catòlica?

Si et refereixes en el sentit que en ocasions es treuen les frases de context en l'àmbit periodístic, es pot donar aquesta incomprensió, pot ser perillós; per exemple amb el que va passar amb el discurs de Benet XVI en una universitat a Alemanya, el 2006. Ell particularment no volia ofendre l'islam. Aquell discurs calia analitzar-lo dintre la conferència en aquella universitat a Alemanya, ja que era un debat entre intel·lectuals.

Bloc de qüestions sobre Jürgen Habermas i la teoria de l'acció comunicativa

La teoria de l'acció comunicativa proposada per Habermas i la seva denominada «situació ideal de diàleg» entre el món laic i el religiós, pot ser garant del consens i el punt de trobada entre l'esfera laica i la religiosa? I per la interlocució intercultural?

Suposo que sí que és interessant arribar a aquest punt de trobada. Però no tinc un coneixement molt gran sobre aquesta teoria.

La coneixen els periodistes, la teoria de l'acció comunicativa? Sí o no? Pot ser important conèixer-la?

No en tinc un coneixement molt exhaustiu, d'aquesta teoria.

Els mitjans de comunicació haurien de ser l'espai on participessin tots els arguments de manera deliberada i on el debat fos exercit sense cap dominació per part dels actors? És a dir, representant una «comunicació no distorsionada»?

Sí, hi estic d'acord.

La premsa pot estar per damunt de les ideologies o és inevitable que cada ciari s'alineï en una línia ideològica?

Per a mi sí que ha d'estar per damunt de les ideologies. Però és el que t'he comentat abans, tot dependrà de l'entrevistat i del seu discurs i, també, de la predisposició per part del periodista i del mitjà on treballi. Tot aquest «embolcall» és el que acaba condicionant el discurs.

Quin futur té la premsa escrita en relació amb la premsa digital?

Personalment, m'agrada molt més el paper en relació amb allò que és digital. Però penso que no hi ha molt de futur quant a l'edició de paper, sembla que el futur és digital. Per a mi, no té res a veure llegir la premsa en paper que a Internet, en el paper sempre estàs en un contacte més físic. També l'àmbit religiós s'haurà d'adaptar en aquest entorn digital, la informació religiosa no és diferent a qualsevol altre tipus d'informació. Per exemple, d'aquí a un temps el *Full Dominical* introduirà més el codi QR i a partir del mòbil hauràs de descarregar la informació. És un dels grans debats dintre la premsa.

Donada la prevalença de la imatge en el món dels mitjans i en la premsa escrita, els articles de fons poden mantenir el pes de la reflexió i l'anàlisi en configurar l'opinió pública en relació amb la informació religiosa? (Relacionada amb la tendència actual del ritme trepidant de vida i el periodisme de fons i el seu futur.)

No, qualsevol informació tant religiosa com no religiosa és important en el paper, ja que en aquest suport t'hi pots explicar perfectament, pots fer més preguntes, pots analitzar. Això és el mateix que la diferència entre la ràdio i el diari. A la ràdio, hi trobes la notícia sense *background* i, per exemple, al diari l'entens, és diferent. Tu veus els titulars a la televisió en què et descriuen els fets, però per saber el que ha passat és important tenir un *background*; és a dir, un coneixement previ, un context per tal de contextualitzar la notícia i saber què hi ha al darrere. Per això és important que els periodistes s'especialitzin. Per exemple, el cap de redacció et diu: «Tu faràs Religió», comences a entendre-hi, coneixes i parles amb les fonts, i amb els anys saps el que està passant, llegeixes del tema i et vas fent especialista d'aquell àmbit. Algú que està a la ràdio et realitzarà un titular, però no t'explicarà els fets profundament. Jo quan estic realitzant un article intento reflectir la informació bàsica i el meu coneixement. Per exemple, si fos una persona religiosa segurament estaria més condicionada per les meves creences i no hi hauria aquesta «frescor» des del punt devista periodístic, segurament no seria tan objectiva com soc, però la meva cultura és aquesta i això queda reflectit en les informacions. Si fos musulmana la informació seria diferent… evidentment la teva visió de la vida o la teva ideologia queda reflectida i incideix en les informacions.

4.4 Entrevista a Jordi Llisterri i Boix (*Catalunyareligio.cat*)

Data: 23/03/2013
Hora: 11.00
Lloc: Facultat Comunicació – Blanquerna (Barcelona)

Perfil: és periodista i director del portal *www.catalunyareligio.cat*. Va ser coordinador durant un temps de l'edició del suplement *Vida Nueva Catalunya* i corresponsal de la revista a Catalunya, actualment n'és només col·laborador. Llicenciat en Ciències de la Comunicació a la UAB, es dedica a la informació religiosa des de principis dels anys 90. Va treballar gairebé dotze anys al programa *Signes dels Temps* de TV3, també va formar part de l'oficina de premsa del Concili Provincial Tarraconense de 1995 i va col·laborar dos anys al diari l'*Avui*. Durant onze anys, fins al febrer del 2011, va ser director de la revista *Foc Nou* i també va ser gerent de la seva editorial, que també publica *El Ciervo* i *Dialogal*. El 2005 va publicar el llibre: *Les ferides de l'Església catalana* (Ed. Columna), on explicava tot el que sabia de l'Església catalana dels darrers deu anys. Del 2005 al 2010 va col·laborar amb la síndica de Greuges de Barcelona. Actualment forma part del Moviment de Professionals Catòlics de Barcelona, integrat a la Federació Catalana de Pax Romana. Va ser coordinador diocesà del MUEC.

Preguntes més tancades/estructurades

Bloc de preguntes sobre el model productiu: processos de producció i lògica productiva

En primer lloc, em podria descriure a grans trets la seva tasca com a periodista especialitzat en religió durant aquests anys? Per exemple: El procés de construcció de la notícia, el tractament de fonts i les rutines de producció i el seu treball com a director del diari digital www.catalunyareligio.cat.

Des de fa 20 anys que em dedico estrictament a la informació de l'àmbit religiós a Catalunya, i amb això he tocat diverses branques de la pràctica periodística. He estat treballant en format de televisió i en format radiofònic, tot i que no tant. També, he estat col·laborant en un diari durant dos anys, he estat en un revista mensual i ara em dedico al tema digital. La dedicació principal, des de fa quatre anys, és en el portal de notícies religioses: *www.catalunyareligio.cat* que implica un seguiment exhaustiu i intensiu de tota la informació religiosa a Catalunya, en l'àmbit digital. Tot i que aparentment sembla un sector molt limitat i especialit-

zat, com si es tractés d'una informació que pots mirar-la de manera superficial; una de les coses que té l'àmbit religiós és que és molt transversal. D'una banda, tot i que sembla un tema molt superficial, després comproves que en qualsevol diari veus coses vinculades al fet religiós o en qualsevol portal d'Internet també veus fets vinculats al fet religiós. D'altra banda, un altre factor que afecta la feina que estic fent en l'àmbit religiós és que hi ha una dimensió estrictament informativa i periodística, quan hi ha una notícia o un fet; però també hi ha una dimensió més eclesiàstica o pastoral. És a dir, em trobo a mig camí entre el que és la informació religiosa com la política, l'econòmica, etc., però alhora l'ús de les xarxes socials i Internet és com un element dins la tasca d'evangelització i de presentació del missatge de l'Església. Això en l'àmbit, que estic actualment, combina les dues coses, és a dir, no soc un periodista que combina un tema més i després es dedica a una altra cosa. Són dos àmbits que en la meva dedicació professional actual estan molt lligats.

En relació amb el procés de construcció de la notícia; a partir de quines fonts esteu treballant?

Hi ha una novetat, actualment, que és que hi ha un volum prou important de comunicació institucional des de les institucions religioses. Fa uns 5 o 6 anys per omplir un espai amb contingut d'informació religiosa ho havies d'anar a buscar tot i com a molt algun bisbat t'enviava alguna cosa noticiable quan hi havia un fet important. El bisbat convocant rodes de premsa o Càritas enviant comunicats de premsa, etc. això fa temps que existeix. Tanmateix una informació constant sobre l'activitat de les institucions religioses, fins fa poc no hi era, però ara comença a ser-hi. És a dir, existeixen unes institucions diocesanes, també de vida religiosa, que tenen una producció, unes persones dedicades i uns espais destinats a produir informació que poden interessar als periodistes, en la informació de l'àmbit més religiós. Per tant, això significa que hi ha una producció important en l'àmbit de la informació religiosa que dona molt de si. En el cas de *www.catalunyareligio.cat*, per exemple, hi ha dues persones a mitja jornada, però podrien existir més persones a jornada completa seguint el tema, ja que l'activitat religiosa comporta un volum de feina rellevant. Existeix un volum considerable d'informació sobre l'activitat religiosa a Catalunya, i també a escala mundial, com és el cas del missatge del papa, que comporta una cobertura àmplia i un gran seguiment per part de periodistes.

La rutina en aquest moment funciona molt més que anar a buscar informació. Ara la rutina consisteix en organitzar els *inputs* que t'arriben, evidentment com a periodista has d'anar a buscar i seleccionar la informació que t'arriba, ja que la informació institucional sempre és interessada i parcial. També pots anar

a buscar temes que surten de la informació institucional, o persones que estan realitzant un treball, però que no tenen al darrere congregacions com els jesuïtes, els claretians, els escolapis o algun arquebisbat, perquè potser no surten i el que fan és més interessant que d'altres institucions que t'envien contínuament comunicats de premsa. Per exemple, si estàs en l'àmbit cultural i esperes que t'arribin les notes de premsa de llibres que s'estan editant, potser estàs perdent un llibre interessant si no estàs pendent del que es publica. Doncs això, que fa uns anys no passava, ara amb la informació religiosa ja està passant. Abans podies omplir un web, una revista, etc. pràcticament només seguint els *inputs* que et marcaven els serveis comunicatius de les informacions religioses. En general, tots els mitjans treballen i funcionen de la mateixa manera; tot i que és diferent un mitjà de televisió que un de digital, per les servituds de cada mitjà.

Les fonts principals per construir la notícia que utilitzen des de www.catalunyareligio.cat parteixen de notes de premsa d'institucions religioses o associacions religioses o cíviques, o bé dels fets d'actualitat en què el periodista realitza el procés d'investigació com a reporter; és a dir, sense l'ajuda d'aquestes notes de premsa; per exemple, buscant els temes?

Molta part, no només en el nostre àmbit, es basa en els *inputs* o comunicats que reps, això és a causa de l'estructura de cada mitjà de comunicació. Si tens una redacció amb 10 persones, és possible que tinguis dues persones repicant i redactant notes de premsa i els altres vuit buscant temes que interessin al cap de redacció. Si la tens d'una o dues, doncs amb prou feina tens temps de cobrir tots els actes. Això és un problema de la crisi en general, de tot el sistema i les rutines de comunicació i les empreses comunicatives. Les redaccions s'estan aprimant i, si això passa, es va a buscar allò més fàcil; i també té relació amb el tema com s'està finançant Internet, com s'està finançant la informació, si la informació és gratuïta, aleshores és més barata la manera de produir-la que anar seguint un determinat tema. Pesa molt aquest factor, que és un problema no tan sols de l'àmbit religiós, sinó de la crisi i el canvi de les rutines de producció d'aquest país, i el funcionament de les empreses de comunicació en general.

En l'àmbit de les fonts, el que et compensa aquest problema són dues coses. Una és la teva agenda, però si ets un periodista especialitzat que porta un temps, com és el meu cas, ja tens una agenda consolidada de contactes o fonts d'informació. Per exemple, amb el cas del canvi de papat de Francesc, tots els mitjans anaven saturats buscant persones amb opinió i criteri per analitzar aquest tema i tenir idees clares sobre això. Va ser un temps en què tots els programes de ràdio, televisió i premsa es veien obligats a omplir els seus espais i les seves tertúlies. Som pocs a Catalunya que ens dediquem a la informació

religiosa, però els que sí que ens dediquem a això sempre ho pots compensar amb les fonts que tens. D'altra banda, a mi, hi ha hagut gent que m'ha arribat a trucar per dir-me: «Escolta, saps que hi ha això i no ho esteu abordant?»; sempre hi ha un interès al darrere, això et permet aixecar un tema que potser t'interessa. I, al revés, sobre un tema que no ho veus massa clar, pots trucar algú i preguntar sobre la importància del tema i contrastar-ho. [...] Per exemple, persones religioses que entren en processos judicials.

El segon factor que està tenint molta rellevància és el tema de les xarxes socials. Per exemple, el seguiment de fonts que pots fer a través del Twitter o del Facebook de gent, a mi em dona molta informació. Personalment, en un dia consulto dos, tres o quatre vegades el *timeline* que tinc construït a partir de l'àmbit que jo treballo, per veure què passa. Aleshores consulto totes les institucions que tenen perfil a les xarxes socials; per exemple, el de persones vinculades a aquest tema, que poden ser capellans, catequistes, intel·lectuals, religiosos, etc. o la premsa comarcal. Per tant, les xarxes socials et permeten anar seguint alguns temes que potser d'altres maneres no seguiries.

Per a mi, les xarxes socials com a font d'informació de la rutina periodística s'estan fent servir molt, pot ser que et corregeixin la primera font perquè en la xarxa social hi tens el superior provincial o l'última persona de la jerarquia de l'Església. A part, també tenen la part de personalització; tu pots rebre un acte que realitza una congregació religiosa, però també és interessant algun comentari del superior de la congregació que sigui. Li dona un toc més personal i et dona més claus de lectura sobre aquell tema; i també et serveix per donar més relleu a un tema que potser no li n'havies donat o potser també veus que un tema que havies deixat al marge, ara té més relleu per a persones d'una institució; per tant, això és una tercera part de les fonts que utilitzes i que serveix, també, per corregir la informació.

(Si em respon que treballa amb fonts oficials:)

Treballar amb fonts oficials, és a dir, comunicats, notes de premsa... condiciona a l'hora de treballar la notícia? I en el resultat? Per exemple, en els interessos d'influència que determinats grups religiosos poden tenir en els mitjans de comunicació?

El factor ideològic o d'influència que genera qualsevol institució te'l trobes en l'àmbit religiós com també està present en el polític, l'econòmic, o en qualsevol tipus d'informació. Tanmateix, per la meva experiència, no és una de les coses que he patit més en l'àmbit religiós, penso que en altres àmbits com el polític o l'econòmic és on s'exerceix més durament aquesta pressió. Algun dia que he estat més crític o exercit més pressió en un tema, però en general no he patit grans problemes sobre aquesta qüestió. A veure, aquí el problema genèric es

troba en com ens financem els mitjans de comunicació. Aleshores què passa en l'àmbit religiós? Doncs que l'àmbit religiós no té prou crítica o fama com per tenir el finançament publicitari de la premsa esportiva o la premsa generalista. Hi ha sectors especialitzats que tenen unes fonts de finançament força importants, com el del periodisme de viatges, que tenen la seva agència que els dona força econòmicament pel darrere, o bé el periodisme en medicina, en què una empresa vol promocionar un producte i tens diners al darrere.

En l'àmbit religiós, a Catalunya, això no passa, perquè d'institucions religioses amb gran poder econòmic i financer al darrere no n'hi ha massa; per tant, no tens aquesta pressió publicitària que tenen altres mitjans de comunicació. Ara, el cas del *www.catalunyareligio.cat* es basa en patrocinis, per això cal ser curós en aquest tema. El nostre mitjà es basa en patrocinis; un altre, per exemple, rebrà publicitat d'editorials i parlarà bé sobre un determinat llibre. Sempre hi ha un factor tendenciós de qui depens en el tema del finançament, que et marca una tendència. No és tan dur com en altres àmbits periodístics i amb interessos més grans, però, evidentment, si treballes amb una informació d'àmbit religiós, si és una publicació que depèn d'una editorial, en parlaràs d'una manera; si treballes en una institució religiosa, en canvi, hi predominaran unes determinades coses d'una altra manera. I després hi ha el factor de la titularitat; per exemple, si estàs en un mitjà oficial i estàs a l'arquebisbat realitzant el full dominical o bé si estàs a la secció de «Religió» de *La Vanguardia* mantindràs unes servituds diferents. O, en el nostre cas, *www.catalunyareligio.cat*, que és una associació civil, que no depèn de cap institució religiosa, però que es finança per institucions religioses. Entenc que en alguns mitjans de titularitat diocesana com el full dominical o *Catalunya Cristiana* determinats temes no es poden publicar o no es poden enfocar d'una determinada manera. En general, la informació de les publicacions de mitjans diocesans té un grau de tolerància i llibertat prou ampli, sobretot els religiosos de vida religiosa; dels diocesans, en general, podríem parlar sobre si estan en el mateix grau d'igualtat que altres sectors diferents. Diria que en alguns punts hi ha molta més flexibilitat que altres produccions de comunicació institucional interna.

En l'àmbit religiós és més acurat treballar a partir d'aquestes fonts oficials quan es produeix un esdeveniment per tal de disminuir el llenguatge polèmic o sensacionalista?

Això depèn del grau d'implicació que tens amb la mateixa institució, si escrius a *Catalunya Cristiana* no és el mateix que estar a *La Vanguardia*. També depèn molt de la implicació que tu tens en aquell tema; pot ser que siguis un periodista i que la teva vida no tingui cap relació en l'àmbit religiós i que tractis el tema com un tema més, però també pot ser que t'hi impliquis i aleshores ets més responsable.

Des de la meva experiència professional estic acostumat a temperar els temes polèmics i partim parlant d'un context del periodisme religiós, en l'àmbit eclesial, en què predomina molt el prejudici, en general. Per exemple, de la mateixa manera que un polític que l'han portat a declarar pot ser sospitós de culpable; això també passa quan apareix un personatge del món eclesial vinculat amb afers de diners i sexualitat, segur que serà motiu d'acusació.

Des de la meva experiència he intentat sempre tractar aquests temes amb responsabilitat potser també per implicació amb el tema; jo penso que cal tendir al temparament. Des de fora et poden dir que ho tractes així perquè hi estàs implicat. A més, a l'hora d'abordar determinats temes controvertits, intento tractar-ho des d'una perspectiva més curosa, sobretot si repercuteixen en la imatge de la institució i de la persona.

Per exemple, en el cas de dimissió de Benet XVI pot comportar especular en relació amb els temes que han portat Benet XVI a dimitir. Hi ha aquests factors al darrere que han conduït a aquesta decisió, però d'entrada primer has d'escoltar el que diu el mateix papa Benet XVI: «Jo no em veig amb forces per continuar». Això s'ha d'adoptar com a punt de partida per fer la notícia. Després, a partir d'aquesta afirmació, pots formular les diferents hipòtesis i entrar en aquests factors com la corrupció en la Banca Vaticana, els abusos a menors, una cúria complicada, etc. No obstant, dir que a Benet XVI l'han fet dimitir per la cúria, doncs no és el més correcte. Aleshores, abans de publicar una afirmació o bé aportar qualsevol argument cal ponderar i examinar qui ho afirma depenent de l'experiència i trajectòria de qui expressa l'opinió.

Al final, la tasca del periodista és donar credibilitat a les fonts o arguments en què tu treballes, en funció de la teva experiència com a periodista. Tu tens diverses fonts quan hi ha un problema, entremig has de veure on et situes i a què ofereixes credibilitat sempre dependrà de la teva experiència.

També condiciona els patrocinadors de la publicació, o bé el director de la publicació, són factors externs que condicionen a l'hora d'escriure. Els condicionants, criteris, etc. són diferents i cal conèixer-los. Ara bé, el tractament i la forma de funcionar amb les fonts no es diferencia de cap altre periodisme especialitzat. Per la meva experiència en aquest àmbit no em sento més condicionat que en un altre àmbit d'informació. En general, veig més flexibilitat en aquestes qüestions en l'àmbit eclesial, que en altres estructures on es juguen més influències de poder i d'economia.

Seguint amb el tema de les notes de premsa i dels comunicats oficials, parlant amb alguns periodistes especialitzats amb el tema religiós em comentaven que les religions en general no envien amb regularitat comunicats o notes de premsa. Tots els grups volen

aparèixer al diari, però els falta coordinació a l'hora de comunicar de manera constant, tan sols comuniquen quan es produeix un acte rellevant i a vegades l'accés a l'entrevista d'un líder religiós és lent. Quins efectes pot comportar a l'hora d'informar en l'àmbit religiós?

No contradic el que t'he comentat primerament, cada vegada hi ha més institucions religioses que envien notes informatives i això està marcant la manera de treballar dels periodistes. Si t'envien una nota de premsa per setmana treballes d'una manera, si te n'arriben deu cada dia treballaràs d'una altra manera. Això ha anat creixent, aleshores 3 o 4 *inputs* et poden arribar cada dia d'institucions d'Església a Catalunya, sense comptar esdeveniments mundials com un canvi de papat. Tot i que és un tema verd dintre l'Església, hi ha altres empreses o partits polítics que fan comunicació institucional des de fa molts anys. En l'Església a Catalunya es porta pocs anys fent això. Hi ha poques institucions dins de l'Església a Catalunya que estiguin realitzant comunicació institucional. La majoria d'institucions s'hi han incorporat recentment. Com bé saps, la comunicació no és una nota d'un fet d'un dia, sinó que és la construcció d'un discurs que has d'anar generant durant un temps. Per exemple, l'única institució que ha tingut realment comunicació institucional a Catalunya, durant els últims 20 anys, ha estat l'Opus Dei. L'Opus Dei és una de les poques institucions que han realitzat aquesta tasca de comunicació institucional a Catalunya. Això no vol dir que hagin aparegut més als diaris, ja que la comunicació institucional és una altra cosa. En funció d'aquesta realitat ells han realitzat una estratègia comunicativa durant els últims 10 anys molt interessant.

La majoria d'institucions fa molt poc que s'hi han posat, i n'hi ha menys de les que hi hauria d'haver i amb poca experiència; la majoria de vegades s'han incorporat caps de premsa en algunes institucions religioses. En el cas de Catalunya, des de fa uns anys s'ha agafat consciència en les institucions religioses que, a l'àmbit comunicatiu, s'hi han de dedicar recursos. En alguns casos no es fa prou bé, en alguns casos no s'hi dediquen prou recursos i falta experiència en aquest camp. Les parròquies tenen limitacions respecte al tema de la gestió de la comunicació, però quan parlem d'institucions a Catalunya o bisbats aquest tema el porten prou bé, tot i que depèn de l'estructura interna de cada bisbat, així com també del volum de feina de cada un dels deu bisbats a Catalunya. Per exemple, la comunicació de Càritas Barcelona no és la mateixa que Càritas de Lleida, per una qüestió de volum de feina; per tant, no els pots exigir el mateix. Dintre d'aquests deu bisbats n'hi ha que tenen una política comunicativa nefasta i n'hi ha que no en tenen, però altres ho estan portant molt bé. Des de fa deu anys ha anat evolucionant i ha millorat positivament. Possiblement, un dels problemes que ha patit el món eclesial (parròquies, bisbats…) és que ha centrat

més esforços en l'administració dels sagraments en l'àmbit pastoral, però d'una manera passiva. L'Església ha comprovat que si no surt al carrer veu com es tanca en ella mateixa. Es tracta d'un problema pastoral i d'evolució de la religió en aquest país, per això l'àmbit comunicatiu està tenint un pes important. Fa deu anys les institucions no s'estaven preocupant d'això i ara, com a mínim, ja se'n preocupen. Algunes el resolen de manera satisfactòria, aquest problema de comunicació, tot i que no totes; però, com a mínim, una cosa que fa deu anys no passava, ara ja se'n preocupen i algunes institucions religioses l'estan encertant. En general aquesta política comunicativa dintre el món eclesial ha d'anar millorant.

I en les altres confessions com és la seva política comunicativa?

Les altres confessions tenen dos problemes. Els protestants en relació amb l'Església catòlica tenen molt més clar aquesta política comunicativa, que la gent s'ha d'anar a buscar; en aquest sentit són molt més proactius dins la seva tradició religiosa. No obstant, existeixen dos problemes: un, que arran de la immigració hi hagut un augment de la diversitat religiosa en aquest país i no han estructurat encara institucions fortes, és a dir, no hi ha uns escolapis o uns jesuïtes amb institucions fortes, o universitats dels musulmans i protestants. A més, en segon terme, de cara a les administracions, existeix el problema de qui és l'interlocutor dels musulmans en una ciutat o en una localitat. És difícil posar-se en contacte amb algun dels seus representants. Evidentment, hi ha un augment d'aquestes confessions religioses, però no estan ben estructurades; algunes per problemes laborals, d'integració, culturals, etc. El factor religiós és important, però si el problema primer és de què treballen i de què mengen, la resta ve després. Per tant, si això no està estructurat, ja és un pas més enllà que no s'ha donat que estructurin la política comunicativa. Algun comunicat vas rebent d'aquest tipus i alguna gestió s'ha fet, però res comparable amb el pes de l'Església catòlica. Per exemple, existeix en l'àmbit protestant una tradició antiga i genuïna a Catalunya, però els protestants no acaben d'arribar a la gent a Catalunya, des del segle XIX hi ha un protestantisme arrelat a Catalunya que és minoritari, però poc estructurat. Aquests protestants establerts a Catalunya tenen una dinàmica comunicativa establerta a Catalunya a través del seu web, envien el seu butlletí i en produir-se un esdeveniment important t'informen, però és poc estructurada.

Sobre l'islam les dues entitats grans que hi ha a Catalunya, UCIDE (Unión de Comunidades Islámicas de España) i Consell Islàmic de Catalunya, es troben en la mateixa línia en política comunicativa: amb forces mancances. Per exemple, a les trobades d'entitats islàmiques a vegades els participants intervenen en

àrab i et dificulta la comunicació. En temes més controvertits o difícils de comprendre a vegades el periodistes no el tracten. Al final, al periodisme religiós li tocarà seguir unes confessions minoritàries, però entre seguir el món islàmic o seguir les esglésies protestants, és més fàcil en aquest darrer cas per ser esglésies cristianes i compartir alguns punts de referència. Quant a l'islam penso que requereix d'una especialització del seu *background*, dels seus criteris, entorn i dificultats. Pel tractament de les religions és necessari una especialització, si que existeixen trets comuns entre les religions monoteistes, però també hi ha altres factors culturals que no et serveixen a l'hora de tractar-ho. No existeix gent especialitzada en la religió musulmana, sinó que són periodistes que segueixen el tema d'immigració musulmana i aleshores han de tenir en compte el factor religiós. Tanmateix no són persones especialitzades en religió musulmana concretament.

Sobre aquest tema de la presència de pluralitat religiosa als diaris, algunes pàgines de religió de *La Vanguardia* van intentar introduir altres confessions i també el diari *El Punt Avui* va estar publicant durant un temps informacions de diferents religions de manera setmanal, subvencionats per la Direcció d'Afers Religiosos de la Generalitat, tot i que va costar molt, ja que no hi ha la massa crítica informativa suficient per abordar-ho. En relació amb el tema catòlic o cristià sempre hi ha alguna cosa en què pots estirar el fil ja sigui d'àmbit social, cultural, turístic, etc. Per exemple, en algun tema cultural o de cuina, en l'àmbit catòlic pots estirar el fil. En el tema crisi social acabaràs fent referència a Càritas i parròquies, per ser més equànime i objectiu. Si parles de Museus de Catalunya has d'acabar fent referència al Museu de Montserrat. Si estàs abordant el tema turístic acabaràs parlant de la Sagrada Família. Sobre el tema educatiu, també estàs obligat a parlar de l'Església catòlica, ja que escolaritza el 25% dels escolars a Catalunya. Això, en el cas d'altres religions, no passa, perquè no tenen tanta transcendència social a Catalunya com en el cas de l'Església catòlica. Si parles d'universitats a Catalunya tampoc pots obviar la Universitat Ramon Llull, que té un dels centres més antics de Catalunya i una part significativa de la seva titularitat és catòlica. Els protestants tenen una xarxa d'atenció social que ha tingut un paper dintre la crisi, en què també tenen projectes d'atenció social i, a banda, també un centre de formació teològica, però dintre del protestantisme. Des del meu punt de vista, per una qüestió d'igualtat no pots col·locar en la mateixa quota les minories religioses amb l'Església catòlica. En l'àmbit religiós no pots tractar-ho des d'un punt de vista de quotes i percentatges per una qüestió d'igualtat entre les confessions. La importància de cada religió ha d'anar en consonància amb la seva incidència social, cultural i demogràfica. Per exemple, el pes demogràfic dels jueus no

és rellevant, però hi ha un contrapès històric important. Els musulmans demogràficament tenen un pes important, però no tenen la incidència social que té a l'Església catòlica. Els protestants són la segona comunitat a Catalunya, però dintre aquesta confessió existeix una realitat diversa: pentecostals, anglicans, evangèlics, etc.

Les conseqüències d'aquest discurs més polèmic poden repercutir negativament en la percepció del fet religiós dintre els mitjans de comunicació?

Que parlin, bé o malament, de tu sempre té una repercussió i els mitjans sempre tenen una gran capacitat i impacte perquè les persones tinguin una imatge sobre tu. Ara, evidentment, si es parla malament de l'Església catòlica, la gent pot acabar tenint una mala imatge sobre l'Església. Sobre això hi ha dos factors que cal tenir en compte. Per exemple, els atacs amb més incidència poden portar al tancament en un mateix o a «encapsular-se». Dintre l'àmbit religiós, quant a la informació del diari *El País*, que té una línia més anticlerical, hi ha gent que tanca files en aquest sentit. Sí que té unes conseqüències negatives, però a la vegada cohesiona el grup dintre la confessió. Aleshores, quan et reuneixes amb les diverses confessions acostumen a queixar-se del tracte poc objectiu i equànime dels mitjans cap a les seves confessions. Això ajuda a cohesionar el grup i els mitjans no s'adonen de les conseqüències que tenen en aquest sentit.

També cal tenir en compte la distinció entre la imatge mediàtica i la realitat de cada confessió. Conec persones que en ambients més privats mantenen un discurs anticlerical, però amb la funció social, per exemple, de l'Església amb Càritas és menys crítica, i en moments importants de la vida —amb els batejos, els enterraments, etc.— i en solucionar un problema important, hi torna. Externament, hi ha una indiferència i crítica, però quan la realitat s'imposa hi ha un acostament. Evidentment, el factor mediàtic sempre et situa cap a fora.

També és veritat, i ara ho veurem amb aquest nou papat de Francesc, que sempre existeix la crítica cap a l'Església, que els mitjans no ho tracten bé, però amb la qüestió de la crisi econòmica la situació també ha canviat i el reconeixement cap a la tasca social de l'Església en l'àmbit social i mediàtic ha millorat. No vol dir que canviarà la imatge general de l'Església, però en aquest moment gràcies a la crisi, la idea que l'Església és de les institucions que està fent més per pal·liar els efectes de la crisi és una qüestió, no a escala interna sinó un discurs generalitzat, que s'ha instal·lat. Per tant, el factor mediàtic és important, però no és del tot determinant.

Preguntes comunes

Des de sempre ha tractat la informació religiosa?

Sí, sempre he tractat el tema religió des que vaig començar en l'àmbit periodístic. He fet altres coses, però més indirectament.

Ha informat sobre altres àmbits abans de tractar el fet religiós? **Sí** *o no? Quins?*

- Política internacional
- Política nacional
- Societat
- Cultura
- Economia
- Esports
- Comunicació
- **Local, amb temes de la síndica de Greuges de Barcelona. I altres qüestions de tipus organitzatiu.**

Les creences d'un periodista són un factor important en prendre decisions sobre què i com informar, en aquest cas en l'àmbit religiós? **Sí** *o no?*

Sí que hi influeix.

És el seu cas?

Sí, soc catòlic.

Per què?

Evidentment que hi influeix. Hi ha una part en què cadascú, amb les seves conviccions i creences personals, hi influeix i deforma la informació que emet o no. Una altra de les coses que penso en aquest tema és que el tractament, la millor manera de ser honest amb això, és que sigui públic el teu grau de compromís, amb això, ja sigui en l'àmbit esportiu o polític. Si és l'àmbit religiós, no m'he d'amagar de les creences i la vinculació amb la institució religiosa. A vegades faig una abstracció i no parlo com a membre confés de l'Església. Des del meu punt de vista, crec que el més honest és reconèixer-ho i a vegades he explicat, en articles d'opinió, la meva vinculació com a membre de l'Església.

No veig inconvenient que una persona catòlica es dediqui en aquest àmbit, però ha d'intentar ser el més honest possible i penso que és positiu. En articles d'opinió i direcció penso que és bo que es coneguin les teves creences, però tampoc no utilitzar la teva fe catòlica com a instrument de fer proselitisme quan fas periodisme. Això és més personal. Amb alguns mitjans en què treballo, sí

que acostumo a oferir una imatge més adequada a la realitat i positiva del treball de l'Església catòlica. Ara, això no vol dir que si un membre de l'Església fa una cosa mal feta, no s'hagi de publicar i, a més, s'ha de dir. El fet que el meu punt de partida sigui que Església realitza un treball positiu, és el meu punt de partida, això no vol dir que no pugui formular alguna crítica a la institució.

[Continuant sobre aquest punt:]

Hi ha molta gent que confon les coses, per una idea equivocada del fet religiós, que entén que com que tu ets catòlic tens una obediència deguda a no se sap què. Jo puc ser d'un partit polític i el líder del partit no t'ha d'ordenar el que has d'escriure o el que has de pensar. Per tant, jo soc catòlic i ser catòlic implica una vinculació de comunió i de fe, però no vol dir que, perquè sigui catòlic, les afirmacions del meu bisbe o del meu superior a la jerarquia catòlica han de ser sempre veritat. Si soc catòlic, una encíclica del papa, abans de criticar-la, me la llegiré, però el que no faré es basar-me en l'opinió dels diaris. Abans me la llegiré i un cop me l'hagi llegit opinaré sobre el que m'agrada o no m'agrada i, això, ho passaré pel prisma de les meves creences, però aquest factor no m'anul·la la meva capacitat de pensament, això no és exactament així; precisament com que soc catòlic ho puc reflexionar i discernir. A més, puc tenir en compte el factor religiós en aquell tema, ja que pot tenir molts aspectes derivats; per exemple, pot tenir una derivada cultural, social, antropològica i també religiosa.

Per exemple, no puc tractar la informació religiosa sense tenir en compte l'aspecte religiós; és a dir, amb la dimissió del papa o l'elecció d'un bisbe existeixen mecanismes de poder que són paral·lels al món polític i hi ha també una qüestió religiosa. I, per exemple, l'elecció del papa Francesc sense la dimensió religiosa no s'entén, tan sols amb els paràmetres estrictes de poder no n'hi ha prou. A més, existeix una qüestió transcendent o religiosa, amb això no em poso en si l'Esperit Sant hi intervé o no, ja que no forma part de l'àmbit periodístic; com a periodista no puc defensar si l'Esperit Sant intervé o no en el conclave, no m'hi puc posar, en tot cas s'ha de considerar que per a l'Església catòlica és important. Sigui com sigui, però, aquesta qüestió no es pot eludir, ja que en un conclave i per a un cardenal, aquesta qüestió té molt de pes a l'hora de prendre decisions. No obstant, quan tractes el tema de l'elecció d'un papa, no només ho has de tractar com una qüestió de relacions de poder, encara que hi siguin presents. Quan es nomena un bisbe o una institució religiosa adopta una decisió de ben segur que hi ha factors econòmics, socials, etc. al darrere, hi ha tots els factors, però també hi ha el factor religiós. Però si no tens una mínima noció del factor religiós no informaràs completament del que passa.

Per això, entenc que si ets un periodista religiós d'obediència cega al que diu el teu superior jeràrquic no informaràs bé, però tampoc informaràs completament si penses que tota institució religiosa està plena de corruptes o que la religió és «l'opi del poble»; per tant, el periodista no s'ha de veure condicionat per aquests tòpics.

Al marge d'aquests dos extrems, que cada periodista que vulgui tractar el tema de l'àmbit religió estigui situat en un grau diferent d'adhesió a la institució religiosa no és rellevant, ja que penso que ha de conèixer bé el tema. No fa falta que siguin periodistes confessionals per tractar el tema religiós, en tot cas poden estar al marge de les conviccions religioses; ara bé, si es mou per aquests tòpics o prejudicis sobre la religió no farà bon periodisme. Els periodistes que som moderats o que ens sentim catòlics, si en el moment que convingui transmetem les nostres conviccions, no fa falta que explicitem el nostre grau d'experiència espiritual o d'assistència als oficis religiosos; penso que això és el problema personal de cadascú. Si t'especialitzes molt en un tema, el lector ja ho va veient.

Preguntes obertes generalitzables

Creu que es posa massa l'accent a destacar el llenguatge més polèmic i controvertit de caure en l'atac en el fet religiós en els mitjans de comunicació, especialment, a l'Estat espanyol i Catalunya? El tractament d'informació religiosa pot denotar clarament la línia ideològica de cada mitjà? Per exemple, el tractament de La Razón *i l'*ABC *en relació amb* El País *o* Público.

Sí, és una queixa constant en l'àmbit religiós. Sempre els comento el mateix, no hi ha cap col·lectiu o comunitat que se senti ben tractat pels mitjans de comunicació. Penso que és un problema més de l'àmbit periodístic, que és una reflexió que ens hauríem de fer dintre l'àmbit. Aleshores, què passa? Que no hi ha cap sector social, ni institució que estigui satisfet en com apareix la seva representació social a través dels mitjans de comunicació. En general, en l'àmbit eclesial la interpretació que es fa queda reduïda en les relacions de poder i no es veu reflectida l'acció social, tot i que surt Càritas. Es produeix, també, un problema que no sols apareix en l'àmbit eclesial, sinó en altres àmbits, que els criteris d'interpretació dels esdeveniments es basen en analogies polítiques, per exemple, dretes i esquerres, guanyar o perdre, els que perden o guanyen. És cert que hi ha aquest component en l'àmbit eclesial, dintre el món sindical, empresarial, educatiu, etc. Hi ha uns interessos creats, però no tan sols hi ha aquest factor. Es presenten les coses, en general, amb una dialèctica partidista que no és així.

En relació amb la segona pregunta, això s'ha agreujat ja que determinats mitjans amb pressupòsits ideològics utilitzen la religió al seu favor o a la seva

contra. Això no beneficia en absolut la institució religiosa ni l'experiència religiosa. Per exemple, si per un mitjà tot el que diu el papa està bé o sempre està malament, senyal que aquí hi ha algun problema. Per exemple, en el tema nacional, si tu tens un pressupòsit ideològic sobre la independència de Catalunya, utilitzar la religió a favor o en contra d'aquest pressupòsit... Hi ha alguns mitjans que utilitzen aquest pressupòsit ideològic sobre la independència per afirmar que l'Església a Catalunya és sobiranista, en lloc de parlar del seu veritable posicionament. Personalment, el que més em preocupa és utilitzar el fet religiós, com un altre, a favor dels teus principis. El mateix exemple el podríem utilitzar en l'àmbit judicial i com s'utilitza. Una mateixa sentència la pots entendre diferent en el diari *La Razón*, que en *El País*. Això no és un tema exclusiu de l'àmbit religiós, és un problema genèric que la informació pateix, però no és un problema tan sols de la informació religiosa.

Quin creu que ha de ser el millor mètode per redactar aquests tipus de notícies dintre d'un mitjà no confessional? Cas: premsa.

Això és el que ens deien a la facultat sobre l'objectivitat, i l'objectivitat no existeix. Ara crec en la veracitat, que no és la veritat. Hi ha coses que no són certes i d'altres que sí. El que no pots fer és dir coses que no són, o explicar coses de la manera que no són. Poden haver-hi dubtes sensats sobre determinades versions i les pots explicar. Ara el que no pots fer és «assentar càtedra» sobre una cosa que no és. Això tant des del punt de vista religiós com no. Després hi ha la tendència, el to que accentues; tot fenomen social té ambivalències o contradiccions, puc posar l'accent en la contradicció o en la tasca social, o en tota la porqueria que hi hagi. Evidentment puc posar accents, però no puc destacar tan sols una d'aquestes facetes que t'he esmentat. El que no puc fer és dir coses que no són i portar «l'aigua al teu molí». Per tant, parlar objectivament d'un tema és molt difícil, sigui per la seva vinculació o no religiosa. Ara una cosa és això i l'altra és mentir volgudament. En la meva experiència, he vist mentir deliberadament, per exemple, agafant fonts parcials. És a dir, per exemple, per tractar una informació trucar a tres sacerdots que tots tres tenen la mateixa posició i dedueixes que les seves declaracions és la veritat absoluta. Sí que hi ha tres capellans que pensen això, però si coneixes el món religiós has de tenir prou informació per saber si aquells tres capellans són els tres més significatius o responen a un parer general, etc. Ara, això tant per la part bona com per la dolenta, si agafes sempre la font d'informació del col·lectiu que sempre crítica l'Església no informaràs bé. No és problema de fer quedar bé ni malament o dir «aquesta és la font fiable», sinó que has d'indicar si existeix pluralitat dintre l'Església, etc.

A l'hora de realitzar el recull de premsa i en observar les diverses notícies religioses, he comprovat com en determinats mitjans de comunicació no confessionals es manté un llenguatge agressiu sobretot cap a l'Església catòlica pel que fa a temes de fricció en l'àmbit moral o segons com es parla de l'estancament que ha viscut després del Concili Vaticà II. I en relació amb altres confessions com l'islam, sempre es posa més l'accent en el marc del terrorisme islamista i la conflictivitat social de l'immigració. Les altres confessions: judaisme, budisme, hinduisme… hi són menys presents. Per tant, per informar amb més rigor, el periodisme religiós ha de seguir els mateixos criteris que altres àmbits com la política, internacional, societat o cultura?

Sí, evidentment, abans justificava que la majoria d'institucions religioses se senten incòmodes amb la seva representació mediàtica, però també és veritat que el periodisme fa referència a la famosa frase: «Allò que és notícia és que una persona ha mossegat un gos». El periodisme és això i, per tant, el titular ha de reflectir que hi ha algun conflicte. Això forma part de la professió. I aquí entrem en la dinàmica que les notícies més polèmiques són les que tenen més seguiment, i això passa i és un joc en què tots entrem. Ara, d'aquí a utilitzar-ho sistemàticament, aleshores et faria referència a allò que t'he comentat abans, no veig una diferència entre l'àmbit religiós i altres àmbits amb tractament mediàtic.

Les religions minoritàries (islam, judaisme, budisme, hinduisme…) no apareixen amb tanta regularitat com l'Església catòlica. Aquest fenomen pot repercutir en el pluralisme religiós dels mitjans, tal com està definit l'Estat, des del punt de vista jurídic, com a aconfessional?

L'Estat no té confessió però la gent sí que en té. Això no vol dir que la gent no pugui professar la seva confessió, no pugui expressar-la, i això que no tingui un mínim d'incidència social. És a dir, una laïcitat mal entesa significa definir la religió, relegar-la en l'àmbit privat, que no té dimensió social.

Cap confessió és la religió de l'Estat, ni cap confessió pot ser la confessió d'un mitjà generalista. Ara, això no vol dir que els ciutadans tinguin confessió, que el tema religiós tingui una projecció social, més enllà del fet privat de cadascú de si resa o no resa. Almenys aquest és el meu punt de partida.

[Reflexió personal sobre la presència pública de la religió:]

En l'esport ser del Barça o l'Espanyol no és un factor privat i, per exemple, quan el Barça guanya la Lliga es tallen els carrers. Per què? L'Ajuntament és del Barça o de l'Espanyol? No, perquè és un fenomen que provoca que hi hagi 100.000 o 200.000 persones al carrer que van a un lloc, i quan el Barça guanya la Lliga la guàrdia urbana talla els carrers. Per què? La Guardia Urbana és del Barça? No, perquè és un fet absolutament privat, i a més en fan negoci, un negoci que ge-

nera un moviment de gent, genera unes conseqüències socials i logístiques, etc. Com que és un fet privat, pots parlar de si l'Ajuntament hi ha d'intervenir? És un fet privat, però per motius de seguretat hi ha d'intervenir l'Ajuntament.

Aleshores, en l'àmbit religiós podem parlar del mateix. Algú està obligat a assistir a una processó o a fer el que digui un bisbe? No, però el que diu va més enllà del fet privat. Si, per exemple, a Montserrat un diumenge hi assisteixen 10.000 persones o a la Sagrada Família hi passen milers de persones a l'any, evidentment això té una dimensió en què l'administració hi ha d'intervenir. Igualment, quan ve el papa a Barcelona, una persona pot ignorar la visita del papa, però si hi ha milers persones que surten al carrer i es munta un circuit, evidentment l'administració hi ha d'intervenir. I, a més, és un esdeveniment que s'emet en totes les teles del món, potser alguna cosa ens interessa que surti bé. Personalment, la visita del papa em va interessar, però no, per exemple, la Marató d'una ciutat; però això no vol dir que estigui en contra que els mitjans en realitzin un seguiment, que tallin el trànsit, etc., ja que té una dimensió social pel fet que congrega uns 10.000 corredors.

Totes les confessions han de tenir el mateix pes dintre els mitjans de comunicació?

No. Aquí hi ha un factor correctiu a favor de les minories, si haguéssim d'anar amb una quota de representativitat, hi hauria gent que no sortiria mai als mitjans. Ara, el pes ha d'estar on hi ha la realitat social.

Creu que el fet religiós està força apartat dels mitjans de comunicació no confessionals o encara es considera força present, sobretot quan es tracta de notícies que no comporten una polèmica enmig de l'actual societat secularitzada com el treball de compromís social, les festes religioses o els seus rituals? Se'n pot prescindir, en les redaccions, d'aquest àmbit religiós per entendre el món i la societat?

El fet és que els mitjans no assumeixen el fet religiós com a fet transversal, està bé que en les redaccions hi hagi algun redactor especialitzat en això, però no és el problema de fons. També es pot veure en altres àmbits, per exemple, l'educatiu, el cultural o el social, que sempre tindran una faceta religiosa, en la religió catòlica. Crec que es tracta d'una qüestió d'incultura religiosa o un desconeixement sobre la informació religiosa obviar-ho. Per exemple, no he de ser un expert en música o en art, però, en canvi, tenir unes nocions mínimes d'art o música pot ser important. El periodista, per molt especialitzat que estigui, ha de tenir coneixements de context i de com estan passant les coses, en un sentit de fenomen social.

Si en el teu tema hi ha un aspecte que és el religiós el que no pots fer és com que no m'interessa allò, ignorar-ho. Per tant, penso que els periodistes d'altres

àmbits (política, cultura, societat, internacional, etc.) també han de saber algun aspecte sobre la religió. Evidentment, els periodistes de política internacional han de saber alguns aspectes sobre religió, però no cal que en siguin experts; per exemple, saber que l'islam no és tot igual: que hi ha les dues branques: xiïtes i sunnites.

Els discursos de les religions amb la seva moral i ètica en relació amb la vida, en qüestions de bioètica, sobre l'homosexualitat i la sexualitat, sobre retornar el valor de l'home com a subjecte, amb una concepció antropològica basada en la revelació de Déu i la idea de comunitat, creu que són els factors principals que causen la incomprensió en les redaccions a l'hora de tractar el fet religiós? Hi afegiria algun factor més?

Sí, de fet aquí hi ha un problema que es troba en totes les religions, però que també hi és en l'àmbit catòlic. Una cosa és la filosofia en general, la singularitat o dignitat de la persona humana o el valor de la vida, com a concepte general hi podem estar d'acord; l'altra cosa són les concrecions i normes que, és clar, xoquen amb la societat en general. Per exemple, les religions, i també la religió catòlica, defensen que el cas del matrimoni no és una cosa passatgera, sinó que hi ha un valor de fidelitat; que la sexualitat no és tan sols mecànica, etc. Això, com a norma general, tothom ho acceptaria. No obstant, el tema d'estar casat tota la vida i »si us separeu esteu en pecat», aleshores això es converteix en un tema de fricció amb la resta de la societat. Penso que hi ha uns valors de fons que podrien estar compartits amb la resta de la societat més que no pas, aparentment, estan compartits. Per exemple, que la sexualitat no és una dimensió humana «mecànica», això és clar. Ara, si fas un salt de la idea en general a la norma: «els catòlics no es poden divorciar», aleshores això és el que xoca i crea el problema; això és el que distorsiona —des de missatges de la mateixa institució que han pogut quedar desfasats. Però quan et centres en l'anècdota i no en la idea de fons, la idea sempre és distorsionada. Aleshores és com si d'una simfonia toques només una nota, però és el paquet que és la simfonia.

Com poden els mitjans de comunicació defensar una laïcitat positiva, la llibertat religiosa i la diversitat de religions —amb les seves concepcions, valors de l'ètica religiosa i les seves tradicions— sense entrar en polèmiques ni desvalorar aquestes identitats per tal de promoure els seus drets i la convivència dintre una societat plural?

Els mitjans amb polèmica sempre hi entraran, ja que una de les coses que reflecteixen és el conflicte. Ara bé, aquí hi ha dos temes. El primer és el tema dels mitjans generalistes, que evidentment tenen una responsabilitat en transmetre una imatge el més ajustada a la realitat possible, però el periodisme també té un seguit de limitacions, és a dir, el periodisme no és sociologia; per tant, té les

seves pròpies limitacions del titular, l'espai, la imatge, dinàmiques, servituds dels mitjans, o sigui que no podem demanar al periodisme les exigències que demanem als sociòlegs, etc. És evident que el periodisme genera una imatge social, però el periodisme no és sociologia. I en relació amb el segon tema, també crec que hi ha un factor important i que en aquest moment és factible en els mitjans especialitzats. Així, si fa uns anys per obrir qualsevol mitjà (diari, revista…) necessitaves uns processos tècnics que feien difícil obrir un blog o imprimir i si no eres un grup potent no ho podies realitzar; avui qualsevol pot fer un web, un blog o imprimir la revista del barri. És més factible, mentre que fa uns 50 anys no era possible. Per tant, la dinàmica dels mitjans especialitzats et pot corregir això; el que no et podran oferir mai els mitjans generalistes t'ho podran oferir els mitjans especialitzats.

Per exemple, en temes com aquest del canvi de papa o temes que transcendeixen l'àmbit religiós i que són notícia mundialment, hi ha el fenomen que els mitjans generalistes acudeixen a periodistes especialitzats. Així, en el moment de «l'*Habemus Papam*», quan Catalunya Ràdio ho retransmet en directe, va a buscar un capellà o un periodista especialitzat, que estiguin al locutori explicant l'esdeveniment. Perquè els mitjans són conscients que hi ha gent que en sap més que els periodistes generalistes; per tant, això seria un tractament correcte sobre un esdeveniment. Catalunya Ràdio no farà un seguiment exhaustiu del pontificat del papa Francesc, això és la feina dels mitjans especialitzats. En el canvi de papat també s'han vist firmes de periodistes especialitzats d'aquests temes en diaris generalistes que normalment no apareixen en aquests mitjans. Això sí que és possible. Si han sortit en els mitjans, ràdios, teles, diaris…, per exemple, deu periodistes que ens podem dedicar a això —perquè hi ha deu periodistes que es dediquen a això—, en determinats moments, quan hi ha un esdeveniment que fa el salt a un contingut més transcendent, els mitjans agafen les persones que tenen un coneixement exhaustiu i una trajectòria més àmplia sobre això.

Bloc de qüestions sobre Jürgen Habermas i la teoria de l'acció comunicativa

La teoria de l'acció comunicativa proposada per Habermas i la seva denominada «situació ideal de diàleg» entre el món laic i el religiós, pot ser garant del consens i el punt de trobada entre els creients i no creients? I per la interlocució intercultural?

Des del punt de vista més pràctic crec que encara pesa un sectarisme periodístic i Espanya és un dels llocs on pesa més. Existeix una dialèctica massa forta i, a més, per motius històrics, en el qual és un àmbit que està molt polaritzat i sectaritzat i, per tant, encara hi ha molta feina per fer. El tipíc «jo soc catòlic, però…»

i sembla que es justifiquen d'alguna manera. En tot cas sabem que existeixen moltes maneres de ser catòlic.

Sembla que el món catòlic s'hagi de justificar més. Ser catòlic sembla que sigui una foto fixa i immòbil, però, de fet, el catolicisme és molt divers. Ser una religió majoritària implica ser divers en el seu si. Una religió minoritària és pura, precisa, etc. Hi ha catòlics catalanistes, catòlics papistes, n'hi ha que no, etc.

Això pot anar en línia amb la iniciativa en «L'atri dels gentils»: diàleg entre creients i no creients?

Sí, el que passa és que en ocasions, des de l'àmbit catòlic, s'ha confós amb «ara us convertiré». És a dir, l'essència de «L'atri dels gentils» és un espai de diàleg en el qual participen gent vinculada a l'àmbit catòlic i persones que no ho estan. En canvi, molts ho han confós que consisteix a explicar als no creients el que és el catolicisme, i no és això. Benet XVI i el cardenal Ravasi quan executen «L'atri dels gentils» ho realitzen per posar en marxa aquesta idea. D'una banda, és una idea que consisteix a dir que hi ha un discurs (el catòlic), que també és polifacètic. Per tant, no és un discurs únic; hi ha uns punts en comú i, a la vegada, és divers. D'altra banda, existeix un «món laic» o no creient que té un altre discurs. Per tant, consisteix en dialogar. Això significa: parlar, dialogar, sense anar a convèncer a ningú, i en comprovar els punts de trobada o comuns que hi hagi celebrar-los, però també hi haurà punts de conflicte i es produiran algunes discussions. En canvi, el que no es pot pretendre en «L'atri dels gentils» és apropar-se a l'àmbit no creient i «imposar la teva raó» a través del seu llenguatge, apropiar-te del seu discurs, però, en el fons, anar a convertir-los. No, l'objectiu de fons consisteix en el diàleg i l'intercanvi d'arguments.

Des del meu punt de vista, des de l'àmbit eclesial considero que s'ha produït una evolució en els últims anys, hi hagut «modulacions». Aquests canvis segueixen una línia en general en la qual s'indica que el cristianisme ha de viure en una societat plural. No existeix una societat plenament catòlica o cristiana. Per tant, existeix una societat en la qual hi ha cristians i, com qualsevol altra institució o grup, té una proposta a fer i una proposta influent. Així doncs, si soc cristià i defenso uns determinats principis, intentaré que allò estigui present en la societat secularitzada. Ara, això no ho imposaré; tan sols com a presència i com a proposta. Aleshores Benet XVI ho tenia molt clar: que és tan sols una proposta que es fa. Per exemple, si tu ets cristià i no creus en l'avortament intentaràs que en aquella societat no hi estigui present, però no tancaràs a la presó les que avorten. En altres temes, com per exemple el matrimoni, tu pots creure que el matrimoni autèntic és tan sols el que està format entre home i dona, quan es plantegi aquest tema defensaràs que aquest matrimoni és l'autèntic. Ara, el que

no pots fer és dir «com que l'Església pensa això, d'aquest tema no en pot parlar». Això no. A més, dintre l'Església hi ha persones que pensen molt diferent. Però, fins i tot els que pensen com l'oficialitat de l'Església sobre aquest tema del matrimoni tenen el dret a intervenir en el debat; per tant, dir el que pensen i argumentar-ho i, si aquest criteri és el més general, s'haurà d'acatar.

Aleshores si l'Església té aquest posicionament i ha exposat uns criteris i la majoria de gent hi ha està d'acord, doncs molt bé. Si l'Església ha exposat uns criteris, però la majoria no hi ha està d'acord, doncs s'entra en discussió. Tanmateix el que no pot ser és que l'Església no pugui aportar aquests criteris i valoracions en aquests temes de fricció en la societat.

Per tant, la seva presència en l'àmbit públic…

Des del punt de vista de l'Església no és una aportació més, però des d'una societat plural és una aportació més en el sentit que ha de ser proporcionada en la seva tradició i en el seu pes en el seu país, etc. És el que dèiem: l'estat és aconfessional sí, però és diferent un estat aconfessional en un país en què el 98% és musulmà o el 80% són catòlics o encara que només el 30% siguin catòlics, però resulta que aquell país té una tradició catòlica important. Per exemple, és diferent parlar d'això en un país com Polònia, amb una presència del catolicisme notable, que fer-ho als EUA on el catolicisme i la seva tradició no té el mateix pes. Evidentment, això vol dir que a Polònia ha de manar l'Església catòlica? No. Que als EUA l'Església catòlica no pot dir res? Doncs tampoc.

[Valors i tradicions:]

Les religions poden aportar valors forts i això està bé, és una aportació que poden fer. El problema rau en el fet que hi ha gent que confon aquests valors amb el que la religió vol imposar, si jo li proposo la fidelitat com un valor, però no li imposo estar casat amb la seva parella per tota la vida i, fins i tot, no m'ho imposo a mi, ja que la vida és complicada. Ara, el que sí que li puc proposar és, com a valor, que tota la vida ha de treballar per la mateixa empresa, etc. Una fidelitat a la teva família, a la teva empresa, al teu àmbit professional, a la religió, etc. és un valor positiu d'entrada. I, per proposar-ho, digui, vostè m'ho està imposant? Aleshores, no és el mateix, ja que jo li estic «proposant la fidelitat com a valor».

Pot ser important que els periodistes coneguin la teoria de l'acció comunicativa?

Sí, que és important. Considero que forma part d'un discurs del sentit comú. És a dir, és el tipus de discurs amb aquesta línia, és el més viable, ja que els altres porten més cap a un tipus de confrontació.

Els mitjans de comunicació haurien de ser l'espai on participessin tots els arguments de manera deliberada i on el debat fos exercit sense cap dominació per part dels actors; és a dir, representant una «comunicació no distorsionada»?

A veure, no pots demanar al periodisme que arregli la humanitat. Per exemple, la televisió té un valor educatiu, sí; ara, la televisió educa els meus fills? No. Si més no, no s'ha d'obviar el paper educatiu. Ara, que el periodisme hi pot jugar un paper en això? Sí. Però no puc anar amb la responsabilitat d'això.

D'una banda, crec que el periodisme ha de ser un reflex de la societat, una societat crispada i amb conflicte, genera un periodisme en conflicte i crispat. D'altra banda, una societat harmoniosa i en comunió plena, generarà un periodisme més en aquesta línia. Una societat monolítica i dictatorial genera un periodisme dictatorial. Però genera un periodisme així, un món monolític així, un món polític així, un món cultural així; per tant, tot està lligat.

La premsa pot estar per damunt de les ideologies o és inevitable que cada diari s'alineï en una línia ideològica?

És inevitable i és bo sempre que no es vulgui amagar. Una cosa és que es parteixi des d'un punt de vista de les teves creences i l'altre és que es vulgui imposar i l'altre, encara, és ser un sectari. Allò que et deia abans de construir veritats de coses que són discutibles, però hi ha coses que són verídiques; sobre les coses verídiques pots construir el que vulguis. No obstant, una cosa és opinar i l'altre és pontificar; aleshores la frontera està quan pontifiques, opinar és una altra cosa i pots opinar sobre el que vulguis.

Per tant, un mitjà estarà més a favor d'una cosa i un altre mitjà tindrà la tendència a opinar sobre una altra cosa, i això està bé. Per exemple, les persones també ho saben quan veuen un canal o un altre. Evidentment, els mitjans públics tenen un factor de correcció i han de tenir una pluralitat més àmplia.

On creieu que rau la força del diàleg?

Personalment, el diàleg no ho veig tant com una eina de convenciment, sinó com una eina d'empatia. És a dir, tu pots conviure amb qui dialogues i aquí els mitjans hi poden jugar un gran paper, mostrant i donant a conèixer els altres pensaments. Sempre en el diàleg, fins i tot estant en desacord, et genera una dinàmica de convivència. Ara, no vol dir que hi hagi un pas del diàleg que pot ser que modifiqui els punts de partida dels interlocutors.

Per exemple, en el diàleg interreligiós no penso tant que s'ha d'anar a convertir els musulmans, sinó que hem d'aprendre uns dels altres i mirar en quins espais podem conviure a partir dels diferents punts de partida. També el diàleg entre religió i laïcitat crec que passa per aquí, no passa per convertir els laics ni

que els laics no ens deixin ser religiosos als que ho som. El diàleg ens permet que gent que partim amb pressupòsits i principis diferents puguem conviure, aquesta és la seva màxima utilitat; per tant, el diàleg permet que això sigui possible. Si els mitjans són més de trinxera, més dificultaran l'enteniment.

Donada la prevalença de la imatge en el món dels mitjans i en la premsa escrita, els articles de fons poden mantenir el pes de la reflexió i l'anàlisi en configurar l'opinió pública? (Relacionada amb la tendència actual del ritme trepidant de vida i el periodisme de fons i el seu futur.)

Penso que cada cop aquest pes de l'anàlisi i la reflexió va disminuint, cada vegada pesa més la foto. Per una qüestió econòmica i de rendiment tendeix més a l'espectacle i, és clar, l'espectacle té la limitació de l'espectacle. L'espectacle no aporta res, l'espectacle distreu, però no informa. Per tant, la majoria de formats periodístics sota format de tertúlia són espectacles. Per exemple, el gran exponent d'espectacle, actualment, és el debat de Telecinco el dissabte al vespre, en què la finalitat última d'allò és l'espectacle, tot i que hi hagi persones amb parers contraposats, però no és el debat en si. Així per molts aspectes, sobretot econòmics, el periodisme tendeix cap a aquest tipus d'espectacles per comercialitzar la informació. No es produeix informació.

La facilitat tecnològica, Internet, per imprimir, per crear nous mitjans, compensa això. Per exemple, *www.catalunyareligio.cat* és un mitjà especialitzat en informació religiosa, però els dies que sobrepassa o va més enllà de l'àmbit religiós tenim més visites. Per tant, què vol dir això? Vol dir que hi ha gent que normalment no et segueix, però que sap que el dia que es produeix un esdeveniment en l'àmbit religiós en un mitjà especialitzat trobarà coses que en un mitjà generalista no troba. Hi ha més seguiment dels lectors més fidelitzats. Això també passa en la premsa esportiva. Una persona no compra normalment la premsa esportiva cada dia, però, en canvi, el dia que guanya el Barça sí. Fins ara hi havia temes com l'esport o la cultura que es transmetien per mitjans especialitzats, però hi havia temes que no donaven prou de si. En canvi, la tendència en els últims anys és que hi hagut un increment en els mitjans especialitzats en qualsevol tema. Aleshores, et trobes els grans mitjans, la seva funció informativa és menor i estan més dedicats a la informació espectacle, però per sota creix la possibilitat de tenir una informació especialitzada a la qual abans no podies tenir-hi accés, ja que no hi havia una massa crítica en la qual hi hagués possibilitats d'existir o mantenir-se.

La premsa digital i el seu increment en els últims anys pot representar una oportunitat en l'àmbit religiós?

Sí, és clar, va en la línia del que et deia ara. Avui, per exemple, una notícia sobre els jesuïtes al TN també pot trobar-se en un mitjà especialitzat sobre el que diuen dels jesuïtes i, al final, tenir-ho al web dels jesuïtes amb una nota de premsa que han emès els jesuïtes directament. Abans t'havies d'esperar a l'endemà que és publiqués en la premsa escrita. Per exemple, pots seguir una missa que es dugui a terme des del Vaticà, en directe, des de qualsevol lloc del món, pots veure-ho en alguna televisió, a Internet. També, per exemple, en una televisió generalista pots veure la primera missa del papa i l'*Habemus Papam*; d'altra banda, el que ha fet el papa Francesc aquest matí no ho pots veure per un mitjà generalista, però podràs seguir i veure per Internet tots els textos i documents del Papa; per tant, representa un canvi substancial.

Amb Internet tens l'accés a la font directa, que pots seguir, ja sigui perquè és un tema que t'interessa i vols accedir-hi, o bé perquè és un tema sobre el qual no tens un interès especial, però quan t'interessa, hi pots accedir tenint les fonts directes. Per tant, aquí també es qüestiona el paper del periodista tenint la font directa, llavors això ens ajuda a ser més curosos. Per exemple, no puc parlar dels jesuïtes d'una cosa que després entrant al seu web es demostra que això no va així.

El nou Observatori Blanquerna de Comunicació, Religió i Cultura de la Universitat Ramon Llull, com pot ajudar afavorir aquesta «situació ideal de diàleg» a través dels estudis sobre comunicació i religió?

Ara han aprovat una ajuda europea per un projecte durant dos anys. La idea de l'Observatori és aquesta, no és cap altra. També és important que això estigui en els àmbits acadèmics, la religió ja sigui des del punt de vista sociològic, polític o més econòmic s'ha tractat força en l'àmbit acadèmic, però en l'àmbit comunicatiu no tant. Tenint en compte aquest caràcter polièdric de la religió, està bé que en l'àmbit comunicatiu n'hi hagi un tractament acadèmic. Per aquest projecte europeu, també es van anar a buscar altres institucions d'Europa que tractessin aquest tema, també en l'àmbit acadèmic, i no ha estat difícil que això es faci; per exemple, vas a buscar algú a Suècia que tracti el mateix tema més o menys i s'ha construït algun projecte amb participació de tres o quatre països europeus, que han abordat aquest tema. Els EUA van més avançats en relació amb la comunicació i la religió, perquè sempre els ha preocupat més l'àmbit comunicatiu.

4.5 Entrevista a Paloma Gómez Borrero (degana del periodisme religiós)

Data: 21/04/2013
Lloc: Facultat de Comunicació Blanquerna
Tipologia utilitzada: entrevista semiestructurada

Perfil: va ser la primera dona periodista de l'Estat espanyol que es va convertir en corresponsal a l'estranger. Entre la seva llarga trajectòria ha estat enviada especial a Àustria, Alemanya i el Regne Unit pel setmanari *Sábado Gráfico*, va ser corresponsal durant 12 anys de TVE a Itàlia i al Vaticà, i al llarg de gairebé 30 anys ha treballat com a corresponsal al Vaticà i a Itàlia explicant els viatges i les anècdotes del pontificat de Joan Pau II i Benet XVI. Moltes persones l'han definit com a «vaticanista» pel seu gran coneixement del Vaticà i la Santa Seu. A més, va acompanyar el papa Joan Pau II en tots els seus viatges pastorals a un total de 160 països i va col·laborar en diferents cadenes de televisió espanyoles i sud-americanes. Fins al juny del 2012 va exercir la vocació periodística com a corresponsal de la COPE al Vaticà i va col·laborar en espais d'altres mitjans de comunicació com 13 TV. Tot aquest coneixement sobre la Santa Seu s'ha reflectit en els seus llibres de diversos papes i d'Itàlia com: *Huracán Wojtyla; Juan Pablo, amigo* i *Los fantasmas de Italia*. Sempre ha estat comentant els esdeveniments de l'Església catòlica a la cadena COPE o a 13 TV, o participant en altres programes com a comentarista fins a la seva mort el març de 2017.

Apartado de opinión sobre la evolución del periodismo

Durante su larga trayectoria, ¿cómo ve la evolución del periodismo desde sus inicios hasta la actualidad en las rutinas de producción y el proceso de construcción de la noticia, sobretodo durante la última década?

Pues en la última década hay que tener en cuenta todo lo que estaría relacionado con la parte tecnológica. Yo empecé con la prensa que utilizaba la Olivetti 32 y de esta pasas al ordenador. Cuando estaba en televisión los videos se enregistraban tipo película y ahora todo se graba con los medios actuales de los videos y en digital. En ese campo ha evolucionado muchísimo, de tal manera que influye mucho en la rapidez. Es decir, yo he hecho mucho televisión, he sido la corresponsal de TVE en el Vaticano durante muchos años y yo realizaba toda la información en formato de película, y con lo cual había que revelar la película, montar la película, etc. igual como si fuera el cine. Claro, por mucho

que corrieras, el montaje necesitaba su tiempo. Ahora es una cosa inmediata. Luego Internet ha provocado que todas las noticias lleguen antes de que tú misma las puedas escribir; entonces se trata de una evolución enorme. Ha habido una evolución enorme en estos últimos diez años, en relación entre mi época y cien años antes.

Es decir, partiendo de esta base, la información ha adquirido mayor importancia des de la muerte de Pablo VI; es la información Vaticana, por lo tanto la información religiosa. Antes era una información de vez en cuando, existía el periodista especializado en el Vaticano II, en el Concilio y los periódicos tenían una sección religiosa especializada. Es tal la importancia del Vaticano que tiene más corresponsales acreditados en la Santa Sede que en la misma Italia. Entonces la información religiosa, mejor dicho «político-religiosa», aunque el término «político» hace referencia al papa y su influencia en muchos países del mundo. Por lo tanto, esto produce que tenga su importancia en el mundo, también por su influencia en todo el mundo y la información con los medios de comunicación de lo «que dices» en tu medio, pues es recogida en los medios del mundo entero, también. Desde mi punto de vista creo que la información religiosa sigue teniendo mucha importancia, mucha más importancia que la política, pero hay que observar según en qué campos. Yo hablo des del punto de vista italiano-Vaticano. Tan solo hace 50 años, los tres portavoces más importantes eran el portavoz de la Casa Blanca, el portavoz de Moscú y el portavoz de la Santa Sede. Actualmente, también afirmaría que el portavoz del Vaticano es aun más importante que el de la Casa Blanca, por una cuestión de referencia moral, por la importancia de las declaraciones del papa y lo que influye sobre cien millones de católicos en cinco continentes.

Durante la última década, ¿cree usted que la base para construir la información se ha basado más en notas o comunicados de prensa de instituciones religiosas o culturales, a partir de fuentes oficiales, o bien a partir del trabajo propio como periodista en el cual realiza el proceso de investigación como reportero buscando la documentación y ampliando los temas?

Existen agencias importantes como EFE o Europa Press que influyen muchísimo porque tienen un vaticanista o un enviado especial en las informaciones, pero muchas veces los profesionales de la información tenemos que «descifrar» el comunicado que nos ofrece el portavoz del Vaticano, el padre Federico Lombardi. Si tú te limitas al que dice el padre Lombardi o bien a lo que publica la agencia EFE, Europa Press o Ansa, en Italia, esta información tiene muy poco peso, esta información se limita a contar. Pero los grandes medios hoy pueden tener sus corresponsales, como en el caso de *La Vanguardia*, el *ABC*, etc. —es

inusual que los grandes medios de cierta importancia no tengan su corresponsal—, entonces ahí existe el «enfoque» que le da el corresponsal, que es muy importante, porque debe tratar con un amplio conocimiento sobre estos ámbitos y el interés informativo que encaja, además de tener una gran responsabilidad, porque le siguen y le leen muchas personas que estarán pendientes de cómo él ha enfocado esta noticia. No puedes olvidar el comunicado de prensa, pero se debe elaborar; además de tener tus contactos, también es muy importante. Por lo tanto, debe haber una elaboración propia. Los periódicos que tienen su corresponsal, deben elaborarla, porque sino se limita a contar lo que ha publicado una agencia del comunicado del Vaticano, sin embargo muchas veces el comunicado del Vaticano hay que leerlo entre líneas. Insisto en que en la elaboración de la información son importantes los contactos y el contexto en donde tiene lugar la información. En la actualidad existen muchas universidades que disponen de un departamento de información religiosa, muchísimos de ellos, como la Universidad de la Santa Croce y la Universidad Gregoriana en Roma se han dado cuenta de la importancia de formar al periodista dentro de este ámbito. En muchas informaciones se puede dar que predomine más la información que un fondo con un contexto. En muchos medios quieren más información, que el corresponsal le realice un análisis, por eso está el editorial, que ya no entra dentro del corresponsal que puede hacerte una columna de opinión, pero el análisis lo realizarían los editorialistas en los diarios.

¿Las creencias de un periodista son un factor importante a la hora de tomar decisiones sobre qué y cómo informar, en este caso, del ámbito religioso? ¿Por qué?

Personalmente creo que influye mucho cuando es una persona creyente que está informando sobre el Vaticano. Lo ve con otra óptica. Pero eso no quita que uno se crea un «sacerdote» que cree que está escribiendo una homilía, porque no es eso tampoco; en todo los campos, tanto seas creyente o no. A mi, personalmente, me ha enseñado muchísimo el que ha sido vaticanista del diario *L'Unità*, órgano del partido comunista en Italia, […] hay que tener respeto y ser muy ecuánime en cuanto a la información. No puedes dejarte llevar por tus sentimientos, porque te es simpático o porque tú odias esta información; entonces estás engañando, debes contar la verdad y lo que estás viendo. No hay que pretender hacer política ni doctrina. Tú estás allí para contar lo que ves, aunque por supuesto tú lo ves con otros ojos si crees o no crees. No es lo mismo contar un conclave, pensando que existe el Espíritu Santo; que explicar un conclave pensando que no existe el Espíritu Santo. Todo eso debes contarlo con respeto y con credibilidad buscando las diferentes fuentes.

¿Y en el discurso?

Pues si tu eres creyente, debes poner más hincapié en lo que hay de doctrina o de valor religioso. Pero valores, los hay; por ejemplo, en la religión católica. Y debería haberlos en todos los ámbitos, y en política, etc. Los valores como, por ejemplo, el ser, el no robar porque lo dice la Iglesia católica y la honestidad, todo eso son valores que deberían existir *de facto*, quitando la parte de tus creencias. Existen valores que no son nuestros y, por lo tanto, existen en la conciencia de cada uno.

¿Cree que se pone demasiado acento en el lenguaje y discurso más polémico y controvertido en ocasiones sobre el Vaticano, la Iglesia, etc. y que, por lo tanto, se puede caer en el fácil ataque del hecho religioso en los medios de comunicación de aquí?

Creo que existen periódicos en España que son tremendamente partidistas y entonces se denota en las informaciones la mala intención. A veces se comprueba que algunos periodistas no contrastan correctamente la información, por ejemplo confunden cardenales con algún obispo. Parece como si no quisieran buscar realmente la verdad. Cuentan las noticias y, personalmente, cuando las leo, no las reconozco, y estamos en el mismo sitio. En general, considero que hay mala intención por parte de algunos medios de comunicación y poca objetividad.

¿Considera que en los medios de comunicación no confesionales de aquí y todos en general, el tratamiento de la información religiosa, en su lenguaje, discurso e imágenes, denota una especial atención de la línea ideológica de cada medio?

El medio en el cual estás influye mucho en el trabajo del corresponsal. Tú debes defender tus ideas, pero tú sabes que si estas en un periódico que va en contra de tus creencias, al final no vas a poder permanecer o te van a echar o tendrás que irte, no te lo van a permitir. Cuando trabajas debes conocer por dónde va la línea ideológica de cada diario. Eso no debe influirte en tu trabajo, hay que mantener la honestidad profesional y no puedes perderla sin que el medio te influya.

A diferencia de nuestro país, la prensa y los medios italianos son más respetuosos con toda la información religiosa, por poner ejemplos: *La Reppublica* no es lo mismo que *El Corriere della Sera* en cuanto a los informadores del Vaticano, pero hay más respeto. Estos medios hacen más hincapié en una frase del papa o en otra, o en un documento más que en otro, pero no con esa «hazaña» con la que aquí se están tratando algunos temas. Por ejemplo, sobre una encíclica cogen justo aquello que ya no es.

¿Cuál cree que debe ser el mejor método para redactar este tipo de noticias religiosas dentro de un medio no confesional? Caso: prensa.

Considero que el mejor método para la información religiosa es buscar la verdad de lo que el periodista está observando y contar la verdad, explicando las afirmaciones del papa que son realmente importantes —que se deberían dejar entre comillas y que no puedes ignorar, si son importantes, aunque no te interesan a ti. Creo que la verdad y el respeto son dos factores muy importantes para tratar la información y crear la noticia en el ámbito religioso.

¿Cree que para disminuir el discurso controvertido de las informaciones religiosas con prejuicios, en ciertas ocasiones, el periodista debería estar especializado en temática religiosa? ¿Cree que se deberá ir hacia una especialización dentro de este ámbito?

Creo que debería haber una especialización y debería ser actualmente obligatorio, tal y como es la información de la Santa Sede, que es religiosa, pero es una información que tiene influencia política y moral en el mundo entero. Por lo tanto, el periodista que quiere especializarse en la información vaticana deberá especializarse y realizar un curso intensivo antes de ponerse en el Vaticano a escribir o hablar. Por ejemplo, al futuro informador sobre la Santa Sede debería distinguir qué es una encíclica y qué es un *moto propio*, porque a veces existen unas confusiones que, de entrada, no te permiten informar bien.

[Apunt de Paloma Gómez Borrero sobre l'ecumenisme a Roma:]

Actualmente en el Vaticano la importancia del ecumenismo es enorme. Actualmente existe un prefecto presidente del diálogo interreligioso; existen también otros prefectos para el diálogo con los ortodoxos y sobre todo con los anglicanos que tienen tantos puntos en común. El ecumenismo lo lanzó con gran fuerza el Vaticano II y quien lo llevó por el mundo y tendió la mano a todas las religiones fue el Papa Juan Pablo II, él es quien entra por primera vez en una mezquita. El sucesor de Juan Pablo II, el papa emérito Benedicto XVI, ha seguido con fuerza el fenómeno del ecumenismo, pues es el que más veces ha entrado en una mezquita y en una sinagoga. También el papa Francisco le ofreció mucha importancia, como hemos visto en su trayectoria en Buenos Aires, con unas relaciones espléndidas con las otras religiones, tratándolos como hermanos y buscando esa unión de respeto por parte del islam, la relación del cual con esta confesión se basa en un Dios único. Entonces esos deben ser los factores que nos unan.

¿Cree que todas les confesiones deben tener el mismo tratamiento ecuánime y cuantitativa y cualitativamente dentro de los medios de comunicación en nuestro país?

Los medios de comunicación se basan en el lector, o bien en el oyente o en el televidente, por lo tanto es inútil… ¿Que si tú debes tener un respeto para todas las confesiones? Eso desde luego. Por tanto, partimos de la base que no puede existir discriminación. Pero, ¿cómo vas a dar el mismo espacio a cinco que son hindúes y que adoran a Zoro Astro frente al 80% que son católicos? Desde mi punto de vista, pienso que hay que ofrecer el máximo respeto en la información religiosa de otras confesiones, y si tiene información importante habrá que darla; pero la mayoría cuenta, y la mayoría de una confesión (la católica) cuenta, y la mayoría quieren saber. A mi me parece muy bien que publiquen una noticia muy importante sobre los musulmanes y de lo que está pasando, pero el día a día de su comunidad y el documento que publique un imam no creo que sea muy relevante (en nuestro país). En un medio la influencia del lector y el que compre o sigue ese medio es muy importante, y eso hay que tenerlo muy en cuenta.

Según usted, que tiene una larga experiencia en la información religiosa y en el conocimiento de la Santa Sede, ¿cómo ha evolucionado el ecumenismo y el diálogo interreligioso por parte de la Iglesia católica y cómo puede transmitirse en los medios de comunicación?

Lo veo importantísimo, veo que el papa emérito Benedicto XVI le ha dado mucha importancia y un pulso enorme que está buscando los puntos de unión. En relación con los ortodoxos, el punto más difícil era Moscú, porque los patriarcados son muy independientes; entonces, con el patriarcado de Constantinopla, ahora el diálogo es total y la estima recíproca es enorme. La dificultad en relación con los patriarcados la encontramos, por ejemplo, con Moscú, porque en algunos encuentros con Juan Pablo II, el patriarca Alexis II no asistió, como en Hungría, y en Austria tampoco quiso asistir. Por eso Juan Pablo II no pudo viajar a Moscú. Como el Sínodo Ortodoxo tiene una gran importancia, el patriarcado es importante, pero lo que cuenta es el sínodo. Cada vez se está buscando esta unión por parte de todos y cada vez es este el *primus inter pares* para buscar estos puntos de unión y diálogo. Finalmente, gracias a estos pasos parece que el patriarca de Moscú, Kiril, está interesado en que el papa Francisco viaje a Moscú.

La presencia de la Iglesia católica es mayoritaria en los medios de comunicación de nuestro país en relación con las otras religiones (islam, judaísmo, budismo, hinduismo…), ¿esto puede repercutir negativamente en el pluralismo religioso, si tenemos en cuenta que el Estado es aconfesional?

Bueno, el Estado es aconfesional, pero está integrado por una serie de ciudadanos que practican una religión; por lo menos, oficialmente. Y, por tanto, habrá que tener en cuenta lo que pidan estos ciudadanos y a esta opinión. Por eso, por mucho que sea aconfesional un Estado, deberá tener en cuenta lo que pidan sus ciudadanos, que son muchísimos y habrá que tenerlos en cuenta, y habrá que tener en cuenta lo que desean.

4.6 Entrevista a Francisco Otero (*La Razón – Alfa y Omega*)

Entrevista realitzada a través del correu electrònic, resposta el 25/02/15
Tipologia utilitzada: entrevista semiestructurada

Perfil: Fran Otero Fandiño va néixer a Marín (Pontevedra, 1984). Es va llicenciar en Periodisme a la Facultat de Ciències de la informació de la Universidad Complutense de Madrid. Un temps després va cursar el Màster d'Innovació en Periodisme a la Universidad Miguel Hernández. Ha treballat en diversos mitjans de comunicació entre els quals hi ha: *La Gaceta de los Negocios*, *Europa Press*, *Vida Nueva*, *La Razón* i, actualmente, realitza la tasca periodística al setmanari *Alfa y Omega.* En ràdio, ha col·laborat a la cadena COPE en algun moment en concret.

Preguntes tancades/estructurades

Bloc de preguntes sobre el model productiu: processos de producció i lògica productiva

En primer lugar, ¿podría describirme su trabajo como periodista especializado en religión en el caso de La Razón*?*

El trabajo se desarrolla en diversos sentidos: primero en lo que se refiere a la agenda oficial de las distintas religiones, con mayor peso en España de la Iglesia católica, y de sus líderes. A las convocatorias y agendas establecidas, nosotros intentamos proponer temas nuevos y con enfoques propios sobre cuestiones como la persecución religiosa, la doctrina social de la Iglesia, el patrimonio eclesial… El contacto con las fuentes propias, expertos, así como representantes religiosos es fundamental para mi trabajo, así como la coordinación con mis compañeros, pues es muy importante el trabajo en equipo.

Las fuentes principales que utiliza para construir la noticia, ¿son más a partir de notas de prensa de instituciones religiosas o a partir de los hechos de actualidad sobre los cu-

ales el periodista realiza el proceso de investigación como reportero sin la ayuda de esas notas de prensa?

Fundamentalmente, nos guiamos por la actualidad y por la investigación de temas propios de interés para la línea editorial del periódico.

En vuestro trabajo periodístico, ¿el criterio noticiable se basa en que las declaraciones de los líderes de opinión —el star system*; por ejemplo, declaraciones del papa, cardenales y obispos— prevalecen más en relación con las declaraciones de la gente de base de la Iglesia u otras confesiones?*

Por supuesto, la jerarquía en la Iglesia es proporcional a la jerarquía informativa.

A la hora de informar, y más concretamente en el ámbito religioso, ¿cómo afectan a todo ese proceso de producción, los prejuicios y esos criterios noticiables de la noticia en el producto final?

Depende del periodista. En mi caso, intento que en mis informaciones no aparezcan prejuicios ni la información se vea adulterada, ofreciendo voz a todos los que deben ofrecerla en un tema concreto.

(Si me responde que trabaja con fuentes oficiales: notas de prensa)
Trabajar con fuentes oficiales, es decir, comunicados, notas de prensa… ¿condiciona a la hora de trabajar la noticia?

No. La nota de prensa puede ser un apoyo, pero es necesario ir más allá, hacer un análisis crítico y consultar otras fuentes.

En el ámbito religioso, ¿es más acurado o cuidadoso trabajar a partir de esas fuentes oficiales cuando se produce un evento por tal de disminuir el lenguaje polémico o sensacionalista?

En el religioso y en cualquier otro es importante ser lo más preciso posible. Es cierto que, en la sociedad de hoy, el desconocimiento hacia lo religioso es más acusado, por lo que es importante que las informaciones y las expresiones que utilizan los periodistas deban ser las correctas.

*He comprobado que, en mi recopilatorio de noticias religiosas de la muestra estudiada de prensa no confesional en España y Cataluña (*ABC, La Razón, El País, Público, La Vanguardia, El Periódico, Ara *y* El Punt Avui*), existe un exceso de polémica y se denota una cierta controversia en el tratamiento de los titulares y en el contenido religioso. ¿Cree que eso incide de forma muy directa en el proceso de producción de la noticia?*

Es cierto que el periodismo sobre religión se ha reducido de alguna manera a los sucesos, polémicas… Pocas veces se informa del hecho religioso en positivo y esto es realmente preocupante, porque se construye una realidad sobre la religión que nada tiene que ver con ella.

En relación con el tema de las notas de prensa y los comunicados oficiales. Hablando con algunos de los periodistas especializados en religión me comentaban que las religiones en general no envían con regularidad comunicados o notas de prensa. Todos los grupos quieren aparecer en el diario, pero les falta coordinación a la hora de comunicar de forma constante, tan solo comunican cuando se produce un acto relevante, y a veces el acceso para entrevistar a un líder religioso es muy lento. ¿Puede tener efectos a la hora de informar en el ámbito religioso?

Es cierto que todas las instituciones religiosas tienen mucho que mejorar a nivel comunicativo. Queda mucho por hacer, aunque van dando pasos en la buena dirección. Eso sí, están a años luz de otros actores sociales como partidos políticos o empresas.

Preguntes comunes

¿Desde siempre ha tratado la información religiosa en su trayectoria periodística?

Siempre he abordado esta información, aunque también otras de tipo social, cultural, deportivo.

¿Ha informado sobre otros ámbitos antes de tratar el hecho religioso? ¿Sí o no? ¿Cuáles? (Márquelo en color distinto)

- Política internacional
- Política nacional
- Sociedad **Sí y lo sigo haciendo**
- Cultura
- Economía
- Deportes **Sí**
- Comunicación **Sí**
- Local **Sí**

¿Las creencias de un periodista son un factor importante en tomar decisiones sobre qué y cómo informar, en este caso del ámbito religioso? ¿Sí o no?

Ofrecen un plus a la hora de informar, pero no deberían ser determinantes.

¿Por qué? ¿Es su caso?

Yo soy creyente y esa condición me hace ser todavía más exigente con la verdad de mis informaciones y el respeto en ellas a la persona humana. Pero hay unos mínimos que todo periodista debe cumplir sean cual sean sus creencias, las tenga o no.

Preguntes obertes més generals

¿Cree que se pone mucho énfasis en destacar el lenguaje más polémico y controvertido de caer en el ataque del hecho religioso en los medios de comunicación del Estado español y Cataluña?

Depende del medio de comunicación, pero por lo general las noticias de religión casi siempre son negativas. A nivel general, sí, pero también hay muy buenas prácticas, que desgraciadamente no son lo general.

¿Considera que en los medios de comunicación no confesionales, de ámbito español y catalán, el tratamiento de información religiosa puede denotar claramente la línea ideológica de cada medio? Por ejemplo, el tratamiento de La Razón *y el* ABC *en relación con* El País *o* Público.

Es cierto que el trato varía en función de la línea ideológica, pero sobre todo en función de los intereses de los lectores.

¿Cree que en algunos periódicos utilizan un discurso muy confesional en abordar el tema de la religión y otros utilizan un discurso más laicista? ¿Cree que esto puede ideologizar más la noticia y condicionarla?

Creo que la información debe ser información y que los diferentes discursos de cada periódico deben darse en las páginas de opinión o en una opinión bien diferenciada.

¿Cuál cree que debe ser el mejor método para redactar estos tipos de noticias dentro de un medio no confesional?

Para todo periodista, el rigor, la verdad y el respeto a los demás debe ser fundamental, sea cual sea la temática que trate.

En mi recopilatorio de noticias y en observar las diferentes noticias religiosas he comprobado que algunos medios de comunicación no confesionales (prensa), mantienen un lenguaje agresivo especialmente hacia la Iglesia católica, en relación con los temas de fricción en el ámbito moral, y en relación con otras confesiones, como el islam, siempre se pone más

el acento en el marco del terrorismo islamista y la conflictividad social de la inmigración. Las otras confesiones: judaísmo, budismo, hinduismo… son menos presentes.

Por tanto, ¿para informar con más rigor del periodismo religioso (en general) se tienen que seguir los mismos criterios como otros ámbitos como política, internacional, sociedad o cultura?

Por supuesto. Deben ser los mismos.

Las religiones minoritarias (islamismo, judaísmo, budismo, hinduismo) no aparecen con tanta regularidad como la Iglesia católica. ¿Esta tendencia puede repercutir negativamente en el pluralismo dentro de los medios, teniendo en cuenta que el Estado se define como aconfesional?

El peso de la Iglesia católica en nuestro país determina esa presencia mayoritaria. No creo que sea malo para el pluralismo. Simplemente se refleja la realidad social.

¿Todas las confesiones deben tener el mismo espacio y el mismo peso dentro de los medios de comunicación (en este caso de estudio la prensa)?

Creo que deberían tenerlo en función del peso y la dimensión en la sociedad. Por lo tanto, no.

¿Cree que el hecho religioso está muy apartado de los medios de comunicación no confesionales o todavía se considera muy presente, sobre todo cuando se tratan noticias que no conlleven una polémica en medio de la actual sociedad secularizada, como el trabajo de compromiso social, las fiestas religiosas o sus rituales?

El hecho religioso es minoritario en los medios de comunicación. Hoy manda la política en todo. Incluso cuando se informa de religión, se hace desde premisas políticas.

¿Puede prescindirse o no, en las redacciones, de este ámbito religioso por entender el mundo y la sociedad? ¿Por qué?

Creo que no. La religión es muy importante para las personas y los medios de comunicación informamos de aquello que afecta a éstas. Cada persona, que tiene derecho a la información, debe ser nuestra prioridad. De otra forma, no haremos bien nuestra misión.

Los medios son organizaciones complejas con recursos limitados para la producción de contenidos y, en ocasiones, las directrices económicas y de gestión des de la dirección influyen en la dirección de contenidos. ¿Esto puede tener una gran repercusión en el producto final?

Por supuesto que los recursos afectan a los contenidos. Es inevitable, pero también lo es que los recursos son escasos y hay que adaptarse. En este sentido, se están haciendo grandes cosas. No hay que ser pesimista.

Preguntes d'opinió

Los discursos de las religiones con su moral y ética sobre la vida, bioética, homosexualidad, sexualidad, su concepción antropológica basada en la revelación de Dios, la idea de comunidad y sobre la idea del valor del hombre, ¿cree que son los factores principales que causan la incomprensión en las redacciones a la hora de tratar el hecho religioso? ¿Añadiría otro factor más?

Creo que el desconocimiento es fundamental para que no se trate. La secularización, la indiferencia hacia lo religioso, como si no interesase, es lo que hace que se olviden estos temas.

¿Cómo pueden, los medios de comunicación, defender una laicidad positiva, la libertad religiosa, la diversidad de religiones, con sus concepciones, valores de ética religiosa y sus tradiciones, sin entrar en polémicas ni menospreciar las identidades religiosas, con el fin de promover sus derechos y la convivencia (interreligiosa) en una sociedad plural?

Contando la verdad, acercándose a las distintas realidades religiosas sin prejuicios. Contar lo que se ve… Así se hará un gran trabajo en favor de la convivencia.

¿Cree que el tratamiento informativo más controvertido puede llevar al abandono y a la incomprensión por parte de una amplia mayoría de la sociedad hacia al hecho religioso?

Afecta a la idea que los ciudadanos tienen sobre las religiones, ciertamente, pero tampoco se puede achacar a los medios de comunicación los males de las religiones. Hay un poco de todo.

Bloc de qüestions sobre Jürgen Habermas i la teoria de l'acció comunicativa

La teoría de la acción comunicativa propuesta por Habermas y su denominada «situación ideal de diálogo» entre el mundo laico y el religioso, una teoría que propone la reciprocidad de las ideas, apuesta por la utilización del lenguaje para conseguir una cohesión social y el uso de argumentos para alcanzar consenso en la esfera pública. ¿Puede ser garante de consenso y punto de encuentro entre la esfera laica i la religiosa? ¿Y para la interlocución intercultural?

Es muy importante el lenguaje y el diálogo en este sentido. Más aún, necesario y urgente.

¿Eso puede ir en la línea impulsada por Benedicto XVI de «El atrio de los gentiles», diálogo entre creyentes y no creyentes?

Creo que es una de las grandes contribuciones del papa Benedicto. Desgraciadamente, ni los actores sociales ni los medios de comunicación han estado a la altura.

¿Puede ser importante que los periodistas conozcan la teoría de la acción comunicativa? ¿Cree que la conocen los periodistas, esta teoría?

No la conocen y sería importante que la tuvieran presente.

¿Los medios de comunicación deberían ser el espacio donde participaran todos los argumentos de forma deliberada y en donde el debate fuera ejercido sin ninguna dominación por parte de los actores; es decir, representando una «comunicación no distorsionada»?

Los medios no solo son canal, son también lugar de interpretación y de elección.

¿La prensa puede estar por encima de ideologías o es inevitable que cada diario se alinee en una línea ideológica?

Es inevitable. Lo que no debiera pasar es que la ideología de un periódico modifique la realidad de algo. La verdad es una.

¿Dónde cree que está la fuerza del diálogo?

En la empatía entre las partes, en ponerse en lugar del otro.

En prevalecer más la imagen en el mundo de los medios y en la prensa escrita, en los artículos de fondo, ¿pueden mantener el peso de la reflexión y el análisis en configurar la opinión pública? (Relacionado con la tendencia actual del ritmo trepidante de vida y el periodismo de fondo y su futuro.)

Cada vez es más difícil que así sea, pero hay nuevas iniciativas que van en esta dirección.

La prensa digital y su incremento en los últimos años, ¿puede representar una oportunidad para el ámbito religioso? ¿Y su futuro? (En relación con la prensa digital vs. prensa escrita.)

Por supuesto. Como para todo tipo de información. Es cierto que ha permitido medios de comunicación dedicados exclusivamente a la información religiosa.

4.7 Entrevista a Juan G. Bedoya (*El País*)

Entrevista realitzada a través de correu electrònic, l'estiu de 2017
Tipologia utilitzada: entrevista semiestructurada

Perfil: Juan González Bedoya (Tollo, Vega de Liébana, Cantàbria, 1945) és periodista càntabre. És llicenciat en Ciències de la Informació per la Universitat de Navarra. Ha treballat com a periodista, entre altres mitjans, a *El Correo Español* (Bilbao), Televisió Espanyola (TVE) i *El País*. Va ser director de la *Hoja del Lunes* de Santander entre el 1975 i el 1980. Escriu i està vinculat al diari *El País* des de la fundació d'aquest diari, el maig del 1976. A banda de la seva carrera periodística ha mantingut un paper destacat en política dintre el Partit Socialista de Cantàbria (PSOE-PSC), essent senador en diferents legislatures i diputat regional, membre de la comissió executiva del Partit Socialista de Cantàbria i, també, membre del Comité Federal del PSOE (2000-02). La Comissió Europea li va concedir l'any 2009 el premi europeu de periodisme: «Por la diversidad. Contra la discriminación» per l'informe «Trampas y miserias del Estado del Bienestar», publicat al diari *El País* el 5 de juliol del 2009.

Preguntes tancades/estructurades

Bloc de preguntes sobre el model productiu: processos de producció i lògica productiva

En primer lugar, ¿podría describirme su trabajo como periodista especializado en religión en el caso de El País*? Por ejemplo: el proceso de construcción de la noticia y las rutinas de producción en la redacción, la colaboración con otros periodistas en la redacción, como se realiza el seguimiento desde que le asignan la información hasta que se edita…*

En primer lugar, no me considero un especialista, y mucho menos en religiones. Soy un periodista que ha trabajado en varios medios, incluso como director, y en muchas secciones. En un determinado momento, la dirección de *El País* me incorporó a la sección de Sociedad, donde he realizado trabajos sobre múltiples temas: educación, sanidad, servicios sociales, etc., y también sobre los asuntos religiosos. Es verdad que en un determinado momento (en el año 2000) me centré en estos temas, y así sigo, aunque no en exclusiva. Pondré un ejemplo: En 2009, un informe mío sobre el Estado de Bienestar en España, afectado seriamente ya por la crisis, recibió el premio europeo de periodismo que otorga cada año la Comisión Europea desde Bruselas. El informe, en dos páginas, se titulaba: «Trampas y

miserias del Estado del bienestar». Tengo que decir, además, que esta pluralidad de enfoques me permite ver las religiones de manera distinta a como lo haría un especialista, es decir, desde todos los puntos de vista sociales y políticos.

Las fuentes principales que utiliza para construir la noticia son más a partir de notas de prensa de instituciones religiosas o a partir de los hechos de actualidad sobre los cuales el periodista realiza el proceso de investigación como reportero sin la ayuda de esas notas de prensa? (Por ejemplo, buscando los temas.)

Hago poco caso a las notas oficiales. Mis noticias e informes se guían por mis propias fuentes: busco, leo documentos, libros y lo que publican otros colegas, consulto los archivos y los servicios de documentación, pregunto, consulto con los expertos y llego a mis propias conclusiones.

En vuestro trabajo periodístico, ¿el criterio noticiable se basa en que las declaraciones de los líderes de opinión —el star system*; por ejemplo, declaraciones del papa, cardenales y obispos— prevalecen más en relación con las declaraciones de la gente de base de la Iglesia u otras confesiones? (Quiero decir, ¿se da mayor importancia a las declaraciones de gente con responsabilidad a la de la gente de base?)*

Todas las voces tienen relevancia si son auténticas y dicen algo distinto de lo habitual o de lo que ya se ha convertido en tópico. Como en todo buen periodismo, no es noticia que el papa esté en contra del pecado, del sacerdocio femenino o del aborto, lo mismo que no es noticia que un perro muerda a un hombre, sino que un hombre muerda al perro. Eso no quiere decir que demos más relevancia a las voces anónimas que a la opiniones de la jerarquía. Pero procuro escuchar también, y mucho, a Redes Cristianas, a Somos Iglesia, a las comunidades populares, a la Asociación de Teólogos Juan XXIII, al Foro de Curas, por citar grupos de cristianos casi siempre muy críticos con las jerarquías católicas. También nos esforzamos en escuchar a las otras religiones o en analizar los aspectos polémicos de la católica, como algunos de sus escándalos morales, la polémica de su financiación pública, las sentencias por su comportamiento con los profesores del catolicismo, las exenciones fiscales o las disputas sobre las inmatriculaciones de bienes públicos por parte de algunos obispos.

A la hora de informar, y más concretamente en el ámbito religioso, ¿cómo afectan a todo ese proceso de producción, los prejuicios y esos criterios noticiables de la noticia en el producto final?

Procuro no tener prejuicios o, si los tengo, me esfuerzo en que no se trasladen a mis informes. No soy clerical, pero tampoco anticlerical. Respeto las creencias, me esfuerzo en el respeto de todas ellas.

(Si me responde que trabaja con fuentes oficiales: notas de prensa)
¿Trabajar con fuentes oficiales, es decir, comunicados, notas de prensa condiciona a la hora de trabajar la noticia? ¿Y en el resultado?

Por ejemplo, con los intereses de influencia que determinados grupos religiosos quieren tener en los medios de comunicación.

En el ámbito religioso, ¿es más acurado o cuidadoso trabajar a partir de esas fuentes oficiales cuando se produce un evento por tal de disminuir el lenguaje polémico o sensacionalista?

*He comprobado que en mi recopilatorio de noticias religiosas de la muestra estudiada de prensa no confesional en España y Cataluña (*ABC, La Razón, El País, Público, La Vanguardia, El Periódico, Ara *y* El Punt Avui*) que existe un exceso de polémica y se denota una cierta controversia en el tratamiento de los titulares y en el contenido religioso. ¿Cree que eso incide de forma muy directa en el proceso de producción de la noticia?*

Son los hechos los que provocan las polémicas, no los medios. En ocasiones, en la vida religiosa española, como en la vida política o de otro tipo, ocurren cosas nada edificantes, de forma que cuando se reflejan en los medios de comunicación provocan reacciones no siempre pacíficas. No tengo la impresión de que esto suceda con frecuencia.

En relación con el tema de las notas de prensa y los comunicados oficiales, hablando con algunos de los periodistas especializados en religión me comentaban que las religiones en general no envían con regularidad comunicados o notas de prensa. Todos los grupos quieren aparecer en el diario, pero les falta coordinación a la hora de comunicar de forma constante, tan solo comunican cuando se produce un acto relevante y a veces el acceso para entrevistar a un líder religioso es muy lento. ¿Puede tener efectos a la hora de informar en el ámbito religioso?

Mi experiencia no coincide. Prácticamente todos los días hay comunicados de prensa o noticias en casi todas las confesiones, bien remitidas a los medios, bien en sus portales digitales. Se trata de buscarlas.

Preguntes comunes

¿Desde siempre ha tratado la información religiosa en su trayectoria periodística?

En gran parte de mi vida profesional he estado lejos de este tipo de temas.

¿Ha informado sobre otros ámbitos antes de tratar el hecho religioso? ¿Sí o no? ¿Cuáles? (Márquelo en color distinto.)

- Política internacional
- Política nacional
- Sociedad
- Cultura
- Economía
- Deportes
- Comunicación
- Local

He informado de todos estos temas que apuntas, aunque de unos más que de otros. Por ejemplo, apenas he tratado sobre Deportes, pero sí muchísimo de Internacional, Nacional y Sociedad, y mucho de Cultura y Economía.

¿Las creencias de un periodista son un factor importante en tomar decisiones sobre qué y cómo informar, en este caso del ámbito religioso? ¿Sí o no?

No. Las creencias y los prejuicios hay que dejarlos en casa cuando uno sale camino de la redacción o del lugar donde se produce la noticia.

¿Por qué?

La objetividad no existe, pero tenemos que esforzarnos en aproximarnos a la realidad de los hechos con honestidad, siempre pensando en los lectores, que tienen derecho a saber lo que pasa, no lo que piensa el periodista (para esto están los artículos de opinión).

¿Es su caso? (¿Usted es o no es confesional?)

Sinceramente, hace varias décadas que no me hago esta pregunta.

Preguntes obertes més generals

¿Cree que se pone mucho énfasis en destacar el lenguaje más polémico y controvertido de caer en el ataque del hecho religioso en los medios de comunicación en el Estado español y Cataluña?

No me lo parece. Al contrario, creo que en España las confesiones religiosas gozan de un tratamiento informativo muy pacífico, que muchas veces no se merecen.

¿Considera que en los medios de comunicación no confesionales, de ámbito español y catalán, el tratamiento de información religiosa se puede denotar claramente a partir de la línea ideológica de cada medio? Por ejemplo, el tratamiento de La Razón *y el* ABC *en relación con* El País *o* Público.

Me temo que sí, lo cual no es un buen síntoma.

¿Cree que en algunos periódicos utilizan un discurso muy confesional en abordar el tema de la religión y otros utilizan un discurso más laicista? ¿Cree que esto puede ideologizar más la noticia y condicionarla?

Sí, ocurre muy a menudo. Procuro no caer ni el vicio confesional, ni en el vicio laicista. Procuro ser periodista laico, nada más y nada menos.

¿Cuál cree que debe ser el mejor método para redactar estos tipos de noticias dentro de un medio no confesional? Caso: prensa.

Seguir las lecciones de Periodismo. Buscar la noticia y contarla desde la famosa pirámide invertida: lo más importante al principio y lo menos al final. Y si se puede, publicar un llamado análisis aparte, con algo de opinión e interpretación.

En mi recopilatorio de noticias y en observar las diferentes noticias religiosas, he comprobado que algunos medios de comunicación no confesionales (prensa), mantienen un lenguaje agresivo especialmente hacia la Iglesia católica, en relación con los temas de fricción en el ámbito moral. Y en relación con otras confesiones, como el islam, siempre se pone más el acento en el marco del terrorismo islamista y la conflictividad social de la inmigración. Las otras confesiones: judaísmo, budismo, hinduismo son menos presentes.

Quizás tiene razón. En *El País* procuramos no caer en esos vicios. Publicamos lo que dicen el papa o los obispos sobre esos temas que usted califica de polémicos y dejamos que sean los lectores los que hagan el juicio que se merecen.

Por tanto, ¿para informar con más rigor del periodismo religioso en general tiene que seguir los mismos criterios como otros ámbitos, como en política, internacional, sociedad o cultura?

Cierto. No veo diferencia entre hacer la crónica de un partido de fútbol o de un pleno del Congreso de los Diputados, que de una asamblea plenaria de la Conferencia Episcopal.

Las religiones minoritarias (islam, judaísmo, budismo, hinduismo) no aparecen con tanta regularidad como la Iglesia católica. ¿Esta tendencia puede repercutir negativa-

mente en el pluralismo dentro de los medios, teniendo en cuenta que el Estado se define como aconfesional?

Tiene razón; es uno de mis lamentos habituales. Vivimos todavía en un Estado semiconfesional católico (España es un Estado aconfesional con querida, suelo bromear), en el que las otras religiones se las ve como extrañas y casi ilegales. Como periodista tengo la obligación de creer que no existe una religión verdadera y otras que no lo son. Todas son religiones y merecen el mismo trato.

¿Todas las confesiones deben tener el mismo espacio y el mismo peso dentro de los medios de comunicación (en este caso de estudio, la prensa)?

No, claro. Como en el resto de los asuntos sociales, el tamaño manda. Sería como pensar que el Alcoyano o el Terrasa deberían contar con el mismo espacio que el Barça o el Real Madrid en las páginas deportivas.

¿Cree que el hecho religioso está muy apartado de los medios de comunicación no confesionales o todavía se considera muy presente, sobre todo cuando se tratan noticias que no conllevan una polémica en medio de la actual sociedad secularizada, como el trabajo de compromiso social, las fiestas religiosas o sus rituales?

Creo que tienen el espacio que se merecen por su peso o influencia en la vida social.

¿Puede prescindirse o no, en las redacciones, de este ámbito religioso por entender el mundo y la sociedad? ¿Por qué?

El hombre es un ser religioso, además de otras muchas cosas; de forma que las religiones deben contar con espacios propios en los medios de comunicación, para bien (muchas veces) o para mal (en otras).

Los medios son organizaciones complejas con recursos limitados para la producción de contenidos, y en ocasiones las directrices económicas y de gestión des de la dirección influyen en la dirección de contenidos. ¿Esto puede tener una gran repercusión en el producto final?

Los asuntos religiosos «venden», y mucho. Los medios de comunicación publican estos temas porque tienen muchos lectores.

Preguntes d'opinió

Los discursos de las religiones con su moral y ética sobre la vida, bioética, homosexualidad, sexualidad, su concepción antropológica basada con la revelación de Dios, la idea

de comunidad y sobre la idea del valor del hombre, ¿cree que son los factores principales que causan la incomprensión en las redacciones a la hora de tratar el hecho religioso? ¿Añadiría otro factor más?

Son las visiones de esos temas, minoritarias y muy extravagantes, las que hacen interesantes las informaciones religiosas. Si los obispos fueran partidarios del matrimonio gay o de los métodos anticonceptivos nadie les haría caso. Las extravagancias de, por ejemplo, el obispo Reig Plá llamando enfermos a los homosexuales o atacando a los jóvenes por ir a discotecas le procuran, a veces, primeras páginas que de otra manera no tendría nunca.

¿Cómo pueden los medios de comunicación defender una laicidad positiva, la libertad religiosa, la diversidad de religiones, con sus concepciones, valores de ética religiosa y sus tradiciones sin entrar en polémicas ni menospreciar las identidades religiosas, con el fin de promover sus derechos y la convivencia (interreligiosa) en una sociedad plural?

Los medios informan de lo que pasa, no tienen por qué defender o atacar en una determinada dirección. Mi responsabilidad es informar, no defender la laicidad positiva o negativa. De eso, que se encarguen los docentes, los políticos, las Cortes Generales, el Ministerio de Educación o las organizaciones sociales.

¿Cree que el tratamiento informativo más controvertido puede llevar al abandono y a la incomprensión por parte de una amplia mayoría de la sociedad hacia al hecho religioso?

El lector de periódicos es una persona formada e informada. No creo que los periodistas le guiemos en una u otra dirección. Otra cosa son los medios audiovisuales, que llegan (por ser gratis y muchas veces intrascendentes) a sectores que pueden ser manipulados y conducidos. Salvo una breve etapa en TVE, siempre he trabajado en prensa, de manera que no me siento responsable de este otro aspecto.

Bloque de preguntas sobre Jürgen Habermas y la teoría de la acción comunicativa

La teoría de la acción comunicativa propuesta por Habermas y su denominada «situación ideal de Diálogo» entre el mundo laico y el religioso, una teoría que propone la reciprocidad de las ideas, apuesta por la utilización del lenguaje para conseguir una cohesión social y el uso de argumentos para alcanzar consenso en la esfera pública, ¿puede ser garante de consenso y punto de encuentro entre la esfera laica y la religiosa? ¿Y para la interlocución intercultural?

En 2006 publiqué una larga entrevista con Habermas, a quien hasta entonces creía, como diría Max Weber, un filósofo «carente de oído musical para la religión». Me contestó esto:

«Ciertamente, soy amusical ante la religión. Pero, en mi opinión, en la esfera pública política, los ciudadanos seculares y religiosos, como miembros de la misma comunidad política, deben abordarse con respeto mutuo y disposición a aprender recíprocamente; es decir, con los oídos abiertos. No creo en un choque inevitable de civilizaciones. Solo podemos integrar a inmigrantes de orígenes culturales y religiosos ajenos si, por nuestra parte, también abrimos nuestras formas nacionales de vida. La integración no es una vía de sentido único, sino que exige la ampliación del propio horizonte. Naturalmente, el estado democrático de derecho debe imponer sus normas, pero eso no lo niega nadie. Por tal motivo, combatir el odio y la violencia exige una autoconciencia tranquila, no afán de provocar. En la misma medida en que la guerra contra el terrorismo no es una "guerra", tampoco ese imaginario "islamofascismo" es una magnitud espiritual que nos amenace. Quien se dedique a juguetear con este sinsentido lo que hace es tocar a rebato contra un indeterminado enemigo interior. Debemos precavernos frente a semejante militarización del espíritu occidental».

¿Eso puede ir en la línea impulsada por Benedicto XVI de «El atrio de los gentiles», diálogo entre creyentes y no creyentes?

Ratzinger/Benedicto XVI fue durante décadas el Inquisidor de la Iglesia romana, sin contemplación alguna con los diferentes. No le creo una autoridad en esa materia.

¿Puede ser importante que los periodistas conozcan la teoría de la acción comunicativa? ¿Cree que la conocen los periodistas, esta teoría?

Desgraciadamente, los periodistas conocemos poco de demasiadas cosas tan necesarias para nuestro oficio. Me incluyo.

¿Los medios de comunicación deberían ser el espacio donde participaran todos los argumentos de forma deliberada y en donde el debate fuera ejercido sin ninguna dominación por parte de los actores; es decir, representando una «comunicación no distorsionada»?

Dice usted muy bien.

¿La prensa puede estar por encima de ideologías o es inevitable que cada diario se alinee en una línea ideológica?

No existe la libertad de expresión, sino la libertad de prensa. Tienen libertad de expresión los dueños de los periódicos y sus amigos o protegidos. Lo que debe-

mos exigir es que en las sociedades haya medios de comunicación de todas las ideologías y de todas las tendencias. Y, sobre todo, que los periodistas, trabajen para quien trabajen, se esfuercen en ser objetivos; es decir, honrados.

¿Dónde cree que está la fuerza del diálogo?

En la honradez con uno mismo. Se preguntaba el teólogo laico Miret Magdalena: ¿Qué hay que hacer para ser feliz? Contestación: Ser moral. Preguntó al periodista: ¿Qué hay que hacer para ser buen periodista?. Contestó: Ser moral. Ser buena persona. Ser buen periodista. Nada más, pero nada menos.

¿En prevalecer más la imagen en el mundo de los medios y en la prensa escrita, los artículos de fondo pueden mantener el peso de la reflexión y el análisis en configurar la opinión pública? (Relacionado con la tendencia actual del ritmo trepidante de vida y el periodismo de fondo y su futuro.)

El mundo no es más trepidante que en otros tiempos para quien disfruta de la lectura de un buen libro, de un buen periódico, de un buen artículo, de una buena información… El hombre sigue teniendo sed de conocimiento. Eso de las prisas es un cuento que nos han dicho para ver si consumimos más las cosas que no necesitamos. Sigue habiendo millones de españoles que disfrutan de la vida pensando y aprendiendo. El hombre es un ser pensante, sediento de sabiduría.

¿La prensa digital y su incremento en los últimos años puede representar una oportunidad para el ámbito religioso? ¿Y su futuro? (En relación con la prensa digital vs. prensa escrita.)

La buena prensa no tiene adjetivos. O es buena o es mala.

4.8 Entrevista a Míriam Díez Bosch, periodista especialitzada en religió i directora de l'Observatori de Comunicació, Religió i Cultura de la Universitat Ramon Llull

Entrevista realitzada a través del correu electrònic, resposta el 2/10/2013
Tipologia utilitzada: entrevista semiestructurada

Perfil: Míriam Díez Bosch, doctora en Ciències Socials per la Pontifícia Universitat Gregoriana de Roma, llicenciada en Estudis Eclesiàstics, periodista especialitzada en Religió i directora de l'Observatori de Comunicació, Religió i Cultura de la Facultat de Comunicació Blanquerna – URL. Cofundadora i editora en cap de l'agència de notícies H2O News, d'informació sobre l'Església catòlica, integrada dins el portal Aleteia (*www.aleteia.org*), del qual és directora d'experts i *partners*.

La tipologia de preguntes se centra en el model productiu: processos de producció i lògica productiva

Preguntes tancades/estructurades

En primer lloc, em podria descriure, a grans trets, la seva tasca com a periodista especialitzada en religió durant aquests anys? Per exemple: el procés de construcció de la notícia, el tractament de fonts i les rutines de producció i el seu treball com a directora editorial de l'agència H2O News a Roma, etc.

La dedicació a la informació religiosa ja limita bastant les rutines productives, perquè tot es mira en funció de la seva dimensió religiosa. Un desastre natural, l'aprovació d'una llei, una manifestació o una estrena d'una pel·lícula poden tenir aspectes socioreligiosos rellevants, i els que ens hi dediquem els busquem i els difonem. Actualment, el procés d'elaboració de les notícies que seguim a Aleteia es basa a seguir i, si pot ser, anticipar què està passant al món i oferir-ho en clau religiosa. Les categories de Google News són molt útils per detectar els trending topics. A partir d'aquí busquem si els nostres partners tenen notícies, articles, comentaris… i ho anem publicant o elaborem nosaltres les peces, entrevistant experts, buscant contrastar la informació… I tot això en 6 llengües, la qual cosa ens facilita molt trobar especialistes i comptar amb fonts locals de gran valor.

El que és més important en la construcció de la notícia, quan ets en un mitjà religiós o quan t'ocupes de religió en un mitjà que no ho és, és calibrar molt bé la fiabilitat de les teves fonts. És primordial saber d'on surt la notícia,

perquè hi ha molts rumors, anònims, periodistes que intoxiquen i fonts fosques que no aclareixen res.

Les fonts principals per construir la notícia parteixen de notes de premsa d'institucions religioses o associacions religioses o cíviques, o bé a partir dels fets d'actualitat en què el periodista realitza el procés d'investigació com a reporter; és a dir, sense l'ajuda d'aquestes notes de premsa? Per exemple, buscant els temes.

Les notes de premsa a vegades són útils només per saber que ha passat alguna cosa, però no n'hi ha mai prou.

(Si em respon que treballa amb fonts oficials:)
Treballar amb fonts oficials, és a dir, comunicats, notes de premsa… condiciona a l'hora de treballar la notícia?

Sí, és el primer que fem tractant-se d'informació religiosa.

I en el resultat? Per exemple, en els interessos d'influència que determinats grups religiosos poden tenir en els mitjans de comunicació.

Les fonts són perilloses, sempre volen alguna cosa (tot i que sigui positiva). El periodista ha de ser molt conscient d'aquesta premissa.

En l'àmbit religiós és més acurat treballar a partir d'aquestes fonts oficials quan es produeix un esdeveniment per tal de disminuir el llenguatge polèmic o sensacionalista?

Les fonts sempre et voldran vendre la pel·lícula, això és el que cal tenir clar. Ara bé, no es pot obviar la font, com alguns mitjans es dediquen a fer a vegades. S'ha de donar veu als protagonistes i també els antagonistes. Hem acabat fent un periodisme religiós de font insoluble. El periodista no és la veu del seu amo: es deu als lectors, als usuaris, als oients… i no a la institució que cobreix.

Des de sempre ha tractat la informació religiosa?

El meu cas és bastant atípic. Sí, sempre, des del meu primer article fa 20 anys al diari *El Punt*. Habitualment els meus col·legues provenen de política, cultura i, fins i tot, esports. Jo no, sempre he tractat la informació religiosa, i per això vaig estudiar al mateix temps Periodisme i Teologia.

Ha informat sobre altres àmbits abans de tractar el fet religiós? Sí o no? Quins?

- **Política internacional**
- Política nacional
- **Societat**

- **Cultura**
- Economia
- Esports
- **Comunicació**
- **Local**

Sí, i he estat la corresponsal del Temps a Roma i, per tant, la política internacional ha estat molt present.

Les creences d'un periodista són un factor important en prendre decisions sobre què i com informar, en aquest cas en l'àmbit religiós? Sí o no?

Jo crec que no ho hauria de ser. Però ho és.

Per què? És el seu cas?

Jo no pretenc fer informació catòlica sinó informació sobre el catolicisme, si és el cas. No he vist mai el periodisme com un front de militància. És el meu cas, però molts dels meus col·legues discrepen i pensen que primer cal ser catòlica i després periodista. Hi ha un llibre que es diu així, escrit per gent que em mereix respecte. Però jo penso que cal ser periodista primer que tot, i saber-se distanciar del que penses perquè si no fas altres coses, però no periodisme.

Preguntes obertes generalitzables (perspectives de l'actor social)

El llenguatge de les informacions d'àmbit religiós s'acostuma a caracteritzar per un registre en general polèmic o controvertit. Creu que es posa massa l'accent a destacar aquest llenguatge més polèmic de caure en l'atac en el fet religiós en els mitjans de comunicació, especialment a l'Estat espanyol i Catalunya?

Sí, però això no és exclusiu de la informació religiosa.

Considera que en els mitjans de comunicació no confessionals de l'àmbit espanyol i català, el tractament d'informació religiosa pot denotar clarament la línia ideològica de cada mitjà? Per exemple, el tractament de La Razón *i l'*ABC *en relació amb* El País *o* Público.

Sí, i em sembla un empobriment.

Quin creu que ha de ser el millor mètode per crear i redactar aquests tipus de notícies dintre d'un mitjà no confessional? Cas: premsa.

A l'hora de realitzar el recull de premsa i en observar les diverses notícies religioses, he comprovat com en determinats mitjans de comunicació no confessionals es manté un

llenguatge agressiu sobretot cap a l'Església catòlica, pel que fa a temes com l'avortament, l'homosexualitat, l'eutanàsia o segons com es parla de l'estancament que ha viscut després del Concili Vaticà II. I en relació amb altres confessions com l'islam, sempre es posa més l'accent en el marc del terrorisme islamista, el vel, el burca, etc. Les altres confessions: judaisme, budisme, hinduisme… hi són menys presents. Per tant, per informar amb més rigor el periodisme religiós ha de seguir els mateixos criteris que altres àmbits com la política, internacional, societat o cultura?

El periodisme religiós és periodisme. Per tant, els criteris són els mateixos.

Les religions minoritàries (islam, judaisme, budisme, hinduisme…) no apareixen amb tanta regularitat com l'Església catòlica. Aquest fenomen es deu a que no tenen una organització tan estructurada (per enviar comunicats) o bé per la implantació majoritària de l'Església catòlica a la nostra societat?

A aquests factors i a molts d'altres. A vegades no tenen prou estructura com per, des de la mateixa institució, fer-se presents. I és cert que la majoria catòlica és molt present i, per tant, s'organitzen més actes, és una evidència.

El fet religiós està força apartat dels mitjans de comunicació no confessionals o encara es considera força present, sobretot quan es tracta de notícies que no comporten una polèmica enmig de l'actual societat secularitzada, com el treball de compromís social, les festes religioses o els seus rituals?

Està present, però la gent no ho sap. Vagi a la Sagrada Família i pregunti a la gent que la visita què vol dir «sagrada família». Segur que molts no ho lliguen amb Maria, Josep i Jesús.

Se'n pot prescindir, d'aquest àmbit religiós, per entendre el món i la societat en les redaccions?

Es pot, però seria mutilar la realitat.

Creu que aquest tractament informatiu pot comportar l'abandonament i la incomprensió per part d'una àmplia majoria de la societat cap al fet religiós en particular i especialment cap a l'Església catòlica?

Si no es fa periodisme religiós rigorós es pot caure en aquesta dinàmica, sí.

Bloc de qüestions sobre Jürgen Habermas i la teoria de l'acció comunicativa i l'Observatori de Comunicació, Religió i Cultura

La teoria de l'acció comunicativa proposada per Habermas i la seva denominada «situació ideal de diàleg» entre el món laic i el religiós, pot ser garant del consens i el punt de trobada entre l'esfera laica i la religiosa? I per la interlocució intercultural?

El problema que veig en Habermas, i en altres teòrics de la comunicació, és que aborden teories, però llavors la realitat s'imposa i costa més. Una situació ideal de diàleg no es dona ja ni en el si de les institucions (ni de les famílies, ni de tantes organitzacions). Per tant, veure-ho com a terreny ideal per a trobar-se amb no creients sí, ho veig bé, però crec que és utòpic. Les religions tenen un primer problema, i és intern, de diàleg, de cohesió i negociació interna.

Pot ser important que els periodistes coneguin la teoria de l'acció comunicativa?

Els periodistes, quantes més coses coneguin, millor. I si la teoria de l'acció comunicativa els pot ser un revulsiu per a dinamitzar terrenys infèrtils fins ara, endavant.

El nou Observatori Blanquerna de Comunicació, Religió i Cultura com pot ajudar a afavorir aquesta «situació ideal de diàleg» a través dels estudis sobre comunicació i religió?

La nostra voluntat és aportar coneixement en l'àmbit de la religió la comunicació i la cultura, i estem treballant en alguns projectes que visualitzen com entre les religions hi ha cooperació i diàleg.

L'Observatori Blanquerna de Comunicació, Religió i Cultura pot tenir entre altres funcions la d'«observador» del tractament que fan els mitjans en relació amb el fet religiós i ajudar a un millor tractament d'aquest àmbit?

Ho fem, volem ser un ull crític que recull el que els mitjans fan, diuen o no diuen sobre el fet religiós. I amb el nostre postgrau de comunicació i religió a l'era digital insistim en la formació per a la millora de la cobertura de la informació religiosa.

4.9. Entrevista a Albert Sáez (periodista a *El Periódico de Catalunya* i al Grup ZETA)

Entrevista realitzada a través del correu electrònic, resposta el 2/08/15
Tipologia utilitzada: entrevista semiestructurada

Perfil: va treballar al programa *Signes del temps* de TV3 i *Paraules de vida* de Catalunya Ràdio als anys 80. Als anys 90, va ser redactor de temes religiosos al diari *El Observador*, ja desaparegut, i va fer la tesi doctoral sobre el tractament a la premsa espanyola dels viatges de Joan Pau II, una part de la qual es va publicar al llibre *El llenguatge religiós en la cultura de masses.* Actualment és director adjunt d'*El Periódico de Catalunya*.

La tipologia de preguntes se centra en el model productiu: processos de producció i lògica productiva

Preguntes tancades/estructurades

En primer lloc, em podria descriure a grans trets la seva tasca com a periodista quan es dedicava al fet religiós? Per exemple: el procés de construcció de la notícia, el treball a partir de fonts i les rutines de producció en la redacció o bé la col·laboració amb altres periodistes dintre la redacció.

Bé, la meva feina tenia una triple dimensió: primer controlar les fonts d'informació institucional de l'Església, que eren molt reticents a comunicar; en segon lloc, buscar notícies que fossin d'interès general, dins i fora de la comunitat eclesial; i, finalment, ajudar que els redactors no especialitzats en religió entenguessin la posició de l'Església en temes que els sorgien a les seves àrees de treball.

Em pot descriure, a grans trets les rutines de producció i el procés de construcció de la notícia actuals, és a dir, a partir de quines fonts treballen més: amb notes oficials o comunicats de premsa d'entitats religioses o bé a partir dels fets d'actualitat, en què el periodista realitza el procés d'investigació com a reporter? Per exemple, buscant els temes.

Avui en dia hi ha molta informació disponible i bàsicament el que fem és interpretar-la per al lector.

(Si em respon que es treballa amb comunicats oficials)

Treballar amb fonts oficials, és a dir, comunicats, notes de premsa condiciona a l'hora de treballar la notícia? I en el resultat? Per exemple, en els interessos d'influència que determinats grups religiosos poden tenir en els mitjans de comunicació.

Jo diria que els grups religiosos avui influeixen més aviat poc en el tractament que en fan els mitjans de comunicació.

Creu que en l'àmbit religiós és més acurat treballar a partir d'aquestes fonts oficials quan es produeix un esdeveniment per tal de disminuir el llenguatge polèmic o sensacionalista?

No.

Com he pogut comprovar en el recull de notícies religioses dels mitjans de comunicació en l'àmbit espanyol i català (recull de premsa del 2012) hi ha un excés de «soroll informatiu» basat en la polèmica en els titulars i en el contingut. Creu que incideix en el procés de producció de la notícia, l'estil de producció i en la comprensió i el consum de la informació religiosa?

Sí.

Qines creu que poden ser les causes d'aquest «soroll informatiu» o polèmic en la premsa?

- Els mitjans són organitzacions complexes amb recursos limitats o no per a la producció de continguts, l'organització del mitjà.
- Les directrius econòmiques i de gestió des de la direcció influeixen en la decisió de continguts.
- **La manca de formació dels periodistes en l'àmbit religiós, que continuen generant estereotips sobre l'àmbit.**
- **El context social en què viuen els periodistes.**
- Un conjunt de totes les respostes anteriors.
- Resposta lliure…

Des de sempre ha tractat la informació religiosa? Sí o no?

Sí

Ha informat sobre altres àmbits abans de tractar el fet religiós? Quins?

- Política internacional
- **Política nacional de Catalunya i parlamentària**
- **Societat**
- Cultura
- Economia
- Esports

- Comunicació
- Local

Les creences d'un periodista (confessional o no confessional) són un factor important a l'hora de prendre decisions sobre què i com informar, en aquest cas en l'àmbit religiós? Sí o no? Per què?

Crec que no ho hauria de ser. S'ha d'exigir el mateix nivell de respecte i de competència professionals als que són creients i als que no ho són.

És el seu cas?

No.

Preguntes obertes generalitzables (perspectives de l'actor social)

El llenguatge de les informacions d'àmbit religiós s'acostuma a caracteritzar per un registre, en general, polèmic o controvertit. Creu que es posa massa l'accent a destacar aquest llenguatge i marc interpretatiu més polèmic de caure en l'atac en el fet religiós en els mitjans de comunicació en concret d'Espanya i Catalunya?

Crec que això ha estat especialment així en els pontificats del papa Joan Pau II i de Benet XVI, amb el papa Francesc ha canviat perquè ha canviat l'actitud de l'Església.

Considera que en els mitjans de comunicació no confessionals, d'àmbit espanyol i català, el tractament d'informació religiosa pot denotar clarament la línia ideològica de cada mitjà? Per exemple, el tractament de La Razón *i l'*ABC *en relació amb el d'*El Periódico *o* Público.

Sí, tenen públics diferents.

Com creu que s'ha de mantenir el pluralisme religiós en la premsa i els mitjans, en un país on la tradició i la religió cristiana han tingut una influència important? Han de tenir el mateix pes totes les tradicions religioses?

Sí, però avui el pluralisme ja no el garanteixen només ni principalment els mitjans de comunicació.

Quin creu que ha de ser el millor mètode per crear i redactar aquest tipus de notícies dintre d'un mitjà no confessional? Cas: premsa.

La professionalitat i el rigor que es concreten en l'especialització dels redactors.

A l'hora de realitzar el recull de premsa i en observar les diverses notícies religioses, he comprovat com en determinats mitjans de comunicació no confessionals es manté un llenguatge agressiu sobretot cap a l'Església catòlica pel que fa a temes com l'avortament, l'homosexualitat, l'eutanàsia o segons com es parla de l'estancament que ha viscut després del Concili Vaticà II. I en relació amb altres confessions com l'islam, sempre es posa més l'accent en el marc del terrorisme islamista, el vel, el burca, etc. Les altres confessions: judaisme, budisme, hinduisme… hi són menys presents. Per tant, per informar amb més rigor el periodisme religiós ha de seguir els mateixos criteris que altres àmbits com la política, internacional, societat o cultura?

Sí.

Les religions minoritàries (islam, judaisme, budisme, hinduisme…) no apareixen amb tanta regularitat com l'Església catòlica. Aquest fenomen es deu al fet que no tenen una organització tan estructurada (per enviar comunicats) o bé per la implantació majoritària de l'Església Catòlica en la nostra societat?

Sobretot pel desconeixement i la manca d'especialització dels redactors.

Creu que el fet religiós està força apartat dels mitjans de comunicació no confessionals o encara es considera força present, sobretot quan es tracten notícies que no comporten una polèmica enmig de l'actual societat secularitzada, com el treball de compromís social, les festes religioses o els seus rituals? Se'n pot prescindir, en les redaccions, d'aquest àmbit religiós, per entendre el món i la societat?

No tenen el relleu que mereixen i no se'n pot prescindir.

Per què ha de continuar tenint un paper rellevant en les redaccions dels diaris el fet religiós? O es pot prescindir d'aquest àmbit per entendre el món i la societat?

Ha de tenir un paper rellevant.

Els discursos de les religions amb la seva moral i ètica en relació amb la vida, en qüestions de bioètica, l'homosexualitat, la sexualitat, retornar el valor de l'home com a subjecte, amb una concepció antropològica basada en la revelació de Déu i la idea de comunitat, creu que són els factors principals que causen la incomprensió en les redaccions a l'hora de tractar el fet religiós? N'hi afegiria algun més?

Si es plantegen aquests temes amb una actitud dialogant com ha fet el papa Francesc, no tenen per què provocar incomprensions.

Com poden els mitjans de comunicació defensar una laïcitat positiva, la llibertat religiosa, la diversitat de religions, amb les seves concepcions, valors de l'ètica religiosa i les

seves tradicions, sense entrar en polèmiques ni desvalorar aquestes identitats per tal de promoure els seus drets i la convivència dintre una societat plural?

Informant amb rigor.

Bloc de qüestions sobre Jürgen Habermas i la teoria de l'acció comunicativa

Coneix la teoria de l'acció comunicativa de Jürgen Habermas?

Sí.

La teoria de l'acció comunicativa proposada per Habermas i la seva denominada «situació ideal de diàleg», entre el món laic i el religiós, pot ser garant del consens i el punt de trobada entre l'àmbit creient i el no creient? I per la interlocució intercultural?

Sí.

Pot ser important que els periodistes coneguin la teoria de l'acció comunicativa? Sí o no?

No.

Els mitjans de comunicació haurien de ser l'espai on participessin tots els arguments de manera deliberada i on el debat fos exercit sense cap dominació per part dels actors? És a dir, representant una «comunicació no distorsionada»?

Això ja no passarà als mitjans sinó a les xarxes socials.

La premsa pot estar per damunt de les ideologies o és inevitable que cada diari s'alineï en una línia ideològica?

Els diaris són comunitats de sentit i, per tant, amb gent que comparteix determinades idees.

On creieu que rau la força del diàleg?

En l'alteritat.

Donada la prevalença de la imatge en el món dels mitjans i en la premsa escrita, els articles de fons poden mantenir el pes de la reflexió i l'anàlisi en configurar l'opinió pública en relació a la informació religiosa? (Relacionada amb la tendència actual del ritme trepidant del periodisme en les redaccions, el periodisme de declaracions i el periodisme de fons i el seu futur.)

Les imatges també són reflexió i anàlisi com ho demostra l'art romànic.

La premsa digital i el seu increment en els últims anys pot representar una oportunitat en l'àmbit religiós? (Per exemple, Flama.info, Catalunyareligio.cat, etc.)

Sens dubte, i també una oportunitat de fer comunitats amb vincles religiosos.

4.10 Entrevista a Ignasi Miranda Giménez-Rico (Ràdio Estel)

Dia: 13/02/2015
Hora: de 16.45 a 18.00
Lloc: Seu - Redacció Ràdio Estel (Barcelona)
Tipologia utilitzada: entrevista semiestructurada

Perfil: periodista des del juny del 1993. Ha treballat al *Diari Oficial dels Jocs Olímpics* (com a redactor entre el juny i l'agost del 1992), al diari *Sport* (entre el març del 1994 i el novembre del 2000), a Ràdio Estel (on treballa de periodista des del desembre del 2000 i encara hi és), al web i servei de premsa de l'associació E-Cristians, *www.e-cristians.net* (entre el març del 2002 i el desembre del 2005), al diari digital *ForumLibertas, www.forumlibertas.com* (entre el juny i el desembre del 2005), i en el servei de coordinador i director de la Missa de TVE-2 en català (des del gener del 2006 i encara hi treballa). També ha fet col·laboracions amb el setmanari *Catalunya Cristiana* i *Diario de Burgos*. A la COPE presenta i dirigeix el programa *El Mirall de l'Església* (espai religiós per a Catalunya) des del març del 1999 fins al moment actual.

Preguntes més tancades/estructurades

Bloc de preguntes sobre el model productiu: processos de producció i lògica productiva

En primer lloc, em podria descriure a grans trets la seva tasca com a periodista especialitzat en religió a Ràdio Estel, a E-cristians i a la COPE durant aquests anys? Per exemple, el procés de construcció de la notícia, el treball a partir de fonts i les rutines de producció en la redacció o bé la col·laboració amb altres periodistes dintre la redacció.

Actualment la meva tasca com a redactor a Ràdio Estel és elaborar butlletins de notícies, on la presència de la informació religiosa és notable. A més, també faig espais d'entrevista i de reportatge de temàtica religiosa. La notícia, la construeixo normalment a través de fonts, de noves tecnologies o d'agències de casa nostra o internacionals; també a partir de fonts pròpies, a partir del que rebo dels gabinets de premsa o de comunicació, d'institucions religioses eclesiàstiques o

interreligioses o no confessionals d'inspiració cristiana. Per exemple, premsa de Montserrat, premsa de l'Arquebisbat de Barcelona, premsa d'editorials catòliques o de temàtica religiosa, i també d'agències internacionals del Vaticà: Fides, Aleteia. També consultem premsa en el seu format digital especialitzada en temàtica religiosa i altres fonts. A partir d'aquí, a través d'una agenda de contactes i de previsions que nosaltres tenim. Considero que això és important per la temàtica religiosa, en una societat secularitzada. Tota aquesta temàtica i producció va en dos sentits: o s'adrecen a nosaltres oferint temes o a vegades som nosaltres els que hem de trucar i demanar temes, i d'aquí surten entrevistes molt interessants. Per exemple, sobre l'acció social de diferents institucions, la pastoral juvenil dels salesians, que aquest 2015 celebren els 200 anys del naixement de sant Joan Bosco, i altres més o menys lligades a l'actualitat. Tot això pel que fa a la temàtica religiosa a Ràdio Estel.

A E-Cristians hi vaig treballar entre el 2002 i el 2005. E-Cristians és una gran plataforma de trobada d'entitats cristianes, que volen promoure la presència de la concepció cristiana en l'espai públic i va néixer amb vocació de plataforma integradora de moltes entitats, associacions, parròquies, etc. E-Cristians també tenia vocació d'entrar pel món virtual, l'any 2002 Internet estava en màxima ebullició; per tant, es va crear un lloc web que encara existeix. El web es va potenciar molt i la meva tasca consistia a realitzar-hi continguts mitjançant una revista digital i uns butlletins de notícies que sortien cada dia. Aleshores no estava tan potenciat el vídeo o altres recursos audiovisuals actuals, però a través del format de premsa escrita digital va funcionar molt bé. El 2004 es va crear un diari digital: *www.forumlibertas.com*, en l'elaboració del qual jo també vaig participar. Al web *www.e-cristians.cat* vaig notar que tot el procés d'elaboració de la notícia amb fonts es va alterar, ja que amb el tema de la premsa digital es realitzaven molt poques trucades i es treballava molt per Internet, amb elaboració pròpia, amb comunicats que arribaven per correu electrònic… En general, vaig notar que era una rutina de producció molt diferent respecte a les rutines de Ràdio Estel, on es combina recepció de materials a través de notes de premsa o bé de comunicats i també a través d'agències.

A la COPE des de l'any 1999 fins a l'actualitat, hi estic realitzant un programa primer d'una hora i actualment de mitja hora. Es tracta d'un programa concebut com una proposta sobre l'actualitat de l'Església a Catalunya, perquè la COPE té molta informació religiosa en àmbit estatal i internacional. En el cas de Catalunya, intento potenciar molt fets i notícies i l'actualitat en general de casa nostra i de Catalunya. Es tracta d'un sistema de treball una mica diferent, preparo una selecció de notícies, que em serveix d'ajuda, i penso en dues o tres persones que poden venir a explicar temes d'actualitat, i així, es forma una tau-

la de testimonis a partir de rebre notes de premsa, d'agències de notícies, per correus electrònics i a través del que m'assabento per una agenda de previsions; que és molt important tenir-la, sobretot, en els mitjans on treballo. L'agenda de previsions és important perquè no es passin els temes, per preveure o entrevistar alguna personalitat o bé per realitzar un reportatge o dedicar un programa a un tema determinat. Per exemple, quan es va celebrar el Sínode de la Família, l'octubre del 2014, vaig voler dedicar una tertúlia a l'espai *El Mirador de l'Actualitat*, que realitzo diàriament a Ràdio Estel, amb persones especialitzades.

Em pot descriure, a grans trets les rutines de producció i el procés de construcció de la notícia; és a dir, a partir de quines fonts treballeu: més amb notes o comunicats de premsa d'entitats religioses o bé a partir dels fets d'actualitat, en què el periodista realitza el procés d'investigació com a reporter, sense l'ajuda d'aquestes notes de premsa, per exemple, buscant els temes?

A Ràdio Estel treballem més a través dels fets d'actualitat, amb notes de premsa i elaboració pròpia com un procés d'investigació propi, combinem molt bé aquests tres elements. Per exemple, en l'última campanya de Mans Unides, on venen aquí a Catalunya testimonis de països del Tercer Món que han estat ajudant. Aleshores, l'equip de redacció fabriquem un material propi en forma d'entrevista, de reportatge, en forma de missatge de crida a favor de la col·laboració amb els 600 projectes de Mans Unides. En el cas de Ràdio Estel, les rutines de producció depenen de l'equip de persones i del context de cada moment, són força estables. Per exemple, hi ha persones que fan trucades o escriuen correus electrònics i treballen en producció, hi ha altres persones que es dediquen a preparar i a fer entrevistes o a redactar notícies. No obstant, aquests rols interactuen, a vegades els que escrivim notícies també fem producció o bé els que fan producció també escriuen. De les notes de premsa, per exemple, n'aprofitem el contingut i les reelaborem, perquè sovint existeixen algunes diferències en presentar una notícia en una nota de premsa per la ràdio.

(Si em respon que treballa amb comunicats oficials:)
Treballar amb fonts oficials, és a dir, comunicats, notes de premsa… condiciona a l'hora de treballar la notícia? I en el resultat? Per exemple, en els interessos d'influència que determinats grups religiosos poden tenir en els mitjans de comunicació.

No condiciona més enllà del desig de ser fidel al que t'expliquen; és a dir, l'emissora de ràdio o el mitjà de comunicació i el professional tenen un marge de llibertat per presentar la notícia com creuen més convenient, sobretot, pensant en la línia del mitjà, però també en l'estil propi; però, sense excedir-se ni en una cosa ni en l'altra, és a dir, sense emfatitzar massa la visió personal d'una cosa i

tampoc sense emfatitzar tant la identitat del mitjà, sense caure en un excés per aquestes línies. En general, considero molt important que s'ha de ser fidel a la nota oficial del mitjà, perquè el que diuen s'ajusta a la realitat. Ara bé, com que citem aquesta font oficial els periodistes hem de dir: «aquest govern», «aquest arquebisbat» o la institució ens diu «això», sempre segons la font.

Aquests grups religiosos influencien o condicionen? Ens influeix només en el sentit de voler ser justos amb la presència d'aquests grups religiosos a casa nostra. Per exemple, si el Consell Evangèlic de Catalunya edita una Bíblia, o si la Federació d'Entitats Islàmiques de Catalunya realitzen una acció social, en farem ressò. Això ens condiciona des del respecte mutu, dins la nostra llibertat; des del fet que aquests són grups de persones creients que viuen entre nosaltres. Sempre tots els condicionaments jo els veig en positiu, no pas com a privació de la llibertat que tenim com a mitjans i els professionals com a informadors, sinó que ho veig com una oportunitat per ser equitatiu amb la presència d'aquesta realitat a casa nostra.

Creus que en l'àmbit religiós és més acurat treballar a partir d'aquestes fonts oficials quan es produeix un esdeveniment per tal de disminuir el llenguatge polèmic o sensacionalista?

Penso que sí, és més acurat treballar a partir d'aquestes fonts oficials. Per exemple, quan es va saber que Benet XVI renunciava, com que va ser inesperat i increïble, aquest cas és molt clar, ja que vam haver d'esperar un comunicat oficial. Per tant, si no hi ha una investigació més a fons i contrastada, mentre això no es realitzi, per les informacions del dia a dia, sempre és bo ser acurat fins que no es tingui la informació de la font oficial. Quan parlo de font oficial em refereixo no només a l'administració pública en un sentit polític o civil, sinó a aquella instància oficial de cada notícia. Això pot ser una federació de protestants o pot ser un arquebisbat o bisbat, o bé una organització com Càritas. En general, considero que és millor treballar a partir de fonts oficials per disminuir el llenguatge polèmic, tot i que no sempre ha de ser així.

Per què?

Perquè les fonts oficials ens permeten actuar amb més seguretat informativament i ens agilitzen la feina, i ens permeten comunicar la realitat a uns oients des de la ràdio. Per exemple, per a la notícia d'una convocatòria d'eleccions a Catalunya, la principal font és l'anunci que fa el president de la Generalitat o el comunicat oficial que, per tant, és més fiable. Ara bé, també es pot fugir del llenguatge polèmic o sensacionalista sense recórrer a fonts oficials. No crec que s'hagin d'utilitzar sempre.

Com he pogut comprovar en el recull de notícies religioses dels mitjans de comunicació en l'àmbit espanyol i català (recull de premsa del 2012) hi ha un excés de «soroll informatiu», basat en la polèmica en els titulars i en el contingut. Creu que incideix en el procés de producció de la notícia, en l'estil de producció, en la comprensió i en el consum de la informació religiosa?

Hi ha un principi que tinc molt clar i et respondré parcialment la pregunta amb una reflexió. Nosaltres, els comunicadors, no tenim la vocació de comunicar per crear nosaltres una realitat, nosaltres informem d'una realitat que existeix, que és la que és, i a vegades pot estar marcada pel soroll informatiu. Possiblement, no és el més desitjable, però sí, influeix. Per exemple, l'any 2012 es va produir el cas Vatileaks. Si el Papa Benet XVI va renunciar, en part, és perquè va tenir sobre la taula un informe demolidor sobre determinades pràctiques de la cúria romana. Això no es pot amagar, cal explicar-ho tal com és. S'ha d'explicar des de la nostra vinculació a l'Església catòlica, des de Ràdio Estel, com a mitjà confessional, però des de la nostra pertinença no hem d'amagar les coses. Aquí, la frontera és la intenció. Si aquesta és la d'informar, interpretar, ajudar els oients o realitzar un servei, considero que no passa res perquè hi influeixi el soroll. Però si la intenció és buscar la polèmica, trencar les barreres ètiques; doncs, evidentment ja no ho trobo bé.

Quines creus que poden ser les causes d'aquest «soroll informatiu» o polèmic en la premsa?

- **Els mitjans són organitzacions complexes amb recursos limitats o no per a la producció de continguts, l'organització del mitjà.***
- Les directrius econòmiques i de gestió des de la direcció influeixen en la decisió de continguts.
- La manca de formació dels periodistes en l'àmbit religiós, continuen generant estereotips sobre l'àmbit.
- **El context social en el qual viuen els periodistes.***
- Un conjunt de totes les respostes anteriors.

[Va marcar aquests dos punts com a principals causes del soroll informatiu en la premsa. Ell va fer referència en aquests dos punts perquè:]*

Els mitjans sovint aposten fort per una determinada línia interpretativa. Per exemple, el diari *El Mundo* i *El Punt Avui* realitzen soroll informatiu, en sentits molt diversos. Per a mi, soroll informatiu no vol dir necessàriament una cosa negativa, a vegades és legítim en un context de llibertats democràtiques. [...]

[Afegeix com a resposta lliure:]

Els mitjans omplen pàgines i minuts o imatges, a partir d'una realitat, i de com la veuen els respectius mitjans, aquesta realitat, des de la pluralitat, aleshores no la poden crear. Alguns fets els podràs explicar, però alguns altres no i, per tant, t'has d'adaptar al mitjà de comunicació.

Des de sempre ha tractat la informació religiosa? Sí *o no?*

Tot i que va treballar 7 anys al diari *Sport*.

*Ha informat sobre altres àmbits abans de tractar el fet religiós? Quins?**

- **Política internacional**
- **Política nacional de Catalunya i parlamentària**
- **Societat**
- Cultura
- Economia
- **Esports**
- Comunicació
- Local

* Tot i que Ràdio Estel tracta molt el tema religiós, però també té vocació d'oferir informació generalista.

Les creences d'un periodista (confessional o no confessional) són un factor important en prendre decisions sobre què i com informar, en aquest cas, en l'àmbit religiós? Sí o no? Per què?

Sí. Són factors importants per prendre decisions sobre què i com informar. Sí, perquè la societat és plural, no és laica, com tampoc és cristiana. Per tant, dintre d'aquesta pluralitat, Ràdio Estel està al servei de la concepció cristiana i, d'una banda, les meves creences penso que són molt importants a l'hora d'informar. D'altra banda, també, des d'un punt de vista personal, el fet de ser creient em dona un plus d'exigència, de caràcter ètic i convivencial amb els companys. Des del meu punt de vista penso que la meva creença ha de servir per contribuir a un bon clima a la feina i per realitzar la feina el millor possible, en aquest sentit. Per tant, aquestes són les dues raons: el mitjà on treballo, que dona importància a les creences, i la meva autoexigència.

És el seu cas?

Sí, soc creient.

Com observa, en general, la productivitat i el procés de producció de la notícia dintre la premsa escrita a l'Estat espanyol i a Catalunya?

Personalment, si hem d'establir una classificació, crec que els diaris grans treballen més amb elaboració pròpia, és a dir, a partir dels redactors propis. Per exemple, el cas de *La Vanguardia*, *El Punt Avui* o el diari *Ara*, a Catalunya, també treballen a través de corresponsals aquí i a fora. A més de les informacions, hi ha els reportatges que ells puguin elaborar en un procés de treball propi. En general, penso que treballen més des d'aquest punt de vista. El sistema de treball, en la premsa, em sembla que s'està adaptant a les noves exigències de les noves tecnologies: Internet, el món virtual… encara que els diaris de paper continuen existint, però estan condicionats pel predomini dels mitjans digitals, que són molt immediats. Per exemple, un diari de paper al matí t'ofereix notícies del dia abans i durant tota la matinada tens la xarxa plena de notícies d'última hora, que a vegades poden ser modificades. O a vegades, també passa que les notícies que ofereix la premsa, possiblement s'han ofert per televisió.

Un tema important de la premsa escrita és que s'està convertint en una generadora d'opinió i d'interpretació. La premsa escrita molta gent la segueix pels articles de determinats escriptors o de determinats articulistes, per exemple: l'Enric Juliana, en el cas de *La Vanguardia*, o Josep M. Espinàs, en el cas de *El Periódico de Catalunya*. El concepte clàssic del redactor que va a una roda de premsa o va a cobrir un acte i després torna a la redacció, penso que s'està replantejant.

Actualment, els comunicadors estem abandonant l'especialització i estem fent tots una mica les coses com podem, fer una mica de tot, per ser més pràctics i més immediats. Tots podem fer una foto, tots podem publicar i gravar un vídeo, penjar una nota a Internet i, en el cas dels diaris, publicar un enllaç. Per la seva banda, la premsa en paper, també s'està adaptant, tot i que continuï existint.

Preguntes obertes generalitzables (perspectives de l'actor social)

El llenguatge de les informacions d'àmbit religiós s'acostuma a caracteritzar per un registre en general polèmic o controvertit. Creu que es posa massa l'accent a destacar aquest llenguatge més polèmic de caure en l'atac en el fet religiós en els mitjans de comunicació, en concret, d'Espanya i Catalunya?

Amb el papa Francesc estem vivint temps millors, pel que fa als atacs a l' àmbit religiós en els mitjans de Catalunya i Espanya. Personalment, considero que no s'ataca tant el fet religiós, en els mitjans de comunicació. El que sí que crec és que es posa massa l'accent, en els mitjans en general, en destacar el llenguatge més polèmic, això sí. La polèmica malauradament ven i, és cert, no es pot amagar. Els

mitjans, a vegades, hem d'acceptar una notícia polèmica. Si sabem presentar-la d'una manera determinada, ens pot seguir gent, a la ràdio, a la televisió, a Internet, en premsa, etc. Però no hem d'utilitzar-la com si ens alegréssim d'aquesta polèmica. La nostra principal eina en la comunicació no és la polèmica.

I sobre l'atac al fet religiós, sí que és veritat que encara estem en un panorama comunicatiu on si un sacerdot ha estat denunciat per abusos sexuals sortirà a tota la premsa generalista, webs públics, privats i altres mitjans. Però si un sacerdot ha aconseguit salvar la vida de deu immigrants, com ha passat en algunes ocasions a Ceuta, i els ha acollit en una casa de Càritas, potser aquest sacerdot apareix una mica, però difícilment n'hi haurà un ressò mediàtic. Això és una injustícia de fons que existeix en els mitjans de comunicació, a l'hora de tractar el fet religiós. Després, hi ha una mena d'associació inconscient sobre religió-violència, que això és un problema que en una sessió de treball d'ara fa un any i mig, organitzada per l'Associació d'Afers Religiosos i el GTER va aparèixer bastant. Sobretot, quan es parla d'atemptats a Nigèria, s'intenta presentar com si fos una guerra entre cristians i musulmans, i això també és injust.

Considera que en els mitjans de comunicació no confessionals d'àmbit espanyol i català, el tractament de la informació religiosa pot denotar clarament la línia ideològica de cada mitjà? Per exemple, el tractament de La Razón *i l'*ABC *en relació amb* El País *o* Público.

Evidentment, amb el tractament de la informació religiosa es pot denotar clarament la línia ideològica. Per exemple, una informació religiosa en el diari *El País* té un tractament molt diferent al diari *La Razón* o a l'*ABC*. El tractament de la informació religiosa i la línia ideològica no sempre tenen una equivalència matemàtica. Per exemple, *La Razón* i l'*ABC* tenen una ideologia de dretes i d'àmbit espanyol en el terreny polític, però a vegades en el fet religiós es pot reflectir aquesta tendència i altres vegades no; possiblement hi hagi alguns punts de connexió. Per exemple, no és el mateix el diari *El País*, un diari amb oscil·lacions, però que es dirigeix més cap a l'esquerra, i en el fet religiós té un tractament no sempre d'amistat, sinó més aviat hostil.

Com creu que s'ha de mantenir el pluralisme religiós en la premsa i els mitjans en un país on la tradició i la religió cristiana han tingut una influència important? Han de tenir el mateix pes totes les tradicions religioses?

El pluralisme religiós en la premsa i els mitjans, en un país com el nostre que té una forta presència cristiana i cultura cristiana, penso que ha de ser no proporcional al que tenim a escala social. Tenim una influència cristiana, una majoria cristiana, la majoria a Catalunya i a Espanya se senten identificats amb el catoli-

cisme, però això no significa que s'hagi de reflectir en la premsa o en els mitjans en un percentatge igual als de qui es declaren catòlics. Si són un 70%, per tant, no significa que la premsa hagi de ser en un 70% catòlica, perquè la iniciativa privada és lliure i els mitjans públics, també, intentaran ser equilibrats, però no es poden ajustar exactament a totes.

A la segona part de la pregunta jo contestaria, que evidentment no totes les tradicions religioses han de tenir el mateix pes. Crec que és just que totes tinguin alguna presència. Seria injust que algun mitjà de comunicació públic o privat ignorés que a Catalunya hi ha centenars de musulmans. També, d'altra banda, és important recórrer al principi que la societat és plural, encara que de cultura i d'arrels cristianes, en el cas de Catalunya i Espanya; és bo que les religions i la seva presència social es normalitzin. Per exemple, la presència d'un crucifix a una escola, no hauria d'escandalitzar a ningú, tot i que ha donat a vegades polèmica. La creu no tan sols és un símbol religiós, també forma part de la nostra cultura i història.

Quin creu que ha de ser el millor mètode per crear i redactar aquest tipus de notícies dintre d'un mitjà no confessional? Cas: premsa.

Penso que el millor mètode per tractar les notícies religioses en un mitjà no confessional és el d'intentar ser el màxim de fidels a la veritat, i no veure amb prejudicis el fet religiós i ser just en el seu tractament. Des del punt de vista del mitjà, ha de deixar clar que és respectuós amb totes les sensibilitats i que ho fa en un règim de pluralitat.

A l'hora de realitzar el recull de premsa i en observar les diverses notícies religioses, he comprovat com en determinats mitjans de comunicació no confessionals es manté un llenguatge agressiu sobretot cap a l'Església catòlica pel que fa a temes com l'avortament, l'homosexualitat, l'eutanàsia o segons com es parla de l'estancament que ha viscut després del Concili Vaticà II. En relació amb altres confessions com l'islam, sempre es posa més l'accent en el marc del terrorisme islamista, el vel, el burca, etc. Les altres confessions: judaisme, budisme, hinduisme… hi són menys presents. Per tant, per informar amb més rigor, el periodisme religiós ha de seguir els mateixos criteris que altres àmbits com la política, internacional, societat o cultura?

Entenc que, per informar de religions, això no funciona com en els blocs electorals o les quotes. En el cas del periodisme religiós no va per quotes. És a dir, si els budistes representen un 2% en el conjunt de Catalunya, la seva presència en un mitjà públic o privat no ha de ser d'un 2%. Considero que, per informar amb més rigor, el periodisme religiós ha de ser sensible a la presència d'aquestes religions a casa nostra. Per exemple, si hi ha la inauguració d'un monestir budista

a Catalunya, com el del Garraf o en un altre lloc o a Madrid, això és una notícia religiosa. Aquesta notícia es pot donar tranquil·lament i un dia pot ocupar més minuts dels que corresponen proporcionalment als budistes a Catalunya i a Espanya. Igualment amb el tema d'altres religions.

Pel que fa a l'islam dic el mateix, en relació amb el tema que comentava abans en aquesta tendència a vegades, més o menys conscient o inconscient, que tenen els mitjans d'associar religió i guerres, religió i problemes, religió i conflictes o religió i pederàstia. Doncs en relació amb l'islam, considero el mateix, no es pot associar islam amb terrorisme, perquè no s'ha de confondre i no és el mateix. El terrorisme és una perversió humana, és una maldat, és un creure que tens dret a treure la vida dels altres i que això ho fas pensant equivocadament que faràs un món millor. I com han declarat molts papes i altres líders religiosos, la religió no ha de servir mai per matar ni per fer la guerra, sinó per fer la pau.

Les religions minoritàries (islam, judaisme, budisme, hinduisme…) no apareixen amb tanta regularitat com l'Església catòlica. Aquest fenomen es deu al fet que no tenen una organització tan estructurada (per enviar comunicats) o bé per la implantació majoritària de l'Església catòlica a la nostra societat?

Crec que hi ha una mica de les dues coses. El fet que les anomenades confessions minoritàries tinguin poca presència potser té causes en les dues bandes. Per una part, en els mateixos musulmans, jueus, budistes, etc., que necessiten millorar la seva cohesió interna, a través d'alguna federació comuna, que els permeti donar més potència i presència a les seves informacions. I, de l'altra, també una mica per part nostra, els mitjans de comunicació, i especialment en els mitjans públics. Actualment, en els mitjans de comunicació de casa nostra encara es dona força preeminència a l'Església catòlica. L'Església catòlica manté legítimament uns acords amb l'administració de l'Estat a través d'un Concordat vigent que permet tenir espais en els mitjans públics, perquè la població majoritària és catòlica i requereix aquests serveis.

Possiblement el que es requereix és que aquestes altres religions minoritàries i la societat civil i els poders públics realitzin un esforç perquè tinguin més presència a l'espai públic. És veritat que, en general, aquestes confessions pateixen un cert dèficit en la presència als mitjans.

Creu que el fet religiós està força apartat dels mitjans de comunicació no confessionals o encara es considera força present, sobretot quan es tracta de notícies que no comporten una polèmica enmig de l'actual societat secularitzada com el treball de compromís social, les festes religioses o els seus rituals? Se'n pot prescindir, en les redaccions, d'aquest àmbit religiós, per entendre el món i la societat?

No es pot prescindir mai de l'àmbit religiós per comprendre el món i la societat. La creença és lliure, fins i tot la Constitució reconeix el dret a no revelar la creença que té cadascú. Però al mateix temps la Constitució espanyola reconeix la dimensió positiva de les religions i parla de neutralitat o no confessionalitat de l'Estat i els poders públics, des d'un règim i una voluntat de col·laboració amb totes les confessions religioses.

Personalment, considero que no està apartat del tot el fet religiós dintre els mitjans de comunicació, però potser es requereix que la seva presència sigui més justa, equilibrada i que la seva presència no estigui envoltada de polèmica o negativitat. Hi ha d'haver una positivitat en general i, això, requereix un esforç per part de les confessions religioses.

Els discursos de les religions amb la seva moral i ètica en relació amb la vida, en qüestions de bioètica, l'homosexualitat, la sexualitat, sobre com retornar el valor de l'home com a subjecte, amb una concepció antropològica basada en la revelació de Déu i la idea de comunitat, creu que són els factors principals que causen la incomprensió en les redaccions a l'hora de tractar el fet religiós? N'hi afegiria algun més?

Crec que els discursos morals i ètics influeixen en la incomprensió que algunes redaccions donen a l'hora de tractar el fet religiós. És evident que influeixen. Considero que hi ha unes actituds injustes per les dues bandes. Per un costat, les creences parlen de l'homosexualitat, de qüestions sobre la família, el matrimoni, o la revelació de Déu i, potser, a vegades, no han posat la mateixa força respecte a la defensa d'un dret a la vida en països del Tercer Món o bé el dret a la vida dels immigrants que emigren d'Àfrica per trobar un futur millor a Europa; per tant, la moral religiosa té tot el dret a manifestar-se en contra de l'avortament. Per l'altre, però, també ha de posar més força en el compromís a favor de la pau, denunciar la presència de tropes estrangeres en llocs de conflicte i postular-se a favor d'una justícia econòmica. En això, considero que en el cas de l'Església catòlica, el papa Francesc està equilibrant molt els missatges. El mateix papa ha dit que no emfatitzem tant alguns temes, fins i tot referint-se a l'avortament. Per tant, això influeix molt en la incomprensió, com també pot influir la percepció d'incoherència dels mateixos creients de l'Església catòlica. Per exemple, els cristians defensem la justícia social, la pobresa i la lluita contra la pobresa, i a vegades no oferim exemple d'aquesta pobresa.

Com poden els mitjans de comunicació defensar una laïcitat positiva, la llibertat religiosa, la diversitat de religions, amb les seves concepcions, valors de l'ètica religiosa i les seves tradicions sense entrar en polèmiques, ni desvalorar aquestes identitats, per tal de promoure els seus drets i la convivència dintre una societat plural?

Aquesta pregunta defensa l'escenari ideal, el que defensa una laïcitat positiva, en què, com he comentat abans, tots tinguem clar que aquesta laïcitat és d'una societat que és plural, però que no és laica, ja que la societat no és uniforme, és plural. Per tant, en aquesta pluralitat hi ha catòlics, protestants, musulmans, agnòstics i ateus. Així, perquè aquest escenari sigui ideal o perquè el panorama dels mitjans de comunicació sigui més proper a aquest escenari ideal considero que s'ha de potenciar més una confiança mútua. És a dir, entre les creences religioses la societat civil, la política i els mitjans de comunicació, aleshores es podrà parlar amb més normalitat i es valorarà més aquestes entitats, el seu dret i la seva convivència dins d'una societat plural. Per exemple, el fet que aparegui una processó en un canal públic, alguns sectors de la societat de l'Estat espanyol ho consideren contrari a l'ordre constitucional, ja que consideren que l'Estat és laic, que no és laic, sinó aconfessional. A vegades tampoc no veuen bé que es parli de religió a la premsa o que les autoritats públiques assisteixin a una missa en una festa major. Personalment, considero que això se supera amb aquest respecte mutu, entre tots.

Bloc de qüestions sobre Jürgen Habermas i la teoria de l'acció comunicativa

Coneix la teoria de l'acció comunicativa de Jürgen Habermas?

- **Sí, la conec una mica.**
- No.

La teoria de l'acció comunicativa proposada per Habermas i la seva denominada «situació ideal de diàleg» entre el món laic i el religiós, pot ser garant del consens i el punt de trobada entre l'àmbit creient i el no creient? I per la interlocució intercultural?

Penso que sí, perquè el que proposa Habermas amb la teoria de l'acció comunicativa (TAC) és, en el fons, que el llenguatge tingui una potència aglutinadora. Que els signes de la llengua, la paraula, siguin com un factor de cohesió, suposa un factor positiu per construir una nova ètica en el context de la comunicació. A més, quan reivindiquem el no a la guerra i el sí a la pau ho fem a través del llenguatge i la paraula per sobre de les armes; per tant, aquesta teoria, la TAC hi pot contribuir molt.

Pot ser important que els periodistes coneguin la teoria de l'acció comunicativa? Sí o no?

Sí.

Per què?

Perquè conèixer els teòrics de la comunicació, no tan sols Habermas, sinó tots, ens ajuda a ser més bons professionals, als que ens dediquem a això. Després perquè un aspecte central de la teoria de Habermas és la veritat i la veracitat, precisament. I si en alguna cosa coincideixen els comunicadors i els creients és a buscar la veritat.

Els mitjans de comunicació haurien de ser l'espai on participessin tots els arguments de manera deliberada i on el debat fos exercit sense cap dominació per part dels actors; és a dir, representant una «comunicació no distorsionada»?

Considero que sí. Penso que els mitjans haurien de ser l'espai on participessin els actors de manera deliberada i on el debat fos exercit sense dominació. El que passa és que l'objectivitat plena, tal com diuen alguns teòrics, és impossible, potser també la participació total i perfecta de totes les sensibilitats també és difícil. Però hem d'intentar tendir-hi i arribar-hi.

La premsa pot estar per damunt de les ideologies o és inevitable que cada diari s'alineï en una línia ideològica?

Penso que són les dues coses. És inevitable que els diaris se situïn en una línia ideològica, però crec que la premsa en general hauria d'estar per damunt. A més, seria positiu que hi haguessin més mitjans que no tinguessin una ideologia concreta, sinó que fossin més oberts. Considero que haurien d'existir mitjans més imparcials i, també, que existissin mitjans amb un perfil ideològic més marcat, ja que en una societat plural poden coexistir mitjans en un sentit i en un altre.

On creieu que rau la força del diàleg?

En el respecte als altres i, per part dels mitjans de comunicació, també en el respecte als lectors o als oients.

Donada la prevalença de la imatge en el món dels mitjans i en la premsa escrita, els articles de fons poden mantenir el pes de la reflexió i l'anàlisi en configurar l'opinió pública en relació amb la informació religiosa? (Relacionada amb la tendència actual del ritme trepidant del periodisme en les redaccions, el periodisme de declaracions i el periodisme de fons i el seu futur.)

La premsa escrita, com he dit abans, potencia molt l'opinió. Aleshores, els articles de fons poden mantenir el pes d'aquesta reflexió i, en el cas de la informació religiosa, poden influir molt. Tant en un sentit com en un altre. Per tant, és

legítim que un articulista digui la seva sobre el fet religiós, sempre que respecti les confessions religioses. En aquest sentit, la premsa té dret a potenciar els seus articulistes; per tant, els articulistes cristians també.

La premsa digital i el seu increment en els últims anys pot representar una oportunitat en l'àmbit religiós? Per exemple, Flama.info, Catalunyareligio.cat, etc.

La premsa digital i el seu increment en els últims anys pot ser una oportunitat. És a dir, la presència de l'agència *Flama.info* o de *Catalunyareligio.cat* o bé d'E-Cristians amb el seu portal: *Forumlibertas*, d'inspiració cristiana, i de molts diaris propers al cristianisme, però també en altres confessions, representa una oportunitat. Els cristians i, en particular, l'Església catòlica no han perdut el «tren» d'Internet ni de les noves tecnologies i estan molt present en aquest àmbit. Això representa una oportunitat única per a l'evangelització, per a la difusió de les creences i per a la promoció dels valors de la pau, que des d'un punt de vista social és el que pretén el cristianisme i el que pretenen les creences en general.

5. El fet religiós a la premsa escrita. Estudi de camp, perspectiva de l'al·ludit: entrevista a representants de confessions religioses - Grup de Treball Estable Religions (GTER)

L'objectiu plantejat en aquest exercici consisteix a comparar les reaccions (actituds) que provoca la cobertura religiosa en la premsa i, en general, el seu tractament periodístic sobretot a les comunitats religioses. L'exercici consisteix a fer emergir els seus punts de vista, les seves actituds i la seva «subjectivitat» en relació amb el tractament del fet religiós en la premsa generalista. Després de parlar amb diversos professionals dels mitjans de comunicació en premsa escrita és l'hora de consultar als representants religiosos per conèixer-ne l'opinió i experiència sobre el tractament religiós dintre de la premsa generalista a Espanya i Catalunya. Amb les opinions obtingudes, es detectaran els principals potencials i problemes entre les comunitats religioses i els mitjans. Així, mitjançant els resultats de les entrevistes als professionals dels mitjans i les entrevistes en les comunitats religioses, es desenvoluparà una reflexió teòrica i s'intentarà aportar coneixement en la direcció que han d'adoptar els mitjans en el tractament del fet religiós.

5.1 Guillem Correa (secretari general del Consell Evangèlic de Catalunya)

Representant de diverses confessions, entrevistat el 23/01/2014 a Barcelona, a la seu del GTER:

- **Protestants: Sr. Guillem Correa, secretari general del Consell Evangèlic de Catalunya (Aquesta entrevista va estar condicionada pel poc temps disponible de l'entrevistat. Algunes qüestions no es van respondre.)**
- Ortodoxos
- Musulmans
- Jueus
- Catòlics

Eixos temàtics generals:

A grans trets, creu que el pluralisme religiós en la premsa de l'Estat espanyol i Catalunya està ben reflectit?

No. La diversitat religiosa no està reflectida ni en els mitjans públics ni en els privats. Tampoc en els mitjans catalans ni en els mitjans de l'Estat.

Considera que el discurs del tractament religiós en la premsa, amb el seu posicionament ideològic (progressista vs. conservador) subratlla una imatge estereotipada de les religions?

Excepte en molt comptades ocasions, la majoria de vegades que qualsevol confessió religiosa, fins i tot la majoritària (Església catòlica), apareix en els mitjans de comunicació, sempre és per accentuar allò que desfigura i desmarca sobre el que som, pensem i actuem. En relació amb l'Església majoritària [referint-se a la catòlica] disposa de mitjans propis i, també, en el cas dels grans esdeveniments que organitza, són molts més fidels, però exceptuant aquestes ocasions, em ratifico amb el que he dit anteriorment.

Considera en general que el discurs mediàtic es guia massa pel context sociocultural de la societat actual? (No li vaig fer aquesta pregunta.)

Creu que el discurs en les informacions religioses reflecteix la realitat de les comunitats religioses i les seves activitats (socials, de culte, culturals, tradicionals)?

No, ja ho he comentat anteriorment. Des del meu punt de vista, el discurs mediàtic ni representa ni explica què pensem i com som les confessions religioses. A més, presenta l'anècdota com si fos la norma i, a vegades, presenta les informacions que estan a l'extrem com si fossin també la norma. Nosaltres (les confes-

sions) pensem que això tergiversa molt el que som nosaltres mateixos i pensem que això desfigura el que són les nostres vivències i actuacions majoritàries.

Creu que en un país com el nostre, històricament arrelat a la tradició i a la fe cristiana catòlica, la resta de confessions religioses (islam, judaisme, etc.) han de tenir la mateixa proporcionalitat en els mitjans, en el cas d'aquest estudi, de la premsa?

Malauradament és que no tenim proporció ni presència en els mitjans de comunicació, per la qual cosa el que haurien de reflectir els mitjans de comunicació és la diversitat viscuda des del respecte. En moltes ocasions, els mitjans haurien d'entendre que la diversitat és bona, no només per contribuir en el debat religiós, sinó també en el debat social. Les confessions religioses tenim opinió i tenim posició en determinats temes. La comunitat protestant no té una ètica impositiva, no pretenem que la societat faci el que nosaltres creiem i pensem. No obstant, creiem que tenim dos drets: primer, el dret a viure i, després, a explicar-nos; és a dir, nosaltres expliquem el que és d'aplicació per a nosaltres mateixos i el que creiem que és bo per a nosaltres mateixos, també creiem que és bo pels altres. Com a mínim tenim el dret de ser escoltats, ja que creiem que estem fent un bé a la nostra societat.

Parlant amb periodistes pel doctorat, em comentaven que per a ells és difícil accedir a les informacions que generen les confessions més minoritàries, sobretot en la comunicació dels actes que celebren aquestes confessions: religions com ara budistes, protestants, judaisme, ortodoxos… Què en pensa?

Per què els és més difícil? La nostra comunitat protestant, el Consell Evangèlic de Catalunya, té més de 35 anys d'història i ha estat present durant més de trenta anys a Catalunya; a més, representa la totalitat de la comunitat protestant a Catalunya, ni tan sols l'Església catòlica a Catalunya té una organització que aplegui a tot Catalunya.

Això significa [referint-se als periodistes] que ni tan sols saben a qui adreçar-se ni a on per buscar la informació. Jo soc periodista i he treballat durant molts anys com a periodista, per la qual cosa sé com funcionen els mitjans comunicació. A mi em sembla que, des de fa un bon grapat d'anys, no només la comunitat protestant sinó també la resta de confessions estem organitzades com per poder-nos localitzar i adreçar-se a nosaltres per tal de poder donar les respostes a les preguntes que ens formulin o bé parlant amb ells [els periodistes] directament o trobant les persones que puguin contestar.

[Sobre els comunicats que reben des de l'Església catòlica vs. altres:]

L'Església catòlica té recursos econòmics i la resta de confessions no tenim tants de mitjans econòmics. Això és com si em parléssim dels partits parlamentaris i extraparlamentaris, hi ha un pressupost desequilibrat entre els dos.

El problema consisteix en com ens presentem la resta de confessions sense mitjans, i amb això estic parlant del cofinançament, una de les assignatures pendents d'aquest país, fins que aquest tema no estigui resolt, i gràcies a Déu aconseguim estar a on estem.

La teoria de l'acció comunicativa, que defensa el consens en l'àmbit de les idees i la validesa dels arguments per part de tots els actors, pot ajudar a garantir l'àmbit de trobada entre l'esfera laica i la religiosa, així com contribuir a impulsar el diàleg interreligiós. Creu que és un dels factors principals per fomentar la «situació ideal de diàleg» entre els mitjans de comunicació i el fet religiós?

Més enllà del que digui la teoria de l'acció comunicativa i la seva reflexió, és evident que les confessions religioses som gent de pau. Les confessions religioses aportem valor a la nostra societat. En tant que nosaltres aportem valor com un factor positiu amb ell mateix, i com a factor de cohesió social, és evident que tot el que vagi en aquesta línia d'aquesta teoria és bo, ja que reforça el que som i com ens definim. L'altra cosa és com ens vulguin llegir des de fora intencionadament o de manera desintencionada, però el que és cert és que les confessions religioses el que fem és contribuir al bon funcionament dels que formen part no només de les nostres comunitats, sinó també de la resta de la societat.

[Ensenyant-li algunes informacions.] Li mostraré alguns exemples de notícies del fet religiós recopilades el 2012 (any d'estudi de la tesi).

[Sobre l'absència de notícies del protestantisme.] No hi ha notícies del protestantisme i, generalment, les notícies que hi ha d'altres confessions són negatives o bé són de fora del nostre país.

Veu reflectides en aquestes informacions els tòpics i estereotips sobre les religions quant al discurs i a les imatges?

Evidentment, i no les he llegides, ja que no crec que siguin diferents de les que he trobat en els diaris.

Com les percep en general?
(No contestada.)

Reforça el discurs més laïcista o el d'indiferència religiosa?

Reflexió: Segurament, una de les coses és bona d'entendre, quan un dret només està a mans d'un grup és un privilegi, en lloc d'un dret. Però quan un dret està compartit per altres grups, és això, és un dret.

Aquest exemple es pot transportar a la democràcia. Personalment, penso què seria la democràcia en aquest país si només tingués cofinançament un partit polític? Aleshores no li diríem democràcia, sinó una altra cosa. El fet que diversos partits polítics tinguin cofinançament provoca que li diguem democràcia. A mi em sembla que a través la universalitat dels drets en general i dels drets collectius de les minories religioses estem aprofundint en la diversitat.

Si això fos així, es veuria reflectit en els mitjans de comunicació, i si això es veiés reflectit en els mitjans de comunicació, la imatge de les confessions religioses seria diversa. Ara, malauradament, cada cop que es pensa en confessions religioses, es pensa només amb la imatge que la gent té de l'Església catòlica. Fins i tot quan es parla de l'Església, es parla de l'Església catòlica, quan jo parlo de l'Església no parlo de la catòlica, parlo de l'Església protestant, per la qual cosa amb la nostra terminologia es parla d'«evangelistes». Per tant, no es parla de protestants, ni d'evangèlics i, a vegades, es parla de sectes, etc. Hi ha un gran desconeixement per part de la societat. Quan els mitjans de comunicació siguin autènticament plurals, ajudarà a una millor percepció de la religió com un fenomen positiu a la societat. Si només s'entén d'una manera, sempre estarà relligada al com s'entengui la imatge; la concepció sempre està relligada a la imatge que tinguem de l'Església catòlica. No obstant, cal tenir en compte que l'Església catòlica és plural, no és el mateix el model Barcelona que el model Madrid. No és el mateix la jerarquia a Catalunya que a Madrid. Aquesta és la percepció clara que les coses van per un altre camí.

Diàleg interreligiós, preguntes realitzades amb el tutor de tesi

Com poden els mitjans de comunicació, en aquest cas d'estudi, la premsa, afavorir el diàleg interreligiós?

Segurament fomentant la pluralitat. Una de les maneres en què els mitjans de comunicació poden ajudar al diàleg social és, en primer lloc, identificant els actors veritables d'aquest diàleg; en segon lloc, respectar aquests actors. Un dels elements decisius de comunicació és oferint veu a les diferents confessions. Si els mitjans de comunicació no són portaveus del que veritablement existeix… aleshores el gran problema de les confessions minoritàries d'aquest país és que no tenim visibilitat pública. Per tant, com que no tenim visibilitat en els mitjans, per la qual cosa estem al marge de la realitat. Si els mitjans ni ens identifiquen

ni ens reconeixen, no podem anar més enllà. Primer cal aconseguir la primera etapa i la primera etapa és la de la visibilitat.

Creu que és proporcionat o absent l'espai que s'ofereix al diàleg interreligiós a la premsa? (No li vaig fer aquesta pregunta.)

Creu que hi haurà un nou augment de la presència pública del fet religiós a la nostra societat? O pensa que no?

Des del meu punt de vista, i posant com a exemple el cas del cristianisme, que és el cas que més conec, cada dia en el món hi ha 45.000 nous cristians. Això significa que la vitalitat religiosa del cristianisme és imparable; per tant, nosaltres no som el «melic» del món. Això significa que el que està succeint entre nosaltres no reflecteix la realitat de la vitalitat de l'Església cristiana arreu del món. A més, estic convençut que, tal com molts sociòlegs van anticipar-nos, el segle XXI tornarà a ser el segle de la vitalitat religiosa. Aquesta vitalitat religiosa es veurà i serà una realitat entre nosaltres. En aquest segle, l'espai públic es veurà implicat i afectat per aquesta vitalitat religiosa i també pel cristianisme, i també entre nosaltres.

Quina és la rellevància del diàleg interreligiós per a vosaltres?

Segurament l'ecumenisme, que en aquest segle XXI l'hem de viure en una doble dimensió. En primer lloc, cal repensar què entenem per ecumenisme en aquest segle XXI, una tasca que ens correspon fer dintre l'Església, i, en segon lloc, el plantejament és que aquest diàleg ecumènic ens ha de dur a una segona fase. Aquesta segona fase consisteix en el diàleg interreligiós, al qual ens hi ha portat des de fa molt de temps. Aleshores en aquesta nova definició de l'ecumenisme s'entén que aquest diàleg interreligiós forma part d'aquesta expressió ecumènica de l'Església.

Hi ha iniciatives en l'àmbit laic i religiós que han fomentat el diàleg interreligiós? (No li vaig fer aquesta pregunta.)

Habermas, com a pensador il·lustrat, a partir de la seva ètica del discurs, pretén ser l'hereu del contingut semàntic (significació) de l'aportació de sentit en clau secular. La religió aporta un plus al diàleg o ha necessitat de la laïcitat per accedir a la coexistència interreligiosa?

La laïcitat reconeix una realitat que es troba en l'església protestant, des de fa molts anys. L'Església protestant és rica, de manera que una persona que no forma part d'un orde religiós, també en forma part. L'Església [protestant] no es defineix per la jerarquia. Aquesta pregunta està pensada des d'una mentalitat

catòlica. L'Església no es defineix per la jerarquia, sinó que l'Església es defineix pel poble, per la qual cosa no hi ha separació entre laic i persona ordenada. Si no que hi ha una crida diferent i una diferent vocació, i en tant que no hi ha separació, aquest diàleg permanent entre laic i persona ordenada es dona en el si de la mateixa Església. En conseqüència, el que fem és reflectir aquest diàleg en el si de la nostra societat, perquè no és una realitat estranya, forma part de la pròpia realitat de l'Església.

[Sobre el tema de separació entre laics i jerarquia:]

Resposta: Perquè la nostra societat, quan pensa amb expressions religioses, encara manifesta una mentalitat catòlica. Des del meu punt de vista és lamentable que des de la facultat es continuï pensant de la mateixa manera. A mi em sembla que un dels factors fonamentals de transformació de la nostra societat és el d'entendre que la diversitat religiosa, significa pensar que el fenomen religiós va més enllà d'una cosmovisió catòlica. Hi ha altres cosmovisions cristianes que en representen una primera aproximació i, al mateix temps, més enllà del cristianisme existeixen altres cosmovisions, que també expliquen una altra realitat. En conseqüència, quan parlem de diversitat religiosa, ho hem d'entendre no des d'una mentalitat catòlica, que es dona en el si de la nostra societat, sinó des d'una mentalitat plural.

Per il·lustrar això et poso un exemple, seguint la retransmissió de la presa de possessió del president dels Estats Units, en aquella cerimònia hi havia representades totes les confessions dels Estats Units procedents de tots els racons del país, tothom hi estava present. Era un acte interreligiós. Allí hi havia una altra experiència, una altra cosmovisió i una altra experiència; no es veia des de la cosmovisió catòlica, sinó que es veia des d'una cosmovisió de la pluralitat i la diversitat. En aquella cerimònia interreligiosa, tothom s'hi podia sentir identificat i tothom podia sentir-s'hi representat. Per exemple, jo de la confessió que sigui, m'identifico també en aquest país, ja que la meva creença també hi està acceptada i reconeguda, en aquest país. Aquesta és una gran diferència. Això no està ni de bon tros en el si de la nostra societat ni en les institucions.

5.2 Mohammed Halhoul (secretari general de la Federació del Consell Islàmic de Catalunya)

Representants de diverses confessions, entrevistat el 23/01/2014 a Barcelona, a la seu GTER

- Protestants
- Ortodoxos
- **Musulmans: Mohammed Halhoul, secretari general de la Federació Consell Islàmic de Catalunya**
- Jueus
- Catòlics

Eixos temàtics generals:

Creu, a grans trets, que el pluralisme religiós a la premsa de l'Estat espanyol i Catalunya està ben reflectit?

No queda reflectit mai. El que fa la premsa són, a vegades, apunts d'incidències i notícies relacionades amb polèmiques o amb conflictes, o bé esdeveniments desafortunats, però mai reflecteix el pluralisme religiós en l'àmbit d'Estat o local català.

Considera que el discurs del tractament religiós en la premsa, amb el seu posicionament ideològic (progressista vs. conservador), subratlla una imatge estereotipada de les religions?

Sí, sempre ha estat així, nosaltres [la comunitat musulmana] mai hem estat d'acord amb les notícies que sortien, ja que sempre deformaven i tergiversaven les notícies del fet religiós. No detallaven els fets que estaven relacionats amb el fet religiós. Aleshores, mai podíem indicar si estàvem d'acord amb el que es publicava sobre l'islam i els musulmans, sobre els corrents, sobre el terrorisme que, segons diuen, està relacionat amb els corrents musulmans. Sempre havíem de donar explicacions de per què no és així.

Considera, en general, que el discurs mediàtic es guia massa pel context sociocultural de la societat actual?

Crec que la premsa fa el que pot. A més, no hi ha premsa independent, sempre depèn de moltíssimes pressions per part d'un sector i d'un altre; per tant, per part de qui «paga» el mitjà. O sigui que no podríem parlar d'una independència, d'una coherència que a vegades marca el treball del periodista.

I el context social?

El context social forma part de tot això. La societat s'ha revelat en contra del que és religiós, s'ha intentat secularitzar la societat i crear una societat laica i a vegades s'ha confós amb societats aconfessionals. Per això s'ha fet que, dintre aquesta cursa, la societat fins i tot tingui aquesta confusió.

Creu que el discurs en les informacions religioses reflecteix la realitat de les comunitats religioses i les seves activitats (socials, de culte, culturals, tradicionals)?

Nosaltres intentem aportar el nostre granet de sorra en l'àmbit social, en l'àmbit cultural, en l'àmbit veïnal i en altres àmbits. El nostre intent és ajudar les comunitats de l'entorn i aportar l'essència de la nostra religió, la pau, el diàleg entre les persones, la participació, el civisme, el tema mediambiental, etc. Tots aquests temes estan tractats a l'islam. És possible que s'interpreti d'una altra manera, pot ser; però el treball de les comunitats està dirigit i enfocat en aquest sentit.

Creu que en un país com el nostre, històricament arrelat a la tradició i la fe cristiana, la resta de confessions religioses (islam, judaisme, etc.) han de tenir la mateixa proporcionalitat en els mitjans, en el cas d'aquest estudi, de la premsa?

A veure, quan parlem de llibertat religiosa, quan parlem d'articles a la Constitució que parlen d'igualar el tracte entre tothom; la igualtat, la justícia i l'accés de tothom als serveis, etc. considero que hauria de ser el mateix. Aquest tracte hauria de ser el mateix, ja que ha canviat la realitat social des d'un punt de vista estatal i, això ha provocat la creació de convenis entre estats i confessions. Per exemple, l'Estatut d'Autonomia de Catalunya també parla d'una diversitat religiosa al país, per això hi ha una llei de centres de culte; aleshores hi ha més iniciatives que parlen d'aquesta nova realitat. També existeixen més iniciatives des de l'Estat que ha intentat donar una resposta a la nova realitat de país, però a la pràctica no s'ha desenvolupat. Possiblement, perquè la teoria ha anat més avançada i en un sentit, però a l'hora de posar-ho a la pràctica no s'ha aconseguit desenvolupar aquest desafiament.

[Sobre el conveni a l'Estatut:]

Resposta: Si mires la llei de centres de culte de la Generalitat de l'any 2009, en el seu preàmbul es recull tot l'articulat tant en la Constitució com en l'Estatut de Catalunya; en aquest preàmbul es parla d'aquesta llei emparada tant per la Constitució com per l'Estatut.

Parlant amb periodistes pel doctorat, em comentaven que per a ells és difícil accedir a les informacions que generen les confessions més minoritàries, sobretot en la comunicació dels actes que celebren aquestes confessions: religions com ara budistes, protestants, judaisme, ortodoxos. Què en pensa?

A vegades penso que hi ha preferències en un mitjà de comunicació, preferències que introdueixen una notícia de temes concrets que tenen més preferència que en relació amb una notícia d'una comunitat minoritària al barri del Raval de Barcelona. Aleshores, que ho reculli un diari local del Raval tindrà cabuda, però per tal que ho reculli un altre mitjà de comunicació més gran, hauria de passar que en aquest acte hi participi una important figura del món de la política o una institució política. Si és així, el mitjà de comunicació en farà cobertura, sinó no publicaran el tema.

Aleshores, nosaltres quan organitzem activitats hem convidat tots els mitjans, però a vegades no ha arribat ningú. Només arriben quan hi ha declaracions sobre un fet controvertit, perquè estan buscant la notícia, i això ho fan tots. La nostra comunitat té contactes amb tots els mitjans de comunicació i quan parlem amb els periodistes sempre presenten objeccions sobre si «el meu director m'ha enviat aquí», etc. És això, una manca d'interès per part dels mitjans.

La teoria de l'acció comunicativa, que defensa el consens en l'àmbit de les idees i la validesa dels arguments per part de tots els actors, pot ajudar a garantir l'àmbit de trobada entre l'esfera laica i la religiosa, així com contribuir a impulsar el diàleg interreligiós. Creu que és un dels factors principals per fomentar la «situació ideal de diàleg entre els mitjans de comunicació i el fet religiós?

Penso que hauria d'existir, aquest diàleg. A més, en una de les últimes reunions entre el CAC (Consell Audiovisual de Catalunya) i el Col·legi de Periodistes ha quedat manifestada la importància de l'existència dels decàlegs, però a banda també del contacte. A més, de la necessitat que hi hagi accés de les comunitats religioses en igualtat de drets i d'igualtat als mitjans, sinó no podem parlar de justícia en aquest sentit.

[Ensenyant-li algunes informacions.] Li mostraré alguns exemples de notícies del fet religiós recopilades el 2012 (any d'estudi de la tesi).

Veu reflectides en aquestes informacions els tòpics, estereotips sobre les religions quant al discurs i a les imatges? (Cas sermó de l'imam de Terrassa / Cas ramadà a Badalona.)

Malauradament, sí que n'hi ha d'estereotips. Tornem al que he comentat al principi, ja que en la notícia mai sabem que és la notícia, la intriga i el populisme que, a vegades, són factors presents en la premsa. Això fa que es venguin més

publicacions el dia que ha sortit la notícia o no. O almenys que la gent realitzi un seguiment del tema religiós, sinó hi ha molts temes socials. Penso que l'habilitat que hauria de tenir el periodista és el coneixement de causa, coherència, etc. Després, si es tracta d'un tema fiscal, que en realitzi un seguiment, però no entrar a atacar una religió. Ser cautelós, exercir la professió amb imparcialitat. Això haurien de ser les característiques que hauria de reunir el periodista, quan recull una notícia del món musulmà, ell no hauria de començar a atacar, no hauria d'adoptar prejudicis, etc. No hauria de començar a donar explicacions que no tenen res a veure amb la realitat de la notícia mateixa, cosa que trobem desgraciadament en moltes notícies.

[Sobre el sermó de l'imam de Terrassa:]

Les declaracions de l'imam encara estan sent objecte d'anàlisi i d'interpretació. Els intèrprets del jutge estan qüestionats ara mateix i han buscat altres intèrprets per saber el que volia dir l'imam en el seu moment. L'imam de Terrassa s'ha defensat dient que amb el seu sermó es reflecteix una sura, un text corànic, i no ho feia amb l'incentiu d'atacar la dona, sinó de parlar d'un text concret. Aquest text es troba a l'Alcorà, però per dir a algú que faci les coses, perquè a l'Alcorà hi té accés tothom. Aleshores la interpretació que hi hem donat nosaltres no és la mateixa que li ha donat l'imam. I la seva defensa és aquesta: si hi ha una interpretació d'un intèrpret que no ha traduït bé el sermó en el seu moment, dona cabuda a dubtar d'aquesta interpretació i a donar raó a l'imam que estava explicant un text sagrat. Cal tenir en compte que a la Bíblia existeix la frase: «ull per ull, dent per dent», però en cap cas el text bíblic no pretén indicar que hem de trencar els ulls a la gent, ni les dents. Això només significa que existia una realitat i que només estem recordant el que existia en el text; no anem més enllà, no estem implicant la gent, no estem incitant la gent perquè actuï d'aquesta manera. Aleshores, el que ha donat l'explicació de tot aquest procés, és aquesta situació, i l'interpretació dels intèrprets ha estat una altra. El jutge ja decidirà. Sobre el cas de l'imam, encara està oberta la investigació.

Com les percep la situació, en general; les imatges reforcen estereotips?

Cas ramadà a Badalona: Això es tracta d'una pregària [amb referència al ramadà]. Però el fet de corroborar en la notícia, el fet que en les imatges apareguin homes barbuts, sempre té una imatge tergiversada de l'islam, amb la qual es transmeten els estereotips de gent barbuda, gent violenta, gent que incita a l'odi, incita a l'opressió de dones, etc.

Però també apareix un perfil de musulmà; però, és clar, l'èmfasi recau en aquest perfil de persona [amb referència a la imatge de la notícia]. No obstant,

els altres no porten barba; aleshores per què posem èmfasi en aquest senyor que porta barba i va amb el seu barret. És un tema del periodista que vol oferir-li aquesta imatge negativa, al musulmà.

Reforça el discurs més laïcista o el d'indiferència religiosa?

No, aquestes imatges [referint-se a les mostres de notícies sobre l'islam] normalment no són d'una indiferència religiosa, sinó més aviat fruit del desconeixement, perquè estem parlant d'una notícia antiislam [referint-se a una notícia d'una manifestació a Alemanya contra les mesquites]. Aquí, amb una imatge, on hi ha un símbol contra les mesquites, que es tracta només de centres de culte… Tot això depèn de l'encert i la professionalitat de cada periodista.

*[Atemptats a l'escola jueva el mes de març del 2012 (*Ara*):]*

En un atac terrorista ningú pot estar content ni amb les imatges [de la premsa], ni amb el dolor que hi ha. Penso que, en aquest sentit, la societat francesa, espanyola i catalana són prou cauteloses i estan prou preparades per a aquest tipus de reaccions. Si la premsa vol oferir-li aquest tipus de tics antisemita o un altre tic… cal tenir clar que no està inserit. Però sí que les imatges de dolor són sempre de dolor per tothom, ningú està d'acord amb aquestes accions.

[Associació entre la religió islamista i el terrorisme:]

El periodista relaciona islam com a gran religió amb fets concrets. Això sí que es negatiu pel treball que estem fent les comunitats musulmanes i també deriva tot el treball que fan els musulmans diàriament i el treball dels musulmans que fan diàriament a Europa, en els oratoris, etc. La comunitat musulmana francesa té una llarga història a França, no és una comunitat recent. A més, fets com aquests són puntuals; la societat o les comunitats musulmanes no tenen res a veure amb aquests actes. Fins i tot comunitats musulmanes de França ho van denunciar en el seu moment i van sortir al carrer a manifestar-se. També van organitzar actes conjunts amb la comunitat jueva a França, i això posa en èmfasi aquesta convivència que denúncia i rebutja símbols de violència, que no tenen res a veure amb una religió o una altra.

Diàleg interreligiós, preguntes realitzades amb el tutor de tesi

Com poden els mitjans de comunicació (en aquest cas d'estudi, la premsa) afavorir el diàleg interreligiós?

No penso que els mitjans de comunicació hagin de promoure o crear el diàleg interreligiós, aquesta tasca ens pertoca a les comunitats religioses. Les comunitats religioses hem d'estar interessades que hi hagi aquest diàleg entre les diverses comunitats religioses. El GTER (Grup de Treball Estable de les Religions) és un exemple d'aquest treball, de l'existència i del diàleg de la diversitat religiosa a Catalunya i l'acció comuna. Els mitjans de comunicació haurien d'ajudar-nos a posar en relleu el treball i les activitats del nostre grup. Amb això no vull dir que no han de reflectir la tasca de moltes comunitats religioses o bé altres iniciatives de diàleg interreligiós que s'han de reflectir en els mitjans. No obstant, la funció dels mitjans no és fomentar el diàleg interreligiós, sinó que és una tasca de les pròpies comunitats, però no ha de ser la funció primordial dels mitjans de comunicació, sinó que és la funció de les comunitats i també una tasca de les administracions. En aquest sentit, l'administració pot facilitar la tasca de molts grups si es fomenta una activitat de diàleg interreligiós. Aleshores, cal que l'administració es posi a buscar interlocutors o bé promogui que hi hagi projectes d'aquest diàleg en aquest sentit. Penso que és una de les obligacions de l'administració, dintre del marc de diversitat religiosa, dintre del marc de la Constitució i dels convenis que té l'Estat.

Creu que és proporcionat o absent l'espai que s'ofereix al diàleg interreligiós a la premsa?

Inexistent. A vegades apareixen fets puntuals de comunitats minoritàries. Potser l'Església catòlica té més mitjans en el qual apareix i es reflecteix el diàleg perquè, en general, té més mitjans.

Creu que hi haurà un nou augment de la presència pública del fet religiós a la nostra societat? O pensa que no?

Com l'augment de la demografia humana. Si aquest país té una determinada demografia, doncs es tracta d'una demografia religiosa determinada. Això no és estrany, ja que les estadístiques poden desvirtuar, perquè no preguntem a ningú a quina religió pertany. No obstant, la pràctica de la fe és molt habitual des de l'existència de l'ésser humà. Ningú ha de qüestionar si d'aquí a un any hi haurà més religiosos o no, perquè mentre hi ha naixements hi haurà religiosos.

Potser existeix més interès cap a l'espiritualitat?

Penso que en totes les comunitats religioses en el seu si mateix i en les dinàmiques pròpies de cadascuna. D'una banda, existeix aquesta lluita per preservar, per tornar a les essències i als valors de la fe. D'altra banda, perquè es busca que els nens i les nenes coneguin les realitats de la seves comunitats, també perquè els joves siguin més participatius per ser més oberts, també, a la societat. Con-

sidero que aquests factors formen part del dia a dia de les comunitats. Aquest moviment farà que es reflecteixi en l'acció de la gent i en l'enfortiment d'aquesta acció, i també de la presència en l'espai públic.

Sembla que la religió quedi apartada de l'espai públic?

Penso que no. Tot i que existeixen sectors de la societat, que afirmen que la religió «està a casa», però això és mentida.

Quina és la rellevància del diàleg interreligiós per a vostè?

La rellevància consisteix en l'acció d'aquest diàleg, no és un diàleg intern sobre fets teològics i religiosos. Nosaltres, amb l'experiència del GTER, hem superat aquesta realitat; ho deixem per alguns acadèmics i pensadors, que pretenen matisar punts de coincidència amb les religions i el seu origen. Personalment, considero que el més primordial és demostrar el que les religions aporten i fan per la societat.

Hi ha iniciatives en l'àmbit laic i religiós que han fomentat el diàleg interreligiós?

Torno a insistir en l'aspecte que les comunitats han de buscar aquest diàleg i aquesta acció comuna, i el que haurien de fer les administracions —governs locals, municipals i autonòmics— és afavorir aquest diàleg. Hi ha petites iniciatives, com les del GTER, però a vegades es troben sense resposta per part del govern municipal de torn. És possible que, en ocasions, es dugui a terme alguna activitat, alguna iniciativa amb l'administració; per tant, considero que ha d'existir un interès obert per part de l'administració, i si hi ha un interès per part de l'administració cap al diàleg interreligiós, es podrien enfortir tot aquest tipus d'accions i també es visualitzarien més les accions del diàleg interreligiós.

Habermas, com a pensador il·lustrat, a partir de la seva ètica del discurs, pretén ser l'hereu del contingut semàntic (significació) de l'aportació del sentit en clau secular. La religió aporta un plus al diàleg o ha necessitat de la laïcitat per accedir a la coexistència interreligiosa?

Des del meu punt de vista, penso que el que s'ha guanyat amb l'aconfessionalitat i la laïcitat positiva és que s'arribi a reconèixer —almenys en l'àmbit de la burocràcia, legislatiu i de decrets— l'existència d'altres religions. Això no passava fa un temps ni a l'Estat espanyol ni en el context europeu, i ha fet que la societat s'adoni que no existeix tan sols un model o paradigma cristià, fundat en l'Església catòlica, sinó que hi ha altres models religiosos en l'àmbit espanyol, català i europeu.

Pot ser que sigui gràcies a la secularització de la societat o bé a les lleis laiques de l'Estat o aconfessionals, pot ser. És un factor positiu [referint-se a la laïcitat] que ha donat veu o almenys reconeixement a les confessions.

5.3 Pare Vasile (representant de l'Església ortodoxa romanesa de Tarragona)

Representants de diverses confessions. Entrevistat el 06/02/2014 a Tarragona:

- Catòlics
- Protestants
- **Ortodoxos, pare Vasile representant de l'Església ortodoxa romanesa de Tarragona**
- Musulmans
- Jueus

Eixos temàtics generals:

Creu, a grans trets, que el pluralisme religiós a la premsa de l'Estat espanyol i Catalunya està ben reflectit?

Depèn. És una mica relatiu. Depèn del mitjà o diari; hi ha diaris que exposen coses negatives no solament de l'Església catòlica o d'altres cultes. Hi ha diaris que exposen o escriuen fets i esdeveniments que s'han desenvolupat i han tingut lloc en una parròquia, a la vida de l'Església o en una comunitat. Penso que quan hi ha diferents esdeveniments, també la premsa es fa ressò dels fets, sobretot amb impacte social o que afecten la vida social.

[L'Església ortodoxa romanesa:]

L'Església ortodoxa, en l'àmbit d'Espanya estem representats amb l'Església ortodoxa romanesa, que té gairebé 800.000 feligresos a l'Estat espanyol. Després hi ha L'Església ortodoxa russa, que inclou els ucraïnesos, que tenen els seus propis sacerdots d'Ucraïna. (Nosaltres a Reus tenim un sacerdot.) També hi ha l'Església búlgara, de Sèrbia, la grega… Els bisbes grecs i romanesos viuen a Madrid. Els bisbes russos i serbis resideixen a París; per tant, tenen la seva pròpia jurisdicció de les seves diòcesis.

Aleshores, vostè veu molt reflectida l'Església ortodoxa romanesa als mitjans de l'Estat espanyol i Catalunya?

No molt. L'Església ortodoxa romanesa i grega celebrem les festes de Nadal juntament amb l'Església catòlica. El món ortodox, els russos, ucraïnesos, serbis…

tenen els festius religiosos com el calendari antic, nosaltres només celebrem amb ells la Pasqua ortodoxa, però la resta ho celebrem com l'Església catòlica.

L'Església ortodoxa romanesa, grega i búlgara segueix el calendari gregorià, com l'Església catòlica. L'Església ortodoxa russa i altres esglésies orientals segueixen el calendari julià.

Pel que fa a la meva parròquia, a vegades sí que apareixem als mitjans de comunicació si hi ha algun esdeveniment, sobretot el 2005, a partir del 2009 ja no tant. En l'àmbit de l'Estat espanyol, l'Església ortodoxa romanesa ha aparegut, en diverses ocasions, en els mitjans estatals.

Creu, en general, que la resta de confessions estan ben reflectides?

Les minories religioses no podem comparar-nos amb els catòlics quant a quantitat, és impossible. Des del meu punt de vista, considero que les minories religioses estem bastant ben reflectides, però també podríem aparèixer més.

Considera que el discurs del tractament religiós en la premsa, amb el seu posicionament ideològic (progressista vs. conservador) subratlla una imatge estereotipada de les religions?

No ho crec. A més, no segueixo molt les notícies d'aquest tipus. Però m'he fixat molt amb les crítiques davant de l'Església catòlica. Com a home d'església tampoc m'agrada molt això. Depèn. Si es realitza un reportatge sobre l'Església ortodoxa, se subratllen molt tots els aspectes referents a les tradicions ortodoxes o els costums ortodoxos. Depèn del tipus de reportatge, si més no quan es realitza se subratlla molt «l'individualisme de cada culte».

Tots aquests aspectes, com els estereotips que hi ha en les religions, com les barbes dels ortodoxos, les imatges que s'utilitzen, etc. penso que tenen un impacte davant l'auditori i la societat. Són aspectes que se subratllen molt, ja que no formen part de la nostra quotidianitat. Aquestes imatges estereotipades poden semblar inhabituals, singulars o insòlites, etc. per la gent corrent; aleshores la premsa pot subratllar-ho amb més freqüència.

Acostuma a seguir amb regularitat la premsa d'Espanya i Catalunya?

Una mica sí. Acostumo a seguir la premsa més local de Tarragona, com el *Diari de Tarragona*, els diaris gratuïts com el *Més Tarragona* i, en l'àmbit de Catalunya, segueixo *La Vanguardia*. Però l'*ABC*, *La Razón* i *El País*, no acostumo a seguir-los. Tot i que a vegades consulto *El País* a través d'Internet.

En general, estic més interessat en la premsa local de Tarragona, ja que soc el representant de la comunitat ortodoxa romanesa de Tarragona i si es publica algun tema relacionat amb la meva comunitat m'interessa. En relació amb al-

tres temes com la política o l'economia, no els segueixo amb tanta freqüència. Pel que fa a la resta de confessions que apareixen en les diverses publicacions tampoc les segueixo amb freqüència. No sé si apareixen massa en els mitjans de comunicació. Un altre dels factors a destacar és el sensasionalisme dels mitjans. Per exemple, des de la comunitat ortodoxa romanesa de Tarragona vam col·laborar en una iniciativa social amb l'Ajuntament de Tarragona i no va aparèixer a la premsa; en canvi, si es produeix una acció dolenta dins la nostra comunitat l'endemà surt a primera pàgina.

Considera, en general, que el discurs mediàtic es guia massa pel context sociocultural de la societat actual?

Crec que sí. Penso que no hi ha molts periodistes formats en el camp religiós o teològic. Penso que els mitjans de comunicació tracten el fet religiós des del punt de vista sociocultural, no des del vessant més religiós. Penso que també el tractament de la informació depèn del seu enfocament per part de l'informador. Per exemple, considero que es tracta de com focalitzes una cosa: «si ho vols veure en negre, ho veus en negre, o d'un altre color, ho veus d'aquest color». També en funció de quins «ulls tracten la notícia». Si parlem d'un home podem destacar les coses bones i les dolentes, depèn del que vulguis escriure i de com et focalitzes en un fet. Penso que si tractes un tema en els mitjans, dins l'àmbit eclesiàstic, hauria de ser fet per un especialista en el tema religiós.

Creu que el discurs en les informacions religioses reflecteix la realitat de les comunitats religioses i les seves activitats (socials, de culte, culturals, tradicionals)?

No molt, perquè si només reflecteixen les desgràcies… Depèn; però a vegades sí que reflecteixen algunes activitats socials o de culte de les comunitats.

Creu que en un país com el nostre, històricament arrelat a la tradició i fe cristiana, la resta de confessions religioses (islam, judaisme, etc.) han de tenir la mateixa proporcionalitat en els mitjans, en el cas d'aquest estudi, en la premsa?

Evidentment que totes les confessions no poden tenir la mateixa proporcionalitat. Nosaltres, els ortodoxos russos, som uns vuit-cents mil o dos milions de persones, i els catòlics ultrapassen aquesta xifra i són una religió majoritària, amb uns quaranta milions de persones. Per tant, no es pot comparar quantitativament el nombre de fidels de l'Església ortodoxa amb el nombre de fidels de l'Església catòlica. Personalment, crec que apareix representada als mitjans, però amb molta més força, l'Església catòlica, i després els musulmans, en proporció.

Parlant amb periodistes pel doctorat, em comentaven que per a ells és difícil accedir a les informacions que generen les confessions més minoritàries, sobretot en la comunicació dels actes que celebren aquestes confessions: religions com ara budistes, protestants, judaisme, ortodoxos… Què en pensa?

Per exemple, el passat gener vam fer una missa en honor a St. Fructuós a Tarragona, que és el nostre patró, en el qual va participar el metropolità d'Alemanya i també hi van participar algunes autoritats locals com l'alcalde. En les grans celebracions convidem a representants d'autoritats. La comunitat ortodoxa romanesa de Tarragona és molt oberta i sempre oferim informació nostra.

Vostès comuniquen als mitjans locals de Tarragona les activitats que realitza la seva comunitat?

No, perquè ningú m'ho ha demanat. Ni els mitjans m'ho demanen ni tampoc jo personalment he enviat informació als mitjans. Però quan hi ha la festa de la nostra parròquia o alguna activitat es comunica a l'alcaldia de Tarragona; per tant, nosaltres estem implicats amb ella quan es realitzen diverses activitats. És a dir, es comunica a l'alcaldia en lloc de comunicar les activitats als mitjans de comunicació locals de Tarragona, que no ho he realitzat mai. També ens comuniquem amb la policia local, quan assisteixen a la parròquia uns 1.500 fidels per la Pasqua ortodoxa; a vegades, es talla el carrer per problemes de trànsit.

A Tarragona, l'Església ortodoxa de Romania de Tarragona som uns 1.000, a Reus uns 2.000. En total, la nostra parròquia té uns 4.000 feligresos.

La teoria de l'acció comunicativa, que defensa el consens en l'àmbit de les idees i la validesa dels arguments per part de tots els actors, pot ajudar a garantir l'àmbit de trobada entre l'esfera laica i la religiosa, així com contribuir a impulsar el diàleg interreligiós. Creu que són els factors principals per fomentar la «situació ideal de diàleg» entre els mitjans de comunicació i el fet religiós?

Sí, si es coneix i s'aplica aquesta teoria pot ajudar molt en el diàleg interreligiós i, a més, dintre la comunitat, i també pot ajudar en el diàleg entre creients i no creients, ja que hi ha molts factors socials que divideixen. Aquesta teoria és fonamental i els seus punts generals són la base del diàleg dintre una societat multicultural i entre les diverses comunitats religioses.

[Ensenyant-li algunes informacions.] Li mostraré alguns exemples de notícies del fet religiós recopilades el 2012 (l'any d'estudi de la tesi). Veu reflectides en aquestes informacions els tòpics o estereotips sobre les religions quant al discurs i a les imatges?

[Parla sobre el reportatge de l'Església ortodoxa sèrbia — *Diari Ara*:] És evident que reflecteix la imatge pròpia de l'Església ortodoxa, a través de les icones. [Aleshores va comentant la resta de les imatges del reportatge:] Aquí per exemple apareix un taller d'iconografia, també apareix un monjo ortodox durant una cerimònia litúrgica ortodoxa. La imatge de l'Església ortodoxa està ben reflectida en aquesta imatge: mostrar una imatge del sopar típic de Nadal amb un pastís d'Ucraïna (Kíev) de l'església ortodoxa de Barcelona, que pertany al patriarcat de Sèrbia.

No existeix una església ortodoxa a l'Estat espanyol autònoma, sinó que està en comunió amb una església d'orient, amb el patriarcat de Sèrbia. Respecte a l'Església de Sèrbia compartim la mateixa fe, però no compartim la mateixa comunió; tenim una altra identitat. Ells són serbis i nosaltres romanesos amb tradicions i costums diferents. En el cas de l'Església ortodoxa romanesa, a la qual pertanyo, mantinc comunió amb el patriarcat de Romania i amb la resta d'esglésies ortodoxes. La funció del patriarca equival més o menys a la del papa, però és un bisbe. Els ortodoxos tenim tres ministeris: diaca, sacerdot i bisbe, aleshores el patriarca exerceix una funció administrativa, és el cap d'una Església nacional. Per sota del patriarca tenim 8 metropolitans, que equivaldrien als cardenals, i després arquebisbes i bisbes, aquest seria l'organigrama general de l'Església ortodoxa, que seria similar al de l'Església catòlica.

En el nostre cas, la comunió seria amb el patriarcat romanès, del qual depenen tots els ortodoxos romanesos. Aleshores tenim un «arquebisbat» a Amèrica, Austràlia, París, un bisbat a Espanya i un metropolità a Alemanya, que té el bisbat d'Europa del Nord, on hi ha ortodoxos romanesos, i a Romania hi ha més bisbes i arquebisbes. L'estructura és: patriarcat, metropolità, arquebisbats i bisbats. L'Església ortodoxa romanesa de Tarragona pertany al bisbat ortodox romanès d'Espanya i Portugal.

[Imatges del grup de rock Pussy Riot que van profanar la catedral de Moscou:] [Em descriu el vestuari dels sacerdots ortodoxos russos.]

Les Pussy Riot són un grup de rock rus que van contestar el Govern de Vladimir Putin dintre una catedral ortodoxa. Des del meu punt de vista, considero que és molt democràtic discrepar, però no estic d'acord en què es realitzi en un lloc sagrat. Penso que no s'han d'unir l'àmbit polític i l'àmbit religiós.

[Imatge reconciliació ortodoxos russos i catòlics polonesos:]

Valoro positivament la reconciliació i que la premsa transmeti aquest acte, es tracta d'un bon exemple d'ecumenisme. [Comenta l'espai de la notícia sobre la reconciliació que és inferior a la de dalt sobre la polèmica de les Pussy Riot.]

[Imatges sobre la polèmica del ramadà a Badalona, el juliol del 2012:]

Quan tu ets alcalde ho has de ser per tots, no tan sols per cristians, sinó també per persones d'altres confessions. Però si vaig a Dubai o Doha i hi intento posar una creu, com a signe de la meva religió, en aquells països tindria moltes dificultats perquè existeixen les persecucions. No s'han de perseguir les tradicions religioses, però cal trobar les oportunitats per manifestar la pròpia fe. En la gestió pública sempre s'ha de buscar i fomentar el diàleg sempre dintre de l'amor de Déu i de l'amor de la humanitat. Totes les persones independentment de la nostra condició, creences o no, tenim els mateixos drets i la mateixa dignitat humana.

Com les percep en general? Reforça el discurs més laïcista o el d'indiferència religiosa?

[Li vaig mostrar notícies d'altres confessions: Església catòlica – viatges papa Benet XVI i tema IBI Església.]

En aquests tipus d'articles la gent no s'identifica amb l'Església que apareix en els mitjans, a més també penso que és la manera com els mitjans enfoquen la imatge de l'Església. D'altra banda, són uns tipus d'articles que pretenen apartar el fet religiós i l'Església, perquè es mantingui al marge de la societat. Penso que es tracta d'un problema de laïcisme més que d'indiferència religiosa.

[Li vaig mostrar imatges de la manifestació antiislam a Alemanya:]

Això per a mi no és normal, les persones que organitzen aquests actes són tan fonamentalistes com els altres; les persones que volen desterrar la religió de l'esfera social són persones fonamentalistes. Com, per exemple, alguns fonamentalistes islàmics que destrueixen la creu com a imatge de Jesucrist en alguns països d'Orient. Reflecteixen una imatge més laïcista en contra l'islam.

Diàleg interreligiós, preguntes realitzades amb el tutor de tesi

Com poden els mitjans de comunicació (en aquest cas d'estudi, la premsa) afavorir el diàleg interreligiós?

Bé, penso que els mitjans de comunicació poden ajudar molt en el diàleg interreligiós. Com? Doncs realitzant una promoció de les activitats que realitza cada església per realitzar-ne difusió, per tal de poder conèixer les tradicions religioses a fons, perquè si només observes l'islam i ho vincules amb Al-Qaeda o amb el fonamentalisme, aleshores si tan sols observes el fet religiós des d'aquest enfocament no ajuda en el diàleg interreligiós. No obstant, si les publicacions en la premsa són més objectives, aleshores aquest tractament pot

ajudar en el diàleg interreligiós. Depèn de l'objectivitat de la premsa i el punt de vista en què està realitzat el seu tractament; a més, també es troba influït per la línia editorial de cada diari, ja que marca el camí del tractament de la informació.

Per afavorir el diàleg interreligiós ha de tenir una línia editorial més imparcial o indefinida de veritat, que no sigui ni de dretes ni esquerres, que respecti els fets reals per conèixer els uns als altres millor. Des del meu punt de vista la premsa en general no afavoreix molt el diàleg interreligiós, possiblement perquè apareixen molts fets desagradables del fet religiós. En general, és difícil d'afavorir el diàleg i superar les línies ideològiques. Nosaltres, les religions, tenim com a principi l'amor de Déu; si busquem el diàleg dintre aquest amor el trobarem, si no, no crec que s'assoleixi. Aquest és el meu principi: si hi ha més diàleg entre religions i més comunió, es podrà reflectir d'una manera més directa a la premsa. Penso que sí que ho reflecteix, però més en la premsa especialitzada en religió o confessional, que no en la premsa laica.

Creu que és proporcionat o absent l'espai que s'ofereix al diàleg interreligiós a la premsa?

No, no crec que sigui proporcionat. No obstant, l'Església catòlica sí que té una proporció més gran en relació amb les altres confessions; cosa que, des del meu punt de vista, és normal. Per exemple, a Romania la premsa dedica més espai a l'Església ortodoxa que en relació amb l'Església catòlica. En general, no puc afirmar si existeix espai proporcionat a la premsa sobre diàleg interreligiós. Els ortodoxos tenim un bona relació amb la resta d'esglésies: l'anglicana i la catòlica.

Creu que hi haurà un nou augment de la presència pública del fet religiós a la nostra societat? O pensa que no?

No, perquè la societat és laica i secularitzada i, per tant, els mitjans de comunicació en general tenen una visió pejorativa sobre el fet religiós, i també de qualsevol tipus d'església. La societat en la qual estem immersos és secularitzada i globalitzada. La globalització provoca cada dia més la secularització en aquest món. Un món que pretén apartar Déu del centre de la persona, al marge de l'univers; d'aquí arribarà el final, perquè quan l'home reemplaça a Déu del centre de la seva vida arriba el final. Es tracta d'una lluita de l'Església i de les confessions per incrementar la vida religiosa de l'home, tanmateix hi ha una gran secularització. Des del meu punt de vista considero que hi ha un increment del fonamentalisme religiós, que existeix en totes les confessions. Aquest fonamentalisme pot existir també dintre els partits polítics.

Quina és la rellevància del diàleg interreligiós per a vosaltres?

És molt important per a nosaltres, l'Església ortodoxa romanesa, perquè som una església molt oberta. L'Església ortodoxa de Romania som una de les esglésies més obertes de tots els ortodoxos, per això la importància del diàleg interreligiós és fonamental per a nosaltres. Estem molt oberts al coneixement recíproc entre les nostres comunitats, al diàleg i a fer intercanvis interreligiosos. A Catalunya en general existeixen moltes iniciatives en el camp del diàleg interreligiós, sobretot a Barcelona. Aquí a Tarragona el diàleg no és tan freqüent, no obstant hi ha alguns actes interreligiosos destacats al llarg de l'any, com per exemple la Setmana per la Unitat dels Cristians, que se celebra anualment. Tanmateix, com a representant de l'Església ortodoxa romanesa, també participem en actes a Barcelona organitzats per la Direcció General d'Afers Religiosos i altres entitats.

Hi ha iniciatives en l'àmbit laic i religiós que han fomentat el diàleg interreligiós?

Des del meu punt de vista crec que falten més iniciatives per fomentar el diàleg interreligiós. No obstant, existeixen alguns actes organitzats per l'Ajuntament de Tarragona per tal de fomentar el diàleg entre els diferents cultes existents a la ciutat. Això és un exemple d'iniciativa organitzat des de l'àmbit laic. Tanmateix, penso que falta l'organització de més iniciatives que fomentin el diàleg interreligiós.

Habermas, com a pensador il·lustrat, a partir de la seva ètica del discurs pretén ser l'hereu del contingut semàntic (significació) de l'aportació de sentit en clau secular. La religió aporta un plus al diàleg o ha necessitat de la laïcitat per accedir a la coexistència interreligiosa?

Personalment, considero que les dues línies han fet aportacions per la coexistència religiosa. Per a mi són correctes les dues opcions, cadascuna en la seva direcció. D'una banda, sí que la religió aporta un plus de diàleg com un fet normal. D'altra banda, sí que necessitem de la laïcitat per tal que les confessions tinguin una relació i un contacte amb l'estat secular i les formacions polítiques. Considero que ha d'existir una col·laboració entre les confessions i l'estat, sobretot en un estat democràtic. En un estat teocràtic, les confessions religioses exercirien tan sols el seu poder.

Les esglésies cristianes i la resta de confessions religioses sempre aporten un plus al diàleg, sobretot quan s'aproven lleis contràries a la mentalitat religiosa. No obstant, no es poden aprovar lleis que destrueixin les esglésies, sinó que ens necessitem els uns als altres per a una bona cooperació. Les esglésies sempre aportem un plus de diàleg en relació a l'estat, mitjançant els laics es realitza un

diàleg polític. Per tant, les dues opcions són normals, no són contradictòries per la coexistència religiosa, mai pot ser en contra, les esglésies aporten un plus de diàleg a la societat i a la religió en general.

En relació amb la religió que aporta un plus al diàleg en la nostra societat, com a conclusió:

La religió representa un grup de gent que formen part de la societat en general, aleshores aquest grup de persones tenen els seus propis interessos, manaments i, per tant, una mentalitat diferent de la resta de la societat. O sigui, aquest grup de persones que formen part de les confessions religioses, han de mantenir una bona relació amb l'estat. Aleshores, l'estat ha de tenir un diàleg permanent amb les religions per una bona coexistència en la societat. Per això, qualsevol església o confessió religiosa és rellevant dintre de la societat, ja que representa un segment de la població de l'estat. És clar que aporta un plus de diàleg a la societat.

Per exemple, jo com a representant d'un grup nombrós de persones —hi ha uns dos milions de persones a Espanya que són ortodoxos. Per tant, l'Estat ha de contemplar la presència de l'Església ortodoxa en la nostra societat. Però, també ha de tenir en compte la presència en la societat dels musulmans, jueus, catòlics o evangelistes. El diàleg amb les confessions ha de ser normal en un país de llibertats democràtiques.

5.4 Jorge Burtdam (representant de la Comunitat Israelita de Barcelona –CIB–)

Representants de diverses confessions. Entrevistat el 13/03/2014 a Barcelona, a la seu del GTER:

- Protestants
- Ortodoxos
- Musulmans
- **Jueus: Jorge Burtdam, representant de la Comunitat Israelita de Barcelona (CIB), responsable d'Educació (joves i grans) i de Diàleg Interreligiós de la (CIB), auxiliar del rabí, encarregat de formació de Cultura Hebrea per a adults.**
- Catòlics

Eixos temàtics generals:

Creu, a grans trets, que el pluralisme religiós a la premsa de l'Estat espanyol i Catalunya està ben reflectit?

En Catalunya, creo que sí. Aunque a veces hay una desinformación generalizada. Cada año los conocimientos son mayores, en un principio se vinculaba el tema judío al tema del estado de Israel exclusivamente, y al conflicto judío en especial. Todo esto dejaba a un lado la vida judía en Cataluña y en el resto de España, también. Solo debo decir que en Cataluña existe una intencionalidad de los medios en informarse, en los últimos años el objetivo de información ha sido amplio y básico. Aunque falta mucho por hacer en los medios de comuncación al ámbito de la información.

Considera que el discurs del tractament religiós en la premsa, amb el seu posicionament ideològic (progressista vs. conservador) subratlla una imatge estereotipada de les religions?

Creo que no en este sentido. Si las religiones son notícia creo que es en mérito o en perjuicio de la acción de los religiosos. Pues si las religiones son criticadas, muchas veces es por el mal funcionamiento de sus representantes. Por ejemplo, si hay una acción incorrecta en las religiones la prensa lo criticarà; sin embargo, cuando se trata de acciones humanitarias, como por ejemplo Cáritas, la prensa lo refleja positivamente. Está en manos de los religiosos ser promotores de estas noticias.

Considera, en general, que el discurs mediàtic es guia massa pel context sociocultural de la societat actual i no tant pel coneixement?

Los conocimientos religiosos aún no son tan amplios, a veces hay estereotipos y clichés, entonces se manejan. Sin embargo, los conceptos religiosos, aquí, en Cataluña, la DGAR (Dirección General Afers Religiosos) intenta implementar una guía para los medios de comunicación para saber utilizar terminología, tener conocimiento de las ceremonias, etc. En los últimos años, TV3 y las diferentes radios se preocupan en difundir este tipo de información. Entonces se ve reflejado en la cantidad de noticias que se difunden: TV3, Catalunya Ràdio i BTV, para reflejar el pluralismo.

Creu que el discurs en les informacions religioses reflecteix la realitat de les comunitats religioses i les seves activitats (socials, de culte, culturals, tradicionals)?

En Cataluña hay un intento de realizarlo, sobretodo en los últimos años. Existe el caso de Televisió de Catalunya (TV3), que dedica programas a las actividades religiosas. Una vez al año dedica un espacio a una cerimonia en vivo para difundirla, así como cada año se difunde la misa del gallo, también cada comunidad puede elegir un festivo en Cataluña, para difundir su actividad y esto es muy importante y novedoso.

La prensa últimamente se acerca. Hace dos años tuvimos una entrevista del diario *El Punt Avui*. También hace dos años hubo una entrevista del diario *Ara* a todo color. Desde luego la presencia del pluralismo religioso podría ser intensificado en los medios, la presencia podria ser en mayor cantidad. Pero desde mi punto de vista puedo afirmar que los medios no son indiferentes, esto sí seria un asunto grave.

Creu que en un país com el nostre, històricament arrelat a la tradició i fe cristiana, la resta de confessions religioses (islam, judaisme, etc.) han de tenir la mateixa proporcionalitat en els mitjans, en el cas d'aquest estudi de la premsa?

En relación con la proporcionalidad no puedo comentar el caso del resto de España. En el caso de Cataluña, creo esa proporcionalidad en los medios se manifiesta positivamente. En el caso particular de los medios en España, lo desconozco.

¿Por qué creo que en el caso de Catalunya es positivo? Porque en los últimos años, cuándo se acerca un festivo nos llaman para preguntarnos en qué consiste el festivo. Porque en algunos programas televisivos de difusión general dedican espacios a la comunidad judía de Barcelona, especialmente los programas como *Terrícoles* o *Entre veïns* de BTV (Barcelona Televisió); además, Televisió de Catalunya está realizando algún documental sobre la comunidad judía y el pluralismo religioso. También hemos notado interés por parte de la prensa y la radio para hacer difusión sobre nuestra comunidad. Por supuesto nuestra voluntad es que exista más difusión sobre nuestra comunidad; por tanto, se puede intensificar la difusión, pero existe difusión. Por nuestra parte, la comunidad judía si organiza alguna actividad puede llamar a la prensa y esta acude.

Quins són els festius a partir dels quals la seva comunitat s'ha vist reflectida en els mitjans?

Roix ha-Xanà [Cap d'Any jueu], Péssah [Pasqua jueva], Hanukkà [festa de Nadal: es tracta d'una festa jueva, la festa de les Llums, que coincideix amb la festa del Nadal cristià]. Entonces los medios estan interesados por el paralelismo, entre la fiesta de Navidad i el Hanukkà judío. Aún la sociedad en sí no conoce todas estas tradiciones, pero creo que la sociedad no conoce la religiosidad

en sí. Últimamente el actual director de Afers Religiosos decía una cosa muy interesante, debemos lograr que los medios, más que las religiones y las comunidades, conozcan la religiosidad de cada comunidad, porque la información objetiva está a través de los múltiples medios de información que tenemos; pero el tema es la religiosidad.

¿En qué consiste la religiosidad? En el accionar positivo de la religión, en su función social y su vinculación con la sociedad. No solamente en la celebración del culto individual de cada persona; es decir, no lo que hace a la pràctica religiosa, que en definitiva hoy los colegios tienen información, sino qué hace cada comunidad religiosa en el país que habita.

Parlant amb periodistes pel doctorat, em comentaven que per a ells és difícil accedir a les informacions que generen les confessions més minoritàries, sobretot en la comunicació dels actes que celebren aquestes confessions: religions com ara budistes, protestants, judaisme, ortodoxos… Què en pensen?

A nosotros los medios nos llaman y los atendemos inmediatamente, no sé el medio al que usted se refiere, porque a nuestra comunidad nos llama la prensa y en seguida tienen acceso.

Se referían a la escasa información (comunicados, notas de prensa…) que reciben de las comunidades…

En la medida en que haya actividades religiosas creo que las comunidades deberían informar. Entonces yo también coincido, creo que la comunidades deberían llamar a los medios. No obstante, hay que tener en cuenta que la comunidad judía en Cataluña, con respecto a la de Francia, la de Suramérica o Norte América, es una comunidad muy pequeña, entonces no existe una actividad tan constante, nuestra actividad se limita a sus festivos, hay que tenerlo en cuenta. Pero sí que cuándo llega un festivo, los medios de comunicación tienen un interés constante en nuestra comunidad. Desde mi punto de vista, pienso que sería interesante empezar a difundir mucho más el tema. Aunque pienso que es más por la falta de actividad que por la falta de voluntad, por parte nuestra. Siempre que nos llaman los medios les atendemos en seguida.

La teoria de l'acció comunicativa, que defensa el consens en l'àmbit de les idees i la validesa dels arguments per part de tots els actors, pot ajudar a garantir l'àmbit de trobada entre l'esfera laica i la religiosa, així com contribuir a impulsar el diàleg interreligiós. Creu que són els factors principals per fomentar la «situació ideal de diàleg» entre els mitjans de comunicació i el fet religiós?

Por supuesto que esta teoría ayuda enormemente, porque esta es la base de las religiones. Las religions no son feudos o doctrinas uniformes, sino, al contrario, las religiones son caminos para llegar a un objetivo común y las religiones tienen que estar interrelacionadas para lograr este objetivo. Precisamente la palabra religión proviene de la etimología: «*religare – religum*», es decir, «reunirse», «religarse».

Pienso a veces en ese sentido que la sociedad desconoce, que en Cataluña existen redes profundas en este aspecto. Entonces ahí se ponen todas las teorías en práctica. Tú sabes que Cataluña es un modelo de convivencia para estas teorías, y en consecuencia vienen de Bélgica y de Francia hacia aquí para ver este modelo de convivencia que existe. Aquí no tenemos debates respecto a la religión, aquí existe una hermandad religiosa, aquí estamos unidos católicos, protestantes, judíos, musulmanes, budista, bahá'ís o sikhs, etc. Cada semana realizamos alguna acción en común. Estas acciones se especifican en: visitar las cárceles, mediación, vamos a hospitales, etc. Por tanto, se puede afirmar que en Cataluña no hay acciones racistas o xenófobas, existen acciones violentas individualizadas, pero no hay un clima de persecución religiosa o un clima de odio, por parte de la población. Aquí cada ciudadano puede ejercer libremente su religión, pero esto se desconoce. Cuando en Bélgica o en Francia hay campañas antireligiosas, aquí se vive diferente. ¿Por qué? Porque existe un trabajo desde las bases de hacer mediación. Nosotros (la comunidad judía) vamos a visitar mezquitas, vamos a centros católicos y, a su vez, ellos nos visitan a nosotros. Cada semana un colegio de Cataluña nos visita en la sinagoga de Barcelona, también los colegios van a otros centros como mezquitas, centros budistas, Iglesias… en un marco de interreligiosidad. Creo que está creciendo una generación, que no solamente conoce la religión, sino que aprende a vivir en la interreligiosidad, pienso que los medios lo deberían difundir más. También hay una noticia positiva, que se prepara en Cataluña, precisamente sobre este tema, no sabemos si es este año o el próximo: un programa semanal sobre la cultura judía en Cataluña, en televisión. Aunque no sabemos en cuál o cuándo y en qué canal de televisión. Por tanto, estamos preparando una programación para que se difunda en televisión y si es pública mucho mejor, lo que es la comunidad catalana judía y en función de su vínculo interreligioso será en catalán.

[Ensenyant-li algunes informacions.] Li mostraré alguns exemples de notícies del fet religiós recopilades al 2012 (any d'estudi de la tesi). Veu reflectides en aquestes informacions els tòpics o estereotips sobre les religions quant al discurs i a les imatges?

Concretamente en estos artículos [sobre el tema Israel-Palestina] no. Sí conozco artículos que a veces hacen tópicos de confundir la realidad judía con el tema

político israelí. Yo hago, personalment, una diferenciación entre el Estado de Israel y las comunidades judías. Aquí, en Cataluña, nuestra comunidad judía es autónoma. Es una comunidad formada por ciudadanos de religión judía y tiene vínculos con todas las comunidades judías, pero es autónoma. Por lo tanto, toma sus decisiones que afectan a la comunidad de manera libre y autónoma. Nosotros realizamos elecciones, convalidadas por el Ministerio de Justícia, en las que existe una normativa de asociación con el Ministerio de Justícia. Nuestra comunidad está dirigida por un comité voluntario elegido de forma democrática por todos los socios, en tanto que el comité es voluntario y dirige la comunidad por su propia voluntad. Para eso nos centramos en lo que nos exige el Ministerio; por ejemplo, si una persona tiene antecedentes no puede ser dirigente de la comunidad, aunque si puede ser socio. La comunidad judía es autónoma y está integrada en el país, en Cataluña. Y sí, en el Estado de Israel la mayoría son de religión judía, però también hay cristianos, ateos, musulmanes… de todas las religiones. Entonces el Estado de Israel surgió por una necesidad específica, sobretodo después de la Segunda Guerra Mundial, pero eso no significa que yo me identifique con el Estado de Israel. El Estado de Israel es independiente y, por lo tanto, no se trata de una comunidad judía.

[En relació amb el conflicte israeliano-palestí:]

Cuando me preguntan sobre el conflicto yo personalmente estoy en contra de la guerra, yo creo en la paz para todos los pueblos. Además, creo que no se puede vincular el Estado de Israel con el judaísmo, un estado formado por personas a favor o en contra del gobierno. Esto quiere decir que la política de un gobierno no se identifica con nuestro pensar individual de las personas. Estoy en contra de cualquier guerra y la ocupación por parte de Israel en territorios palestinos, y a favor de la convivencia de los dos estados: Israel y Palestina. Aunque estoy en contra de las facciones radicales como Hamás y en las facciones radicales de las dos partes.

[Continua comentant-me les notícies:]

«Un veto judicial a la circumsició indigna els jueus d' Alemanya», *El Periódico de Catalunya* (15/07/12)

Encuentro un exabrupto comparar la circuncisión con el Holocausto, ya que el Holocausto fue una persecución criminal total y la circuncisión es una medida que puede ser debatida desde el punto de vista religioso, y hay muchas formas de explicar la circuncisión. Yo creo que debe haber un control medico; de hecho, no se puede realizar ninguna circuncisión sin un control médico. Por ejemplo, en Cataluña, cuando una familia decide (libre elección) realizar la circuncisión,

el rabino tiene que tener el aval médico, sin el aval médico esto no lo puede realizar.

«Margallo garantiza que España no apoyará ningún boicot a Israel», *La Razón* (19/01/12)

Esto es político. Es un tema referente a Israel, se trata de un tema que no hace la comunidad judía. Hace referencia al tema de la embajada de Israel y a la embajada de Israel en Madrid, pero no tiene que ver con la comunidad judía de Cataluña. Esto son temas políticos y no hablar de boicot o no (como refiere el titular de la noticia), los gobiernos deben garantizar la vida de las personas, esto es un tema económico hay que ir más allá de la noticia.

[Reflexió de si el judaisme es pot veure com una minoria privilegiada (sobre una notícia Espanya-Israel):]

Esto depende de como lo presenten la prensa y los periodistas. Te voy a dar un dato concreto. En los últimos tiempos se está realizando una diferenciación entre la comunidad judía en Catalunya y el Estado de Israel. Al principio los temas que me preguntaban los medios eran en el 90% sobre Israel y casi nada sobre el culto judío. Con el tiempo, se ha producido un cambio respecto a esta tendencia. La primera pregunta sobre el tema político y el resto sobre el tema del culto.

En esto la Generalitat de Catalunya lo tiene claro. Por ejemplo, el 27 de enero todos los parlamentos de Europa conmemoran el día de las víctimas por el nazismo o el Holocausto, el Parlament de Catalunya convoca a todos los colectivos afectados: pueblo gitano, judíos, discapacitados, etc. El Parlament también invita el embajador de Israel en España, pero lo realiza como estado a estado, lo realiza el Parlament al embajador de Israel. Nosotros, como comunidad judía en Cataluña, no tenemos ningún vínculo en esto. El embajador de Israel representa a su país, no a la comunidad judía de Cataluña.

Otro ejemplo: ¿El Vaticano representa a todos los ciudadanos de España? En todo caso a todos los católicos, pero no a todos los ciudadanos de España. ¿El Estado de Israel representa a todos los judíos del mundo? No, es un país independiente. Por supuesto, como aquí la mayoría es de religión católica y los recursos deben ser dados a la mayoría de religión católica, porque existen más necesidades de los ciudadanos de religión católica como mayoría.

En Israel, la mayoría son de religión judía, pero en el Parlamento de Israel hay árabes cristianos, árabes musulmanes, etc., pero el estado es laico. Si un día vas a Israel comprobarás que la sociedad es laica, no es religiosa. Los líderes religiosos dicen que el israelí judío se alejó de la religión, que es un ciudadano como cualquier otro. Ahí un ciudadano vive su vida libremente, aunque las

tensiones del conflicto condicionan a la sociedad y pienso que el único camino para superar todo esto es la paz.

Egipto fue uno de los máximos enemigos que tuvo Israel, pero cuando ambos países firmaron la paz fue un cambio para la sociedad israelí. ¿Por qué? Porque ahora Egipto es un país amigo y durante 40 años fue un país enemigo. Este es el gran cambio. Por la mayoría de jóvenes israelíes, Egipto es un país de visita turístico, aunque para el padre sigue siendo un país enemigo, y esto es lo que logra la paz. Por lo tanto, pienso que se logrará la paz entre Israel y los palestinos, entonces se creará una cultura de Medio Oriente. Cada vez hay más grupos a favor de los Derechos Humanos, la ciudadanía quiere la paz, el clima es el mismo, la lengua y la gastronomia es lo mismo.

Com percep aquestes informacions en general? Reforça el discurs més laïcista o el d'indiferència religiosa?

[Em comenta les imatges dels articles sobre el problema de l'antisemitisme, diaris 2012:]

Esto es muy importante, a veces las imágenes que utilizan los medios para comentar una noticia no tienen nada que ver con el texto. Por ejemplo, en una noticia titulaban «Violencia en Medio Oriente» y mostraban a un soldado israelí con un niño, pero tampoco no mostraban al terrorista suicida. A veces son muy parciales las imágenes. También esto se refleja en cada editorial periodístico, que busca la imagen que quiere; busca tres periódicos y verás como tratan una misma noticia desde diferente angulo, a veces son unos expertos en buscar cuál es el lenguaje más correcto.

Desde hace unos años, en Francia existen campañas antijudías. Hay muchos grupos de ultraderecha nazis que en Francia que provocan elementos de odio. Aquí, en Cataluña, no es muy frecuente; en Francia sí que lo ha sido. El atentado en una escuela judía de Francia (2012) fue un ejemplo, persecuciones a los musulmanes, a los gitanos… existen muchos elementos fóbicos y de odio racial en Francia. Han venido grupos interreligiosos de la red interreligiosa de Marsella para entrevistarnos al GTER de Cataluña y aprender de la actividad interreligiosa de Cataluña. En Marsella y en Bélgica les falta este trabajo de mediación y ahí tienen problemas graves de racismo; es terrible. Esta imagen no se produce en Cataluña, ya que no existen estos elementos fóbicos. Aquí no existen problemas de antisemitismo o islamofobia graves, esto es consecuencia del trabajo que existe desde las bases, cada vez que hay un conflicto intervenimos, hay trabajo de mediación. Además, hay mucha necesidad de diálogo interreligioso. Por ejemplo, cuando ocurrió el atentado en la escuela judía en Francia, se hizo un acto en la Sinagoga de Barcelona y estuvo la cónsul de Francia y una delegación de la comunidad musulmana. Por lo tanto, esto es una hermandad continua.

Les imatges d'aquestes notícies reforcen l'estereotip dels jueus?

Sí, a veces los estereotipos de los judíos consisten en una levita negra, las trenzas o tirabuzones, que en hebreo són *las peot*, que son los que aparecen en las películas; se trata de una imagen estereotipada que se da todavía. Sobre eso de los estereotipos existe una fundación jesuita que se llama Sigma, los jesuïtas tienen un centro educativo que se encuentra en Barcelona y trabajan los estereotipos religiosos a través de la educación. La forma de quebrar estos estereotipos o los clixés es a través de la educación. Desde mi punto de vista estos estereotipos que aparecen en las imágenes no lo veos como una agresión al judaísmo, aunque la comunidad judía queremos mostrar otro tipo de imagen. En definitiva, lo que queremos mostrar des de la comunidad judía es que somos otro ser humano igual y cuando se ponen sus símbolos judíos estan practicando su religión, pero es igual que cualquier otro. Normalmente se muestra un judío con barba rezando, como en las películas de Woody Allen, reforzando los clichés. Aunque pienso que el tiempo va a solucionar esto. Los medios de comunicación difunden más que hace veinte años y, por tanto, con el tiempo se va a superar. Aún hay mucho trabajo por realizar y por superar estos clichés. Además pienso que este tema es una cuestión por parte de ambos: de la prensa y de las comunidades judías, de como depende de como quieran manifestar su judaísmo. Es una cuestión de ambos.

Útims articles sobre l'atemptat a l'escola jueva de Tolosa de Llenguadoc (França), *Ara* (20/03/12)

En este caso fue un hecho violento, a veces se confunde el terrorismo con la religión, y esto es algo que es la historia. La historia mostró el enfrentamiento entre religiosos durante veinte siglos: católicos contra protestantes, sikhs contra hinduistas, etc., y tuvo que llegar el siglo XXI para mostrar otra realidad. Pero estos veinte siglos de historia todavía quedan aquí, quedan en la mente del ser humano. El canibalismo todavía queda en el ser humano, la agresión y la violencia. Y cada vez que una persona religiosa comete un acto terrorista queda más en la memoria, en lugar de un religioso que nunca hizo un acto terrorista. Esto es así. Es muy humano.

[Sobre confondre terrorisme amb islam:]

Eso es terrible y es un grave error. Hace unos años hubo una detención de un imán pakistaní y unos musulmanes en una mezquita en Barcelona. Entonces la prensa llamó a la comunidad isrelita de Barcelona (CIB), me llama el periodista y me pregunta: «¿Qué piensa de los imanes terroristas que han detenido y del terrorismo islámico?»

Yo le respondí: «No entiendo tu pregunta, me la puedes volver a formular, porque el islam es una religión y el terrorismo es una acción criminal, entonces tu me estas hablando de lo mismo, si tú te refieres a estas personas que son sospechosas y todavía ni siquiera son culpables, esto es una cosa, pero no me digas terrorismo islámico». Entonces me reconoció que yo tenía razón y me volvió a formular la pregunta, y además recuerdo que en televisión apareció enfocado otro imán marroquí, cuando el interrogado era un imán pakistaní, pero como visten igual… Entonces me puse en contacto con la comunidad islámica de Cataluña y me lo agradecieron. Este es el tema. A veces la prensa no está informada y puede deformar las noticias.

En los últimos años ha existido una necesidad de la prensa de informarse, ha habido un cambio. Antes era el tema muy morboso y hoy las notas son más de información que de opinión o prejuicio, por lo tanto existen algunos cambios. Además, los informadores necesitan mucha formación y conocer, y la mejor forma es acercarse, por eso la universidad les puede brindar las mejores técnicas periodísticas, pero la realidad de cada comunidad se la ofrecerá cada comunidad; es necesario ir al lugar de los hechos, para presenciar una circuncisión, una boda o comunión judía, etc. Por supuesto aún falta mucha formación por parte de los periodistas, pero creo que con el tiempo se va a dar. Pero, en general, las comunidades también deben abrirse y mostrar lo que hacen.

[Continua comentant la notícia de l'atemptat a l'escola jueva a Tolosa, Ara: (20/03/12):]

La verdad es que este hecho fue terrible, que de pronto se esté realizando un hecho violento —que ya de por sí matar a estudiantes es violento—, pero fue un hecho de violencia racista, por ser judíos. El agresor (yihadista) creo que no representa el islam. Creo que cuando hay un hecho violento en nombre de la religión, cualquier comunidad religiosa debe salir a criticarlo y a oponerse, esto ayudaría a dar otra imagen. La comunidad católica de Sant Egidi organiza actos a favor de la paz en Barcelona cada 31 de diciembre, con carteles de cada país en conflicto y marchamos todos con una consigna: «No a la guerra. Pau a la terra», es muy importante, pero los medios no reflejan mucho eso. Vivir en paz no es noticia.

Última pregunta: A Espanya la majoria de notícies són de l'Església catòlica, creu que això pot representar un obstacle cap al pluralisme religiós?

Para mí está muy bien que se difunda el mundo católico, porque es mayoritario, pero también debería difundirse el resto de los ámbitos religiosos, es decir que no reste. Por lo tanto que se sigan difundiendo las informaciones del ámbito católico, ya que la mayoría de la población es católica y se sienten identificados en su mayoría con ella; no obstante, también debe entender que existen ciudadanos

de otras religiones, y por tanto deben empezar a difundir más las informaciones de las otras confesiones que existen en Catalunya.

[Sobre l'organització de les confessions en relació amb la comunicació, li comentava que les confessions minoritàries no estan tan ben organitzades per difondre els missatges als mitjans:]

Si vienen los medios a nuestra comunidad, siempre se los recibe, aunque a veces por nuestra parte no se difunde al máximo como se debería difundir. Yo pienso que la prensa accede y va a buscar más las informaciones de la Iglesia católica, no tanto por la estructura interna de la Iglesia. No creo que la Iglesia católica envie tantos comunicados de prensa, es la prensa que se acerca por sí misma. Además, creo que es natural que la prensa se aproxime más a la Iglesia católica a causa de la tradición histórica que hay en nuestro país arraigado en la Iglesia católica, y no lo critico. En Israel, por ejemplo, difundirán más las noticias de tradición judía. Por eso, la Direcció d'Afers Religiosos de la Generalitat ha pedido a las televisiones públicas que no solo difundan la misa del gallo, sinó que retransmitan también otras fiestas como la fiesta del cordero (islam) o la fiesta de Hanukká (judaísmo).

Diàleg interreligiós, preguntes realitzades amb el tutor de tesi

Com poden els mitjans de comunicació (en aquest cas d'estudi, la premsa) afavorir el diàleg interreligiós?

Pues como tú haces, comunicándolo, en buscar la noticia. A veces son más noticia las noticias mórbidas o las bombas que la paz y la paz debe ser también noticia. Entonces también tenemos que mostrar como vive la cotidianidad la comunidad judía en Cataluña, aquí hay programas de televisión que entraron a filmar como vive un judío cada día, como es el culto o como se realizan las ceremonias. Lo que sucede en Cataluña, que a veces no se entiende, pero yo le pongo èmfasis, es el concepto de ciudadanos laicos. Por tanto, cada uno manifiesta su religión de manera particular, y esto es muy importante. No existe un concepto teocrático de ciudadanía, sino un concepto de ciudadanía libre. Entonces la religión se manifiesta libremente y en total armonía. Yo siempre digo si hay algun acto xenófobo o campaña racista que se diga exactamente cuál es, porque una cosa es creer que exista y otra cosa es verla. No hace falta que exista una ley.

Por ejemplo, han venido de instituciones oficiales de Madrid para pedir que en Madrid exista la hermandad interreligiosa que hay aquí. En España existe un diálogo interreligioso, lo que pasa es que la intensidad del diálogo que

se manifiesta en Cataluña es ejemplar en cuanto a los resultados conseguidos. Aquí existe un clima de amistad, aquí no existe una relación protocolaria o institucional necesaria, sino que hay un clima de hermandad entre los propios actores religiosos. Nosotros nos sentimos amigos de las otras confesiones religiosas y hacemos acciones en común. Si existe un problema de violencia o mediación, en seguida estamos juntos todos: cristianos, musulmanes, judíos, etc. Cada semana estamos realizando seminarios o encuentros sobre como trabajar estos temas en la sociedad.

Un ejemplo es Cáritas que es una magnífica creación de la Iglesia católica, pero todos somos Cáritas. Todos debemos trabajar para Cáritas y estos conceptos de socializar la religión se dan aquí. Un ejemplo educativo: cuando la comunidad judía recibimos los colegios, les hablo del monoteísmo como concepción de todas las religiones, no como una concepción judía, entonces las concepciones monoteístas tenemos algunos elementos en común: un día de descanso semanal, por ejemplo. En el judaísmo el sábado, en el cristianismo el domingo (*dominus*), en el islam el viernes. Entonces todos nos incluímos en el «todos».

Creu que és proporcionat o absent l'espai que s'ofereix al diàleg interreligiós a la premsa?

Des de mi punto de vista en la prensa escrita debería haber más espacio dedicado al diálogo interreligioso. Pienso que debería haber más difusión respecto al tema del diálogo interreligioso.

Creu que hi haurà un nou augment de la presència pública del fet religiós a la nostra societat? O pensa que no?

Esto depende de las comunidades religiosas, pues existe un distanciamiento. Con esto quiero recordar unas palabras de un gran filósofo norteamericano Martin Schell (rabino espiritual, que fue uno de los primeros en caminar junto al papa Juan XXIII y acompañó las luchas de Martin Luther King). Él afirmaba no es que la sociedad se ha alejado de la religión, sino que la religión no ha sabido ofrecer las respuestas a los tiempos actuales. La religión, en lugar de ser un espacio espiritual donde debe acudir la gente, se transformó en centros dogmáticos donde la gente no hallaba sus respuestas. Y ahí está el desafio. Es decir, si solamente vamos a hacer ceremonias doctrinales o dogmáticas dónde se habla de castigo de Dios y de recompensas, la sociedad no se va a acercar. Si se habla del objetivo de para qué fue creado el mundo, y cuál es el objetivo del ser humano en este universo, entonces en este camino de respuestas, la sociedad va encontrar su propio ser.

Tornant a la teoria de l'acció comunicativa (TAC), el diàleg entre creients i no creients…

El no creyente también cree, cree en su forma de vida, no creerá en una actitud dogmática o sobrenatural, pero creerá en la actitud positiva del ser humano. Sería entre laicismo y religiosidad.

Respecto al diálogo entre creyentes y no creyentes, todo depende del religioso que lleve la acción y de la figura religiosa, por ejemplo, de si un rabino llega a la gente, esta lo va a querer. Si un rabino no sabe ofrecer un ejemplo de espiritualidad, la gente no va a creer en él. Hay que ser consecuente con las ideas, no solamente hay que hablar de religión, sinó mostrarse como un religioso. Es muy diferente una persona que ofrece una imagen doctrinal, más cerca de lo metafísico que de lo real, que una hermana como sor Lucía Caram. Esta religiosa habla y tiene los auditorios llenos, porque hizo de su vida una realidad social. Por tanto, creo que esto es lo que hicieron los profetas. Jesús no se encerró en ninguna Iglesia ¿En qué Iglesia se encerró Jesús? Jesús caminó con la gente. ¿Sabes a cuál sinagoga iba Moisés? Ninguna. Caminaba en el desierto con la gente. Gandhi también iba con la gente, etc. Es decir debemos rescatar el ejemplo de vida de estas personas para que la sociedad nos crea.

Personalmente creo más en un senyor Francisco, que nació en Italia, en Asís, y que para la Iglesia católica es san Francisco de Asís, y en su hermana Clarisa. Para mí los dos son guías espirituales que hicieron del materialismo una vida espiritual. Yo creo que en este camino nos van creer. El papa Francisco tiene una gran convocatoria con la misma fe, las mismas palabras, pero diferentes actitudes.

Quina és la rellevància del diàleg interreligiós per a vostè i el GTER?

El diálogo interreligioso es esencial y no tan solo en el GTER, sino también en diferentes redes en Cataluña que promueven el diálogo interreligioso: UNESCO; en Manresa, Terrassa, etc., existen en varios sitios… Es fundamental ver en el prójimo este camino. La confesión bahá'í que nació en Irán (Persia) dice que las religiones somos flores en un mismo jardín, es decir, un mismo jardín con flores, y cada flor tendrá su tamaño, su aroma, etc., pero si falta una flor en el jardín; es decir, si falta una religión, se nota. Y este es un concepto muy poético para describir esto. Todos somos en cierto modo caminos y tenemos que habitar juntas en la Tierra.

Y esto trasladado en el diálogo interreligioso, es como llevar el amor al prójimo en los diferentes caminos que el ser humano elige. Porque las religiones no son verdades absolutas, ahí sería una hegemonía, son caminos para llegar a la verdad. Hay un solo creador y todos somos iguales ante este creador. Tú eliges el camino cristiano, otro elige el camino del islam y otro elige el camino

judío, pero para Dios somos seres humanos, más allá de nuestra religión. Para el creador él puede creer en caminos, pero si creemos que la verdad está en un camino, ahí entra el problema de la violencia.

Ejemplo: Tú sabes por la Torá, conocida como Bíblia, que el primer hebreo fue Abraham y ¿por qué fue el primer hebreo? Porque creyó en el monoteísmo. Pero la Torá no empezó con Abraham, con el primer hebreo, sino que empezó con Adán y Eva. Entonces, si Abraham era el primer hebreo no era de ninguna religión hebrea y, por lo tanto, Adán y Eva tampoco eran de religión hebrea, la Torá no lo dice. La Torá, ¿qué dice? Un hombre y una mujer. Entonces eso es una enseñanza, hay que entender la Bíblia desde estos conceptos: un hombre y una mujer, luego vienen el camino de las religiones. Tuvieron que pasar diez siglos, hoy, en el siglo XXI, donde lo empezamos a entender.

Esto empezó con el papa Juan XXIII, con el Concilio Vaticano II y ahí se entendió que las religiones son caminos espirituales de convivencia. Por lo tanto, en este camino vamos a encontrar muchas respuestas positivas para los problemas actuales. La religión no es un lugar mágico donde el ser humano va a rezar, sino que es un lugar donde el ser humano se tiene que realizar, un lugar donde sentir el sufrimiento del otro, un lugar donde sentir la crisis económica que hacen los poderosos contra la sociedad entera. No existen crisis. Son formas de vida mezquinas que provocan crisis, y ahí está la religión diciendo no al egoísmo y sí a la participación social.

Però per manifestar-se en aquest diàleg interreligiós necessitem més espais de trobada i que s'encaminin en l'acció comunicativa, tal i com afirma Habermas?

Aquí, en Cataluña, donde resido actualmente, se dan muchos encuentros de esos; entonces sería muy positivo que la prensa y los medios difundieran más esos encuentros. Porque no hay semana que no haya un encuentro, por lo tanto, seria muy positivo que los medios de comunicación hicieran difusión de esos encuentros.

Hi ha iniciatives en l'àmbit laic i religiós que han fomentat el diàleg interreligiós?

Sí. Los propios ámbitos laicos de la sociedad fomentan esto. Por ejemplo, actualmente en los hospitales: como atender a un paciente en su espiritualidad, o en el Colegio de Psicólogos, que están preparando encuentros sobre qué aportan las religiones al ser humano frente al dolor o en la pérdida de un ser querido. Hay sociedad sobre los accidentes de tráfico, que también habla con las religiones sobre qué aportan en estos momentos de dolor. Esta sociedad también realiza un encuentro anual, donde las distintas religiones asistimos para dar una aporta-

ción en este aspecto. Es decir, qué aportan las religiones en los distintos ámbitos convocados por entidades laicas.

Por ejemplo, la universidad pública y privada también organiza encuentros interreligiosos donde participan representantes católicos, protestantes, musulmanes y judíos. Aunque pienso que falta difusión por parte de los medios de comunicación, pero son encuentros y la gente concurre, y son personas laicas.

Otro ejemplo es el Hospital de Sant Boi de la sociedad de Sant Joan de Déu, la comunidad judía ha participado en encuentros. El año pasado hubo un congreso donde todos los representantes religiosos estuvimos en el seminario y realmente fue muy emotivo. Allí todos los representantes de confesiones religiosas (cristianos, judíos, musulmanes…) participamos en talleres sobre el aporte de las religiones a los enfermos. Y allí participé junto al padre Joan Botam leyendo la Bíblia como un solo testamento, y comprobabas que la gente estaba emocionada, porque coincidíamos en muchos puntos. Además, como la gente lo entendía, ya no veía a un cristiano o a un judío, la gente comprobaba que todos somos hermanos y así terminó el encuentro. Y esto es importante y representa acción social que realizan para los demás y los enfermos.

[Reflexió sobre la religió a la societat actual:]

Sí, es cierto que la historia de las religiones fueron más enfrentamientos que uniones. Yo también creo que la historia la escriben los historiadores y entonces escribieron más de luchas que de persones como san Francisco de Asís, que hubo muchas. Hubo muchas personas anónimas que dedicaron su vida al prójimo. No obstante, siempre es más noticia, es más morboso, la violencia y también hay que aprender un poco el lenguaje. El verdadero religioso tiene que buscar el camino de la paz, una idea superior para la paz. Cuando uno mata en nombre de una religión ha dejado su espiritualidad.

Habermas, com a pensador il·lustrat, a partir de la seva ètica del discurs pretén ser l'hereu del contingut semàntic (significació) de l'aportació de sentit en clau secular. La religió aporta un plus al diàleg o ha necessitat de la laïcitat per accedir a la coexistència interreligiosa?

La religión sin la laicidad no puede, en cierta forma, fundamentarse, porque la laicidad forma parte del ámbito humano y la religión debe ser del ámbito humano, porque no somos Dios, ni dioses, somos seres humanos. Entonces la religión es el camino para entender el sentido de la vida y, en este sentido, no puede haber un enfrentamiento entre laicos y religiones, tiene que haber caminos de entendimiento para el objetivo de la religión, que es construir un mundo mejor;

este es el objetivo de la religión. La religión no es como las antiguas idolatrías que pensaban que eran dioses y sobre esto debían dominar el mundo, las religiones son una forma de entender el sentido de la vida, desde su inicio hasta el fin de sus días. Entonces esto se puede hacer desde la filosofía laica, desde la religiosidad para entender el sentido de la vida. A propósito, me gusta mucho el juego de los nombres. En hebreo «*Javer*» quiere decir 'amigo'. Por lo tanto, este filósofo «Habermas» es mucho más que un amigo.

5.5 Mn. Antoni Matabosch (representant de l'Església catòlica al GTER)

Representants de diverses confessions. Entrevistat el 08/05/2014 a Barcelona, a l'Arquebisbat de Barcelona:

- Protestants
- Ortodoxos
- Musulmans
- Jueus
- **Catòlics: Mn. Antoni Matabosch**

Càrrec: President del GTER (Grup de Treball Estable de les Religions) a Catalunya quan es va fer l'entrevista. Delegat i ecònom de l'Arquebisbat de Barcelona (2005-2018). Teòleg i president honorari de la Fundació Joan Maragall i membre catòlic del GTER.

Eixos temàtics generals:

Creu, a grans trets, que el pluralisme religiós a la premsa de l'Estat espanyol i Catalunya està ben reflectit?

Recentment el Consell Audiovisual de Catalunya (CAC) ha fet un estudi, un treball que ha aparegut fa poc i allà es reflecteix com el fet religiós està poc present en els mitjans de comunicació. Aquest treball evidencia com el pluralisme en els mitjans no reflecteix el pluralisme confessional que hi ha a la societat. A la societat hi ha més creences i religions, gent religiosa, del que surt en els mitjans de comunicació. És un tema que estem tractant amb el CAC i la Direcció General d'Afers Religiosos, perquè els mitjans reflecteixin millor què passa i que ho reflecteixin amb els termes adequats, ja que moltes vegades parlen de capellans protestants i s'ha d'utilitzar el terme pastors. Per exemple, en lloc de parlar de monjos de Taizé, s'ha de parlar de germans de Taizé. També hi ha casos en els mitjans en què es diu que els protestants celebren missa i són els catòlics. No és tan sols que es tracti poc, sinó amb poc coneixement de la religió. Precisament

en una reunió entre representants de religions i comunicadors per abordar el tema es van extreure unes conclusions força ambigües.

[Diferència pastor protestant vs. capellà catòlic:]

Els pastors protestants són els que dirigeixen els cultes de la comunitat, però no sempre són els dirigents de la comunitat, poden fer un servei de culte, però el que dirigeix la parròquia o comunitat pot ser un/a laic/a escollit dintre la comunitat. En altres confessions de protestants, en el catolicisme i també dins els anglicans i els ortodoxos, qui presideix l'eucaristia, la persona ordenada, presideix la comunitat i el culte.

Els protestants moltes vegades només celebren el culte i moltes vegades la direcció de la comunitat la té un/a laic/a, escollit entre ells. Una cosa interessant és parlar de la terminologia. Sacerdot, capellà o mossèn no es pot dir a un protestant, ells parlen de pastors que tenen cura de la comunitat pastoralment. Ells celebren l'eucaristia, però el significat depèn de les confessions, segons la confessió es creurà que és més important el ritu de la concepció catòlica; els anglicans, els luterans o els ortodoxos ho fan molt semblant als catòlics. En canvi, els metodistes o els pentacostals celebren poc el record de l'últim sopar i moltes vegades no és una consagració, sinó que és un record. Depèn.

Considera que el discurs del tractament religiós en la premsa, amb el seu posicionament ideològic (progressista vs. conservador), subratlla una imatge estereotipada de les religions?

Bé, no sé si la divisió és entre progressista o conservador. Hi ha certs mitjans de comunicació, des d'un punt de vista progressista, que només parlen de la religió, i en concret de l'Església catòlica, insistint en els aspectes més negatius; si hi ha algun abús a menors hi posen èmfasi. Com diu el Papa Francesc: «Es nota més un arbre que cau, que no pas un bosc que creix». Sempre fa més soroll un arbre que cau.

Amb el tema de l'IBI o de la immatriculació, que consisteix en què l'Església pot portar a inscriure al registre de la propietat, propietats que mai havien estat inscrites, però que tradicionalment són de l'Església, per exemple. És com si les esglésies fossin del poble i no de l'Església.

També cal puntualitzar que des d'una premsa més de dretes o més conservadora, volen assumir l'Església dintre dels seus pressupòsits. I es volen estirar perquè defensin el que ells pensen. Per exemple, si un bisbe o un papa fa una crítica social ho silenciaran.

És a dir, la premsa conservadora tendeix a amagar els aspectes més socials de l'Església, i els més progressistes realitzaran una crítica més dura de manera sistemàtica, seran més tendencials. [...]

Considera, en general, que el discurs mediàtic es guia massa pel context sociocultural de la societat actual, o bé no es guia massa per l'objectivitat?

L'objectivitat és molt difícil. Les observacions que un realitza passen pels propis prejudicis, per la pròpia consciència, pel propi pensament, etc. Aleshores, quan un escriu una notícia té la tendència a justificar el que un pensa. En tot cas, penso que la premsa està molt mediatitzada i cadascú observa les notícies des del seu propi punt de vista. Això passa també en el terreny polític, i en el terreny social i des de *La Razón*, l'*ABC* i El Mundo veuen les coses d'una manera; *El País* i *El Periódico* ho enfoquen d'un altre punt de vista. Enfoquen el discurs des d'un punt de vista molt diferent.

Evidentment que limita el context social a l'hora d'elaborar un discurs, pels prejudicis, per la manera que cadascú té d'enfocar, de pensar... i també el partit pres que cadascú té sobre un tema. Si tu consideres que la religió és una lacra per la societat sempre tendiràs a parlar en termes que confirmen aquesta idea; en canvi, si tu penses que la religió és un servei a la societat i és positiva tendiràs a recalcar les coses més positives de la religió.

Creu que el discurs en les informacions religioses reflecteix la realitat de les comunitats religioses i les seves activitats (socials, de culte, culturals, tradicionals)?

Les socials molt poc. Només cal veure quan un bisbe o bé una institució d'Església o un papa realitzen unes declaracions de tipus social; en general es desconeix. El papa Francesc perquè ha caigut força bé. Però hi ha hagut encícliques o documents d'altres papes, socialment interessants, dels quals els mitjans de comunicació no han fet massa ressò mediàtic. Tan sols n'ha aparegut una notícia molt breu.

Creu que en un país com el nostre, històricament arrelat a la tradició i a la fe cristiana, la resta de confessions religioses (islam, judaisme, etc.) han de tenir la mateixa proporcionalitat en els mitjans (en el cas d'aquest estudi, la premsa)?

Personalment penso que hauria de ser proporcional, aproximadament, a la força que té aquella religió en el país. De fet, nosaltres ens trobem que fins fa trenta anys la religió única era la religió catòlica. Per exemple, a Catalunya hi havia una comunitat ortodoxa; en l'actualitat, n'hi ha cinquanta. A més, fa trenta anys existien a Catalunya unes 40 o 50 comunitats protestants i ara n'hi ha dues-

centes; per tant, aquesta pluralitat cada vegada més gran s'hauria de reflectir en programes religiosos en la premsa en general.

Una cosa són els programes realitzats per cada confessió, que són escassos, per exemple el cas de *Signes dels Temps*; algun programa catòlic, també va existir un programa de TV realitzat pels protestants. Per tant, una cosa són els programes dintre dels mitjans de comunicació, produïts per cada confessió, i l'altre són notícies d'aquestes confessions, que des del meu punt de vista penso que no és proporcionat.

Parlant amb algunes de les confessions em comentaven que l'Església catòlica apareix amb més freqüència en relació amb les altres…

No penso que sigui un privilegi. L'Església catòlica apareix amb més freqüència que les altres, però no és perquè l'Església catòlica pressioni els mitjans perquè aparegui més informació sobre l'Església catòlica. Aleshores, són els mateixos mitjans de comunicació que decideixen la proporcionalitat de les confessions. En tot cas, l'Església catòlica té influència amb els seus propis mitjans com: *Catalunya Cristiana* o Ràdio Estel.

[…] Sessions de formació per a periodistes per saber de què tracten i què s'ha de fer servir.

Parlant amb periodistes pel doctorat, em comentaven que per a ells és difícil accedir a les informacions que generen les confessions més minoritàries, sobretot en la comunicació dels actes que celebren aquestes confessions: religions com ara budistes, protestants, judaisme, ortodoxos… Què en pensa?

Bé… Potser l'Església catòlica, en ser majoritària, ha reforçat més l'aspecte comunicatiu i ha creat diverses oficines de premsa… Però també pot ser culpa de cada confessió, que no incideix en cada una de les accions comunicatives com crear un lloc web apropiat, etc. Personalment penso que, a vegades, les confessions, i l'Església catòlica també, tenen un dèficit amb la comunicació i amb la imatge que ofereixen.

Referent a la pregunta, penso que l'Església catòlica disposa d'una estructura més ben organitzada, que les comunitats protestants, que són més heterogènies entre si i no tenen una organització molt cohesionada.

A més, l'islam té associacions diverses i diferents llocs de culte; per tant, és difícil que aquestes comunitats comuniquin de manera cohesionada. No obstant, és difícil apropar-se i veure el que fan les altres confessions. A més, hi ha comunitats molt minoritàries com els jueus, que a més no creixen, ja que no fan

proselitisme, si creixen és per la immigració. Penso que són els factors que fan difícil l'accés dels periodistes a les informacions d'aquestes confessions.

La teoria de l'acció comunicativa, que defensa el consens en l'àmbit de les idees i la validesa dels arguments per part de tots els actors, pot ajudar a garantir l'àmbit de trobada entre l'esfera laica i la religiosa, així com contribuir a impulsar el diàleg interreligiós. Creu que són els factors principals per fomentar la «situació ideal de diàleg» entre els mitjans de comunicació i el fet religiós?

Penso que s'haurien de conèixer molt més, entre mitjans de comunicació i religions, escoltar-se mútuament, veure les dificultats que tenim entre els dos àmbits, veure el coneixement mutu, apreciar-se mútuament, etc. Des del meu punt de vista, cal realitzar grups de treball i trobades entre periodistes i confessions per conèixer més els dos àmbits, conèixer els problemes, etc. Considero que hi ha un desconeixement bastant notable, també crec que s'han de trencar estereotips, idees preconcebudes, prejudicis, etc. Això només es fa quan ens acostem més els uns als altres, quan ens acostem i ens comuniquem, jo crec molt amb el contacte de relació personal que ha d'existir.

Això es pot veure reflectit en els mitjans?

Això s'hauria de veure reflectit en els mitjans de comunicació. Personalment, m'adono quan en el bisbat (Barcelona) hi ha una roda de premsa per explicar l'economia de l'Arquebisbat i quan venen els mitjans… Per exemple una idea que té inserida la societat: «L'Església és rica», inserida en la ment de les persones. Per què aquesta idea? Perquè té Sta. Maria del Mar, Sta. Maria del Pi, la Catedral, etc. Però es tracta d'un patrimoni que s'ha de conservar i, per tant, té un cost molt elevat quan has d'arreglar la façana o el cimbori. Són aquests estereotips com: «L'Església és rica»; sobretot de la manera que la gent percep el seu patrimoni monumental i el seu manteniment econòmic.

Si ens comuniquéssim més, potser… Un altre estereotip és que els comptes de l'Església són desconeguts i no s'ofereixen públicament. Jo fa vuit anys que estic al capdavant d'economia de l'Arquebisbat i cada any s'auditen els comptes i el 90% de les parròquies publiquen els seus comptes, de manera anual o mensual. Per tant, aquest és un altre estereotip que si no el coneixen no ho saben.

Potser els mitjans busquen més l'anècdota?

Potser són els lectors que busquen l'anècdota, si no com és que tenen tanta audiència els programes del cor? Aleshores no crec que la superficialitat vingui dels mitjans, els mitjans han de fer espectadors i han de vendre, perquè necessiten publicitat i, per tant, han de presentar els nivells d'audiència.

D'una banda, si la gent demana superficialitat, el mitjà servirà a la demanda de l'audiència. D'altra banda, els mitjans tenen la feina d'educar o fer pedagogia, no poden sempre cedir a la superficialitat de la gent. A vegades en els mitjans de comunicació els continguts de qualitat també han tingut èxit.

[Ensenyant-li algunes informacions.] Li mostraré alguns exemples de notícies del fet religiós recopilades el 2012 (any d'estudi de la tesi).

[Sobre el cas del IBI:]

Jo diria que és discutible, si els ajuntaments han de perdonar l'IBI a certes institucions, pot ser o pot no ser. Un ajuntament pot dir és discutible que s'hagi de fer exempció de l'IBI, sí o no. Aleshores, hem de tractar a tothom igual.

[Quina és la raó de l'exempció del IBI?]

Són les entitats que fan un servei social, sí o no? Si és afirmatiu totes les entitats que fan un servei social quedaran exemptes de l'IBI, siguin o no d'Església. Per què hem de fer una discriminació? El contrari del privilegi és la discriminació. El privilegi és tenir una cosa que no pot tenir ningú. La discriminació és no deixar-te tenir una cosa que no tenen els altres. Podem passar de dir que és un privilegi a dir que és una discriminació. L'IBI és un impost que els ajuntaments han de perdonar? A qui? A les entitats que fan un servei social? Doncs, no pots dir a les fundacions que fan un servei social que no, perquè «així ho determino jo». El que pots dir és si l'Església fa un negoci, que pagui l'IBI. Si l'Església té activitats de servei social, doncs, com altres entitats que mantenen un servei social, que no el pagui. O tots o cap. Per què només s'ha de treure l'Església? D'on prové aquesta idea? Prové del pressupòsit que «l'Església fa un mal social» o almenys que «no fa cap bé social». Aleshores, per què ha d'estar exempta d'IBI? Això és un prejudici. Una parròquia tenint escoltes, grups de joves, fent acció social, fa un bé social? Si fa un bé social no ha d'estar exempta d'IBI, igual que els altres?

Aleshores, veu reflectides en aquestes informacions els tòpics, estereotips sobre les religions quant al discurs i a les imatges?

[Altres exemples en la premsa: Campanya bisbes-CEE, per captar sacerdots, any 2012:]

La primera resposta és sí. La segona resposta és per tòpics o prejudicis, moltes vegades. Això és veritat, però no és tota la veritat. Per tant, si no és tota la veritat, deixa de ser veritat. Els bisbes van realitzar aquest espot publicitari el dia del seminari, on hi havia força missatges. Un d'ells afirmava amb ironia: «No et faltarà mai la feina» […]. Era una campanya dirigida a la falta de vocacions. El que

passa que aquell espot donava a entendre un altre significat: «Fes-te sacerdot, perquè així tindràs feina», però tampoc es tracta d'això.

[Cas Vatileaks:]

A mi em sap greu que passin fets com el Vatileaks o la Banca Vaticana. Espero que amb el papa Francesc canviï la situació de l'economia del Vaticà, ell ha nomenat nous càrrecs. Perjudica la imatge de l'Església. Tant de bo no hi fossin. Hi ha fets que són veritat i s'han de canviar i, per tant, la premsa els ha de donar a conèixer; i allò que és dolent es pot criticar, però matisant. Tot i així, en les informacions es denota que els mitjans i la premsa posen molt l'accent en els estereotips, les influències de poder, etc.

Com les percep en general?

En general costa molt trobar una notícia positiva sobre l'Església, dintre els mitjans i en la premsa, sobretot a *El País* i *El Periódico*. En aquests mitjans, els costa publicar alguna informació positiva de l'Església. Normalment apareixen informacions controvertides o polèmiques, a no ser que sigui alguna informació de Càritas, perquè té molt bona imatge. Es pot criticar quan hi ha coses que no funcionen dintre l'Església, però no cal criticar-ho de manera tendenciosa i amb despropòsit.

Aquestes notícies reforcen el discurs més laïcista o el d'indiferència religiosa?

En totes les religions, i la catòlica també, hi ha un aspecte molt important, que és: la credibilitat. Amb una institució no hi creus si no fa coses que valguin la pena, o bé si no respon a necessitats de la gent o teves. La credibilitat és importantíssima per crear o no crear indiferència. Per exemple: Càritas fa creïble la institució, els escàndols de la Banca Vaticana no fan creïble la institució.

Per tant, el fet que les religions, o l'Església en particular, mostrin allò que són en l'aspecte positiu és important, i que combatin l'aspecte negatiu. No obstant, si en els mitjans de comunicació, per on la gent accedeix a la informació, es reflecteixen només aspectes negatius o s'exageren, aleshores es perd credibilitat i es crea indiferència.

[Imam de Terrassa:]

L'islam, com que és molt plural en el seu interior i és tan poc organitzat, per principi, és molt heterogeni. Segurament, hi ha algun imam que és més profonamentalista o protaliban, però cal tenir en compte que és molt plural: hi ha xiïtes, sunnites, sufís o wahauites. Però a vegades tendim a fer por, a posar aquelles coses que són l'estereotip de la por, de l'integrisme, de la imposició.

[Estereotips de les fotografies i el discurs:]

[Sobre el ramadà:] L'islam comença el dejuni del ramadà quan hi ha llum i s'acaba quan no hi ha llum, com més al nord vagis, més hores de llum hi haurà a l'estiu.

[Fotografies: Es fixa en les fotografies sobre el ramadà, on apareix una icona que denota aversió a l'islam, reforcen l'estereotip sobre l'islam…]

Penso que és molt important d'escollir unes imatges que reflecteixin molt bé el que volen dir, i que denotin una cosa que sigui més positiva, és clar.

Diàleg interreligiós, preguntes realitzades amb el tutor de tesi

Com poden els mitjans de comunicació (en aquest cas d'estudi, la premsa) afavorir el diàleg interreligiós?

Primer, donant a conèixer amb objectivitat el que pensen cadascuna de les confessions. El cas més concret és l'islam. Si en l'islam es tendeix a publicar notícies relacionades amb el fanatisme religiós, el terrorisme islàmic, l'Estat Islàmic, els talibans, etc.; la gent mantindrà una imatge amb por sobre l'islam.

Penso que, en general, els mitjans de comunicació ho poden contrarestar o minimitzar. Des del meu punt de vista, si els mitjans informen amb més objectivitat sobre els fets, els mitjans poden contribuir a no tenir prejudicis ni por dels altres i, per tant, poden ajudar a crear un diàleg. Si sempre es reforcen els mateixos arguments i prejudicis amb l'islam, la gent es crearà una mala imatge en relació amb l'islam.

Creu que és proporcionat o absent l'espai que s'ofereix al diàleg interreligiós a la premsa?

Des del meu punt de vista, en la premsa no confessional no hi ha pràcticament massa cosa de diàleg interreligiós, la informació és força absent en aquest camp. Per exemple, *La Vanguardia* o l'*Ara* publiquen més sovint notícies sobre diàleg interreligiós. Però tinc la impressió que no existeix un interès molt gran en aquest camp. L'experiència personal ha estat en les trobades ecumèniques i religioses, en què he assistit normalment i n'he publicat alguns articles als diaris, i del mateix esdeveniment ara en puc publicar una cinquena part del que publicava fa uns 20 o 30 anys. Hi ha molt menys espai per publicar fets d'aquest estil en els mitjans.

Crisi? Abans del 2007 ja passava una mica. Aquesta pèrdua d'interès per part dels mitjans ha anat passant progressivament, no es deu tant a la crisi econòmica. S'ha d'insistir molt perquè apareguin notícies religioses i interreligioses

a la premsa. Si hi ha un esdeveniment de diàleg interreligiós molt important i destacat, convocat per la Comunitat de Sant Egidi, algun acte del GTER, «L'atri dels gentils», aleshores els mitjans estan més predisposats a publicar-ho.

Creu que hi haurà un nou augment de la presència pública del fet religiós a la nostra societat? O pensa que no?

Personalment, penso que el tema de l'interès del fet religiós canvia segons les èpoques. Hem passat i estem passant un temps en què hi hagut una decadència de l'interès cap al fet religiós. Però penso que el fet religiós i la vida religiosa responen a unes preguntes i a una inquietud que es poden canalitzar per molts llocs. Però em sembla que la resposta religiosa és important per aquestes inquietuds.

Per tant, atenent a aquests factors, penso que l'interès pel tema interreligiós i religiós augmentarà en el futur. Jo soc director de l'Institut Superior de Ciències Religioses de Barcelona (ISCREB) i hem anat augmentant el número d'alumnes; tenim un miler d'alumnes en aquest moment, dels quals uns 800 són per Internet i el nombre va en augment. Hi ha signes de decadència d'interès pel tema religiós, però també hi ha signes que augmenta aquest interès per part de moltes persones.

Només un apunt: aquesta teoria sobre que la religió ha de desaparèixer, els sociòlegs de la religió afirmen que no és possible, ja que la religió està arrelada a unes preguntes molt profundes de l'ésser humà.

Quina és la rellevància del diàleg interreligiós per a vostè?

Particularment, vaig començar fa molt de temps el treball amb el diàleg ecumènic, que és el diàleg a l'interior del cristianisme, per la unitat dels cristians. Amb el pas dels anys, els canvis a la realitat social i les circumstàncies socioculturals del nostre país, hi hagut un interès pel diàleg interreligiós.

Des del meu punt de vista, considero que a Catalunya hi ha convivència religiosa, no hi ha tensions pel fet religiós. La resta de representants del GTER afirmen que a Catalunya hi ha una bona convivència interreligiosa. No hi ha tensions pel fet religiós; en tot cas per altres coses. Per tant, es constata aquest fet i és una realitat interessant.

Hi ha iniciatives en l'àmbit laic i religiós que han fomentat el diàleg interreligiós?

D'una banda, hi ha el nivell laic del centre UNESCO, que ha estat i continua essent un departament de diàleg interreligiós. Després, des de les administracions, s'ha creat una direcció d'Afers Religiosos (en el cas de Catalunya) i també hi ha un responsable d'Afers Religiosos a l'Ajuntament. Això significa que les

administracions tenen en consideració el fet religiós i, per tant, s'ha de gestionar i s'ha de tenir en compte. Després, les diferents confessions, com per exemple el GTER, ens hem espavilat per a l'autogestió de nosaltres mateixos. Hi anem com a representants de les diverses religions. Jo hi vaig perquè el bisbe m'envia per ser-hi present. Falta molt de camí encara per recórrer en aquest camp. Però existeix un bon interès pel fet religiós, en aquest moment.

Habermas, com a pensador il·lustrat, a partir de la seva ètica del discurs pretén ser l'hereu del contingut semàntic (significació) de l'aportació de sentit en clau secular. La religió aporta un plus al diàleg o ha necessitat de la laïcitat per accedir a la coexistència interreligiosa?

Personalment, diria que totes les religions tenen en el seu origen un desig de pau, de diàleg i d'entesa amb les altres religions. El que passa és que al llarg de la història hi hagut moments de tensions, d'intolerància…; hi hagut moments d'imposar-se als altres. El moviment il·lustrat va intentar, en el moment que hi havia les guerres de les religions dels segles XVI-XVII, posar pau entre les religions que aleshores estaven en tensió a Europa. Aleshores, van idear la tolerància, que no és laïcitat encara, i després la llibertat religiosa; el que passa és que la Il·lustració va ajudar que les mateixes religions s'adonessin de les tensions a les quals havien arribat, eren intolerables i, per tant, havien de tornar als seus orígens.

A grans trets, crec que en les religions, i especialment en la catòlica, el diàleg és essencial a la manera de viure la seva fe. Sempre he afirmat que tots, des del punt de vista cristià, hem de mantenir la nostra identitat, però aquesta identitat, si no és dialogada, és una realitat fonamentalista. I el fonamentalisme és tot allò contrari a la religió, la religió cristiana. És a dir, la identitat no dialogal és una identitat fonamentalista, representa una identitat que no dialoga, que no s'entén amb els altres. I la veritable identitat cristiana és una identitat que pretén recollir el bo i millor, vol assumir i vol imitar i recollir tot allò bo de totes les altres identitats: musulmanes, jueves, atees, etc. Primer, per ser el que un és i, segon, per relacionar-se amb els altres. Si tu penses que disposes de tota la veritat, no et relacionaràs amb ningú i la imposaràs als altres. És quan dialogues, que tu no t'imposes; aleshores reps i dones.

Adopció de les religions de l'hermenèutica, interpretació dels textos sagrats segons l'hermenèutica…

Si tu creus que els teus llibres sagrats s'han d'entendre, no es poden interpretar i s'han d'entendre literalment, no has de fer exegesi ni hermenèutica. Per tant, el literalisme és font de fonamentalisme.

6. El fet religiós a la premsa escrita. Estudi de camp, perspectiva institucional: entrevista a directors generals d'Afers Religiosos de la Generalitat de Catalunya

6.1 Entrevista a Ignasi Garcia Clavel (exdirector d'Afers Religiosos de la Generalitat de Catalunya, 2000-04)

Ignasi Garcia Clavel
Data: 13/02/2014
Hora: 10.30

Síntesi biogràfica i perfil:

- Secretari general d'Afers Religiosos de la Generalitat de Catalunya entre 2000-04 (va ser el que va iniciar aquesta nova Secretaria General)
- Del 2004 al 2011 va ser director del Síndic de Greuges de Catalunya
- Comissionat de l'alcalde de l'Oficina d'Afers Religiosos a l'Ajuntament de Barcelona (del 2011 fins al 2015)
- Ignasi Garcia i Clavel (Barcelona, 1943) és llicenciat en Filosofia i Lletres i té estudis de Dret. Va ser director general de Serveis Penitenciaris i Rehabilitació entre els anys 1990 i 1999, durant els

governs de Jordi Pujol. Ha ocupat altres càrrecs a l'administració de la Generalitat de Catalunya, com ara gerent de l'Institut Català de Serveis a la Joventut (1985-90), delegat del Govern a les comarques de Barcelona.

Temes a abordar:

- La laïcitat cooperativa amb les diverses confessions
- Aplicar el principi de laïcitat en relació amb les religions
- Laïcitat enmig de la pluralitat confessional
- Mitjans de comunicació i el tractament de la pluralitat religiosa
- La seva tasca com a director d'Afers Religiosos
- Teoria de l'acció comunicativa de Habermas per tal d'arribar a una situació ideal de comunicació i diàleg entre ambdues esferes: laica i religiosa, i per promoure la millor tensió comunicativa en el diàleg interreligiós
- Respecte dels sentiments religiosos dintre els mitjans de comunicació

Preguntes generalitzables:

En primer lloc, quines van ser les seves principals actuacions com a director general d'Afers Religiosos dintre la relació amb les diferents confessions religioses?

Doncs, en primer lloc, va ser conèixer-les i saber què hi havia a Catalunya, per això vam fer un esforç per encarregar a la Universitat Autònoma, al Departament de Sociologia de la Religió, dirigit pel Dr. Estruch, conèixer la realitat; no tan sols des del punt de vista sociològic, sinó també establir el contacte amb aquestes comunitats, establir-hi contacte i veure, realment, quines són les seves necessitats. Per tant, conèixer-les, posar-nos amb contacte amb aquestes confessions i conèixer les seves necessitats.

Com es concretaven les tasques de la secretaria d'Afers Religiosos?

Aquestes tasques es concretaven en visites al meu despatx i en les visites a les diverses confessions religioses. I també es concretaven a escoltar molt les dificultats que tenien a Barcelona i a Catalunya, que era l'àmbit de la meva responsabilitat.

Quines dificultats presentaven?

Doncs, bàsicament, moltes confessions no tradicionals no vinculades al cristianisme. I què vull dir amb això: els evangèlics, els ortodoxos i els catòlics romans, des del meu punt de vista són els propis de la nostra cultura. Aleshores, a partir d'aquí, es tractava de veure quina participació tenia la resta de confessions: musulmans, budistes, etc. S'ha d'esmentar que les comunitats que tenien més dificultat en aquell moment eren les comunitats musulmanes, tot i que a Catalunya sempre ha existit un bon clima de convivència. A vegades, amb els autòctons d'un país es produeixen dificultats amb tot allò que és desconegut; a més, les pròpies comunitats, perquè en aquell moment, entre els anys (2000-04), tenien un component de no realitzar una pedagogia prou adequada. És a dir, es produïen dues coses: per una banda, els ciutadans autòctons no escoltaven prou i, per l'altra, les comunitats nouvingudes no s'explicaven prou bé. Davant d'aquests entrebancs, calia combatre-ho fent un exercici de pedagogia per evitar-ho.

Quina és la millor política per afrontar el fet religiós en una societat secularitzada i relativista com l'actual?

No sé quina és la millor política exactament. Però sí que existeixen maneres civilitzades de poder fer. Crec que la millor manera consisteix en el coneixement mutu, el compliment dels drets i els deures que tenen les comunitats nouvingudes. Aquestes han de conèixer els seus drets, però també han de conèixer els seus deures, i sense perdre la seva identitat pròpia han d'aprendre a respectar i entrar amb la cultura pròpia del país i, per tant, això és un tema que s'ha de treballar i cal fer-ne una bona pedagogia. L'altra fórmula es pot establir a partir d'ajudes, no solament econòmiques, que a vegades també es poden donar per l'activitat, no tant la religiosa, sinó també per l'activitat cultural i assistencial que aquestes comunitats duen a terme. I un altre assumpte es basa en el fet que els diferent locals de pregària i oratoris que tenen aquestes comunitats tinguin les condicions dignes i que s'adeqüin a les ordenances municipals de cada poble o ciutat de Catalunya.

Quina és la millor forma de laïcitat per aplicar davant del fet religiós, també en els mitjans de comunicació?

La laïcitat positiva, que consisteix en la no ignorància. Aquesta laïcitat és la que el president francès Nicolas Sarkozy en un discurs molt potent va consagrar sobre la laïcitat positiva, que consisteix en el respecte, el coneixement i la col·laboració, que bàsicament són les millors maneres d'actuar. No pas el laïcisme, que ens portaria a la ignorància, al desconeixement i a pensar que el fet reli-

giós és una qüestió privada no interessant pel comú de la societat. Nosaltres en aquell moment, quan es va formar la Secretaria d'Afers Religiosos, crèiem i personalment crec des del meu càrrec de Comissionat de l'Oficina d'Afers Religiosos que té tot el sentit del món, el reconeixement a les confessions religioses que ajuden a vertebrar el teixit social.

I com s'ha de reflectir el pluralisme religiós en un país de tradició cristiana?

[No contestada.]

Preguntes concretes:

Durant la seva responsabilitat al capdavant de la Direcció General d'Afers Religiosos, quines actuacions es van dur a terme en matèria de mitjans de comunicació i religió?

Bé, en primer lloc, jo tenia una persona encarregada en l'àmbit de la premsa i des de la Secretaria estàvem al Departament de Presidència de la Generalitat i, concretament, adscrits a la Secretaria General. Per tant, moltes de les comunicacions no érem nosaltres directament, sinó que la relació continuada la tenia el Departament de Presidència de la Generalitat. S'ha de dir que les intervencions i les relacions amb la premsa eren més per donar resposta a fets puntuals que es podien produir a Catalunya, que no pas tenir una política específica de comunicació que en aquell moment l'estàvem construint, no la teníem prou vertebrada des de la Secretaria d'Afers Religiosos. En canvi, sí que estava vertebrada en el Govern des del Departament de Presidència, que era el lloc en el qual nosaltres depeníem. Què fèiem? Doncs nosaltres donàvem notes específiques sobre algunes qüestions polèmiques; per exemple, es va produir un conflicte a Premià de Mar en una comunitat musulmana, aleshores nosaltres vam manifestar el nostre punt de vista. S'ha d'esmentar que els mitjans de comunicació se cenyien a les situacions de certs conflictes i, en canvi, el que és la normalitat té poc interès periodístic. Des de la Secretaria d'Afers Religiosos, nosaltres ens movíem molt des de la normalitat, tret de moments puntuals en què esclatava algun conflicte.

I en relació amb pluralisme vostè creu que les religions no s'han de reflectir en forma de «quotes»?

Jo penso que hi ha realitats religioses en el nostre país que estan més arrelades en el nostre ADN cultural i constitutiu com a país, això es comprova en les nostres confessions cristianes. Una altra qüestió és que les confessions no hagin de ser tractades des de la mateixa igualtat, això no es reflecteix de manera suficient

tant en el mitjans de comunicació públics com en els privats. Per tant, s'ha de dir que tothom ha de tenir una finestra pública per manifestar-se i que quedi reflectit. Tractar-ho en forma de quotes penso que no cal. Insisteixo que en els mitjans de comunicació hi d'haver aquesta presència vinculada a la realitat sociocultural del país.

Com va intentar transmetre la política de laïcitat de la Direcció d'Afers Religiosos perquè fos aplicada en els mitjans de comunicació?

Des de la Secretaria d'Afers religiosos que nosaltres vam iniciar —que després el govern tripartit va convertir en Direcció General; una qüestió de denominació, perquè, de fet, les competències que teníem nosaltres eren les mateixes que les de la Direcció General d'Afers Religiosos—, es donava una paradoxa: l'entitat era una Secretaria General, però el titular era un Director General, que era jo. Per tant, no era una Secretaria General, amb un secretari general, que comportaria un rang superior.

Penso que no podríem parlar en aquell moment d'una política general de comunicació establerta, pensada i molt treballada, sinó que una mica anàvem fent amb el nostre assessor de premsa el que la realitat ens anava portant.

Tanmateix, sí que estàvem preocupats per crear contactes amb diversos mitjans de comunicació, i alguns contactes els teníem amb diversos mitjans de comunicació, d'una manera no real no sistemàtica d'una política comunicativa. Tampoc no era programada i pensada quan vam començar. Quan vam començar la nostra presència va durar 4 anys i una mica menys, ja que la Secretaria va néixer el maig del 2000.

[Especial incidència:]

Cal esmentar que hi hagué una especial incidència quan el 2001 es van produir els tancaments en algunes esglésies de Barcelona i especialment a la basílica de Santa Maria del Pi; d'allà se'n va fer un seguiment. I qui va propiciar un desenllaç important del tema va ser el síndic de Greuges de Catalunya, amb el senyor Anton Cañellas al capdavant. Ell, juntament amb la Delegació del Govern, va trobar una fórmula per solucionar el problema. Des de la Secretaria General d'Afers Religiosos acompanyaven cada dia el rector de la parròquia, Mn. Josep M. Vidal Aunós, i si se'ns demanava realitzar algunes declaracions davant la premsa contestàvem, no defugíem mai.

Recordo que nosaltres (Secretaria General) vam tenir un paper significatiu en desmuntar l'assemblea que s'havia organitzat en aquella església; vam tenir un paper rellevant. Aquesta tasca va consistir a recol·locar els immigrants que no tenien lloc ni ubicació en diversos centres. Aquí hi hagué una política de

comunicació en diversos centres. Des de la Secretaria d'Afers Religiosos teníem el convenciment que calia ser transparents en la informació i que havíem de ser clars, tot i que la nostra principal preocupació era intentar donar suport al mossèn i resoldre el tema.

Durant la seva etapa com a director general d'Afers Religiosos i en el Departament van aplicar alguna mesura per facilitar la comunicació entre els mitjans i les comunitats religioses que revertís en la difusió de les activitats d'aquestes comunitats?

Vam intentar que hi hagués una presència en alguns mitjans públics d'algunes d'aquestes comunitats religioses. Especialment en les comunitats evangèliques que tenien un greuge significatiu. Els mitjans de comunicació no sempre oferien prou espai i visualització a la realitat religiosa de la comunitat evangèlica i a les qüestions que ells vivien. Això cal recordar-ho, i com actual comissionat d'afers religiosos de l'Ajuntament de Barcelona tinc les ganes que els mitjans de titularitat pública, i els mitjans que depenen de l'Ajuntament ofereixin a les confessions religioses una visualització i un ressò mediàtic que potser no tenen prou en aquest moment.

Creu que estan ben organitzades per dur a terme una política de comunicació que els facilités fer-se presents en els mitjans?

Depèn, hi ha comunitats i diversitat entre les comunitats religioses. Vull dir que alguns tenen una vertebració, com per exemple en el Consell Evangèlic de Catalunya que, evidentment, no aglutina totes les sensibilitats evangèliques en el si de les diverses esglésies, però sí que és més fàcil treballar quan hi ha agrupacions o federacions de les diferents comunitats, i això no passa en totes les confessions. També existeix el Consell Islàmic i Cultural de Catalunya, que també va començar a funcionar en aquell moment i actualment té un paper divers i diferent, però no tant amb el relleu que li volíem donar en aquell moment.

Per tant, tot el que sigui des de les diferents confessions religioses, agrupacions que permetin una veu única amb els matisos que calgui, és una bona iniciativa. La resposta a la teva pregunta sobre si les confessions religioses estan ben organitzades, doncs seria que algunes de moment no ho estan, estan en camí d'organització en relació amb la política de comunicació. Per una banda, un exemple seria des de l'àmbit de l'islam, on hi ha sensibilitats molt contrastades. Per una altra, hi ha el budisme, existeix la Federació d'Entitats Budistes de Catalunya, que és una altra vivència del fet religiós, o més ben dit de l'espiritualitat. Hi ha aquesta federació, però no és portaveu de tots ni de bon tros.

Per tant, sobre el tema de si estan ben organitzades, penso que estan en el camí de la seva organització, tot i que no és fàcil aquesta organització, ja que

tenen sensibilitats molt diverses. Això també passa, d'alguna manera, amb l'Església catòlica, encara que l'Església catòlica té una vertebració jeràrquica.

Sobre si les comunitats religioses estan preparades… Doncs depèn, n'hi ha que ho estan molt i n'hi ha que n'han d'aprendre més.

En el contacte que va tenir amb les diferents entitats religioses, aquestes sentien que la seva representació en la premsa i els mitjans era adequada? Li van manifestar algun cop alguna proposta de millora?

Penso que en aquell moment tenien altres problemes. Moltes tenien el problema del reconeixement que té l'Església catòlica o d'arribar a l'acostament que té l'Església catòlica, que és gairebé un tractament constitucional, per altra banda. Això és una cosa de la qual les confessions, i sobretot les cristianes, són conscients, que la majoritària culturalment, però no pas per la pràctica, és l'Església catòlica i romana.

Aleshores, les confessions evangèliques sempre presenten les ganes de tenir un reconeixement similar, d'acord amb la seva realitat d' implantació en el territori. No vull parlar de quotes, però sí tenir un reconeixement més ple. En aquell moment les altres confessions estaven en un procés previ sobre aquesta qüestió, estaven en un procés de reconeixement entre elles mateixes, treballar conjuntament, cosa no gens fàcil. Per tant, en relació amb la qüestió de la comunicació, del 2000 al 2004 no s'havien plantejat de manera seriosa el que significa el fet comunicatiu.

El llenguatge de les informacions d'àmbit religiós s'acostuma a caracteritzar per un registre en general polèmic o controvertit. Creu que es posa massa l'accent a destacar aquest llenguatge més polèmic? Creu que es cau en l'atac al fet religiós en els mitjans de comunicació d'Espanya i Catalunya?

Penso que passa de tot. Primer penso que hi ha un cert desconeixement sobre aquesta matèria. No tinc un coneixement suficient de la premsa d'Espanya, per dir el què és i no és; ara, sí que puc dir de que l'Església catòlica va realitzar un esforç molt gran, concretament quan va venir el papa Benet XVI per la dedicació del temple de la Sagrada Família. En aquesta visita hi hagué un esforç de culturalització per part de l'Església catòlica, amb la finalitat que en totes les informacions i especificitats que es produïssin d'aquell viatge hi hagués, per part dels periodistes no avesats en la matèria, un coneixement. Pel que fa a altres confessions religioses, durant el període que vaig ser responsable d'Afers Religiosos, és evident hi ha un coneixement d'allò ens és culturalment propi de la tradició cristiana, amb totes les seves variant; mentre que existeix un desconeixement molt més gran d'altres confessions no cristianes.

Tot i així, es poden trobar aquestes confessions no cristianes en els 2000 anys d'història del nostre país i, per tant, penso en la presència de l'islam al nostre país en alguns moments donats de la nostra història. No obstant, la presència actual de l'islam en aquells segles no és notòria.

Des del meu punt de vista penso que existeix un desconeixement, i que els mitjans han de realitzar un esforç per fer una transmissió correcta, culta i real del fet religiós.

Considera, en general, que existeix una certa hostilitat ideològica en el món de la comunicació en relació amb el fet religiós? Creu, en general, que des d'alguns mitjans es tracta el fet religiós des d'un punt de vista més laïcista que no pas des d'una laïcitat més «positiva»?

Sí, en general considero que no tot el fet religiós es tracta d'una manera molt adequada i rigorosa. Això passa perquè es considera que el fenomen religiós no ha de tenir prou visualització i, per tant, d'alguna manera hi ha mitjans que es dediquen a ignorar-lo, tot el fet religiós, n'hi ha que es dediquen a distorsionar-lo. Però n'hi ha que es dediquen a treballar-lo amb una certa transparència i objectivitat, tot i que no és fàcil, ja que tots els mitjans de comunicació tenen propietari. Per tant, això és complicat.

La imatge estereotipada i el seu discurs estereotipat sobre l'àmbit religiós en la premsa i en els mitjans de comunicació creu que té a veure més amb la seva lògica productiva i l'organització del mitjà o bé amb la manca de formació dels periodistes?

Doncs, personalment, penso que es tracta de les dues coses, però crec que el factor que té més pes és el primer, la lògica productiva i l'organització del mitjà, i la propietat del mitjà. A més, la visió de la societat que intenten defensar o influir, més ben dit, influir a la societat manipulant la informació, de manera més «malèvola». La línia ideològica dels periodistes és molt rellevant; en aquest cas, en alguna televisió autonòmica hi hagué durant alguns anys molta informació del món budista.

Per què ha de continuar tenint un paper rellevant en les redaccions dels diaris, el fet religiós?

És un fet social i vertebrador que no s'ha d'amagar en una taula, és un fet un positiu i vertebrador de la societat. A més, hi ha moltíssima gent creient en el món; probablement si se sumen en conjunt totes les fes del món, hi apareixen més persones que no pas que gent no creient. Tothom busca alguna cosa o altra, amb la versió que sigui; per tant, no es pot silenciar el fet religiós.

Una de les parts del meu doctorat consistirà a realitzar una anàlisi de la informació religiosa de la premsa generalista d'Espanya i Catalunya. Com a exsecretari d'Afers Religiosos considera que totes religions han de tenir la mateixa proporcionalitat dintre la premsa?

L'ofici de la premsa és informar dels fets que passen i per què passen, sempre des d'un màxim intent d'objectivitat, tot i que sé que l'objectivitat ve tenyida de la subjectivitat, com a mínim. Però penso que hi ha d'haver una presència significativa de tots aquells fets religiosos que succeeixin; ara, si han de ser més uns o altres…

En el decurs de les meves respostes he deixat clar que hi ha d'haver igualtat en relació amb la llei de la llibertat religiosa i en la llei de centres de culte a Catalunya, que han de ser les dues eines que han d'orientar les polítiques públiques a Catalunya en aquesta matèria; i, en conseqüència, els mitjans de comunicació han de ser-hi sensibles. Ara, he deixat ben clar, també, que hi ha tradicions religioses que són culturalment més arrelades a la nostra cultura respecte a altres que són més noves. Amb això què vull dir? Vull dir, senzillament, que en determinades circumstàncies, no s'ha de fer al revés; és a dir, pensar que tot el país sigui d'una tendència allunyada de la nostra tradició cultural i, per contraposició, minimitzar el que forma part del nostre ADN, de la nostra tradició cultural cristiana. No vull mencionar explícitament el nom de cap religió, però es poden inferir les conclusions i entendre-ho.

Però vull remarcar que el tractament no ha de ser per quotes en els mitjans de comunicació, això vull deixar-ho molt clar. Si es produeixen fets, hi ha qüestions sobre les quals s'ha d'informar, siguin de la confessió que siguin; així, cal realitzar-ho amb la màxima objectivitat. Aleshores, l'altra qüestió consisteix en què cal que tinguin més presència els uns que els altres? Doncs, depèn de la vida que uns i altres ofereixin, i de si cal que sigui conegut per l'opinió pública. Ara, en el nostre ADN què hi aportem culturalment? Doncs, hi aportem el cristianisme.

Bloc de qüestions sobre Jürgen Habermas i la teoria de l'acció comunicativa

La teoria de l'acció comunicativa proposada per Habermas i la seva denominada «situació ideal de diàleg», entre el món laic i el religiós, pot ser garant del consens i el punt de trobada entre l'esfera laica i la religiosa, o millor dit entre creients i no creients? I per la interlocució intercultural?

Doncs m'hi apunto. Però jo penso que hem de ser capaços de dialogar amb tothom, també amb el no creient o l'ateu, sobretot en aspectes tan vitals i configuradors de la persona humana.

No sé si és el garant, però sí que el diàleg és una bona eina, perquè realment ajuda a la coexistència entre les diferents confessions religioses i els diferents posicionaments, tant dels que creuen i estan agrupats en les comunitats religioses, com dels que no creuen. Penso que això aporta sentit a la vida. Per a mi el diàleg és vertebrador de convivència i de capacitat d'entesa i de coneixement mutu. I això, per tirar endavant en el món i en una humanitat tan convulsa com la que tenim és fonamental. Ara, aquesta capacitat no tothom la té, i en aquest cas a vegades a les religions majoritàries els costa dialogar des de la proximitat amb altres confessions. Això és una dificultat important que hi ha. I dins els propis posicionaments ecumènics entre els cristians tampoc és fàcil i es produeixen aquestes dificultats.

A vegades penso que aquests diàlegs es produeixen a alt nivell teològic, a alt nivell comunicatiu i a alt nivell cultural, però en contra, i no és fàcil que es transmetin a les bases. Per contra, es dona en aquests moments una situació interessant i digna d'estudi, fins i tot per difondre, des d'un punt de vista comunicatiu, que és la capacitat d'algunes comunitats més de base que tenen per treballar al costat de les altres. Amb això què vull dir que des de la base es pot aglutinar, en el moment de crisi en què vivim, la gent que s'ho passa malament, que és molta. Aquí, podem trobar-hi confessions diverses; des de més amunt, podem trobar un debat d'alt nivell, però que no passa per les realitats més properes de les diferents confessions. Ho repartiria.

Pot ser important per als periodistes conèixer la teoria de l'acció comunicativa de Habermas com a base d'un model deontològic pel tractament de la informació religiosa?

Segur que sí, els periodistes generalistes han de conèixer una mica de tot i, per tant, crec que aquesta teoria és important. Els periodistes especialistes s'han de formar més del que ho estan d'una manera generalitzada. I una mica com el tema de les fes i creences, no està de moda. La gent busca molt i es refugia en posicionaments curiosos i, en canvi, no treballa en les fes més properes. No em refereixo tan sols al cristianisme, sinó també a les que estan més properes ara i aquí. Penso que cal un major coneixement i una major visibilitat a casa nostra ara, avui i aquí; per tant, penso que hi ha d'haver un major coneixement i la teoria de l'acció comunicativa de Habermas, que afavoreix el diàleg, pot ser una bona eina, per als periodistes que s'especialitzin en comunicació religiosa.

Els mitjans de comunicació haurien de ser l'espai on participessin tots els arguments de manera deliberada i on el debat fos exercit sense cap dominació per part dels actors? És a dir, representant una «comunicació no distorsionada»?

Evidentment, però cal dir que això és complicat, perquè els mitjans de comunicació tenen propietari, amb l'excepció dels públics. Fins i tot, a vegades els mitjans públics, en funció dels poders del moment, poden intervenir en el seu treball. Des del meu punt de vista, penso que a casa nostra això passarà cada cop menys; de fet, passa poc. En els mitjans públics catalans, jo penso que és on realment el periodista pot ser més lliure a l'hora de comunicar i fer un servei a la societat –sobretot en l'àmbit de la religió, on no hi ha grans especialistes.

Per contra, en els mitjans de titularitat privada, segurament serà més complicat; el grau d'intervenció de la propietat del mitjà és més alt en el treball dels periodistes. No dic que els governs a vegades no tinguin temptacions d'influir, però cada vegada pel respecte dels governs i per la llibertat que senten, per una banda, i la llibertat dels periodistes, per l'altra, aquests mitjans tindran més sentit de servei públic.

De quina manera els mitjans de comunicació poden superar els interessos implicats en cada diari? (En relació amb la informació religiosa)

Això és difícil, perquè els interessos hi són presents. Per tant, una superació d'això és complex; així que contestaria amb una frase de llibre que està lluny de la realitat que viuen els periodistes i que no té traducció en la realitat que viuen vostès. La frase del llibre exposa la necessitat d'intentar fer veure als propietaris del mitjà que el seu mitjà de comunicació tindrà més credibilitat i major prestigi com més bons periodistes tinguin, servidors de la transparència i la veritat. Però, és clar, això és una frase acadèmica, ja que a l'hora d'implementar-se en la vida quotidiana té moltes dificultats.

On creieu que rau la força del diàleg?

A intentar buscar el màxim contrast de la notícia i del fet en concret a difondre. Per a mi la força del diàleg recau en la sinceritat i en la voluntat de defensar cadascú amb convicció, però amb prou capacitat d'escoltar a l'altre, els seus raonaments i els seus posicionaments; per a mi, la força del diàleg radica aquí. Tanmateix això és complicat a vegades, ja que si algú pensa que posseeix la veritat, moltes vegades li costa escoltar l'altre. A vegades considero que la incapacitat que tenim per dialogar és posar bé l'orella i escoltar, poder entendre l'altre amb la nostra clau receptora. Vull dir que quan dialoguem i expressem coses cal que l'altre intenti tenir la clau, amb la qual l'altre parla, sinó no ens entenem. I això, per a mi, és un problema bàsic de la comunicació, entre receptor i emissor

existeixen interferències per una banda i aquestes interferències es basen a no parlar un mateix llenguatge. És clar aquest mateix llenguatge no és fàcil d'obtenir. Aleshores penso que aquest llenguatge recau en la voluntat d'escoltar, la voluntat de dialogar i essent coneixedors de les interferències que es produeixin i, finalment, hem de ser capaços de corregir-les. I pensar que l'altre també té la raó o la veritat.

Com va sorgir la idea de crear la Secretaria d'Afers Religiosos?

La idea va sorgir de la comunitat evangèlica de Catalunya que va demanar al president Pujol que creés un òrgan de diàleg i de relació permanent amb les confessions. Aleshores es tractava del darrer mandat del president Pujol.

Nosaltres dèiem, en aquell moment, que la nostra feina no era promocionar el diàleg entre les religions, ja que això és tasca de les confessions. La nostra feina consistia a col·laborar positivament en aquest camp.

6.2 Montserrat Coll i Calaf (exdirectora general d'Afers Religiosos, Generalitat de Catalunya: 2004-10).

Data: 18/06/2013
Hora: 17.00
Tarragona

Síntesi biogràfica i perfil:

Montserrat Coll i Calaf (Rodonyà, Alt Camp, 1951). Catedràtica d'institut, doctora en Filosofia i Lletres per la Universitat Autònoma de Barcelona el 1990 amb el la tesi «El llenguatge religiós en Duméry». Professora de l'Institut de Ciències Religioses a Sant Fructuós de Tarragona des del 1996 fins al 2004, del qual també fou vice-directora. Ha impartit els cursos «Els continguts fonamentals de cultura religiosa» (ICE) a la Universitat Rovira i Virgili, i també «El llenguatge religiós» del cicle de Llicència a la Facultat de Teologia de Catalunya. Entre les seves publicacions destaquen: *Introducció a la filosofia de Paul Ricoeur* (Edicions de la Universitat de Barcelona, 1999) i *Una filosofia del llenguatge religiós. Henri Duméry* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002). Ha estat directora general d'Afers Religiosos en el període 2004-10 (amb l'excepció del període en què els consellers d'ERC van sortir del Govern de Pasqual Maragall).

Temes a abordar:

- La laïcitat cooperativa amb les diverses confessions
- Aplicar el principi de laïcitat en relació amb les religions
- Laïcitat enmig de la pluralitat confessional
- Els mitjans de comunicació i el tractament de la pluralitat religiosa
- La seva tasca com a directora d'Afers Religiosos
- La teoria de l'acció comunicativa de Habermas per tal d'arribar a una situació ideal de comunicació i diàleg entre ambdues esferes, la laica i la religiosa, i per promoure la millor tensió comunicativa en el diàleg interreligiós
- Respecte dels sentiments religiosos dintre els mitjans de comunicació

Preguntes generalitzables:

En primer lloc, quines van ser les seves principals actuacions com a directora general d'Afers Religiosos dintre la relació amb les diferents confessions religioses?

Primer de tot, el reconeixement institucional a les confessions religioses presents a Catalunya, convidant-les als actes institucionals de la Generalitat; per exemple, a l'esmorzar tradicional a la diada de Sant Jordi i també assistint a actes de totes les confessions. Quan elles ens convidaven, ens fèiem presents: reconeixien la laïcitat i, per tant, no hi havia cap inconvenient a assistir a actes de totes les tradicions.

Una altra actuació va ser la signatura de convenis de col·laboració: amb l'Església catòlica (tot i que ja n'hi havia en l'anterior etapa de govern, convenis per a hospitals, per a presons, per a conservació del patrimoni, amb els departaments diversos), amb el Consell Islàmic de Catalunya, amb el Consell Evangèlic de Catalunya i amb les comunitats jueves (amb aquestes confessions també n'hi havia hagut anteriorment) i amb totes les confessions amb les quals va ser possible establir un marc de col·laboració. També es va obrir un programa d'ajuts, és a dir, subvencions, però no per a subvencionar les diferents fes, sinó per a activitats de relació entre les confessions i la societat i entre elles mateixes; és a dir, activitats de convivència.

Una altra de les actuacions concretes va ser de manera més indirecta la llei dels centres de culte i les guies d'actuació davant la pluralitat religiosa en diversos àmbits, però això no seria tant la relació estricta sinó indirecta. No obstant, per elaborar les guies i la llei vam entrar en contacte amb totes les confessions.

Com es concretaven les tasques de la Direcció?

Consten en la memòria de la Direcció General d'Afers Religiosos (DGAR) 2004-10. Les principals són les guies d'actuació en diversos àmbits: hospitals, tanatoris, cementiris, escoles i presons, i la Llei dels centres de culte. En relació amb la Llei dels centres de culte, hi havia una necessitat d'espais per poder obrir i ubicar els centres i, a més, hi havia edificis en mal estat; personalment i des de la direcció vam creure oportú que s'havia d'impulsar una llei.

Una altra actuació concreta va ser la coordinació entre tots els organismes de l'administració implicats en el tema. Cada departament de la Generalitat pot tenir algun punt que tingui a veure amb les religions. Per exemple, Justícia s'ha d'ocupar de l'assistència religiosa a les presons; el Departament de Cultura s'ocupa de la conservació del patrimoni arquitectònic; el Departament d'Agricultura s'ocupa del tema dels sacrificis rituals que duen a terme la comunitat musulmana i la comunitat jueva; el Departament d'Educació del tema de la cultura religiosa o l'assignatura de religió; el Departament de Salut té relació amb l'assistència religiosa als hospitals… També teníem relació amb el Parlament de Catalunya. La nostra actuació incloïa una tasca de sensibilització i de pedagogia moltes vegades. Un altre dels organismes amb el qual també ens vam posar en contacte va ser el Consell Audiovisual de Catalunya.

Una altra de les actuacions importants que es van dur a terme durant la meva etapa a la Direcció General d'Afers Religiosos va ser acabar l'elaboració del mapa de la diversitat religiosa de Catalunya per saber quines tradicions religioses hi ha al nostre país i el nombre de centres de culte de cadascuna. Això va ser una tasca important, ja que fins aleshores era una informació desconeguda; a partir d'aquest estudi es va descobrir la quantitat de centres i tradicions que hi havia en el territori. Aquest mapa el va encarregar el meu antecessor, Ignasi García-Clavel, i nosaltres el vam continuar i el vam donar a conèixer.

A més, una altra de les actuacions que es van dur a terme va ser una sèrie de col·laboracions amb els mitjans de comunicació, per donar a conèixer la realitat religiosa de Catalunya, tot i que des de la Direcció General d'Afers Religiosos no podíem interferir ni incidir directament en les decisions dels mitjans, ja que són organismes independents del Govern i representen un «poder» a part. En aquesta línia de donar a conèixer la realitat religiosa es va realitzar un estudi de la tasca social de religiosos i religioses a Catalunya: un dia, parlant amb la presidenta de la Unió de Religiosos i Religioses de Catalunya, ens vam adonar que ells tampoc no sabien el volum d'activitat que estaven realitzant en conjunt. Altres actuacions realitzades es van concretar en l'organització d'una exposició sobre Religió, Llengua i Cultura a Catalunya, que comprenia totes les confessions religioses.

A més, es va crear el premi Memorial Cassià Just, que té com a objectiu reconèixer persones que s'han caracteritzat en l'àmbit del diàleg, de la tolerància i de la humanitat de l'acolliment. El primer memorial es va concedir al cardenal Martini.

Es va intentar desenvolupar l'Estatut i es va fer un conveni amb el govern de l'Estat, per tal que la Dirección General de Asuntos Religiosos, que ara és la Subdirección General de Asuntos Religiosos, que té el registre d'entitats religioses de l'Estat, passés algunes competències al govern de Catalunya, però tot això no s'ha desenvolupat després.

Quina és la millor política per afrontar el fet religiós en una societat secularitzada i relativista com l'actual?

Personalment, penso que la millor política és la que parteix de la laïcitat. En una societat com la nostra que és secularitzada, on, a diferència d'èpoques anteriors, les institucions públiques i les entitats civils funcionen de manera autònoma respecte a l'Església catòlica, crec que la millor forma és la laïcitat.

Quina és la millor forma de laïcitat per aplicar davant del fet religiós, també en els mitjans de comunicació?

D'això en vaig fer molta pedagogia, dins del govern i dins del partit d'Esquerra Republicana de Catalunya. Personalment, em vaig trobar que hi ha gent que oposa la laïcitat i les religions com si fossin dos camps separats. Això és fals, no es pot entendre així. Si ens imaginem com a parts d'un pastís, hi haurà els agnòstics, ateus i els religiosos, això són àmbits. Però imaginar la religió per una banda i la laïcitat per l'altra és incorrecte des del meu punt de vista. La laïcitat no és un àmbit oposat a la religió, la laïcitat és una relació. La laïcitat és una separació entre institucions civils i institucions religioses. Aquesta separació vol dir que les institucions del govern com a tals no són religioses: no són catòliques, ni musulmanes… El govern no és res d'això; ni tampoc és ateu. Aquesta relació de separació permet que totes les opcions religioses i les no religioses com l'ateisme i l'agnosticisme tinguin cabuda en un país i en una societat, i això és molt important. En tot cas, quan es diu escola laica o govern laic, ens referim a la institució, però no a les persones concretes que en són membres. La paraula «laics» dins l'Església catòlica té un altre sentit, representa els que no són clergues. No obstant, no apliquem la «laïcitat» a les persones en el sentit oposat a religió, ho apliquem a les institucions. Per a mi, la millor forma d'afrontar el fet religiós és dur a terme aquesta política des del govern, que és la laïcitat, la qual cosa permet respectar totes les opcions dels ciutadans d'un país. Per què el govern

no és catòlic? Doncs perquè en un país hi habiten diversos ciutadans que creuen respectivament en diverses opcions.

Si ho apliquem a l'àmbit dels mitjans no confessionals, crec que també s'ha d'entendre així: no laïcitat en contra de religió, sinó laïcitat com a respecte a totes les religions. Crec que no es pot oferir la informació des d'una fe, ja que un mitjà ha de reflectir el conjunt de la societat; sí que ha de parlar de notícies relacionades amb les confessions, i tot i això sense obviar el sentit crític. D'altra banda, hi ha mitjans confessionals que tracten aquesta temàtica des d'un punt de vista confessional, la qual cosa és totalment respectable.

I com s'ha de reflectir el pluralisme religiós en un país de tradició cristiana?

Per una banda, considero que haurien de reflectir la pluralitat; han de reflectir la realitat, i la societat és cada dia més plural. Possiblement en alguns mitjans hi manca una visió de la pluralitat.

Per altra banda, en un país on la majoria de ciutadans són de tradició cristiana catòlica, l'asimetria de notícies és lògic que hi sigui i es dona sola; si hi ha més activitat d'entitats catòliques és lògic que hi apareguin amb més freqüència. Considero que no s'ha de seguir una lògica de quota, com ara reservar una pàgina o columna per una determinada confessió. Però no s'ha d'ignorar la diversitat religiosa; considero que això és molt important, perquè es tracta de donar a conèixer la realitat existent en la societat.

Preguntes concretes:

Durant la seva responsabilitat al capdavant de la Direcció General d'Afers Religiosos quines actuacions es van dur a terme en matèria de mitjans de comunicació i religió?

Doncs mira, des de la Direcció General d'Afers Religiosos (DGAR) no podia actuar i incidir directament sobre els mitjans de comunicació; és molt important tenir-ho present. Per tant, el govern no actua directament sobre els mitjans, la relació només consistia a buscar el diàleg, cercar col·laboracions entre ambdós organismes. Des del Govern no pots dirigir el que han de fer els mitjans, perquè entenem que els mitjans són autònoms i, per tant, han de realitzar la seva feina amb llibertat.

Les actuacions es van concretar en organitzar un seminari sobre «Mitjans de comunicació i pluralisme religiós» al Palau de la Generalitat i amb la col·laboració del Consell Audiovisual de Catalunya (CAC) […] invitant a periodistes que tractaven el tema o a representants dels mitjans de comunicació per parlar. Un representant del CAC, el Sr. Rafael Jorba, va realitzar una ponència i

es va abordar el tema. A més, van intervenir alguns periodistes que van opinar sobre el tema i van realitzar diverses peticions.

La voluntat del Govern era transmetre que consideràvem que des dels mitjans s'havia de reflectir el fet religiós plural i nosaltres demanàvem si podien tractar-lo. Des dels representants dels mitjans ens van comunicar que no tenien massa contactes amb persones de confessions religioses. Aleshores, a partir d'aquí, vam realitzar una segona trobada entre periodistes i portaveus de les confessions religioses, era una reunió simplement perquè es coneguessin i perquè sabessin qui eren les persones que podrien informar.

Una altra actuació que es va dur a terme va ser l'elaboració d'un document, que no s'ha fet públic, que contenia propostes per normalitzar el fet religiós a la televisió. Estava dirigit a Televisió de Catalunya; ens vam reunir amb representants de TV3 i els vam explicar el document, a banda d'oferir-los una sèrie de suggeriments per crear nous programes del tema relacionat amb religions o bé per «tenyir» els programes existents amb l'aspecte del fet religiós. Al final, el que van decidir dur a terme va ser emetre, una vegada a l'any, un culte de la tradició islàmica —consistent en la festa del sacrifici—, un culte de la comunitat jueva —la mateixa comunitat va escollir la festa del Hanukkà— i un culte de les esglésies evangèliques —en aquest cas es va decidir emetre la Festa de la Reforma; això va ser nou. La retransmissió de la missa a Montserrat, que s'emet una vegada al mes, ja es feia. Per tant, aquests van ser alguns dels objectius que vam aconseguir. Altres notícies concretes van ser actuacions del govern, per exemple l'elaboració del mapa dels centres de culte i tradicions i la Llei dels centres de culte, que va tenir molt de ressò.

Una altra de les actuacions concretes es va dur a terme amb el diari *Avui*. Amb aquest diari es va acordar publicar una pàgina setmanal, els diumenges, en què es presentés el fet religiós de manera plural, de manera respectuosa, i que comprengués tot Catalunya. Aquest apartat va aparèixer durant bastant de temps. A més, des de la Direcció es va donar suport a la creació del portal *Catalunyareligio.cat*, un portal digital, amb la finalitat que donés a conèixer el fet religiós d'una manera més plural, i en el qual hi apareixen col·laboracions d'altres confessions, a més de la catòlica.

I en relació amb el pluralisme vostè creu que les religions no s'han de reflectir en forma de «quotes»?

Jo personalment crec que no, qualsevol mitjà, premsa, televisió, ràdio, ha transmetre notícies, però no pot ser que existeixin quotes per a musulmans, catòlics, protestants, etc. Això no vol dir que s'hagin d'ignorar les notícies de les confessions. Suposo que no es fa en cap més àmbit en els mitjans.

Com va intentar transmetre la política de laïcitat de la Direcció d'Afers Religiosos perquè fos aplicada en els mitjans de comunicació?

Sobretot era insistir en això que en filosofia s'anomena «fenomenologia de la religió»; és a dir, que havien de tractar el fet religiós com la filosofia es mira la religió amb el mètode fenomenològic. Per tant, acostant-s'hi sense prejudicis, amb respecte, volent entendre el sentit que té per aquelles persones que tenen aquella fe i aquella creença. La fenomenologia és una aproximació al fet o al fenomen religiós, en aquest cas, que, d'entrada, no pretén jutjar-lo sinó entendre'l i descriure'l en allò que té d'essencial, tenint en compte el sentit que li dona el subjecte religiós que l'engendra. Així es va intentar des de la Direcció General d'Afers Religiosos.

Durant la seva etapa com a Directora General d'Afers Religiosos i en el Departament van aplicar alguna mesura per facilitar la comunicació entre els mitjans i les comunitats religioses, que revertís en la difusió d'activitats d'aquestes comunitats?

És això el que vam intentar en la trobada entre portaveus religiosos i periodistes, que s'apropessin i es coneguessin; no sé en quina mesura va quedar reflectit. La meva tasca es va concretar en l'acostament entre els dos sectors. Per exemple, en la mesura que ho vaig poder veure en el diari Avui sí que es va notar, perquè hi havia col·laboració. Crec que aquesta trobada, a la qual he fet referència anteriorment, va ajudar que les religions perdessin la por a sortir al diari i als mitjans, i que els periodistes coneguessin més de prop la realitat religiosa.

Creu que estan ben organitzades per dur a terme una política de comunicació que els faciliti fer-se presents en els mitjans?

Penso que falta tradició d'això; el món de les fes i les creences és molt personal i molt important per a moltes persones. Per això, en aquest àmbit, les persones són molt susceptibles; hi ha una certa por i desconfiança per part de les entitats religioses potser perquè no han estat ben tractades en alguns mitjans. Penso que, per una banda, no s'ha de tenir por a comunicar informacions i notícies, i que, per l'altra, en els mitjans hi ha ignorància —no menyspreu— i no hi ha prou coneixement de l'àmbit religiós.

En el contacte que va tenir amb les diferents entitats religioses, sentien que la seva representació en la premsa i els mitjans era adequada? Li van manifestar algun cop alguna proposta de millora?

El que em van manifestar és que eren ignorades; és a dir, que en general l'esdeveniment religiós era ignorat. I aquesta queixa principal era formulada per

gairebé totes les confessions religioses. Per exemple, milers de joves s'ajunten en l'Aplec de l'Esperit en l'Església catòlica i aquesta gran concentració no té reflex en la premsa. D'altra banda, també es reuneixen els Testimonis de Jehovà i omplen el Palau Sant Jordi per batejar-se o els protestants celebren la Festa de la Reforma, i això no és notícia. Una altra de les queixes que formulaven es referia a la poca precisió terminològica; per exemple, la comunitat islàmica es queixava que quan es produïa algun atac terrorista s'emprava molt l'expressió «terrorisme islàmic»; aleshores els musulmans demanaven que se separés l'islam del terrorisme.

El llenguatge de les informacions d'àmbit religiós s'acostuma a caracteritzar per un registre en general polèmic o controvertit. Creu que es posa massa l'accent a destacar aquest llenguatge més polèmic? Creu que s'arriba a caure en l'atac al fet religiós en els mitjans de comunicació d'Espanya i Catalunya?

Personalment, considero que, en general, no hi ha un atac al fet religiós, sí que hi ha persones concretes i articulistes que tenen mala intenció. Però, en general, no crec que hi hagi un atac al fet religiós, el que crec que existeix és molta ignorància, però crec que no hi ha mala fe. Considero que ja ha passat aquella època en què s'atacava la religió, sobretot com a conseqüència del nacionalcatolicisme que va patir la gent més gran.

Quin creu que hauria de ser el millor llenguatge per crear el discurs sobre les identitats religioses dintre els mitjans de comunicació i, en concret, en la premsa?

En primer lloc, caldria que els periodistes que han de tractar el tema tinguessin uns coneixements mínims del tema. Un exemple de tot el contrari: de vegades els mitjans envien a cobrir un acte relatiu al fet religiós simplement als últims professionals que han arribat a la redacció.

Per tant, considero que caldria una formació per part de les persones que volen tractar aquest tema: han de dominar el vocabulari, han de saber què vol dir una determinada expressió per una determinada religió. Cal un llenguatge precedit d'un coneixement; a més, si no es disposa d'informació, caldrà buscar-la. També cal el respecte al fet religiós; hom pot no compartir determinades creences, però sí que, d'entrada, ho pot observar amb l'empatia de buscar quin sentit té allò per a aquella persona que està donant lloc a aquell fet. No obstant això, no s'ha d'evitar la crítica; s'ha de respectar la llibertat religiosa, però sempre dintre dels límits de lleis comunes i, per tant, si es donés el cas que una determinada religió demana saltar-se la llei, cal denunciar-ho. Des del meu punt de vista, per damunt de les normes religioses hi ha les lleis civils compartides per tothom.

Un exemple seria el següent: Davant la petició d'alguns representants de la comunitat sikh, que demanen poder anar amb moto sense casc, ja que porten un turbant que ho dificulta, cal dir que la llibertat religiosa té uns límits, que són les lleis comunes civils i democràtiques i els drets humans; així doncs, si hi ha un xoc, cal que prevalgui la llei comuna. També hi hauria altres exemples. El que passa és que a voltes es fa passar per religiós el que no ho és, com és el cas de l'ablació de clítoris, que és una qüestió cultural i no religiosa. Sobre aquest tema, la comunitat musulmana es molesta quan es relaciona la seva religió i aquesta pràctica. A vegades existeixen confusions. També penso que les religions, en algunes qüestions, han de ser capaces d'evolucionar. Tornant a l'exemple dels sikhs, alguns porten una daga com un símbol religiós i pretenen entrar en llocs públics en els qual no és permesa l'entrada d'armes: considero que, si és un símbol, potser actualment podria evolucionar cap a una mida més petita o a un altre tipus de material. Tornant a la qüestió inicial, caldria tractar la notícia amb respecte, però al mateix temps amb sentit crític.

Considera, en general, que existeix una certa hostilitat ideològica en el món de la comunicació en relació amb el fet religiós?

Personalment, considero que, en trets generals, no existeix aquesta hostilitat i també he vist notícies positives sobre el fet religiós que passen desapercebudes pels mateixos religiosos que no s'adonen que aquelles notícies estan valorant el fet religiós. Sí que considero que, en general, hi ha ignorància per part dels periodistes.

Creu, en general, que des d'alguns mitjans es tracta el fet religiós des d'un punt de vista més laïcista que no pas des d'una laïcitat més «positiva»?

Si laïcista vol dir contra les religions, considero que els mitjans no ho són. Alguns periodistes sí que ho observen des d'un punt de vista laïcista; però, com a mitjans, no considero que es puguin definir com a laïcistes. Des de la meva experiència, considero que es tracta d'una manca de formació i d'ignorància respecte a tot el fet religiós per part d'alguns professionals de la comunicació. Ignorància, en el sentit de prescindir d'aquest fet com si no fos notícia ni fos important per a la majoria (i cal tenir present que una gran majoria de ciutadans considera que pertany a una determinada fe o religió).

La imatge estereotipada i el seu discurs estereotipat sobre l'àmbit religiós en la premsa i en els mitjans de comunicació creu que té a veure més amb la seva lògica productiva i l'organització del mitjà, o bé, amb la manca de formació dels periodistes?

Si he d'escollir una de les alternatives que m'acabes de formular, afirmaria que, en general, és la manca de formació allò que condiciona aquesta imatge estereotipada. Tampoc no «jutjo» els periodistes ni se'ls ha de culpar, ja que a vegades han de treballar en condicions precàries i a un ritme accelerat. Però penso que és la manca de formació sobre aquest àmbit.

Quan apareixen articles d'opinió i no està condicionat per aquesta immediatesa?

Quan és el cas d'una persona o periodista en concret; n'hi ha que parlen des dels prejudicis i se'ls veu cap on van.

Per què ha de continuar tenint un paper rellevant en les redaccions dels diaris el fet religiós?

Considero que el fet religiós és importantíssim per a la majoria de les persones ciutadanes d'aquí; és un fet importantíssim que estructura la vida de moltes persones. Per tant, com es pot ignorar aquest fet? Penso que el fet religiós ha de tenir una presència important i més rellevant en els mitjans. Si com a mitjans pretenen reflectir la realitat, no poden prescindir d'un fet com el religiós, que és essencial. Per a molta gent és important el que passa en l'àmbit de la religió i, per tant, igual que es parla de futbol, que curiosament és un tema privat i se'n parla moltíssim, es pot parlar de religions. Considero que els mitjans no aborden regularment allò que és habitual, com en qualsevol tema. Els mitjans no parlen del que és quotidià en cap aspecte. Però no es tracta d'explicar això, sinó esdeveniments importants per a un grup nombrós de persones.

Una de les parts del meu doctorat consistirà a realitzar una anàlisi de la informació religiosa de la premsa generalista d'Espanya i Catalunya. Com a exdirectora d'Afers Religiosos considera que totes religions han de tenir la mateixa proporcionalitat dintre la premsa?

No. Han de tenir el mateix respecte i la proporcionalitat no dependrà de la religió ni del nombre de fidels, dependrà dels fets que s'esdevinguin. Si la premsa reflecteix notícies, dependrà de si hi ha més notícies en una confessió o en una altra. Potser hi haurà alguna religió que no vol reflectir els seus esdeveniments, i no apareixerà tant. No crec que sigui qüestió de quotes ni del nombre de fidels, el reflex de l'àmbit religiós, sinó que dependrà de les notícies que es generin.

Quan era directora d'Afers Religiosos va notar que la visió de les religions en els mitjans era molt simplista? Com si totes les religions fossin iguals?

Sí que s'ofereix des d'un punt de vista simplista. Però considero que qualsevol notícia s'ofereix de forma simplista, no crec que es doni més en el tema de la

religió que en qualsevol altre tema (política, societat, esports…). Tot es diu de manera molt simplista, retallada i esbiaxada; considero que és un mal general i que els periodistes estan condicionats per tots els factors que condicionen la construcció de la notícia, la recerca del gran titular i un cert sensacionalisme en les informacions que es publiquen.

Bloc de qüestions sobre Jürgen Habermas i la teoria de l'acció comunicativa

Sense resposta.

- La teoria de l'acció comunicativa proposada per Habermas i la seva denominada «situació ideal de diàleg» entre el món laic i el religiós, pot ser garant del consens i el punt de trobada entre l'esfera laica i la religiosa? I per la interlocució intercultural?
- Pot ser important per als periodistes conèixer la teoria de l'acció comunicativa de Habermas com a base d'un model deontològic per al tractament de la informació religiosa?
- Els mitjans de comunicació haurien de ser l'espai on participessin tots els arguments de manera deliberada i on el debat fos exercit sense cap dominació per part dels actors? És a dir, representant una «comunicació no distorsionada»?
- On creieu que rau la força del diàleg?
- De quina manera els mitjans de comunicació poden superar els interessos implicats en cada diari? (En relació amb la informació religiosa)

6.3 Xavier Puigdollers i Noblom (exdirector d'Afers Religiosos de la Generalitat de Catalunya: 2011-13)

Xavier Puigdollers
Data: 23/07/2013
Hora: 10.30

Síntesi biogràfica i perfil:

Xavier Puigdollers (Barcelona, 1951). És catòlic i presideix l'Associació d'Amics i Devots de Sant Raimon Penyafort, patró dels advocats. Advocat de professió, és vocal de la secció de Drets de la Infància i l'adolescència del Col·legi d'Advocats de Barcelona i és, també, professor de Dret Civil i Dret Eclesiàstic de l'Estat a la Universitat Abat Oliba. Sempre ha estat molt vinculat a entitats socials, ha presidit la fundació La Tutela, l'organització més important i més antiga de Catalunya dedicada a la tutela legal de discapacitats psíquics. En accedir al càrrec de la Direcció General d'Afers Religiosos va deixar la presidència de La Tutela i d'altres entitats socials. També ha estat vinculat al Moviment d'Esplais Cristians (MCEC) i va pertànyer al Moviment de Graduats Catòlics. Va ser conseller per CiU al Districte de l'Eixample i va presidir la comissió de Benestar Social d'Unió Democràtica de Catalunya presideix la comissió de Benestar Social d'UDC i fou director de la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència de la Generalitat.

Xavier Puigdollers va substituir en el càrrec a Montserrat Coll i Calaf, que va ser directora general d'Afers Religiosos durant els dos governs tripartits, fins que ERC va sortir del govern. Durant uns mesos de l'any 2006, aquesta àrea la va ocupar el socialista Jordi López Camps i des de l'any 2000 fins a inicis del 2004 Ignasi García Clavell. Xavier Puigdollers va estar al capdavant de la Direcció entre el febrer del 2011 i juny del 2013. La Direcció General d'Afers Religiosos és un organisme públic, consolidat des de fa molts anys i només existeix a Catalunya. A la resta de l'Estat espanyol no existeix un departament semblant en cap altra comunitat autònoma. Actualment, la Direcció General d'Afers Religiosos (DGAR) depèn del Departament de Governació i Vicepresidència de la Generalitat.

Preguntes generalitzables:

En primer lloc, quines van ser les seves principals actuacions com a director general d'Afers Religiosos dintre la relació amb les diferents confessions religioses?

El primer va ser conèixer la gent i entrar en contacte amb els representants de les diverses confessions religioses. D'entrada, significa una qüestió diferencial: una cosa és la religió i l'altra el seu representant. Aquests representants són persones amb el seu tarannà personal i després descobreixes l'estructura de les diferents confessions que són diferents entre si; per tant, en aquest contacte vaig adonar-me que calia tenir en compte l'estructura organitzativa de cada confessió i les persones que les representaven o les podien representar.

Però com es concretaven les tasques de la Direcció en l'àmbit de la comunicació?

Aquí cal distingir dues maneres de fer comunicació. La primera seria la comunicació de la Direcció amb les entitats, una manera orgànica; i l'altra seria la comunicació de les diverses confessions amb el món. L'intent de contacte directe va ser primer personal, amb els diversos representants i, en el segon cas, va consistir en la participació en els diversos actes de les confessions; és a dir, a fer-se present en els actes acadèmics, litúrgics, etc.; i, per tant, seguint l'actuació de les diverses comunitats segons la seva estructura i dinamisme.

Com es concretaven les tasques amb el diàleg laïcitat-religió?

La característica del diàleg és posar-se un davant de l'altre i escoltar. Per tant, calia posar-se al costat de l'altre. Parlar i escoltar. El diàleg en la societat es fa entre les persones i, per tant, calia escoltar quines eren les necessitats de cada confessió, de cada comunitat i, més concretament, de cada persona que viu aquella fe i quines són les possibilitats de la societat per atendre aquelles necessitats. És a dir, no hi ha un diàleg ideològic, com en la política. És un diàleg pràctic, d'estructura, de com es pot ajudar a uns o altres.

Quina és la millor política per afrontar el fet religiós en una societat secularitzada i relativista com l'actual?

La millor política és respectar la sensibilitat religiosa de la societat; és a dir, la societat actual és el resultat de molts segles d'història d'aquest país, i la conclusió actual respon, precisament, a aquesta vivència. Doncs bé, la societat té uns valors religiosos que ens han arribat i que estan arrelats en la nostra societat. El fet que avui puguin existir més o menys persones practicant una religió o bé practicant moltes religions, com s'està duent a terme en la nostra societat, cada cop més, respon a una realitat actual. Aquest diàleg entre ambdós àmbits, el laic i el religiós, es farà respectant els valors reals de la societat.

Quina és la millor forma de laïcitat per aplicar davant del fet religiós, també en els mitjans de comunicació?

La millor forma de laïcitat seria el respecte a la diversitat religiosa, però també a la realitat de la sensibilitat religiosa de la societat. A més d'oferir una oportunitat a tots per manifestar la seva fe. És a dir, pensar que no està contraposat una cosa amb l'altra. La laïcitat respondrà al respecte de totes les sensibilitats personals.

Creu que els mitjans ho reflecteixen d'una manera molt reduïda, com si pertanyés a l'àmbit privat?

En termes generals, els mitjans responen a un interès determinat, que en el fons és el de l'empresa que està al darrere. Aleshores, per una banda, una cosa és la sensibilitat religiosa i una altra qüestió és la notícia concreta d'un fet religiós i d'una fe determinada. Els mitjans no estan responent a la diversitat religiosa que existeix en el país, perquè no serà un tema que interessi massa a les empreses dels mitjans de comunicació. Si observem la realitat, veiem que interessen més altres temes que apareixen amb més freqüència en els mitjans com, per exemple, els esports, la política, la contrapolítica, l'economia, etc. Són uns fets més puntuals, que poden treure uns titulars més cridaners o, fins i tot, més escandalosos; també depèn del tipus de premsa. I també, observem que només es manifesten en el fet religiós quan aconsegueixen un titular en aquesta línia més espectacular. No entren o no estan planificats en els seus programes, ni en la seva agenda, la comunicació sobre fets religiosos diversos. Per això veiem que existeix poca comunicació sobre el fet religiós i poques seccions especialitzades en el fet religiós en la premsa diària. Però sí que existeix una premsa especialitzada que fa el seu camí.

I com s'ha de reflectir el pluralisme religiós en un país de tradició cristiana?

Segons la realitat. És a dir, hem d'intentar evitar transmetre un pluralisme religiós que intenti igualar totes les religions. Partint de la base de la pregunta, si hi ha un país que viu una tradició, en cas del nostre país la cristiana, vol dir que la sensibilitat social respon a aquells principis i a aquella història. Per tant, els mitjans de comunicació hauran de respondre a aquesta tradició. I les novetats que s'hagin produït amb les noves religions seran segons la transcendència social que tinguin, no contraposant la novetat religiosa contra la tradició cristiana del país. Possiblement, en el titular de premsa pot interessar més aquesta part en contra de la tradició cristiana del país, però en realitat interessarà la notícia quan respongui a la necessitat i la sensibilitat dels lectors en aquesta diversitat i en aquesta proporció.

Preguntes concretes:

Durant la seva responsabilitat al capdavant de la Direcció General d'Afers Religiosos quines actuacions es van dur a terme en matèria de mitjans de comunicació i religió?

Aquestes actuacions es van concretar a donar resposta a totes aquelles inquietuds que es podien produir en matèria de mitjans de comunicació. Per tant, donar resposta directa; és a dir, si hi havia entrevistes, les concedíem. O sigui, si algun mitjà s'apropava per realitzar alguna entrevista o per preguntar sobre algun fet concret per després preparar la notícia, hi havia totes les possibilitats: comunicats de premsa sobre els fets que tenien un cert interès que es comuniquessin, en general i en tot allò que era possible. Si hi va haver campanyes de premsa per transmetre alguna notícia o algun interès? Doncs no. La notícia no era en la Direcció, en tot cas la notícia era aquells fets que podien ocórrer en qualsevol confessió i que podien tenir un interès global.

I en matèria de subvencions i que el fet religiós aparegués més en els mitjans?

No hi havia una política directa, la diversitat religiosa es troba en la realitat social i, per tant, no l'hem de «fabricar», no hem de convèncer a ningú. La Direcció d'Afers Religiosos, en aquest cas, el director, anava a diversos actes de les diverses confessions, i participava en diversos actes i activitats. Aquesta era la forma de participar en la diversitat religiosa. Si això transcendia després a la premsa era possiblement en comunicats de les pròpies confessions que tenien el seu interès perquè transcendís aquella notícia. En el fet de rebre els diversos representants de les comunitats de forma permanent, ells mateixos tenien l'interès, en tot cas, perquè això transcendís a fora. Per una banda, la Direcció feia els seus comunicats en un moment determinat i es va crear un butlletí electrònic de la Direcció d'Afers Religiosos (DGAR) en el qual es recollien les notícies diverses que poguessin existir. D'altra banda, des de la Direcció General d'Afers Religiosos (DGAR) es van organitzar unes jornades sobre l'aportació social de les religions, sobre l'aportació que realitzen les religions a la cohesió social. Eren les religions, en plural; per tant, les diverses religions i el que aporten a la societat. O sigui, eren jornades públiques i se'n veia la transcendència pública i, així, es veia la vivència de la realitat plural religiosa de la societat.

I en relació amb el pluralisme vostè creu que les religions s'han de reflectir en forma de «quotes»?

Personalment, penso que no. Hi ha d'haver un reflex de la realitat social. La premsa anirà publicant allò que interessa i, per tant, anirà agafant allò que res-

pon a la tradició i a un fet puntual. Així, si volem fer una notícia per quotes cada dia sobre una religió diferent, hem de tenir en compte les persones a qui s'adreça. Penso que realment el que ha de ser reflectit és el fet religiós. Per tant, la transcendència de la notícia serà en funció del fet, no per la «quota» de les religions.

Com va intentar transmetre la política de laïcitat de la Direcció d'Afers Religiosos perquè fos aplicada en els mitjans de comunicació?

No considero que hi hagués una política de laïcitat. En tot cas era a la inversa, la transmissió des de la Direcció General d'Afers Religiosos (DGAR), consistia en redescobrir el valor del fet religiós en la societat. Sembla que quan parlem tant de laïcitat signifiqui expulsar de la societat el fet religiós i, precisament, moltes vegades hi ha una necessitat de redescobrir els valors del fet religiós en la societat. Aquesta laïcitat hauria de portar al fet que el fenomen religiós no fos una cosa estranya en la societat ni fos una anomalia en les persones que viuen en la societat; sinó que realment la societat en respectés la tradició, la vivència del fet religiós, i que la gent pogués viure amb normalitat la seva vivència religiosa. La laïcitat, ha de respectar la diversitat. L'Estat és aconfessional; la societat té uns valors religiosos.

Durant la seva etapa com a director general d'Afers Religiosos i en el Departament van aplicar alguna mesura per facilitar la comunicació entre els mitjans i les comunitats religioses que revertís en la difusió de les activitats d'aquestes?

Sempre que es podia es realitzava o s'enviava un comunicat de premsa. Per tant, es facilitava la notícia als mitjans que després la premsa ho recollia o no. Això era una altra qüestió. La possibilitat d'ajudar perquè sortís alguna notícia i perquè hi hagués coneixement sobre un fet de l'àmbit religiós, s'intentava quan hi havia algun acte des de la Direcció.

Creu que estan ben organitzades per dur a terme una política de comunicació que els faciliti fer-se presents en els mitjans?

Sembla que quan parlem de religions ho comparem amb les empreses, de tal manera com si s'establís una equivalència. En ocasions es percep com si els mitjans de comunicació tractessin les religions com empreses i no hauria de ser així. És a dir, com si les confessions fossin estructures organitzades, i les religions no són estructures organitzades. Concretament, les confessions religioses responen a la fe d'una creença i la fan viure; per tant, van a l'aspecte més personal. Aquesta diversitat religiosa que existeix actualment en el país és un fruit, no d'un despatx en què hi ha organitzada la diversitat religiosa, sinó de la immigració i de

la globalització. Aquesta afluència de persones que provenen d'altres parts del món, instal·len la seva vivència a les nostres terres i construeixen el seu projecte de vida personal. Com que venen amb la seva creença i la seva fe, comencen a organitzar l'estructura de la seva creença. L'estructura de les confessions, de les esglésies, de les comunitats religioses… és molt diferent entre si i és de mica en mica que aniran estructurant la confessió organitzada. En primer lloc, hi ha una problemàtica de vida i de transmissió de la creença i, en segon lloc, la tasca que tenien és d'anar-se instal·lant, construir temples, etc. Per tant, muntar un gabinet de premsa és una qüestió molt estructurada i molt professionalitzada i la gran majoria no en tenen, possiblement tampoc sigui per a moltes confessions un motiu de gran preocupació, perquè tenen altres problemes. Així doncs, el periodista que busca un diàleg permanent amb les confessions s'ho ha de plantejar d'una manera molt diferent.

En el contacte que va tenir amb les diferents entitats religioses, aquestes sentien que la seva representació en la premsa i els mitjans era adequada? Li van manifestar algun cop alguna proposta de millora?

En general veien que tenia poca ressonància el fet religiós més que la notícia d'un fet puntual. Tots eren bastant conscients que estem en una societat bastant secularitzada. Els mitjans de comunicació responen, possiblement, a altres interessos, i es percebia que els mitjans buscaven la gran notícia. Normalment, el fet religiós era poc rellevant en els mitjans de comunicació, això provocava, a vegades, que donessin poc interès a la notícia; no mostraven interès, ni perdien temps ni esforços perquè sortís una notícia. Aquests esforços per part de les comunitats se centraven a servir les persones que vinguessin. Per això, en moltes confessions no existeixen persones dedicades a la comunicació i s'aprofitava el temps i la seva economia per a altres qüestions. Sí que algunes vegades sí que volien que haguessin aparegut les seves notícies en un moment determinat. En algun cas, vaig constatar que existia un cert recel en alguns representants de confessions o crítica cap a l'Església catòlica perquè està més estructurada, per la seva implantació i perquè les seves notícies tenien més repercussió que no pas en altres confessions. Era més vist com a crítica contra l'Església catòlica que pel fet que no sortissin com altres confessions. Aquest fet no era un bon exemple de diàleg interreligiós ni de caritat entre ells.

El llenguatge de les informacions d'àmbit religiós s'acostuma a caracteritzar per un registre en general polèmic o controvertit en el discurs en els mitjans. Creu que es posa massa l'accent a destacar aquest llenguatge més polèmic?

Des del meu punt de vista considero que s'haurien de distingir dues qüestions que són, d'una banda, el contingut de la notícia i el titular que crida l'atenció i que busca la polèmica, l'escàndol, el fet diferencial, ja que el lector llegeix el titular i potser després la notícia no és tan controvertida. O bé, d'una altra, aquelles notícies que ja estan fetes directament per comunicar la realitat del fet que acaba de passar, la importància, la transcendència d'aquell acte, aquella litúrgia, aquell nou document, del viatge històric, etc.; per tant, que transmeten la realitat i l'actualitat. Això també depèn, del tipus de premsa, del periodista o bé del mitjà de comunicació determinat.

Creu que s´arriba a caure en l'atac al fet religiós en els mitjans de comunicació d'Espanya i Catalunya?

Aquí també es podria realitzar una distinció entre mitjans de comunicació i entre la sensibilitat d'alguns comunicadors, ampliant més el fet del comunicador, no només del periodista. En general, el fet religiós és motiu de burla i d'ofensa en alguns moments determinats per notícies i per part d'humoristes. Si volen que el seu públic rigui, fer una broma sobre el fet religiós, ho aconsegueix. Això passa a Espanya i a Catalunya. En relació amb la premsa considero que això no passa tant; quant a la burla, en tot cas hi ha moments determinats de recollir els aspectes polèmics de la doctrina d'alguna religió. En relació amb algunes informacions actuals de sensibilitat social, especialment en la qüestió sexual, etc. això pot ser motiu de polèmica civil, perquè les lleis civils porten el seu propi camí, i aleshores s'aprofita per treure tot el debat sobre societat i religió. Això succeeix en un moment determinat, però personalment considero que no respon sempre a la realitat comuna de la societat.

Quin creu que hauria de ser el millor llenguatge per crear el discurs sobre les identitats religioses dintre els mitjans de comunicació i, en concret, en la premsa?

El primer de tot seria conèixer amb profunditat les diverses confessions; és a dir, hi ha una gran ignorància sobre el fet religiós i la diversitat religiosa. Per tant, és difícil transmetre aquesta diversitat si no ho coneixes, o sigui, què aporta, quins són els valors de cada religió, què és la litúrgia i la forma d'expressar-se de cadascú, i de vegades quins són aquells valors comuns i què aporten. Si parlem de societat hi haurà algun punt, que serà comú entre totes les religions; per tant, es podrà crear un discurs de la participació i la col·laboració social entre totes les sensibilitats religioses. A vegades, parlava de la «regla d'or» de les religions; és a dir, la sensibilitat al feble, al malalt, a l'infant, al gran; l'ajuda a aquell que té una necessitat, aquesta és comuna a totes les religions. Per una banda, pots fer un discurs de col·laboració i d'ajuda entre totes. D'altra banda, hi haurà moments

en què existirà alguna diferència i, per tant, l'has de conèixer i l'has de respectar per poder transmetre realment el que hi ha de cadascuna en la seva diversitat i el que pot aportar a la societat.

Considera en general que existeix una certa hostilitat ideològica en el món de la comunicació en relació amb el fet religiós?

Més que hostilitat, personalment afirmaria que el món de la comunicació està molt pressionat per la immediatesa, per vendre la notícia i buscar el fet concret que vengui en aquell moment. Aleshores, si hi ha unes determinades capes de la societat per a les quals el fet religiós no els aporta grans novetats, doncs no interessa com a fet noticiable. Per exemple, el fet polític aporta cada dia una novetat, la informació esportiva aporta cada dia una novetat, si el fet religiós no aporta una informació transcendent ni amb grans titulars, no interessa més. Des del meu punt de vista, considero que més que una hostilitat és la manca d'interès. A més, considero que es tracta d'una ignorància del que representa el fet religiós en la societat.

Considera que la formació del discurs pot estar causada per una mala intencionalitat per part dels mitjans?

Durant molt de temps s'ha anat incidint en la societat que la religió pertany a l'àmbit privat i ha d'estar expulsada de la vida pública. Això s'ha anat introduint en la societat i està tenint la seva repercussió; per tant, no interessa i s'ha d'apartar. Per contra, si realitzéssim el discurs a l'inrevés, tenint en compte que això pot interessar a la gent, sabríem trobar les notícies importants.

Creu, en general, que des d'alguns mitjans es tracta el fet religiós des d'un punt de vista més laïcista que no pas des d'una laïcitat més «positiva»?

Sí, evidentment. Es podrien classificar els mitjans de comunicació entre els laïcistes, que pretenen apartar la religió de l'esfera pública, i els més proreligió, en els quals, per tant, la religió ho envaeix tot i és la solució de totes les coses. Uns per excés en aquest sentit i altres per defecte en l'altre sentit, no tracten en el seu mitjà, de manera puntual, el fet religiós, que ha de respondre a la realitat de la societat i a les necessitats de la societat.

La imatge estereotipada i el seu discurs estereotipat sobre l'àmbit religiós en la premsa i en els mitjans de comunicació creu que té a veure més amb la seva lògica productiva i l'organització del mitjà o bé amb la manca de formació dels periodistes?

Segurament la unió dels dos factors que ha esmentat, però la manca de formació dels periodistes seria un dels factors principals, ja que no existeix un tipus de

formació determinada sobre el fet religiós, ni tampoc existeix un interès determinat; per tant, qui no està format, ni té interès, difícilment pot donar una acurada informació. Després, també hi ha l'altre factor, l'estructura de l'empresa comunicativa ha deixat això de banda. És curiós observar les notícies actuals i el que barreja la premsa pel que fa a tots aquests temes d'actualitat en relació amb el que s'anomena la «Primavera Àrab»; el canvi que pot suposar globalment en tots els països d'Àfrica i Àsia, en què la majoria formen part del món musulmà. Aquí barregem permanentment les notícies entre el que és l'estructura d'una nova societat, el que és l'islam i el que és la vivència religiosa. Al final, no saps si són notícies de religió o de política. És una barreja permanent en la premsa. A vegades llegeixes premsa religiosa especialitzada i t'assabentes del que està passant a Síria; així doncs, es pot explicar per motius polítics o religiosos; segons en la clau en què es publica es pot interpretar d'una manera o d'una altra. Depèn de la clau en què es llegeixi es pot entendre des d'un sentit o d'un altre; per tant, saber distingir i separar una cosa i l'altra és molt important. En conseqüència, això és una qüestió de formació i d'entesa.

Per què ha de continuar tenint un paper rellevant en les redaccions dels diaris el fet religiós?

La persona és moltes coses, i també és religiosa, no és un invent que ve de fora i, per tant, l'ésser humà és religiós. O sigui, allò que afecti a la seva vida i persona té importància. Si un mitjà de comunicació està informant del que està passant a prop o lluny i informa en tots aquests aspectes de la vida que afecten a la persona, el fet religiós i la vivència religiosa és un aspecte que interessa a la persona i per això és bo que hi hagi aquest fet comunicatiu.

Una de les parts del meu doctorat consistirà a realitzar una anàlisi de la informació religiosa de la premsa generalista d'Espanya i Catalunya. Com a exdirector d'Afers Religiosos considera que totes religions han de tenir la mateixa proporcionalitat dintre la premsa?

Distingiria una mica entre el fet religiós en general i la confessió religiosa determinada. Sembla que és bastant lògic que la premsa reculli la informació segons la sensibilitat que hi pugui haver en aquells moments a la comunitat. Encara actualment, la tradició més gran del país és la catòlica o la judeocristiana i, per tant, les sensibilitats populars aniran responent a això. Segons el lloc geogràfic i el diari local que hi hagi s'aniran interessant més en aquelles comunitats que van creixent d'altres confessions; així doncs, el director del diari haurà d'estar amatent a quines notícies són les que poden interessar més al seu públic i, progressivament, aniran creixent les notícies relatives a altres confessions. Això va

responent més a la realitat social del moment. Aquesta realitat és dinàmica i no es tracta d'un mapa tancat, aleshores la premsa haurà d'estar atenta per respondre al dinamisme propi de la societat.

Bloc de qüestions sobre Jürgen Habermas i la teoria de l'acció comunicativa

La teoria de l'acció comunicativa proposada per Habermas i la seva denominada «situació ideal de diàleg», entre el món laic i el religiós, pot ser garant del consens i el punt de trobada entre l'esfera laica i la religiosa? I per la interlocució intercultural?

Pot ser el punt de trobada, si la definició ideal de diàleg rau a escoltar i parlar, i escoltar i buscar els punts que podem trobar en comú. Aquesta realment és una bona manera de començar a caminar conjuntament; per tant, d'acord amb aquest plantejament de partida del diàleg entre els dos mons. Dos mons que, en el fons, és el món que respon a la societat determinada.

I per la interlocució intercultural?

Igualment, anar buscant aquells punts de trobada, és a dir, en un moment determinat. No és el mateix dialogar de manera intercultural en països distants geogràficament que dialogar de manera intercultural en una comunitat que s'està formant i recreant a base del fet migratori i en la qual, per tant, s'estan incorporant nous models de cultura, de vivència i d'entendre la vida. En conseqüència, s'hauran d'escoltar uns i altres, per un costat uns amb unes orelles més grans que els altres i els altres explicant molt quina és la seva vivència, per anar cercant els punts de trobada i no de confrontació. A més, s'ha de saber en quin lloc s'està vivint, i on s'està estructurant aquella comunitat. No és el mateix la societat que té una tradició i escolta la pluralitat dels que venen; segons com la societat receptora haurà de canviar la seva tradició. Això ho hem d'escoltar i acabar acceptant uns i altres, tant els que venen com els que hi són.

Pot ser important per als periodistes conèixer la teoria de l'acció comunicativa de Habermas com a base d'un model deontològic per al tractament de la informació religiosa?

Des del meu punt de vista pot ser fonamental conèixer quines són les normes bàsiques de respecte per poder comunicar i poder respondre. Tot professional ha de tenir el màxim coneixement de la seva professió i de les seves tècniques i dinàmiques de teories comunicatives.

Els mitjans de comunicació haurien de ser l'espai on participessin tots els arguments de manera deliberada i on el debat fos exercit sense cap dominació per part dels actors?

Sí, el mitjà de comunicació ha de buscar en essència transmetre a fora allò que un té a dintre. Per tant, ha de ser la plataforma per poder comunicar a la societat el que pensen, el que viuen i com ho viuen, etc. Ha d'estar obert i a la disposició d'escoltar tots els actors.

Hi ha massa comunicació distorsionada?

El que crec és que hi ha massa comunicació permanent i, a sobre, n'hi ha molta de distorsionada, per la qual cosa existeix algú que la distorsiona. Així doncs, com a tot arreu, hi ha algú que dirigeix les coses; aleshores, ho hem de tenir en compte, sobretot quan ens queixem que en altres aspectes de la vida també hi ha altres que dirigeixen. Per tant, en els mitjans també n'hi ha que dirigeixen.

On creieu que rau la força del diàleg?

La força del diàleg rau a mirar als ulls a l'altre, en l'obertura, en la generositat i en la capacitat d'explicar el que un té a dintre, però sobretot és escoltar el que diu l'altre. A partir d'aquí els dos, tres o quatre actors que participin en el diàleg han de ser generosos i, per tant, intentar trobar el «punt de consens». En conseqüència, implica renunciar a algun aspecte d'allò que hom pensa i creu, i acceptar algun altre aspecte de l'altre actor. Si això es realitza així i es fa entre tots haurà tingut fruit i, per tant, s'haurà arribat a un consens per caminar conjuntament, si no és una mera exposició de principis i poc més.

Aquesta teoria de l'acció comunicativa de Habermas que cerca el diàleg, la comunicació no distorsionada i la garantia de consens, va en la línia de la iniciativa de Benet XVI de «L'atri dels gentils»?

Aquesta iniciativa de Benet XVI es vinculava amb la voluntat de connectar els dos móns, partint de la base que no són dos móns, sinó que és una societat; per tant, són persones que viuen en els mateixos carrers i en la mateixa població. O sigui que el diàleg consistia en això: «el teu veí, què pensa i què diu?» i «tots dos us escolteu i parleu?». Aquest és el diàleg que es va realitzar. A més, aquí a Barcelona hi va haver la possibilitat de veure'ls, viure'ls i de participar en aquests diàlegs. «L'atri dels gentils» va consistir en uns diàlegs que es van dur a terme a diferents llocs i en diversos àmbits: a escala cultural, de comunicació, etc. En el fons la idea era aquesta: parlem i escoltem-nos per tal de descobrir què diu i pensa l'altre. És a dir, «el que pensa l'altre del que jo estic pensant», quina és la seva visió d'aquell fet.

De quina manera els mitjans de comunicació poden superar els interessos implicats en cada diari? (En relació amb la informació religiosa)

A partir de generositat, encara que els mitjans de comunicació, en el fons, no deixen de ser un negoci. Aleshores busquen qui em comprarà la meva notícia; per tant, hi ha mitjans que pressionaran més en un sentit perquè el seu públic està més decantat cap allà. I aquí també existeix la manipulació, per tant, com «més carreguem les tintes», com més es posa èmfasi en aquest sentit o en un altre, «més èxit tindrem». Des del meu punt de vista, els mitjans de comunicació superaran aquesta problemàtica si els mitjans estan disposats a un diàleg social. Realment, tenint en compte el que la qüestió religiosa aporta al bé de la comunitat, existiria més la possibilitat d'arribar a un consens abaixant el to en les dues perspectives tant a favor com en contra del fet religiós. Així, s'arribaria a un consens en el qual la comunicació fora la que necessita autènticament la societat i la comunitat concreta a qui va adreçada la premsa.

6.4 Enric Vendrell Aubach (exdirector general d'Afers Religiosos de la Generalitat de Catalunya: 2013-18)

Enric Vendrell
Data: 14/10/2014
Lloc: Barcelona

Síntesi biogràfica i perfil:

Enric Vendrell (Tarragona, 1963). Llicenciat en Dret per la UNED i diplomat en Gestió i Administració pública per la Universitat Internacional de Catalunya (UIC). Ha cursat els crèdits del programa de doctorat sobre Ciència Política i de l'Administració a la UIC. Va ser director del Programa d'Innovació i Qualitat Democràtica del Departament de Governació i Relacions Institucionals, càrrec per al qual va ser nomenat el febrer del 2012. Després va ser nomenat el director general d'Afers Religiosos del Departament de Governació i Relacions Institucionals des del juny del 2013 fins al juny del 2018. En l'àmbit eclesial, ha format part dels moviments d'estudiants i de professionals d'Acció Catòlica a l'Arxidiòcesi de Barcelona. Ha treballat en l'àmbit de la gestió d'entitats, tant públiques com privades. Ha estat professor de l'Escola de Relacions Laborals Blanquerna de la Universitat Ramon Llull i també membre de l'equip directiu d'aquesta fundació.

Temes a abordar:

- La laïcitat cooperativa amb les diverses confessions
- Aplicar el principi de laïcitat en relació amb les religions
- Laïcitat enmig de la pluralitat confessional
- Mitjans de comunicació i tractament de la pluralitat religiosa
- La seva tasca com a director general d'Afers Religiosos
- Teoria de l'acció comunicativa de Habermas per tal d'arribar a una situació ideal de comunicació i diàleg entre ambdues esferes, laica i religiosa, i per promoure la millor tensió comunicativa en el diàleg interreligiós
- Respecte dels sentiments religiosos entre els mitjans de comunicació

Preguntes genèriques:

En primer lloc, quines són les seves principals actuacions com a director general d'Afers Religiosos en la relació amb les diferents confessions religioses?

Fonamentalment, diria que el gran objectiu que m'he proposat gira al voltant del que anomeno fer visible la diversitat religiosa del país. Per a mi és el lligam que uneix les diverses accions que estem duent a terme. En definitiva, si anem a buscar totes les actuacions que s'estan realitzant, és això: treballar perquè cada dia en aquest país sigui més visible la diversitat religiosa. A vegades explico que hi ha una certa disfunció, ja que per una banda, els sociòlegs afirmen que una majoria molt àmplia del país continua tenint uns sentiments religiosos, però, per l'altra, et mous pel país i creus que és justament al contrari segons el que veus. Per tant, no es visualitza la religiositat en aquest país. Així doncs, l'eix de tot el que fem és que cada dia sigui més visible.

Com es concreten les tasques de la Direcció General d'Afers Religiosos?

Després de comentar-te això, que és l'eix on se centren totes les accions, hi ha una sèrie de tasques concretes. Potser la més important, en major mesura, té a veure amb la formació. Hem fet un esforç de formació en tots els àmbits. Principalment, ens estem dedicant a formar tot el personal funcionari, no només de la Generalitat, sinó també dels ajuntaments o dels consells comarcals. Estem fent cursos per tot arreu, des de Tortosa i Girona fins a Lleida, adreçats al personal funcionari, amb la finalitat que conegui la diversitat religiosa del país. Des de la Direcció creiem que un servidor públic difícilment pot atendre bé la seva comunitat sense conèixer per què pensen com pensen i actuen una sèrie de

ciutadans quan al darrere d'aquestes actuacions i formes de pensar hi ha una religió concreta.

Però no només el personal funcionari, també treballem perquè els mitjans de comunicació d'aquest país, els professionals que treballen en aquests mitjans coneguin aquesta diversitat religiosa. Per a aquest col·lectiu hem fet algunes activitats de formació, i en farem més. També estem treballant per fer una nova actualització d'un diccionari sobre religions, que es va editar fa uns anys a Catalunya, especialment dedicat als periodistes, perquè parlin amb coneixement de causa quan parlen de religions. És un llibre que està exhaurit. Ara hem treballat amb la gent que el va elaborar fa uns anys i ens hem proposat actualitzar-lo per posar-lo al servei de la ciutadania; per tant, és formació per a periodistes o per a funcionaris. Un altre gran conjunt d'accions que estem realitzant des de la Direcció és la difusió de la diversitat. Per exemple, la convocatòria de subvencions ens va servir, una mostra de cinema també ens ha de servir i, per tant, hi ha una sèrie d'accions que pretenen fer visible aquesta diversitat religiosa al nostre país.

[Sobre el diccionari:]

Es podrà trobar al web d'Afers Religiosos. Aquest diccionari, el *Vocabulari de les religions per als mitjans de comunicació*, es va publicar l'any 2004. Està exhaurit i hem pensat d'actualitzar-lo amb l'ajuda dels autors a partir de l'arribada de noves tradicions religioses i, així, posar-lo a l'abast de la gent. Fa deu anys es va editar en paper, i ara intentarem posar-lo a l'abast de la ciutadania a través d'Internet. Potser també se'n farà una edició en paper o bé en edició electrònica.

Quina és la millor política per afrontar el fet religiós en una societat secularitzada i relativista com l'actual?

Tot i que ja ho he explicat, ho exposaré de l'altra manera que m'agrada explicar-ho. Fa uns anys, en aquest país es parlava de la tolerància, es posava el concepte de «tolerància» com a principi que havia d'informar i organitzar la nostra societat. Personalment, penso que aquest principi està bé, però, des del meu punt de vista, el trobo un concepte pobre per edificar-hi al damunt una societat. Des del meu punt de vista, opto per parlar de «convivència».

Si parlem de tolerància, dues persones es poden tolerar i, per mitjà d'aquesta tolerància, arriben al pacte de no agressió; és a dir, tu no et mous d'aquí i jo no em moc d'aquí, i jo faré la meva i tu la teva. Això, per a mi és el concepte de la «tolerància», però per bastir la societat penso que és un principi molt pobre. I la convivència, en canvi, comporta la idea de treballar conjuntament amb l'altre,

no anar cadascú a la seva, sinó treballar plegats. Personalment, penso que no es pot treballar amb l'altre si no es coneix l'altre. Per a mi, la millor política que cal fer en aquests moments és donar a conèixer aquesta diversitat religiosa, perquè jo estic convençut que la naturalesa humana ens fa a tots plegats, d'entrada, allunyar-nos del que desconeixem. En l'home i la dona hi ha una tendència natural a posar distàncies respecte del desconegut, hi ha una prevenció que t'allunya. Des del meu punt de vista, caldria posar èmfasi en el fet de conviure i fer coses plegats. Difícilment es pot fer quan amb l'altre no tens cap coneixença, si no coneixes l'altre no faràs coses amb l'altre. El nostre punt de vista és arribar a un marc de convivència, i per arribar-hi ens cal molta formació per conèixer aquesta diversitat.

Quina és la millor forma de laïcitat per aplicar davant del fet religiós, també als mitjans de comunicació?

La laïcitat que mirem de treballar des del Govern és una laïcitat que a partir de la legislació vigent pressuposa o estableix que el Govern no opta per cap confessió, però que apliquem i apostem per una laïcitat que no significa obviar aquesta religiositat. És diferent que l'Estat o els governs optin per una de les confessions religioses; això no encaixa en el marc legal de l'Estat. No obstant això, que l'Estat no s'inclini cap a una determinada confessió no vol dir que no es pugui acompanyar, vetllar o promoure el sentiment religiós de la gent. Per tant, aquest és el marc en què es mou el govern; és a dir, no prendre part en cap tradició religiosa, però des del convenciment que la religiositat és quelcom important en la naturalesa humana i cal promoure-ho, acompanyar-ho, etc.

I com s'ha de reflectir als mitjans el pluralisme religiós en un país de tradició cristiana?

Crec que ho estem fent o almenys s'hauria de fer. Per exemple, jo he tingut converses amb el director de Televisió de Catalunya i amb el director de Catalunya Ràdio en aquest sentit. Hem intentat fer pedagogia per tal de fer-los adonar que el país és plural en l'àmbit religiós, sense perdre de vista que no totes les confessions religioses tenen el mateix arrelament a Catalunya. Per tant, això s'ha de tenir en compte i posar-ho en relleu.

Des del meu nomenament com a director general d'Afers Religiosos, no crec que s'hagin de tractar per igual totes les tradicions religioses. Jo sempre afirmo que s'ha de conèixer aquesta diversitat religiosa, s'ha de tractar amb totes les tradicions religioses per igual, però no totes tenen el mateix arrelament a Catalunya. I la manera de donar veu consisteix a promoure la presència de les religions minoritàries. A mi, personalment, no m'agrada l'expressió, però s'utilitza per parlar sobre els jueus, sobre l'islam, sobre els evangèlics, etc.

Potser sí que són minoritàries, però són presents al nostre país i haurien de ser visibles també als mitjans de comunicació. Pel que fa als mitjans públics, hem fet gestions i s'han dut a terme algunes accions. I els que no són mitjans públics, des de la darrera convocatòria de subvencions que es va realitzar des de la Direcció Generals d'Afers Religiosos (DGAR), per primera vegada ens vam adreçar a les empreses periodístiques per tal que es fessin sensibles en aquesta temàtica i perquè dediquessin espais a parlar de les religions. Alguns mitjans de comunicació van adoptar aquesta mesura i altres mitjans de comunicació estan treballant en aquest sentit.

Què creu que aporten les religions a la nostra societat?

Penso que qualsevol religió aporta als homes una sèrie de valors amb els quals un nombre de ciutadans organitzen la seva vida. Són una sèrie de creences o valors que fonamenten l'existència dels creients de cadascuna de les tradicions religioses. Si hom hi aprofundeix, comprova que hi ha una gran transversalitat, hi ha una sèrie de principis o de valors generals que els pots trobar en qualsevol de les religions.

Tornant a la pregunta, què aporten les tradicions religioses? Doncs aporten una sèrie de valors que ens aboquen a una societat més justa, una societat que busca la pau, una societat en què cadascú es preocupa pel conjunt de la col·lectivitat, dels germans, dels conciutadans i, per tant, penso que aporten tot això.

Preguntes concretes:

Durant la seva responsabilitat al capdavant de la Direcció General d'Afers Religiosos, quines actuacions es duen a terme en matèria de mitjans de comunicació i religió?

Pel que fa als mitjans públics, he tingut entrevistes amb responsables dels mitjans per conscienciar que no s'està oferint resposta, des del punt de vista de la Direcció General d'Afers Religiosos, a aquesta diversitat religiosa. Per posar un exemple, a Televisió de Catalunya hem estat capaços de recuperar una actuació que es feia durant uns anys, però que l'any passat per dificultats econòmiques i de reorganització no es va atendre ni emetre: es tracta d'uns programes que en terminologia de televisió s'anomenen uns «especials». Eren uns programes especials sobre jueus, musulmans i protestants. Aquests programes no es van poder emetre durant el 2013 i, en canvi, per enguany s'han recuperat. Això representa una de les actuacions importants.

L'altra de les actuacions destacades és que quan vam convocar subvencions, per primera vegada vam possibilitar que els mitjans en format paper, ràdios, digitals, etc. es poguessin presentar a la convocatòria per dedicar uns espais

a la diversitat religiosa. Hi ha algun diari, com *La Vanguardia*, que hi dedica un espai el diumenge, però fonamentalment és religió catòlica. Des de la Direcció General d'Afers Religiosos hem fet una crida perquè els mitjans de comunicació dediquin espais a parlar de religions en plural. Aleshores, alguns mitjans del país i alguns diaris s'hi han acollit i alguna cosa hem aconseguit.

Quant als mitjans de comunicació, una altra línia d'actuació consisteix en la formació. Una de les qüestions que preocupa la Direcció General d'Afers Religiosos és la formació dels professionals dels mitjans de comunicació. Els mitjans de comunicació no dediquen un espai determinat a la religió, però el dia que parlen sobre religió perquè s'ha dut a terme un gran esdeveniment, com ara una beatificació o una peregrinació a la Meca o a Lourdes, se n'ha de parlar amb propietat. Això també ens preocupa i ens n'ocupem.

I en relació amb el pluralisme, vostè creu que les religions s'han de reflectir en forma de quotes per ajustar-se a la proporcionalitat?

No sé si «quotes» seria el terme adequat, però a Catalunya no té el mateix arrelament el catolicisme que el budisme o el judaisme, i considero que això és evident a ulls de qualsevol. Per tant, si una Televisió de Catalunya emet un espai setmanal pensat per als catòlics, penso que ningú reclamaria la mateixa presència. De fet, els jueus no reclamen aquesta presència. Estic parlant de quotes en el sentit que cadascú tingui un espai en funció del seu pes específic. No m'agrada caure en un càlcul. Ningú té les dades exactes. Tothom sap que hi ha més catòlics que jueus, però quants catòlics o quants jueus? Això no ho sap ningú ni ho pot calcular ningú; per tant, que la quota sigui un percentatge això no ho pot calcular ningú, no? La màxima prioritat, doncs, és que es conegui i que puguem visualitzar el panorama religiós del país, i aquí hi entren totes les religions del país. Ja he comentat en un altre moment de l'entrevista que hem de ser conscients de l'arrelament i del pes específic de cadascú. Per tant, jo penso que més enllà de la religió, el que cal és que els protestants, els jueus, etc. que duguin a terme una activitat o celebrin una festivitat important, més enllà de pensar si és de quatre ciutadans o de dos-cents, valorin l'acció concreta per ella mateixa o per l'esdeveniment i que no caiguin en les quotes.

Alguns dels representants amb qui he parlat es queixen de la falta de representació de la seva comunitat religiosa…

Ja he comentat que he anat a veure el director de Catalunya Ràdio i el de Televisió de Catalunya i els he manifestat aquesta inquietud i sentiment. Actualment, Catalunya Ràdio emet un programa per a catòlics a les sis del matí dels diumenges, i Televisió de Catalunya (TVC) emet un programa per a catòlics a les

deu del matí dels diumenges i, un cop al mes, abans d'aquest programa per a catòlics, s'emet un programa pensat per als protestants. Aquesta és tota l'oferta religiosa dels mitjans públics. Jo he anat a exposar als dos directors que hauríem de fer alguna cosa més. Hem aconseguit que TVC emeti algun programa més sobre tradicions religioses, però hi ha molta feina a fer en aquest camp. Penso que els del Grup de Treball Estable de Religions (GTER) tenen raó.

Com intenta transmetre la política de laïcitat des de la Direcció General d'Afers Religiosos perquè sigui aplicada als mitjans de comunicació?

Em sembla que ja ho he comentat. Em sembla que la laïcitat significa ser escrupolosos amb el marc legal que, de fet, significa que ni els governs ni l'Estat han de prendre part per cap confessió religiosa. No obstant això, la laïcitat d'aquest govern, a partir d'aquest principi legal, consisteix a entendre que la religió interessa a molta ciutadania i, per tant, és quelcom que s'ha de promoure. Aquesta és la laïcitat, i també s'ha de traslladar aquest missatge als mitjans de comunicació. Des d'un compliment, que pensem que és estricte de la legalitat, de no optar per cap tradició religiosa, sí que cal promoure i oferir visibilitat a la religiositat, que per a molta gent del país és quelcom important.

En la seva etapa com a director general d'Afers Religiosos, el Departament aplica alguna mesura per facilitar la comunicació entre els mitjans i les comunitats religioses, que reverteixi en la difusió de les activitats d'aquestes comunitats?

No tot el que hauria volgut o el que la Direcció General d'Afers Religiosos voldria. A finals del 2013 hi va haver una trobada organitzada pel Grup de Treball Estable de Religions (GTER) per parlar de la relació entre els mitjans de comunicació i les confessions religioses. En aquesta jornada, un dels punts que hi van sortir va ser el de la manca de formació per part dels professionals que treballen als mitjans. Un altre dels aspectes que s'hi van tractar va ser la manca de relació o relacions entre confessions religioses i els mitjans. Aquest és un tema que cal resoldre: els mitjans no saben a vegades a qui cal dirigir-se i anar a preguntar algunes coses, no saben qui és l'interlocutor dels sikhs o dels jueus. I les confessions religioses constaten que no acaben de treballar bé la seva relació amb els mitjans de comunicació. Aquest és un tema en què hi ha molt de camí per treballar.

Quan vaig arribar a la Direcció General d'Afers Religiosos hi havia un butlletí d'Afers Religiosos trimestral, però des que vaig arribar el juny del 2013, entre el gener i el juny del 2013, només s'havia publicat un número d'aquesta revista. Quan vaig arribar a la Direcció General el vam convertir en un butlletí mensual, un butlletí que des del primer dia vaig voler que no tan sols parlés de

les accions de la Direcció General, sinó que donés a conèixer les nostres accions i també les activitats de totes les confessions religioses al nostre país. Aquestes activitats es tradueixen en actes, esdeveniments, festes, congressos o seminaris que han organitzat les entitats religioses, i també parlem de coses de les quals tenim notícia i que s'organitzaran en les properes setmanes. Per tant, fem difusió dels actes que s'han dut a terme i dels actes que les entitats preveuen realitzar. Pensem que això és un servei. Aquest butlletí el rep qui s'hi subscriu, però nosaltres l'enviem als mitjans de comunicació; per tant, d'alguna manera, amb modèstia, estem posant en contacte les entitats religioses i els mitjans de comunicació.

Creu que les confessions estan ben organitzades per dur una política de comunicació que els faciliti fer-se presents als mitjans?

No. I no és que ho pensi el director general d'Afers Religiosos. En aquestes jornades del 2013, les confessions religioses reconeixien que no ho fan bé i que tenen molta feina a fer en aquest camp. També hi ha un altre factor, i és que hi ha unes confessions religioses on el pes de cadascuna s'ha de valorar en la seva mesura, ja que no totes tenen el mateix arrelament. Per tant, no totes estan organitzades amb la mateixa estructura sòlida. No és el mateix un bisbat catòlic, on hi ha una delegació de mitjans de comunicació amb persones que s'hi dediquen, que estan duent a terme un butlletí electrònic, emeten un dominical, etc. Això no ho pots comparar, des del punt de vista de l'abast, amb les comunitats musulmanes, que no tenen els mateixos mitjans.

En el contacte que té amb les diferents entitats religioses, aquestes senten que la seva representació a la premsa i als mitjans és adequada? Li han manifestat alguna proposta de millora?

No m'han manifestat propostes de millora. Algun mitjà públic ha fet alguns passos i alguna cosa m'han fet arribar. En general, les confessions no ho tenen prou treballat per presentar propostes de millora. En les jornades de finals de l'any passat reconeixien que és una feina que no acaben de fer. Ells mateixos s'adonen que hi haurien de dedicar mitjans per donar-se a conèixer. Moltes vegades això es produeix per falta de mitjans de les mateixes tradicions religioses.

Hom pensa que, fora del catolicisme, la diversitat religiosa d'aquest país —de què he anat parlant tota l'estona— ha arribat de la mà de la immigració, moltes vegades amb pocs recursos econòmics. En ocasions, aquestes comunitats religioses —ortodoxos de Romania, evangèlics de Filadèlfia o comunitats musulmanes— són gent que tenen pocs recursos econòmics i en aquesta època de crisi encara més. Aquestes comunitats es veuen obligades, amb els seus re-

cursos, a mantenir els seus locals abans de dedicar diners a una tasca de relació amb els mitjans de comunicació. Una feina que reconeixen que algun dia hauran de realitzar.

El llenguatge de les informacions d'àmbit religiós s'acostuma a caracteritzar per un registre en general polèmic o controvertit. Creu que es posa massa l'accent a destacar aquest llenguatge més polèmic? Creu que es cau en l'atac fàcil del fet religiós als mitjans de comunicació d'Espanya i Catalunya?

Penso que sí. Abans parlava d'aquesta situació, que per a mi és una disfunció. Tenim unes societats, catalana i espanyola, que si preguntes, majoritàriament responen que sí, que tenen unes creences religioses. Una altra cosa és la pràctica religiosa, que és un altre tema. Però la convicció més íntima dels ciutadans del país consisteix en una resposta que afirma que sí que tenen creences religioses. Aleshores, vas pel carrer i podries pensar justament el contrari, ja que això no es visualitza gens.

Ara, afegeixo un altre element. Penso que tenim una sèrie de gent col-locada en llocs estratègics que militen amb l'antireligiositat, ja sigui un professional dels mitjans de comunicació o bé un director d'un centre educatiu que milita amb l'antireligió; per tant, hi ha centres educatius del país en què no s'imparteix religió. Això per què és així? Doncs perquè moltes vegades hi ha un director o equip directiu que fan militància del fet antireligiós. Ho plantegen tan complicat que arriben a dir a les famílies que tindran molts problemes, etc. La gent es fa enrere i no apunten els fills a l'assignatura de Religió. Això també està passant als mitjans de comunicació: gent que s'escolta molta altra gent que milita en aquest camp contra la religió. Personalment, penso que això anirà desapareixent; per tant, serà més fàcil que canviï. Però avui en dia és així.

[Llenguatge als mitjans:] En relació amb el llenguatge que s'utilitza als mitjans, va unit amb el que acabo de dir. Hi ha una certa premsa, uns professionals dels mitjans, que malauradament aborden el tema religiós per parlar-ne malament. Això es veu en el llenguatge que s'utilitza. Des del meu punt de vista, penso que hi ha persones que parlen sistemàticament malament de religió i quan han de parlar-ne bé, ho eludeixen, o bé no en parlen.

Quin creu que hauria de ser el millor llenguatge per crear el discurs sobre les identitats religioses als mitjans de comunicació i, en concret, a la premsa?

Des del meu punt de vista, considero que el llenguatge hauria de ser positiu, senzillament que fos positiu.

Un exemple: el juliol del 2013, un cop acabat de ser nomenat director general d'Afers Religiosos, es va celebrar el ramadà. Cal tenir present que hi ha entre

300 i 400 comunitats musulmanes al país. La gran majoria van poder celebrar el ramadà amb normalitat, però no totes. Hi havia algunes comunitats musulmanes, fins i tot el 2014, que van tenir problemes i que no van obtenir les ajudes necessàries per part d'alguns ajuntaments per accedir a espais per poder-se reunir, etc. El problema rau en el fet que la majoria van poder celebrar el ramadà i els mitjans de comunicació, en lloc de presentar-ho amb normalitat, van destacar en portada una sèrie de musulmans resant al mig d'una plaça. Personalment, penso que no és la manera. A mi aquells dies em van preguntar sobre el tema i vaig respondre que en aquest país es pot viure amb normalitat segons les creences de cadascú. Això no vol dir que estigui tot solucionat.

Parlàvem de mitjans, però hi ha molta feina a fer en altres camps. El problema està on posem el focus, si en la feina que queda per fer o bé en la que s'ha fet o bé en la normalitat en què es viu al país el tema religiós. Em preguntaves on s'hauria de posar el focus, doncs jo aposto per posar el focus en la normalitat. Moltes vegades la premsa, justament en lloc de parlar en positiu, utilitza un llenguatge més pejoratiu. Jo aposto perquè s'utilitzi un llenguatge positiu, ja que totes les tradicions religioses en aquest país fan una gran tasca social, a més de la tasca espiritual. En aquest moment, totes les confessions religioses fan una gran tasca social, i això és un aspecte que podríem destacar. Tothom coneix Càritas, que forma part de l'Església catòlica. Però totes les confessions tenen la seva Càritas i això no es destaca. Parlen de religió i es posa algun titular en portada quan hi ha algun problema. El que passa és que haurien de destacar un llenguatge de la positivitat, i no l'usen prou, des del meu punt de vista.

Considera, en general, que hi ha una certa hostilitat ideològica en el món de la comunicació en relació amb el fet religiós? Creu, en general, que des d'alguns mitjans es tracta el fet religiós des d'un punt de vista més laïcista que no pas des d'una laïcitat més «positiva»?

(Ja m'ho havia respost en línies anteriors. Hi està d'acord.)

La imatge estereotipada i el seu discurs estereotipat sobre l'àmbit religiós a la premsa i als mitjans de comunicació, creu que té a veure més amb la seva lògica productiva i l'organització del mitjà o bé amb la manca de formació dels periodistes?

Especialment, però no només és aquest factor. Penso que es tracta d'una manca de formació dels periodistes. Per exemple, una de les accions que es va dur a terme entre professionals dels mitjans i la Direcció General d'Afers Religiosos va ser a TVE- Sant Cugat del Vallès, on es va organitzar un curs per a professionals. Es va tractar d'un curs pràctic per a professionals i hi havia una vintena de professionals apuntats. Era un curs molt pràctic, poc teòric. Es va fer una feina

de recollir coses publicades per poder-les analitzar amb un professional d'aquí i per posar de manifest quins estereotips anàvem repetint, reproduint i publicant. Va consistir en un curs molt pràctic, en què a una sèrie de professionals se'ls va presentar al davant una sèrie de notícies publicades per analitzar-les amb ells. Aquest curs va funcionar molt bé. Per tant, penso que principalment és una qüestió de formació.

Per què ha de continuar tenint un paper rellevant a les redaccions dels diaris el fet religiós?

Perquè és un fet molt important per a una part molt important de la ciutadania d'aquest país. És una gran contradicció que la gent es manifesti, que es consideri i s'afirmi que té uns valors religiosos i que això no es faci visible als mitjans. Penso que ho han de fer visible perquè, senzillament, és important per a molta gent. Hi ha molta gent en aquest país que es considera creient i avui creient s'ha d'associar a la diversitat religiosa present al país. Això és així per a molta gent. El més normal és que els mitjans haurien de dedicar un espai a un fet d'aquesta importància.

Una de les parts del meu doctorat consistirà a fer una anàlisi de la informació religiosa de la premsa generalista d'Espanya i Catalunya. Com a director d'Afers Religiosos, considera que totes les religions han de tenir la mateixa proporcionalitat a la premsa?

Com ja he comentat, aconseguir la proporcionalitat és molt difícil perquè ningú disposa del nombre de creients a partir del qual poder establir la fórmula matemàtica. D'una banda, totes haurien de tenir algun espai i totes haurien de fer-se visibles, penso que sí. D'altra banda, això ha d'anar acompanyat d'un principi que no és qüestionable, i és que no totes tenen el mateix pes específic al nostre país. Però, sense agafar la «calculadora», totes les tradicions religioses haurien de tenir presència als mitjans.

Bloc de qüestions sobre Jürgen Habermas i la teoria de l'acció comunicativa

La teoria de l'acció comunicativa proposada per Habermas i la seva denominada «situació ideal de diàleg» entre el món laic i el religiós, pot ser garant del consens i el punt de trobada entre l'esfera laica i la religiosa o, més ben dit, entre creients i no creients?

Sens dubte, tot el que sigui diàleg és imprescindible. En el moment en què estem i la gran diversitat religiosa present en aquest país, et comentava que una de les coses imprescindibles és la necessitat de conèixer l'altre per poder-hi conviure. I en la mesura que ens coneixem, un altre factor en què crec profundament és

en el diàleg. Abans de dialogar amb l'altre l'has de conèixer, perquè abans de dialogar amb un desconegut s'ha de conèixer; si no, no s'hi establirà diàleg. Primer cal fer aquesta feina de conèixer l'altre i després cal establir un diàleg amb l'altre. Normalment, quan em conviden i vaig a llocs, poso en relleu la feina a favor del diàleg que es fa a Catalunya.

En relació amb el Grup de Treball Estable de Religions (GTER), és per definició un òrgan de diàleg. Les diverses confessions religioses es troben i dialoguen; per tant, és importantíssim. Una altra cosa que sempre anomeno quan assisteixo a diversos actes al país, és no només que tenim un GTER, sinó que tenim una societat civil interessada i que promou el diàleg entre religions. El centre UNESCO va promoure l'AUDIR (Associació Unesco per al Diàleg Interreligiós). Aleshores, en la mesura del que puc, miro d'assistir a totes les iniciatives que m'arriben de diàleg interreligiós, i miro de promoure-les i d'animar-les. Per a mi és molt important.

I per a la interlocució intercultural?

En gran mesura la diversitat de religions del nostre país ens ha arribat de la mà de la immigració que s'ha desenvolupat al país els darrers 15 o 20 anys. Respecte d'aquestes onades migratòries, les que s'havien produït a Catalunya en els anys seixanta provenien d'altres llocs de l'Estat espanyol i, per tant, hi havia una base cultural compartida. En aquests darrers 20 anys, s'han produït unes altres onades migratòries importants, però, a diferència de les dels anys seixanta, ens trobem amb una diversitat important de cultures. Moltes vegades la diversitat de cultures et porta a la diversitat de religions i, per això, tenim una gran diversitat de religions en aquest moment, perquè han vingut subsaharians, romanesos, pakistanesos i sud-americans. Es tracta d'una diversitat cultural que gairebé sempre va unida a la diversitat religiosa.

Pot ser important per als periodistes conèixer la teoria de l'acció comunicativa de Habermas com a base d'un model deontològic per al tractament de la informació religiosa?

No conec massa aquest autor, però si fa del diàleg un aspecte rellevant, pot ser important. On els actors puguin trobar-se i en la mesura en què els mitjans veiessin que això és important, ens ajudarien donant la paraula i promovent espais per a les tradicions religioses. De la visita que vaig fer a TVE Sant Cugat, després de la qual es va acabar creant un curs de formació, vam parlar d'altres possibilitats que hem de reprendre sobre aquella actuació. Hi ha moltes activitats que es poden fer, més enllà d'un curs de formació. Amb la gent de TVE Sant Cugat vam comentar que es podria introduir la religió en diversitat d'espais dins la graella televisiva. Parlant amb els directius del centre de Sant Cugat, fins i tot

afirmaven que és una iniciativa que no s'havia dut a terme mai. Per exemple, en els concursos culturals televisius es podrien introduir preguntes sobre temàtica religiosa. En definitiva, tot adreçat a espais de diàleg i de trobada. Per tant, els espais de diàleg per conèixer l'altre són molt necessaris.

[…] Sobre les preguntes de religió als concursos. Haurien d'insistir-hi i així els concursants veurien que són un tipus de preguntes que poden sortir, ho buscarien i es prepararien els temes.

Els mitjans de comunicació haurien de ser l'espai on participessin tots els arguments de manera deliberada i on el debat fos exercit sense cap dominació per part dels actors? És a dir, representant una «comunicació no distorsionada»?

Totalment d'acord. M'has dit que t'has centrat en la premsa, en què aquest debat es pot veure convidant diferents interlocutors a escriure i a donar la seva opinió. En un mitjà radiofònic, estaria molt bé que, en una tertúlia de ràdio, hi intervinguessin representants de les confessions religioses, podrien ser convidats. No tan sols quan es produís un esdeveniment important. Per exemple, convidar un destacat membre de la comunitat musulmana del Raval quan han aparegut pintades al barri del Raval i aleshores anar a buscar-ne l'opinió. En termes generals, només es va a buscar opinions de representants de grups religiosos quan hi ha hagut males notícies. Hauríem d'incorporar l'opinió de representants religiosos no només quan han passat males notícies, sinó que les hauríem d'introduir amb normalitat.

De quina manera els mitjans de comunicació poden superar els interessos implicats en cada diari en relació amb la informació religiosa?

Te'n posaré un exemple. Fa uns dies, el dominical del diari *El Punt Avui* va dedicar tres pàgines a parlar dels àngels; es va publicar el diumenge 12 d'octubre de 2014. En aquest reportatge parlen dels àngels i parlen sobre diàleg interreligiós. També parlen d'aquesta associació: Amics dels Àngels, que organitzen cada any unes jornades per parlar dels àngels en les diverses tradicions religioses. Aquest exemple està vinculat a la pregunta que m'has formulat sobre com superar els interessos implicats en cada diari. Els interessos es poden superar en la mesura que hi ha professionals disposats a fer propostes als seus mitjans. És a dir, jo vaig escriure un correu electrònic a la periodista del mitjà després de llegir el reportatge i ella em va comentar que aquesta va ser una tasca que no li havia demanat ningú. En aquest cas no va ser una decisió dels propietaris dels mitjans, però aquesta professional va plantejar la proposta i els seus responsables li van dir que ho tirés endavant.

Penso que la manera de superar aquests interessos consisteix en el fet de tenir convençuts els professionals sobre la importància de la religió, del diàleg interreligiós i de la importància de donar a conèixer les religions. Per tant, si estan convençuts, ells traslladen aquestes iniciatives i idees a les empreses on treballen.

On creieu que rau la força del diàleg?

Des del meu punt de vista, la força del diàleg consisteix en el fet que és el principal mecanisme que tenim per superar les diferències. Abans he fet referència a la convivència perquè considero que és una eina important a treballar, ja que la convivència comporta diàleg i, hi insisteixo, la importància del diàleg, si no és l'única, és la principal manera que tenim per superar els enfrontaments i els punts de fricció.

7. Conclusions

7.1 Marc teòric

Les anàlisis realitzades de l'obra de Habermas ens han permès explicitar la connexió entre un mode racional de vida (*rationale Lebensführung*) i els processos discursius, el nivell de competència comunicativa dels diferents actors socials. Aquesta competència comunicativa és paràmetre de racionalitat i d'ella depenen, per tant, l'èxit en la convivència quotidiana i la cohesió, indestriablement lligades a la justícia, la llibertat i la pau, com a tensió ideal inherent als propis processos discursius en què es basa el factor social.

Però, com hem pogut comprovar, aquesta competència comunicativa no és assimilable, purament i simple, al domini de les noves tecnologies de la comunicació que, com s'ha dit recentment, «faciliten la connexió en xarxa, al mateix temps que dificulten l'escolta i la trobada amb els altres» (Byung-Chul Han), ni tampoc es veu abastada mitjançant protocols, regles d'actuació, normes jurídiques i morals o codis deontològics. Aquests factors, certament no menyspreables, considerats en si mateixos com a instància última a la qual atenir-se, no solament no poden evitar el que Weber va anomenar «paradoxa de la racionalització» i Horkheimer-Adorno van reconsiderar com a «dialèctica de la il·lustració», sinó que la fomenten. Com hem vist, «paradoxa de la racionalització» i «dialèctica de la il·lustració» fan referència, d'un mode o altre, en últim terme, a aquesta xocant dinàmica de l'evolució cultural, que per un costat fa eixamplar l'horitzó cognitiu i d'acció dels éssers humans d'una manera prodigiosa, però a costa de fer minvar alhora, per un altre costat, la força de la seva creativitat simbòlica, de la seva capacitat crítica i d'independència de judici, de la seva autonomia com a individus; en definitiva, de la seva humanitat. Dit d'una altra manera, podríem trobar-nos que, allò que prometia llum i llibertat,

resulti font d'alienació; aquesta és en síntesi la denúncia dels pares fundadors de l'Escola de Frankfurt. No obstant, per a Habermas, que no ignora el repte, la prevalença de la «raó instrumental», el «món de l'organització», el propíciament d'una «societat administrada», l'amenaça d'una «planificació total», no és necessàriament el destí de les actuals «societats obertes», de la democràcia. El progrés dels recursos, que poden servir per a il·luminar la ment de l'ésser humà, pot no estar inexorablement lligat a un procés deshumanitzador. Dit d'una altra manera, el progrés no cal que destrueixi precisament allò que hauria de portar a terme, la noció d'ésser humà.

A diferència de Horkheimer-Adorno, Habermas sosté que es pot anar més enllà del «no és això, no és això» en què s'encalla la «dialèctica negativa». Segons ell, es pot fer quelcom més que una denúncia crítica de tota realització, veritablement sempre parcial i, per tant, afectada d'una certa inadequació per principi, sense caure en una il·legítima imposició, tipus «absolutisme il·lustrat», vist com una cara més de les modernes ideologies totalitàries. Habermas s'esforça per explicitar una instància de l'aspecte social, tant última com inadvertida i desatesa, a la qual no es pot designar de millor manera que com a «món de la vida» (*Lebenswelt*). Aquest concepte d'origen fenomenològic és entès per Habermas com el conjunt de relacions de reciprocitat, que en forma de drets i deures s'han anat formalitzant al llarg de la història entre ciutadans, grups socials, institucions socials, religioses i educatives, cultures particulars i comunitats lingüístiques. Comporta un rerefons d'experiències i vivències «prereflexives», un saber de fons dels grups socials, una espècie de sòl cultural natal, de patrimoni consensual heretat, alhora substrat, horitzó i context, viu i, per tant, en evolució, en el qual les relacions es poden recolzar com allò que es pot donar per descomptat en el seu desenvolupament, però sobre el qual reverteixen també, positivament o negativa, en funció de si responen o no a la tensió ideal per l'enteniment present en el propi llenguatge, en el si del qual s'han anat conformant.

Habermas és categòric en això, sense un «món de la vida» compartit no hi pot haver acció comunicativa satisfactòria, ja que és en aquest món on l'acció comunicativa s'arrela i és dins d'ell on es desenvolupa, possibilitant dotar de sentit a tot allò sobre què tractem. Pensem que la teoria de l'acció comunicativa (TAC) sencera no pretén altra cosa que explicitar aquest «món de la vida», configurat en clau comunicativa, posant en relació amb ell i orientant a la seva llum qualsevol avenç tècnic, qualsevol actuació, protocol, regla d'actuació, norma jurídica i moral o codi deontològic inclosos. Dit d'una altra manera, la nostra clau de lectura de la TAC és que aquesta no respon a altra cosa que a la promoció d'un veritable diàleg, que és com a dir una reciprocitat comunicativa guiada no

per una mera «negociació política», funcional, d'abastament d'un cert compromís fruit d'un equilibri d'interessos, sinó per una lleial intenció d'enteniment (*verständigungsorientiert*), capaç de generar un veritable consens (*Zustimmung*). Això i no el poder —el consens comunicatiu entre consens i sediment revisable i, alhora, dotat de la major estabilitat abastable— és el que nodreix el món de la vida, veient-se alhora facilitat per ell. Estaríem davant d'un «bucle virtuós», una «dinàmica del bé», capaç de fer front al mal denunciat en clau tant de «paradoxa de la racionalització», com de «dialèctica de la il·lustració».

No es tracta d'un projecte utòpic a realitzar. No és quelcom mecànic, ni dominable per experts que «saben com procedir». No hi ha receptes. Tot això suposaria caure en les xarxes de la indesitjable «dialèctica de la il·lustració», convertir-nos en abominables promotors d'enginyeries socials a l'ús. Però que no es pugui identificar amb cap projecte utòpic, que implica sempre un contingut substanciat, no vol dir que no sigui un ideal prosseguible a mode de «pragmàtica formal», ja que l'enteniment (*Verständnis*) entre persones és immanent com a *telos* a la parla, al llenguatge humà. Es tracta d'una dimensió que no és pensable ni tan sols al mode d'un formalisme similar als *a priori* kantians, privats d'historicitat, però que sí comporta certa analogia en tant que previ possibilitador de l'acció comunicativa. De fet, si ens atenim a la mateixa parla, constatem que la discrepància resultaria impossible sense la presència implícita d'un cert consens. Partim, per tant, de la vigència d'un substrat comunicatiu vigent, operant. Partim d'un rèdit favorable, d'una positivitat atorgada. La consciència explicitada dels factors que la possibiliten, comporta la possibilitat de «promoció social en competència comunicativa»; amb el conseqüent reforçament de la complexa i vital *Lebenswelt*, categoria privilegiada per designar el referit substrat al qual acabem de referir-nos més a dalt i que s'ha posat de manifest, val la pena donar-li una volta més, com una «totalitat no objectual», «horitzó d'experiència acendrada», «horitzó cultural intersubjectiu», rerefons i alhora context compartit del que formen part les relacions de reciprocitat establertes, formalitzades en drets i deures, en ordres considerats legítims, o inclús, afegim, les mateixes estructures de la personalitat, en tant que condensacions i sediments dels processos d'enteniment, de coordinació de l'acció i de socialització dels individus. Dit sintèticament: un conjunt de previs comunicatius, de patrimoni consensual heretat i, alhora, de patrimoni consensual en formació.

En aquest ideal prosseguible de promoció social en competència comunicativa, en aquest «exercici de perfeccionament comunicatiu», resulta obvi que els mitjans de comunicació juguen un paper clau. Aporten concreció al component «formal» de l'acció comunicativa i alhora en poden rebre orientació deontològica, gràcies a l'explicitació realitzada del «saber precomprès», dels requisits

implícits als quals respon ja (*sine qua non*) de manera prereflexiva la mateixa parla, el mateix fet comunicatiu. Però, segons el que ja hem dit, ens equivocaríem si interpretéssim aquesta relació entre teoria i mitjans de comunicació com una posada en relació de dos elements externs, autònomament nodrits. Distingibles ho són, però no separables, perquè l'accés a una «racionalitat eixamplada», a una «raó comunicativa» com a gran aportació de la TAC, pren forma, de manera significativa, i tenim la convicció que no casual, a partir d'una central inquietud per l'esfera pública, una veritable *Öffentlichkeit*, que acompanya Habermas del principi a la fi en la seva trajectòria. Tant és així que si, d'una banda, la comprensió de l'evolució dels mitjans de comunicació en general i la premsa escrita en particular resulta clau per explicitar una orientació constructiva implícita en els mateixos processos discursius; alhora, a mode de *feedback*, els mitjans de comunicació es veuen dotats d'una brúixola capaç d'afermar veritablement el seu paper d'impuls democràtic, és a dir, de pluralisme, recerca d'emancipació social i capacitat d'enteniment. Dit d'una altra manera, els mitjans podrien, almenys cognitivament parlant, plantar cara a la «indústria cultural»; recordem-ho: «aquella que contribueix pèrfidament a la realització de "l'home genèric", sotmès a la ideologia del poder», aquella «que substitueix la publicitat plebiscitàriament "política", per la publicitat despolititzada dels consumidors de la cultura».

Gràcies a aquest referent, hem pogut copsar en quin punt es troba l'actual premsa escrita que lidera el sector al nostre país. Des de la perspectiva de la «competència comunicativa», hem identificat el seu nivell de maduresa discursiva donant resposta a una sèrie de qüestions que, des d'una perspectiva postmoderna resulten irresolubles, com ara:

Contribueix, com el mateix Habermas planteja, a una «opinió pública» (*öffentliche Meinung*) entesa com una instància crítica en relació amb la notorietat pública, normativament limitada, de l'exercici del poder polític i social, o bé representa una instància receptiva en relació amb la notorietat pública, «representativament» o manipulativament divulgada de persones i institucions, de béns de consum i programes?

Respon a una «situació ideal de diàleg» (*ideale Sprechsituation*) i la fomenta, o no? És un exponent més de mera «indústria cultural» o, en canvi, representa un factor de «promoció social en competència comunicativa», de veritable publicitat? En definitiva, contribueix que els «subsistemes de poder» avancin sobre el «món de la vida», suplantant l'acció comunicativa per un món administrat, formalment democràtic, però en realitat mogut per un principi de natura totalitària, o afavoreix, per contra, una societat comunicativa, sinònim d'oberta i democràtica?

7.2 Estudi de camp

A partir del tractament del fet religiós en la mostra analitzada podem concloure el següent:

Catolicisme, islam i judaisme són les tradicions religioses sobre les quals els mitjans estudiats informen amb regularitat i comporten una certa presència continuada, tant per raó d'història i tradició a les espatlles al continent europeu, com per arrelament creixent en el present, així com també pels fets noticiables d'àmplia repercussió, tant en l'àmbit local com l'internacional.

En comparar les dues grans categories de la mostra de premsa editada a Madrid i premsa editada a Barcelona, constatem, ja d'entrada, que el fenomen religiós té, en conjunt, una presència més marcada a la primera, és a dir a l'*ABC*, *La Razón*, *El País* i *El Mundo*, que a la segona, conformada pels diaris *La Vanguardia*, *El Periódico de Catalunya*, *El Punt Avui* i l'*Ara*. Deixant ara de banda la qüestió de la qualitat (gènere, estil, fonts, format i expressió gràfica), difícil d'avaluar per blocs, i cenyint-nos a la quantitat (nombre de publicacions i espai dedicat), resulta notori que, sense necessitar quantificar el nombre de notícies editades i l'espai que se'ls atorga, l'*ABC* —oficialment un diari generalista no confessional— difon, a més de les notícies habituals, el quadernet *Alfa y Omega* de l'Arquebisbat de Madrid i, per la seva part, *La Razón* —també oficialment premsa generalista no confessional— distribueix l'edició espanyola de *L'Osservatore Romano*. Això, donat que no és merament atribuïble a una qüestió de mitjans (apartat en el qual no trobem una descompensació suficient com per elevar-la a causa agent), creiem que es pot explicar, almenys en part, pel major nivell de secularització a Catalunya, tal com demostren, per exemple, els percentatges d'assistència a la missa dominical, el nombre de batejos i casaments, la casella d'adjudicació de fons en l'IRPF, etc., que es tradueix en el nivell d'interès dels subscriptors per la temàtica i afecta, al seu torn, als continguts dels diaris.

D'aquesta manera, estaríem copsant un dels punts sensibles, que connecta amb la habermasiana advertència de la tendència invasiva del «subsistema econòmic» sobre el comunicatiu. Per descomptat, no es pretén que la competència comunicativa no hagi de passar pels interessos materials. Habermas sap, com tot aquell que hagi passat per Marx, que la cultura no pot, ni ha d'estar deslligada d'un treball productor de riquesa. Sabem que el món de la vida, la concreció de l'existència, passa per les relacions de producció. Però també sabem que el treball no ho és tot en la vida, una correcció de Habermas a Marx, sinó que hi ha una totalitat més comprensiva i determinant, de la qual depèn el mateix treball, que és el factor comunicatiu.

La premsa, recordem-ho, va sorgir com un fruit menor del capitalisme i les finances, ha crescut amb ells i al seu servei, i va arribar al cim del seu poder en el mateix moment de la modernitat que ho van fer ells. Un diari és una empresa i el propietari ha d'afrontar la seva obligació de fer que obtingui el màxim benefici dintre del marc legal.

En el cas particular de la premsa, el màxim benefici o, almenys, la viabilitat empresarial comporta la recerca del nombre més ampli possible de lectors. A més, està clar que el nivell de tirada i aquest factor determinant que és la propaganda comercial interessada pel mitjà són directament proporcionals. Això és quelcom sobre el qual hi ha unanimitat per part dels mateixos periodistes entrevistats (cfr. *supra*: «Entrevistes a periodistes d'àmbit religiós»). Des de finals del segle XIX, en els ingressos d'un periòdic resulta determinant no solament que la gent pagui per obtenir-lo, sinó també que la gent pagui per donar a conèixer mitjançant aquest mitjà els seus productes i les seves necessitats. Ja des de l'últim terç del segle XIX, qualsevol periòdic de gran tirada representa un negoci o una propietat que depèn completament dels anunciants. La publicitat s'ha anat convertint cada cop més en la base del benefici. Per tant, no cal entrar en suposats afanys de guany personal i/o empresarial, es tracta d'una forma de penetració del «subsistema economia», que pugna amb altres subsistemes, com ara l'ideològic o el del poder (però aquests els abordarem després), tendint a la invasivitat. Resulta significativa en aquest sentit la resposta d'Ignasi Garcia Clavel (exdirector general d'Afers Religiosos de la Generalitat de Catalunya) a la qüestió sobre els factors més incidents sobre la imatge que donen els mitjans de l'àmbit religiós: «Crec que el factor que té més pes és la lògica productiva, l'organització i la propietat del mitjà» (cfr. *supra*: «Entrevistes a directors generals», resposta a la pregunta 13; cfr. també les declaracions de Xavier Puigdollers, resposta a la pregunta 20). Des de la mateixa òptica periodística, l'afirmació de Mireia Rourera (*El Punt Avui*) no pot ser més lapidària: «La publicitat "mana" a totes les redaccions, pels ingressos del diari» (cfr. «Entrevistes a periodistes d'àmbit religiós», resposta a la pregunta 1). En una altra resposta, aquesta mateixa periodista posa sobre la taula el mateix tema des d'un angle més circumstancial: «La crisi econòmica ha provocat que hi hagi menys paper i si hi ha menys paper també hi haurà menys espai i, evidentment, si no tenim espai jo no tindré pàgina el diumenge per dedicar a les religions» (cap. cit., resposta a la pregunta 13). Jordi Llisterri ho complementa molt bé en afirmar:

> Això és un problema de la crisi en general, que repercuteix en tot el sistema i les rutines de comunicació i les empreses comunicatives. *Les redaccions s'estan aprimant i si això passa es va a buscar allò més fàcil i també té relació amb el tema de com s'està finançant internet, de com s'està finançant la informació, si la informació és*

> *gratuïta, aleshores és més barata la manera de produir-la que anar seguint un determinat tema. Pesa molt aquest factor, que és un problema no tant sols de l'àmbit religiós, sinó de la crisi i canvi de les rutines de producció d'aquest país i el funcionament de les empreses de comunicació, en general.* (Cfr.: «Entrevistes a periodistes d'àmbit religiós», Llisterri, J. [*Catalunyareligio.cat*], resposta a la pregunta 2. El subratllat és nostre.)

A mode de síntesi podem citar Francisco Otero: «Los recursos afectan a los contenidos» (cfr.: «Entrevistes a periodistes d'àmbit religiós», *La Razón*, resposta a la pregunta 7).

Respecte als gèneres periodístics més emprats, en la premsa editada a Barcelona veiem que predominen amplament els gèneres informatius, mentre que en la premsa editada a Madrid, hi trobem, juntament amb aquests, una major presència d'articles dintre dels gèneres interpretatius, classificables en cròniques i reportatges. Això facilita una major claredat en la distinció de gèneres, en aquesta última. De fet, cal reconèixer que, tant en la premsa editada a Madrid com en la premsa editada a Barcelona, existeix una hibridació entre informació i opinió tant dintre les mateixes notícies, com dintre de les cròniques, de manera que resulta manifesta la presència de molts elements interpretatius i fins i tot valoratius normalment reservats als gèneres d'opinió. Podem ratificar que prevalen relats interpretatius, amb una forta càrrega subjectiva i que les fonts informatives emprades són citades d'una manera genèrica i es presenten de manera poc transparent. Això corroboraria l'afirmació de María-Paz López, feta en el seu cas d'una manera genèrica, que:

> […] también ocurre ahora que *los géneros periodísticos se mezclan mucho sin el menor rubor*; hay periodistas que, en lo que es técnicamente una noticia y está maquetada en página como tal, vierten opiniones personales. *Forma parte de la dinámica actual de los medios y de la propia crisis de la profesión, y eso afecta a la religión y a todos los demás ámbitos informativos.* (Cfr.: «Entrevistes a periodistes d'àmbit religiós», María-Paz López, *La Vanguardia*, resposta a la pregunta 28. El subratllat és nostre.)

Seguint amb la comparativa, constatem també que, en conjunt, la premsa editada a Barcelona presenta un estil més bel·ligerant que la d'àmbit estatal respecte a la institució de l'Església catòlica, en general, i al seu govern, en particular.

Però, dit això, les diferències més marcades no responen, continuant cenyits al tema religiós, tant a una qüestió territorial com ideològica. Més en concret, *La Vanguardia*, per exemple, resulta més pròxima de *La Razón*, o de l'*ABC*, que *El Punt Avui* i l'*Ara*. *La Vanguardia*, l'*ABC* i *La Razón* són, tots tres, mitjans afins a ideologies polítiques de dreta (liberal i lligada a la burgesia catalana, en el cas de *La Vanguardia*; monàrquica, en el cas de l'*ABC*), amb seccions reli-

gioses periòdiques i una actitud positiva respecte al tema; mentre que *El Punt Avui i l'ARA*, es presenten cenyits a la més inevitable actualitat i amb un to que, en funció de la mostra analitzada, considerem més en clau secular, malgrat la presentació remarcablement equànime sostinguda per Mireia Rourera, redactora d'*El Punt Avui* en temàtica religiosa, en l'entrevista que ens va concedir. El tractament del religiós és marcadament diferent des de mitjans clarament afins al conservadorisme, com *El Mundo*, a la de mitjans afins al progressisme, com *El Periódico de Catalunya*; tots dos amb certs tocs sensacionalistes. Aquesta és també una diferència apreciable entre *La Vanguardia* i *El País*, en aquest cas compartint procediments més elaborats i línies editorials menys lligades a la figura del director en exercici, com passa, per exemple, en el cas d'*El Mundo*. És a dir, la tendència economicista, territorialista o, més o menys, sobiranista, present en els mitjans catalans complica el tractament de la qüestió religiosa, però no resulta tan determinant com el factor ideològic conservador o progressista de fons, d'esquerres i dretes més o menys centristes o radicals.

D'acord amb el plantejament teòric tradicional de les democràcies liberals, els interessos vinculats a diferents visions de món poden cooperar de manera justa al funcionament social gràcies a una democràcia representativa, en què les ideologies concorren entre si a través dels diferents partits. Ho tradueix molt expressivament, en clau periodística, Juan G. Bedoya, parlant sobre la llibertat d'expressió: «Lo que debemos exigir es que en las sociedades haya medios de comunicación de todas las ideologías y de todas las tendencias». (Cfr.: «Entrevista a Juan G. Bedoya», resposta a la pregunta 29.) Nosaltres, des d'una perspectiva d'acció comunicativa, pensem que aquest enfocament resulta necessari, però és insuficient. Creiem que cal superar la mera coexistència, gràcies a l'engrescament per la cooperació en un ideal comunicatiu, al qual, d'alguna manera, ja s'està contribuint. Creiem que Ignasi Miranda ho intueix, quan afirma: «És inevitable que els diaris se situïn en una línia ideològica, però crec que *la premsa en general hauria d'estar per damunt. A més, seria positiu que hi haguessin més mitjans que no tinguessin una ideologia concreta, sinó que fossin més oberts*». (Cfr.: «Entrevista a Juan G. Bedoya», resposta a la pregunta 24. El subratllat és nostre.)

No va desencaminada la consideració de la premsa com un «quart poder», operant *de facto*, encara que de manera indirecta, alhora que els altres tres poders, institucionalment reconeguts en la configuració d'un estat modern, com són el legislatiu, l'executiu i el judicial. Des de la perspectiva estrictament ideològica, la premsa partiria, per tant, d'aquests «interessos vinculats a diferents visions de món»; se situaria en una línia de força particular i des d'allí presentaria assumptes per a l'observació i el debat; difondria una manera de considerar les coses, erigint-se en influent, vinculant-se massa estretament al

«subsistema poder», d'una manera que, fins i tot, ha portat a més d'un diari, en determinades etapes, a poder arribar a ser considerat com una espècie d'«òrgan de partit». Sense arribar a aquest extrem, hem pogut comprovar, efectivament, fins a quin punt hi ha una reciprocitat estreta entre *frames* i línies editorials, en un condicionament i alhora reforçament mutu, que cau en el condicionant ideològic. D'aquesta manera, coneguda la línia editorial d'un diari, resulten força previsibles els marcs interpretatius amb els quals ens trobem, i a la inversa. Hi ha unes afirmacions de María-Paz López en aquest sentit, que convé ara citar *in extenso*:

> Ahora todos los medios de comunicación se han vuelto muy ideológicos. En eso hemos retrocedido: cada portada de diario parece realizada por equipos que viven en distintos planetas. Hace diez años en la reunión de redacción que hacen cada mañana los redactores jefes, se tenía encima de la mesa todas las portadas de la prensa nacional y se comparaban, para evaluar nuestra propia portada, para ver si otro medio nos había colado un gol, etcétera. Ahora ese ejercicio diario tiene menos sentido, porque *cada portada es la expresión orgánica de una ideología*. Ya sabemos cómo será la del *Ara*, la de *La Razón*…, *la parte profesional de rigor, de analizar… ha disminuido. Una cosa es que cada medio tenga una línea editorial, algo totalmente legítimo, y otra cosa es que cada medio se erija descaradamente en defensor de una opción política o ideológica. Y eso está ocurriendo en todos los ámbitos, no solamente en el religioso*… Hace unos diez años, había menos desfachatez en los medios. Se intentaba ser imparcial, guardar las formas; independientemente de la línea editorial de ese medio, se buscaba reflejar también el resto de las sensibilidades, aunque fuera en menor medida. Ahora, la presión por la falta de publicidad hace que se le dé la píldora al oyente y al lector. Se detecta un nicho de mercado y se va a por él; si bien es cierto que ha existido siempre *la línea editorial, ahora es más agresiva*. Aunque sea en distinto grado de intensidad, de esta tendencia no se salva ningún medio… Hay que competir por los recursos publicitarios, la manera de competir es tener muy cuidados a los lectores, y se les mantiene así dándoles siempre lo que quieren, en el mal sentido. No le van a plantear al lector pensar de modo distinto, para no «enfadarle». Ejemplos: tú eres un lector muy católico, te voy a dar a leer lo que tú quieres leer, lo que te reafirme en tus creencias y te haga feliz, para que me compres de nuevo. Tú eres un lector independentista, lo mismo; nunca te voy a explicar las razones de los que no quieren la independencia, para que estés contento y me compres. Tú eres un lector que quiere la unidad de España, lo mismo…

Per rematar-ho, no podíem deixar d'afegir aquestes sucoses afirmacions d'aquesta mateixa gran professional:

> *La opinión publicada contribuiría a configurar la opinión pública, si existiera un periodismo de opinión de calidad*. Antes, se accedía al periodismo de opinión tras una larga trayectoria en la profesión. Ahora no hace falta; cualquiera dentro de la

> profesión puede ponerse a opinar, si le dan ese espacio. Ha habido un auge del periodismo de opinión, del «tertulianismo» en general, y creo que en la actualidad hay una inflación de periodismo de opinión en los periódicos, también de los tertulianos en radio y televisión. Pero, aunque sigue habiendo muy buenos articulistas, por supuesto, hay una inflación de esos otros opinadores que te enseñan la verdad de la vida. Por ejemplo, he leído muchos artículos de opinión en contra de la reforma educativa de Wert, todos ellos muy enfurecidos, pero sin explicar la reforma. Yo personalmente prefiero que un periodista me resuma bien el contenido de la ley de Wert y sus implicaciones, y ya me formaré una opinión después. (Cfr. «Entrevistes a periodistes d'àmbit religiós», María-Paz López, *La Vanguardia*, respostes a les preguntes: 6, 7, 26, 27 i 28. El subratllat és nostre.)

Exposem a continuació, en paral·lel, progressistes vs. conservadors, les constants comunes o mecanismes de mediatització del discurs, compartits pels diaris d'una o altra tendència, de cada línia ideològica, en la construcció de *frames* referents als casos analitzats. Es tracta d'explicitar els trets específics majors, així com també els punts de divergència, els paràmetres bàsics de contrast. Per a això, tenim alhora molt present, com a teló de fons, una tercera línia transversal, que podríem anomenar «contextualitat»: interconnexió simultània respecte al tractament informatiu, no solament amb el context nacional, sinó també i, de vegades, d'una manera més incident amb el context internacional, corroborant la ja vaticinada conversió del planeta en «Aldea global» per part de Marshall McLuhan, com a element present en tots dos plantejaments ideològics, encara que selectivament incorporat i diferentment valorat.

Val a dir que, metodològicament parlant, assumim que els esquemes genèrics comporten, inevitablement, la pèrdua de particularitats i, amb elles, de matisos diferencials o accents variables reals, existents entre periòdics ubicats en una mateixa franja ideològica, com hem pogut comprovar i on remetem, per a qüestió de matís, a l'apartat del nostre treball: «Anàlisi dels mitjans de comunicació: el factor religiós en la premsa escrita». Però, d'altra banda, aquesta renúncia, possibilita identificar elements compartits, matrius ideològiques de base implícites, realment operants en la redacció dels editorials i les informacions, amb ells, en totes les rutines de producció, d'un mode revelador.

Recapitulant, dintre del primer apartat genèric: «progressistes», hi podem incloure *El País* (premsa editada a Madrid), *El Periódico de Catalunya, El Punt Avui* i l'*Ara* (premsa editada a Barcelona).

Dintre d'un segon apartat genèric: «conservadors», hi podem incloure l'*ABC, La Razón,* i *El Mundo* (premsa editada a Madrid), així com també *La Vanguardia* (premsa editada a Barcelona).

7.3 Esquemes implícits recurrents, constants compartides o matrius últimes subjacents i la seva dinàmica operativa:

Sobre la base de l'anàlisi detallada, es poden induir els següents esquemes implícits recurrents, matrius últimes o claus interpretatives operants, segons l'afinitat ideològica dels diferents mitjans anteriorment exposada:

7.3.1 Respecte a l'Església catòlica:

1.a Progressistes

En el cas Vatileaks, les lents operants dels mitjans denominats progressistes, en general, significativament posen el focus sobre els elements de corrupció, guerres internes, secretisme, opacitat i, en definitiva, crisi de la institució, com a causa veritable de l'*affaire*, sense perdre l'ocasió per establir paral·lelismes amb el cas Banca Vaticana, del destituït director del Banc Vaticà (IOR).

No resulta difícil establir els nexes amb la mentalitat subjacent, prou coneguda, característica d'aquest alineament ideològic. A aquells que no malden obertament per la desaparició de l'Església com a institució, els resulta difícil d'amagar la seva incomoditat davant d'una estructura jeràrquica, a la qual consideren desfasada per doctrinària i autoritària, històricament carregada d'actuacions imperdonables en el passat i d'influències poc recomanables en el present. En definitiva, un indesitjable òrgan de poder, almenys en la seva estructura actual; un llast per al «progressisme» moral, que representen aquests mitjans, començant per la seva tradicional «sensibilitat social» i seguint en tants camps com ara la igualtat, l'abolició de privilegis, el poder per al poble, l'alliberament sexual, el divorci, l'avortament, la ideologia de gènere, el multiculturalisme, l'autonomia personal, la preeminència de la llibertat sobre la veritat, etc. Només en el cas de periòdics amb més tradició, com ara *El País*, trobem matisacions, per exemple, en l'espai habitualment més ampli atorgat al fenomen religiós o, fins i tot, en certes complicitats amb punts que presenten alguna sintonia amb la «utopia socialista», com ara la doctrina social, vista, però, és clar, en clau de veus (teològiques o de comunitats de base) considerades generalment dissidents o, almenys, crítiques per part del corrent oficial. Un fet que, si hem de creure als propis cronistes, no respondria a altra cosa que a donar cabuda a la pluralitat present en el propi si de la institució eclesial. En paraules Juan G. Bedoya, especialista en religió d'*El País*:

> Todas las voces tienen relevancia si son auténticas y dicen algo distinto de lo habitual o de lo que ya se ha convertido en tópico. Como en todo buen periodismo, no es noticia que el papa esté en contra del pecado, del sacerdocio femenino o

> del aborto, lo mismo que no es noticia que un perro muerda a un hombre, sino que un hombre muerda al perro. Eso no quiere decir que demos más relevancia a las voces anónimas que a las opiniones de la jerarquía. Pero procuro escuchar también, y mucho, a Redes Cristianas, a Somos Iglesia, a las comunidades populares, a la Asociación de Teólogos Juan XXIII, al Foro de Curas, por citar grupos de cristianos casi siempre muy críticos con las jerarquías católicas. (Cfr.: «Entrevista a Juan G. Bedoya», resposta a la pregunta 3.)

1.b Conservadors

En el cas de la premsa alineada a la dreta, també coneixem sobradament les raons d'una consideració bàsicament positiva de la institució eclesial, que explica que l'enfocament caigui, en aquest cas, del costat de l'exmajordom reu de traïció, tant al papa, en particular, com a la cúria en general. Aquesta cúria busca ser compresa en el seu passat sense incórrer en anacronismes històrics, inserida en el seu context, i encara que, tant en el passat com en el present, presenti clars i foscos, és vista en el seu conjunt, comparada amb altres institucions, com una influència positiva digna de rebre suport. És considerada *de facto* com un contrapès al poder tendencialment invasiu de la intimitat personal per part de l'Estat i afavoridora, per tant, del desplegament de l'espai necessari per a un sistema lliberal. Els diaris posicionats en aquesta franja es reconeixen en la preeminència de la veritat sobre la llibertat, de la llibertat sobre la igualtat i no creuen que un ingenu progressisme, llançat cegament cap a endavant, sigui garantia de supervivència de la modernitat ni pugui afrontar la desmembració, l'ambivalència, la contingència i el risc, entesos pels principals sociòlegs del moment com a «contraimatges, alteritats d'una normalitat social problemàtica» o possibles símptomes de «progrés descarrilat» (cfr.: Giddens, Bauman, Luhmann, Beck: *Las consecuencias perversas de la modernidad*. Anthropos, Barcelona, 1996). D'aquí, el valor de conservar, de no desfer-se equivocadament d'aportacions que han acreditat la seva consistència enfront del pas del temps, abraçant-ne precipitadament d'altres que es presenten com a noves i prometedores conquestes, però resultant, sovint, dubtoses i/o ambivalents i, en qualsevol cas, sense acreditació suficient (per exemple, l'avortament, l'eutanàsia, la manipulació genètica, el multiculturalisme, etc.). Des d'aquí s'explica que de manera emprable —en el cas que ens ocupa, creiem a mode de referent exemplar—, el pes del litigi recaigui en la culpabilitat del majordom, sense que tampoc la proximitat amb la destitució del president del Banc Vaticà o l'Institut d'Obres de la Religió (IOR), Ettore Gotti Tedeschi, com a «contextualitat Vaticana del moment», afecti negativament a la institució en conjunt.

7.3.2 Respecte a l'islam:

Tant mitjans progressistes com conservadors comparteixen un consens bàsic en relació amb els pilars de la democràcia, un dels quals és, sens dubte, la llibertat d'expressió. Però, tot i així, no sense que es manifestin discrepàncies a l'hora d'interpretar-la, com ja hem apuntat i recollirem tot seguit. En l'altre punt en què s'imposa el mateix enfocament, en aquest cas per la més elemental objectivitat periodística, és en el *frame* «conflicte»; però, tot i així, no sense que s'abordi de manera diferent i diferentment es combini, segons el signe ideològic, amb l'altre *frame* ineludible de «provocació».

2.a Progressistes

La premsa que comparteix aquesta orientació subratlla la positiva i necessària tasca crítica del setmanari, apologitza la llibertat d'expressió *sine glossa* i arremet contra l'autocensura com a arrel decisiva de la manipulació religiosa i del totalitarisme. Conseqüentment, minimitza el *frame* «provocació» i les seves repercussions. A l'hora d'abordar el *frame* «conflicte», la debatuda fractura entre civilitzacions i la qüestió migratòria perd relleu, enfront de la tensió albergada en el binomi laïcitat/religió.

Es posa de manifest una especial cura per destriar el terme «integrista» (militància associada a la violència terrorista), del d'«islamista» (opció politicocultural legítima) i, en clau pragmàtica, s'atrau l'atenció cap a les manifestacions pacífiques de rebuig i la forta presència policial.

D'entre les notícies relacionades, presents en el context internacional, com ara la projecció de la pel·lícula *La innocència dels musulmans*, que ridiculitzava el profeta Mahoma, la campanya de les eleccions presidencials als Estats Units, les tensions entre Orient i Occident, en particular, entre els EUA i el Pakistan, amb manifestacions, alguns cops violentes, esteses a altres països de tradició musulmana, o el debat entre laïcitat positiva (legalització de la circumcisió jueva a Alemanya) vs. laïcisme (iniciatives a França de relegació de símbols religiosos a l'àmbit privat), es veu prioritzada aquesta última en relació amb les anteriors.

Tampoc aquí resulta difícil establir nexes amb la mentalitat subjacent. L'esquerra, en general, no dona crèdit al xoc de civilitzacions (Huntington, S.: *El choque de civilizaciones y la reconfiguración del orden mundial*. Paidós, Barcelona, 1997); creu que aquest plantejament no valora adequadament el paper dels interessos polítics, geoestratègics i econòmics (control i explotació de les matèries primeres: petroli, gas, aigua…) implicats en el conflicte. D'altra banda, oblida una interdependència cada dia més estreta i reptes i objectius comuns com de-

socupació, superpoblació, fam, medi ambient, droga, delinqüència… Respecte a la dimensió cultural, autors com Huntington i també Kaplan, R. D., errarien novament a l'endurir-la, simplificar-la i extrapolar-la; considerant-la immòbil, inamovible i predeterminada, descuidant el caràcter evolutiu, complex i sovint contradictori de la realitat. Finalment, s'ignoraria, a més, el veritable nucli pacífic constitutiu de la religió i, alhora, els límits i el malestar d'un universalisme neoliberal basat en el càlcul financer i una tecnociència («raó instrumental»), que pretén erigir-se en únic paradigma vàlid de configuració de món, abocant a l'individualisme, a la competitivitat agressiva i a una injusta distribució de la riquesa.

El que acabem d'explicitar permet entendre el tractament donat tant a la immigració en general, com a tot allò relacionat amb l'islam en particular. Ho hem comprovat no solament en el cas de *Charlie Hebdo*, sinó també en el cas de la festa del ramadà, on la implicació d'un oponent polític com Xavier García Albiol, alcalde de Badalona pel PP, va propiciar encara més la sintonia i el to de les tintes de diversos mitjans. El litigi arranca, recordem-ho, amb la denegació de permís per part de García Albiol per realitzar la pregària dels musulmans al carrer i l'exigència necessària de trobar espais alternatius, com ara locals de lloguer. La mesura va ser interpretada com una veritable provocació a un col·lectiu no problemàtic (la comunitat musulmana Camí de la Pau) «sempre obert al diàleg». Amb un tractament bàsicament pragmàtic (encara que amb força components d'àmbit simbòlic) i un lèxic fortament bel·ligerant, la mesura va ser vinculada, per alguns articulistes, a la islamofòbia característica de l'extrema dreta europea.

2.b Conservadors

Partint també de l'inqüestionable valor de la llibertat d'expressió i del paper crític i catàrtic de la sàtira, la premsa dretana passa del *sine glossa* a l'acotació que comporta apel·lar al «deure de responsabilitat en el seu ús». Es considera que la llibertat d'expressió deixa de ser el que pretén, per a convertir-se en agressió, quan, més enllà de l'humor, degrada, tot ridiculitzant-ho, tradicions, creences i valors sagrats. Aleshores el que en principi és un exercici constructiu de distanciament respecte als propis bloquejos o a les pròpies rigideses culturals es convertiria en un veritable abús de confiança. Evitar això, des d'aquesta perspectiva, en cap cas es podria considerar autocensura, sinó imprescindible cerca d'equilibri entre llibertat d'expressió i el dret al respecte de les persones. La llibertat d'expressió, per si sola, no es garantia de grandesa, de llibertat d'esperit.

Resulta, així, fàcil d'entendre que, en aquesta línia, guanyi pes el *frame* «provocació», juntament amb les seves repercussions, com ara les protestes vio-

lentes de les comunitats musulmanes europees, certament menors, però també, particularment, les més intenses dels països àrabs, amb atemptats contra ambaixades i interessos occidentals…

A més, a diferència del que passa amb el sector progressista, l'eix del *frame* «conflicte» es desplaça. Sense ignorar el component de tensió albergada en el binomi laïcitat/religió, gira majoritàriament sobre la qüestió migratòria i el conflicte entre civilitzacions. Es nota que, per a aquesta perspectiva, els arguments de Huntington sobre el fracàs de l'intent universalista i la reacció conseqüent de mirar de reconfigurar un equilibri geoestratègic i comercial, basat en influències civilitzatòries i l'interès per atributs comuns, sota la base d'una coexistència pacífica dintre d'un món multipolar, no són pura especulació. Com tampoc ho seria el rebuig del multiculturalisme com una forma de desagregació d'Occident. En conseqüència, des d'una perspectiva de context internacional, el que es veu rellevant en aquest punt planteja enllaços no tant amb el debat laïcitat positiva (legalització de la circumcisió jueva a Alemanya) vs. laïcisme (iniciatives a França de relegació de símbols religiosos a l'àmbit privat) com amb les turbulències prèvies, suscitades ja per la projecció recent de la pel·lícula *La innocència dels musulmans*, on es ridiculitza el profeta Mahoma, o les tensions entre Orient i Occident, en particular, entre els EUA i el Pakistan, que fan la publicació de les caricatures no solament inconvenients, sinó també especialment inoportunes. I tot això, és clar, sense deixar de condemnar tota protesta violenta, advocant per una reivindicació pacífica i incidint en la violència intrínseca al món àrab, fruit de la manipulació i el fanatisme propi de l'islamisme salafista, i deixant, finalment, una inevitable sensació de contraposició entre la civilització occidental i la musulmana.

El cas festa del ramadà ens permet veure com, significativament, l'actuació de l'alcalde de Badalona, en particular, i el conjunt d'institucions oficials, en general, prenen un protagonisme prevalentment positiu. La mesura de denegació de permís per part de García Albiol per realitzar la pregària dels musulmans al carrer i l'exigència conjunta de trobar espais alternatius, lluny de ser interpretada com una provocació vinculada a la islamofòbia és vista com una necessària i raonable exigència d'ordre i correcta convivència. Per això destaca l'acord final pel lloguer d'un local en condicions, del qual Xavier Garcia Albiol hauria estat el principal propiciador, que atorgava un espai molt més ampli als representants de la comunitat musulmana Camí de la Pau.

De pas, ens assabentem de la conflictivitat entre les comunitats musulmana i gitana al barri de Sant Roc de Badalona, així com que el ramadà és tractat en connexió amb un context internacional, del que repercuteix la problemàtica migratòria i el conflicte sirià, enfront del menor ressò atorgat a qüestions d'ac-

tualitat vinculades a l'extrema dreta europea com, per exemple, la manifestació antiislam a Alemanya.

Respecte al tractament discursiu és realitzat en clau pragmàtica, amb força components d'àmbit simbòlic i un lèxic bel·ligerant, amb major o menor intensitat segons els casos.

7.3.3 Respecte al judaisme:

La notícia que, en aquesta ocasió, ens serveix de cas exemplar és l'atemptat a l'escola jueva Ozar Hatorah de Tolosa, esdevingut el 19 de març del 2012, amb quatre morts, tres d'ells nens.

A ningú se li escapa que també aquí el tractament de la notícia parteix d'un consens bàsic transversal, a dreta i esquerra: segueix planant sobre Europa l'ombra d'una *shoah* que fa que qualsevol atemptat contra els jueus afegeixi un plus sensible a la condemna unànime de qualsevol tipus d'assassinat, especialment si es tracta d'infants. No obstant, la història recent del sionisme vinculat a l'Estat d'Israel i la seva ocupació de territoris palestins, en contra del dret internacional i atiant el xoc d'interessos i cultures, potencien un acostament de les esquerres a la causa Palestina, que, d'alguna manera, ressona indirectament en el tracte donat a qualsevol altre tema en el qual es trobin implicats el món israelià i el musulmà.

Referits a aquest esdeveniment es presenten, fonamentalment, quatre *frames*, que novament seran tractats diferentment segons l'afinitat ideològica pròpia de cada diari, reflectida en l'editorial: «criminalitat»/«bel·ligerància», «antisemitisme»/«racisme», «islamisme radical»/«*gihadisme*» i «electoralisme (contra Sarkozy)».

Alhora, tant el context nacional francès (campanya presidencial del 2012 i conflictivitat als *banlieues*) com internacional (crim múltiple de 70 persones a Noruega, perpetrat per l'ultra Anders B. Breivik, el juliol del 2011; conflicte araboisraelià; fenomen migratori; presència del salafisme a Occident en general i a Europa en particular, i terrorisme internacional —talibans, Al-Qaeda…—) són elements transversals que jugaran també un paper diferent en funció del marc hermenèutic.

3.a Progressistes

En la premsa que comparteix aquesta orientació trobarem l'atorgament d'un espai reduït al mínim imprescindible, en el qual s'accentua el marc «criminalitat»/«bel·ligerància» enfront del d'«antisemitisme»/«racisme» o al d'«islamisme radical»/«*gihadisme*». A més, quan aquest últim apareix va lligat

al *frame* «electoralisme»; és a dir, instrumentalització política del cas per part dels partits polítics, en general, i de la pretesa voluntat de Sarkozy, en particular, de gestió hegemònica de l'atemptat, prenent decisions en clau electoral. De fet, el que la premsa denuncia és una batalla per l'apropiació del factor «seguretat», que el cas hauria contribuït a posar en l'ànim de la ciutadania com un valor cotitzable enfront de la sensació de desordre i vulnerabilitat. Però la causa de l'atemptat no s'hauria de buscar, com pretén l'expresident de la República, en la unió, establerta per ell mateix, entre immigració i inseguretat ciutadana (un tic característic de la dreta), sinó en la seva deficient política immigratòria, que és la que hauria fomentat una major intolerància en relació amb els immigrants musulmans i, com a conseqüència, una indesitjable radicalització i conversió en màrtir del salafisme d'individus com ara Mohamed Merah, autor de l'atemptat.

3.b Conservadors

D'entrada trobem els mateixos *frames* considerats, delimitant un contingut que és el que és i, per tant, no poden ser altres: «criminalitat»/«bel·ligerància», «antisemitisme»/«racisme», «islamisme radical»/«*gihadisme*» i «electoralisme». Aquest grup de diaris, dedica un major espai al tema, al qual se suma un evident *frame* pro-Sarkozy. Aquests factors són un primer senyal de divergència.

Una anàlisi més detinguda posa de seguida, també, en evidència, no solament la presència d'un to proisraelià, sinó també la intensificació, enfront del marc «criminalitat»/«bel·ligerància», del d'«antisemitisme»/«racisme», en connexió amb «islamisme radical»/«*gihadisme*», erigint-se, aquest últim, en central tan aviat com es va identificar l'autor Mohamed Merah —considerat «fracassat de *banlieue* criat en una família salafista» i autodefinit com un «combatent islàmic», entrenat a l'Afganistan i al Pakistan. Observem també la introducció de qüestions identitàries i, alhora, la qüestió de la problemàtica convivència entre religions, com un possible factor detonant de fons.

Nicolas Sarkozy, és presentat com un líder indiscutible, reforçat a causa de la tragèdia, defensor dels valors democràtics basats en la llei, advocant per una República unida i forta, amb un discurs determinant, que accentua la dignitat de la resposta francesa i es postula com a garant de la unitat política i de la nació. Constatem l'alta valoració de la seva gestió en tot moment i el permanent subratllat del seu paper de lideratge com a president, que l'avantatge polític de les enquestes reflectiria manifestament per a aquest sector de la premsa.

7.4 Síntesi conclusiva

Com a síntesi conclusiva podem afirmar, sense necessitat d'aclariments afegits, que la competència comunicativa (*Kommunikativen Kompetenz*) és la clau d'un mode racional de vida (*rationale Lebensführung*), sinònim de societat oberta; és a dir, democràtica, justa, integrada i en pau.

Aquesta competència comunicativa no és assimilable a protocols o habilitats procedimentals, que poden ampliar la funcionalitat i, per tant, la durabilitat d'un sistema, sense garantir-ne la humanitat; de fet, fins i tot poden resultar un positiu agent de les tendències deshumanitzadores que, suposadament, haurien de permetre afrontar.

Les tendències deshumanitzadores, o els factors totalitaris, tenen a veure sempre amb els subsistemes de poder anònims; és a dir, els configurats genèricament en clau abstracta que, com ara l'econòmic, l'ideològic, el tecnocientífic, el politicoadministratiu…, pugnen entre si i, sovint, generen sinergies, tendint a la invasivitat del món de la vida, bloquejant l'acció comunicativa que el configura. Habermas reivindica aquesta categoria de *Lebenswelt* (món de la vida) com una dimensió última de l'àmbit social sense la qual no el podem entendre adequadament; la situa com a cor de l'*öffentliche Meinung* (opinió pública) i la defineix com a patrimoni consensual heretat, en evolució a través del mateix exercici de la parla, del llenguatge humà implicat, a mode de suport o condició *sine qua non* en les relacions de reciprocitat configuradores de la persona i de la societat.

Si és veritat, com hem sostingut en aquesta tesi doctoral, que l'obra de Habermas gira tota ella entorn a l'*öffentliche Meinung*, és fàcil preveure fins a quin punt el paper dels mitjans de comunicació en general i de la premsa en particular es veuen realçats i fins a quin punt resulten un punt privilegiat per posar a prova l'aportació d'aquest autor a una teoria crítica de la societat. Però això no és tot en relació amb la nostra temàtica, si tenim en compte el progressiu interès d'un autor declaradament ateu pel fenomen religiós, al qual considera una positiva aportació en temps depauperats de la *Lebenswelt*; emprant, una vegada més, les seves pròpies paraules en un context en el qual, novament, es fa sentir la seva preocupació sobre la necessitat de la formació d'un consens normatiu universal sobre els estàndards de justícia, tenim que:

> […] es necesario examinar, en los contextos de la formación política de la voluntad de una sociedad pluralista, el contenido de verdad de los enunciados religiosos independientemente del contexto epistémico de origen. A este le sirve la cláusula de traducción […], si en el futuro, seguimos confiando el destino de un orden político mundial a las *artimañas de la razón económica*, no podremos menos que esperar, sumisos, las consecuencias catastróficas de la próxima crisis.

> (Habermas: «El rol de la religión en el ámbito público político», *Mundo de la vida, política y religión*. Trotta, Madrid, p. 140 i 142. El subratllat és nostre.)

Per la nostra part, hem pogut constatar, en el nostre àmbit d'anàlisi, fins a quin punt, efectivament, l'economia en lloc de ser un factor cooperant a la noció d'ésser humà en les nostres societats postliberals o de capitalisme avançat, inverteix sovint l'ordre de prioritats, posant al servei de la mera indústria cultural el que, en realitat, hauria de ser acció comunicativa pròpia dels mitjans:

> Per una qüestió econòmica i de rendiment es tendeix més a *l'espectacle* […]. Per exemple, el gran exponent d'espectacle, actualment, és el debat de Telecinco en què la finalitat última d'allò és l'espectacle, tot i que hi hagi persones amb parers contraposats, però el centre no és el debat en si […], l'espectacle distreu, però no informa. (Jordi Llisterri, *Catalunyareligio.cat*.)

Però, probablement, un dels símptomes majors en què la penetració del subsistema econòmic es concreta és la manifesta dificultat dels diaris, fins i tot els més acreditats, per eludir la deriva sensacionalista en titulars, editorials i material gràfic en massa ocasions. Cal incloure en aquesta deriva la correlació espai-temes; recordem, per exemple, les ja citades transparents declaracions de Mireia Rouera (*El Punt Avui*) sobre el pes de la propaganda comercial i/o les repercussions de la crisi i com ho acusa la pàgina de religions, independentment de la seva rellevància social; teòricament, és assumit que «no es pot prescindir mai de l'àmbit religiós per comprendre el món i la societat» (Ignasi Miranda, Ràdio Estel) i, de fet, no és estrany que «els redactors de temes no directament religiosos necessitin l'ajut dels especialitzats en religió per informar bé» (Albert Sáez, *El Periódico de Catalunya*). Podem posar-ne molts exemples: la situació política a l'Orient Mitjà, el contenciós Xina-Tibet, el nacionalisme irlandès, el subdesenvolupament haitià, determinats plantejaments de microeconomia a l'Àfrica i a l'Amèrica Llatina, els anuncis televisius a partir d'una determinada franja nocturna, determinades pertinences esportives, etc. La història, la política, l'economia mateixa, el fet artístic, la relació entre cultures…, el món sencer no s'entén sense el fet religiós. No obstant, en paraules d'Oriol Domingo (*La Vanguardia* i el blog *In saecula saeculorum*), remarcant el que tothom pot comprovar: «[…] el diari d'avui, fa uns anys era el doble de gruixut» o per citar la lapidària síntesi de Francisco Otero (*La Razón* i *Alfa y Omega*): «los recursos afectan a los contenidos», notòriament al fet religiós. Finalment, hem d'afegir que tampoc no està deslligada d'aquesta afecció, per part del subsistema economia, quelcom sobre el qual hi ha també un significatiu consens: la manca de formació específica del periodista destinat a la secció religiosa, cosa que es tradueix, com hem pogut constatar de vegades, en un ús imprecís (en ocasions incorrecte) del

vocabulari i sobretot en una manca de profunditat, que afecta el plantejament de la notícia, com els mateixos periodistes ho reconeixen: «Hi ha desconeixement i manca d'especialització dels redactors» (Albert Sáez, *El Periódico de Catalunya*), «els comunicadors estem abandonant l'especialització i estem fent tots una mica de tot» (Ignasi Miranda, Ràdio Estel).

És clar que la mencionada manca de profunditat enllaça també amb el subsistema tecnològic, que presenta, per la seva part, en si mateix una doble cara o, en paraules de Habermas, «un potencial ambivalent», que s'acusa en diferents nivells, des de les rutines de producció al comunicat final, passant per la configuració de la notícia, el tractament de les fonts o la col·laboració entre periodistes. La seva imponent capacitat vehiculadora del cabal informatiu, unida a la vertiginositat i liquiditat que van de la seva mà, al temps que obren possibilitats de connexió poden provocar una paradoxal desinformació per sobrecàrrega. La connexió en xarxa i l'emissió en *real-time news* poden facilitar, però també problematitzar, l'escolta atenta i la trobada relaxada, la capacitat crítica, l'aprofundiment i l'element creatiu; factors tots ells presents en la reciprocitat pròpia de relacions veritablement comunicatives. En paraules de Puigdollers: «crec que hi ha massa informació permanent, i a sobre n'hi ha molta de distorsionada» (Xavier Puigdollers, director general d'Afers Religiosos de la Generalitat de Catalunya, 2011-13).

En el si d'aquesta ambivalència lligada a la tecnologia i on molts pensen com Rourera, que «no hi ha molt de futur quant a l'edició en paper, sembla que el futur és digital» (Mireia Rouera, *El Punt Avui*), els diaris tradicionals poden jugar un paper de complementarietat, contrapès i, fins i tot, de potenciació mútua, com ha passat, en contra de tantes expectatives amb la ràdio i la televisió. María-Paz López aporta dos bons arguments, que abunden en aquesta direcció, l'econòmic i el comunicatiu:

> […] *la prensa digital no ha demostrado aún capacidad para generar beneficios de modo análogo a como lo hace la prensa en papel* […], ahora el ámbito digital compite con —y a veces destruye— otros medios clásicos, pero sin generar aún un beneficio o negocio consistente. La proliferación de blogs puede ser interesante como reflejo de los deseos de los ciudadanos de expresarse, pero no como una vía profesional para los periodistas. […] Creo que *si mantienes una perspectiva generalista*, tanto en la producción como en relación con los lectores y oyentes en el momento de elegir qué leen y qué escuchan, *hay más posibilidades de que los medios sean un ágora* en la que se oiga algo distinto a lo tuyo, y de que se pueda ponderar. La fragmentación de la audiencia puede ser una vía, siempre que la audiencia de ese medio sea animada a escuchar y leer contenidos de prensa generalista, es decir, puntos de vista diferentes. (María-Paz López, *La Vanguardia*. Els subratllats són nostres.)

Aquest valor de la premsa tradicional per al manteniment de l'*Öffentlichkeit* (opinió pública) ha fet que el mateix Habermas es pronunciés a favor de les subvencions per part de les institucions governamentals per tal de mantenir-la (cfr. «*Medis, mercats i consumidors: la premsa seria com l'espina dorsal de l'esfera pública política», Süddeutsche Zeitung*, maig, 2007). Es tracta d'una altra qüestió controvertida, perquè a ningú se li escapen els riscos d'una mesura així , que Habermas mateix formularia com a invasió del «subsistema politicoadministratiu, burocràtic» de la *Lebenswelt*. No obstant, l'objectiu resulta suficientment valuós com per assumir els riscos, sempre, això sí, que es garanteixin els controls i els contrapesos convenients. I la veritat és que, si mantenir la independència dels poders democràtics resulta complicat, els mitjans de comunicació tampoc estan lliures de desequilibri (per aquesta qüestió economicoburocraticoadministrativa i per qüestió ideològica). No obstant, també en l'àmbit de Catalunya, el govern de la Generalitat ha decidit assumir riscos (no estem segurs respecte a la formalització de controls i contrapesos).

La Generalitat de Catalunya ha creat i mantingut, des de l'any 2000, una Direcció General d'Afers Religiosos que cuida especialment la construcció d'una política específica de comunicació, disposant d'una persona encarregada específicament de la relació amb l'àmbit de la premsa per tal de promoure la connexió entre mitjans, confessions i societat civil. Aquest és un punt de marcada unanimitat entre tots els directors generals que hi hagut fins ara i que, amablement, ens han concedit de ser entrevistats: «estàvem preocupats per crear contactes amb diversos mitjans de comunicació» (Ignasi Garcia Clavel), «col·laborar, sense interferir ni incidir directament en les decisions dels mitjans, ja que representen un "poder" a part […], promoure la trobada entre portaveus religiosos i periodistes, que s'apropessin i es coneguessin. La meva tasca es va concretar en l'acostament entre els dos sectors» (Montserrat Coll), «Volíem donar resposta a totes aquelles inquietuds que es podien produir en matèria de mitjans de comunicació[…]. Normalment el fet religiós era poc rellevant en els mitjans de comunicació» (Xavier Puigdollers), «la convocatòria de subvencions ens va servir per a la difusió de la diversitat religiosa […], si no coneixes l'altre no faràs coses amb l'altre […], per poder conviure cal conèixer a l'altre […]. Des de la Direcció General d'Afers Religiosos hem fet una crida perquè els mitjans de comunicació dediquessin espais a parlar de religions en plural. Aleshores, alguns mitjans del país i alguns diaris s'hi han acollit i alguna cosa hem aconseguit» (Enric Vendrell).

Respecte al límit de les ideologies, ja ho hem vist, és clar: es presenten com a absoluts, però deixen quelcom fora, per tant, són reduccionistes (cfr., també en aquesta línia, George Steiner: *Nostalgia de absoluto*. Siruela, Madrid, 2016).

Per això, abandonades a si mateixes com a horitzó últim de diàleg, les ideologies són incapaces de propiciar una «situació ideal de diàleg» o «situació ideal de parla» (*ideale Sprechsituation*). En partir d'un principi abstracte, sempre ens trobem amb una dialèctica de contraposició última de perspectives, amb una dialèctica de contraposició entre jo i l'altre, els nostres i els aliens. La institució eclesial és «criminal», com pretenen alguns, o «benefactora», com sentencien els altres? Des d'una perspectiva abstracta podem realment dirimir qui té raó, la «política de la por» de les dretes advertint sobre el «xoc de civilitzacions» o el «bonisme» de les esquerres negant-la? Qui és el veritable culpable del contenciós de Palestina? La tecnologia és la clau del progrés humà o està implicada en la seva decadència?

La ideologia és incapaç d'albirar l'interès comú entre interessos contraposats que permeti el veritable enteniment (*Verständigung*), que es troba en la base del consens (*Zustimmung*) nodridor de la *Lebenswelt*. En realitat, la ideologia transforma el diàleg en erística, en esgrima verbal, per acabar imposant-se o, en el millor dels casos, abocant a un pacte, a una situació d'equilibri (sempre precari, sempre insatisfactori), que possibilita, com a molt, una coexistència, una cohabitació, però en cap cas una comunicació, una convivència, satisfactòries en la diversitat; la cohesió social necessària per a la plenitud personal i el reeiximent social.

En la mesura en què els mitjans es veuen arrossegats per la deriva invasiva dels subsistemes anònims, ni que sigui ocasionalment i en grau mínim, s'afavoreix el conjunt de la postveritat i de les *fake news* de les quals es nodreix el populisme. El primer símptoma d'això és la insatisfacció, que hem pogut constatar en els mateixos receptors implicats en la notícia. Extraiem alguns continguts del nostre apartat «Entrevistes a representants de confessions religioses GTER», mitjançant el qual cercàvem una àmplia comprensió de les dificultats i possibilitats presents particularment en la relació, no sempre satisfactòria, entre mitjans i comunitats religioses i, alhora, entre comunitats religioses entre si, en opinió de persones qualificades, de líders religiosos:

Guillem Correa, secretari general del Consell Evangèlic de Catalunya:

> La diversitat religiosa no està reflectida ni en els mitjans públics ni en els privats. Tampoc en els mitjans catalans ni en els mitjans de l'Estat.
>
> Excepte en molt comptades ocasions, la majoria de vegades que qualsevol confessió religiosa, fins i tot la majoritària (Església catòlica) apareix en els mitjans de comunicació, sempre és per accentuar allò que desfigura i desmarca sobre el que som, pensem i actuem.

Des del meu punt de vista, el discurs mediàtic ni representa, ni explica el que pensem i som les confessions religioses. A més, presenta l'anècdota com si fos la norma i, a vegades, presenta les informacions que estan a l'extrem com si fossin també la norma. […] tergiversa molt el que som, desfigura el que són les nostres vivències i actuacions majoritàries.

Els periodistes ni tan sols saben a qui adreçar-se ni on buscar la informació. Jo soc periodista i he treballat durant molts anys com a periodista, per la qual cosa sé com funcionen els mitjans comunicació. A mi em sembla que, des de fa un bon grapat d'anys, no només la comunitat protestant sinó també la resta de confessions, estem organitzades com per poder-nos localitzar i adreçar-se a nosaltres […].

Mohammed Halhoul, secretari general de la Federació del Consell Islàmic de Catalunya:

El que fa la premsa, a vegades, són apunts d'incidències i notícies relacionades amb polèmiques o amb conflictes, o bé esdeveniments desafortunats. Deformen i tergiversen les notícies del fet religiós. La intriga i el populisme, a vegades, són factors presents en la premsa.

Crec que la premsa fa el que pot, però sempre depèn de qui «paga» el mitjà. No hi ha sempre la independència, la coherència que, a vegades, marca el treball del periodista.

Nosaltres quan organitzem activitats convidem a tots els mitjans, però a vegades no ha arribat ningú. Només arriben quan hi ha declaracions sobre un fet controvertit, perquè estan buscant el titular […].

Pare Vasile, representant de l'Església ortodoxa romanesa de Tarragona:

Des del meu punt de vista, considero que les minories religioses estem bastant ben reflectides, però també podríem aparèixer més. La premsa es fa ressò de fets sobretot amb impacte social. Un altre dels factors a destacar és el sensacionalisme dels mitjans. Per exemple, des de la comunitat ortodoxa romanesa de Tarragona vam col·laborar amb una iniciativa social amb l'Ajuntament de Tarragona i no va aparèixer a la premsa; en canvi, si es produeix una acció dolenta dins la nostra comunitat l'endemà surt a primera pàgina.

Els mitjans de comunicació, en general, tenen una visió pejorativa sobre el fet religiós, i també de qualsevol tipus d'església.

Penso que no hi ha molts periodistes formats en el camp religiós o teològic. Els mitjans de comunicació tracten el fet religiós des del punt de vista sociocultural, no des del vessant més religiós. Penso que si tractes un tema en els mitjans, dins l'àmbit eclesiàstic, hauria de ser fet per un especialista en el tema religiós.

Jorge Burtdam, representant de la Comunitat Israelita de Barcelona (CIB):

Aunque a veces hay una desinformación generalizada, cada año los conocimientos son mayores. En un principio se vinculaba el tema judío al tema del estado de Israel, exclusivamente y al conflicto judío en especial. Todo esto dejaba a un lado la vida judía en Cataluña y en el resto de España, también. Solo debo decir que en Cataluña existe una intencionalidad de los medios en informarse. En los últimos años el objetivo de información ha sido amplio y básico, aunque falta mucho por hacer.

Si las religiones son criticadas, muchas veces es por el mal funcionamiento de sus representantes.

Hemos notado interés por parte de la prensa y la radio para hacer difusión sobre nuestra comunidad. Por supuesto nuestra voluntad es que exista más difusión sobre nuestra comunidad; por tanto, se puede intensificar la difusión, aunque existe difusión. Por nuestra parte, la comunidad judía si organiza alguna actividad puede llamar a la prensa y esta acude.

Los medios a veces son muy parciales, otras son unos expertos en buscar cuál es el lenguaje más correcto. Aún falta mucha formación por parte de los periodistas, pero creo que con el tiempo se va a dar, pero en general las comunidades también deben abrirse y mostrar lo que hacen […].

Mn. Antoni Matabosch, representant de l'Església catòlica al GTER:

El fet religiós està poc present en els mitjans de comunicació. No és tan sols que es tracti poc, sinó amb poc coneixement […]. Penso que la premsa està molt mediatitzada i cadascú observa les notícies des del seu propi punt de vista, pels prejudicis, per la manera que cadascú té d'enfocar, de pensar… i també el partit pres que cadascú té sobre un tema. La premsa conservadora tendeix a amagar els aspectes més socials de l'Església, i els més progressistes realitzaran una crítica més dura de manera sistemàtica.

En les informacions es denota que els mitjans i la premsa posen molt l'accent en els estereotips, les influències de poder, etc. Totes les religions tenen, en el seu origen, un desig de pau, de diàleg i d'entesa amb les altres

> religions. El fonamentalisme és tot allò contrari a la religió. Considero que són necessàries sessions de formació per a periodistes per saber de què tracten i què s'ha de fer servir. Però personalment penso també que, a vegades, les confessions, l'Església catòlica inclosa, tenen un dèficit amb la comunicació i amb la imatge que ofereixen.
>
> Considero que hi ha un desconeixement bastant notable, també crec que s'han de trencar estereotips, idees preconcebudes o prejudicis. Això només es fa quan ens acostem més els uns als altres, quan ens acostem i ens comuniquem. Crec molt en el contacte, ha d'existir relació personal.

El factor encoratjador, enmig de la penetració dels «subsistemes de poder anònims» i els seus símptomes versus una comunicació no distorsionada, no solament en l'àmbit religiós, és que ja hi ha una positivitat operant recognoscible. La *kommunikative Handlung*, amb el seu *Diskursethik* i la tensió ideal per a una *ideale Sprechsituation* no és una utopia («Una situació ideal de diàleg és utòpica», Míriam Díez Bosch, directora de l'Observatori de Comunicació, Religió i Cultura de la URL, pregunta 16). «Utopia» literalment és 'lloc inexistent', construcció especulativa, concepció imaginària d'un ideal irrealitzable, d'una societat ideal. Res a veure amb el treball de Habermas. Partim de l'explicitació de la realitat operant que és la *Lebenswelt* i si la *ideale Sprechsituation* no estigués ja d'alguna manera present i viva en les famílies, les institucions, els mitjans…, amb totes les mancances i imperfeccions que es vulgui, la comunicació i la societat amb ella ja s'haurien col·lapsat fa molt de temps.

Malgrat tot, el cert és que els diaris manifesten, de fet, formes diferents d'afrontar la invasivitat dels «subsistemes anònims». Poden sucumbir veient-se, per exemple, atrapats pel sensacionalisme, del qual determinats tabloides com, per posar dos exemples palmaris, *The Sun* o el mateix *Daily Mail* (significativament vetat per Wikipedia per ser considerat «poc fiable») representen el punt extrem. Aleshores la comunicació es posa clarament al servei de l'economia, la demagògia i el populisme; perjudica la «situació ideal de diàleg» (*ideale Sprechsituation*), i anorrea la «tensió ideal cap a l'enteniment» (*verständigungsorientiert*). En paraules de Jordi Llisterri: «Una tendència a l'espectacle moguda per l'economia i el rendiment» (cfr., resposta a la pregunta 26). Però també es pot invertir la relació i posar l'economia al servei de la comunicació, plantejant complicitats amb la mateixa tensió cap a l'enteniment, sovint inconscient, present en els lectors, i arribar, fins i tot, a transcendir el factor ideològic, com passa de vegades amb la premsa més seriosa. Estaríem, aleshores, enfront de manifestacions de «competència comunicativa» que, al seu torn, contribuirien a la seva expansió i fomentarien l'equilibri dels subsistemes en el si de tot el fenomen social. En

principi, no en són excepció els periodistes que tenen consciència del valor de la veracitat, de la honestedat i del respecte per tal de ser un bon periodista, així com de la necessitat de «no obviar el paper educatiu de la premsa» (cfr., entrevistes a Jordi Llisterri, resposta a les preguntes 13 i 23; Juan G. Bedoya, resposta a la pregunta 30, i Ignasi Miranda, resposta a la pregunta 25). Donant per descomptat que estem davant d'una qüestió complexa, que remet com hem avançat de la mà de Habermas, més enllà de l'àmbit moral, al de la *Lebenswelt* («món de la vida»), cal no excloure el factor creatiu, no alliè a ella, i que apunta Enric Vendrell, a partir d'exemples concrets: «Els interessos es poden superar en la mesura que hi ha professionals disposats a fer propostes als seus mitjans» (cfr.: «Entrevistes a directors generals», resposta a la pregunta 28). En qualsevol cas, el que hem pogut constatar, analitzant la nostra mostra, és que la premsa es mou entre una gamma variable, fins i tot dintre d'un mateix diari, entre els pols economia-comunicació; deixant-se portar, en ocasions, pel rèdit previsible d'una concessió demagògica; cercant la major objectivitat, en d'altres, fins i tot a costa d'una menor difusió.

D'altra banda, la Constitució, les pròpies lleis en general i les experiències vives de interculturalitat són part del patrimoni de consens generat en el si del «món de la vida». Ho hem pogut comprovar en els annexos: «Apunts de dret eclesiàstic de l'Estat i laïcitat» i «Apunts de multiculturalisme, identitats i globalització». Però resultaria carregós recopilar *in extenso*, novament a mode de síntesi, per exemple, com un d'aquests signes encoratjadors, la unanimitat per part dels periodistes entrevistats en els criteris rectors d'un bon professional i que no podem considerar absents en la mostra que hem analitzat: el valor de l'objectivitat, la recerca de la veritat, la contrastació de les dades, la tria de fonts veritables, la precisió, el rigor en la informació, la imparcialitat, l'honestedat amb els lectors —que tenen dret a rebre clarament distingit el que passa del que pensa el periodista—, la voluntat de reflectir la realitat del mode més «no ideològic» possible, l'exigència de «dilucidar el que és un rumor del que és estrictament seriós», el respecte, l'escolta atenta, la consciència de responsabilitat en la generació d'opinió, del paper no solament informatiu, sinó també educatiu de la premsa…?

No es tracta, per tant, de construir una imaginària perfecció, projectada en un imprecís futur, que no acaba d'arribar mai, sinó de prendre consciència del millor del que ja disposem, de la mateixa tensió ideal operant en la parla i manifestada de tantes maneres, per tal d'evitar distorsions i, alhora, potenciar-la.

Tal vegada podem permetre'ns citar un d'entre els múltiples exemples recents, que encara que no sigui enquadrable en l'estrictament religiós, consi-

derem força il·lustratiu de l'acció comunicativa en acte, d'un espai d'acció viva (*Handlungsräume*: Ulrich Beck: *La metamorfosis del mundo*. Paidós Ibérica, Barcelona, 2007) on és recognoscible fàcilment el batec del millor de la *Lebenswelt* («món de la vida») en acte. Amb això, posem un punt i final a la nostra tesi doctoral en clau narrativa. Es tracta d'un fet propi de la crònica de successos, que també recull Javier M. Prades en un article que porta per títol «¿Tenemos algo en común?» (3 de maig de 2018, *ABC*, seguim pràcticament la seva eficaç exposició, desenvolupada més extensament en altres mitjans). Gabriel, un nen de vuit anys, va desaparèixer mentre anava de casa seva a la de la seva àvia en un poble molt petit. Durant dues setmanes tothom el va buscar, però no es va trobar ni rastre del nen, que era fill de pares divorciats. La policia començà a sospitar de la nova parella del pare com a possible culpable del segrest. Uns dies després van trobar el cos sense vida del nen. L'havia matat aquella dona, potser per gelosia. La mare va parlar dos o tres cops dirigint-se als mitjans, expressant el seu dolor i manifestant el seu agraïment per la vida del seu fill, anomenat Pescaíto, per la seva presència bona durant vuit anys. Es va fer càrrec del dolor del seu exmarit, del drama de la dona que va cometre el delicte i va demanar als ciutadans no afegir al dolor la rancúnia, l'odi o el ressentiment. En un ambient de linxament a punt d'esclatar, la capacitat d'aquesta dona d'assumir el dolor causat pel mal va bastar per a desmuntar l'odi. No hi va haver ni un sol periodista que s'atrevís a criticar-la. Durant uns dies va ressonar a la premsa un silenci commogut davant de l'única persona que legítimament hauria pogut demanar venjança i que, en canvi, va demanar que no s'estengués l'odi en nom del nen.

Pensem que aquest cas il·lustra molt bé el significat i l'abast del món de la vida i la seva positiva implicació amb els mitjans de comunicació a l'hora de generar això que hem anomenat «bucle virtuós» en la creació i densificació de l'entrellat comunicatiu, del consens (*Zustimmung*), que és com dir la creació i densificació de la dinàmica inversa, de l'imprescindible contrapès en la insidiosa tendència a la invasivitat dels subsistemes anònims, al seu deshumanitzador prevaldre, al seu transformar-se de mediatitzadors en colonitzadors de la *Lebenswelt*, polaritzant la integració de la societat cap a mitjans escindits del llenguatge, de la comunicació, i permetent, amb això, un esquinçament d'àmbits d'acció formalment organitzats.

En l'exemple que hem posat, efectivament, no venç el sensacionalisme, no venç el titular, no hi ha subsistema econòmic, tecnològic, o de poder que valgui; preval l'ascendent d'una humanitat, d'una acció comunicativa (*kommunikative Handlung*) amb una profunditat excepcional, a prova de distorsions. En aquesta línia, des de l'àmbit religiós, el papa Francesc durant el seu missatge anual de la XLVIII jornada mundial per les comunicacions socials del 2014, titulada

«Comunicación al servicio de una auténtica cultura del encuentro», subratllava que: «La comunicación es una conquista más humana que tecnológica, requiere tiempo y capacidad de guardar silencio, verdadero deseo de escuchar a los otros», i acabava el seu discurs reivindicant la paràbola del bon samarità com un referent il·lustratiu de posada de la comunicació al servei d'una autèntica cultura de trobada, contrapesadora dels subsistemes anònims i fomentadora, com reclama Habermas, d'una autèntica «acció comunicativa» dintre del «món de la vida».

VIII. Bibliografia

AA. VV. (1989). *A la búsqueda de sentido*, Salamanca, Sígueme.

AA. VV. (1992). *Enciclopedia de la Filosofía*, Barcelona, Garzanti-Ediciones B.

AA. VV. (1994). *Habermas y la modernidad*, Madrid, Cátedra.

AA.VV (2004). *Comunicación y conflicto intercultural,* Revista Designis núm.6 Octubre de 2004, França, Gedisa Editorial.

AA.VV. (2005). *Les altres religions. Minories religioses a Catalunya,* Barcelona, Editorial Mediterrània.

AA.VV. (ed. orig. 1969). *La disputa del positivismo en la sociología alemana*, Neuwied und Berlin, Grijalbo.

Abril, G. (2013). *Cultura visual, de la semiótica a la política*, México, Plaza y Valdés.

Adorno – Horkheimer (1970). *Dialéctica del Iluminismo*, Buenos Aires, Sur (ed. orig. 1947).

Adorno, T. W. (1975). *Dialéctica negativa,* Madrid, Taurus (ed. orig. 1966).

Adorno, Th. W. (1970). *Crítica cultural y Sociedad*, Barcelona, Ariel.

Arendt, H. (1990). *Hombres en tiempos de oscuridad*, Gedisa, Barcelona.

Arendt, H. (1999). *Eichmann en Jerusalén*, Barcelona, Debolsillo.

Arendt, H. (2005). *Los orígenes del totalitarismo*, Madrid, Alianza.

Arendt, H. (2015). *Palabra de H. A., Ser o no ser periodista en la era punto cero,* Madrid, Encuentro.

Bauman, Z. (2001). *Globalització. Les conseqüències humanes*, Barcelona, Ediuoc/Pòrtic.

Bauman, Z. (2005). *Identitat. Converses amb Benedetto Vecchi,* Valencia, Publicacions de la Universitat de València.

Bauman, Z. (2006). *Vida Líquida,* Barcelona, Paidós.

BAUMAN, Z.-TESTER, K. (2002). *La ambivalència de la modernidad y otras conversaciones*, Barcelona, Paidós.

BAUMANN, G. (2001). *El enigma multicultural. Un replanteamiento de las identidades nacionales, étnicas y religioses,* Barcelona, Ed. Paidós (Traducción Al Castellano por Carlos Ossés Torrón).

BENDIX, R. (1970). «Max Weber y su imagen de la sociedad» a *Max Weber*, Buenos Aires, Amorrortu.

BENDIX, R. (2000). *Max Weber*, Buenos Aires, Amorrortu.

BERELSON, B. & JANOWITZ, M. (1950). *A Reader in públic opinion and communication*, Nueva York, Glencoe The Free Press.

BERGANZA Conde, Mª Rosa; RUIZ SAN ROMÁN, José A. (et. al.) (2005). *Investigar en comunicación : guía práctica de métodos y técnicas de investigación social en Comunicación,* Madrid, McGraw – Hill.

BERGER, P.L. & LUCKMANN, Th. (2008). *Modernidad, pluralismo y crisis de sentido. La orientación del hombre moderno,* Barcelona, Paidós.

BLUMENBERG, H.(2013). *Teoría del mundo de la vida*, Buenos Aires, F. C. E.

BUBER, M. (1998). *Yo y Tú*, Madrid, Caparrós.

BURELLO, M. G. (2013). *Habermas, una introducción*, Buenos Aires, Quadrata.

BUSTAMANTE, E. (coord.), (2003). *Hacia un nuevo sistema mundial de comunicación. Las industrias culturales en la era digital*, Barcelona, Gedisa.

C.A.C (Consell Audiovisual de Catalunya) (2010). *Mitjans de Comunicació i Pluralisme Religiós,* Barcelona, Ed. C.A.C i Universitat Autònoma de Barcelona (UAB).

CANTERO, C. (2014). *El poder y las nuevas tecnologías*, Barcelona, Erasmus.

CAPOGRASSI, G. (2015). *El individuo sin individualidad*, Madrid, Encuentro.

CAROD-ROVIRA, Josep –Lluís (Ed.) (AA.VV.) (2015). *Les religions a Catalunya,* Lleida, Ed. Pagès Editors.

CARRASCOSA, J. L. (2003) *Comunicación. De la Sociedad de la Información a la Sociedad de la Comunicación*, Madrid, Arcadia.

CASTELLÓ, E. (2008). *Identidades Mediáticas: Introducción a las teorías, métodos y casos,* Barcelona, Editorial UOC.

CASTELLÓ, E. (Ed.) (2012). *La mediatización del conflicto político. Discursos y narrativas en el contexto español*, Barcelona, Ed. Laertes.

CASTELLS, M. (2000). *La era de la información: economía, sociedad y cultura*, México, Siglo XXI.

CASTELLS, M. (2009). *Comunicación y Poder*. Madrid, Alianza Editorial.

COHEN, J. L., i ARATO, A. (2000). *Sociedad civil y teoria política*, México, FCE.

Coll, M. (2012). *«Laïcitat i Llibertat Religiosa»* dintre *DivÈrsia*, Revista de la càtedra diversitat social de la Universitat Pompeu Fabra (UPF), Barcelona, Desembre 2012.

Consell assessor per a la diversitat religiosa. *La diversitat religiosa en les societats obertes. Criteris de discerniment,* Document 1, Barcelona, setembre de 2013, Direcció General d'Afers Religiosos (DGAR).

Contreras, D. (2004). *La Iglesia Católica en la prensa,* Navarra, Ediciones Universidad de Navarra (EUNSA).

Cortina, A. (1985). *Crítica y utopía: la Escuela de Francfort*, Madrid, Cincel.

Cortina, A. (1993). *Ética Aplicada y Democracia Radical,* Madrid, Editorial Tecnos.

Craig, Robert T. (1999). «Communication Theory as a Field», *Communication Theory*, 9 (2), Mayo, pp. 119-161.

D'Almeida, F. (2003). *La manipulation*. Paris, PUF.

De Fleur, M. L. & Ball-Rokeach, S. J. (1993). *Teorías de la comunicación de masas*. Barcelona, Paidós.

De vreese, C. H. y H. G. Boomgaarden (2003). «Valenced News Frames and Public Support for the EU: Linking Content Analysis and Experimental Data», *Communications* 3(4):363.

Durkheim, E. (1987). *La división del trabajo social,* Madrid, Akal.

ECO, U. (1995), *Apocalípticos e Integrados*, Barcelona, Tusquets.

Entman, R.M. (1993). «Framing: Towards clarification of a fractured paradigm». *Journal of Communication*, 43 (4).

Estruch, J. (2015). *Entendre les religions. Una perspectiva sociològica,* Barcelona, Editorial Mediterrània.

Fabris, A. (2004). *Etica della comunicazione interculturale*, Pregassona (Suiza), Europress.

Fletcher, W. *Advertising. A very Short Introduction*, New York, Oxford University Press.

Freund, J. (1968). *Sociología de Max Weber*, Barcelona, Península.

Gadamer, H. G. (1991) *Verdad y método*, vol. I, Madrid. Sígueme.

Gadamer, H. G. (1995). *El giro hermenéutico*, Madrid: Cátedra.

Geertz, C. (2006). *La interpretación de las culturas*, Barcelona, Gedisa.

Giddens, A (2004). *Sociología,* Madrid, Alianza Editorial.

Giddens, A. (1998). *El capitalismo y la moderna teoría social,* Barcelona, Idea Books.

Gimbernat, J. A. (Ed.) (1997). *La filosofia moral y política de Jürgen Habermas*, Madrid, Biblioteca Nueva.

Giménez, P.; Berganza, Mª R. (2009). *Género y Medios de Comunicación. Un análisis desde la Objetividad y la Teoría del Framing,* Madrid, Ed. Fragua.

Girard, R. (1986). *El chivo expiatorio*, Paris, Anagrama, (Traducció a l'espanyol).

GIRÓ, X. (1999). *Anàlisi Crítica del Discurs sobre nacionalisme i identitat els editorials de premsa diària publicada a Catalunya des de la transició fins al govern del PP (1977-1996)* (tesi doctoral). Recuperat de <http://hdl.handle.net/10803/4206> (Data consulta: 13/11/18)

GOFFMAN, E. (2006). *Frame Analysis. Los marcos de la experiencia*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas (C.I.S).

GONZÁLEZ, N. (1997). *La interpretación y la narración periodísticas. Un estudio y tres casos: Croacia, drogas, mujer,* Pamplona, Ediciones Universidad de Navarra (EUNSA).

GUBERN, R. (1977) *Comunicación y cultura de masas*, Barcelona, Península.

HABERMAS, J. (2003). *La ética del discurso y la cuestión de la verdad,* Barcelona, Paidós.

HABERMAS, J. (2006). *Entre Naturalismo y Religión,* Barcelona, Paidós.

HABERMAS, J. (1981). *La reconstrucción del materialismo histórico*, Madrid, Taurus.

HABERMAS, J. (1981). *La transformación estructural de la vida pública*, Barcelona, Gustavo Gili.

HABERMAS, J. (1982). *Conocimiento e interès*, Madrid, Taurus (ed. orig. 1968, ed. epíleg, 1973).

HABERMAS, J. (1985). *Conciencia moral y acción comunicativa,* Barcelona, Edicions 62.

HABERMAS, J. (1987). *Teoría y praxis. Estudios de filosofía social,* Madrid, Tecnos.

HABERMAS, J. (1988). *La lógica de las ciencias sociales*, Madrid, Tecnos.

HABERMAS, J. (1988). *Ensayos políticos*, Barcelona, Península.

HABERMAS, J. (1989). *Ciencia y técnica como «ideología»,* Madrid, Tecnos.

HABERMAS, J. (1990). *El pensamiento postmetafísico*, Madrid, Taurus.

HABERMAS, J. (1991). *Escritos sobre moralidad y eticidad*, Barcelona, Paidós.

HABERMAS, J. (1991). *La necesidad de revisión de la izquierda,* Madrid, Tecnos.

HABERMAS, J. (1994). «Israel y Atenas o ¿a quién pertenece la razón anamnética? Sobre la unidad en la diversidad multicultural», article de *Revista ISEGORÍA*/N.10, Universidad de Francfort, Traducció de Pere Fabra.

HABERMAS, J. (1997). *Fragmentos filosófico-teológicos. De la impressión sensible a la expresión simbòlica*, Madrid, Trotta.

HABERMAS, J. (1998). *Debate sobre el liberalismo político,* Barcelona, Paidós.

HABERMAS, J. (1999). *La inclusión del otro. Estudios de teoria política,* Barcelona, Paidós.

HABERMAS, J. (2001). *Glauben und Wissen: Ansprachen aus Anlass der Verleihung*, Premi de la pau dels llibreters alemanys, Frankfurt del Meno.

HABERMAS, J. (2001). *Teoría de la acción comunicativa complementos y estudios previos*, Madrid, Cátedra (ed. orig. 1989).

HABERMAS, J. (2002). *Verdad y justificación*, Madrid, Trotta.

Habermas, J. (2008). «Otra manera de salir de la Filosofía del sujeto: razón comunicativa vs. razón centrada en el sujeto» (Capítol 11) a Habermas, Jürgen: *El Discurso filosófico de la modernidad*, Madrid, Ed.Katz Editores.

Habermas, J. (2008). *Conciencia moral y acción comunicativa,* Madrid, Trotta.

Habermas, J. (2008). *Teoria de la Acción Comunicativa I. Racionalidad de la acción y racionalización social,* Mèxic, Taurus.

Habermas, J. (2008). *Teoria de la Acción Comunicativa II. Crítica de la razón funcionalista,* Mèxic, Taurus.

Habermas, J. (2009). *¡Ay, Europa! Pequeños escritos políticos*, Madrid, Trotta.

Habermas, J. (2009). «Una réplica» a AA.VV. *Carta al Papa. Consideraciones sobre la fe*, Barcelona, Paidós.

Habermas, J. (2009). *Historia y crítica de la opinión pública. La transformación estructural de la vida pública,* Barcelona, Gustavo Gili, (Seguim la traducció castellana de Domènech A.; Grasa R. i Martín, J.).

Habermas, J. (2010). *Facticidad y validez. Sobre el Derecho y el Estado democrático de derecho en términos de teoría del discurso*, Madrid, Trotta.

Habermas, J. (2011). *Escritos filosóficos I. Fundamentos de la sociología según la teoría del lenguaje*, Barcelona, Paidós.

Habermas, J. (2015). *Mundo de la vida, política y religión*, Madrid, Trotta.

Habermas, J. (amb Luhmann, N.) (1971). *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie: Was leistet die Systemforschung?*, Frankfurt am Main, Suhrkamp.

Habermas, J.- Ratzinguer, J. (2006). *Dialéctica de la secularización: sobre la razón y la religión*, Madrid, Encuentro.

Habermas, J.(1975). *Problemas de legitimación en el capitalismo tardío,* Buenos Aires, Amorrortu.

Habermas, J.(1998). *Facticidad y validez,* Madrid, Trotta.

Habermas, J.(2000). *Aclaraciones a la ética del discurso,* Madrid, Trotta.

Han, Byung-Chul (2013). *La sociedad de la transparencia*, Barcelona, Herder.

Han, Byung-Chul (2014). *En el enjambre*, Barcelona, Herder.

Han, Byung-Chul (2014). *Psicopolítica: Neoliberalismo y nuevas técnicas de poder*, Barcelona, Herder.

Han, Byung-Chul (2015). *La salvación de lo bello*, Barcelona, Herder.

Heidegger, M. (2003). *El ser y el tiempo*, Madrid, Trotta.

Hernández-Pacheco, J. (1996). *Corrientes actuales de la filosofia*, Madrid, Tecnos.

Horkheimer, M. (2002). *Crítica de la razón instrumental,* Madrid, Trotta (Ed. Castellana).

Horkheimer, M. i Adorno T. W. (1994). *Dialéctica de la Ilustración,* Madrid, Trotta (ed. orig. 1947).

INNERARITY, D. (1985). *Praxis e intersubjetividad. La teoría crítica de Jürgen Habermas*, Pamplona, EUNSA.

INNERARITY, D. (1990). *Dialéctica de la modernidad*, Madrid, Rialp.

JASPERS, K. (1958). *Filosofía*, Puerto Rico-Madrid: UPR-Revista de Occidente.

JAY, M. (1974). *La imaginación dialéctica. Una historia de la escuela de Frankfurt,* Madrid, Taurus.

JENKINS, H. (2008) *Convergence culture: la cultura de la convergencia de los Medios de* Comunicación, Barcelona, Paidós.

JENSEN, K. B., y JANKOWSKI, N.W. (1993). *Metodologías cualitativas de investigación en comunicación,* Barcelona, Bosch Casa Editorial.

KALBERG, S. (1980).«Max Weber's Types of Rationality», *The American Journal of Sociology,* University of Chicago, Vol. 85, No. 5.

KANT, I. (2009). *¿Qué es la ilustración?,* Madrid, Alianza.

KANT, I. *Prolegomena*, AA 04.

KEYES, R. (2004). *The Post-truth Era. Dishonesty and Deception in contemporary Life*, New York, St. Martins Press.

KRIPPENDORF, K. (1990). *Metodología de anàlisis de contenido. Teoría y pràctica,* Barcelona, Ed. Paidós, Traducció al castellà.

KYMLICKA, W. (1999). *Ciutadania multicultural. Una teoria liberal dels drets de les minories,* Barcelona, Ed.UOC i Proa (Traducció catalana M.Lluïsa Parés Carpio).

LAZAR, Judith (1996). *La ciencia de la comunicación*, México: Publicaciones Cruz.

LEVINE, D. (1981). «Rationality and Freedom: Weber and Beyond», *Sociological Inquiry*, Vol. 51.

LUCKMANN, Th. (2008), *Conocimiento y sociedad. Ensayos sobre acción, religión y comunicación*, Madrid, Trotta.

LUHMANN, N. (1997). *La realidad de los medios de masas*, Barcelona, Paidós.

LUHMANN, N. (2007). *La realidad de los medios de masas*, Barcelona, Anthropos.

LUHMANN, N. *La realidad de los medios de masas*. Anthropos, Barcelona, 2007.

MAALOUF, A. (2008). *Identidades Asesinas,* Madrid, Ed. Alianza Editorial, *Títol Original: Les identités meurtrières. Traductor: Fernando Villaverde.*

MANSILLA, H.C.F. (1970). *Introducción a la teoria crítica de la Sociedad,* Barcelona, Ed. Seix y Barral S.A. (Traducció de Michel Faber – Kayser).

MARCUSE, H. (1985). *El hombre unidimensional*: *ensayo sobre la ideología de la Sociedad industrial avanzada*, Barcelona, Planeta.

MARDONES, J.M. (1998). *El discurso religioso de la modernidad. Habermas y la religión*, Barcelona, Anthropos.

MARTÍN CABELLO, A. «Comunicación, cultura e ideologia en la obra de Stuart Hall», *Revista internacional de Sociología*, Vol. LXVI, N. 50.

Martín Rojo, l.-Whittaker, R. (ed.) (1998). *Poder-decir o el poder de los discursos*, Madrid, Arrecife.

Marx, K (1979). *Lettere d'amore e d'amicizia*, Roma, Savelli.

Matabosch, A.; Poulat, É. (2005). *Sobre la Laïcitat*, Barcelona, Quaderns Fundació Joan Maragall (Col·lecció Cristianisme i Cultura), Ed. Claret.

Matterlat, A. & Matterlat, M. (2010). *Historia de las teorías de la comunicación*, Barcelona, Paidós.

Mayer, J.P. (1943). *Max Weber and German politics*, Londres, Faber&Faber, fetes en el curs d'un debat del Verein für Sozialpolitik, al 1909.

McCarthy, Th. (1994). «Reflexiones sobre la racionalización en la Teoría de la Acción Comunicativa», AA. VV. *Habermas y la modernidad*, Madrid, Catedra.

McCarthy, Th. (2013). *La teoría crítica de Jürgen Habermas*, Madrid, Tecnos.

McLuhan, M. (1978). *Wohin steuert die Welt? Massenmedien und Gesellschaftsstruktur,* Berlin- Munich-Viena, Europa Verlag.

McLuhan, M. (1993). *La galaxia Gutenberg.* Barcelona, Galaxia Gutenberg-Círculo de Lectores.

McLuhan, M. (1997). *Comprender los medios de comunicación: las extensiones del ser humano,* Barcelona, Paidós.

Mendieta, E. (Ed.) (2001). «La lingüistificación de lo sagrado como catalizador de la modernidad», Introducció a *Israel o Atenas, Ensayos sobre religión, teología y racionalidad*, Madrid, Trotta.

Montagut, M. (2012). «El caso de la sentencia del Tribunal Constitucional sobre el Estatut en la radio matinal» A: Castelló, E. eds. *La mediatización del conflicto político. Discursos y narrativas en el contexto espanyol*, Barcelona, Laertes.

Montagut, M. (2012). *L'agenda temàtica i la construcció de marcs interpretatius a la ràdio. El cas de la sentència de l'Estatut de Catalunya* (Tesi doctoral). Recuperat de <http://hdl.handle.net/10803/87116> (Data consulta: 13/11/18)

Moragas, de M. (1985). *Sociología de la Comunicación de Masas II. Estructura, funciones y efectos,* Barcelona, Ed. Gustavo Gili.

Muguerza, J. (1985). «Prólogo» a *Crítica y utopía: La Escuela de Fráncfort*, de Cortina, A., Madrid, Ed. Cincel.

Muguerza, J., «De la conciencia al discurso: ¿un viaje de ida y vuelta?». A: Müller-Doohm, S. (2008). *Jürgen Habermas. Leben, Werk, Wirkung*, Frankfurt am Mai, Suhrkamp.

Muñiz, C.; Igartua, J. J.; Otero, J. A. «El tratamiento de la inmigración en los medios de comunicación. Un análisis comparativo entre prensa y televisión», a: Igartua, J.J. i Muñiz, Carlos eds. (2007). *Medios de comunicación,*

inmigración y sociedad, Salamanca, Colección AQUILAFUENTE 106, Ed. Universidad de Salamanca.

NIETZSCHE, F. (1988). *La Gaya Ciencia*, Madrid, Akal.

ORTEGA Y GASSET, J. (1987). «La rebelión de las masas», *Obras completas*, vol. IV, Madrid, Alianza.

PERICOT, J. (2002). *Mostrar para decir. La imagen en contexto,* Barcelona – Bellaterra, Ed. UAB.

PICÓ, J. (1999). *Cultura y modernidad. Seducciones y desengaños de la cultura moderna*, Madrid, Alianza.

POPPER, K. (2010). *La Sociedad abierta y sus enemigos*, Barcelona, Paidós.

RAWLS, J. (1993). *Teoría de la justicia*, México, F.C.E.

REESE, S. D.; GANDY JR., O. H.; GRANT, A. E. (eds.) (2003). *Framing Public life: perspectives on media and our understanding of the social world,* Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

REGUERA, I. «Ateísmo metódico», *El País* (Babelia - Filosofía), 3 de Noviembre de 2001.

REYES, G. (1994). *Los procedimientos de cita: citas encubiertas y ecos,* Madrid, Ed. Arcos Libros, S.L. , Col ·lecció: Cuardernos de Lengua Española.

RIESMAN, D. (1971). *La muchedumbre solitaria*, Buenos Aires, Paidós.

RIFFE, D.; LACY, S. & FICO, F. (2005). *Analyzing media messages. Using quantitative content analysis in research*, London, Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.

RITZER, G. (1983).«The "McDonaldization" of Society», *Journal of American Culture* n. 6.

RODRIGO ALSINA, M. (2000). *Identitats i comunicació intercultural,* València, Edicions 3i4.

SÁDABA GARRANZA, T. (2001). *Origen, aplicación y límites de la «teoria del encuadre» (framing) en comunicación*, *Comunicación y Sociedad*, Vol. XIV. núm. 2.

SALVAT, G. & SERRANO, V. (2011). *La revolución digital y la sociedad de la información*. Sevilla-Zamora, Comunicación Social.

SÁNCHEZ, J.J. (1994). « Sentido y alcance de la dialéctica de la illustración », *Introducción* a l'edició castellana de Trotta.

SÁNCHEZ, J.J. (1994). *Dialéctica de la Ilustración. Fragmentos filosóficos,* Madrid, Trotta.

SATORRAS FIORETTI, R. M. (2002). *Lecciones de Derecho Eclesiástico del Estado,* Barcelona, Ed. J.M.Bosch Editor.

SCOLA, Angelo (Cardenal) (2007). *Una Nueva Laicidad. Temas para una sociedad plural,* Madrid, Ed. Ediciones Encuentro, CEU Ediciones - Universidad San Pablo CEU.

SEGLERS, À. (2009). *La Laïcitat,* Barcelona, Ed. Universitat Oberta de Catalunya (UOC).

SEGLERS, À.(coord.); GÁMIZ SANFELIU, M.; GARCÍA GARCÍA, R. (2008). *Dret Eclesiàstic de l'Estat,* Barcelona, Ed. Universitat Oberta de Catalunya (UOC).

SICA, A. (1988). *Weber, Irrationality, and Social Order*, USA, University of California Press.

SIERRA BRAVO, R. (1992). *Técnicas de investigación social,* Madrid, Editorial Paraninfo.

SORIANO, J. (2007). *L'Ofici del Comunicòleg. Mètodes per investigar la comunicació,* Vic, Editorial Eumo de la Universitat de Vic.

STRATE, L. (2012). «El medio y el mensaje de McLuhan. La tecnologia y amputación del ser humano», *Infoamérica: Iberoamerican Communication Review*, N. 7-8.

TAYLOR, C. (2003) (et al.). Comentarios Amy Gutmann, Steven C. Rockefeller, Michael Walzer y Susan Wolf. *Multiculturalismo y la «política del reconocimiento»,* Mèxic, Ed. Fondo de Cultura Económica (Traducción Mónica Utrilla de Neira).

TAYLOR, CH. (2015). *La era secular* (T.I y II), Barcelona, Gedisa.

TESICH, S. (1992).«The Watergate Syndrome»,*The Nation*, January.

THOMPSON, J. B. (2010). *Los media y la modernidad*, Barcelona, Paidós.

THOMPSON, J. B. (2010). *Los media y la modernidad*. Barcelona, Paidós.

TIMOTEO, J. (1987). *Historia y modelos de comunicación en el s. XX*, Barcelona Ariel.

TIMOTEO, J. (1989), *Historia de los medios de comunicación en España*, Barcelona, Ariel.

TORTAJADA, I. (2007). «Tratamiento informativo de los hechos de Ceuta y Melilla». A: IGARTUA, Juan José y MUÑIZ, Carlos (Eds). *Medios de comunicación, inmigración y sociedad*, Salamanca, Colección AQUILAFUENTE106, Ediciones Universidad de Salamanca.

TUCHMAN, G. (1983). *La producción de la noticia. Estudios sobre la construcción de la realidad,* Barcelona, Gustavo Gili.

TUGENDHAT, E. (2001). *Lecciones de ética*, Barcelona, Gedisa.

VAN DIJK T. A. (2003). *Ideología y discurso*, Barcelona, Editorial Ariel.

VAN DIJK T. A (1990). *La notícia como discurso. Comprensión, estructura y producción de la información,* Buenos Aires, Paidós.

VAN GORP, B. (2005). *«Where is the frame? Victims and intruders in the Belgian press coverage of the asylum issue», European Journal of Communication*, Vol. 20, núm. 4.

VAN GORP, B. (2007). «The constructionist approach to Framing: Bridging Culture Back In», *Journal of Communication*, Núm. 51 (V.1).

VELASCO, J. C.(2003). *Para leer a Habermas,* Madrid, Alianza Editorial.

Vizer, E. (2001). *La trama (in)visible de la realidad social. Comunicación, sentido, realidad*. Buenos Aires, La crujía.

Weber, M. (1984). *L' ètica protestant i l'esperit del capitalisme*, Barcelona, Edicions 62 (Edició catalana).

Weber, M. (1985). *La ética protestante y el espíritu del capitalismo*, vol. 1. Barcelona, Orbis.

Weber, M. (1992). «Sociología de la dominación», *Economía y Sociedad*, Buenos Aires, Fondo de Cultura Económica.

Weber, M. (1992). *Economía y Sociedad*, Buenos Aires, Fondo de Cultura Económica.

Weber. M. (1972). *Ensayos de sociología contemporánea*, Barcelona, Ed. Martínez Roca S.A.

West, r. & Turner, L. (2005). *Teoría de la comunicación*, Madrid, McGraw Hill.

Wiggershaus, R. (2010). *La escuela de Frankfurt,* México, Ed. Fondo de Cultura Económica (F.C.E).

Williams, R. (2013). *Los medios de comunicación social*, Barcelona, Paidós.

Wimmer, R.D., Y Dominick, J. R. (1996). *La investigación científica de los medios de comunicación. Una introducción a sus métodos,* Barcelona, Bosch Casa Editorial.

Wimmer, R.D., Y Dominick, J. R. (2001*). Introducción a la investigación de medios masivos de comunicación* , México, International Thompson.

9. Annexos

El contingut dels annexos es pot consultar a:

<https://www.tesisenred.net/handle/10803/667152>

El nucli d'aquesta tesi consisteix en una anàlisi crítica del tractament informatiu del fet religiós per part de la premsa escrita de major difusió al nostre país. S'inscriu en una inquietud més àmplia i comunament compartida d'enteniment transcultural i concòrdia, de convivència reeixida, en condicions de fluxos migratoris, complexitat social i difícil legitimació, no solament política sinó inclús de l'àmbit jurídic mateix que la sosté.

UNIVERSITAT ROVIRA i VIRGILI

[publicacions] urv